

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

6. A verbális szövegek szemiotikai
megközelítésének aspektusaihoz (II)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1993

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

B 142458

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTHETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
VASS LÁSZLÓ
szerkesztik

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

6. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (II)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1993

**TANULMÁNYOK, RECENZIÓK, BIBLIOGRÁFIÁK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA KÖRÉBŐL**

Szerkesztette
PETŐFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ

Címlap
PAPP GYÖRGY

Technikai szerkesztő
VASS LÁSZLÓ

Ez a kiadvány az OTKA támogatásával (434/1991.) jött létre

B 142458

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001101474

HU ISSN 1215—9387
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling. — Litt. — Aesth.
ISSN 0865—5960 1993

TARTALOM

Előszó.....	7
Tanulmányok.....	9
BÁNRETI ZOLTÁN: A mellérendelés néhány szintaktikai problémája a magyarban.....	9
KRÉKITS JÓZSEF: Az orosz performatív megnyilatkozások szemantikai és pragmatikai aspektusai.....	25
WACHA IMRE: Az irodalmi mű szövegszerkezetének és a szöveg hangzásbeli jellemzőinek összefüggéseiről, a szöveg fonetikai szemléletéről. A prózai (elbeszélő) irodalmi mű és megszólaltatása. Aprily Lajos: A hiúz.....	35
PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: Az argumentatív értelmező interpretáció néhány aspektusa. Nagy László: Verseim verse.....	81
BENKES ZSUZSA—PETŐFI S. JÁNOS: Kreatív—produktív megközelítés és intertextualitás.....	107
KLAUDY KINGA: Vissza a szöveghez!.....	133
ALBERT SÁNDOR: Filozófiai szövegek fordítási kérdései.....	145
DÁNIEL ÁGNES: A személyközi kapcsolatok jellegének meghatározása. Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai.....	157
 Áttekintések, recenziók	
MÁTÉ JAKAB: A szövegnyelvészeti kutatás történetéhez.....	177
PETŐFI S. JÁNOS: Utam a szemiotikai szövegtanhoz. 2. 1967—1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé.....	205
Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség (KISS ANDREA).....	218
Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában (JENEI TERÉZ).....	224
Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva) (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER).....	226
Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete (SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER).....	230
Kecskés András: Versek tükre. Az iskolai versértelmezés lehetőségei (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET).....	233
Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET).....	235
Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70—71. (FARKAS EDIT).....	238
Szóllósy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen (T. SOMOGYI MAGDA).....	242
Dániel Ágnes: Szó — szöveg — szer — szervez (PÉTER MIHÁLY).....	245
Fónagy Iván: Gondolatalkzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák (MEZŐ GYÖRGYI).....	248
Siklaci István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I—II. (VASS LÁSZLÓ).....	251
Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe) (BARANYAI ZSOLT).....	265
Péter Mihály: A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET).....	268
Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia) (FABRICZ KÁROLY).....	272
Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. (NAGY ÉVA).....	275
Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben (KISS ANDREA).....	278
Rác Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika (BÉKESI IMRE).....	280
A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkeihez (VASS LÁSZLÓ).....	282
A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról (SZABÓ FERENC).....	284
Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (PETŐFI S. JÁNOS).....	286
Alla ricerca della parola nascosta (= Az elrejtett szó nyomában). Szerk.: Carla Marelló (PETŐFI S. JÁNOS).....	293

Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	297
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (szemantika, pragmatika, cloze-technika)	297
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1989	297
Speciális bibliográfiák (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, fordítás, cloze-technika)	304
(B) Repertóriumok	311
Folyóiratok, periodikák, sorozatok	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	313
Papieres zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	318
Advances in Discourse Processes	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	328
Speciális repertóriumok	329
Arnim von Stechow — Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics, Walter de Gruyter, Berlin — New York	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens, Felix Meiner Verlag, Hamburg	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról (FARKAS EDIT)	339
Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (VASS LÁSZLÓ)	340
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	343
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	351
A kötet munkatársai	355

CONTENTS

Introduction	7
Papers/Essays	9
ZOLTÁN BÁNRÉTI: Some syntactic aspects of the coordinated sentences in Hungarian	9
JÓZSEF KRÉKITS: Semantic and pragmatic aspects of performative speech acts in Russian	25
IMRE WACHA: On the interrelations between the textual organization and the sound properties of literary works of art, and on the phonetic view of texts. The prosaic (epic) literary work and its 'oral' interpretation. Lajos Áprily: A hiúz (The lynx)	35
JÁNOS S. PETŐFI—LÁSZLÓ VASS: Some aspects of the argumentative-explicative interpretation. László Nagy: Verseim verse (The Poem of my Poems)	81
ZSUZSA BENKES—JÁNOS S. PETŐFI: Creative-productive approach and intertextuality	107
KINGA KLAUDY: Back to the text!	133
SÁNDOR ALBERT: Some questions of translating philosophical texts	145
ÁGNES DÁNIEL: In quest of some features of the speaker's interpersonal attitude. Analysis, confrontation and interpretation of the texts of seven government programs	157
 Overviews, Reviews	
JAKAB MÁTÉ: On the history of the textlinguistic research	177
JÁNOS S. PETŐFI: My way towards a semiotic textology. 2. 1967—1969. First attempt to outline a linguistically based structural theory of interpretation of verbal works of art	205
László Deme: Public life, way of communication, verbal culture (ANDREA KISS)	218
Ottó Hoffmann: Sentence and text construction. Exercises for developing the verbal competence in the secondary school (TERÉZ JENEI)	224
Gábor Török: The break of the seals (ESZTER SZIKORA-KOVÁCS)	226
András Kecskés: The sound patterns of Hungarian poems (ESZTER SZIKORA-KOVÁCS)	230
András Kecskés: The mirror of the poems. The possibilities of the poem-interpretations in the school (ERZSÉBET CS. JÓNÁS)	233
István Bart and Kinga Klaudy (eds.): Translation as a discipline. A reader (ERZSÉBET CS. JÓNÁS)	235
László Molnár Csikós (ed.): Quaderni of Hungarology. N ^o 19. 70—71. (EDIT FARKAS)	238
András Szöllösy-Sebestyén (ed.): Applied linguistic research in the Technical University of Budapest (MAGDA T. SOMOGYI)	242
Ágnes Dániel: Waeving — the text — the implement — organizing (MIHÁLY PÉTER)	245
Iván Fónagy: Figures of thought, text structure ways of thinking (GYÖRGYI MEZŐ)	248
István Sıklaki (ed.): The basis of verbal influencing I—II. (LÁSZLÓ VASS)	251
Kálmán Bene: Guide to the interpretation of poems (Introduction to the interpretation of lyrical works of art) (ZSOLT BARANYAI)	265
Mihály Péter: The means and ways of the verbal expression of sentiments (ERZSÉBET CS. JÓNÁS)	268
János S. Petőfi: Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics — Semiotic Textology) (KÁROLY FÁBRICZ)	272
Kálmán Bolla (ed.): Text form, text interpretation, text recitation (ÉVA NAGY)	275
János S. Petőfi—Zsuzsa Benkes: To get lost, to be found. Creative-productive approach to poetry in a textological framework (ANDREA KISS)	278
Endre Rácz: Sentence grammar and text grammar (IMRE BÉKESI)	280
About Dictionary Articles on text in Volume 14 of World literature's Encyclopedia (LÁSZLÓ VASS)	282
The tests of verbal creativity. On the works of Sándor Hernádi (FERENC SZABÓ)	284
Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen (JÁNOS S. PETŐFI)	286
Alla ricerca della parola nascosta. Ed. by Carla Marelllo (JÁNOS S. PETŐFI)	293

Bibliographies (A), Repertories (B). Ed. by LÁSZLÓ VASS	297
(A) Bibliography of Bibliographies (semantics, pragmatics, cloze)	297
Bibliographie Linguistique de L' Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte — 1989.....	297
Special Bibliographies (Advances in Discourse Processes, Studia Poetica, translation, cloze)	304
(B) Repertories	311
Journals, Periodicals, Serieses	311
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal.....	311
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.....	313
Papiere zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	315
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie.....	318
Advances in Discourse Processes.....	322
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory.....	328
Special Repertories	329
Arnim von Stechow — Dieter Wunderlich (Hrsg.): Semantik/Semantics, Walter de Gruyter, Berlin — New York	329
von Herbert Stachowiak (Hrsg.): Pragmatik. Handbuch Pragmatischen Denkens, Felix Meiner Verlag, Hamburg.....	330
Das Wasserzeichen der Poesie	332
Miscellanea	339
Short report about the 2nd conference of MTM (EDIT FARKAS)	339
Discourse and Argumentation Studies at the University of Amsterdam (LÁSZLÓ VASS).....	340
Subject index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH-SZÉLPÁL	343
Name index. Ed. by MÁRIA HORVÁTH-SZÉLPÁL	351
List of Contributors	355

ELŐSZÓ

0. A *Szemiotikai szövegtan* jelen kötetében a periodika 4. kötetének általános jellegű tematikáját folytatjuk. Bár itt újra a nyelvészeti megközelítés (és az irodalmi művek elemzésének) aspektusai dominálnak, mind a *Tanulmányok*, mind az *Áttekintések*, *recenziók* részben talál az olvasó más jellegű problematikával foglalkozó írásokat éppúgy, mint a nem magyar nyelvű szövegkutatásra és szövegtani munkákra vonatkozókat. Ami a *nem verbális médiumokat* illeti, már itt szeretnénk jelezni, hogy következő kötetünket teljes egészében azok kérdéseinek szenteljük.

1. E kötet első része nyolc tanulmányt tartalmaz. BÁNRÉTI ZOLTÁN tanulmánya a strukturális magyar mondatban részeként a mellérendelés néhány szintaktikai sajátosságát, az elliptálható összetevők irányát, az iránymegszorítási szabály megsértésének következményeit vizsgálja a fókuszatlan és a fókuszos mondatok szerkezetével kapcsolatban. KRÉKITS JÓZSEFÉ orosz performatív megnyilatkozásokat elemezve, az eddig elsősorban az illokúciós aktusokkal foglalkozó kutatásokat a perlokúciós aktusokra is kiterjeszti. WACHA IMRE egy prózai irodalmi művet elemez, és azt mutatja be, miként, milyen sorrendben célszerű azokkal az információkkal operálni, amelyek a felolvasáskor a szóban forgó mű saját hangzásformáját juttatják érvényre. PETŐFI S. JÁNOS és VASS LÁSZLÓ közös tanulmánya a szemiotikai textológia elméleti keretét alkalmazva egy speciális felépítésű lírai irodalmi mű argumentatív értelmező interpretációjának aspektusaival foglalkozik. BENKES ZSUZSA és PETŐFI S. JÁNOS közös tanulmánya ugyancsak a szemiotikai textológia elméleti keretét alkalmazva a kreatív-produktív szöveg megközelítés és az intertextualitás kapcsolatát vizsgálja meg egy példacsoport segítségével. KLAUDY KINGA tanulmánya rövid tudománytörténeti áttekintést nyújt azon — főként külföldi — fordításelméleti munkákról, koncepciókról, amelyek a szöveg egészét állítják a fordítás, a fordítói tevékenység középpontjába. ALBERT SÁNDORÉ filozófiai szövegek, a filozófiai diszkurzus fordításának elméleti és gyakorlati aspektusait taglalja. Végül DÁNIEL ÁGNES tanulmánya tipológiai és szociokulturális szempontból egyaránt érdekes szövegművek (különböző kormányprogramok) egybevető szövegnyelvészeti vizsgálatára vállalkozik.

2. A kötet második része egyrészt MÁTÉ JAKAB újabb, a szövegnyelvészet történetének korszakaival, kutatóival és kategóriáival foglalkozó áttekintését, másrészt PETŐFI S. JÁNOS visszatekintő jellegű írását, harmadrészt a szövegkutatás különféle kérdéseit vizsgáló, főként magyar művek recenzióit tartalmazza. Ezek a recenziók (hasonlóan az előző kötetekéhez) elsődlegesen informatív jellegűek; az ismertetett művek más recenzióira bibliográfiai utalás az egyes recenziók végén található.

3. A kötet *Bibliográfiák, repertóriumok* című részében folytatjuk az eddigi bibliográfiai és repertorizált tájékoztatók kibővítését, illetőleg kiterjesztését, figyelemmel a kötet tematikus organizációjára is.

4. A *Miscellanea* részben tájékoztatót adunk egyrészt a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról, másrészt az Amszterdami Egyetem speciális diszkurzus-kutatási programfelhívásáról.

A kötet első és második részét tárgymutatóval és névmutatóval is feldolgoztuk.

Szeged, 1993. április 23.

P. S. J.
B. I.
V. L.

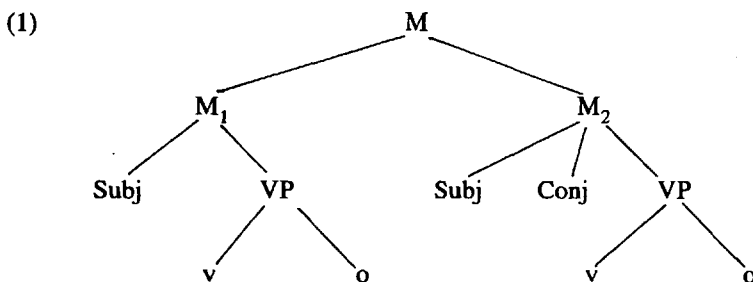
A MELLÉRENDELÉS NÉHÁNY SZINTAKTIKAI PROBLÉMÁJA A MAGYARBAN

BÁNRETI ZOLTÁN

1. Az ellipsis iránya és a fókuszatlan mondatok szerkezete

1.1. Az ellipsis irányát úgy tekintjük, mint a hiányt tartalmazó tagmondattól a rekonstrukciós alap, azaz a *bázis tagmondat felé* irányuló relációt. Ennek a relációnak a mondat szerkezettel való összefüggései, amint azt számos nyelvre kimutatták, a következők. Amennyiben az ellipsis előreutaló, úgy a szerkezetben *jobb oldali ágon* található összetevőt lehet elliptálni. Amennyiben az ellipsis visszautaló, úgy a szerkezetben *bal oldali ágon* található összetevőt lehet elliptálni. A mellérendelt tagmondatok írásképe utaló metaforával úgy lehetne ezt a megszorítást összefoglalni, hogy a bal oldali tagmondatban jobb oldali ágon levő összetevőt lehet elliptálni, míg a jobb oldali tagmondatban bal oldali ágon levő összetevő eshet az ellipsis alá. A következőkben ezt az összefüggést *iránymegszorításnak* fogjuk nevezni. Az iránymegszorítás magyarázatot ad arra, hogy az SVO jegyeket mutató mondatokban miért a jobb oldali (második) tagmondatban lehet közrefogott ellipszist létrehozni, és a bal oldali tagmondatban miért nem. (Az ige ugyanis bal oldali ágon levő összetevő ezekben.) Hasonlóképpen magyarázatot kapunk az iránymegszorítás révén arra, hogy a szigorúan „ige végű”, SOV jegyeket mutató mondatokban miért a bal oldali (első) tagmondatban lehet elliptálni az igét, és a jobb oldali tagmondatban miért nem. (Az ige ugyanis ezekben a szerkezetekben jobb oldali ágon levő összetevő.)

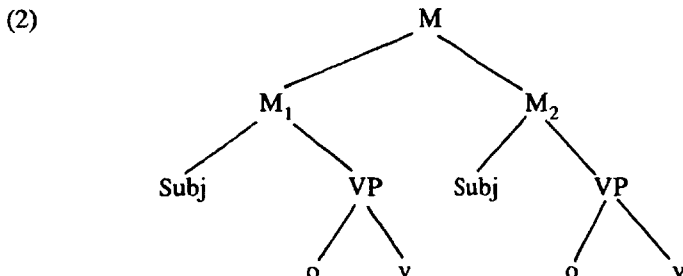
Az ellipszisek tekintetében a magyar fókuszatlan mondatok, hasonlóan az angol alapszórendet követő angol mondatokhoz, SVO jegyeket mutatnak. Ezért bennük a jobb oldali tagmondatban lehet a bal oldali ágon levő igét elliptálni közrefogott ellipsis keretében, az első tagmondatban nem.

'János 'elolvasott egy 'könyvet, 'Péter meg ————— egy 'újságot.
 * 'János ————— egy 'könyvet, 'Péter meg 'elolvasott egy 'újságot.

Például a japánban, mint szigorúan „igére végződő” mondatokat tartalmazó, SOV nyelvben, csakis az első, bal oldali tagmondatban lehet elliptálni a jobb oldali ágon található igét, a második, jobb oldali tagmondatban már nem.

watakushi wa sakana o —, Biru wa gohan o tabeta.
 * watakushi wa sakana o tabeta, Biru wa gohan o —.
 én halat —, Biru rizst evett.

Az iránymegszorítás alapján azt jósolhatjuk, hogy a jobb oldali ágon levő igei csoport (VP) csakis a bal oldali (első) tagmondatban elliptálható, a jobb oldali (második) tagmondatban nem. A magyar neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatokra ez teljesül is. (A ' az egyenletes nyomatékeloszlást jelöli.)

- (3) a. 'János 'odatelefonált 'Andrásnak és 'Erzsi 'odatelefonált 'Andrásnak.
 b. 'János _____ és 'Erzsi 'odatelefonált 'Andrásnak.
 c. *'János 'odatelefonált 'Andrásnak, és 'Erzsi _____.

1.2. Az iránymegszorítás érvényességét a fókuszatlan mondatokban az egyes igei bővítvényekre vonatkozóan is ellenőrizhetjük. Ehhez az ellipsis fogalmának az eddigiekhez képest speciálisabb alkalmazására van szükség, melynek során a lexikálisan és tematikus szerepükben ismétlődő bővítvények ellipsisét vizsgálunk „önmagában”, tehát az ige ellipsisze nélkül.

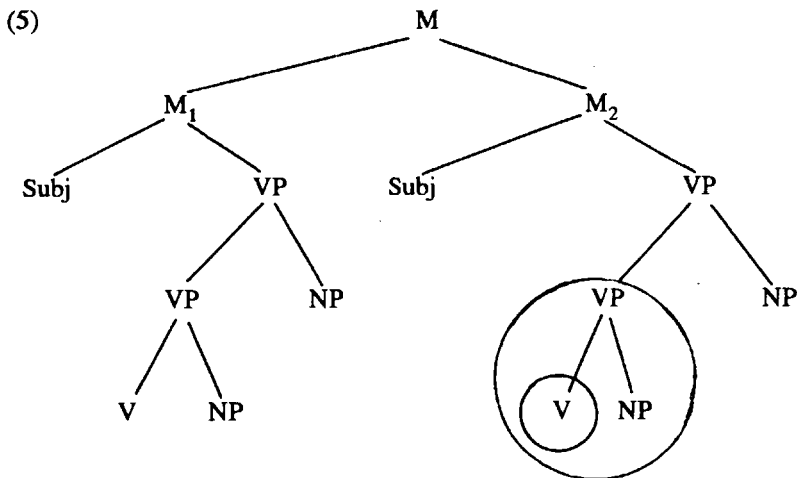
Neutrális intonációjú, fókuszatlan tagmondatokban az azonos alanyt nem lehet kifejezett formában megismételni. Tehát a jobb oldali tagmondatban elliptálni kell a korábbi alanyt (vagy új alanyt kell bevezetni). Az azonos alany jobb oldali tagmondatban való ellipsisze konzisztens az iránymegszorítással, mivel az alany bal oldali ágon van:

- (4) a. 'János 'bement a 'boltba és
 [* 'János] 'megvett egy 'könyvet.

A jobb oldali ágon levő tárgyi bővítvény a bal oldali tagmondatban elliptálható, a jobb oldaliban nem ((3). b. és c.):

- (4) b. 'János 'megivott _____,
 'András meg 'kifizetett egy 'üveg 'bort.
 c. * 'János 'megivott egy 'üveg 'bort,
 'András meg 'kifizetett _____.

A jobb oldali (második) tagmondatban csakis a közrefogott ellipsisz grammatikális. Ez azt jelenti, hogy a jobb oldali tagmondat igebővítményei közül az *utolsó* nem elliptálható. A többi igebővítmény viszont elliptálható, de nem önmagában, hanem az *igével együtt*.

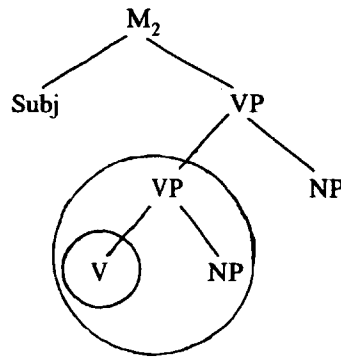
- a. 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig 'megvitatott 'Katalval egy 'forgatókönyvet.
 !b. 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig ----- egy 'forgatókönyvet.
 c.?? 'János 'megvitatott 'Katalval egy 'novellát, 'Ödön pedig 'megvitatott ?????? egy 'forgatókönyvet.
 d.?? 'János 'megvitatott egy 'novellát 'Katalval, 'Ödön pedig 'megvitatott ?????????????????? 'Péterrel.
 !e. 'János 'megvitatott egy 'novellát 'Katalval, 'Ödön pedig ----- 'Péterrel.

A (3)–(5) példákat a fókuszatlan mondatokra jellemző neutrális intonáció és nagyjából egyenletes nyomatékeloszlás mellett értékeltük. A kontrasztív hangsúlyok megjelenése esetén a fentieknek ellentmondó elliptálhatósági viszonyok is létrejöhetnek. Erre a problémára visszatérünk.

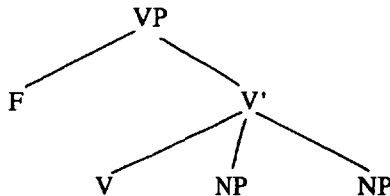
1.3. A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatokban az iránymegszorításnak ellentmondó ellipszisek agrammatikusságot eredményezhetnek, az iránymegszorítást követők pedig grammatikálisak. Ez az összefüggés lehetőséget ad a neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok szerkezetére vonatkozó következtetésekre és az idevágó föltételezések ellenőrzésére. Azt kell ugyanis ellenőrizni, hogy az elliptálhatósági feltételek (az „azonos” összetevők) megléte esetén melyik tagmondatban elliptálható valamely összetevő, és melyikben nem, valamint ha egyszerre több összetevő is elliptálható, van-e sorrendi megkötöttség az ellipszisek között. (Ez utóbbi kérdésről ld. még a hierachikus megszorítást a 2. pontban.)

A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok szerkezetére vonatkozóan a logikai alanynak és a V-nek, valamint a VP-nek és a V-nek a strukturális viszonyaira vonatkozóan az említett hierachikus ellipszismegszorítás további diagnosztikus lehetőségeket ad (2. pont). A VP belső szerkezetére vonatkozóan meg kell azonban említenünk egy problémát, melyet az iránymegszorítás tesz „láthatóvá”. Az (5) ágrajz-beli VP-szerkezet a következő tényeket tükrözi. 1.) A második (jobb oldali) tagmondatban (és csak abban) elliptálható a V (az ige) önmagában (vö: (1)), ezért föltételezzük, hogy a V bal oldali ágon van. 2.) A második (jobb oldali) tagmondatban *nem*

elliptálható a teljes VP (vö. (3) c.), ezért föltételezzük, hogy a teljes VP a jobb oldali ágon van. 3.) Az önmagában vett ige (V) elliptálásának is feltétele, hogy az ellipsisz közrefogott legyen. A második tagmondat utolsó igebővítménye tehát nem elliptálható, ezért föltételezzük, hogy a jobb oldali ágon van. 4.) A nem tagmondatvégi pozícióban levő igebővítmények a jobb oldali tagmondatban elliptálhatók, de nem önmagukban, hanem az igével együtt (vö. (5)). Amennyiben a kötelezően együttes elliptálhatóságot elfogadjuk annak jeleként, hogy az illető tagok a mondat szerkezetében egy közvetlen összetevőt alkotnak, akkor a teljes VP-n belül elliptálható összetevő-VP-t (VP-ket) kell föltételeznünk. Minthogy ezek ellipszise csak a második (jobb oldali) tagmondatban lehetséges, ezért föltételezzük, hogy az összetevő-VP-k bal oldali ágon vannak a teljes VP-n belül. Az elmondottak összefoglalásaként az alábbi ágrajzban bekarikáztuk azokat az összetevőket, melyek a neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatoknak csak a második (jobb oldali) tagmondatában elliptálhatók, és ezért — az iránymegszorítás értelmében — bal oldali ágon vannak.

Emlékeztetőül a fókuszos mondatok VP-je:

1.4. Az iránymegszorítás a főnévi csoportokon belül is érvényes az ismétlődő (de nem szükségképpen koreferens) főneveknek az ellipszisére. Vessük össze a (6) a. és b. jelentését.

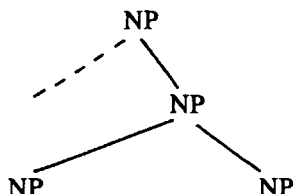
- (6) a. A farmeres és szakállas fiúk
 b. A farmeres és a szakállas fiúk

A (6) a. a fiúknak egyetlen csoportjára vonatkozik, és két attributumot tulajdonít nekik: farmeresek és szakállasak. A (6) b-ben viszont két, különböző csoportról van szó: a farmeres fiúkról és a szakállas fiúkról. A farmeres jelző után a (6) b-ben ellipszisben van a fiúk összetevő. Ha ez igaz, akkor a (6) b. jelentése azonos a (6) c-vel, és a (6) a. jelentése mindkettőjükétől eltér a fentiekben említett mozzanatban.

- (6) a. A farmeres és szakállas fiúk
 b. A farmeres és a szakállas fiúk
 c. A farmeres fiúk és a szakállas fiúk

A fiúk két csoportjának megkülönböztetésében egyezik a névelőt „ismétlő” b. változat a c. változattal. A (6) b-ben található ellipszis az iránymegszorítás szerint jött létre, a (7) ágrajzban látható, hogy a mellérendelő szerkezet bal oldali tagjában egy jobb oldali ágon levő összetevőt elhíptáltunk.

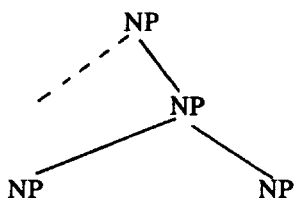
(7)

A farmeres fiúk és a szakállas fiúk
 A farmeres — és a szakállas fiúk

Hasonló módon kerülhet ellipszisbe az alábbi birtokos szerkezetből a birtok: a mellérendelő szerkezet bal oldalán elhíptálható, mert jobb oldali ágon van.

(8)

Katinak az ízlése és Annának az ízlése
 Katinak ————— és Annának az ízlése

A bal oldali NP-ben a felkiáltójellel megjelölt, jobbra haladó ág esett ellipszis alá, összhangban az iránymegszorítással.

2. A hierachikus megszorítás

2.1. Amennyiben egy tagmondatban több, különböző elhíptálható összetevő van, akkor előbb a hierachikusan magasabb szerkezeti szinten álló összetevőt kell elhíptálni, és csak utána lehet az alacsonyabb szerkezeti szinten levőt. Ez a hierachikus megszorítás általános tartalma. A fókuszatlan mondatokban a logikai alany (Subj) csomópontja, az ige (V) csomópontja és az igei csoport (VP) csomópontja között érvényesül a hierachikus megszorítás.

Amennyiben egy fókuszatlan tagmondatban az alany is és az ige is elhíptálható,

akkor először a magasabb szerkezeti szinten levő alanyt szükséges elliptálni, és csak ezután lehet az igét: (9) a., b. és c.

- (9) a. A lányok kergették a macskát,
és a lányok kergették a kutyát.
b. A lányok kergették a macskát,
és — — — kergették a kutyát.
c. A lányok kergették a macskát,
és — — — — — a kutyát.

Ha az ellipszist fordított sorrendben végezzük el, és először az alacsonyabb szerkezeti szinten álló igét elliptáljuk, de az alanyt nem, úgy agrammatikus lesz a mondat.

- (10) a. A lányok kergették a macskát,
és a lányok kergették a kutyát.
b. * A lányok kergették a macskát,
és a lányok — — — a kutyát.

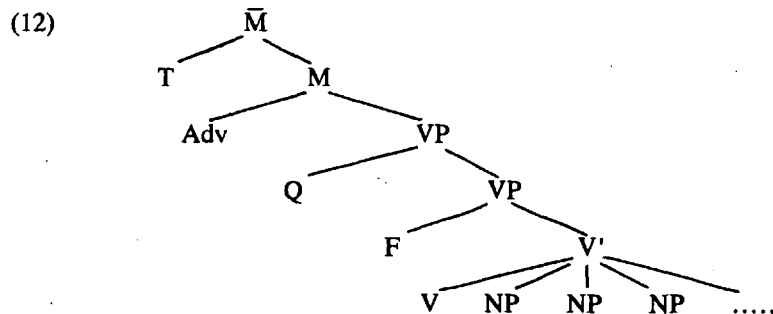
Amennyiben az igei csoport (VP) egészében elliptálható, akkor a szerkezeti hierarchiában alacsonyabb szinten álló igének (V-nek) önmagában való ellipszise agrammatikus mondatot eredményez.

- (11) a. A lányok kergették a kutyát,
és a fiúk kergették a kutyát.
b. * A lányok kergették a kutyát,
és a fiúk — — — a kutyát.
c. A lányok — — — — —
és a fiúk kergették a kutyát.

(A grammatikális (11) c. a „magasabban levő” csomópont, a VP (az igei csoport) ellipszisének tartalmazza. Mivel a VP jobb oldali ágon van, ezért a bal oldali (első) tagmondatban lehet elliptálni a fókuszatlan tagmondatokban.)

3. Az iránymegszorítás a fókuszos mondatbeli ellipszisekben

3.1. A fókuszos mondatok szerkezetének leglényegesebb összetevőit — a korábbiaknak megfelelően — a (12) ágrajz idézi föl.

A kvantifikált kifejezéssel vagy pedig a fókusszal balról határolt ellipsis a VP ágra, vagy pedig a V' ágra vonatkozik. Mind a VP, mind a V' *jobb oldali* ágon van. Az iránymegszorítással konzisztens ellipsisük tehát a *bal oldali* tagmondatban van, ezt neveztük előreutaló ellipsisnek. (A "mondathangsúlyt jelöli).

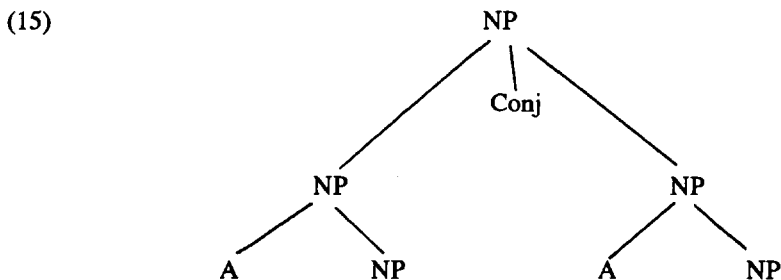
- (13) a. [_TVali néni] [_Q"minden "óvodásnak]
 [_{VP}] [_TLaci bácsi] pedig
 [_Q "minden "iskolásnak] kiosztotta
 a karácsonyi ajándékot.
 b. [_TPétert] [_FAnnának] [],
 de [_TJenőt] [_F"Marinak] mutatta be
 Ödön.

A fókuszos mondatbeli, előreutaló ellipsis létezése mellett már említettünk érveket. Az a körülmény, hogy a fókuszos mondatbeli előreutaló ellipsis mind a VP, mind pedig a V' ellipsisze esetében megfelel az általános iránymegszorításnak, újabb független érv az előreutaló ellipsis létezése mellett.

3.2. Az előreutaló ellipsiszt, tehát a jobb oldali ágon található összetevőnek a szerkezet bal oldali tagjában történő elliptálását a (7) és a (8) *főnévi csoportokon belül* is láttuk, mégpedig neutrális intonáció mellett. Az ellipsis akkor főnevekre irányult. Amennyiben a (13) b. mondatunkból melléknévi igenes szerkezetet „hozunk létre”, úgy az ellipsis az ismétlődő melléknévi igenévre vonatkozhat, kontrasztív hangsúlyok mellett.

- (14) a. A Pétert "Annának bemutató Ödön,
 és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.
 b. A Pétert "Annának, — — — — —,
 és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.

A szerkezet (15)-beli ágrajza mutatja, hogy az előreutaló ellipsis, az iránymegszorítással összhangban, jobb oldali ágon levő összetevőre vonatkozik a mellérendelő szerkezet bal oldali tagjában.

A Pétert "Annának bemutató Ödön és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.
 A Pétert "Annának _____, és a Jenőt "Marinak bemutató Ödön.

Észre kell vegyünk azonban, hogy a fókuszos mondatokban lehetséges az iránymegszorításnak ellentmondó ellipsis. A jobb oldali ágon levő VP-nek és a jobb oldali ágon található V'-nek a második, jobb oldali tagmondatban történő ellipszise kifogástalan, grammatikális mondatot eredményez:

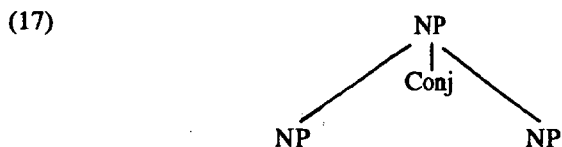
- (16) [_TPétert] [_FAnnának] mutatta be Ödön,
de [_TJenőt] [_FMarinak] [].

A fejezetben számos, a (16)-hoz hasonló, *visszaulató* ellipsziszre vonatkozó adatot mutattunk be. Valamennyi a jobb oldali ágon levő VP vagy jobb oldali ágon található V' ellipszisének tartalmazta a második tagmondatban. Ezért azt kell mondjuk: *a fókuszos mondatbeli, visszaulató ellipszisznek állandó jegye, hogy ellentmond az iránymegszorításnak*. De akkor ellipsis-e egyáltalán?

4. Az iránymegszorítás megsértésének következményei

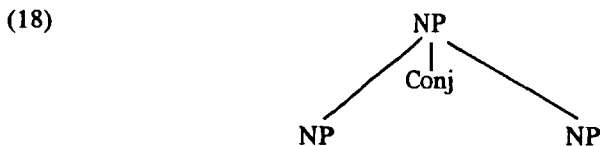
4.1. A *fókuszatlan* mondatokban az iránymegszorítás megsértése agrammatikus szerkezetet eredményez. Ezt láttuk pl. a (3) c., az (1), a (4), (5) b. mondatokban.

A főnévi csoportokban más a helyzet. Amennyiben az elliptálandó főnévi fej esetragját a melléknévi vagy főnévi bővítmény „át tudja venni”, akkor az iránymegszorítás megsértésének az az esete lehetséges, amely a *jobb oldali tagban a jobb oldali ágon levő összetevő ellipszisének* tartalmazza. A (17) c-ben adjuk meg a fent említett szerkezetet. A c. változat visszaulató jellegű, szemben az előreulató ellipszist tartalmazó b. változattal.

- A farmeres fiúkról és a szakállas fiúkról
- A farmeres ————— és a szakállas fiúkról
- A farmeres fiúkról és a szakállasokról ———

A korábban (8)-ban szereplő, mellérendelő birtokos szerkezet jobb oldali tagjában, az iránymegszorítás megsértésével elliptálható a jobb oldali ágon levő főnévi csoport (a birtok). Ezt a szerkezetet példázza a 18. c.

- Katinak az ízléséről és Annának az ízléséről
- Katinak ————— és Annának az ízléséről
- Katinak az ízléséről és Annáéről —————

Az ellipszis szabályai tekintetében a (17) és a (18) főnévi csoportok az alábbi közös sajátosságokat mutatják. A c. jelű sorokban, melyek az iránymegszorításnak ellentmondó ellipsziseket tartalmaznak, *anaforikus funkciót* is teljesítő összetevők jelennek meg: *a szakállasakról*, illetve *Annáéről*. Az anaforikus funkciót az elliptált főnévi fej esetragjának a melléknéven, illetve a birtokos főnéven való megjelenése, valamint az *-é* birtokjel jelölik. A b. jelű sorok, melyek az iránymegszorításnak megfelelő ellipsziseket mutatják, a c. sorbeliekhez hasonló, anaforikus funkciójú összetevőket nem tartalmaznak, hanem csak az elliptált összetevő egyszerű hiányát.

5. Az iránymegszorítás megsértése és az anaforikus [pro-V'] és [pro-VP] a fókuszos mondatokban

5.1. Térjünk vissza olyan fókuszos mondatokhoz, melyekben az ellipszist a V' vagy a VP „sz szenved el”. Mivel mindkettő jobb oldali ágon van a fókuszos mondatokban, ezért a jobb oldali (második) tagmondatban történő ellipszisük ellentmond az iránymegszorításnak. Ez egyúttal visszautaló jellegű ellipszis, mivel az elliptikus tagmondat előtt van a bázis tagmondat. A bal oldali (első) tagmondatban való VP-, V'-ellipszis viszont a fenti okból, összhangban van az iránymegszorítással. Ez egyúttal előreutaló ellipszis, mivel az elliptikus tagmondat után következik a bázis tagmondat.

Az iránymegszorítás megsértésének kétféle következményét láttuk a 2. és 4. pontban. Ugyanis vagy agrammatikus szerkezet, illetve mondat keletkezett, vagy — az ellipszis nyomán — anaforikus összetevőket mutattunk ki a grammatikus szerkezetekben. Az anaforikus összetevők lehetnek fonetikai szinten is „testesek”, és lehetnek fonetikailag „üresek” ([pro-N]).

A fókuszos mondatokban az iránymegszorítás megsértése egyáltalán nem teszi agrammatikussá a VP, illetve V' visszautaló ellipsziséket. Számos, kifogástalanul grammatikális fókuszos mondatot láttunk ilyen ellipszissel. Ha tehát az iránymegszorítás megsértése nem okoz agrammatikusságot, akkor a 4. pontban foglaltak alapján föl kell tételeznünk, hogy anaforikus összetevőket tartalmaz a jobb oldali tagmondat az elliptált összetevők pozíciójában.

A *főnevek* ellipszisével kapcsolatosan a 4. pontban azt is láttuk, hogy az iránymegszorítást sértő, visszautaló ellipszisek nyomán anaforikus összetevők lehetővé tesznek bizonyos szerkezeti tulajdonságokat. Az iránymegszorítással összhangban levő, előreutaló főnévellipszisek viszont nem tartalmaznak kataforikus összetevőket, és a szerkezeti tulajdonságaik ellentétesek voltak a visszautalókéval. Amennyiben a VP- és a V'-ellipszisek tekintetében az előző bekezdés végén említett föltételezésünket valószínűsíteni kívánjuk, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy a fókuszos mondatbeli előreutaló ellipszisek és visszautaló ellipszisek között fennáll-e az ellentétes tulajdonságok megoszlása (a távolíthatóság megléte vagy hiánya, a kötelező párhuzamosság megléte vagy hiánya és a mondathatárokon belüli viszonyok vagy diszkurzusrelációk).

5.2. A *távolíthatóság* tulajdonságát illetően a főnévellipszisekben azt láttuk, hogy az anaforikus összetevők rendszerint távolíthatók az antecedensüktől, viszont a pusztán hiányt tartalmazó elliptikus szerkezet nem távolítható a bázis tagmondattól. A VP-re, illetve V'-re vonatkozó fókuszos mondatbeli *visszautaló* ellipszisek *távolíthatók* a bázis tagmondattól, de az *előreutaló* ellipszisek *nem* távolíthatók. A (19) példái visszautaló ellipszisek, míg a (20) mondataiban előreutaló ellipszisek vannak.

- (19) a. János [_F"Péternek] adott föl különlenyomatokat, Jenő meg [_F"Marinak] [].
- b. János [_F"Péternek] adott föl különlenyomatokat, viszont az egész kollégium tudta, hogy Jenő meg [_F"Marinak] [].
- c. Domingó minden nap énekelt, és [_F"remekül] [].
- d. Domingó minden nap énekelt, és a Metropolitan egész közönsége tanú rá, hogy [_F"remekül] [].
- (20) a. János [_F"Péternek] [], Jenő meg [_F"Marinak] adott föl különlenyomatokat.
- b. * János [_F"Péternek] [] viszont az egész kollégium tudta, hogy Jenő meg [_F"Marinak] adott föl különlenyomatokat.

A (19) c. és d. mondatait azért nem alakítottuk (20)-ban a bázis tagmondattól „távolított”, előreutaló ellipszissé, mert távolítás nélkül is agrammatikusak az előreutaló viszonyban:

- (21) a. * [_F"Remekül] [], $\left\{ \begin{array}{l} \text{és} \\ \text{de} \\ \text{viszont} \end{array} \right\}$

Domingo „minden nap énekelt.

A visszautaló ellipszisek ((19) c. és d.) grammatikalitása azért csökkent, mert a c. és d. tagmondatainak a szerkezete szintaktikailag *nem párhuzamos*, szemben a párhuzamos szerkezetű tagmondatokból álló (19) a-val és b-vel. A kifogástalanul grammatikális, előreutaló ellipszis pedig párhuzamos szerkezetű tagmondatok között jöhet létre, ennek hiányában nem. Megjegyzendő, hogy a (21) a. grammatikalitása „megjavul”, ha a mellérendelés helyett abszolút alárendeléssé alakítjuk, alárendelő kötőszók alkalmazásával.

- (22) a. Bár [_F"remekül] [], de Domingo "minden nap énekelt (ezért a fellépéssorozat végére berekedt).
- b. [_F"Remekül] [] ugyan, de Domingo "minden nap énekelt (ezért a fellépéssorozat végére berekedt).

Összefoglalva: a (19) b. és d. mutatja, hogy — akár párhuzamos a mellérendelt tagmondatok szerkezete, akár nem — a fókuszos mondatokban a *visszaütaló* VP- és V'-ellipszis *távolítható* a bázis tagmondatától. A (20) b. pedig azt mutatja, hogy az előreütaló ellipszis *nem* távolítható a bázis tagmondatától.

5.3. *A szintaktikai párhuzamosság szükségességét* illetően a főnév ellipszise nyomán megjelenő/rekonstruálható anaforikus összetevőknek nem szükséges antecedensükkel párhuzamos szintaktikai pozícióban lenniük. Viszont az anaforikus (vagy kataforikus) összetevőt nem tartalmazó, hanem az elliptált főnév pusztá hiányát reprezentáló elliptikus szerkezetnek a kifejtett (bázis) szerkezetével párhuzamos szintaktikai pozícióban kell lennie.

A fókuszos mondatbeli VP- és V'-ellipszisek tekintetében a szintaktikai párhuzamosság megléte két tényezőn múlik. Az egyik: magának az elliptált láncnak pozicionális és (szintaktikai) kategoriális párhuzamossága a kifejtett formájú bázisával. Ennek a párhuzamosságnak a megléte az ellipszis szemantikai rekonstrukciójával ellenőrizhető: amennyiben a rekonstruált lánc és az eredetileg is kifejtett lánc *kölcsönösen helyettesíthetők egymással*, úgy párhuzamosak is. Az említett két tényező közül a második: az ellipszist közvetlenül megelőző, *határoló* szintaktikai pozíciónak és kategóriának a párhuzamossága a bázis tagmondatnak a V előtti utolsó operátorpozíciójával és a benne található szintaktikai kategóriával. Abban az esetben beszélünk tehát szintaktikai párhuzamosságról, ha ez mind a rekonstruált elliptikus lánc pozíciói és kategóriái tekintetében, mind pedig az őt közvetlenül megelőző, határoló pozíció és kategória tekintetében fennáll.

A (23) a. és b. mutatja, hogy az előreütaló ellipszist tartalmazó tagmondat és a bázis tagmondat között párhuzamosság van.

- (23) a. [_TVali néni] [_Q "minden "óvodásnak]
 [_F], [_TLaci bácsi] pedig
 [_Q "minden "iskolásnak] [_V kiosztotta]
 a karácsonyi ajándékot.]
 b. [_TJános] [_F "Péternek] [_V],
 [_TJenő] pedig [_F "Marinak] [_V adott föl
 különlenyomatokat].

Korábban, a (21) a-ban találkoztunk azzal, hogy a párhuzamosság *hiánya* agrammatikussá teszi az előreütaló ellipszist, amennyiben mellérendelő kötőszókat alkalmazunk:

- (24) a. *_[F]"Remekül] [], $\left\{ \begin{array}{l} \text{és} \\ \text{de} \\ \text{viszont} \end{array} \right\}$
 [_TDomingo] [_Q "minden nap] énekelt.

Viszont a (25) mondatai mutatják: a párhuzamosság hiánya az elliptált lánc tekintetében, valamint a párhuzamosság hiánya az ellipszist határoló összetevő tekintetében egyaránt lehetővé teszi a *visszaütaló* ellipszist, és *csakis* azt.

- (25) a. Domingo "minden nap énekelt,
 és _[F]remekül] [].

- b. János [_Fegy "vendéglőbe] vitte el Marit, Péter meg [_Fegy "színházba] fogja [_V].
- c. * Péter [_Fegy "színházba] fogja [_V], János meg [_Fegy "vendéglőbe] vitte el Marit.
- d. Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni, de Vali [_F"nem] [_{VP}].
- e. * Vali [_F"nem] [], de Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni.
- f. Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni, és Vali [_F"szintén] [_{VP}].
- g. * Vali [_F"szintén] [], és Ernő [_Fa "művészfilmeket] szokta megnézni.

A *szintén*nek az előreutaló ellipszissel való összeférhetetlensége és a második tagmondatbeli, visszautaló ellipszisben való használhatósága nemcsak a párhuzamosság részleges hiánya miatt fontos. A *szintén* ugyanis mondatainkban visszautaló funkcióval bír: a fókuszot is tartalmazó igei csoport (VP) elliptikus ismétlődését jelöli a második tagmondatban. Az ellipsis „előtt” tehát egy anaforikus funkciójú összetevő található.

Ismeretes, hogy mellérendelő mondatokban a nem kettőzött *is* ugyancsak visszautaló funkcióval bír, az első tagmondat igei csoportjának (VP) a második tagmondatbeli, elliptikus ismétlődését jelölheti. Ebben az esetben az elliptált lánc tekintetében fennáll a párhuzamosság, de a határoló összetevőt illetően már nem. A (26) mondati második tagmondatában olyan, kvantorpozícióban levő főnévi csoport (*Péter is*) határolja az ellipszist, mely főnévi csoportnak *nincsen* párhuzamos megfelelője az első tagmondatban. A párhuzamosság részleges hiánya, az említett visszautaló funkcióval együtt csakis a második tagmondatbeli ellipszisben lehet grammatikális.

- (26) a. András [_Faz "ebadót fizette ki, és [_Q"Péter is] [_{VP}].
- b. * [_Q"Péter is] [_{VP}], és András [_Faz "ebadót] fizette ki.

Összefoglalva: a (25) és a (26) példáiból az következik, hogy a fókuszos mondatokban a *visszautaló* ellipsis az, melyben az elliptált VP-nek és V'-nek *nem* szükséges szintaktikailag párhuzamosnak lennie a bázis tagmondatbeli, kifejtett (explicit) formájú VP-vel, illetve V'-vel. Ugyanakkor az előreutaló ellipsis számára szükséges feltétel az előbbi értelemben vett szintaktikai párhuzamosság.

5.4. A főnevek ellipszise nyomán megjelenő/rekonstruálható anaforikus összetevők mondathatárokon „felül”, *diskurzuszviszonylatokban* is kötődhetnek antecedensükhöz. Ezzel szemben az anaforikus (vagy kataforikus) összetevőt nem tartalmazó, hanem az elliptált főnév pusztá hiányát reprezentáló, elliptikus szerkezet az *összetett mondat határain belül* kötődik a kifejtett, bázis szerkezethez.

A fókuszos mondatbeli VP- és V'-ellipszisek idevágó tulajdonságait rövid dialógusok keretében mutatjuk be. Az *A* és *B* jelölik a kérdést föltevő és a válaszoló partnert. A (27) mutatja, hogy a visszautaló V'-ellipszis diskurzuszviszonylatokban is képes kötődni az antecedenséhez.

- (27) A: [_F "Pétert] láttad a színházban?
 B: Nem. [_F "Ernőt] [_V].

Az előreutaló V'-ellipszis a mondathatárokon „felül”, a diskurzus kereteiben nem működik. A (28)-ban először egy elliptikus kérdés, majd egy kifejtett (explicit) V'-t tartalmazó válasz van. Tehát elképzelhető lenne előreutaló ellipszisként rekonstruálni a kérdésbeli V'-t. Ez azonban lehetetlen, az A kérdését csakis úgy interpretálhatjuk, hogy a kérdést *megelőző* nyelvi kontextusban van az elliptált V' antecedense. A kérdésben tehát az előzményekre visszautaló V' ellipszis van. A válaszbeli V' csak ennek ismétléseként tekinthető, de nem alapja az ellipszis rekonstruálásának:

- (28) A: Piroska [_F "Erzsiről] [_V]?
 B: Nem. [_F "Katiról] [_V pletykált] egész délután].

Az előreutaló V'-ellipszis összeférhetetlenségét a mondathatárokon felüli, diskurzusviszonylatokkal jelzi az is, hogy *egyetlen* beszélő szövegének két, *külön* mondata (kijelentése) között sem működik. A (29)-ben a # jel a kijelentés határát (a „pontot”) jelző intonációra és a rövid szünetre utal.

- (29) * Tegnap Erzszi "Katinak [_V]. #
 Ma pedig Péter [_F "Icának]
 [_V vásárolt ajándékot].

A visszautaló V'-ellipszis viszont különálló mondatok (kijelentések) között is működik:

- (30) Ma Péter [_F "Icának] vásárolt
 ajándékot. # Tegnap pedig Erzszi
 [_F "Katinak] [].

A (27)–(30) dialógusok alapján azt az összefoglaló megállapítást tehetjük, hogy a visszautaló V'-ellipszisek diskurzusviszonylatokban is képesek működni, az előreutaló V'-ellipszisek pedig nem.

5.5. A pro-V' és a pro-VP problémájára, melyet az 5.1. pontban körvonalaztunk, a következő megoldást javasoljuk. A fókuszos mondatokban a visszautaló V'- és VP-ellipszis ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint amelyekkel a visszautaló főnévellipszis, ha *megsérti* az *íránymegszorítást*: távolíthatók az antecedensüktől, nem szükséges párhuzamos szintaktikai pozíciókban lenniük az antecedensükkel, és diskurzusviszonylatokban is képesek működni. A főnévellipszisek esetében ezeket a tulajdonságokat fonetikailag is megjelenő vagy fonetikailag „üres”, de szintaktikai funkciójában diagnosztizálható anaforikus összetevőkkel (pro-NP) magyaráztuk. Az említett tulajdonságok egyezését tehát a V'- és a VP-ellipszisek esetében is ésszerű a fonetikailag „üres”, de a szintaktikai szerkezetben jelenlévő, anaforikus összetevőkkel magyarázni, a [pro-V']-vel és a [pro-VP]-vel.

5.6. A következő általánosításokat tehetjük az 1–5. pontok alapján.

- (i) Ha egy ellipszis követi az íránymegszorítást, akkor nem tételezhető fel benne anaforikus vagy kataforikus összetevők; az elliptikus szerkezet tulajdonságai közé tartozik, hogy nem távolítható bázisától, vele szintaktikai párhuzamosságot mutat, és az összetett mondat határain belül működik.

- (ii) Az előreutaló ellipszis csak az iránymegszorítást követő lehet. Ellenkező esetben (a bal oldali tagban bal oldali ágon levő összetevő elliptálása) vagy agrammatikus lesz a szerkezet, vagy pedig az elliptált összetevők által hordozott „tartalom” egyszerűen „törlődik”, elvész, nem rekonstruálható.
- (iii) A neutrális intonációjú, fókuszatlan mondatok második tagmondatbeli, közrefogott VP-ellipszise (amely tehát visszautaló jellegű), valamint a fókuszos mondatok előreutaló V'-ellipszise egyaránt követik az iránymegszorítást, és egyaránt az (i) tulajdonságokkal rendelkeznek.
- (iv) Az iránymegszorításnak ellentmondó ellipszis csak visszautaló jellegű lehet (a jobb oldali mellérendelt tagban a jobb oldali ágon levő összetevő elliptálása). Ebben az esetben van az ellipszis helyén anaforikus összetevő (pro...), ekkor távolítható az elliptikus szerkezet az antecedensétől, nem szükséges feltétel a tagmondatok szintaktikai párhuzamossága, és diskurzusviszonylatokban is kötődhet az ellipszis az antecedenséhez. Ilyen tulajdonságokat mutat a fókuszos mondatok visszautaló V'-ellipszise.

Irodalomjegyzék

- BÁNRÉTI, Z.:
1990. A mellérendelés, in: *Fejezetek egy strukturális magyar mondatanból*, (szerk.): KIEFER F., Akadémiai Kiadó, Budapest, 864—1024. (Előkészületben.)
- BÉKÉSI, I.:
1986. *A gondolkodás grammatikája* (A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere). Tankönyvkiadó, Budapest, 374.
- BÉKÉSI, I.:
1991. A kettős szillogizmus, *Szemiotikai szövegtan* 2. 38—54.
- KUNO, S.:
1976. Gapping, A Functional Analysis, in: *Linguistic Inquiry*, 7. 300—318.
- POLANYI, L.:
1986. The Linguistic Discourse Model: Towards a Formal Theory of Discourse Structure, BBN Report No. 6409.
- PRŰST, H.—SCHA R.—van den BERG, M.:
1991. A Formal Discourse Grammar tackling Verb Phrase Anaphora, Draft, 1991. June.
- SAG, I. A.—HANKAMER J.:
1984. Toward a Theory of Anaphoric Processing, in *Linguistics and Philosophy*, 7. 325—345.
- SAG, I. A.—GAZDAR, G. WASOW, T.—WEISLER, T.:
1985. Coordination and How to Distinguish Categories, in: *Natural Language and Linguistic Theory*, 3. 117—172.
- SIDNER, C.:
1984. Focusing in the Comprehension of Definite Anaphora, in: *Computational Models of Discourse*, (eds.): BRADY, M., BERWICK, R., The MIT Press, Cambridge.
- SZABOLCSI, A.:
1990. Across-the-board meets verb second, manuscript, appear, in: MASCARO—NESPOR (eds.): *Grammar in Progress*, GLOW paper for Henk van Riemsdijk. Foris, 1990.
- TALMY, G.
1978. Relations Between Subordination and Coordination, in: *Universals of Human Language*, GREENBERG—FERGUSON—MORAVCSIK E. (eds.), Stanford University Press.
- WILLIAMS, E.:
1977. Discourse and Logical Form, in: *Linguistic Inquiry*, 8. 101—139.

SOME SYNTACTIC ASPECTS OF THE COORDINATED SENTENCES IN HUNGARIAN

ZOLTÁN BÁNRÉTI

1. From the basis of empirical data of the coordinated sentences in Hungarian, the sentences with neutral intonation exhibit the properties of „SVO” structure and the sentences with contrastive intonation exhibit the properties of „SOV” languages.

2. Gapping (a type of intercepted ellipsis, namely a type of „deletion” between the first and the final NP in the second coordinated clause) can only occur in the coordinated sentences with neutral intonation. In these type of sentences only the predicate part can contain the gapping, and the topic (Aristotelian subject) can not be affected by the gapping. In these type of sentences the gapping always correlates with the directional constraint for the „missing” constituents (in sense of ROSS (1969)).

3. Ellipsis (a type of „deletion” which starts after the focus and goes to the end of the clause) can only occur in sentences with contrastive intonation. Opposite to the gapping, the ellipsis in the contrastive coordinated sentences can occur in the first and the second clause as well. However, only the common pre-suppositional part of the two coordinated clauses can be ellipped, and never the prepositional part.

4. In the neutral coordinated sentences the syntactic parallelism between two coordinated sentences is obligatory, the clauses must be in the obligatory neighbourhood, the antecedent clause can not be after the clause with the ellipsis, in the reconstruction of the „missing” constituents of the predicate part can not be any change in the predicate part itself, and an overt anaphoric element can not refer to the „missing” constituent from the position of gapping.

5. The coordinated sentences with the contrastive intonation exhibit exactly the opposite properties from perspective of the (4).

AZ OROSZ PERFORMATÍV MEGNYILATKOZÁSOK SZEMANTIKAI ÉS PRAGMATIKAI ASPEKTUSAI

KRÉKITS JÓZSEF

1. A performativitás fogalmát J. AUSTIN vezette be¹. A performatív elnevezés a középkori latin *performs* — *cselekszem* igéből származik. A „performatívum” olyan megnyilatkozást jelöl, amely ekvivalens azzal a cselekedettel, amelyet a megnyilatkozás igéje rögzít.

1.1. Legrészletesebben kétségtelenül J. AUSTIN foglalkozott e témával. ERWIN KOSCHMIEDERnek, a kiváló lengyel aspektológusnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy a nyelvészeti irodalomban először, J. AUSTINNál is jóval korábban, ő fejtette meg a performativitás (nála „koincidencia”) lényegét: „Koincidencián” (a mai performativitáson) — írja KOSCHMIEDER — „értem a szó és a cselekvés egybeesését (...) olyan formában, hogy a szó, amelyet kiejtünk, maga a jelölt cselekvés” („Koinzidenz von Wort und Tat=wenn Tun und Sprechen dasselbe ist”)². Az egész megnyilatkozás egybeesik a performatív igével jelölt cselekvéssel: a kérés aktusa nem mehet végbe anélkül, hogy az egész megnyilatkozást ki ne ejtenénk.

1.2. Az explicit performatívumra jellemző általában a jelen idő (egyszerű jövő, a feltételes mód) egyes szám első személyű alakjának funkcionális elkülönülése a többi igealaktól:

- (1) Kommandor (Don Žuanu). Ja vsě-taki *posovetuju* (vö. *sovetuju*, *sovetoval by*, *posovetoval by*) vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym (S. Alešin: *Togda v Sevil'e*, 60). (≈ Kommandor [Don Juanhoz]. Mindenesetre azt *tanácsolom* [vö. *tanácsolnám*] önnek, señor, udvaroljon nekik, ha észrevétlen akar maradni.)
- (2) — Ja vsě-taki *sovetuju* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.
- (3) — Ja vsě-taki *posovetoval by* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.
- (4) — Ja vsě-taki *sovetoval by* vam, sen'or, uchaživat' za nimi, esli chotite ostat'sja nezamečennym.

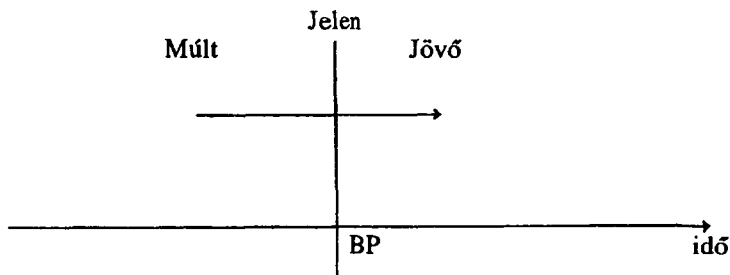
Mind a négy változat (*posovetuju*, *sovetuju*, *posovetoval by*, *sovetoval by*) ideje egybeesik az adott beszédaktussal. Mind a négy megnyilatkozásban az igék jelentése perfektív értelmű (a folyamatos alakkal kifejezett performatív igéké is). Egyik mondatra sem kérdezhetünk az *aktuális jelen időre* vonatkozó kérdőmondatlalt: Mit csinálsz most? (Was machst du denn da? Čto eto ty sejčas delaješ?). *Aktuális jelen időben* (praesens conreticum) a folyamatban lévő cselekvés meghatározatlan. Nem rögzíthető a cselekvésnek sem a kezdete, sem a vége — KOSCHMIEDER szavaival —: „Der Sachverhalt ist im Wahren”³:

- (5) „Ich schreibe *soeben* einen Brief an meinen Bruder” (E. KOSCHMIEDER, 353).

KOSCHMIEDER aktuális jelen idejű mondata oroszul az alábbi mondatvariánsokkal adható vissza:

- (5') *Sejčas ja pišu pis'mo bratu.*
 (5'') *V dannyj moment (ja) pišu pis'mo bratu.*
 (5''') *Sejčas imenno pišu pis'mo bratu.*

Aktuális jelenben — mint látjuk — a jelen idejű igén (a főindikátoron) kívül szerepelhetnek a *sejčas*, *sejčas imenno*, a *v dannyj moment* időindikátorok is, amelyek a múltból a jelenen át a jövő felé haladó cselekvésben a *beszélés pillanatára* (BP) utalhatnak:

1. ábra

Az (1) megnyilatkozásban szereplő igék viszont nem a cselekvés folyamatát („Währen”), hanem a cselekvés bekövetkezését (beállását) szignifikálják. A cselekvés bekövetkezése („Eintritt”) mindig teljes, totális cselekvést tételez fel, amelynek van kezdete, folytatása és vége. Az explicit (nyilvánvaló) performatívok mindig meghatározott (a szó tövében a *határ* szóval) idejű bekövetkező (ennélfogva perfektív értelmű) cselekvést fejeznek ki.

1.3. A nyelvészek között most arról folyik a vita, hogy a performatív (egyes szám első személyű) alak pontszerű szemléleti jelentéssel bír-e, avagy duratív, tartós perfektív jelentést hordoz magában. B. COMRIE⁴ és Z. VENDLER⁵ punktuális, pontszerű jelentést tulajdonítanak neki. Ju. D. APRESZJAN egyszerre punktuális és folyamatos jelentéssel ruházza fel őket („vidovremennoe značenie performativov javljaetsja i točnym, i processual'nym odnovremenno”)⁶. APRESZJANNak ez a meghatározása ellentmondást tartalmaz: egy ige egyszerre *folyamatot* és *bekövetkezést* nem rögzíthet. Minden perfektív jelentésű ige vagy meghatározott idejű, meghatározott mennyiségű, vagy meghatározott minőségű cselekvést szignifikál; a *bekövetkezés* („Eintritt”) és a folyamat („Währen”) oppozíciót alkotnak, nem vegyíthetők egymással.

1.4. A performatív igékkal összefüggésben a megnyilatkozásban fakultatív indikátorként szerepelhet a *hiermi* határozószó, amely az aktuális jelen idejű kijelentésekben előforduló *soeben* indikátorral alkot oppozíciót. A német *hiermi* indikátornak a magyarban hozzávetőlegesen az *ezennel*, az oroszban pedig a *nastojasčim* indikátor felel meg. Az orosz *nastojasčim* indikátor csak a kancellária hivatalos írott nyelvben használatos, a beszélt nyelvben nem fordul elő.

Az aktuális jelen idejű deskriptív mondatban szereplő német *soeben* határozószónak a *sejčas* és szinonimái felelnek meg leginkább (5'), (5''), (5'''), amelyek a beszélés pillanatára, a cselekvés közepére utalnak (l. az 1. ábrát).

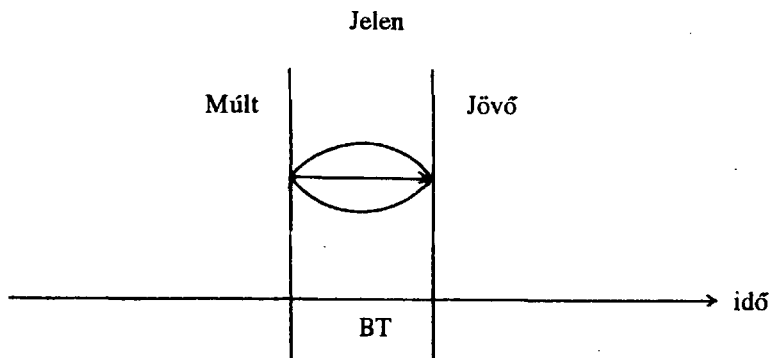
A német *hiermit*-nek megfelelő „*nastojáčim*” helyett az orosz beszélt nyelvben az „*a sejčas*” (*most pedig*) másodlagos performatív indikátort használhatjuk, amely formailag alig tér el az aktuális jelen időre utaló „*sejčas*” (*most*) deskriptív indikátortól, de annál inkább jelentésanilag. Az előbbi a cselekvés, a beszédaktus *bekövetkezésére, beállítására* utal (6), (6'), (6''), (7), az utóbbi a beszélés pillanatát, a folyamat közepét ragadja meg (5), (5''), (5'''):

- (6) — *Hiermit bitte ich die Herrschaften zu Tisch* (E. KOSCHMIEDER, 353).
- (6') — *A sejčas prošu gospod k stolu.*
- (6'') — *A sejčas poprošu gospod k stolu.*
- (7) *A sejčas ja vam sovetuju* brosit' navsegda eto logovo i sledovat' za mnoj (N. Pogodin: *Neutomimyj stroitel'*, 176). (≈ — *Most pedig azt tanácsolom önnek, hagyja el ezt a vackot, és kövessen engem.*)

A „Most mit csinálsz?” = „Čto eto ty sejčas delaješ'?” kérdésre nem felelhetünk *„*A sejčas ja pišu pis'mo bratu*” mondatral, hanem csak úgy, ahogyan az (5), (5'), (5'') és (5''') mondatokban le van írva.

A (6), (6'), (6'') és (7) megnyilatkozásokban nem a *beszélés pillanatát* (BP), hanem a *beszélés tartalmát* (BT) ragadjuk meg. Az aktuális jelenben a cselekvés határai elmosódnak; nem tudjuk, mikor kezdődött a cselekvés, és nem tudjuk, mikor fejeződött be.

A performatív jelen idő addig tart, amíg a beszédaktus: a performatív ige totális cselekvést rögzít, ismerjük a kezdetét és a végét (l. az (1), (2), (3), (4) megnyilatkozásokat). Ezt a kitégult, meghatározott idejű performatív jelen időt így ábrázolhatjuk:

2. ábra

A performatív jelen idejű alak tehát nem a cselekvés folyamatát, hanem annak bekövetkezését szignifikálja a konkrét tény szemléleti jelentéspozíciójában: mindig egyszeri és meghatározott idejű perfektív cselekvést rögzít.

1.5. Felvetődhet a kérdés, vajon mi az oka annak, hogy a teoretikusan perfektív igehasználót feltételező jelentéspozícióban imperfektív alakkal is kifejezhetjük magunkat. Például a szlovén nyelvben következetesen csak perfektív alakokkal adható vissza a performatív jelen idő. Tudni kell, hogy az oroszban az ige szemléleti alakok ekvipolens oppozíciót alkotnak. Az igepár (sovetovat'// posovetovat') szemantikailag

markáns alakját a perfektív alak képezi. A + előjelű perfektív alakkal szemben áll a ± előjelű imperfektív alak, amely nemcsak — (mínusz) előjelű imperfektív, hanem + (plusz) előjelű perfektív jelentést is hordozhat magában.

2. Mielőtt valaki az explicit és implicit performatív megnyilatkozások tanulmányozásába fogna, meg kell birkóznia a legnehezebb nyelvészeti feladattal: világossá kell tennie — elsősorban a maga számára — az illokúció és a perlokúció dichotómiáját, melyet szemben a szemantikai aspektusokkal (az imperfektív és perfektív jelentésekkel), *pragmatikai aspektusoknak* is nevezhetnénk.

2.1. B. F. SKINNER a kauzális szemléletmódot hiányolja; fel kellene tárnai — mint írja — a nyelvi viselkedés okait (a gondolkodás folyamatait), meg kellene vizsgálni azokat a hatásokat, amelyeket a nyelv a hallgatóra gyakorol⁷. J. SEARLE, aki a nyelv céljának a kommunikációt tartja, észreveszi, hogy a nyelv és a kommunikáció, a jelentés és a beszédaktusok között lényegi kapcsolat van. A beszédaktus-elmélet művelői közül a legkövetkezetesebb koncepciót J. SEARLE fejlesztette ki, aki a kommunikáció alapegységének az *illokúciós aktust* tartja, amelyet a nyelvészek közül többen a *perlokúciós aktussal* tévesztenek össze. „A perlokúciós és az illokúciós (aktusok — K. J.) közötti megkülönböztetés hiánya a jelentés használatelméletének egyik legfőbb gyengesége”⁸. Hogy mit is értenek a nyelvészek ezen terminusokon — bonyolult kérdés, éspedig azért, mert a szakemberek is sokféleképpen értelmezik őket. Számukra is legtöbb esetben „misztikus fogalmaknak” tűnnek⁹. Ezt támasztják alá BALÁZS JÁNOS szavai is, aki *A szöveg* című könyvében arról ír, hogy még a legújabb vizsgálatok nyomán is kitűnt, hogy a nyelvészek körében is elég nagy a zűrzavar az illokúció és a perlokúció fogalmainak az értelmezésében¹⁰.

2.2. A szemantikai aspektusokat is kezdetben a legkülönbözőképpen értelmezték, mígnem rájöttek arra, hogy az aspektusokat (az aspektus kategóriáját) a nyelvek természetüktől függően, különböző (morfológiai, szintaktikai stb.) szinteken valósították meg.

2.3. A szláv aspektuskategória néhány nyitott kérdését (például a szemléleti alakok jelentésbeli konkurrenciájának, neutralizálódásának kérdését stb.) azért nem oldották meg a mai napig sem az aspektológusok, mert nem vették észre azokat a pragmatikai jelentésárnyalatokat, amelyek ráakódtak az aspektusok szemantikai (és grammatikai) jelentéseire. A performatívok (performatív megnyilatkozások) tanulmányozása során fordított helyzet állt elő: a pragmatikai aspektusok (az illokúció és a perlokúció) váltak relevánssá, a szemantikaiak csupán árnyalják a pragmatikaiakat. Mindenesetre leszögezhetjük, hogy a szemantikai és pragmatikai aspektusok nem választhatók el egymástól: összefüggnek, kölcsönösen feltételezik, árnyalják egymást.

3. A performatívok használatában a pragmatikai kutatásnak a közvetlen verbális kontextuson („Satzkontext”) kívül elsősorban az ún. szituatív kontextus („Situationskontext”) vizsgálatára kell összpontosítani. BALÁZS JÁNOS is felhívja a figyelmünket arra, hogy a beszédaktusokat nem önmagukban, hanem a szövegalkotás láncszemeiként kell vizsgálnunk. A beszédaktusok szerepét az egész szöveg közlésbeli céljából érthetjük meg igazán. Ha ezt szem előtt tartjuk — írja —, akkor új megvilágításba kerülnek a beszédaktusok elméletében a lokúcióval, illokúcióval és perlokúcióval kapcsolatosan megfogalmazott tételek¹¹. Ehhez csak annyit fűznék hozzá, hogy a beszédaktusok elméletében az illokúciós szemlélet mellett a perlokúciós szemlélet szerepét is pontosan meg kell határozni. Ha a beszédaktusokat valóban a szövegalkotás láncszemeiként elemezzük, akkor a perlokúciós aspektus is valódi szerepet kap a beszédaktusok kutatásában.

3.1. A lokúció vizsgálatát a szemantika területére utalhatjuk. A „lokúció” fo-

galmáról SEARLE is lemond: a „lokúciós aktus” helyett referenciaaktusról, a lokúciós jelentés helyett pedig a propozíció fogalmáról, a megnyilatkozás kijelentéstartalmáról („propositional content”) beszél¹². KIEFER FERENC szerint is a lokúciós aktusok fogalma nem használható fel a megnyilatkozások jelentésének meghatározásánál, annál is inkább, mert a lokúciós aktus végrehajtása általában egy illokúciós aktus végrehajtását is jelenti¹³.

4. A nyelvészek hajlamosak az *erőt* („force”) a *jelentéssel* azonosítani, pedig már AUSTIN is a kettő megkülönböztetésére törekedett, amikor a jelentést az értelemmel és a jelöllettel tartotta egyenértékűnek¹⁴. A kettő nem ugyanaz. Az illokúciót és a perlokúciót elsősorban az illokúciós erő és a perlokúciós erő szemléleti megkülönböztetése és oppozíciós szembeállítás teszi a performatívok vizsgálatában operatív fogalmakká. Következésképpen arra kell törekednünk — írja AUSTIN —, hogy „x elvégzésének, végrehajtásának az aktusát, vagyis x elérését” (eredményét, következményét — K. J.) meg kell különböztetnünk az „x elvégzésére irányuló próbálkozás aktusától”¹⁵. X eredményes elérésével, megvalósításával *perlokúciós aktust*, x elvégzésére irányuló próbálkozással pedig *illokúciós aktust* hajtunk végre.

4.1. AUSTIN ellentmondásba kerül önmagával, amikor az illokúciós és a perlokúciós aktust lexikai értelemben próbálja megkülönböztetni. Az illokúciós aktust konvencionálisnak, mindennapi tapasztalaton alapulónak mondja, a perlokúciós aktust pedig nem konvencionálisnak¹⁶. Ezzel szemben P. F. STRAWSON kijelenti, hogy az illokúciós aktus végrehajtása sok esetben nem rendelődik alá valamiféle mindennapi tapasztalaton alapuló konvencionálnak¹⁷. Az illokutív aktusok konvencionális jellegét általában azok performatív státusával magyarázták: ha performatívum képezhető belőle, akkor feltétlenül konvencionális aktusról van szó. Ezt a tételt N. K. RJABCEVA megdönti, amikor feltárja az ún. mentális performatívokat a tudományos nyelvben: „a beszédaktusban a beszélők nemcsak konvencionális (szociális, rituális), hanem mentális cselekvéseket is végrehajthatnak”¹⁸, mint például:

- (8) „*Nazovëm (vö. budem nazyvát', ja nazyvaju) etu peremennuju 'aktant' (N. RJABCEVA, 13). (Elnevezzük [vö. el fogjuk nevezni, elnevezem] ezt a változót 'aktánsnak'.)*”

A fentiek alapján eljutottunk ahhoz a megállapításhoz, hogy az illokutív és a perlokutív aktusok megkülönböztetése a konvencionális/nem konvencionális ismérve alapján nem mondható operatívnak. Következésképpen, ha az illokúciós aktusok lehetnek konvencionálisak és nem konvencionálisak, akkor ez feltételezhető a perlokúciós aktusról is: bizonyos szituációkban a perlokúciós aktusok is lehetnek konvencionálisak.

4.2. Az illokúciós és perlokúciós aktusok közötti különbséget az intencionalitás/nem intencionalitás ismérve dönti el, SEARLE szavaival: „a jelentés szándékolt hatásai illokúciós és nem perlokúciós hatások”¹⁹. A hatás előidézésére irányuló szándék megfelel x elvégzésére irányuló próbálkozás aktusának. „Egy illokúciós aktus sikeres vagy tökéletes végrehajtása — AUSTIN szerint — bizonyos értelemben vett 'következményeket' vagy 'hatásokat' eredményez”²⁰. A következmény ismérve különbözteti meg végső soron a perlokúciós aktust az illokúciós aktustól. Az ellentmondásos értelmezések onnan erednek, hogy AUSTIN az illokúciós aktusoknak is tulajdonít egyfajta hatást mint következményt: „Az illokúciós aktus csak akkor boldogul, csak akkor jár sikerrel, ha ki tud váltani bizonyos hatásokat”. Szerencsére hozzáteszi: „Ami persze nem jelenti azt, hogy az illokúciós aktus egyenértékű bizonyos hatások elérésével

(kiemelés tőlem — K. J.)²¹. A félreértések abból adódnak, hogy néhányan — a fentiek is ezt húzzák alá — a „force” (erő, hatás) szónak egyetlen jelentést tulajdonítanak. A „hatás” szónak — megítélésem szerint — van egy imperfektív és egy perfektív értelme. Az első a hatás *mikéntjére, fokára*, a második a *hatás következményére, végeredményére* vonatkozik, következésképpen az illokúciós aktusban a hallgatóra (a címzettre) gyakorolt folyamatos (imperfektív) értelmű hatást vizsgáljuk, a perlokúciós aktusban pedig a befejezett (perfektív) értelmű hatást. Az angolban a „force” szó főnévként és igeként is használatos. Az igéből képzett főneveknek az oroszban lehet szemléleti jelentésük is. Például az egyalakú kétaspektusos „vozdejstvovat” igének is van egy imperfektív értelmű jelentése („okazyvat’ vozdejstvje”) és egy perfektív értelmű jelentése („okazat’ vozdejstvje”). Pragmatikai szinten az elsőt az illokúciós hatásra, a másodikat a perlokúciós hatásra vonatkoztatom²².

4.3. Közismert tény, hogy szemantikai megközelítésben az orosz befejezett és folyamatos ige ekvipolens oppozíciójában az oppozíció markáns, pozitív tagját a befejezett (perfektív) ige képezi, amelynek általános grammatikai jelentését (a cselekvés osztatlan egészét átfogó totalitásjegyet) a befejezett igék minden körülmények között, bármilyen kontextusban megőrzi. A befejezett ige jelentésállománya szűkebb, körülhatároltabb, a folyamatos igéé tágabb, kevésbé körülhatárolt, az oppozíció gyenge tagját képezi. A folyamatos ige kategoriális szemléleti jelentése, a nontotalitás átcsaphat saját ellentétébe is: a szövegkörnyezettől és a szemléleti szituációtól befolyásolva, az imperfektív ige kifejezhet totális cselekvéseket is (például az általános tény jelentéspotíciójában vagy a történeti jelen síkján). Az „abszolutisztikusan” viselkedő perfektív alakot + (plusz) jellel, a „liberálisan” viselkedő imperfektív alakot pedig ± (plusz-mínusz) jellel jelöljük.

4.4. Véleményem szerint a pragmatikai aspektusok is ekvipolens oppozíciót alkotnak. A perlokúciós aspektus az oppozíció erős tagját testesíti meg: „abszolutisztikusan” viselkedik: a megnyilatkozás hatásának (erejének) a következményére, végeredményére utal; + (plusz) előjelű cselekvést szignifikál. Az illokúciós aspektus a pragmatikai oppozíció gyenge tagját képezi: szemléleti tényezőktől függően az illokútió funkció mellett perlokútió feladatot, funkciót is elláthat, vagyis liberálisan viselkedik; ± (plusz-mínusszal) jelöljük. Ebből logikusan következik, hogy a performatív megnyilatkozások az interakciók viszonylatában a pragmatikai szemlélettől függően másodlagosan perlokútió feladatot is betölthetnek.

4.5. Ami az illokútió beszédaktust illeti, KIEFER FERENC sohasem beszél illokúciós hatásról, csupán illokúciós típusról, illetve illokúciós lehetőségéről. A „hatás” terminust csak a perlokúciós aktus kapcsán használja²³. Az illokúciós típus, illetve illokúciós lehetőség — megítélésem szerint — nem más, mint illokútió aktusminőség (mint például a kérés, parancs, tanács, tiltás stb. aktusminősége), amelyet nem azonosíthatunk még austini megfogalmazásban sem az illokúciós hatással (erővel). Az aktusminőség „Aktqualität” terminust A. LEIST használja²⁴. Viszont maximálisan egyetérthetünk KIEFER FERENCCEL, amikor megállapítja, hogy „a beszédaktus-elmélet pragmatikai jelentéselmélet, hiszen tárgya a megnyilatkozás (a beszédaktus mindig feltételezi a beszélőt)”²⁵.

4.6. Felvetődik a kérdés, hogy mit neveznek a szakemberek illokúciós erőnek, illokúciós hatásnak. J. SEARLE szerint az illokúciós erő, hatás néhány lényeges elemből tevődik össze. Az illokúciós erő egyik ilyen fontos részleme a *megnyilatkozás illokútió célja*. „Így például — írja a továbbiakban — a kérések illokútió célja ugyanaz, mint a parancsoké: ezek is és azok is valamilyen cselekvés elvégzésére irányuló próbálkozást fejeznek ki”²⁶. Megemlítenéd még az illokútió erő néhány más eleme is,

olyanok elsősorban, amelyek a performatív megnyilatkozásokban gyakran fejtik ki hatásukat. Ilyen elemnek tartja SEARLE például a beszélő szándékát „az energia, erő fokát, amellyel a beszédaktus illokúciós célját szándékozunk megvalósítani”²⁷. A magam részéről itt megkülönböztetem a hatás külső és belső erejét, attól függően, hogy a beszélő milyen módon valósítja meg a megnyilatkozás illokúciós célját.

Külső illokúciós erőről van szó, ha a beszélő hatása az *energia*, a *hatalom* különböző mértékében nyilvánul meg. Ezzel összhangban megállapíthatjuk, hogy a beszélők hatalmi helyzetében, státusában meglévő különbségek, fokozatok is a külső illokúciós erő megnyilvánulásának az elemeit hordozzák magukban. Ilyen esetekben figyelmünk az interaktánsok szociális helyzetére irányul.

Belső illokúciós erőről van szó, ha a beszélő különböző mértékben kötelezi el a címzettet, más szavakkal, különböző mértékben készletet cselekedetében felelősségvállalásra.

Az illokúciós erő fontos elemének tartom még az *illokúciós aktusok értékelő funkcióját*, a beszélő vagy a hallgató involváltságának (érintettségének), érdekelt-ségének a fokát²⁸.

Az explicit performatív megnyilatkozásokban az illokúciós erő fő indikátorai az illokutív, illetve performatív igék, az implicit performatív megnyilatkozásokban a különböző igemódok és szintaktikai konstrukciók, továbbá az orosz nyelvben gyakran előforduló partikulák (*nu-ka, a nu, a nu-ka, -ka, nu* stb.), melyek a legváltozatosabb formában képesek árnyalni a megnyilatkozások illokúciós erejét.

4.7. Már AUSTIN is megkülönbözteti a perlokutív feladatú (funkciójú) illokutív aktusokat a tényleges perlokutív aktusoktól. Egy illokutív aktus perlokutív funkciója (feladata) a szövegben egy másik illokutív aktus gyakorlati következményeként (folyományaként) szerepelhet²⁹. Vizsgáljuk meg ezt a „szöveg” szintjén:

- (9) Vladlen. *Razrešite mne provodit' vas do pljaža?* Sil'va Razrešaju (Sil'va i Vladlen uchodjat) (S. Michalkov: *Dikari*, V. 157). (≈ Vladlen. *Megengedi, hogy elkísérem a strandig?* Szilva. *Megengedem* [Szilva és Vladlen eltávoznak].)
- (10) Korrespondent. *Ja mogu zadat' vam vopros?* Aleksandr Rastakov. *Zadavajte* (S. Michalkov: *Echo*, V. 645). (≈ Tudósító. *Feltehetek Önnek egy kérdést?* Alekszandr Rasztakov. *Tessék parancsolni.*)

A fenti példákból kitűnik, hogy a címzett a *kérésre* a megengedő választ explicit (9) és implicit (10) performatív megnyilatkozásokkal adja meg. A „megengedés” a szövegösszefüggésből kiragadva, a verbális kontextus („Satzkontext”) szintjén illokutív aktust rögzít, szituatív kontextusban („Situationskontext”) a szöveg szintjén perlokúciós feladatot, funkciót tölt be, amennyiben a *megengedés* ezekben a szituációkban a kérés következményét, eredményét jelenti. A (9) példában a perlokúció kétszer is képviselve van. Először egy perlokutív funkciót betöltő performatív igével: „*ra z-rešaju*”. A beszélőnek (Vladlennek) Szilva megengedi, hogy elkísérje. A kérés illokutív aktusa a megengedéssel elérte perlokutív célját. Másodszor a perlokúciós következményre az író kijelentő (konstatív) mondattal kifejezett szavai utalnak: „*Sil'va i Vladen uchodjat*”. A (10) példában szereplő felszólító módú igealakkal kifejezett implicit performatívum a szövegvizsgálat szintjén perlokúciós feladatot tölt be: a kérés pozitív következményére, eredményére utal. A sikertelen kérésre adott tiltó válasz nem tölt be perlokutív funkciót. Meg kell jegyezni, hogy nem minden performatívum képes perlokúciót indukálni. Csak az a performatív megnyilatkozás képes perlokúciót indukálni, amelyiknek perlokúciós célja is van.

4.8. A perlokúciós céllal rendelkező illokúciós megnyilatkozásoknak perlokúciós következményei kifejezhetők verbálisan vagy averbálisan. A verbálisan kifejezett aktusok akkor felelnek meg a perlokúciós feltételnek, ha az illokúciós aktus perlokúciós célja a címzett *cselekedetében* (11) vagy a cselekvés végrehajtására irányuló *szándékában* valósul meg. A cselekvés végrehajtására irányuló szándékát a címzett rendszerint egyszerű jövő idejű igealakokkal fejezi ki (12):

- (11) Maša. *Nikolaj L'vovič, uchodite!* Nu čto, pravo... Tuzenbach. Ucho-žu... (Uchodit) (A. Čechov: *Tri sestry*, 340). (≈ Mása. *Nikolaj Lvovics, menjen már!* Igazán... Tuzenbach. Megyek, megyek. [Elmegy].)
Luk'jan. *Slovo dajte.* Kosogorov. Daju, daju slovo (Brat'ja Tur: *Pobeg iz noći*, 30). (Lukjan. *Adja szavát.* Kosogorov. Szavamat adom.)
- (12) Nevidimskij. *Ol'ga Kirillovna! Podžar'te nam vsem na obed losinoj pečěnki!* I možno nakryvat' na stol. Ol'ga Kirillovna. Chorošo, podzarju (S. Michalkov: *Ochotnik*, V. 70). (≈ Nevidimszkij. *Olga Kirillovna! Pirítson nekünk ebédre jávorszarvasmáját!* És meg is teríthet. Olga Kirillovna. Jó, pirítok majd.)
— *Davaj-ka domyvaj pol da osvobodi mne postel'!* — Osvobožu! — burknuła Gos'ka i podnjala trjapku (V. Ketlinskaja: *Inače žit' ne stoit*, 209). (≈ — *Fejezd be, kérlek, a padló felmosását, és tedd szabaddá az ágyat!* Szabaddá teszem — mormogta a foga között Goszka, és felemelte a rongyot.)

Az averbálisan kifejezett perlokúciós aktusokat az író elbeszélő formában adja vissza. Ez az a szituáció például, amikor megkérnek bennünket, hogy nyújtsuk közelebb a sőt, és erre úgy reagálunk, hogy szó nélkül átadjuk. Ezt GOFFMAN cselekvéssel történő „válaszolásként” nevezi³⁰ (13):

- (13) — Kto tam? — Eto ja, Koroteev, *otkroj, Evdokija!* Evdokija Makarovna otkryvaet dver' (G. Mdivani: *Soldat Ivan Brovkin*, IV. 275). (≈ — Ki van ott? — Én vagyok, Korotejev, *Nyisd ki az ajtót, Jevdokija!* Jevdokija Makarovna kinyitja az ajtót.)
— *Vy rodnuju ego zapojte, rodnuju ego...* Oni i zapeli... (V. Šukšin: *Do tret'ich petuchov*, II. 427). (≈ — *A legkedvesebb dalára zendítetek rá...* És ők rázendítettek.)

5. Befejezésképpen elmondható, a tanulmányomban arra törekedtem, hogy az illokúcióval és a perlokúcióval foglalkozó jelentéseméletet a gyakorlathoz közelítsem. Az eddigi tanulmányokban a szakemberek csak az illokúciós aktusokkal foglalkoznak, a perlokúciós aktusokat csupán megemlítik, de a szövegkutatásban a beszédaktus-elmélet hiányosságai és egymásnak ellentmondó tételei következtében operatíván alkalmazni nem tudják. Ismételten hangsúlyozom, hogy kísérletet tettem arra nézve, hogy a beszédaktus-elmélet (a modern jelentésemélet ezen fontos láncszeme) egymásnak ellentmondó tételeit a szövegkutatásban feloldjam, továbbá, hogy a szemantikai aspektusokat a pragmatikai aspektusoktól különválasztva, az elméletet a gyakorlat (a gyakorlati kutatómunka) számára funkcionálisan alkalmazhatóbbá és operatívabbá tegyem.

Irodalomjegyzék

1. AUSTIN, J. L.: *How to Do Things with Words*. Oxford Univ. Press, 1962.
2. KOSCHMIEDER, E.: Durchkreuzungen von Aspekt- und Tempussystem im Präsens. In: *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1930. Band VII. Heft 3/4. S. 352.
3. KOSCHMIEDER, E.: uo. 353.
4. COMRIE, B.: *Tense*. Cambridge, London. Cambridge Univ. Press, 1985. 37.
5. VENDLER, Z.: Say What You Think. In: *Studies in Thought and Language*. Ed. COWAN, J. L. Univ. of Arizona Press, 1977. 86.
6. APRESJAN, Ju. D.: Performativny v grammatike i v slovare. *Izvestija Akademii nauk SSSR, Serija literatury i jazyka*, 1986. № 3. 221.
7. SKINNER, B. F.: Eine funktionale Analyse sprachlichen Verhaltens. In: *Programmiertes Lernen und Lehrmaschinen*. Braunschweig, Georg Westermann Verlag, 1970. S. 148–149.
8. SEARLE, John R.: A beszédaktus mint kommunikáció. In: *Kommunikatív jelenség*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977. 260.
9. CONRAD, R.: KONRAD, R.: Voprositel'nye predloženiya kak kosvennye rečevye akty. V sb.: *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk XVI. Moskva, „Progress”, 1985. 352.
10. BALÁZS János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985. 63.
11. BALÁZS János: uo. 65.
12. SEARLE, J. R.: A Classification of Illocutionary Acts. „Language in Society”, 1976. № 5. 2.
13. KIEFER Ferenc: Szemantika vagy pragmatika? *NyK*. 86. 1. Budapest, 1984. 6.
14. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: Slovo kak dejstvie. V sb.: *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk XVII. Moskva, „Progress”, 1986. 87.
15. AUSTIN, J. L.: *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 111.
16. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: 1986. uo. 91.
17. STRAWSON, P. F.: STROSON, P. F.: Namerenie i konvencija v rečevykh aktach. V sb.: „Novoe v zarubežnoj lingvistike”. Vypusk XVII. Moskva, „Progress”, 1986. 134.
18. RJABCEVA, N. K.: Mental'nye performativy v naučnom diskurse. *Voprosy jazykoznanija*, 1992. № 4. 12–13.
19. SEARLE, J. R.: 1977. uo. 261.
20. AUSTIN, J. L.: 1990. uo. 118.
21. AUSTIN, J. L.: 1990. uo. 119.
22. KRÉKITS J.: Semantika i pragmatika vremenno-predel'nykh glagolov. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 218.
23. KIEFER Ferenc: 1984. uo. 7–8.
24. LEIST, A.: Zur Intenzionalität von Sprechhandlungen. In: *Linguistische Pragmatik*. Frankfurt/M., Athenäum, 79.
25. KIEFER Ferenc: 1984. uo. 8.
26. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 3.
27. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 5.
28. SEARLE, J. R.: 1976. uo. 5.
29. AUSTIN, J. L.: OSTIN, DŽ. L.: 1986. uo. 97.
30. GOFFMAN, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat, Budapest, 1981. 488.

SEMANTIC AND PRAGMATIC ASPECTS OF PERFORMATIVE SPEECH ACTS IN RUSSIAN

JÓZSEF KRÉKITS

In the paper the author makes an attempt to get semantic theory dealing with illocution and perlocution closer to practice. In previous papers specialists almost exclusively have dealt with only acts of illocution, those of perlocution been only mentioned. In view of inadequacies and controversial statements of discourse theory in text analysis no effective application has so far happened.

The present work is an attempt to solve the problem of contradictory statements in discourse theory, what is a very important link in the chain of modern semantic theory. Furthermore, the author strives by separating semantic and pragmatic aspects to make the theory functionally applicable and operative in practice (practical research work).

**AZ IRODALMI MŰ SZÖVEGSZERKEZETÉNEK
ÉS A SZÖVEG HANGZÁSBELI JELLEMZŐINEK ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL,
A SZÖVEG FONETIKAI SZEMLELETÉRŐL
A PRÓZAI (ELBESZÉLŐ) IRODALMI MŰ ÉS MEGSZÓLALTATÁSA
ÁPRILY LAJOS: A HIÚZ**

WACHA IMRE

1. Minden *írott műnek* — a viszonylag „száraz”, adatközlő jellegű, tárgyilagos értekező prózának is — minden megszólaltatása a problémák sorát jelenti. Még ha maga a szerző ad hangot saját írásának, akkor is több nehezítő tényezővel kell számolnunk. Csak a legfontosabbakat említem.

(1) Szövegének megszületése és megszólaltatása között hosszabb-rövidebb idő telik el. Ez alatt kihűlhet benne a szöveget kiváltó és létrehozó kommunikatív „indulat”. Kétséges, hogy fel tudja-e idézni magában azt a közlésvágyat, amellyel megalkotta szövegét, kifejezve általa gondolatait, érzelmeit. Így sokszor csak a szavak, mondatok elismétlésére, esetleg a gondolatok, bizonyos közléssituációk vagy érzelmek „megjátszására” futja az erejéből.

(2) Eltérő a mű születésének és megszólaltatásának kommunikációs szituációja: helyszíne, ennek berendezése, hangulata. Többnyire más (mű születésekor) jelen nem lévő, talán figyelembe se vett vagy csak elképzelt („megcélzott”) címzettek személye, köre, illetőleg a megszólaltatáskor jelen lévő (gyakran ismeretlen) „közönség” is.

(3) Az írott és a (spontán) beszélt szöveg között — a szövegalkotás kommunikációs szituációjából és az ebben lezajló szövegalkotási folyamatokból adódóan (vö. DEME: 1974. 10—13, 116—121; WACHA: 1974., 1987/1988. 12—13, 20—130) — olyan szöveg- és mondat szerkezeti, valamint stílusbeli — mindezekből adódóan pedig hangzásbeli — különbségek vannak, melyek megnehezítik mind a szöveg gondolataival való együttgondolkodást, mind pedig a szövegmondatoknak, szövegszerkezetnek az adekvát megszólaltatását. Az esetek többségében bizony csak a szöveg szavainak, mondatainak „idézését”, „hangosítását” teszik lehetővé, jóllehet a szerző saját logikai és nyelvi rendszerének, saját gondolkodásmódjának, s tegyük hozzá: saját belső hallásának megfelelően alkotta meg írásművének szövegét. (Erre a tényre szép számú bizonyító példát találunk DEME LÁSZLÓNAK sok cikkében. Magam is többször foglalkoztam e kérdéssel. Lásd a RÁDBESZ., KAZVERSTÖRT., a KAZVERS25. és a NYELVTÖMKOMM. köteteket és az EFF. 1—2., 4—5. számának idevágó tanulmányait.)

(4) Mindehhez járul még, hogy létezik egy felolvasói „úzus” is, egy rosszul értelmezett szövegtolmácsolási szabály- és szokásrendszer, mely többé-kevésbé abból áll, hogy emelt hangon, kiegyenlített, szűk hangterjedelemben mozgó beszéddalammal kell megszólaltatni a szöveget, oly módon, hogy minden értelmes szó első szótagját hangsúlyozzuk, a vesszőknél felvisszük, a pontoknál leeresztjük a hangot. Ez az úzus olyan erős, hogy a spontán előadásokban hallgatóikat magukkal ragadó szerzőknek is „meghalnak” gondolataik, ha felolvassa közlik szövegüket.

1.1. Mindezek eredményeként (is) tapasztalhatjuk, hogy egy műnek, így az *irodalmi műnek* is több jó megszólaltatása is lehet, függetlenül attól, hogy ez felolvasás-e (kézben tartott szövegből), vagy (szó szerinti) betanulás utáni (kézben tartott szöveg nélküli) előadás. (Hogy az említett körülmények mennyire játszanak szerepet

a hangzásforma alakulásában, arra lásd: BOLLA: 1989. 55; DEME: 1991., 1992.; SUBOSITS: 1982. 14; WACHA: 1973., 1974., 1991., 1992., 1993a-c.)

A hangos reprodukálás fokozatai (nagyon leegyszerűsítve) a következők.

(1) A *hangosítás*, azaz a szöveg szavainak, mondatainak mechanikus, iskolás jellegű hangoztatása. Nemigen több az írásjeltől írásjelig való felolvasásánál.

(2) Az *értő-értető tolmácsolás* lehet a szöveg felolvasása és szabad elmondása. Lényeges, hogy a művet — megfelelő elemzés, értelmezés után — úgy próbáljuk megszólaltatni, hogy a hangzásforma azt a gondolatiságot, azokat az érzelmeket tolmácsolja, melyeket a szerző szövegével kifejezett. Ez a megszólaltatásmód főleg a szöveg logikáját igyekszik közvetíteni.

(3) A harmadik megszólaltatási mód az *interpretálás, előadás*. Ez már tulajdonképpen előadóművészi produkció. Célja a mondanivaló jó közvetítésén felül a kifejezés, a művészi élmény nyújtása is.

Természetesen e három kategória határai nem merevek. Sok átmenettel találkozhatunk az irodalmi művek különböző hangzó változatait figyelve, hiszen olykor a művészi interpretáció *szándéka* is eredményezheti a mű inadekvát megszólaltatását.

A *művészi szándékú szövegtolmácsolás*nak is van két alapváltozata. Az egyik a mechanikus hangosítás, az iskolás felolvasásnak egy sajátos esete: az előadó sziruposan „tüllihegi” a szöveget, megjátssza szavait, mondatait. Elveszti azonban a szövegmondatok összefüggéseit. A másik ennek emelt változata, mely az előadóművészetben érhető tetten, a pódiumstílus mechanikus alkalmazásában. (Erre lásd: WACHA: 1992. 66–67, 1993a., 1993c.)

2. Szaporodnak a gondok, ha a szöveg tolmácsolója *nem saját* esszé jellegű írását szólaltatja meg. (Ennek a kérdéskörnek a taglalását most mellőzöm. Részletesen tárgyalják a Kazinczy-versenyekkel és a rádiós beszéddel foglalkozó cikkek, tanulmányok. Ezekre lásd: KAZVERSTÖRT., KAZVERS25., NYELVTÖMKOMM. kiadványokat, valamint az EFF. idevágó írásait és az azokban közölt bőséges szakirodalmat.)

3. Fokozottan szaporodnak a *(szép)irodalmi mű* megszólaltatási gondolatai még akkor is, ha az interpretáló legfőbb célja az *adekvát* tolmácsolás: az irodalmi műnek olyan életre keltése, mely által azt a tartalmat és szándékot (és tegyük hozzá: azt a hangzást) igyekszik hűen visszaadni az előadó, amelyet az irodalmi mű hordoz.

3.1. Itt az egyik legsúlyosabb gond, hogy a *megszólaltatónak* — mint minden más által írott műnek a tolmácsolásakor — *mind a tartalmat, mind a közlés szándékát magából az (irodalmi) műből, annak szövegéből kell megfejtenie*, szinte „kihámozni” (hiszen az irodalmi mű tolmácsolója általában nem maga a szerző). Még az ilyen szándék ellenére is több, sőt számos „adekvát” és helyesen adekvát (és természetesen sok problematikus) formája is lehet az irodalmi mű interpretálásának.

3.1.1. Az első gond az irodalmi mű *értelmezéséből* adódik.

Tudjuk, minden mű — eredendően — alkotóját (esetünkben a költőt, az író) tükrözi, az ő érzelmeit, gondolatait fejezi ki, általa pedig korát, társadalmát, a társadalomhoz: embertársaihoz, korához stb. való viszonyát érzékelteti. Azt is tudjuk, hogy a szerző a mű által elsősorban saját kortársaihoz szól, nekik szánja, mondja el gondolatait, érzéseit.

Azt is tudjuk, az igazi irodalmi mű egyik ismertető jegye ez: a születésekor adott aktuális és emberi tartalom és mondanivaló mellett mindig van benne valami többlet, valami „idő feletti”, „mindenkor érvényes” általános emberi tartalom és mondanivaló (esetleg csak valami „formai többlet”), mely még akkor is „él” és munkál, ha az eredeti (a művet kiváltó) aktuális mondanivaló már idejét múlta, sőt rég feledésbe merült.

Az igazi irodalmi műnek többnyire van a szöveg elsődleges, szó szerinti üzenetsíkja mögött és felett valami második, olykor harmadik jelentéssíkja is. Olyan jelentéssíkja(?), megfogalmazásmódja(?), mely lehetővé teszi még a (mindenkori) aktualizálást, belemagyarázást is.¹

A megszólaltató a művet saját személyiségének (is) megfelelően szólaltatja meg: (az elmondottak tudatában) a művet mintegy átszíri magán; műveltségének, intelligenciájának, érzelmeinek, társadalmi, politikai szemléletének, helyzetének megfelelően értelmezi, majd „rezonál” a műre; hozzáteszi, „hozzaérzi” a mű által belőle kiváltott érzelmeket, gondolatokat, szándékokat; odaérti—érzi—képzeli a műhöz azokat a (műveltségéből, irodalmi ismereteiből felépülő) asszociációkat, melyeket benne a mű keltett, s melyek szerinte a műben (legalábbis mint lehetőségek) benne rejlenek. Ezeknek is megfelelően ad „felhangot”, súlyt egy-egy mondatnak, szónak — gondolatnak, érzésnek. Az így „újraalkotott” művet most már a saját személyiségének megfelelően és a saját korának, a saját közönségének mondja el. Ez tulajdonképpen azt jelent(het)i, hogy az interpretáló (bizonyos mértékig) újraszűri, újraalkotja a művet, a maga felfogásának, értelmezésének, (bele)magyarázásának megfelelően.² És ahányszor megszólaltatja, talán annyiszor szüli új életre a művet. Az idő múltával pedig — mivel egyre jobban „beleássza” magát a mű gondolatiságába, érzelmi világába — szinte teljesen új vagy gyökeresen más értelmezést kaphat az irodalmi mű.³

3.1.2. A második gond a szöveg hangzásával kapcsolatos. Ez abból adódik, hogy tulajdonképpen minden szövegnek megfogalmazásából: műfajából, stílusából, mondatainak szerkezetéből (azaz a szavak, mondatrészek szó- és sorrendjéből is) adódóan legalább három-négy „dallama” van.

(1) Az, amely a szerzőben élt a szöveg megfogalmazásakor. Ennek nagy szerepe van a szövegmondatok szórendjének, grammatikai szerkezetének, kapcsolásának, az interpunkciónak az alakításában. Mert a szöveg fogalmazásakor a szerző hallja — s többnyire követi is — a benne, a fülében is élő mondat- és szöveg-dallamot. Ez alakítja is mondatainak szerkezetét. Ezt a benne élő-hangzó szövegzenét hordozza és tükrözi — többé-kevésbé — az írott forma. („Az írott szöveg háttérében (...) mindig ott van a hangalak mint a nyelv elsődleges kifejezési formája”. BOLLA: 1989. 54.) Olykor azonban — a szöveg végső formájának kialakításakor — a szerző el is „ronthatja” az eredeti, a fülében némán csengő, latens beszéddallamot.

Ezt a latens szövegzenét csak kikövetkeztetni tudjuk, hacsak nincs meg a szövegnek a szerzőtől származó hangzó változata, mint néhány Babits-, Nagy László-, Szabó Lőrinc-vers esetében. De hogy az írásos szövegformában létezik, benne rejlik s dolgozik is a „szerzői dallam”, bizonyítja az a tény, hogy a szöveg latens dallama majd az összes megszólaltatót szinte rákényszeríti olyan akusztikus megoldásokra, melyek a megszólaltatási variánsok összevetésével kimutathatók. A szerzői dallam tehát „átüt” az írott szövegen. Ezt jól érezhetjük, ha pl. kódexeknek, a reformáció korának, Pázmánynak vagy a későbbi korokból Eötvösnek, Kossuthnak a szövegeit szólaltatjuk meg. Nem a mai beszéd dallamával hangzanak fel. (LÁSZLÓ Zsigmond pl. a szöveg latens dallama alapján mutatta ki néhány kuruc korinak tartott versről, hogy szerzőjük Thaly Kálmán.) Hasonló jelenségeket a Kazinczy-versenyeken is tapasztalhattunk a 20. századi szövegek hallgatásakor is. (Vö. Z. SZABÓ—WACHA: 1991., WACHA 1973., 1978., 1991., 1992.)

(2) A második az a hangzás, mely a néma olvasóban zendül meg — ha jó füle, jó belső hallása van, és így megérzi, meghallja a szöveg latens dallamát. Ilyen alapon (és jól megírt szövegnél) az ismerős szerzők szövegének néma olvasásakor is (vagy egy interpretációra való felkészüléskor) gyakran hallani vélhetjük az alkotó beszédét.

(3) Az a hanzsásvilág, mely a *mű interpretátorának az ajkán* csendül fel, amikor tolmácsolja az alkotást. Ez az az akusztikus „forma”, amit a hallgató füllel „érezkel”. Ennek kialakulásában az elhangzás adott pillanatának sok tényezője játszik szerepet. (Pl. hol, milyen milióban, kik előtt, milyen lelkiállapotban van az interpretátor és hallgatósága stb.) Éppen ezért ez a hangzásforma nem mindig felel meg sem a szerző által hallott belső dallamnak, sem annak, amit az interpretátor eltervezett a megszólaltatásra való felkészüléskor. A kitűnő verselemző és -előadó GÁTI JÓZSEFnek *A versmondás című* kiváló könyvéhez csatolt lemezekről nem éppen úgy szólal meg a vers, amint ő a kötetben előírta (önmagának). Mert — mint mondta — „amikor az ember elkezd mondani a verset, az önálló életre kel, s nem mindig engedelmeskedik a versmondónak”. — Ez a dallam annyiféle lehet, ahány interpretátor szólaltatja meg a művet. Erről bárki meggyőződhet, ha ugyanazt az irodalmi alkotást több előadó tolmácsolásában hallgatja meg (pl. a *Varietas delectat* gyűjtőcímmel kiadott lemezekről). Ugyanakkor azonban szinte tendenciaszerűen közös hangzásformákat (azonos hangsúlyokat, megfelelő dallammenetet stb.) is talál mindegyik előadó tolmácsolásában. Ezek a közös tendenciájú hangzásformák tükrözik a szövegnek szövegfonetikai szempontból jellemző hangzását. (Azt, ami nem az interpretáló egyéniségére jellemző.)

(4) Az a dallamvilág, melyet az abszolút *objektív műszeres mérések* mutatnak ki, mely nem mindig és nem mindenben egyezik meg azzal a dallammal, amit „cigányfüllel” az interpretátor ajkáról hallunk, hallani vélünk. De olykor azzal sem, amit „cigányfül” alapján lejegyzünk. (Erre vö. ELEKFI: 1988.; BOLLA: 1992.; WACHA: 1988.; BOLLA 1991., 1992a.)

3.2. Az irodalmi mű megszólaltatójának a — szűkebb értelemben vett — tartalom, az írott forma és a hangzó forma harmóniáját kell létrehoznia — megteremtienie, hogy ezáltal a szerző és a mű szándékát tolmácsolni—közvetíteni tudja hallgatói: az irodalmi mű élvezői—befogadói számára.

4. Bárhonnan indulunk is ki, az *interpretáció* alkalmával felhangzó akusztikus formának is az *alapja az irodalmi mű szövege* és az általa hordozott tartalom és mondanivaló. Tehát az adekvát hangzásforma megelézéséhez nem külső tényezőkből, hanem magából az irodalmi műből, a *mű szövegéből* és szövetéből (szövegformájából) *kiindulva* kell megkeresni azokat az információkat, melyek segítséget adnak az adekvát interpretáláshoz. Ezek természetesen először a belső szövegi tényezőkben találhatók meg: benne rejlenek az elsődleges tartalomban, az első jelentéssíkban: a szavak, mondatok hordozta jelentésben, azután a mű szerkezetében, majd a tágabb értelemben vett nyelvi formában; a mondatszerkezetekben, a szövegmondatok alkotta mondatláncban, s nem utolsósorban a műfaji jegyekben. Mint ilyenek nemcsak a közlésszándékot befolyásoló, hanem a hangzásformát meghatározó tényezőkként, a szövegben benne lévő latens dallamként is determinálják a mű hangzásformáját. Csak ez után (de ezzel együtt) tudjuk megközelíteni és megfejteni a második jelentéssíkot, mely majd valami többlettöltést (akusztikus többletet) adhat a mű hangzásához.

Mindezt persze módosíthatják „külső” körülmények, melyek többé-kevésbé függetlenek lehetnek a műtől is. Ilyen, hogy a tolmácsoló „megelégszik-e” a pusztá értő—értető tolmácsolással, vagy művészi hatást akar elérni az interpretálással; azután hol szólaltatja meg a művet, milyen előadói stílushoz alkalmazkodik (pl. pódiumstílus), nincs-e sajátos célja a művel (pl. stílusparódia létrehozása, kontrasztok kiemelése stb.).⁴

A *megszólaltatás kulcsa* és legfőbb determinánsa mégis: *maga a szöveg*, mely — ismétlem — magában hordozza hangzásának legfőbb jellemzőit. Ez a latens hangzás egy bizonyos határon túl nem vagy csak rendkívüli esetekben enged erőszakot tenni

magán. Kísérletképpen megpróbáltunk esszét, novellát, hírszöveget verset nem a „saját” „műfajának” megfelelő stílusban elmondani. A stílusváltás nem nagyon — csak egy bizonyos határig — sikerült (nemcsak nekünk, hanem még az olyan nagy előadóművésznek is, mint Berek Kati). Többnyire stílustörés következett be. (Lásd erre WACHA: 1993c.)

Először tehát a szöveg látens hangzását kell megtalálnia a megszólaltatónak, akinek tulajdonképpen az a feladata, hogy a szövegbe (a szöveg látványformájába) rejtett üzenetet akusztikus formába átkódolja: a tér képi síkjából az idő és a hangzás síkjába áttéve akusztikus formában juttassa el hallgatóihoz. A megszólaltatás annyiban lesz adekvát, azaz a mondanivalóhoz (szöveghez, műfajhoz stb.), a szerzőhöz, a megszólaltatóhoz illő, amilyen mértékben a tolmácsoló elvégzi a szöveggel kapcsolatos szöveg- és akusztikumelemző munkát. A megértés pedig annyira lesz hatékony, amennyire értő—értető—kifejező volt a tolmácsolás. Minderre — említettem — módosítólag hathatnak — bizonyos mértékig — az elhangzás külső és belső körülményei (alkalom, hely — pl. pódium, stúdió, környezet —, időpont) és a partnerekhez való viszony is. Persze néha éppen a szövegforma nehezítheti meg a jó megszólaltatást. Az elemzett Áprily-novellában van három olyan mondat, mely írásképi formájában, olvasva hibátlanak tűnik, megszólaltatása, „helyzetbe hozása” mégsem sikerült többünknek sem. A (4.4), (6.1) és a (9.4) mondat ilyen.

4.1. Egy, az első, a szövegsík — és nem a szöveg mögötti—fölötti sík — megszólaltatását: *értő—értető tolmácsolását* célzó elemzésnek a szokásos sémája—menete általában a következő.

(1) Az elemzést a szöveg „makrokörnyezetének”, a szuper- vagy intertextusnak az áttekintésével, s magának a szövegnek „futó” átolvasásával kell kezdenünk. Ekkor feltérképezzük, mi az alkotás témája, mondanivalója (mit fejez ki, miről tájékoztat, mi a célja), mekkora a terjedelme stb. A szerző neve, a mű címe, keletkezési ideje és a vele egy időben keletkezett vagy vele együtt közölt írások helye, ideje már utal a szerző gondolkodás- és szemléletmódjára. Irodalmi, stilisztikai ismereteink alapján felismerjük a mű műfaját, stílusjellemzőit, témájának, mondanivalójának lényegét. Ez kiindulási alapot adhat a mű értelmezéséhez, ha netán az többértelmű is lehet.

Áprily novellája a *Fecskék, őzek, farkasok* című kötetben jelent meg (Móra, 1965.), állatokról szóló más novellák kíséretében. Az elbeszélések történetei különböző időpontokban más-más helyszíneken estek meg; zömük az ember és az állatok viszonylatáról szól, mindből a természet szeretete csendül ki; mind a szerzőnek személyes emlékeit mondják el. Vélhetőleg a költő visegrádi házában születtek. A *hiúz* a kötet első novellája.

(2) A szöveg szerkezetének felderítése több párhuzamosan végzendő feladatot jelent.

(2.1) Az egyik a szöveg „makrostruktúrájának” megállapítása: a bevezető, a tárgyaló (felvezető-előkészítő, majd kifejtő és a bizonyító) résznek, majd a befejezésnek az elkülönítése. Az irodalmi műveknél, különösen a lírai jellegű költői alkotásoknál nehéz megtalálnunk ezt a — fogalmazástanításban oly erősen belénk súlykolt, a retorikus művekben és az esszé jellegű (érvelő—vitatkozó) írásokban nagyon fontos szerepű — hármas tagolódást. Bizonyos költői alkotásokban, sőt epikus művekben már meg sem találjuk a szerkezet ilyen tagolását.

Áprily novellájában is nehéz e hármas tagolódást meglelni. A szerző a kötet többi történetében sem ragaszkodik a klasszikus retorika szabályai szerinti hármas tagoláshoz. Talán az első bekezdést, a hangütést tekinthetjük a bevezető résznek. Ebben rejtve jelzi az író: egy régmúlt eseményről fog szólni, s ezek az események nem

szomorúak igazán, csak szomorkásak. (Az *ősi* és a *napfény* szónak a nyelvi jelentés-tartalma, hangulati értéke utal erre.) Befejezésnek az utolsó bekezdést tekinthetjük; óhajtó és feltételes mondatai valami melankóliafélélt, múltba révedést is sugallnak.

(2.2) Már az első futólagos átolvasáskor megfigyelhetjük, megvannak-e a műben a szövegség legjellemzőbb feltételei: az egység, a haladás a témában, a kerekesség, a lezártág (befejezettség), az összecsengés a kezdet és a vég között (amikor is — elsősorban az irodalmi igényű értekező szövegekben, de gyakran az epikus alkotásokban is — a befejezés többnyire emelt szinten — szintézisként vagy csak motívikában — visszaüt-e, saját farkába harapó kígyóként visszaköt-e a kezdő gondolatra, esetleg megismétli-e azt). Rövid szövegekben, főleg modern irodalmi (és elsősorban költői, lírai) alkotásokban gyakran nincsenek meg, vagy megváltozott, esetleg sajátos, a műfajra is jellemző — szerkezeti — formákban jelentkeznek ezek az egységek, illetőleg szöveg- és szövegségi jellemzők. (Petőfi tájleíró verseire jellemző, hogy „totálból” indulnak és ott záródnak, József Attilánál ez gyakran a *hideg, kemény ég.*) Hosszabb szövegekben, főleg epikus jellegű műveknél gyakran vitatható, mint tagolódik a szövegezés (mint az elemzendő Áprily-novellában és számos modern regényben, azután pl. némely Örkény-egypercesben vagy Weöres-egy-két sorosban stb. is).

Áprily novellájában az egységet a „főhős” *hiúz* biztosítja. (Ez a szó végighúzódik az egész novellán: kulcsszó. Kulcsszó még a *vadász* és a (6), (8) bekezdésben a *kutya*, számos szinonimájával együtt.) A haladást az erdélyi havasok e nemes vadjának sokféle, egyre elmélyültebb megismerése adja, s az, hogy a novellában tulajdonképpen három különböző vadász történetben ismerhetjük meg igazán a vadat, e megismerési folyamat végén sajnálni kezdjük kipusztulását. Áprilynál a kerekességet és a lezártágot a kezdő és a zárókép helyszínének és idejének azonossága adja, s az, hogy a visszaemlékezés időpontjából egy múltba és egy még régebbi múltba néz (az őszi vasárnapra és az erdélyi krónikák korába tekint) vissza, de mára is mutató érvénnyel. Nem találjuk meg pregnánsan a szintézisszerű lezárást sem; bár az utolsó bekezdést tekinthetjük úgy, mint egyfajta szintézist: ez a *hiúz* külsejének (3) bekezdésbeli leírása után a *hiúz* „értékelése”. A novellát tartalmilag, mondanivaló szempontjából jól, hatásosan zárja az utolsó bekezdés és annak utolsó mondata: egy erőteljes felkiáltásszerű óhajtó mondat. Ez „slusszmondatnak” nagyon hálás. Ugyanakkor szinte megvalósíthatatlan feladat elé állítja a megszólaltatót ez a mondat, mert szerkezete aránytalan. Utolsó mondat egysége, egy jelzői mellékmondat, túl hosszúra sikeredett, s emiatt alig-alig lehet éreztetni felkiáltó—óhajtó jellegét. Így hosszú alárendelt mellékmondat nem bírja el sem a felkiáltó—óhajtó mondat szökőzárás hanglejtését, sem az ún. lebegtetett, alig ereszkedő dallamot, sem a magas és mély fekvés között hullámzó beszéddallamot. Nem lehet jól megvalósítani azt a dallamformát sem, mely az ún. slusszpontot adja: az utolsó hangsúlyozási egységben a hanglejtés nagy lelépését, sőt zuhanását. Enélkül ugyanis a hallgató nem érzi lezártnak, befejezettnek a novellát.

(3) A továbbiakban azt kell megnézni, miként bomlanak tovább kisebb logikai—szerkezeti egységekre ezek a nagyobb részegységek—egység-részek (ha vannak ilyenek), hogy az író miképpen érzékelteti mindezt nyelvi vagy formailag (pl. átkötő mondatokkal, tipográfiával: bekezdések indításával, számozással és így tovább). Ilyenkor állapítható meg, hogy a nyelvi megfogalmazás megadja-e vagy sem, s ha igen, miként adja meg az ún. szöveggerincet: tételmondatokkal-e vagy csak a szöveg-háló csomópontjait kulcsszavakkal, esetleg mondatdarabokkal, „összeolvasható” mondatokkal stb. (Vö. például DEME: 1958., 1959.; WACHA: 1980., 1992., 1993a—c.) A „tételmondatos”, a „szöveggerincet” hordozó megfogalmazási mód — megfigyeléseim szerint — inkább az esszé-szerű és leíró jellegű írásművekre, valamint

az elbeszélő jellegű költői alkotásokra jellemző, kevésbé a novellákra, még kevésbé a rövid lírai alkotásokra vagy a regényekre.

A logikai rendnek, a mű belső szerkezeti tagolódásának felismerése segítséget nyújt ahhoz, hogy a hallgató számára tagolni tudjuk az időegymásutánban felcsendülő hangfolyamot. Kisebb-nagyobb egységekre kell lebontani a szöveget. Számára ugyanis — mivel nem látja a szöveget, annak írásképét: formai tagolását — akusztikus eszközökkel: rövidebb—hosszabb csendekkel, szünetekkel el kell különíteni a tartalmi—logikai és egyben szerkezeti—nyelvi egységeket. Így tudja csak érzékelni—észlelni a szöveg információs egységeinek a határait. A hosszabb-rövidebb csendek: beszédsszünetek egyszerre összefogják, mintegy egységbe zárják a köztük felhangzó mondatstort, s egyúttal el is különítik a következő, szintén szünetekkel közrezárt egységtől. Ezáltal nemcsak hosszabb-rövidebb pihenőidőt adunk a hallgatónak, hanem segítséget adunk neki a szöveg szerkezetének az érzékeléséhez. Egy hosszabb csend (a szokásos mondatvégénél nagyobb szünet) és a vele együtt járó hangfekvés- és ritmusváltás feszültséget is jelent: arra hívja fel a hallgató figyelmét, hogy most valami más, valami új következik. A szünethiány viszont kapcsoló értékű.

A hallgató számára a kisebb-nagyobb szövegszerkezeti—logikai egységeket akkor is el kell különítenünk (ha nem is szünettel, legalább hang- vagy ritmusváltással), ha határukat a szerző nyomdatechnikailag nem vagy másként jelezte, mert nagyobb egységekbe sorolta vagy széttagolta e részeket. Áprily novellájában is tapasztalhatjuk ezt. A (6) bekezdést legalább 3 egységre kell bontanunk: a (6.1)—(6.6) mondatok a hiúz megjelenését, a (6.7)—(6.17) mondatok a vadászatot, a (6.18)—(6.19) mondatok a szerző gondolatait mondják el. Ez utóbbiakat azért is el kell különíteni, mert csak ez a két mondat szól jelen idejű állítmánnyal. A (2) és a (3) bekezdést közelebb kell hozni egymáshoz. Szorosabban összetartoznak, noha Áprily külön bekezdésbe sorolta őket. Akkor is szükséges a szerkezeti tagolás, ha a szerző esetleg rosszul tagolta szövegét (sok prózai munkában találkozhatunk ilyennel), vagy éppen a nem-tagolással akart valami többletinformációt nyújtani (mint ezt pl. Andrejewskij: *Jó a hegyeken szökellve* című munkájában láthatjuk. Más funkciója van bizonyos tagolási formáknak pl. Nagy Lajos *Kiskunhalom* című művében).

A *hiúz* című Áprily-novellában nem találunk olyan, tételmondatokban megfogalmazott szöveggerincet, mint amilyen az értekező próza, az esszé körébe sorolható írássokra jellemző. Igaz ugyan, hogy némileg vezérmondatoknak lehet tekinteni a (4), (5), (6), (7), (9) bekezdés első mondatait. Ezek idő- és térváltást jelentenek a novellán belül. Az elbeszélés szerkezetét — belső struktúráját és egyúttal dramaturgiáját — az elmondott események időskijai és helyszínei határozzák meg, ezeknek többé-kevésbé párhuzamos hullámvázisa adja a logikai rendet.

(3.1) A novella az elbeszélés jelen idejéből (a megírás — ki nem mondott — „most”-jából) egy múltra utaló (múlt idejű állítmányú) kijelentő mondatral indul (*Őszi vasárnap volt.*), és az elbeszélés idejének jelenében (egy jövő időre utaló) óhajtó mondatral zárul. A két jelen idő (pontosabban viszonylagos közelmúlt) közé több, szinte hullámvázóan változó idősíki kerül. A múlt őszi vasárnapjának eseményeit (a hiúzzal való találkozást) egy korábbi múlt eseményei követik: a vad, a hiúz felbukkanásának, majd elejtésének története. Ezeknek elmondása után ismét visszatér a vasárnapnak, a hiúzzal való találkozásnak idejéhez. Ezt egy negyven év múlva, majd egy korábban bekövetkezett eseménysor követi.

(3.2) A helyszín alakulása: a novella latens (ki nem mondott) helyszíne az író szobája, ahol a novella eseményeit elbeszéli. Maga a novella szüleinek házában indul, egy ott lezajló beszélgetéssel kezdődik. A második helyszín a Bábirkó, Barabás vadász

háza, szobája. A harmadik helyszín: a Karbó-hágó táján lévő erdő. Innen visszatér a szerző Barabás szobájába, a hiúhoz. Az ötödik helyszín ismét a Karbó-hágó tája, a hatodik a várrom környéke. Innen lép át az író a megírás jelenében az elbeszélés ki nem mondott helyére: saját szobájába.

Az időpontok és színhelyek párhuzama, váltakozása így alakul a novellában:

- (0) A visszaemlékezés írásának (jelen) ideje;
a visszaemlékezés írásának latens helyszíne;
a szövegben nincs jelezve, megadva.
- (1) A szülők háza
egy valamikori őszi vasárnap délelőttje;
a novella (1), (2), (3) bekezdése.
- (2) A Bábirkó, Barabás vadász háza, szobája;
az őszi vasárnap délutánja;
a novella (4) és (5) bekezdése.
- (3) A Karbó-hágó tája, erdő;
az őszi vasárnapot megelőző két nap;
a novella (6) bekezdése, az utolsó két mondat
kivételével.
- (3a) A Karbó-hágó tájéka, a „vad” megjelenése;
az őszi vasárnap előtti harmadik nap;
a novella (6.1)—(6.6) mondata.
- (3b) A Karbó-hágó körüli erdők;
a vadászat napjai: az őszi vasárnap előtti két nap;
a novella (6.7)—(6.17) mondata.
- (4) Barabás háza;
az őszi vasárnap délutánja, átképzéletes jelen idő;
a novella (6) bekezdésének utolsó két mondata a
(6.18)—(6.19) mondat; a (novellában mindössze ennek
a két mondatnak van jelen idejű állítmánya!)
- (5) A Karbó-hágó tája;
40 év múlva, közel a novella megírási idejéhez;
a novella (7) bekezdése.
- (6) A várrom környéke (átvezetéssel);
az őszi vasárnap és a 40 évvel későbbi események közötti időben
valamikor;
a novella (8) bekezdése.
- (7) A novella megírásának meg nem nevezett helyszíne;
a novella megírásának ideje, az óhajító mondat jelen idejét kivéve
múlt idejű állítmányokkal;
a novella (9), záró bekezdése.

Ahhoz, hogy a hallgató követni tudja a novella eseményeinek hullámzását, idősfkjainak, helyszíneinek változását (váltakozását), az imént bemutatott helyszín- és időegységeket hosszabb szünetekkel és hangváltással kell elválasztani egymástól.⁵

A novella egészének a hangzásvilágát elsősorban e nagyobb egységek közötti szünetek és hangzásváltások—ritmusváltások szabják meg, ezek hangütése jellemzi egészének a lüktetését.

(3.3) A tagolás, a hosszabb szünet, hang- és ritmusváltás az egyes szerkezeti—logikai egységek között azért is fontos, mert általában a szerkezeti egységek élén található azok a mondatok, kapcsolóelemek, melyek az éppen kezdődő szerkezeti egységet, részegységet elválasztják az előzőtől, s az újat nem az őt közvetlen megelőző mondathoz, hanem a szövegnek egy korábbi részletéhez, tartalmi egységéhez kapcsolják—kötik vissza. (Vö. WACHA: 1991.) Ilyen az Áprily-novellában a (4.2) mondat, mely a (2) bekezdéshez köt vissza a *Bábirkó* szó megismétlésével. A (4.1) mondat *vadat* szava a (2) és a (3) bekezdéshez kapcsol. Az (5) bekezdés első mondata (*Így volt*) teljesen új egységet indít. Megszólaltatása nagyon problematikus: ha nincs előtte kellő hosszúságú szünet, az előző bekezdésben mondottak lezárásának lehet érezni, pedig ez a mondat az utána következő nagyobb egység erőteljes bevezető,

„intonáló” mondata 'a következőképpen esett meg a dolog' jelentésében. Új egységet indít a (7.1) mondat is (*Negyven esztendő múlva*) és az utolsó bekezdés első mondata (9.1). Nagyon problematikus a (8.1) mondat. Ez kapcsolóelem a (7) és a (8) bekezdés között. Valójában a (8) bekezdés „vezérmondata” a (8.2) mondat (... *nemrégiben olyan múltból való...*).

Az elmondottakból is látható, hogy a szöveg mondatai — noha térben, időben egymás után következnek — nem alkotnak folyamatos mondatláncot, hanem *quipuszerű* szövedéket, melyben a szövegnek egy-egy térben, időben későbbben következő mondata a (jóval) korábban sorra kerültekhez (vagy az előző bekezdés egészéhez) kapcsol vissza, s annak a fonalát viszi tovább (valamelyes kitérő után). (Vö. WACHA: 1991. 95—104.)

(3.4) Természetesen a szövegen belüli kisebb részegységek (bekezdések) is tovább tagolódhatnak. (Erre l. DEME: 1975.; WACHA: 1980., 1991., 1993a—b.) Ennek megfelelően ezek mondatai is több „súlycsoportba” oszthatók, információtartalmuknak, illetőleg a szövegbeli funkciójuknak megfelelően. Már említett cikkeimben (WACHA: 1980., 1991., 1993a—b.) megpróbáltam bemutatni a mondatok közötti ilyen súlyviszonyokat egy-egy Marx Györgytől, Krúdytól, Gyergyai Alberttől, Nagy Lajostól, Déry Tibortól vett részleten. — Az elemzett Áprily-novellában nehéz a mondatokat információs „súlycsoportokba” sorolni. Áprily annyira szűkszavúan, olykor szinte kihagyásosan fogalmaz (pl. Barabás házának leírásakor a novella (4) bekezdésében), hogy szinte egyetlen mondata sincs, amelyet megszólaltatáskor súlytalanítani szabadna. A novellabeli *események*, a *cselekmény* szempontjából ugyan nem különösebben érdekes a hiúz leírása, külsejének bemutatása. Fontos viszont az állat jellemzése miatt. Hiszen éppen a külső ábrázolás után a kopók és a hiúzek küzdelmének, a vadászok ténykedésének bemutatása teremti meg a hiúz nimbuszát, a nemes vadnak az életért, fennmaradásért vívott harcát, s éppen ez kelti bennünk a sajnálkozást kipusztulása miatt. Más ilyen — látszólag mellőzhető — részletet alig találunk még ebben az egyébként célratoróen, szigorúan szerkesztett és eléggé kihagyásosan, szinte minden redundáns elem nélkül, szűkszavúan megírt novellában. Ilyen lehetne a negyven évvel későbbi események leírásakor, hogy Áprily miért puskával a vállán járt a Karbó-hágó táján. Ez azonban éppen azt a — kötet egészen végighúzódo — szemléletmódot sugallja—erősíti, hogy Áprily az erdő vadjainak a pártján áll. Végső soron szinte mondatonként kell eldönteni, melyik mondat milyen információt hordoz, és hova irányul és kapcsolódik a szövegegész és a haladás szempontjából. Úgy tűnik, hogy az Áprily-novella szövegmondatai egy-egy részegységen belül a láncszerűség tekintetében eléggé szoros egymásutánban kapcsolódnak egymáshoz. A mondatok sorozatában talán mindössze néhány olyan szövegmondatot találunk, melynél erőteljesebb hangváltással kell éreztetnünk, hogy a novellában új „mondatláncsorozat” indul: a novella első mondata (*Őszi vasárnap volt*), a (3.1) mondat (*A Bábirkó nevű falurész...*), az (5.1) mondat (*Tárguló szemem...*), a (6) bekezdés indító mondata (*Igy volt:*), a (7) bekezdés kezdete (*Negyven esztendő múlva*) és az utolsó bekezdés eleje (*Képzetelem játszani kezdett*).

Hasonló elemzést kell majd elvégezni a szövegmondatokon belül is, melyek belső szerkezetében — többnyire — szintén felfedezhető valamilyen, a szöveg egészének tagolódásához hasonló hármas osztás. (Vö. DEME: 1975., 1991., 1992.; WACHA: 1980., 1991., 1993a—c.)

(3.5) E kisebb-nagyobb egységeken belül már a szövegmondatok kapcsolódása, a közöttük lévő (szemiotikai) összefüggés és az egyes szövegmondatokban megfogható, de a szövegmondatok láncolatának összefüggéseiből adódó viszonyok, az ismert—új-

téma—réma-viszony határozza meg az egyes szövegmondatok hangzását: a hangsúlyviszonyokat és a hanglejtést az egyes szövegmondatokban. (Ennek szövegbeli összefüggéseire: DEME 1975. 130—45, *A hiúz* című Áprily-novellára pedig lásd a mellékelt átirást.)⁵

Próbáljuk meg ezeknek a sorra vételét.

(3.5.1) A novellának több szereplője van: a szerző (aki egyes szám első személyben meséli el az eseményeket, mondja el a gondolatokat), a szerző apja, Barabás és több néven nem nevezett falusi vadász, Lőrinc (a szerző kisértője), egy ismeretlen falusi vadász, a kopók és a hiúz. Igazi főhőse azonban csak egy van: „a” hiúz. Ő kapja meg a szövegben a legerőteljesebb „külső és belső” jellemzést. Rajta kívül még erősebb reflektorfényt kap Barabás, a vadász, a hiúz elejtője, fényt kapnak, a gyakoribb szembeállítások miatt a kopók, és maga a szerző, hiszen ő meséli el a vadásztörténetet, a hiúzzal kapcsolatos élményeit.

(3.5.1.1) A novella szövegének indítása egy rövid kijelentő mondat: egy esemény (valószínű) időpontjának kezdése. Az (1.1) mondat egy állítmányi szó szerkezetből áll. Az (1.2) mondat az előző mondat állítását igazolja—valószínűsíti egy négy tagmondatos, párhuzamos szerkezetű, kapcsolatos, ezen belül magyarázó viszonyban álló mondatpárral: az előző mondat két egyformán hangsúlyos szavához, a fordított sorrendben megismételt *őszi* és a *vasárnap* szóhoz kapcsol magyarázó tagmondatot. Közülük az elsőben az *apa* és az *otthoni* tevékenykedés a hangsúlyos, mert ez igazolja a vasárnapot, a másodikban a *napfény* és a *tarkuló erdők és bokrosok* említése a fontos, hisz ez utal az ősze. De a *tarkuló* jelzőnek nincs kiemelt szerepe. Egyébként csaknem az egész szövegre jellemző, hogy a szövegmondatokat a szintagmahatárokon tagolja egy-egy enyhébb hangsúly. Ez némi lüktetést, ritmust is ad a szövegnek.

(3.5.1.2) A második bekezdés előtt hosszabb szünetet kell tartanunk. Ezzel jelezzük az új egység kezdetét, hiszen a (2.1) mondat a régi időben lezajlott eseményeknek az indítása. A bekezdés csupa párbeszéd: egy (enyhe felszólítás értékű) kijelentő mondatból indul, s kérdésekkel és a rájuk adott válaszokkal folytatódik. Az egyenes idézetekben kiemelkedő nyomatékú szót négyet találunk. A (2.1) mondatban hangsúlyos az egyenes szórendű állítmány, de nála erősebb nyomatékot kap a (2.2) mondatban a *Bábirkó* tulajdonnév, mely második előfordulásakor még erőteljesebb nyomatékkal és sajátos, csodálkozó dallammal szólal meg. Harmadszor is előfordul, ekkor tudjuk meg: falurész neve. Erőteljesebb kiemelést kíván a (2.3) mondatban a *vadat* szó első előfordulása, és a visszakérdezésben a *Miféle* kérdőszó. Az idéző mondatok viszonylag súlytalanul, szünetek tartása nélkül és hangsúlytalanul csapódnak az egyenes idézetekhez, bár a (2.2) mondat magyarázó tagmondatában erőteljesebb súlyt kap a *más* jelző, gyengébbet a *Bábirkó* közelségét sugalló *sokkal nagyobb*, és még gyengébbet a *patak* szó. A (2.4) mondatban az *apám* megszólítás előtti vesszőnél sem tartunk szünetet (mint ahogy természetes beszédben sem szoktunk megállni a megszólítás előtt, ha az a mondat belsejében van). Az ilyen helyen tartott szünet modorosság, s abból a tévhitből, kiejtési babonából ered, mely szerint a vessző szünetjel. Ugyanilyen kiejtési babona, hogy a jelzőt mindig hangsúlyozni kell. A (2.5) mondatban az időhatározó (*tegnap*) és a (2.6) mondatban a tulajdonnév (*Barabás*) kap megint kissé erősebb kiemelést, hiszen mindkettő előre is mutat a szövegben később előkerülő eseményekre.

(3.5.1.3) A harmadik bekezdésben a *Medve? Farkas?* kérdőmondatok emelkedő—felsikló dallama fejezheti ki leginkább a kíváncsiskodó, izgatott kérdést. Természetesen kimondani felette nehéz.

(3.5.1.4) A negyedik bekezdés is szűkszavú. Információit szinte kihagyásosan hozza tudomásunkra: nem részletezi, hogyan jutott el az író és apja Barabás házához.

A bekezdés első mondatában a legkisebb hangsúlyt a megismétlődő *Bábirkó* név kapja. Nála erősebbet a *falurész* szó, legerősebbet a *nem* tagadószó, melyhez súlytalanul csatlakozik az állítmány többi eleme. Enyhe súlyt kap a *házunktól* határozó. A (4.2) és a (4.3) mondatban az állítmányok a hangsúlyosabbak. A szerkezetes határozó, illetve alany jelzője és jelzett szava egyforma hangsúlyt kap. — Információs szempontok miatt a bekezdésnek, sőt a következő bekezdéseknek névszói szószerkezetében is hasonlóak a hangsúlyviszonyok: osztott hangsúllyal kell kimondanunk őket: vagy egyforma hangsúlyt kapnak a jelzős szerkezetek elemei, vagy a jelzett szó kiemelése lesz valamivel erősebb, hiszen a jelzők többsége nem kijelölő jelző. A szerkezetes állítmányok többségét azonban már az állítmányt közvetlenül megelőző határozó (határozószó vagy határozói igenév) hangsúlya fogja össze egyetlen lejtési egységbe, hiszen a szerkezetes állítmányok többsége fordított szórendű. Az egyenes szórendű állítmányok természetesen hangsúlyosak, de csak néhányuk mondathangsúlyos. (Jól mutatják az értelmi kiemelés hangsúlyviszonyait a novella szövegének „hangsúlykottái”.) — A (4) bekezdés (4.4) mondatának egyenes idézete a novella egyik legnehezebben intonálható mondata. Hangsúlyozásának, hanglejtésének egyszerre kell kifejeznie kérdést, állítást, titkolt büszkeséget. Hanglejtésének több jó megoldása is lehet. (Lásd a megszólaltatási tervben közölt változatokat!)

(3.5.1.5) Az ötödik bekezdés első és második mondatának minden hangsúlya egyenlő (az állítmányok *volt* eleme hangsúlytalan csak). Hasonló a helyzet az (5.3), (5.4), (5.7) mondatokban is. (Ezekben csak *farka vége*, *alig volt*, *két arasznyi*, *erős fogú*, *tátva maradt*, *álmélkodva néztem*, *sose láttam* szószerkezetek második eleme hangzik el hangsúlytalanul.) Problematikus lehet mindkét alkalommal a *hiúz* szó kimondása. Az első esetben az apa meglepetési szándékát kell tükröznie — nem is annyira a hangsúlynak—hanglejtésnek, mint inkább — a hangszínnek. A második esetben pedig Barabás szerény büszkeségét és valami olyan többletmondandót, hogy 'ez bizony nem más állat, hanem hiúz, és annak sem akármilyen, s ezt én ejtettem el!'. (Az érzelmek kifejezésének dallamformáira l. FÓNAGY—MAGDICS: 1967. 193, 215.) Az (5.5), (5.6) mondatok idéző része csaknem teljesen súlytalanul, szünet tartása nélkül hangzik el.

(3.5.1.6) A hatodik bekezdés első mondatát nagyon nehéz jó kimondani. Az olvasó számára a kettőspont világosan mutatja, hogy a bevezető mondategység az utána felsorolt eseményekre mutat. A hallgató azonban könnyen az előző mondat folytatásának veszi, különösen akkor, ha nem tartunk előtte elég hosszú szünetet, ha nincs hangszínváltás és glisszandó: hanglejtésbeli csúszás a mondat első két szavában. Ezek nélkül a mondategység az (5.7) mondat igazolásaként, helyesléseként hangzik fel. Könnyebb lenne akusztikus megoldása ilyen nyelvi formával: 'Úgy történt a dolog, hogy'.

A kettőspont után egy kissé hosszabb szünet kívánkozik. Ez után hangváltással indul a tulajdonképpeni történet a hiúzról: felbukkanása, majd üzése és elejtése. Az eseményindító mondat jelzős szerkezeteiben a *szomszéd* és a *barom* szó kaphat erősebb hangsúlyt, a *havasi legelő* mindkét tagja egyformán kis nyomatékú. Nehéz feladat a (6.2) mondat helyes tagolása is. Ebben két röpke szünet közé zárva, tempóval, ritmus-sal, hanglejtéssel össze kell fogni a *bükkerdő köves útjain lépegető egyik tinóra* szó-szerkezetet, de oly módon, hogy a *tinó* szó kapja az erőteljesebb hangsúlyt. A mondatokat — s ez a szövegegésznek csaknem minden mondatára érvényes — általában szin-

tagmahatáron tagolja itt is, a szöveg eddigi és ezután következő részeiben is egy-egy enyhébb nyomaték, mely ritmust is ad a szövegnek.

A (6.7)—(6.9) mondatokban a vadászat feszültségét úgy érzékeltetjük, hogy a tagmondati határokat jelző vesszőknél nem, vagy csak röpke, tagoló szünetet tartunk (inkább hangsúllyal tagoljuk a szöveget). Még a mondatvégi pontoknál sem állunk meg hosszabb időre. Szünetekkel — de nem túl hosszú szünetekkel — erőteljesebben tagoljuk a tagmondatok határán az éjszakai intermezzót a (6.10)—(6.11) mondatokban. Egyéb helyen nem tartunk szünetet a vesszőknél. A vadászat leírásának folytatásában is — a (6.10)—(6.18) mondatokban — csak a mondathatárokon. Mondatokon belül a kettőspontnál, és az *annyi volt még* rész után. Ezekben a mondatokban eléggé erős kiemelő hangsúlyt (inkább dallamhangsúlyt) kap a *vérnyomra* szó, az *annyi volt még*, és az *egy lövéssel* szószerkezetek első eleme. A (6.12)—(6.17) mondatokban csak az egyenes szórendű igei állítmányok kapnak nyomatékot. (Ezeket a finomságokat nem tudtam érzékelhetően jelezni az átirásón.)

A (6.18)—(6.19) mondatot bevezető három pont hosszabb szünetet kíván. A két mondatot ritmikailag is tagolják a szószerkezeti határokon az erőteljesebb kezdő hangsúlyok, a némileg hosszabb(?) szünetek, illetve szünetpótlók. A két mondat kimondásának tempója szinte ünnepélyesen lassú (legalábbis az előző részekéhez viszonyítva).

A bekezdésben különben a (6.1)—(6.6) mondatok tempója, tagoltsága átlagos. A (6.7)—(6.9) pergő, a (6.12)—(6.14) tagolt, a (6.15) lelassul, a (6.14), (6.17) önmagán belül pergőn lüktető ritmusú, de a (6.17) mondat vége lelassul.

A bekezdés majdnem slusszponttal zárul, s szünet csengeti ki utolsó mondatát.

(3.5.1.7) A (7) bekezdés egy hosszabb szünet utáni hangváltással indul. Két súlyosabb szószerkezet van benne: a *Negyven esztendő múlva és a Karbó-hágó táján*. A (7.2) mondat egyforma hangsúlyyaiból csak a *Lőrinc* és az *erdőpásztor* szó emelkedik ki, de csak némileg. A (7.3) mondat bizony gondot jelent, mert bár nem tartozik bele szorosán a vadásztörténet sodrába, mégis fontos, mert lényeges a mondanivalója: Áprily emberi szemléletmódjáról és a korról vall. Hangváltással különítjük el a történést többi mondatától: lentről induló hanglejtéssel, a *nem*-en erőteljes hangsúllyal és kissé felgyorsított tempóval kezdünk. A főmondat második részétől (*csak azért*) lassul a kimondás tempója, s szinte mindenik szót egyforma súllyal mondjuk ki. A (7.4) mondatban három fontosabb szó van: *megkérdeztem*, *emlékszik-e*, *negyven évvel ezelőtt*. A (7.5) mondat első két tagmondatában az állítmányok kapják az erősebb kiemelését. A harmadik tagmondatban egyformán fontos a tárgy (*helyet*) és az állítmány (*megmutatta*), a negyedikben a tárgy (*hiúzt*) és az alany (*halálos lövés*). A (7.6) mondatból csak tagmondatok állítmányai (*Mondja és lőttek*) emelkednek ki; az idéző mondata teljesen súlytalanul hangzik el. A (7.7)—(7.8) mondatban csak egy-egy nyomatékos szó van (*Egyetlenegyét*, *Ritka*). A (7.9) mondatnak is csak két szava fontos: a *nincs* és a *macskának*.

(3.5.1.8) A bekezdés indító mondatának két súlyosabb szava van: az *éleseszű* és a *révedett*. A (8.2) mondat rövid szünet után súlytalanul indul. A nehezen összefogható szerkezetes határozó mindegyik szava (a *való* kivételével) kis dallambeli lelépésekkel, egyforma kicsi és puha nyomatékot kap. Az *olyan* és a *múltból való* között hangsúllyal, hanglejtéssel tagolni kell a szószerkezetet, mert az *olyan* nem a *múlt* szóra, hanem az *emberre*, majd pedig az *akire* mutat rá. A mellékmondatban csak a *harmadik* számjelző a hangsúlyos. A (8.3)—(8.8) mondata új egységet, új történetkét ad. Rövid szünet után a (8.4)—(8.6) mondatot lendület fogja össze. A többi mondatot kissé lelassított tempóval mondjuk ki, szünetekkel választjuk el egymástól, és — mint a kotta is mutatja —

kis, puha, finoman árnyalt erejű hangsúlyokkal a szószerkezetek határain tagoljuk. (A fordított szórendű állítmányok természetesen hangsúlytalanul kapcsolódnak, azaz „simulnak” az előttük álló szerkezeti taghoz.)

(3.5.1.9) A (9), a záró bekezdést hosszabb, kitartott szünet vezet be. Novellát lezáró súlyát — tartalmán kívül — akusztikusan hangzásának ritmusossága adja meg. Ez egyrészt hangoztatásának kissé lelassított tempójából, másrészt a mondatok belső szerkezetéből adódik. A hangsúlyos verselésre emlékeztetően lüktet az intonáció jellegét megütő (9.1) és a (9.2) mondat. Az elsőben puha hangsúlyok 4—5—3—6—4 szótagú ritmikai egységeket (szintagmákat?) fognak össze, a másodikban a ritmizálhatóság csak a mondat második felére korlátozódik: *Képzetelem / játszani kezdett / ezzel a / magas feszültségű / jelenettel. / Erdélyi / krónikákban / olvastam, / hogy a / fejedelmek korában / gepárdal mentek / vadat üzni.* Ritmizálható még a (9.2) mondat is, második mondategysége: *Bizonyos, hogy a / gepárd / hiúzzal is / találkozott / azokban a régi / őserdőkben.* — Egyébként a novella egészében eléggé sok a jól ritmizálható (magyaros verselésre emlékeztető ritmusú) mondat.

A megszólaltatót — utaltam már rá — nehéz feladat elé állítja a novella zárómondata. Egy mű akusztikusan akkor van csak lezárva, „befejezve”, ha zárómondatának utolsó hangsúlyozási-hanglejtési egységében az utolsó hangsúlyos szótag után a beszéddallam nagy lelépéssel mély fekvésben a mélyponton zárul. (Ez egyébként is nehéz feladat elé állítja az előadóművészeket, akik gyakran éppen azért nem mernek a szövegmondás során „igazi pontot mondani” — azaz egy-egy egységet, mondatot jól lezárni a beszéddallammal —, mert a ponthanglejtést a „slusszponthoz tartalékolják”. Az Áprily-novella azonban nem kijelentő, hanem egy feltételes mondat formájában kifejtett felkiáltó-óhajtó, töprengést kifejező mondattal zárul. Az ilyenek viszont vagy enyhén ereszkedő-lebegő (azaz nyitva tartott), vagy a végén szökő, vagy hullámozó a dallamformája. (Vö. DEME: 1962. II. 508, 514—515; FÓNAGY—MAGDICS: 1967. 198—199, 248—250.) A hullámozó dallammenet kivételével egyiket sem lehet igazi slusszpontként hangoztatni. Ráadásul az Áprily-novella nem is az „igazi” óhajtó-felkiáltó mondattal zárul, hanem annak egy kiegészítésként hozzácsatolt mellékmondatával, melynek végén már sután hat a felkiáltó dallam. Következésképpen a megszólaltató akusztikusan nem is tudja igazán lezárni a novellát. Az olvasó látja, hogy a novella befejeződött, a hallgatónak hallania kellene, s mivel ez elmarad, nem következik be a lezárást jelző akusztikus élmény. Bizony az interpretálás szempontjából megfelelőbb lenne a záró mondat ilyen megfogalmazása: 'De jó volna, ha valaki filmre vihetné a rettenetes harcot, melyet ez a két vérengző macska vívott egymással a rengetegben!'

5. Ha nem teljesen pontosan, következetesen, talán mégis sikerült bemutatnom azt az akusztikumot elemző munkát, melynek legfőbb célja hogy az irodalmi mű értő—értető tolmácsolásban szólaljon meg, s azt az akusztikumot próbálja megszólaltatni, mely magában a műben, a mű logikájában és mondatszerkezeteiben rejlik. Hogy ez az akusztikum végül is miként csendül fel, megfelel-e a tervezett hangzásképletnek, vagy „megmásul”, az már olyan szövegen kívüli tényezőktől is függ, mint az interpretátor pillanatnyi lelkiállapota, a közönség, a megszólaltatás helye, időpontja stb.

A mellékelt két „kotta” az elemzett Áprily-novella két „hangzsváltozatát” próbálja látható formában rögzíteni. Az első „kotta” az íróasztalnál, a belső hallás segítségével a szövegből kihallott és szöveg elemzése alapján elképzelt „latens zenét” próbálja „ábrázolni”. A második kottában azt a szövegdallamot próbáltam láthatóvá tenni, amelyet olyan hangfelvételtől jegyeztem le, mely egy értő—értető szándékú megszólaltatást rögzít. A felvétel stúdióban készült, csak a technikus volt jelen,

a megszólaltató pedig magam voltam, aki sem előadóművész, sem gyakorlott interpretátor nem vagyok.

6. Joggal kérdezhetni: mi célja és milyen eredménye lehet szövegtani vizsgálatok szempontjából az ilyen elemzésnek. Több is. A magyar szövegtani és fonetikai szakirodalomban nem nagyon találkozhatunk hosszabb lélegzetű és teljes prózai műveknek, s különösképpen nem szépirodalmi alkotásoknak akusztikus elemzésével. Kevés kivételtől eltekintve, inkább csak esszé jellegű, önmagukon belül ugyan kereknek, egésznek tekinthető, de mégis csak szövegrészletek akusztikumát elemezte eddig a kutatás, ezt is főleg a Kazinczy-versenyek szöveginterpretálása kapcsán. (Lásd erre a KAZVERTÖRT., a KAZVERS25., a NYELVTÖMKOMM. és az EFF. egyes számainak idevágó tanulmányait.)

Pedig szövegtani szempontból sem lehet közömbös, hogy csak „nyelvileg” (értem ezen itt és most, hogy tematikailag, logikailag, szerkezetileg és — mondjuk így — motivikájában, mondat szerkezetében, „szövegszerűségében”) egységes, kerek egész-e a szöveg, megfelel-e a szövegség követelményeinek, vagy akusztikailag is „megüti ezt a mércét”. Mind az olvasónak — aki belső hallással is olvassa a szöveget —, mind a hallgatónak — aki „külső” hallás révén érzékeli — szüksége van az akusztikai egységre, megszerkesztettségre, kerekiségre, lezártagra is. Ettől is szöveg a szöveg. Ha ez elmarad, hiányérzete van mind a beszélőnek, mind a hallgatónak. Emlékezetes számomra, hogy Veres Péternek egy spontán előszóbeli megnyilatkozása (egy felszólalása) végén sem szövegszerűen, sem hangzásban nem sikerült kerekben lezárnia gondolat sorát. Ezért azután egy erős toppantással és egy erőteljes, határozottan lerántott kar mozdulattal fejezte be — hagyta abba — beszédét.⁶

Az Áprily-novellának értő-értető megszólaltatását előkészítő akusztikai elemzésével és a kották bemutatásával egy szépirodalmi műnek és egy egyben szöveg-egésznek akusztikus elemzési módszerét, egyfajta útját-módját, ha úgy tetszik: egy (nem mereven követendő) „sémáját” próbáltam bemutatni. Ez folytatása annak a kísérletnek, melyet az esszé jellegű írások megszólaltatásával kapcsolatban vázoltam fel 1992 nyarán Egerben (1.: WACHA: 1993a.). Folytatása, kipróbálása annak az elképzelésnek is, mely „a” szöveg szövegfonetikai szerkezetét, szövegfonetikai jellemzőit vizsgálja és kísérli meghatározni. (Lásd erre BOLLA: 1992a.)

Meggyőződésem ugyanis, hogy csak több szerzőtől származó, több különböző típusú, műfajú szövegnek (szövegegésznek) többféle interpretációját összevetve juthatunk el oda, hogy megállapíthassuk, mik „a” szövegnek a szövegségét megadó akusztikus jellemzői. Ahhoz ugyanis, hogy a szövegnek a fonetikai szerkezetét megkaphassuk, először szövegenként le kell választani a hangzásformáról, vagy ezen belül el kell különíteni azt, ami mintegy külsődleges elem, mert független a tartalomtól, a szövegformától: a közléshelyzetet, a közlésnemet és a szövegtípussal kapcsolatos közösségi hangzási, hangvételi elvárásokat tükrözi. Ezek után következik (következhet) a műnemre, műfajra, majd a megszólaltató személyére jellemző hangzásformáknak a leválasztása, s csak ez után annak vizsgálata, mi az ami most már magára — előbb az adott szövegre, később — „a” szövegre jellemző általánosságban. (Vö. WACHA: 1993b.) Így, változatoknak összevetése alapján előbb megállapíthatjuk, hogy mi a jellemző az egyes szövegekre, azután hogy milyen akusztikus sajátosságok adják az egyes szövegtípusok, szövegműfajok, közléshelyzetek jellemzőit, s végül az összevetésekkel eljuthatunk annak kiszűréséig: mik „a” szöveg szövegségének hangzásbeli jellemzői. Természetesen mindeközben mindenképpen meg kell vizsgálni mind az egyes szövegeknek, mind a szövegtípusoknak és -műfajoknak az ún. kritikus pontjait: a szöveg indítását (ez adja meg a hangvételt, kapcsolja be a szöveget a szuper-

vagy intertextusba), a nagyobb és kisebb logikai egységek határait, végezetül a szöveg zárlatát stb. (Vö. WACHA: 1993b.)

A munkálatok illetén elvégzésével megkapjuk előbb az egyes szövegek, majd a szöveg fonetikai szerkezetét, s végül a szövegfonetika szerkezetét is.

(0.1) _____ (0.2) _____

Áprily Lajos: | A hiúz ||
a:prili_lɔjɔf | ɔ_hiu:z ||

(1.1) _____ (1.2) _____

Őszi vasárnap volt. | Vasárnap, | mert apám '
ø:si_vɔfa:rnɔp_volt | vɔfa:rnɔp | mert_ɔpa:m '

otthon foglalatoskodott, | és ősz, | mert
ot:hom_foglɔɔtofkodot: | e:f_ø:si | mert__

napfényben ragyogtak ' a tarkuló erdők és bokrosok '
nɔpfe:nben_rɔjɔktɔk ' ɔ_tɔrkulo:_erdø:k_e:z_bokrofook '

a falu felett. |||
ɔ_fɔlu_felet: |||

(2.1.) _____

-- Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba,
-- ebe:d_uta:n_eljøs:_velem_ɔ_ba:birko:bɔ

(2.2) _____

fordult hozzám apám. | -- A Bábirkóba? -- ' kérdeztem
fordult_hoz:a:m_ɔpa:m | ɔ_ba:birko:bɔ? ' ke:rdestem__

csodálkozva, | mert más vasárnapokon
tʃoda:lkozvɔ | mert_ma:f_vɔfa:rnɔpokon

(0.1) _____ (0.2) _____

Aprily Lajos: | A hiúz | |
a:prili_lɔjɔf | ɔ_hiu:z | |

(1.1) _____ (1.2) _____

Őszi vasárnap volt. | | Vasárnap, mert apám |
ɔ:si_vɔfa:rnɔp_volt | | vɔfa:rnɔp_mert_ɔpa:m |

otthon foglalatzkodott, | | és őszi, | mert
ot:hom_foglɔlɔtofkodot: | | e:f_ɔ:si | mert

napfényben ragyogtak a tarkuló erdők és bokrosok
nɔpfe:nben_rɔjɔktɔk_ɔ_tɔrkulo:_erdɔ:k_e:z_bokrosok__

a falu felett. | |
ɔ_fɔlu_felet: | |

(2.1) _____

-- Ebéd után eljössz velem a Bábirkóba,
ɛbe:d_uta:n_ɛljɔs:_velem_ɔ_ba:birko:bɔ__

(2.2) _____

fordult hozzám apám. | | -- A Bábirkóba? -- kérdeztem
fordult_hoz:a:m_ɔpa:m | | ɔ_ba:birko:bɔ?_ke:rdestem

csodálkozva, | mert más vasárnapokon |
tɔda:lkozvɔ | mert_ma:f_vɔfa:rnɔpokon |

sokkal nagyobb sétákra indultunk ' a patakok mentén. ||
[ok:ɔl_nɔjop: [e:ta:krɔ_indultunk ' ɔ_pɔtɔkok_mente:n ||

(2.3.)

(2.4)

-- Megnézzük a vadat. || -- Miféle vadat, apám? ||
megne:z:yk_ɔ_vɔdɔt || mife:le_vɔdɔt_ɔpa:m? ||

(2.5)

-- Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról. ||
ɔmit_ɔ_se:kej_vɔda:sok_tegnɔp_hostɔk_le_ɔ_hɔvɔ[ro:l ||

(2.6)

Barabás lőtte bele az utolsó golyót, |
bɔrɔba:[lɔ:t:ε_bele_ɔz_utol[ɔ:gojɔ:t |

s most ott van ' az ő házában. ||||
[moft_ot:vɔn ' ɔz_ɔ:ha:za:bɔn ||||

(3.1)

(3.2)

(3.3)

A vad ' felizgatta képzeletem. || Medve? Farkas? ||
ɔ_vɔd ' felizgɔt:ɔ_ke:bzeletem || medve? farkɔf? ||

(3.4)

-- Majd meglátod --' felelte rejtélyeskedő apám. ||||
mɔjd_meglato:d ' felelte_rejte:je[keɔ:ɔpa:m ||||

(4.1)

A Bábirkó nevű falurész ' nem volt messze a házunktól. ||
ɔ_ba:birko:_nevy:_falure:s ' nem_volt_mes:ε_ɔ_ha:zunkto:l ||

sokkal nagyobb sétákra indultunk a patakok mentén.
[ok:ɔl_nɔjop_ [e:ta:krɔ_indultunk_ɔ_pɔtɔkok_mente:m

(2.3)

(2.4)

-- Megnézzük a vadat.
megne:z:yk_ɔ_vɔdɔt

-- Miféle vadat, apám?
mife:lɛ_vɔdɔt_ɔpa:m?

(2.5)

-- Amit a székely vadászok tegnap hoztak le a havasról.
ɔmit_ɔ_se:kej_vɔda:sok_tegnɔp_hostɔk_le_ɔ_hɔvɔ[ro:l

(2.6)

Barabás lőtte bele az utolsó golyót,
bɔrɔba:[_lɔ:t:ɛ_bele_ɔz_utol[ɔ:gojɔ:t

s most ott van az ő házában.
[_moft_ot:_vɔn_ɔz_ɔ:_ha:za:bɔm

(3.1)

(3.2)

(3.3)

A vad felizgatta képzeletem.
ɔ_vɔd_felizgɔt:ɔ_ke:bzeletem

Médve?
medve?

Farkas?
fɔrkɔʃ?

(3.4)

-- Majd meqlátod --' felelte ' rejtélyeskedő apám.
mojd_megla:toD ' felelte ' rejte:jeʃkedɔ:_ɔpa:m

(4.1)

A Bábirkó nevű falureész nem volt messze a házunktól.
ɔ_ba:birko:_nevɔ:_fɔlure:s_nem_volt_mes:ɛ_ɔ_ha:zun[kto:l

(4.2)

(4.3)

Beléptünk a faragott kapun.	Ismertem a veres
bɛlɛ:ptɯnk ɔ fɔrɔgot:kɔpun	iʃmɛrtɛm ɔ vɛrɛʒ

bajuszú Barabást,	ő volt ' a falu egyik legbátrabb
bɔjusu:bɔrɔbɑ:ʃt	ø:volt ' ɔ fɔlu eʃ:ik lɛgbɑ:trɔb:

és legszerencsésebb kezű vadásza.	
e:ʃ lɛksɛrɛntʃe:ʃɛB kɛzy:vɔdɑ:sɔ	

(4.4)

Üdvözölte apámat,	s megkérdezte:
ɯdvøzøltɛ ɔpɑ:mɔt	ʃ mɛk:ɛ:rdestɛ

-- Vadat látni jöttek? --	s már be is tessékelt '
vɔdɔt_lɑ:tɲi_jøt:ɛk? --	ʃ_mɑ:r bɛ_iʃ_tɛʃ:e:kelt '

az alacsony, mestergerendás mennyezetű szobába.	
ɔz_ɔlɔtʃon_mɛʃtɛrɛrɛndɑ:ʃ_mɛŋ:ɛzɛty:sɔbɑ:bɔ	

(5.1)

(5.2)

Tárguló szemem ' hamar meglátta a vadat.	A
tɑ:gulo:_semɛm ' hɔmɔr mɛglɑ:tɔ ɔ vɔdɔt	ɔ

mestergerendában, ' kovácsolt vasszege hurok volt,	
mɛʃtɛrɛrɛndɑ:bɔŋ ' kova:tʃolt_vɔʃsɛgɛn_hurok_volt,	

(4.2)

(4.3)

Beléptünk a faragott kapun.
bele:ptyɲk_ɔ_fɔrɔgot:_kɔpun

Ismertem a veres
is|mertem_ɔ_vereɟ_

bajuszú Barabást,
bɔjusu:_bɔrɔba:ft

ő volt a falu egyik legbátrabb
ø:_vɔlt_ɔ_fɔlu_ej:ik_legeba:trɔb:_

és legszerencsésebb kezű vadásza.
e:|_lekserent|e:|ep_kezy:_vɔda:sɔ

(4.5)

Üdvözölte apámat,
yɔvɔzɔlte_ɔpa:mɔt

s megkérdezte:
|_mek:e:rdeste

-- Vadat látni jöttek? --
vɔɔt_la:tɲi_jɔt:ek?

s már ' be is tessékelt '
|_ma:r ' be_if_te|e:ekelt '

az alacsony, ' mestergerendás mennyezetű szobába.
ɔz_ɔlɔt|ɔn ' me|tergerenda:|_meɲ:ezety:_soba:bɔ

(5.1)

(5.2)

Tárguló szemem hamar meglátta a vadat.
ta:gulo:_semem_hɔmɔr_megla:tɔ_ɔ_vɔɔt

A
.

mestergerendában, ' kovácsolt vasszege hurok volt,
me|tergerenda:bɔn ' kova:t|olt_va|segen_hurok_vɔlt,

abban volt a feje, | teste lelógott a padló felé. ||
ʒb:ɔm_volt_ɔ_feje | teʃte_lelo:got: ɔ_pɔdlo:_fele: ||

(5.3)

A padló és a farka vége között ' alig volt két
ɔ_pɔdlo:_e:ʃ_ɔ_fɔrka_ve:ge_kɔzɔt: ' ɔlig_volt_ke:t_

(5.4)

arasznyi a távolság. | Bundaája foltos, | lába karmos,
ɔrɔsɲi_ɔ_ta:volʃa:g | bunda:ɟ_ʃoltoʃ | la:bɔ_kɔrmoʃ

bajusza nagy macskabajusz, | erős fogú szája ' tátva
bɔjuszɔ_nɔɟ_mɔʃkɔbɔjus | ɛrɔ:ʃ_fogu:_sa:ɟɔ ' ta:tvɔ_

maradt a halálos görcsben, | szőrpamacs a füle hegyén. ||
mɔrɔt:_ɔ_hɔla:loɟ_gɔrdzben | sɔ:rpɔmɔʃ_ɔ_fyle_heɟe:n ||

(5.5)

(5.6)

-- Hiúz | -- mutatta be apám. | -- Hiúz | --
hiu:z | mutɔt:ɔ_be_ɔpa:m | hiu:z |

ismételte meg a szót ' Barabás ' mosolyogva. ||
iʃmételte_meg_ɔ_so:t ' bɔrɔba:ʃ ' moʃoɟoɟvɔ ||

(5.7)

Álmélkodva néztem a vadat: | hiúzt ' sose láttam. ||
a:lme:lkodvɔ_ne:stɛm_ɔ_vɔdɔt | hiu:st ' ʃofe_la:t:ɔm ||

abban volt a feje, | teste lelógott a padló felé. ||
ab:ɔm volt ɔ feje | te:te lelo:got: ɔ pɔdlo: fele: ||

(5.3)

A padló és a farka vége között ' alig volt két
ɔ pɔdlo: _e: f ɔ fɔrkɔ ve:ge kɔzɔt: ' ɔlig volt ke:t

(5.4)

arasznyi a távolság. | Búdája foltos, | lába karmos,
arɔsni ɔ ta:volfa:g | bunda:ɔ foltɔf | la:bɔ kɔrmɔf

bajusza nagy macskabajusz, | erős fogú szája tátva
bɔjusɔ nɔɟ mɔt f kɔbɔjus | erɔ: f fogu: sa:ɔ ta:tɔ

maradt a halálos görcsben, | szőrpamacs a füle hegyén. ||
mɔrɔt: ɔ hɔla:loz gɔrdzben | sɔ:rpɔmɔt f ɔ fyle heɟe:n ||

(5.5)

(5.6)

-- Hiúz | -- mutatta be apám. | -- Hiúz ' --
hi'u:z | mutɔt:ɔ be ɔpa:m | hi'u:z ' --

ismételte meg a szót Barabás mosolyogva. ||
isme:telte meg ɔ so:t bɔrɔba: f mofojogvɔ ||

(5.7)

Almélkodva néztem a vadat: | hiúzt ' sose láttam. ||
a:lme:lkoɔvɔ ne:stem ɔ vɔɔt | hiu:st ' sofe la:t:ɔm ||

(6.1)

Igy volt: || Barabás szomszédjának az öt barrát
i:j_volt || b:r̩ba:f_somse:f:a:n̩k_ɔz_øD_b̩rma:t

siheder-fia terelgette a havasi legelő felé. ||
[ihederfi]̩_terelget:ε_ɔ_h̩v̩s̩[i_legelø:_fele: ||

(6.2)

A Karbó- hágó táján jártak, | mikor a bükkerdő
ɔ_k̩rbo:_ha:go:_ta:ja:n_ja:rt̩k | mikor_ɔ_byk:erdø:___

köves útján lépegető egyik tinóra ' levetette magát ' |
køve[̩_u:c:a:n_le:pegetø:_e]̩:ik_tino:r̩ɔ ' levetet:ε_m̩ga:t ' |

(6.3)

a hiúz egy bogos ágról. | A fiú hátsul haladt. | |
ɔ_hi]u:z_e]_bogo]_a:gro:l | ɔ_fi]u:_ha:tul_h̩l̩t: | |

(6.4)

Mire észrevette, | már "megmocskolta" a vad a szegény
mire_e:sr̩vet:ε | ma:r_megmot]kolt̩ɔ_ɔ_v̩d_ɔ_sege:ŋ

(6.5)

állatot. | | A többi barma megvadulva ' szerteszaladt. | |
a:l:ɔtot | | ɔ_tøb:i_b̩rm̩_megv̩dulv̩ɔ ' sertesɔl̩t: | |

(6.6)

A megrémült fiú ' lázas dadogásából ' otthon
ɔ_megre:mylt_fi]u: ' la:z̩z̩_d̩doga:fa:bo:l ' ot:ho___

(6.1)

Igy volt: || Barabás szomszédjának az öt barmát
i:j_volt || bɔrɔba:ʃ_somse:ʃ:a:nɔk_ɔz_ɔd_bɔrma:t

siheder-fia terelgette a havasi legelő felé. ||
ʃihederfi_ɔ_terelget:ɛ_ɔ_hɔvɔʃi_legelɔ:_fele: ||

(6.2)

A Karbó-hágó táján jártak, | mikor a bükkerdő
ɔ_kɔrbo:ha:go:_ta:ja:n_ja:rtɔk | mikor_ɔ_byk:ɛrdɔ:__

köves útján lépegető egyik tinóra levetette magát
kɔveʃ_u:c:a:n_le:pegetɔ:_ejik_tino:rɔ_levetet:ɛ_mɔga:t__

(6.3)

a hiúz egy bogos ágról. || A fiú hátul haladt. ||
ɔ_hiʊ:z_ɛʃ_bogoʃ_a:gro:l || ɔ_fiʊ:_ha:tul_hɔlɔt: ||

(6.4)

Mire észrevette, | már "megmocskolta" a vad a szegény
mire_ɛ:srɛvet:ɛ | ma:r_megmotʃkoltɔ_ɔ_vɔd_ɔ_sege:ŋ__

(6.5)

állatot. || A többi barmá megvadulva szerteszaladt. ||
a:l:ɔtot || ɔ_tɔb:i_bɔrma_ɔ_megvɔdulvɔ_serteszɔlɔt: ||

(6.6)

A megrémült fiú lázas dadogásából otthon
ɔ_megre:mylt_fiʊ:_la:zɔʒ_dɔdoga:ʃa:bo:l_ot:ho__

megsejtették, | hogy csak hiúz lehetett a vérengző.
m:ek|ejtet:e:k | hoc_ tʃɔk_hiú:z_lehetet:_ɔ_ve:rengzø: ||

(6.7)

Másnap felkerekedtek, | öten, ' puskások, ' kopókkal.
ma:fnɔp_felkereket:ek | øtem ' puʃka:ʃok ' kopo:k:ɔl ||

(6.8)

Magas, ' görcsös bükk alatt ' megálltak a kopók,
mɔgɔz ' gørtʃøz_byk:_ɔlɔt: ' mega:ltɔk_ɔ_kopo:k |

(6.9)

és üvölteni kezdtek. | A hiúz leugrott a fáról,
e:ʃ_yvølteni_kestek | ɔ_hiú:z_leugrot:_ɔ_fa:ro:l |

két lövés dördült, | s a megszilajodott ebek '
ke:t_løve:z_dørdylt, | ʃ_ɔ_meksilɔjodot:_ebek '

(6.10)

eszeveszetten ' ügni kezdtek. | De jött a szürkület,
eseveset:en ' y:zni_keste:k | de_jøt:_ɔ_syrkylet |

a líhegő ebek visszatértek, | a vadászok '
ɔ_lihegø_ebek_vis:ɔte:rtek | ɔ_vɔda:sok '

a hűvösödő estében tűzet raktak, | s csak a
ɔ_hy:vøʃøðø:_eʃte:ben_tyzet_rɔktɔk | ʃ_tʃɔk_ɔ_

megsejtették, hogy csak hiúz lehetett a vérengző.
m:ekʃejtet:e:k_hoc_tʃɔk_hiʒu:z_lehetet:ɔ_ve:rengzɔ: ||

(6.7)

Másnap felkerekedtek, öten, puskások, kopókkal.
ma:ʃɔp_felkereket:ek_ɔtem_puska:ʃo_k:opo:k:ɔl ||

(6.8)

Magas, görcsös bükk alatt megálltak a kopók,
mɔgɔz_gɔrtʃɔz_byk:ɔlɔt:_mega:ltɔk_ɔ_kopo:k_

(6.9)

és üvölteni kezdtek. || A hiúz ' leugrott a fáról, ' ||
e:ʃ_yvɔlteni_kestek || ɔ_hiʒu:z ' leugrot:ɔ_fa:ro:l ' ||

két lövés dördült, | s a megszilajodott ebek
ke:t_lɔve:z_dɔrdyɫt, | ʃ_ɔ_meksilɔjodot:_ebek_

(6.10)

eszeveszetten üzni kezdtek. || De jött a szürkület, ' ||
eseveset:en_y:zni_keste:k || de_jɔt:ɔ_syrkylet ' ||

a lihegő ebek visszatértek, | a vadászok
ɔ_lihegɔ_ɛbek_vis:ɔte:rtɛk | ɔ_vɔda:sok_

a hűvösödő estében tüzet raktak, | s csak ' a ||
ɔ_hy:vɔʃɔdɔ:_ɛʃte:ben_tyzet_rɔktɔk | ʃ_tʃɔk ' ɔ_

hajnal hús lengedezése ébresztette fel [őket]
həjnal hy: [lengedeze: [ε_e:brešet:ε_fel_ [øket]

(6.11)

szendergésükből. | Folytatták a tegnapi üzést.
senderge: [ygbø:1 | fojtət:a:k_ɔ_tegnəpi_y:ze:ft |

(6.12)

Egyszer csak kopónyiffantás jelezte, | hogy nyomra
ecser t[ɔ_k:opo:nif:ɔnta: [jεlestε | hoj_ɔomrɔ

(6.13)

(6.14)

akadtak. | Véryomra. | Nemsokára pokoli kutyalárma
ɔkət:ɔk | ve:rɔomrɔ | nem[oka:rɔ_pokoli_kucɔ_la:rmɔ

keletkezett: | a kopók egy vén, ' kidomborodó gyökerű
keletkezett: | ɔ_kopo:k_ej_ve:n ' kidomborodo: jøkerɔ:

bükkfa tövén ' megpillantották és körülvették a
byk:fɔ_tøve:m ' m:ekpil:ɔntot:a:k_e: [kørylvət:e:k_ɔ

(6.15)

vérevesztett vadat. | Úgy látszik, | nem volt már ereje
ve:revesšet_vədət | u:j_la:tsik | nem_volt_ma:r_ereje

(6.16)

fákon keresni menedéket. | De annyi volt még, hogy a
fa:kon_kere[ni_menede:ket | de_ɔni_volt_me:k_hoɔ_ɔ

hajnal hús lengedezése ébredtette fel [őket]
hɔjnɔl_hy: [lengedeze: [ε_e:brɛstet:ε_fel_ [ɔket]

(6.11)

szendergésükből. || Folytatták a tegnapi űzést. ||
senderge: [ygbɔ:l || fojtɔt:a:k_ɔ_tegnapi_y:ze: [t ||

(6.12)

Egyszer csak kopónyiffantás jelezte, | hogy nyomra
ecser__t [ɔ_k:opo:ɔif:ɔnta: [jelestɛ | hoj__ɔomrɔ__

(6.13)

(6.14)

akadtak. | Vérnyomra. | Nemsokára pokoli kutyalárma
akɔt:ɔk | ve:rɔomrɔ | nem[oka:rɔ_pokoli_kucɔ_la:rmɔ__

keletkezett: | a kopók egy vén, kidomborodó gyökerű
keletkezet: | ɔ_kopo:k_ej__ve:n__kidomborodo: [ɔkery:__

bükkfa tövén megpillantották és körülvették a
byk:fɔ_tɔve: _m:ekpil:ɔntot:a:k_e: [kɔrylvet:e:k_ɔ__

(6.15)

vérevesztett vadat. || Úgy látszik, nem volt már ereje
ve:revestet_vɔɔt || u:j_la:ts:ik__nem_volt_ma:r_ereje__

(6.16)

fákon keresni menedéket. | De annyi volt még, hogy a
fa:kon_kere [ni_menede: ket | de_ɔɔ:i__volt_me:k_hoj_ɔ__

közeledő kutyák közül kettőt ' nyomorékra marjon.
køzeledø: _kuca: _k:øzyl_ket:ø:t ' ñomore:krø_mørjon

(6.17)

Szükölve tágitott a többi kutya tőle, ' s ezt a
sy:kølvø_ta:gi:tot: ð_tøb:i_kucø_tøle ' [_est_ø

helyzetet kihazsnálva, Barabás ' egy lövéssel
hejzetet_kihøzna:lvø | børøba:f ' e]_løve:f:el_

(6.18)

kivégezte... ||| S most itt van előttem.
kive:geste ||| [_mo]t_itt_vøn_elø:t:em

(6.19)

Ingyen gyönyörködöm ' falum bükkrengetegeinek
in]en _]øñørkøðøm ' følum_byk:rengetege]inek

gyönyörű macskájában, | melyről vadásza is azt mondja:
]øñøry: _møt]ka:ja:bøn | mejrø:l_vøda:sø_if_øst_mon]ø

Ritka nagyságú példány... |||
ritkø_nøc]a:gu:_pe:lða:ñ |||

(7.1)

Negyven esztendő múlva -- | boldog vándor --
ne]vøn _estendø:_mu:lvø | boldog_va:ndor

közeledő kutyák közül kettőt nyomorékra marjon.
køzeledø: kuca: k:øzyl ket:ø:t nomore:krø mørjon

(6.17)

Szükölve tágitott a többi kutya tőle, 's ezt a
sy:kølve ta:gi:tot: ø tøb:i kucø tøle ' f_øst ø

helyzetet kihasználva, Barabás ' egy lövéssel
hejzetet kihøzna:lvø | børøba:f ' øj löve:f:ø1

(6.18)

kivégezte... S most itt van előttem.
kive:geste ||| f_moſt itt_vøn øløt:øm |||

(6.19)

Ingyen gyönyörködöm falum bükkrengetegeinek
injen øøøørkøðøm følum byk:rengetege'inek

gyönyörű macskájában, melyről vadásza is azt mondja:
øøøøry: mæt'ka:ja:bøm mejrø:l vøda:sø if øst moſj ø

Ritka nagyságú példány...
ritkø nøc'fa:gu: pe:lða:ø |||

(7.1)

Negyven esztendő múlva -- ' boldog vándor -- '
neſvøn østendø; mu:lvø ' boldog_va:ndør ' '

golyós puskával a vállamon
gojo:ʃ_puʃka:vɔl_ɔ_va:l:ɔmon

a Karbó-hágó tájékán jártam.
ɔ_kɔrbo:ha:go:_ta:je:ka:n_ja:rtɔm

(7.2)

Lőrinc volt a kísérőm, ' az erdőpásztor,
lɔrɪnts_volt_ɔ_ki:se:rɔ:m ' ɔz_erdɔ:pa:stor

(7.3)

gyermekkori ismerősöm. | A puskát
j_ermek:ori_iʃmerɔʃɔm | ɔ_puʃka:t

nem azért vettem a vállamra, hogy ' vadat ejtsek vele,
nem_ɔɛ:rt_vet:ɛm_ɔ_va:l:ɔmrɔ_hoʃ ' vɔdɔt_ejtʃek_vele

csak azért, hogy | érezzem ' emberi szabadságom
tʃɔk_ɔɛ:rt_hoʃ | e:rez:ɛm ' ɛmberi_sɔbɔtʃa:gom

lúktetését | nyomasztóan nehéz esztendők után.
lyktete:ʃe:t | nɔmɔsto:ɔ_n:ɛhe:z_ɛstendɔk_uta:n

(7.4)

Megkérdeztem Lőrincet, ' emlészik-e arra, hogy '
mek:e:rdestɛm_lɔ:rintset ' ɛmle:ksik_e_ɔr:ɔ_hoʃ

golyós puskával a vállamon
gojo: [_puška:vəl_ _va:l:ɔmon_

a Karbó- hágó tájékán jártam. ||
_kərbo: _ha:go: _ta:je:ka:n_ _ja:rtəm ||

(7.2)

Lőrinc volt a kísérem, az erdőpásztor, '
lørints_volt_ _ki:se:rø:m | erdø:pa:stor '

(7.3)

gyermekkor*i* ismerősöm. | A puskát
jermek:ori _iřmerøřøm | | _puška:t_

nem azért vettem a vállamra, hogy vadat ejtsek vele, '
nem_ _ze:r_ _vet:em_ _va:l:ɔmrø_ _hoj_ _vødøt_ _ejtřek_ _vele_ '

csak azért, hogy érezzem ' emberi szabadságom
řak _ze:rt_ _hoj_ _e:rez:em_ ' _emberi_ _řabøřa:gom_

lúktetését ' nyomasztóan nehéz esztendők után. ||||
lyktete:ře:t ' _nomøsto:ɔ_ _n:he:z_ _estendøk_ _uta:m ||||

(7.4)

Megkérdeztem Lőrincet, emlékszik-e arra, hogy
mek:e:rdestem_ lør:rintset_ emle:ksik_ e_ _r:ɔ_ _hoj

negyven évvel azelőtt ' hiúzt lóttek a falusi vadászok.
ne]ven_e:v:el_}zel}t: ' hi]u:st_l}t:t:ek_}f}lusi_v}da:sok_

(7.5)

ebben a búkkerdőben. | Felcsillant a szeme, |
eb:en_}byk:erd}ben | felt}il:}nt_}seme |

ő is megnézte volt akkor a vadat, | s most a helyet is
}if_megne:ste_volt_}k:or_}v}d}t | f_mo}st_}he}jet_if_

megmutatta, | ahol a hiúzt ' a görcsös gyökereken '
megmut}t:} }hol_}hi]u:st ' }g}rt}f}z_}}kerek}en '

(7.6)

a halálos lövés érte. | -- Mondja -- ' kérdeztem
}h}la:lo}f_l}ve:}e:rt}e | mon}j} }ke:rdest}em_

kíváncsian: -- | lóttek azóta hiúzt a falu határában?
ki:va:nt}i}n | l}t:t:ek_}zo:t} hi]u:st_}f}lu_h}ta:ra:b}n?

(7.7)

(7.8)

-- Egyetlenegyed, ' kérem. | Ritka vad az. |
e}j:etlene}j:et ' ke:rem | ritk}v}d_}z |

(7.9)

Ennek nincs annyi kölyke, ' mint a macskának. | |
en:ek_nint} }n:i_k}jke, ' mint_}m}t}ka:n}k | |

negyven évvel azelőtt hiúzt lőttek a falusi vadászok
ne:ʒvɛn_e:v:ɛl_ɔzɛlɔt:_hiu:st_lø:t:ɛk_ɔ_fɔluʃi_vɔda:sok_

(7.5)

ebben a bükkerdőben. | Felcsillant a szeme, |
ɛb:ɛn_ɔ_byk:ɛrdøbɛm | feltʃil:ɔnt_ɔ_sɛmɛ |

ő is megnézte volt akkor a vadat, | s most a helyet is
ø:_iʃ_mɛgne:stɛ_volt_ɔk:or_ɔ_vɔdɔt | ʃ_moʃt_ɔ_hɛjɛt_iʃ_

megmutatta, ' ahol a hiúzt a görcsös gyökereken
mɛgmʊtɔ:t:ɔ ' ɔhol_ɔ_hiu:st_ɔ_gørtʃøz_ʃøkɛɾɛkɛn_

(7.6)

a halálos lövés érte. | -- Mondja -- kérdeztem
_hɔla:lɔʃ_løve:ʃ_e:rtɛ | monɔʃɔ_ ke:rdestɛm_

Kíváncsian: -- ' lőttek azóta hiúzt a falu határában?
ki:va:ntʃiɔn ' lø:t:ɛk_ɔzo:t:ɔ_hiu:st_ɔ_fɔlu_hɔta:ra:bɔn?

(7.7)

(7.8)

-- Egyetlenegyed, kérem. | Ritka vad az. |
ɛj:ɛtlɛnɛj:ɛt_ ke:ɾɛm | ritkɔ_vɔd_ɔz |

(7.9)

Ennek nincs annyi kölyke, ' mint a macskának. |||
ɛn:ɛk_nintʃ_ɔn:i_køjke, ' mint_ɔ_ mɔtʃka:nɔk |||

(8.1)

Lőrinc élesezű ember volt, | de most az egyszer ' |
lõ:rints_e:le[esy:_ember_volt | de_most_õz_ecser ' |

(8.2)

tévedett. | Mert nemrégiben ' olyan ' múltból való ' |
te:vædet: | mert_nem:regiben ' o:jan ' mu:lðbo:l_vlo: ' |

szavahihető emberrel találkoztam, ' aki
szõvõhiheto:_ember:el_tõla:lkoztõm ' õki__

(8.3)

harmadik hiúzról is tudott. | | Kutyával ment ki
hõrmedik_hi:u:zro:l_i|_tudot: | | kuca:võl_ment_ki__

az egyik falusi vadász ' a várom sziklái mögé,
õz_ej:ik_fõlu|i_võda:s ' õ_va:r:om_sikla:i_mõge: |

(8.4)

s felhajtott egy hiúzt a földön. | | Űzte, Űzte sokáig,
|_felhõjtot:_ec_hi:u:st_õ_fõldõn | | y:ste_y:ste_foka:ig | |

s a vad ' a vár sziklái felé vette az útját.
|_õ_võd ' õ_va:r_sikla:i_fele:_ve:te_õz_u:c:a:t | |

(8.5)

A kutya utolérte, ' s összegabalyodtak öldöklő
õ_kucõ_utole:rte ' |_õs:egõbõjot:õk_õldõklõ:__

(8.1)

Lőrinc élesezű ember volt, de most az egyszer
l̥:rints_e:lefešy:_ember vol_d:ε_most_ɔz ecser

(8.2)

tévedett. || Mert nemrégiben olyan multból való
te:vedet: || mert_nemre:giben ojn muldbo:l_vlo:

szavahihető emberrel találkoztam, ' aki
sɔvɔhihet̥: ember:εl_tɔla:lkostɔm ' ɔki

(8.3)

harmadik hiúzról is tudott. || Kutyával ment ki
hɔrmɔdik_hiu:zro:l_i_tudot: || kuca:vɔl_ment_ki

az egyik falusi vadász a várrom sziklái mögé, '
ɔz_ej:ik_fɔluʃi_vɔdɔ:s_ɔ_va:r:om_sikla:i_m̥ge: '

(8.4)

s felhajtott egy hiúzt a földön. || Úzte, úzte sokáig, '
[_felhɔjtot:_ec_hiu:st_ɔ_fɔldɔn || y:st̥e_y:st̥e_ʃoka:ig '

s a vad a vár sziklái felé vette az útját. ||
[_ɔ_vɔd_ɔ_va:r_sikla:i_fele:_ve:te_ɔz_u:c:a:t ||

((8.5)

A kutya utolérte, ' s összegabalyodtak öldöklő
ɔ_kucɔ_utole:rte ' [_ɔs:εgɔbɔjt:ɔk_ɔldɔkl̥ɔ:

(8.6)

birkózásra. || Mire a vadász megközelítette őket,
bi:rko:za:fr> || mire_>_v>da:s_mek:őzeli:tet:e_ő:ket

ott tülekedtek úvöltve és hörögve a meredek sziklafal
o_t:yleket:ek yvöltve_e:|_hörögve_>_meredek_sikl>fal__

(8.7)

közeliében. || Nem lőhetett, mert a lövés kutyáját
közle:ben || nem_lő:hetet: mert_>_lőve:|_kuca:ja:t_

(8.8)

érhette volna. || Felhúzott ravasszal figyelte
e:rhet:e_voln> || felhu:zot:r>v>s:>l_fijelte__

a szörnyű dulakodást, | de hirtelen eltűnt szeme elől
>_sőrny:_dulakoda:ft | de_hirtelen_élty:nt_seme_élő:l__

a két dulakodó: || a magas sziklafalról lezuhantak
>_ke:_d:ulakodo: || >_m>g>|_sikl>falro:l_1:ezuhant>k__

mind a ketten az aljba, | s összezúzódtak
mind_>_ket:en_>_j:b> | [_ős:ezu:zo:t:ok__

a törmelék-köveken, ' a vár tövében. || ||
>_törmele:k:őveken ' >_va:r_tőve:ben || ||

(9.1)

Képzoletem játszani kezdett ' ezzel a magas
ke: bzeletem_ ja: ts: 3ni_ kezdet: ' ez: el_ 3_ mo: go: f_

(9.2)

feszültségű jelenettel. | Erdélyi krónikákban olvastam,
feszylt[e: gy: _ jelenet: el | erde: ji_ kro: nikágb3n_ olv3st3m

hogya a fejedelmek korában vadászatra idomított
hoj_ 3_ fejedelme_ k: ora: b3m_ v3da: s3tr3_ idomi: to3: _

(9.3)

gepárdal mentek ' vadat űzni. | Bizonyos, hogy a
gepa: rd: 3l_ mentek ' v3d3t_ y: zni | bizo3o3f_ hoj_ 3_

gepárd hiúzzal is találkozott azokban a régi
gepa: rD hi: u: z: 3l_ i3f_ t3la: lkozot: _ 3z3ogb3n_ 3_ re: gi_

(9.4)

őserdőkben. | Ha valaki ' ma ' filmre vihetné
3: [erd3: gben | h3_ v3l3ki_ ' m3_ ' filmre_ vihetne: _

a rettenetes harcot, ' melyet ez a két
3_ ret: enetef_ h3r3st3t_ ' mejet_ ez_ 3_ ke: t_

vérengző macska vívott egymással a rengetegben!
ve: rengz3: _ m3t[k3_ vi: vot: _ e]ma: f3l_ 3_ rengetegben

Változatok:

(9.1)

Képzelem játszani kezdett ezzel a magas
ke: bze:le:tem_ ja: ts: ɔni_ kezdet: _ ez: e: l_ ɔ_ mɔgɔ_ f_

(9.2)

feszültségű jelenettel. || Erdélyi krónikákban olvastam,
feszyltfe:gy: _ jelenet: e: l || erde: ji_ kro: nikágbɔn_ olvɔftɔm

hogya a fejedelmek korában ' vadászatra idomított
hoj_ ɔ_ fejedelme_ k: ora: bɔm ' vɔda: sɔtrɔ_ idomi: tod: _

(9.3)

gepárddal mentek vadat üzni. || Bizonyos, hogy a
gepa: rd: ɔl_ mentek_ vɔdɔt_ y: zni || bizono: f_ hoj_ ɔ_

gepárd hiúzzal is találkozott azokban a régi
gepa: rd_ hiu: z: ɔl_ i: f_ tɔla: lkozot: _ ɔzogbɔn_ ɔ_ re: gi_

(9.4)

őserdőkben. || Ha valaki ma filmre vihetné
ø: ferdø: gbɛn || ha_ vɔlɔki_ ma_ filmre_ vihetne: _

a rettenetes harcot, melyet ez a két
ɔ_ ret: enetes_ hɔrtsot_ mejet_ ez_ ɔ_ ke: t_

vérengző macska vívott egymással a rengetegben!
ve: rengzø: _ mɔt[kɔ_ vi: vot: _ e: jma: f: ɔl_ ɔ_ rengetegben

-- Vadat látni jöttek? --
vɔdɔt_la:tɲi_jɔt:ek? --

-- Vadat látni jöttek? --
vɔdɔt_la:tɲi_jɔt:ek? --

-- Vadat látni jöttek? --
vɔdɔt_la:tɲi_jɔt:ek? --

dőlt

dőlt aláhúzott

dőlt, kétszer aláhúzott

= legkisebb fokozatú hangsúly

= szakaszhangsúly

= emelt szakaszhangsúly, mondathangsúly

A hangsúlyos = kiemelt szótag előtt többnyire úgy érezzük, mintha szünet lenne. Ez azonban nem valódi szünet, hanem csak a nyomatékos szótag szókezdő hangjának való artikulációs nekikészülődés, intenzívebb hangképzés és nem a képzés hiányából adódó csönd. Némely esetben hiányzik az átírásból a kapcsolójel: _ · Ez alig érzékelhető, nagyon rövid szünetet jelez.

Jegyzetek

1. BORZÁK István, a klasszika-filológia professzora mondta el visszaemlékezéseiben, hogy 1956 után rendszerellenes izgatással vádolták, mert latin auktorok tanulmányozása során Tacitusnak a zarnokságról szóló írását fordította az egyetemen.
2. Ezeket az „asszociációkat” nagyon gyakran a „gondolta a fene”-féle Arany János-i „kategóriába” szoktuk sorolni, vagy csak mint lehetőséget, feltételesen szoktuk megemlíteni. Laikusok többnyire belemagyarázásoknak is tekintik őket. Pedig gyakran életrajzi adatokkal, a szerző életművéből vett párhuzamokkal stb. igazolni lehet őket. Egyetlen példát említek csak: Móricz Zsigmond Ady Endre ravatalánál mondott gyászbeszédében szerepelnek a következő mondatok: „Költő fekszik a ravatalon. Költő jelent meg a halál által az élet fölé emelt gyászpompában, s vonja magára a néptömeg figyelmét. Költő tündöklék fekete s vörös fényben a mai idők véres és fekete kódén át.” Nem egyedül voltam, aki — a *fekszik, megjelenik, tündöklék* igék hatására ebben a mondatokban s a beszéd folytatásában, ahol is megjelenik az *arany* és a *tömjén*, majd a *csillag* motívum — a Krisztushoz, megváltóhoz való hasonlítást, s az idézett mondatokban a *pieta*—feltámadás—mennymenettel párhuzamát véltem felfedezni. (Mindez a szöveg motívumainak és a *háromkirályok*-motívumnak hasonlósága alapján könnyen elfogadható.) Nézetem szerint azt a rejtett gondolatot is hordozza ez a pár mondat, hogy a költő (és általában, aki meghal) halála által új életre születik az utódok tudatában, s piedesztálra kerül (mert csak ekkor értjük meg igazán, ki is volt az, aki eltávozott közülünk), s hogy a költői életmű ilyenkor újraértékelődik, új fényt kap, s ezáltal a költő megdicsőül. Képzettársításomat igazolta is egy később kezembe került Móricz-előadás néhány szava: „Az író, a költő ismeretlenül áll a közönség előtt, s főképpen a kortársak előtt. Csudálatos is az, hogy valaki azt a jussot követeli magának, hogy ő a nemzet ütőerén tartja a kezét, hogy az ő szava megvilágosítja az elméket. *Meg kell ahhoz halni, hogy egy költőnek egész jelenlősége megjelenjen a közönség, a nemzet előtt.* A halál azonban rendszerint a végére marad, s a költő már nem látja s nem élvezi az elismerést, mely a *Kerepesi temető kapuján át sugárzik felé.* Senki sem elég nagy a saját korában.” (MÓRICZ Zsigmond: *Az író és a köz. Stádium, 1992/3. 8.*) Az már más lapra tartozik, hogy az asszociációs lehetőségek nem kelnek életre minden olvasóban, interpretálóban, hallgatóban. Az irodalmi mű értelmezése és az irodalmi műhöz kapcsolódó asszociációk szempontjából is roppant érdekesek egyébként pl. TÖRÖK Gábor József Attila-komentárjai.
3. GÁTI József színművész mondta el, hogy Babits művét, a *Jónás könyvét* és főleg a *Jónás imáját* sokszor adta elő pódiumon annak idején. Igazán azonban a II. világháború poklában, a fronton értette meg. Azóta másként szólaltatja meg, mint korábban.

4. Ilyen — szinte világviszonylatban — „elfogadott”, általános „stíluskövetelmény”, hogy a versnek, a költői műnek, de a prózai irodalmi alkotásnak is, más hangon, más hangvétellel kell megszólalnia, mint a természetes beszédnek. Ez persze műfajából, szöveg- és mondat-szerkesztéséből is adódik. Mégis, ezen felül is „kötelező” egyfajta másság. Egy Aragonnal készített riportban figyeltem fel rá először igazán, hogy a beszélgetés után a költő, amikor saját versét kezdte el mondani, hangot váltott: megváltozott, meglágyult hangjának színezete, megemelkedett beszédének hangfekvése, kiegyenlítődött (szűkül) hanglejtésének hangterjedelme: recitálni, deklamálni kezdte a szöveget.

A korstílus (a megszólaltatás korának stíluskövetelményei, stílusfelfogása) is meghatározhatja vagy legalábbis formálhatja a hangzásformát. (Erre lásd: WACHA 1990.)

5. A *jelölés*: a legfelső, harmas vonalközben a hanglejtés mozgását próbálom érzékeltetni, a szótagok fölé, különböző magasságokban elhelyezett vízszintes vonalakkal. Ha a vonalka ferde vagy görbe, ez azt jelzi, hogy a beszéddallam a szótagon belül csúszásszerűen esik vagy emelkedik. Az írást tartalmazó sorok közül az alsó Aprily szövegének megközelítően pontos fonetikus átírása az APhI átírási rendszere szerint. Ebben az átírásban jelölöm (a szavak szóközebe alulra tett vonalkával) az ún. *egybemondást*: a szövegnek szünetek nélküli hangoztatását.

A *szünetet* a szavak, mondategységek közötti függőlegesek érzékeltetik. A nagyon rövid szünetet, az együttmondás elmaradását az *üres szóköz* jelzi. A rövid (mondhatjuk: mondaton belüli) szünet jele az emelt vessző: '. A valamivel hosszabb (tagmondatok közötti) szünet jele: | a közepes időtartalmú: ||; a hosszú tagoló szüneteké: |||. A felső írássor Aprily szövegének magyar írásképét adja. Ezen jelölöm azt a mondatfonetikai funkciót, amit általában *hangsúlyozásnak*, *nyomatékolásnak* szokás nevezni, magam legszívesebben (*értelmi*) *kiemelés* műszóval szoktam emlegetni. Az a meggyőződésesem ugyanis, hogy az, amit a *hangsúly* terminus technicussal szoktunk illetni, az tulajdonképpen nem más, mint funkciójával jelentkező hangoztatási elem. Ezt a nyelvtan a mondatfonetikai eszközök konkomitáns vagy alternatív használata (vö. DEME: 1970.) látja el. Ezt a funkciót a nyomaték (azaz a dinamikai többlet), a hanglejtés (azaz a beszéddallam megemelése vagy éppen süllyesztése), a szünet és a tempó-váltás segítségével szoktuk érzékeltetni. A hangsúlyozást tehát a felső szövegsoron jelölöm a következőképpen: kenyérbetű: *hangsúlytalanság*; dőlt szedésű szótag: *gyenge hangsúly*; egyszer aláhúzott dőlt szedésű szótag *közepes erejű hangsúly* (ez felel meg annak, amit a magyar szakirodalom szakaszhangsúlynak szokott nevezni); kétször aláhúzott dőlt szedésű szótag: *erős(ebb) hangsúly* (a magyar szakirodalom ezt nevezi — a mondatban betöltött funkciójától, illetőleg a mondatbeli hangsúlyviszonyoktól függően — *emelt erejű szakaszhangsúlynak*, vagy *főhangsúlynak*, vagy *mondathangsúlynak*); félkövér betűkkel szedett szótag: a mondat legerősebb, az emelt erejű szakaszhangsúlyja fölötti hangsúly, *kiemelő, kizáró* vagy *erős oppozíciót jelölő hangsúly*. Sajnos nem tudom érzékeltetni a beszédtempó váltásait, a ritmusváltást, amikor is bizonyos részletek kimondásakor megperdül (felgyorsul), máskor pedig lelassul a beszédtempó. A beszédészünetek hiánya csak utalásszerű jelzése a tempóváltozások és a hangsúlyok együtteséből adódó szövegritmusnak.

BOLLA Kálmán műszeres mérései és közleményei (BOLLA 1991., 1992.) világosan kimutatják, hogy az, amit a *hangsúly* terminus technicussal szoktunk megnevezni, az nem azonosítható pusztán a beszéd átlagos hangerejéhez viszonyított dinamikai többlettel. Mérései bizonyítják, s ez a mérések nyomán készített ábráiból („kottái”-ból) könnyen kiolvasható, hogy a hangsúly-képzet kialakításában (kisebbség-nagyobb mértékben) mindegyik mondatfonetikai eszköz részt vesz vagy részt vehet, hol együtt járó (konkomitáns), hol egymást helyettesítő (alternatív) módon: olykor mindegyikük szerepet játszik a hangsúlyérzet felkeltésében, olykor pedig a dinamikai többlet, máskor a beszéddallam megemelkedése vagy éppen lelépése, ismét máskor az időtartam megnyúlása vagy éppen egy szünet játssza a domináns szerepet. Kottái alapján úgy tűnik, a hangsúlyképzet kialakításában jelentős szerepe van a beszéddallamnak. DEME László 1970-ben vetette papírra ezzel kapcsolatos nézetét (DEME: 1970.), magam az ő és a „laikus” NAGY Adorjánának a hangsúlyozás négyféle formáját (nyomatéki, dallam-, szünet-, tempóhangsúly) valló felfogása és gyakorlati tapasztalataim alapján tettem közzé hasonló elképzelésemet (WACHA: 1973a–b.). Erdemes megemlíteni, hogy SZÁSZ Károly a következőket írja *A versszavalás elméleti és gyakorlati kézikönyvében*: „A hangsúly azon hangot, melyre esik, *főemeléssel* tünteti ki a többi hangok közül. Az értelmes beszédben vagy szavalásban tehát minden hangsúlyozott hangot (vagy a mi mindegy: szótagot) *zeneileg emeljük* s a többiétől *az által kiváló* hangon kell kiejteni, a nélkül, hogy ez egyébként a szón legkisebb változást hozza elő. Nem szabad tehát a hangsúlyért megnyújtani a magánhangzót, — megnyomni, kettőzni, vagy keményíteni a mássalhangzót, vagy a hangsúlyos szótag után megállni, szünetet tartani s azt ezáltal a többiétől elkülöníteni. A hangsúly a kiejtés szabotosságán legkisebb csorbát sem ejt, csak egyes hangokat (szótagokat) főemel.” (I. m. 1871. második kiadás 17: az első kiadás 1862-ben jelent meg — a kiemelések tőlem, W. I.) Ennek ellenére mindmáig tartja magát az a felfogás, mely a hangsúlyt a nyomatékkal, azaz a dinamikai többlettel azonosítja. Egyébiránt a kérdéskörre lásd FÓNAGY Iván alapvető munkáját (FÓNAGY Iván: *A hangsúlyról. NyudÉrt.* 18. 1958.).

Nyomdatechnikai, pontosabban: számítógéptechnikai okokból az APhI átírásban is használók néhány olyan jelet, mely eltér a szabályostól: az $ny = \eta$ hangot az \cap , a $gy = \mathfrak{F}$ hangot a \int graféjával, a zöngélen média ejtését *nagybetűvel*, a simulóhangot *emelt betűvel* jelölöm.

6. Nota bene! Talán érdemes lenne „szöveggesztustani” vizsgálatokat is elkezdni. Annak idején, mikor egy Kossuth-szöveget mondtam el (szövegfonetikai jellegű vizsgálatok céljából), megfigyeltem, hogy mindegyik előadóművésznek ugyanannál a mondatnál repült a magasba a keze, abba a pózba, amilyen a szobrok ábrázolják Kossuthot. Z. SZABÓ László hívta fel rá a figyelmet egy színházi előadás után, hogy a darab többek között azért nem érte el a kívánt hatást, mert a színészek rossz ütemben gesztikuláltak: megkésétt, pontosabban nem elég korán indult gesztusuk.

Irodalomjegyzék

- BOLLA Kálmán:**
 1989. A szöveg fonetikai szerkezetéről. *EFF.* 2. 54–59.
 1991. A hangzásforma akusztikus paraméterei. *EFF.* 4. 111–124.
 1992. A felolvasás szupraszegmentális szerkezetének fonetikai elemzése. *EFF.* 5. 51–63.
 1992a. Szupraszegmentális elemzések. *EFF.* 7.
- DEME László:**
 1958. Hangsúlyozási problémák a Szózat szavalásában. *Nyr.* 82. 187–195.
 1959. A versolvasástól a versmondásig. In: *Iskolai nyelvnevelés.* Tankönyvkiadó, Budapest, 199–211.
 1962. Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet. In: *MMNyR.* II. 457–522.
 1970. A kiejtés törvényeinek tanítása és tanulmányozása. *Nyr.* 94. 270–280.
 1974. Bevezető és A szövegalkotás szerkezeti-szerkesztési kérdései. In: *Szónokok, előadók kézikönyve,* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 9–24, 116–152.
 1991. A hangzásforma hírértéke — a hírérték hangzásformája. *EFF.* 4. 75–86.
- ELEKFI László:**
 1988. Zolnai Béla: Visszapillantás. *EFF.* 1. 70–82.
- FÓNAGY Iván—MAGDICS Klára:**
 1967. A magyar beszéd dallama. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KAZVERSTÓRT.**
 1978. Z. SZABÓ László—WACHA Imre: *A Kazinczy-versenyek története.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
- KAZVERSZS.**
 1991. Z. SZABÓ László—WACHA Imre: *A Kazinczy-versenyek huszonöt éve.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
- NYELVTÖMKOMM.**
 1985. Nyelvészet és tömegkommunikáció I—II. Szerk.: GRÉTSY László. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- RÁDBESZ.**
 1973. A rádióbemondó beszéde. (Szerk.: WACHA Imre.) MRT TK. Budapest.
- SUBOSITS István:**
 1982. A beszédpedagógia alapjai. Tankönyvkiadó, Budapest.
- WACHA Imre:**
 1973. Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *NyK.* 75. 77–103.
 1974. Az elhangzó beszéd főbb akusztikus stílus kategóriáiról. *ÁNyT.* X. 203–216.
 1978. A Kazinczy kiejtési versenyek és beszédkulturánk fejlődése. In: Z. SZABÓ László—WACHA Imre: *A Kazinczy-versenyek huszonöt éve.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 77–209.
 1980. A tételhangsúlyról. *Nyr.* 104. 85–99.
 1987/88. A kommunikáció alapformái és a közéleti beszéd meghatározó tényezői. In: *Retorika, Tanulmányok, témavázlatok, témaösszefoglalók a politikai retorika köréből.* (Szerk.: WACHA Imre.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 12–30.
 1988. Pázmány Péter: A halálról. *EFF.* 1. 106–114.
 1990. Szempontok a drámai nyelv akusztikumának, akusztikus stílusváltozatainak vizsgálatához. *EFF.* 3. 197–207.
 1991a. Tartalom, szöveg, szándék és hangzásforma harmóniája. *EFF.* 4. 87–110.
 1991b. A Kazinczy-versenyek 25 évének tapasztalatai. Gondok és eredmények. In: Z. SZABÓ László—WACHA Imre: *A Kazinczy-versenyek huszonöt éve.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 59–138.
 1992. Szöveg és interpretáció. *EFF.* 5. 65–72.
 1993a. Szöveg és hangzás. In: A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása. *MNyTK.* 196. 70–84.
 1993b. A szövegfonetikai kutatások gondjairól. In: *Tanulmányok az elméleti és az alkalmazott fonetika köréből.* Beszédkutatás. Szerk. Gósy Mária és Siptár Péter. MTA Nyelvtudományi Intézet. 49–61.
 1993c. Szöveg és (adekvát) interpretáció. In: *Szemiotikai szövegtan* 5. Szeged, 1992. 237–256.
- Z. SZABÓ László—WACHA Imre:**
 1978. A Kazinczy-versenyek története. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.
 1992. *A Kazinczy-versenyek huszonöt éve.* Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr.

**ON THE INTERRELATIONS BETWEEN THE TEXTUAL ORGANIZATION
AND THE SOUND PROPERTIES OF LITERARY WORKS OF ART, AND ON
THE PHONETIC VIEX OF TEXTS. THE PROSAIC (EPIC) LITERARY WORK
AND ITS 'ORAL' INTERPRETATION. LAJOS ÁPRILY: A HIÚZ (THE LYNX)**

IMRE WACHA

The article represents what kind of analysis seems to be expedient when we want to interpret a literary presently a prosaic piece, actually a short novel by Lajos Áprily titled *The Lynx*, in a distinct and understandable way.

The author gives full details of how to find and in which order the information hidden in the text, so the interpreter (speaker) can give back the adequate intonation of the work (message, form, style), avoiding to force on it acoustically false or strange tone „from outside”. The author reaches the conscious planning of sounding (means of sentence-phonetics and textual phonetics) through the examination of textual structure, spatial and temporal relations, smaller textual units, information, content and connections, grammatical structure of textual sentences.

The annexed „notes” enclosed to the article are as follows: the plan of sounding, transcription of a presented interpretation and its description by means of instrumental survey.

AZ ARGUMENTATÍV ÉRTELMEZŐ INTERPRETÁCIÓ NÉHÁNY ASPEKTUSA.

NAGY LÁSZLÓ: VERSEIM VERSE

PETÓFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ

0. Bevezető megjegyzések

A különféle szövegmgközelítések között alapvető az az 'analitikus-kreatív' mgközelítés, amelynek célja egy 'formai és szemantikai felépítés'-leírás hozzárendelése egy szöveg fizikai manifesztációjának tekintett verbális objektumhoz. (Az analitikus-kreatív mgközelítésnek ezt a megnyilvánulási formáját 'értelmező [explikatív] interpretáció'-nak nevezzük.)

Ebben a tanulmányban egy *speciális felépítésű vers* [Nagy László: *Verseim verse*] *értelmező interpretációjának* néhány kérdésével kívánunk foglalkozni. A kiválasztott vers speciális felépítése abban áll, hogy a szerző ugyan sorokra tagolta a versét, szövegmondatokra azonban nem, aminek következtében egy ilyen tagolás maga is az interpretációs művelet eredménye és nem az alapja, mint ahogy az a hagyományos (szövegmondatokra tagolt) versek interpretálása esetén lenni szokott.

Bár az interszjektív diszkusszió alapjául szolgálni tudó értelmező interpretáció lehetséges típusai között az *argumentatív* minden esetben magasabb rendű, mint a csupán leíró, a szövegmondatokra tagolást is eredményezni kényszerülő interpretáció(k) létrehozása esetén az argumentáció jelentősége különösen nagy. Az értelmező interpretáció alábbiakban bemutatásra kerülő aspektusainak tárgyalásánál ezért hangsúlyt kívánunk helyezni az argumentációra is.

1. Az analitikus-kreatív értelmező interpretáció meghatározó tényezői

1.1. *Analitikus-kreatív* mgközelítésről — mint ismeretes — akkor beszélünk, amikor az elemzendő vers szövege (mint fizikai objektum) a verssel való foglalkozás kezdetétől eredeti formájában az elemzők rendelkezésére áll. Ezt a mgközelítést azért nevezzük *analitikusnak*, mert az elemzés (interpretálás) egy ezen a szövegen (ezzel a szöveggel) végrehajtott műveletsort jelent — a 'szöveg' terminust itt változatlanul 'fizikai objektum' értelemben használva (vö. PETÓFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: 1992.); és azért nevezzük *kreatívnek*, mert a vers formai és szemantikai felépítésének megismerése nem 'feltárás' eredménye abban az értelemben, hogy ez tőlünk teljesen függetlenül 'benne van' a versben, és nekünk csak 'felszínre kell hozni', hanem 'alkotás'-é, a vers adott fizikai manifesztációja és az elemző ismeretei, tapasztalatai 'kölcsonhatás'-áé.

Egy vers analitikus-kreatív mgközelítésének alábbi bemutatásához a következőket kívánjuk előrebocsátani:

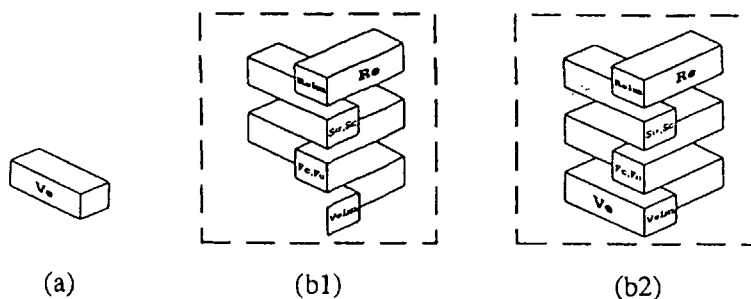
— elsődlegesen az *argumentatív értelmező* (egy formai és szemantikai felépítésleírást létrehozó és ezt a felépítést argumentatív 'alátámasztó') interpretáció kérdéseivel kívánunk foglalkozni, az értékelő interpretáció kérdéseit nem kívánjuk érinteni;

— argumentatív értelmező interpretációnk bemutatásakor az *elméleti* interpretációfolyamat keretében feltehető (feltett) kérdésekre keresünk választ, a 'természetes befogadási folyamat' aspektusait nem tárgyaljuk;

— elméleti alapként a *szemiotikai textológia* elméleti keretét alkalmazzuk (lásd például PETŐFI S. JÁNOS: 1990., 1991a., 1993.);

— ami a vers feltételezhető jelentését illeti, nem az adott vers szerzőjére (esetleges intenciójára) vonatkozó ismereteink, hanem a *versben feltételezésünk szerint kifejezésre jutó valóságdarabbal kapcsolatba hozható ismereteink és tapasztalataink* alapján fogalmazzuk meg interpretatív megállapításainkat.

1.2. A *szemiotikai textológia* keretében végrehajtott analitikus-kreatív értelmező megközelítés (pontosabban: az *első fokú értelmező interpretációfolyamat*) főbb meghatározó tényezői a következők (lásd az 1. ábrát, vö. PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZA: 1992. 104).

1. ábra

(1) *Vehikulumnak* [Ve] minősítünk nyomtatott (írott) vagy hangzó nyelvi elemek valamely együttesét, azaz feltételezzük róla, hogy egy 'jelölő-jelölt' kapcsolat fizikai hordozója (lásd az 1. ábra (a) részét);

(2) erre a vehikulumra 'ráhelyezzük' a szemiotikai textológia kategóriarendszerét, amely előírja, hogy a továbbiak során milyen 'összetevőket' kell létrehoznunk (lásd az 1. ábra (b1) részét).

Ezek az összetevők — amelyeket mi a 'jelölő-jelölt' szerkezet *első fokú összetevőinek* nevezünk — a következők:

VeIm: az adott vehikulumhoz rendelhető mentális kép (= *vehikulum-imágó* — [VeIm]);

Fo: az adott vehikulumhoz rendelhető formai felépítés (= a *kontextuális és a rendszerszerű formáció* [Fc és Fσ]);

Se: az adott vehikulumhoz — a formáció közvetítésével — rendelhető szemantikai felépítés (= a *rendszerszerű és a kontextuális sensus* (≈ értelem) [Sσ és Sc]),

ReIm az adott módon interpretált vehikulumhoz rendelhető világfragmentum és (= *relátum* [Re]), illetőleg ennek mentális képe (= *relátum-imágó*

Re [ReIm]).

Ezek között az összetevők között a vehikulum és a vehikulum-imágó az alapösszetevők, ezekből kiindulva kell eljutnunk — az általunk feltételezett 'jelölő-jelölt' szerkezet explicitté tétele során — a relátum-imágóhoz, illetőleg a relátumhoz. A formáció [= Fc, Fσ] és sensus [Sσ = Sc], a formai felépítés és a szemantikai felépítés leírásának a létrehozása ezt az explicitté tételt szolgálják.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy egy adott vehikulumhoz általában nemcsak egyetlen első fokú összetevőegyüttes rendelhető, hanem több is; az interpretációfolyamat célja legalább egy összetevőegyüttes létrehozása (egy ilyet kíván szimbolizálni az 1. ábra (b2) része).

(3) Az interpretációfolyamat harmadik fő állomása a vehikulumhoz rendelhető *jelentés(ek)nek* — az *első fokú 'jelölő-jelölt' kapcsolat domináns hordozóinak* — a meghatározása; ez azt jelenti, hogy az előzőekben meghatározott összetevők tulajdonságai közül *kiválasztjuk* azokat, amiket döntő jelentőségűeknek tartunk.

Ha szükséges, végrehajtunk egy *másod fokú értelmező interpretációfolyamatot* is, ami a fenti szimbólumainkat felhasználva azt jelenti, hogy a (b2)-t behelyettesítjük a (b1) 'vehikulum' helyére, és meghatározzuk a 'jelölő-jelölt' szerkezet úgynevezett *másod fokú összetevőit*, majd ezt követően a *másod fokú 'jelölő-jelölt' kapcsolat domináns hordozóit*.

A továbbiakban ezeket a meghatározó tényezőket szem előtt tartva kívánjuk elvégezni egy vers részleges argumentatív explikatív interpretálását. (Hogy miért beszélünk 'részleges' interpretációról, az a későbbiek során válik majd világossá.)

2. Nagy László *Verseim verse* című versének részleges argumentatív értelmező interpretációja

2.1. Vehikulum [= Ve]. A szöveg 'jelölő-jelölt' szerkezetének fizikai hordozója

Az analitikus-kreatív argumentatív értelmező interpretációt meghatározó tényezők globális bemutatásához Nagy László *Verseim verse* című költeményét választottuk. Ennek a versnek a következő vehikulumát találtuk a költő *Versék és versfordítások I.* Második, bővített kiadás (Magvető Kiadó, Budapest, 1978.) című kötetében az 551. oldalon (lásd T. Ve).

T. Ve

VERSEIM VERSE

KÍVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN AKARAT
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON
SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN A TÖRVÉNY VAGYOK
ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FŰVOM VALA
ÉN HADASÍTOM A FÉNY VAGYOK ÉN
A FEGYVEREIN IS MÉGSE RAGYOG
HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA
FÉNYT HALMOZOK CSILLAGOT ÚJ SZERSZÁMOT

HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT
HALMOZÁS VAGYOK Ó MÉGSE RAGYOG
TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?
VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG

Miként a szemiotikai textológia keretében minden vehikulummal kapcsolatban, úgy ezzel a vehikulummal kapcsolatban is különbséget teszünk a vehikulum *fizikai* szemiotikai arculata [= *figurája*] és *nyelvi* szemiotikai arculata [= *notációja*] között (vö. például PETŐFI S. JÁNOS: 1991b., PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: 1993.).

A T.Ve (*vizuálisan* percipiálendő, tipografikus) *figurájára* vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy makroformája vers benyomását kelti, hogy végig nagybetűkkel van szedve, és hogy a 14. sorában található két kérdőjelen kívül más (szövegmondathatárt jelző vagy szövegmondatot tagoló) írásjel nem fordul elő benne.

A T.Ve *notációjára* vonatkozóan pedig globálisan azt, hogy csupa magyar szavakból áll, amelyeknek szövegmondatokká szerveződését a vehikulum formai eszközökkel (írásjelekkel) nem jelzi.

2.2. Vehikulum-imagó [= VeIm]. A szöveg vehikulumához rendelhető mentális kép

A T.Ve mentális képével (a T.VeIm-mel) kapcsolatban itt csupán a következőket kívánjuk megjegyezni:

— a *figura* vizuális mentális képének létrehozása nem okoz problémát; akusztikus (vagy talán helyesebben: auditív) mentális képének létrehozása azonban feltételezi a teljes interpretációfolyamat elvégzését;

— a *notáció* mentális képének létrehozásával kapcsolatban ugyanaz a helyzet, mint az akusztikus figuráéval kapcsolatban.

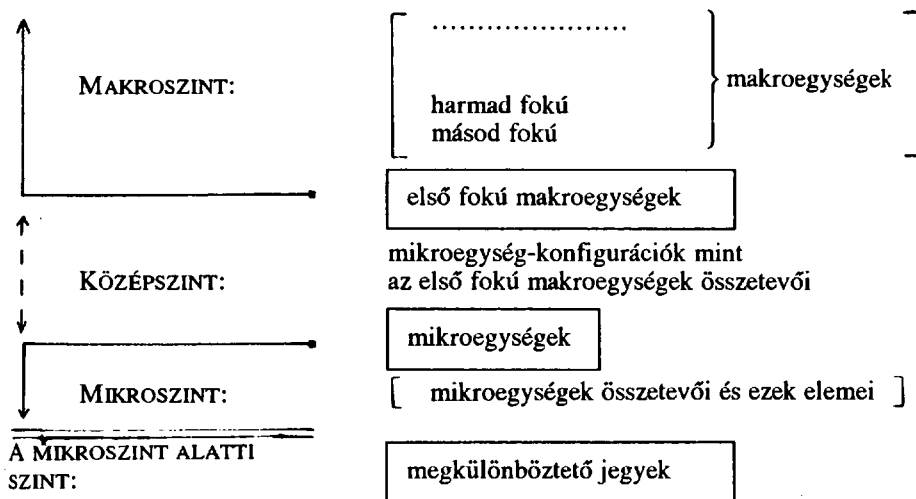
2.3. Formáció [= Fo] és sensus [= Se]. A szöveg vehikulumához rendelhető formai és szemantikai felépítés

2.3.0. Nagy László verse értelmező interpretációjának bemutatásánál a *formai* és *szemantikai* felépítés tárgyalását e két felépítés egymással való szoros összefüggésében (egymástól való szoros függőségében) végezzük el, minthogy — ahogyan erre már tanulmányunk előző részeiben utalunk — e felépítés interpretatív meghatározásának célja a lehetséges szövegmondattagolások egyikének (a számunkra legnyilvánvalóbbnak tűnőnek) a létrehozása is.

Interpretációnk jelzett 'parciális jelleg'-e abban áll, hogy itt kizárólag a *lexikai faszetta* (lexikai réteg) interpretációjának alapkérdéseivel foglalkozunk, a poétikaiéval nem — s ennek következtében a kettő egymásra vetítése útján létrehozandó 'egyesített verbális'-éval sem; a kontextuális és rendszerszerű felépítés kérdéseit nem tárgyaljuk egymástól elkülönítve (és teljességre törekvő módon sem); argumentatív interpretációs operációt nem alkalmazunk sem valamennyi tényezőre, sem az argumentatív tárgyalat tényezők valamennyi aspektusára vonatkozóan.

2.3.1. A kompozicionális organizációról általában

Mint ismeretes, a szemiotikai textológia keretében a formai és szemantikai felépítés alapvető organizációformájának a *kompozicionális organizációt* tartjuk. Kizárólagos jelleggel egyetlen médiumhoz (és egyetlen mediális réteghez) sem kötődő terminológiát használva, erre az organizációformára vonatkozóan a következő szinteket és egységeket különíthetjük el (lásd 2. ábra, vö. PETŐFI S. JÁNOS: 1993. 27).

2. ábra
A kompozicionális organizáció szintjei és egységei

Ami a lexikai réteget illeti, hagyományos felépítésű szövevehikulumok esetén a *mikroegységek* [= a vehikulum szóalakjai] és az *első fokú makroegységek* [= a szerző által — mondatzáró írásjelek alkalmazásával — önállóknak feltüntetett szövegmondatok] minden interpretátor számára azonos módon adottak. Ez más szóval azt jelenti, hogy az interpretáció folyamatában szerepet játszó kompozícióegységek közül két (egymástól különböző nagyságrendű) egység adott, és hogy — ennek következtében — az interpretáció végrehajtását bármelyikből kiindulva el lehet kezdeni.

A T.Ve-vel kapcsolatban ez a helyzet nem áll fenn, itt szükségképpen a lexikai *mikroegységekből* kell kiindulnunk.

2.3.2. A lexikai réteg formációjának és sensusának kompozicionális organizációja

A. A T.Ve kompozicionális organizációjának lexikai mikroegységei

Jóllehet a formáció és a sensus interpretatív meghatározása az adott T.Ve esetében még kevésbé elkülöníthető, mint a hagyományos vehikulumok esetében, az interpretatív műveletek eredményeit két, különálló blokkban mutatjuk be.

(a) *Formáció*

A **T. Ve** *lexikai formációjának* mikroegységeit és azok összetevőit az 1. reprezentáció szemlélteti. Az 1. reprezentáció két bal oldali oszlopa a rendszerszerű lexikai mikroegységeket és a hozzájuk rendelhető kategóriaszimbólumokat tartalmazza, két jobb oldali oszlopa pedig az ezekből létrejövő — **T. Ve**-ben előforduló — szóalakokat, valamint ezek mikroszerkezetének lexikai és kategoriális reprezentációját.

A reprezentációban felhasznált szimbólumok értelmezése a következő:

FőN: főnév	ált: általános	birt.: birtokos
HSz: határozószó	bk: birtok	hat.: határozó
IgK: igekötő	bs: birtokos	Sg.: singularis
IgN: igenév	h-i: határozói	1.: első személy
KSz: kötőszó	mn-i: melléknévi	3.: harmadik személy
MeN: melléknév	mut: mutató	
NEI: névelő	szem: személyes	
NMs: névmás	tn: tárgyatlan	
NUt: névutó	ts: tárgyas	

Az 1. reprezentációt eredményező interpretációoperációkkal kapcsolatban itt csupán a következőket kívánjuk megjegyezni:

- az, hogy az „az”, „meg”, „nem”, „tűz” és „vagy” mikroegységek az 1. reprezentációban a hozzájuk rendelt kategóriákkal szerepelnek, a formai és szemantikai felépítést egyidejűleg érintő interpretáció eredménye;
- a „hadasítom” és a „szálegyenes” szóalakok mikroszerkezetének leírása a szóalkotásra vonatkozó formai-szemantikai ismeretek alkalmazásának az eredménye.

1. reprezentáció:

A T. Ve kompozicionális lexikai formációjának mikroegységei és azok összetevői

a, akarat	NEI	a, az	
áll	FőN Ige: tn (és ts)	akarat álljon áll+j+on	Ige [alanyi ragozás] felszólító mód, Sg. 3.
anya anya-odu	FőN FőN	anya anya-odujából anya-odu+ja+ból	FőN-FőN+birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: egy) +hat. rag
az	NMs: mut	(lásd az „anya” és az „odú” szavakat) az	
család	FőN	családnak család+nak	FőN+hat. rag
csillag	FőN	csillag csillagot csillag+(o)t	FőN+tárgyrag
de egyenes ember	Ksz MeN FőN	de egyenes embert ember+t	FőN+tárgyrag NMs Sg. 1.
én	NMs: szem	én	
és fa	KSz FőN	és fáról fa+ról	FőN+hat. rag

fegyver	FőN	fegyverein fegyver+ei+n	FőN+birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: több) +hat. rag
fény	FőN	fény fényt fény+t	FőN+tárgyrag
fű	Ige: tn (és ts)	fűvom fűv+om	Ige [tárgyas ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1.
ha had	KSz FőN	ha hadasítom had+(a)s+ít+om	FőN+MeN. képző+Igeképző [tárgyas ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1.
halmaz	FőN	halmazokat halmaz+(o)k+(a)t	FőN+többesjel+tárgyrag
halmaz	Ige: ts	halmazok halmaz+ok	Ige [alanyi ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1.
halmazás	FőN	halmazva halmaz+va halmazás halmaz+ás	Ige+IgN. képző (h-i) Ige+FőN. képző
hiány idéz	FőN Ige: ts	hiány idézem idéz+em	Ige [tárgyas ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1.
is jár	KSz Ige: tn (és ts)	is járjon jár+tj+on	Ige [alanyi ragozás] felszólító mód, Sg. 3.
kérdés kíváncsiság köré leigéz	FőN FőN NÚt Ige: ts	kérdés kíváncsiság köré leigézek le+igéz+ek	IgK+Ige [alanyi ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1. Ige kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
lesz	Ige: tn	lesz	Ige kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
letérdepel	Ige: tn	letérdepeljen le+térdepel+j+en	IgK+Ige felszólító mód, Sg. 3.
mag	FőN	magom mag+om	FőN+birt. szem. jel (bs: Sg. 1., bk: egy)
meg megöl	KSz Ige: ts	meg megöltök meg+öl+tök	IgK+Ige [alanyi ragozás] kijelentő mód, jelen idő, Pl. 2.
mégse mert minden	KSz KSz NMs:	mégse mert minden	
nagy	MeN	nagyobb nagy+(o)bb	MeN+középfok jele
nem odú	HSz FőN	nem odu	
ő	NMs: szem	ő	Sg. 3.

ragyog	Ige: tn	ragyog	Ige kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
sohase	HSz	sohase	
szál	FőN	szál	
szálegyenes	MeN	szálegyeneset szál + egyenes + t (lásd a „szál” és az „egyenes” szavakat)	FőN + MeN + hat. rag
szerszám	FőN	szerszámot szerszám + (o)t	FőN + tárgyrag
tévedés	FőN	tévedés	
törvény	FőN	törvény	
tűz	FőN	tűzéhez tűz + e + hez	FőN + birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: egy) + hat. rag
		tüzeit tűz + ei + t	FőN + birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: több) + tárgyrag
új	MeN	új	
újra	HSz	újra	
ünnep	FőN	ünnep	
vagy	KSz	vagy	
van	Ige: tn	vagyok vagy + ok	Ige kijelentő mód, jelen idő, Sg. 1.
		vala val + a	Ige kijelentő mód, múlt idő, Sg. 3.
vers	FőN	verseim vers + eim	FőN + birt. szem. jel (bs: Sg. 1., bk: több)
		verse vers + e	FőN + birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: egy)
vétek	FőN	vétek	
virág	FőN	virágnak virág + nak	FőN + hat. rag
zászló	FőN	zászlait zászló + i + t	FőN + birt. szem. jel (bs: Sg. 3., bk: több) + tárgyrag

(b) Sensus

Az egyes szóalakokhoz rendelt sensusok létrehozása a következő két lépésben történik: (1) a szóalakok mikroszerkezete összetevőikhez a megfelelő sensusok hozzárendelése és (2) e sensusok egymással való kombinálása a formai mikroszerkezetnek megfelelően. Itt csupán az (1)-gyel kapcsolatban kívánunk néhány olyan, a *Magyar Értelmező Kéziszótár*ból (MÉrtKSz) származó példát bemutatni (lásd 2. reprezentáció), melyek kulcs- vagy témaszó értékűek (vö. VASS LÁSZLÓ: 1987. 112, 1991b., VASS LÁSZLÓ — SEBESTYÉN KATALIN: 1989.).

2. reprezentáció

A T.Ve lexikai sensusának mikroegységei és azok ('szótári értelmezés'-t alkotó) összetevői

csillag fn 1. A sötét égen fényes pontnak látszó égitest. *Ragyognak a -ok. Szh: annyi, mint égen a ~: megszámlálhatatlanul sok. | ülzö: A -okig: végtelen magasra v. magasba. | Csill* Allócsillag. | *vál* <Kif-ekben az (eljövendő) egyéni sors jelképeként. > *Hanyatlóban van a -a.* 2. Egy középpontból szabályosan szétágazó 3–5 v. több rövid vonalból v. egy kör peremén így elhelyezkedő csúcsokból álló ábra, idom. *-okat rajzol.* | Ilyen alakú tárgy mint

jelkép, jelvény v. rangjelzés. *Ótágu vörös ~; megkapta az első ~ ot.* | *Tud Nyomda* A figyelmet vmire felhívó ilyen alakú jel (*). ~ *alatt magyaráz vmit.* 3. *Ló v. szarvasmarha homlokán kerek folt.* 4. *Szikra.* ~*okat lát; káprázik a szeme.* 5. *Sztár.* 6. *nép:* ~ *om:* <kedveskedő megszólításként>. *Sz:* *lehazudja v. letagadja a -ot az égről:* szemérmetlenül hazudik, tagad; a ~*okat is lehozná vkinek az égről:* mindent megtesz neki, hogy a kedvében járjon. [\leftrightarrow csillog]

fény fn 1. Látható sugárzó energia. *Északi v. sarki ~:* a sarkvidéki égbolton mutatkozó fényjelenség; *Fényk:* ~*t kap:* a negatívot káros mértékű fény éri. | *vál:* *Vminek a ~ei:* kivilágítása. *A város ~ei.* 2. *Sima felületről visszavert csillogó sugárzás. A gyémánt ~e.* | *Vkinek a szeme ~e:* a) sz. ragyogása; b) látása; c) az, akit legjobban szeret és óv. 3. *Műv Fényk* <Képen> világos folt, részlet. 4. *rég irod:* ~*re hoz:* napvilágra h. 5. *vál* Díszes külső, ragyogó szépség, pompa. *A királyi udvar ~e; sajtó:* a ~ *városa:* Párizs. 6. *Dicsőség, tekintély. A család régi ~e.* 7. *irod* Az értelem, a szellem világossága. | *Vminek magyarázó, megvilágító ereje. Vmilyen -t vet vmire; sajtó:* *vminek a ~ében:* vminek ilyen ismeretében. 8. *vál* Derű, öröm. ~*t visz vkinek az életébe.*

ragyog tn ige 1. <Fény(forrás), tükröző felület> csillogva, tisztán fénylik. **Szh:** ~, *mint a tükör.* | ~ *a szeme:* a szokottnál élénkebb a fénye. 2. <Lakás, berendezés(i tárgy)> csillogóan tisztá. *Minden ~ náluk.* 3. <Arc v. vki a viselkedésével> örömet fejez ki. ~ *a boldogságtól.* | <Öröm vkinek a szemében> láthatóan kifejeződik. 4. *ritk* *vál* Pompázik, ill. élvezi a sikerei hatását. | *vál* <Emlék> dicsőségesen fennmarad. *Neve örökké -ni fog.* **Sz:** *iréf:* *itt vagyok, -ok (mint a fekete szurok):* én is itt vagyok.

tűz² fn 1. Égési folyamatnak fény- és hőjelenségben való megnyilvánulása. ~*re való:* használat volta miatt el kellene égetni. 2. Égő anyag. *Tűzet kér,* ill. *ad:* rágyújtáshoz égő gyufát, égő cigarettát stb. k. vkitől, ill. ad vkinek. 3. Tűzeset, tűzvész. ~ *volt a faluban.* 4. *Kat* <Vezényszóként is:> tüzelés löfegyverrel. | *Agyútűz,* *puskatűz.* | *Tűzharc. Két ~ között:* *átv* is olyan helyzetben, hogy kétfelől támadják. 5. *Drágakő ragyogása. A gyémánt mély tüze.* 6. *Borban:* erő, zamat. 7. *nép* Fájdalmas gyulladás v. láz. *Szent Antal tüze:* a) anyarozs okozta mérgezés; b) orbánc. 8. *vál* Lelkesedés, szenvedély. ~*be jött.* 9. *Ját:* ~! : már egészen közel jár a kereső az eldugott tárgyhöz. **Sz:** ~*be megy érte:* életét is kockáztatná é.; ~*be teszi érte a kezét:* feltétlenül megbízhatónak tartja; *más tüzénél melegszik:* más jóvoltából élvez előnyöket.

virág fn 1. A legfejlettebb növényeknek ivaros szaporodás céljára módosult hajtása. *A ~ból termés fejlődik.* | *Növénynek feltűnő alakú, színű (illatos) ilyen része (leszakítva, levágva, szárával együtt).* 2. *Virágos, virágzó lány szárú növény. Mezei -ok.* | *biz* Szobanövény. 3. *Virág alakú díszítőelem.* 4. *vál v. sajtó* *Vminek legértékesebb, legszebb része. A költészet ~ai.* | *vál* *Vkinek, vminek legerőteljesebb állapota. Élete ~jában.* | *irod* öröm, szépség (jelképe). 5. *irod* Szép fiatal nő. | *kedvesk:* ~*om!* <a szeretett nő megszólítása>.

A T.Ve-hez rendelhető egyes lexikai sensusösszetevőkkel kapcsolatban itt csupán a következőket kívánjuk megjegyezni:

— egy vehikulumhoz rendelhető sensusok megalkotásánál az alapvető nehézséget az jelenti, hogy nem ismerjük (mert nem ismerhetjük) azoknak a sensusoknak az explicit rendszerét, amivel egy nyelvközösség, egy interpretátor közösség vagy akár egyetlen interpretátor (beleértve önmagunkat is) rendelkezik; ezeknek a sensusoknak részleges explicit megközelítésére két lehetőség realizálható: (1) körültekintő kreatív-produktív gyakorlatok elvégzésével olyan ismereteket szerezni — az interpretálandó szöveg legalább kulcsfontosságúnak tartott elemeire vonatkozóan —, amelyek az interpretálás alapjául (kiindulópontjául) szolgálhatnak (erre lásd például PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA: 1991., 1993.), (2) egy értelmező szótár explikációt tekinteni kiindulási alapul mint egy nyelvközösség fogalmi sensusainak feltételezett explicit tárházát; természetesen mindkét esetben csupán egy explicit hivatkozási (viszonyítási) rendszerről beszélhetünk; ahogy ez az eddigiek alapján már nyilvánvalóvá válhatott, mi e tanulmányban a második lehetőséggel próbálunk operálni;

— a vers hatodik sora „csillag” összetevőjének interpretálásához a MÉRTKSz által megadott explikációk közül az adott (nyelvi) kontextusban megítélésünk szerint

esetleg egy a 2. jelentésre épülő jelentés használható fel, de elképzelhető egy az 1. jelentéssel operáló értelmezés is; a tizenegyedik sor „csillag” összetevője betű szerinti értelemben nem interpretálható;

— az idézett szótári értelmezések explikációi közül a nyolcadik sor „fény” összetevője interpretálható egyrészt szűkebben: a 2. jelentés alapján, amit a 'fegyverein' elem tesz lehetővé, másrészt tágabban: a 6. (esetleg az 5.) jelentés figyelembevételével, amit 'a fény vagyok én' állítás tesz indokolttá, a tizenegyedik soré viszont inkább a 7. felhasználásával, amit a szóban forgó sor figuratív interpretációt igénylő további elemei ('csillagot', 'új szerszámot') motiválnak;

— a kilencedik sor „ragyog” elemének interpretálásához a lexéma szótári jelentései közül az 1. kiválasztását a 'fegyverein' miatt tartjuk célszerűnek, további előfordulásai betű szerint nemigen értelmezhetők;

— a hatodik sor „tűz” szavához a lexéma szótári értelmezései közül talán az 1. (esetleg a 2.) jelentés rendelhető hozzá, a hetedik soréhoz a T.Ve egészének (nyelvi) kontextusában inkább a 8.;

— a harmadik sor „virág” eleme esetleg a lexéma 1., illetőleg 2. jelentésével interpretálható;

— a „hadasítom” szóalak sensusa a „had” lexéma szótári jelentésén az -s denominális melléknévképző 'valamivel bíró, ellátott' és az -ít denominális igeképző 'valamilyenné tesz' jelentésimpulzusa révén állítható elő;

— a „szálegyenest” szóalak „t” mikroösszetevője azonos az erősen elavult (ezért irodalmias) locativusi esetraggal, s jelentése az adott (verbális) kontextusban az -n modális-essivusi ragéval rokon.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a sensusoknak a kiválasztása (és egymással való kombinálása) már olyan formai-szemantikai összefüggések figyelembevételét tételezi fel, amelyek túlmutatnak az egyes mikroegységek határain, más szóval: amelyek a kompozicionális organizáció 'középszint'-je mikroegységeknél nagyobb egységeinek a meghatározásával kapcsolatosak.

B. A T.Ve kompozicionális organizációja középszintjének (mikroegységeknél nagyobb) lexikai egységei

A kompozicionális organizáció lexikai mikroegységeknél nagyobb egységei között központi szerepet játszanak a rendszerszerű (teljes vagy hiányos) egyszerű mondatnál azonos nagyságrendűnek tekinthető — és általunk „kommunikációegység”-eknek nevezett — mikroegység-konfigurációk. (Ezek között a konfigurációk között természetesen 'egyelemű'-ek is előfordulhatnak!)

A T.Ve lexikai kompozicionális organizációja középszintjének néhány, lehetséges egységekre bontását a 3. reprezentáció szemlélteti. Ebben a reprezentációban az általunk csak egyféleképpen tagolt sorok mellett (amelyeket fekete négyzet jelez) négy olyan blokk található, amely különféleképpen tagolható. Teljességre nem törekedve az első, a harmadik és a negyedik blokkban két-két, a másodikban három tagolási lehetőséget tüntettünk fel. (Ez azt jelenti, hogy ezeket a lehetőségeket figyelembe véve a középszinten a T.Ve $2 \times 3 \times 2 \times 2$, azaz összesen 24-féleképpen tagolható.) A tagolásnál itt írásjeleket még nem alkalmaztunk (természetesen meghagyva a T.Ve-ben eredetileg is előforduló két kérdőjelet), és a kötőszavakat 'sajátos tagoló egység'-ekként kezeltük.

3. reprezentáció

A T.Ve lexikai kompozicionális organizációja középszintjének lehetséges egységei

VERSEIM VERSE |

- KÍVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN | AKARAT |
- 1 a: EMBERT LEIGÉZEK A FÁROL | JARJON
SZÁLEGYENEST | ALLJON | DE A VIRÁGNAK
- 1 b: EMBERT LEIGÉZEK A FÁROL | JÁRJON |
SZÁLEGYENEST ALLJON | DE A VIRÁGNAK
- LETÉRDEPELJEN | A TÖRVÉNY VAGYOK |
- 2 a: ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDEZEM | CSILLAG KÖRÉ |
TÜZEIT ZÁSZLAIT FUVOM VALA |
- b: ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDEZEM | CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FUVOM VALA |
- c: ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK |
TÜZÉHEZ IDEZEM | CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FUVOM VALA |
- 3 a: ÉN HADASÍTOM | A FÉNY VAGYOK ÉN |
A FEGYVEREIN IS | MÉGSE RAGYOG |
- b: ÉN HADASÍTOM | A FÉNY VAGYOK ÉN
A FEGYVEREIN IS | MÉGSE RAGYOG |
- HIÁNY VAGYOK ÉN | MERT ÚJRA MEG ÚJRA
- FÉNYT HALMOZOK | CSILLAGOT | ÚJ SZERSZÁMOT |
- HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT |
- HALMOZÁS VAGYOK | Ó MÉGSE RAGYOG |
- TÉVEDÉS VAGYOK? | VAGY KÉRDÉS VAGYOK? |
- 4 a: VÉTEK VAGYOK | ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK | HA MEGÖLTÖK | ÜNNEP LESZ AZ |
- b: VÉTEK VAGYOK ÉN | ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK | HA MEGÖLTÖK | ÜNNEP LESZ AZ |
- MERT NEM RAGYOG | SOHASE RAGYOG |

A tagolási lehetőségek közül számunkra az 1b, 2b, 3a és 4b lehetőségek tűnnek meggyőzőbbnek, a következő argumentumok (motivációk) alapján:

- a 'szálegyeneszt' minősítés 'jobban illik' az 'álljon', mint a 'járjon' állításhoz;
- bár el lehet képzelni az 'anya-odujából nagyobb családnak' egységet 'a törvény vagyok' állítás minősítőjeként is (lásd 2c), ez a lehetőség számunkra kevésbé elfogadható, mint a másik kettő; e másik kettő közül pedig a 2b tagolás látszik jobb lehetőséget nyújtani a 'csillag' első és másod fokú referenciájának interpretatív meghatározásához;
- a 3a tagolás szerint 'a fény vagyok én' állítás általánosabb jelleget nyer, mint a 3b szerint, és véleményünk szerint 'alkalmasabban' illeszthető be a T.Ve egésze interpretációjába;
- a 4b tagolás kompozicionálisan (és texturálisan /=paralelisztikusan/) egybehangzóbb a 3a tagolással (lásd „a fény vagyok én”), valamint a „hiány vagyok én” egységgel, mint a 4a.

(Ezeknél a döntéseknél természetesen a poétikai kompozíció is szerepet játszott, ezzel a kérdéssel azonban itt nem kívánunk foglalkozni.)

A kompozicionális organizáció középszintjén a T.Ve — a lehetőségek közötti választások eredményeként — a következő felépítést mutatja (lásd 4. reprezentáció).

Ebben a reprezentációban: (a) az adott konfigurációs elrendezésű egyes kommunikációegységek jelölésére a „lek..” szimbólumokat használtuk; (b) a kötőszavakat — mint kommunikációegység-konfigurációt alkotó egységeket — az egyes kommunikációegységektől elválasztottuk, és ('jelenlétük' feltűnőbbé tétele érdekében) beke-reteztük; (c) írásjeleket (kivéve itt is a két kérdőjelet) nem alkalmaztunk, ami azt je-lenti, hogy az egyes kommunikációegységekhez implicit módon a 'közlés' modalitását rendeltük.

A konfigurációs (a lineáris elrendezést figyelembe vevő) kommunikáció-egységekre tagolás szemiotikai textológiai elméleti alapjaival itt nincs módunk bővebben foglalkozni, ezzel kapcsolatban csak a következőket kívánjuk megjegyezni:

— reméljük, hogy a tagolás alapelvei globálisan, magából az elvégzett tagolásból 'levezethetők';

— 'halmozott mondatrészek' jelenléte esetén: (a) ha azok az állítmányt követik, belőlük külön kommunikációegységeket alkotunk (lásd lek15, lek16, lek17); (b) ha azok az állítmányt megelőzik, egy kommunikációegység összetevőinek tekint-jük őket (lásd lek09).

4. reprezentáció

A T.Ve kompozicionális organizációjának lexikai kommunikációegységei

[lek00] VERSEIM VERSE

[lek01] KÍVÁNC SISÁG VAGYOK ÉN [lek02] AKARAT

[lek03] EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL [lek04] JÁRJON

[lek05] SZÁLEGYENEST ÁLLJON [DE] [lek06] A VIRÁGNAK

LETÉRDEPELJEN [lek07] A TÖRVÉNY VAGYOK

[lek08] ANYA-ODUJABÓL NAGYOBB CSALADNAK

TÜZÉHEZ IDÉZEM [lek09] CSILLAG KÖRÉ

TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA

[lek10] ÉN HADASÍTOM [lek11] A FÉNY VAGYOK ÉN

[lek12] A FEGYVEREIN [IS] [MÉGSE] [lek13] RAGYOG

[lek14] HIÁNY VAGYOK ÉN [MERT] [lek15] ÚJRA [MÉG] ÚJRA

FÉNYT HALMOZOK [lek16] CSILLAGOT [lek17] ÚJ SZERSZÁMOT

[lek18] HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT

[lek19] HALMOZÁS VAGYOK [lek20] Ó [MÉGSE] RAGYOG

[lek21] TÉVEDÉS VAGYOK? [VAGY] [lek22] KÉRDÉS VAGYOK?

[lek23] VÉTEK VAGYOK ÉN [ÉS] [lek24] MINDEN MAGOM

VÉTEK [HA] [lek25] MEGÖLTÖK [lek26] ÜNNEP LESZ AZ

[MERT] [lek27] NEM RAGYOG [lek 28] SOHASE RAGYOG

A 4. reprezentációban megadott kommunikációegységek *szintaktikai* összetevő-szerkezetét az 5. reprezentáció mutatja. Mivel azt reméljük, hogy az abban alkalmazott szimbólumok zöme egyértelműen dekódolható, azokhoz csak a következő megjegy-zéseket kívánjuk fűzni: a „le” betűpár a „lexikai”, a „k” betű a „kommunikáció-egység” rövidítése; ahol az alanyra és/vagy tárgyra az állítmányt alkotó ige szuffixu-mában történik implicit módon utalás, azt csillaggal megjelölve explicitté tettük, amennyire az lehetséges volt.

Ami a T.Ve kommunikációegységei *kontextuálisan* adott *szintaktikai* szerke-

zetének a *rendszerűen* lehetséges szintaktikai szerkezetekhez való viszonyát illeti, annak teljes elemzésénél a következőképpen kellene eljárni: (a) valamennyi kommunikációegységhez hozzá kellene rendelni összetevőinek valamennyi jól formált (és/vagy elfogadható) szintaktikai konfigurációját; (b) valamennyi kommunikációegység adott (lineáris) szintaktikai szerkezetét minősíteni kellene mind a lehetségesekhez képest (lokális konnexitás/kohézió), mind az őt megelőző kommunikációegységek (lineáris) szintaktikai szerkezetéhez képest (globális konnexitás/kohézió). Ezek az operációk azonban a kommunikációegységek szemantikai értelmezése nélkül nem hajthatók végre.

5. reprezentáció

A T. Ve lexikai kommunikációegységeinek szintaktikai összetevőszerkezete

- [lek00]
 VERSEIM VERSE
BIRTJSz
- [lek01]
 KIVANCSISÁG VAGYOK ÉN
NSz+ copula
 ÁLLÍT ALANY [Sg. 1.]
- [lek02]
 AKARAT
*NSz+ *[copula]*
 ÁLLÍT
- [lek03]
 EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL
 TÁRGY ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.]) ERETH
- [lek04]
 JÁRJON
 ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.])
- [lek05]
 SZÁLEGYENEST ÁLLJON
 MÓD—H ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.])
- [lek06]
 A VIRÁGNAK LETÉRDEPELJEN
 RÉSZH ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.])
- [lek07]
 A TÖRVÉNY VAGYOK
NSz+ copula
 ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.])
- [lek08]
 ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK TÜZÉHEZ IDÉZEM
MIEGJSz
BIRTJSz
 ERETH HELYH ÁLLÍT
 (*ALANY [Sg. 1.]
 (*TÁRGY [*])
- [lek09]
 CSILLAG KÖRÉ TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA
 HELYH TÁRGY₁ TÁRGY₂ ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.])
- [lek10]
 ÉN HADASÍTOM
 ALANY [Sg. 1.] ÁLLÍT (*TÁRGY [*])
- [lek11]
 A FÉNY VAGYOK ÉN,
NSz+ copula
 ÁLLÍT ALANY [Sg. 1.]
- [lek12]
 A FEGYVEREIN
 HELYH
- [lek13]
 RAGYOG

- ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.]
 [lek 14] HIÁNY VAGYOK ÉN
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT ALANY [Sg. 1.]
 [lek15] ÚJRA MEG ÚJRA FÉNYT HALMOZOK
 IDÓ—H TÁRGY ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.]
 [lek16] CSILLAGOT
 TÁRGY
 [lek17] ÚJ SZERSZÁMOT
 MIEGJSz
 TÁRGY
 [lek18] HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT
 MÓD—H ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.] TÁRGY
 [lek19] HALMOZÁS VAGYOK
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.]
 [lek20] Ó RAGYOG
 ALANY [Sg. 3.] ÁLLÍT
 [lek21] TÉVEDÉS VAGYOK?
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.]
 [lek22] KÉRDÉS VAGYOK?
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 1.]
 [lek23] VÉTEK VAGYOK ÉN
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT ALANY [Sg. 1.]
 [lek24] MINDEN MAGOM VÉTEK
 MIEGJSz NSz+**[copula]*
 ALANY [—> Sg. 1.] ÁLLÍT
 [lek25] MELŐLTÖK
 ÁLLÍT (*ALANY [Pl. 2.]) (*TÁRGY [Sg. 1.]
 [lek26] ÜNNEP LESZ AZ
 NSz+ *copula*
 ÁLLÍT ALANY [*]
 [lek27] NEM RAGYOG
 TAGSsz ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.]
 [lek28] SOHASE RAGYOG
 IDÓ—H ÁLLÍT (*ALANY [Sg. 3.]

A szemantikai értelmezésről itt röviden csak annyit kívánunk mondani, hogy *rendszer szerű* szempontból a kommunikációegységek többsége csak figuratív módon interpretálható, valamint hogy a figuratív interpretáció adekvát elvégzése feltételezi egy *kontextuális* interpretációs hipotézis megalkotását — sőt talán egy *másod fokú* interpretációsét is. (Lásd például VASS LÁSZLÓ: 1991a.) Ehhez a kérdéshez később visszatérünk, most csak egyetlen kommunikációegység adott (kontextuális) szemantiko-szintaktikai szerkezetét kívánjuk elemezni röviden.

A [lek03] EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL kommunikációegység összetevőinek lehetséges szintaktikai elrendezései (ha az igekötő elválaszthatóságát is figyelembe vesszük) a következők:

- (1) A FÁRÓL EMBERT IGÉZEK LE
- (2) A FÁRÓL EMBERT LEIGÉZEK
- (3) A FÁRÓL IGÉZEK EMBERT LE
- (4) A FÁRÓL IGÉZEK LE EMBERT
- (5) A FÁRÓL LE EMBERT IGÉZEK
- (6) A FÁRÓL LEIGÉZEK EMBERT

- (7) EMBERT A FÁRÓL IGÉZEK LE
- (8) EMBERT A FÁRÓL LEIGÉZEK
- (9) EMBERT IGÉZEK A FÁRÓL LE
- (10) EMBERT IGÉZEK LE A FÁRÓL
- (11) EMBERT LE A FÁRÓL IGÉZEK
- (12) EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL

- (13) IGÉZEK A FÁRÓL EMBERT LE
- (14) IGÉZEK A FÁRÓL LE EMBERT
- (15) IGÉZEK EMBERT A FÁRÓL LE
- (16) IGÉZEK EMBERT LE A FÁRÓL
- (17) IGÉZEK LE A FÁRÓL EMBERT
- (18) IGÉZEK LE EMBERT A FÁRÓL

- (19) LE A FÁRÓL EMBERT IGÉZEK
- (20) LE A FÁRÓL IGÉZEK EMBERT
- (21) LE EMBERT A FÁRÓL IGÉZEK
- (22) LE EMBERT IGÉZEK A FÁRÓL
- (23) LEIGÉZEK A FÁRÓL EMBERT
- (24) LEIGÉZEK EMBERT A FÁRÓL

Ezeknek az elrendezéseknek a grammatikai (és kommunikatív) minősítésénél abból a globális alapelvből indulhatunk ki, hogy az összetevők sorrendje bizonyos szempontból 'közlési fontossági sorrend'. Ami a lek03-at illeti, ez azt jelenti, hogy ebben a kommunikációegységben legfontosabb összetevő az 'ember', ezután következik a 'leigézek', végül a 'fáról'. Minthogy az adott kontextusban (*nyelvi kontextusban*) ez a kommunikációegység teljes egészében 'rematikus' (más szóval: valamennyi összetevője 'új' ismereteket közöl, azaz egyik sem lett korábban 'említve'); az adott sorrendet kizárólag a közlési fontosság határozza meg. Ezután elemezni kellene a 'leigézek' és az 'igézek le' állítások közötti különbséget, végül annak lehetőségét, hogy az adott három elemnek van-e (lehet-e) olyan sorrendi változata, amely speciális prozódiai struktúrával az eredeti sorrenddel (és az ahhoz rendelt prozódiai struktúrával) azonosnak tekinthető. Csupán ezeknek az analitikus operációknak a végrehajtása után állapítható meg a kontextuális elrendezés és a lehetséges rendszerszerű elrendezések viszonya. Ezeknek az operációknak (argumentatív) elvégzéséhez azonban jelenleg még nem rendelkezünk minden szempontból kielégítő ismeretekkel. (Vö. például PETŐFI S. JÁNOS: 1985.)

A *kontextuális szemantikai értelmezéssel* kapcsolatban tudjuk, hogy a kontextuális sensus és a relátum-imágó ugyanannak az entitásnak két arcát képezi: az utóbbi az adott vehikulumban feltételezetten kifejezésre jutó valóságdarabbal (világfragmentummal) 'analóg' struktúrával rendelkezik, az előbbi ennek nyelvi kategoriális leírása. (Ez a viszony a kontextuális formáció és a vehikulum-imágó viszonyához hasonló.) A kontextuális szemantikai értelmezés alapvető operációja, a 'referenciák' és a 'koreferencia-

viszonyok' megállapítása csak e kettő együttes figyelembevételével végezhető el! Ezt az operációt a relátum-ímagó tárgyalásánál kívánjuk részletesebben elemezni, noha a kompozicionális felépítés további tárgyalása már feltételez egy ezekre vonatkozó (legalább impliciten ható) döntést.

C. A T.Ve kompozicionális organizációjának lexikai makroegységei

A makroegységek tárgyalásánál az első feladat az úgynevezett első fokú makroegységek megállapítása. (Ezeket az egységeket „első fokú kompozícióegységek”-nek is szoktuk nevezni, mert ezek azok az egységek, amelyeket a szerzők szövegeik 'komponálása'-kor — nem csak a grammatikai szabályokat figyelembe vevő — önálló szövegmondatokként megalkotnak, és hagyományos felépítésű vehikulumok létrehozása esetén olyanokként explicit módon is jelölnek.)

Mínthogy a T.Ve-ben önálló szövegmondatok nincsenek explicit módon jelölve, a vehikulum értelmző interpretatív olvasata viszont egy ilyen tagolást is feltételez, létre kell hoznunk a T.Ve egy lehetséges első fokú makroegységekre való tagolását. Ehhez kiindulunk az előzőekben létrehozott kommunikációegységekre való tagolás szolgálat (lásd 4. reprezentáció). A kommunikációegységek belső formai felépítésének (lásd 5. reprezentáció) és (itt csupán implicit módon feltételezett) kontextuális szemantikai felépítésének figyelembevételével a vehikulumban explicit módon jelen levő kötőszók (konnektívumok) és interpretatív úton bevezetett más konnektívumok alkalmazásával alkotjuk meg (a preferált) *első fokú lexikai makroegységeket* (lásd a 6. és a 7. reprezentációkat). A 'preferált' minősítés azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy az általunk 'lehetségesnek' tartott lexikai makroegységek közül az itt bemutatottakat részesítettük előnyben.

A 6. reprezentáció a T.Ve interpretatív létrehozott egyes első fokú lexikai makroegységeinek szintaktikai-szemantikai összetevőszerkezetét szemlélteti, a 7. reprezentáció pedig a T.Ve kompozicionális organizációjának interpretatív létrehozott (lineáris) első fokú lexikai makroegységekre való tagolását. Az első fokú lexikai makroegységet a „leK..” szimbólumok jelzik, a 6. reprezentációban „*”-gal jelölt konnektívumok pedig az interpretatív úton bevezetett (az eredeti vehikulumban textuálisan jelen nem levő) konnektívumokat.

6. reprezentáció

A T.Ve (preferált) első fokú lexikai makroegységeinek szintaktikai-szemantikai összetevőszerkezete

```

[leK00] = [lek00]
[leK01] = [lek01] [*ÉS MI TÖBB] [lek02]
[leK02] = [lek03] [*AZÉRT HOGY] <[lek04] [*ÉS] <[lek05] [DE] [lek06] > >
[leK03] = [lek07]
[leK04] = [lek08]
[leK05] = [lek09]
[leK06] = [lek10]
[leK07] = <[lek11] [IS] [lek12] > [MÉGSE] [lek13]
[leK08] = [lek14] [MERT] <[lek15] [*ÉS] [lek16] [*ÉS] [lek17] >
[leK09] = [lek18]
[leK10] = [lek19] [MÉGSE] [lek20]
[leK11] = [lek21]
[leK12] = [VAGY] [lek22]
[leK13] = [lek23] [ÉS] [lek24]
[leK14] = <[HA] [lek25] [*AZT EREDMÉNYEZI HOGY] [lek26] > [MERT] <[lek27]
[*ÉS (MI TÖBB)] [lek28] >

```

7. reprezentáció

A T.Ve kompozicionális organizációjának (preferált) első fokú makroegységei

[!eK00] VERSEIM VERSE

[!eK01] KÍVÁNC SISÁG VAGYOK ÉN, AKARAT.
[!eK02] EMBERT LEIGÉZEK A FARÓL; JÁRJON,
SZÁLEGYENEST ÁLLJON, DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN. [!eK03] A TÖRVÉNY VAGYOK.
[!eK04] ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM. [!eK05] CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT, ZÁSZLAIT FÚVOM VALA.
[!eK06] ÉN HADASÍTOM. [!eK07] A FÉNY VAGYOK ÉN,
A FEGYVEREIN IS, MÉGSE RAGYOG.
[!eK08] HIÁNY VAGYOK ÉN, MERT ÚJRA MEG ÚJRA
FÉNYT HALMOZOK, CSILLAGOT, ÚJ SZERSZÁMOT.
[!eK09] HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT.
[!eK10] HALMOZÁS VAGYOK, Ó MÉGSE RAGYOG.
[!eK11] TÉVEDÉS VAGYOK? [!eK12] VAGY KÉRDÉS VAGYOK?
[!eK13] VÉTEK VAGYOK ÉN, ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK. [!eK14] HA MEGÖLTÖK, ÜNNEP LESZ AZ,
MERT NEM RAGYOG, SOHASE RAGYOG.

A kompozicionális organizáció első fokú lexikai makroegységeiből egyre magasabb fokú lexikai makroegységeket hozunk létre, és ezt mindaddig folytatjuk, amíg el nem érjük azt a szintet, amelyen a teljes vehikulum egyetlen lexikai makroegységként jelentkezik.

A T.Ve kompozicionális organizációjának általunk 'választott' másod és másod fokúnál magasabb fokú lexikai makroegységeit a 8. reprezentáció szemlélteti. Ezzel a reprezentációval kapcsolatban a következőket kívánjuk megjegyezni:

— a lexikai makroegységek fokát a „K” szimbólumhoz 'kitevőként' illesztett szám jelzi;

— a másod fokú lexikai makroegységek megalkotásának alapjaként (rendre) a következő megfontolások szolgáltak:

- 01: „AKARAT VAGYOK” —> „JÁRJON”, „ÁLLJON”;
- 02: „TÖRVÉNY VAGYOK” —> „IDÉZEM”;
- 03: „ZÁSZLAIT FÚVOM” + „HADASÍTOM”;
- 04: „FÉNY VAGYOK (A FEGYVEREIN IS)” — „FÉNYT HALMOZOK”
— „HALMOZOK” — „HALMOZÁS VAGYOK” — „MÉGSE RAGYOG”;
- 05: „TÉVEDÉS VAGYOK?” — KÉRDÉS VAGYOK?”;
- 06: „VÉTEK VAGYOK” — „MEGÖLTÖK” (ÜNNEP LESZ AZ, MERT SO
HASE RAGYOG);

— a harmad fokú lexikai makroegységek megalkotásának alapjaként (rendre) a következő megfontolások szolgáltak:

- 01: „AKARAT VAGYOK” + „TÖRVÉNY VAGYOK”;
- 02: „HADASÍTOM” + „FÉNY VAGYOK A FEGYVEREIN IS” + „MÉGSE
RAGYOG”;
- 03: „TÉVEDÉS VAGYOK?” — „KÉRDÉS VAGYOK?” — „VÉTEK VA-
GYOK” („MEGÖLTÖK”);

— az egyetlen negyed fokú lexikai makroegység megalkotásának alapjaként a következő megfontolás szolgált:

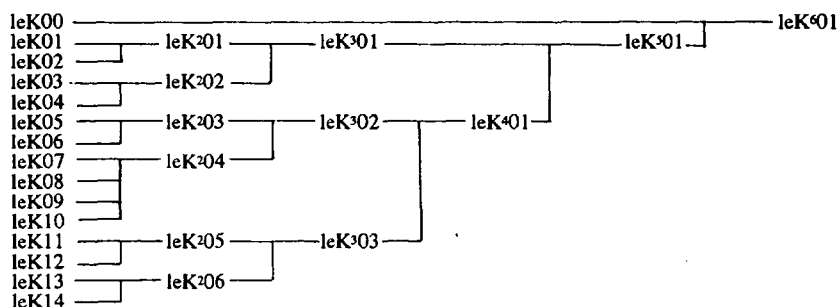
01: „FÉNY VAGYOK (A FEGYVEREIN (IS))” — „MEGÖLTÖK” (MERT SOHASE RAGYOG);

— az egyetlen ötöd fokú lexikai makroegység a 01 sorszámú harmad fokú makroegység és az egyetlen negyed fokú makroegység egyesítése révén jön létre;

— végül az ötöd fokú makroegységnek a címmel való egyesítése révén a teljes vehikulum mint egyetlen hatod fokú lexikai makroegység.

8. reprezentáció

A T. Ve kompozicionális organizációjának (preferált) másod és másod fokúnál magasabb fokú lexikai makroegységei

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az előzőekben megfogalmazott motivációk (azaz: az argumentációnk) alapját *nem* szemantikai mezők képezik: az idézőjelbe tett kifejezések (interpretatív úton feltételezett) tényállásokra utalnak, s a szóban forgó makroegységeket annak alapján hoztuk létre, hogy ezek között a tényállások között kerestünk 'motiválható' összefüggéseket. Más szóval ez azt jelenti, hogy valamennyi makroegység az öt alkotó alacsonyabb makroegységekből olyan konnektívumok alkalmazása révén hozható létre, amelyek az ezekben az alacsonyabb fokú makroegységekben kifejezésre jutó tényállások közötti összefüggésekre utalnak. Ezek a konnektívumok nem grammatikai 'kötőszók', egy-egy szövegre vonatkozóan külön-külön kell meghatározni őket. (Ez természetesen nem zárja ki — épp ellenkezőleg: megköveteli —, hogy bizonyos mennyiségű és minőségű argumentatív értelmező interpretáció elvégzése után megpróbáljuk általánosítani és az általánosítás szintjén rendszerbe foglalni őket.)

2.3.3. Néhány, a formáció és sensus analitikus elemzésével kapcsolatos megjegyzés

Ennek az alfejezetnek a befejezéseként újra szeretnénk hangsúlyozni, hogy

— elemzésünk *parciális* jellegű, mert a kompozicionális organizáción kívül más organizációtípusra (lásd például PETŐFI S. JÁNOS: 1991b. 12) nem terjed ki, és nem elemzi az adott vehikulum poétikai felépítését sem;

— minimális 'alternatív lehetőség'-et vettünk figyelembe, aminek következtében a 'preferált' felépítések karakterisztikumait is csak részlegesen tudtuk bemutatni;

— nem választottuk el egymástól explicit módon az első fokú interpretáció által és a lehetséges másod fokú interpretációkkal kapcsolatos hipotézisek által motivált interpretációs lépéseket;

— végül a sensussal kapcsolatban annak csupán konceptuális (és mint olyan, teljes egészében verbalizálható) összetevőjét vettük figyelembe, ami semmiképpen sem elegendő egy költői szöveg 'képiség'-ének az interpretálásához.

2.4. Relátum-ímagó [= ReIm] és relátum [= Re]. A szöveg adott módon interpretált vehikulumához rendelhető világfragmentum és annak mentális képe

A relátum-ímagó, mint azt több helyen is kifejtettük, annak a világfragmentumnak a mentális képe, amit az interpretálandó vehikulumhoz lehetséges nem nyelvi 'jelölt'-jei egyikeként hozzárendelhetünk. Ezenkívül azt is tudjuk, hogy a relátum-ímagó annak az interpretációs modell(elem)nek a (relátum felépítésével analóg felépítésű) nem nyelvi arca, amelynek nyelvi arcát a kontextuális sensus képezi. Ezt a 'Janus-fejű', szignifikánsal kapcsolatos sensus és relátum vonatkozású modellelemet az $s|M|_R$ szimbólummal szoktuk jelölni, és mint a szignifikánsal kapcsolatos vehikulum és formáció vonatkozású modellelem ($v|M|_F$) szignifikátummal kapcsolatos megfelelőjét kezeljük.

2.4.1. A koreferenciarelációkról általában

A szignifikátum értelmező interpretációjának központi jelentőségű feladata a *koreferált személyek/tárgyak, állapotok és események* megállapítása. Ennek az interpretációs lépésnek a 'sikerés végrehajtása'-tól függ ugyanis, hogy az interpretálandó vehikulumot egy 'koherens' szöveg vehikulumának tudjuk-e tartani. Minthogy pedig a koreferált személyek/tárgyak, állapotok és események megállapítása annak megállapítását is jelenti, hogy a vehikulum mely kifejezéseit tekintjük (tekinthetjük) *koreferáló kifejezéseknek*, a koreferencia interpretatív meghatározása a fent említett két modellelem interakciója eredményeként jön létre.

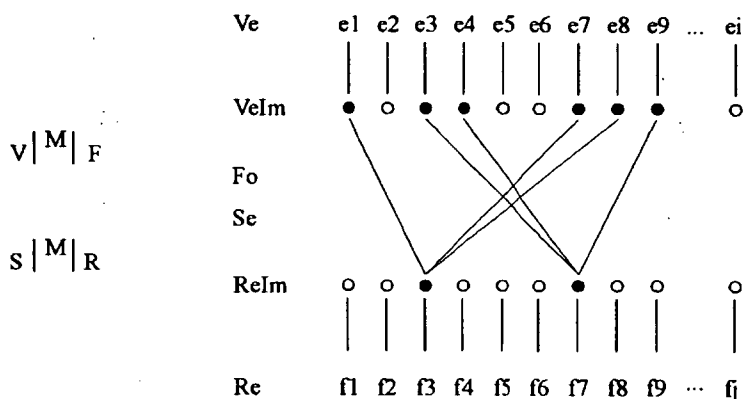
A koreferenciarelációk szemléletesen a következőképpen ábrázolhatók (lásd 3. ábra, amelyben az „e” szimbólumok nyelvi kifejezéseket helyettesítenek, az „f” szimbólumok (világ)fragmentum-elemeket, az „o” szimbólumok pedig mindkét modell-elemben a megfelelő mentális képeket).

A 3. ábra a következőképpen olvasható:

— az e1, e7 és e8 kifejezések koreferáló kifejezések, minthogy mindhárman az f3 fragmentumelemre utalnak; hasonlóképpen

— az e3, e4 és e9 kifejezések is koreferálóak, minthogy mindhárman az f7 fragmentumelemre utalnak;

— a koreferenciarelációk a nyelvi kifejezések ímagói és a fragmentumelemek ímagói között állnak fenn.

3. ábra

A koreferenciarelációk — miként az értelmező interpretációk — első fokúak vagy második fokúak attól függően, hogy megállapításukkor első vagy második fokú relátumokat veszünk-e figyelembe (első vagy második fokú relátumok imágóit hozzuk-e létre).

2.4.2. A T.Ve-vel kapcsolatban értelmezhető koreferenciarelációkról

A következőkben a T.Ve három koreferáló elemcsoportjához kívánunk néhány megjegyzést fűzni, éspedig a 'lírai én'-re utaló elemek csoportjához, az „ember” kifejezéssel koreferálónak tekinthető elemek csoportjához és végül a „csillag” kifejezés előfordulásával kapcsolatosan feltételezhető (vagy fel nem tételezhető) koreferenciarelációkhoz.

*Lírai énr*e utaló elemek valamennyi (preferált) első fokú lexikai makroegységben található, lásd:

leK00: VERSEIM;	leK08: VAGYOK ÉN; HALMOZOK;
leK01: VAGYOK ÉN;	leK09: HALMOZOK;
leK02: LEIGÉZEK;	leK10: VAGYOK;
leK03: VAGYOK;	leK11: VAGYOK?;
leK04: IDÉZEM;	leK12: VAGYOK?;
leK05: FÚVOM;	leK13: VAGYOK ÉN; MAGOM;
leK06: ÉN HADASÍTOM;	leK14: MEGÖLTÖK.
leK07: VAGYOK ÉN;	

A legérdekesebb tulajdonsággal ezek között a „MEGÖLTÖK” kifejezés rendelkezik, abban ugyanis a többi kifejezéssel koreferáló elem a szuffixum implicit „engem” összetevője.

Minthogy a T.Ve-nek 'monologikus' a belső kommunikatív organizációja (és lexikai-szemantikai helyettesítő elemeket nem tartalmaz), a lírai énr e utaló koreferáló elemek listája már a formális szintaktikai felépítés elemzése során összeállítható.

Az „ember” kifejezéssel koreferáló elemek csoportjának meghatározásához (főként pedig értelmező interpretálásához) célszerű különbséget tenni szisztemikus koreferencia (kodenotáció?) és kontextuális koreferencia (koreferencia a 'referencia' terminus valódi értelmében) között.

Ami a szisztemikus koreferenciát illeti, a (preferált) első fokú lexikai makroegységekben a következő szisztemikus koreferáló kifejezések találhatók:

leK00: —	leK07: RAGYOG (a „ragyog”-hoz tartozó alany az „ember” kell hogy legyen, mert különben többes számban kellene állnia);
leK01: —	leK08: —
leK02: <i>EMBERT; JÁRJON; ÁLLJON; LETÉRDEPELJEN;</i>	leK09: —
leK03: —	leK10: <i>Ő; ... RAGYOG;</i>
leK04: <i>ANYA-ODUJÁBÓL; IDÉZEM;</i>	leK11: —
leK05: <i>TÜZEIT, ZÁSZLAIT;</i>	leK12: —
leK06: <i>HADASÍTOM, (? mert vonatkozhat a „zászlai”-ra is);</i>	leK13: —
	leK14: RAGYOG, RAGYOG.

A kontextuális koreferencia megállapításához (interpretatív 'létrehozásához') meg kell alkotnunk az „EMBER” kifejezés kontextuális referenciáját. Ennek egyik lehetséges módja az, ha hozzá 'generikus' referenciát rendelünk annak a feltételezésnek az alapján, hogy itt az emberről, mint a természet sajátos 'species'-éről van szó. Ez a döntés természetesen azzal a következménnyel (is) jár, hogy a lírai én valamennyi, a T.Ve-ben kifejezésre jutó tulajdonságát és tevékenységét ennek megfelelően kell interpretálnunk a másod fokú interpretáció szintjén; azaz ezt a lírai ént vagy az 'ember species' egy sajátos példányának kell tekintenünk, vagy egy ebben a speciesben működő 'sajátos erő' megszemélyesítőjének. (Vö. GÖRÖMBEI ANDRÁS: 1992. 272—273.)

Végül ami a „CSILLAG” előfordulásait illeti: a két előfordulást (az elsőt a leK05-ben, a másodikat a leK08-ban) koreferenciálisnak tekinthetjük kontextuális értelemben, ha például a lírai én fentiekben kifejtett 'sajátos erő' interpretációját felhasználva, a „csillag” kifejezést 'sorsmeghatározó' (fontos helyre/eseményre mutató) szimbólum jelölőjeként értelmezzük.

A teljes értelmező interpretáció a koreferenciarelációk vonatkozásában egyrészt azt jelenti, hogy a koreferenciát valamennyi referáló kifejezéssel kapcsolatban elemezni (interpretálni) kell, másrészt azt, hogy annak analógiájára elemezni, interpretálni kell a predikátumok között kimutatható (feltételezhető) kontextuális 'kopredikatív' relációkat is, s mindkettővel kapcsolatban nem utolsósorban azt is, hogy interpretációnknak olyan hipotézisek is részét kell hogy képezzék, amelyek az interpretálandó vehikulum létrehozójának a szóban forgó világfragmentummal kapcsolatos úgynevezett „elérhetőségi” relációira vonatkoznak. Ezek a (hipotetikusan bevezetett) elérhetőségi relációk azt juttatják kifejezésre, hogy a vehikulum létrehozójának melyik 'szubvilág(fragmentum)'-ához tartozónak tekintendők a koreferált objektumok/tulajdonságok/események, azaz, hogy ezeket a koreferált objektumokat/tulajdonságokat/eseményeket az általa reálisnak vélt világ valamely fragmentumához tartozónak tekinti, vagy hiedelemrendszere valamely fragmentumához sorolja stb. (vö. például PETŐFI S. JÁNOS: 1991a. 65).

2.4.3. A T.Ve prozódiai struktúrája

Az eddigiek során bemutatott kompozicionális tagolás és szemantikai interpretáció egy olyan prozódiai struktúrához vezet, amelyet — interpretációnk befejező lépéseként — a 9. reprezentáció szemléltet.

Ebben a reprezentációban megtalálható:

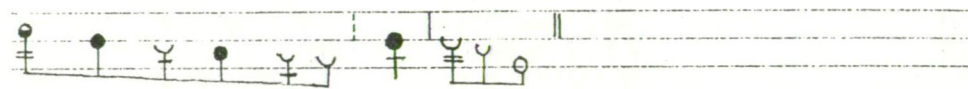
- a vehikulum fonetikai átirásban és eredeti (vizuális) formájában a sor tagolásnak megfelelően;
- a (belső) akusztikus (auditív) vehikulum 'partitúrája', amelynek szimbólumai a következőképpen értelmezendők: (a) szótagjelek: \cup : rövid magánhangzós nyílt szótag, \circ : rövid magánhangzós zárt szótag; \ominus : hosszú magánhangzós nyílt szótag, \bullet : hosszú magánhangzós zárt szótag; (b) hangsúlyjelek: \ddagger főhangsúly, \dagger mellékhangsúly; (c) az összekötött 'kottaszerű' jelek egy-egy szólamot jelölnek; (d) a kottafejek szintkülönbsége a 'melódiát'; (e) a partitúra felső részében a merőlegesen elhelyezett szaggatott egy és egy vagy két folytonos vonal a szüneteket jelzi hosszúságuk növekvő sorrendjében.

9. reprezentáció

A TV.e prozódiai struktúrája

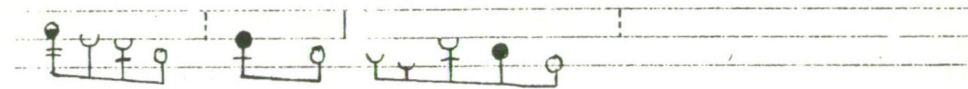
versem verse
(VERSEIM VERSE)

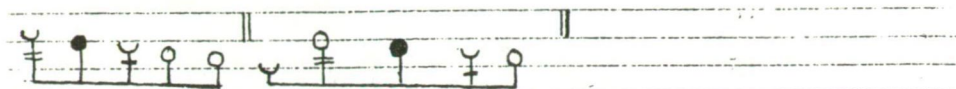
Mivanosság vagyok én akarát
(MIVANOSISÁG VAGYOK ÉN AKARAT)

embert leigézek a faról járjon
(EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON)

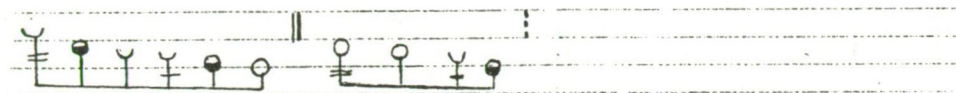
szálegyenest álljon de a virágnak
(SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK)

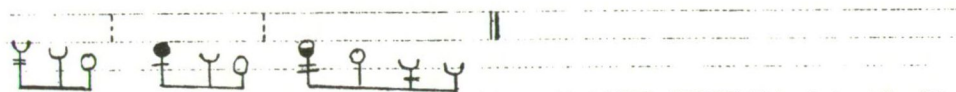
lete:rdipeljen a törvény vagyok
 (LETÉRDEPELJEN A TÖRVÉNY VAGYOK)

αηα-oduja:bo:l nαJobb tJala:dnk
 (ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALADNAK)

tyze:hez ide:zem tJillag köre:
 (TŰZÉHEZ IDEZEM CSILLAG KÖRE)

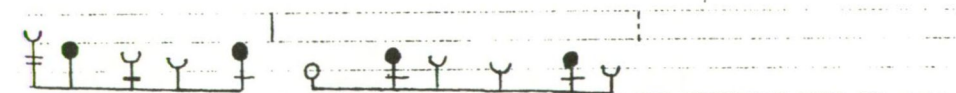
tyzet baszlait fuvom vala
 (TŰZÉT BAZSLAIT FŰVOM VALA)

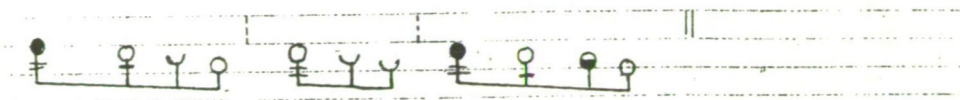
en hadasítom a fény vagyok én
 (ÉN HADASÍTOM A FÉNY VAGYOK ÉN)

α fegyverein is mégse ragog
 (A FEGYVEREIN IS MÉGSE RAGOG)

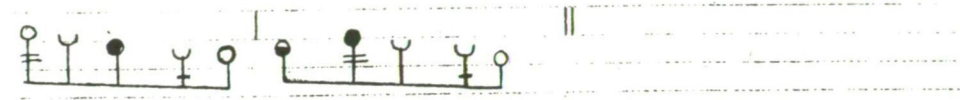
hiány vagyok én mert újra meg újra
 (HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA)

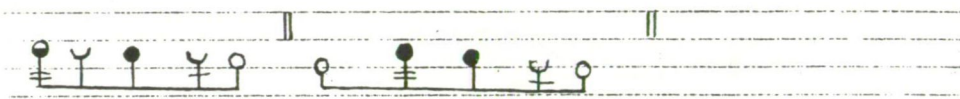
Én a halmozok illéget új bersáimot
(ÉN A HALMOZOK CSILLAGOT ÉS SZERSZÁMOT)

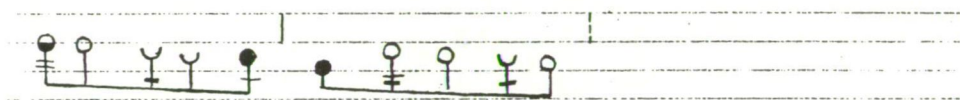
Én a halmozok halmozok halmozok
(ÉN A HALMOZOK HALMOZOK HALMOZOKAT)

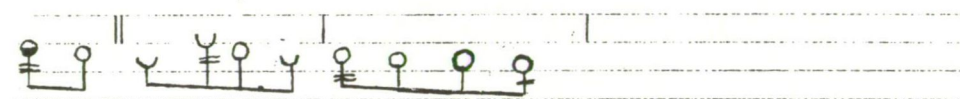
Én a halmozok vagyok és mégse vagyok
(HALMOZÁS VAGYOK ÉS MÉGSE VAGYOK)

Levédek vagyok vagy kérdés vagyok?
(TÉVEDES VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?)

Vétek vagyok én és minden magom
(VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM)

Vétek ha megölték ünnepe lesz az
(VÉTEK HA MEGÖLTÉK ÜNNEP LESZ AZ)

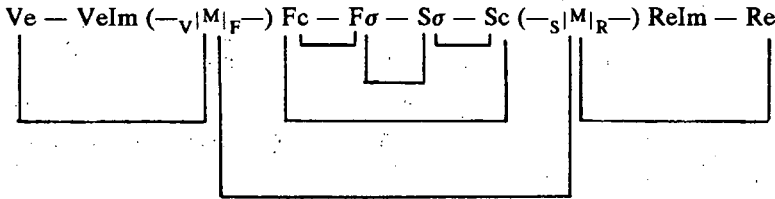
Mert nem vagyok schase vagyok
(MERT NEM VAGYOK SCHASE VAGYOK)

3. Záró megjegyzések

3.1. Ebben a tanulmányban az volt a célunk, hogy az argumentatív értelmező interpretáció néhány kulcskérdését elemezzük. Interpretálandó (szemléltető) szöveggént Nagy László *Verseim verse* című művét választottuk, amely — azáltal, hogy nincs egyértelműen 'szövegmondat'-okra tagolva — több interpretációs lépés végrehajtását teszi szükségessé, mint hagyományosabb felépítésű szövegek. Elemzésünk kizárólag e vers lexikai szintaktikai-szemantikai felépítésére irányult (annak sem tárgyalva valamennyi aspektusát!), poétikai felépítésével nem foglalkoztunk, s ennek következtében a lexikai és poétikai felépítés egymásra vetülése révén létrejövő teljes verbális felépítésével sem. Következésképpen, ha elemzésünk hozzá is járulhat e vers (teljes értelmező interpretációjához, ilyen interpretációnak semmiképpen nem tekinthető.

3.2. Egy teljes argumentatív értelmező interpretáció létrehozása — ahogy az elnevezése alapján is nyilvánvaló — azt jelenti, hogy az értelmező interpretáció valamennyi összetevőjét megalkotjuk, és ezeknek az összetevőknek a megalkotását valamennyi esetben az arra az esetre alkalmazható argumentáció szabályainak alkalmazásával érveléseinkkel alátámasztjuk.

Ami az értelmező interpretáció összetevőit illeti, azoknak a megalkotása a szöveg mint 'jelkomplexus' összetevői architektonikaleírásának a megalkotását jelenti, és pedig valamennyi organizációformára kiterjedően. Ahhoz, hogy befejezésül az ezekkel kapcsolatos argumentáció típusaihoz néhány megjegyzést tehesünk, tekintsük itt még egyszer ezeknek az összetevőknek a láncát (lásd 4. ábra).

4. ábra

Az argumentációk 'globális természete' részben appercepciós-pszichológiai (lásd például az „M” szimbólumú modellek Ve-hez, illetőleg Re-hez való hozzárendelését), részben kognitív pszichológiai (lásd például a két „M” szimbólumú modell kapcsolatát, amit a fentiekben a koreferenciával kapcsolatban tárgyaltunk), részben dominánsan szövegtani (lásd különösen az Fc és Sc összetevők kapcsolatát), részben szövegnyelvészeti (lásd például az Fc és Fσ összetevők kapcsolatát egyfelől, és az Sσ és Sc összetevők kapcsolatát másfelől), részben dominánsan lexiko-szemantikai (lásd az Fσ és Sσ összetevők kapcsolatát). Az argumentatív értelmező interpretáció explicit végrehajthatóságának biztosításához mindenképpel szükséges, hogy ezeknek az argumentációtípusoknak a tulajdonságaival tisztában legyünk, hogy rendelkezünk a velük kapcsolatban megengedett szabályok rendszerével és e szabályrendszerek alkalmazásának stratégiájával. Ezek elemzése, illetőleg létrehozása képezi az argumentatív értelmező interpretáció elmélete kidolgozásának soron következő központi feladatát.

Irodalomjegyzék

- GÖRÖMBEI András:
1992. *Nagy László költészete*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- NAGY László:
1978. *Versék és versfordítások I*. Második, bővített kiadás, Magvető Kiadó, Budapest.
- PETŐFI S. János:
1985. Szövegszerkezet és jelentés. Kosztolányi Akarsz-e játszani? című versének elemzése. *Híd*, 1313–1329.
1990. Szemiotikai textológia — Didaktika. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése*, 7–21.
1991a. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia)/Towards a Semiotic Theory of the Human Communication (Text Linguistics — Semiotic Textology)*, Szeged. (A szerző kétnyelvű magánkiadása.)
1991b. A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, 7–37.
1993. A szövegtani kutatás alapkérdései. A mondatgrammatikától a szemiotikai textológiáig. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegtan és verselemzés (szerk.: BÉKÉSI Imre)*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 9–38.
- PETŐFI S. János—BENKES Zsuzsa:
1991. A versorganizáció anticipatorikus megközelítése. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, 78–104.
1992. *Elkallódní megkerülni. Versék kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém.
1993. A versek kreatív-produktív megközelítése. Bakai István: Ősz van az űrben. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegtan és verselemzés (szerk.: BÉKÉSI Imre)*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 41–72.
- PETŐFI S. János—VASS László:
1992. A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre—VASS László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 5. Szövegtani kutatás: témák, eredmények, feladatok*. 177–195.
1993. A versek analitikus-kreatív megközelítése. Bakai István: Ősz van az űrben. In: PETŐFI S. János—BÁCSI János—BENKES Zsuzsa—VASS László: *Szövegtan és verselemzés (szerk.: BÉKÉSI Imre)*. Pedagógus Szakma Megújítása Projekt Programiroda, Budapest, 73–117.
- VASS László
1987. Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola tudományos Közleményei*, Szeged, 107–114.
1991a. Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, 55–66.
1991b. Szupertextus, stílus elemzés és -tipológia. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, 69–77.
- VASS László—SEBESTYÉN Katalin:
1989. Motivumrendszerek és -láncok Nagy László Versben bujdosó című kötetében. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aesthetica*, 93–99.

SOME ASPECTS OF THE ARGUMENTATIVE-EXPLICATIVE INTERPRETATION. LÁSZLÓ NAGY: VERSEIM VERSE (THE POEM OF MY POEMS)

JÁNOS S. PETŐFI—LÁSZLÓ VASS

In this article we have dealt with some questions on the argumentative-explicative interpretation of a poem composed in a special way (the poem *Verséim verse* [The Poem of my Poems] by László Nagy). The chosen poem is special in its composition since its author segmented it in lines, but not in text sentences. As a consequence of this, the text sentences are here, outputs and not inputs of the interpretation process, as it normally happens with poems composed in a conventional way. Our interpretative operations are executed on the lexical as well as on the poetic material of the poem by using the theoretical framework of the semiotic textology.

KREATÍV-PRODUKTÍV MEGKÖZELÍTÉS ÉS INTERTEXTUALITÁS

BENKES ZSUZSA—PETÓFI S. JÁNOS

0. Bevezetés

A kreatív-produktív megközelítés lényegének, előnyeinek és alkalmazásmódjának főbb aspektusait eddigi publikációinkban, úgy hisszük, megvilágítottuk.

Itt most csak röviden kívánunk utalni arra, hogy e nem hagyományos versmegközelítés lényege egy-egy elemzésre kiválasztott vers eredeti formájának bemutatását megelőző, az adott vers(ek) meghatározónak tartott jelentéshordozó elemeinek (elemeivel) végeztetett kreatív művelet. Feladata pedig az analitikus—kreatív megközelítés előkészítése abból a célból, hogy abban az elemzők (a tanulók) érdekesebbek legyenek, s ezáltal aktívabban vegyenek részt; valamint az, hogy ennek a megközelítésnek a során egyaránt próbára tehessék és elmélyíthessék mind a költői alkotások felépítésére, mind anyanyelvük helyes használatára vonatkozó ismereteiket, képességeiket.

1. Az intertextualitásról

Azok között az ismeretek között, amelyeket az elemzők interpretációjuk (interpretációik) során felhasználnak, különös szerepet játszanak azok, amelyek (a) az interpretálandó mű 'formai felépítésével' azonos (vagy azzal analóg) formai felépítésű más művekre, (b) az interpretálandó mű 'szemantikai felépítésével' valamilyen módon kapcsolatba hozható szemantikai felépítésű más művekre, illetőleg (c) az interpretálandó mű szerzőjétől származó más művekre vonatkoznak. Ezeket a kapcsolatokat összefoglaló néven *intertextuális kapcsolat*oknak nevezzük, s rájuk vonatkozóan célszerű még azt is megjegyezni, hogy ezekre a kapcsolatokra az egyes művekben több esetben explicit módon maguk a szerzők is utalnak.

Az is nyilvánvaló, hogy az intertextuális kapcsolatokat az elemzőknek (és általában az olvasóknak) valamikor valamilyen módon el kell sajátítaniuk. A következőkben azt szeretnénk egy példacsoporttal megvilágítani, hogy a *kreatív-produktív megközelítés* hogyan használható fel erre a célra is. A példacsoport 'közös témájá'-ul a 'Balassi-versszak'-ot választottuk.

2. A 'Balassi-versszak' és megjelenési formái

Jelen írásunkban nem — mert nem is lehet — célunk a Balassi-versszakkal kapcsolatos kérdések irodalomtörténetileg és irodalomelméletileg kimerítő tárgyalása. E problémakörbe való bevezetesként csupán néhány olyan általános jellegű szakkönyvből vett meghatározást kívánunk idézni, amelyeket az elemzők (a tanárok) feltehetően felhasználnak.

Elsőként a *Magyar Irodalmi Lexikon Első kötetének* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 87) szócikkéből idézünk.

„Balassi-versszak: — Balassi Bálintról elnevezett 9 (kivételesen 6 v. 12) soros strofa, 6—6—7 szótagszámú háromsoros periódusokból; rimelése aab—ccb—ddb [—eeb]. Leggyakoribb, 9 soros változatára példa Balassi 68., eredetileg három hosszú sorba írt éneke:

Vitézek, mi lehet
ez széles föld felett
szébb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor
az sok szép madár szól
kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot,
az ég szép harmatot
ad, ki kedves mindennél.

(...) keletkezéséről két nézet van: az egyik csupán magyar verstörténeti tényeken alapul, a másik figyelembe veszi a háromsoros periódusokból szőtt strófák európai hátterét is (...).

Ezt kiegészítendő idézzük a továbbiakban GÁLDI LÁSZLÓ: *Ismernék meg a versformákat* (Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó, Budapest 1978. 140—141) című könyvében a „Balassi-szak”-ról írottak néhány részletét.

„Emlékeztetőül álljon itt egy Balassi-strofa a 64. énekből; a három periódus mindegyikében két hatost egy hetes zár le, a rimképlet pedig: aabccbddb:

Kegyes vidám szemű, | piros rózsza színű | én édes fehér hölgyem,
Kin hű szerelemmel | s teljes reménységgel | nyugszik tüzesült lelkem,
Nemdenem siralmas | kár-é énnem az, | hogy elfeledtél engem?

A Balassi-szak eredetének megvilágítása végett, amint már Thuróczy-Trostler József megállapította, feltétlenül abból az egyszerűbb, 6 soros nyugati strofatípusból kell kiindulnunk, melyet például Jacopone da Todi (13. század) *Stabat Mater*e képvisel; (...). E strofaszerkezet már a középkorban virágzott minden nyugati költészetben; az eredeti 6 soros képlet azonban a trubadúrok kezén hamar 9 sorossá bővült, s így került át német földre is. (...) Valószínű tehát, hogy a német Minnesang s ennek 15. századi kései folytatói révén jutott el hozzánk (...) ez az alexandrin tördeléséből keletkezett strofatípus, amely nálunk — talán összeolvadva egyes népdalformákkal — végeredményben a Balassi-szak kialakulásához vezetett.”

(‘Balassi-versszak’-kal kapcsolatban többek között lásd még KECSKÉS ANDRÁS—SZILÁGYI PÉTER—SZUROMI LAJOS: *Kis magyar verstan*. OPI. Budapest, 1984.; KOVÁCS ENDRE—SZERDAHELYI ISTVÁN: *Irodalomelméleti alapfogalmak*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980.; valamint SZEPE ERIKA: *Magyar költő, magyar vers*. Tevan Kiadó, Budapest, 1990., ebben néhány, a mai magyar költészetre vonatkozó intertextuális utalással.)

3. Kreatív-produktív gyakorlatok a 'Balassi-versszak' tematikájával kapcsolatban

A gyakorlatok céljára Balassi Bálint [*NEGYEDIK*], Weöres Sándor *Barokk embéma két verzióban (félező tizenkettes, közép- és végrímes)* és Petőcz András *ZÁRÓJELVERS OP. 49.* című versét választottuk. Ezeknek a verseknek a *Balassi Bálint és a 16. század költői I.* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 188), Weöres Sándor *Posta messziről* (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 106) és Petőcz András *Az írógépellt félelem* (Orpheusz könyvek, Budapest, 1992. 27) című kötetekben a következő vehikuluma található (lásd T1, T2 és T3).

[NEGYEDIK]

Bánja, hogy hajnalban kell a szerelmesétől elmenni

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nekem akkor is
dolgom csak gond, bú, veszél.

T2

Barokk embléma két verzióban

Kovács Sándor Ivánnak

(sormetszet nélküli tizenkettes, végrímes)

Szál fényvek az vihartúl inkább rázatnak,
Nagyobb tornyok erősebben ingattatnak,
Hegyekbe gyakorta villámások vágnak,
Mély völgyek viszontag bántatlan maradnak.

(felező tizenkettes, közép- és végrímes)

Büszke fenyőt jobban viharok tépáznak,
Nagy tornyok magasban inkább ingadoznak,
Hegyekbe gyakrabban villámok csapdoznak,
De mély dolinákban békésen lakoznak.

T3

ZÁRÓJELVERS OP.49.

Balassi Bálint-variáció

((Végtelen irgalmú ó Te nagyhatalmú
Uram, legyél kegyelmes —
Immár add meg nekem tisztán megértenem,
4 mi okból vagyok vesztés —
Tekintsd meg testemet gyógyítsd meg lelkemet,
mert sebektől sérelmes.
Valaha örömmel, most ezer bánattal
8 szívémben eltélítve —
Mint az kivetett hal elnémult szavakkal
Hozzád kiáltok egyre —
11 Miként álmaimban örök pusztulás van
úgy pusztulok vergődve.
Kegyelmes oltalmazóm,
14 fordítsd tőlem el az keserű poharad.))

Ezeknek a műveknek a választásával egyrészt az volt a célunk, hogy a tanulók saját kreatív munkájuk révén vegyenek részt egy eredeti Balassi-vers 'Balassi-versszak'-ának (illetőleg e versszak lehetséges megjelenési formáinak) megalkotásában, másrészt az, hogy olyan művekkel ismerkedjenek meg, amelyek a Balassi-versszakkal 'intertextuális kapcsolat'-ban állnak. Azt a további célunkat sem hallgatjuk el, hogy a választott művek kapcsán lehetőséget kívántunk teremteni arra is, hogy 'más természetű' intertextuális kapcsolatok tárgyalására is sort keríthessünk.

Valamennyi itt bemutatott gyakorlatot 15 éves korú tanulók körében próbáltunk ki.

Az *első* gyakorlathoz készített feladatokat a 22 tanuló két csoportban (I. és II.) oldotta meg.

Ebben az esetben az eredeti versek vizuális megjelenési formáját nem ismerő tanulóknak egy-egy semlegesnek mondható megjelenési formájú vehikulum alapján kellett vers- vagy prózavehikulumok létrehozását megkísérelniük.

Az I. csoport számára az *1. gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* a következő volt (lásd T1/0A).

T1/0A

hajnalban szépülnek fák virágok füvek harmaton ha nap felkél cseng szép madárszózat
vígán sétál sok vad reggel hogy elmúlt éfél újul zöld bokor is de nekem akkor is dol-
gom csak gond bú veszél

A II. csoport számára a pedig a következő (lásd T2/0A)

T2/0A

büszke fenyőt jobban viharok tépáznak nagy tornyok magasban inkább ingadoznak
hegyekbe gyakrabban villámok csapdoznak de mély dolinákban békésen lakoznak

A feladatot — mindkét csoport számára azonosan — így fogalmaztuk meg.

- [a] Válaszolj arra a kérdésre, hogy az adott szöveg szerinted próza vagy vers szövege-e, és indokold meg a választásodat!
- [b] Válaszodnak megfelelően írd át az adott szöveget az általad elképzelt formába!
- [c] Adj címet a szövegednek!

Az I. csoport 12 tanulójának az [a] és [c] feladatra adott válaszait az I.1.a táblázat mutatja.

Az [a] feladat megoldásaival kapcsolatban a következőket jegyezzük meg:

- a kézhez kapott szöveget 5 tanuló prózának, 7 versnek ítélte;
- szöveges indoklást csak három tanuló (az 1-es, 2-es és 6-os számú) válasza tartalmazott. (Ennek oka feltételezhetően abban keresendő, hogy a feladat megoldására fordítható idő alatt a többi tanuló csak a kapott szöveg — döntésének megfelelő — átirásával tudott elkészülni.)

A [b] feladat megoldásai közül azokét a tanulókat, akik a kézhez kapott szöveget *prózáknak* ítélték, az I.1.b táblázatban foglaltuk össze.

	Próza	Vers	Indoklás	Címek
1.		*	rím, ritmus	Hajnaltól hajnalig
2.		*	rím	Hajnalban
3.	*		—	Hajnalban
4.	*		—	—
5.	*		—	Élet a mezőn
6.		*	rím, ritmus	Az ébredés
7.	*		—	Tavaszi zsongás
8.		*	—	A hajnal
9.		*	—	—
10.		*	—	Pirkadat
11.	*		—	Éjfél után
12.		*	—	Dolgom csak gond, bú

I. 1.a táblázat

A táblázat azt jelzi, hogy az adott sorszámú tanulók hol fejeznek be egy szövegmondatot [„|”], hol használnak bagybetűs mondatkezdést [*], milyen sorvégi írásjelet alkalmaznak (vagy nem alkalmaznak). A táblázat utolsó vízszintes sorában azt tüntettük fel, hogy az egyes tanulók hány szövegmondatot hoztak létre.

A tanulók
'próza'-szövegeinek kompozíciója

T1/OA	T1	3	4	5	7	11
hajnalban	*	*	*	*	*	*
szépülnek fák virágok füvek	,	.	.	.	*	.
harmaton ha nap felkél	,	*	*	*	*	*
cseng szép madárszózat	*	.		.	*	
vígán sétál sok vad	,	*		*	*	
reggel					*	
hogy elmúlt éfél	,				*	
újul zöld bokor is	*					
de nekem akor is						
dolgom csak gond bú veszél
	6	3	2	3	7	2

I. 1.b táblázat

Megjegyzések az I. 1.b táblázathoz. A 'próza'-szövegek létrehozásakor:

— a tanulóknak problémát okozott a „harmaton ha nap felkél” és a „reggel” (illetőleg a „reggel hogy elmúlt éfél”) szövegrészeknek a többi szövegrészhez való hozzákapcsolása az eredeti szövegben található kompozícióval azonos módon. Ez a

szóban forgó szövegrészeknek a többitől való szintaktikai-szemantikai függetlenségével magyarázható; az eredeti vehikulumban a poétikai felépítés kapcsolja őket a megelőző sorokhoz;

— a 7-es számú tanuló a „hajnalban” és a „reggel” szövegrészeket önálló kompozícióalkotó elemeknek tekintette.

Ezek a megoldások jó lehetőséget kínálnak a szövegszintű szintaktikai-szemantikai ambiguitás tárgyalására, valamint ezzel kapcsolatban az írásjelek használatának, illetőleg nem használatának funkciójára, következményeire.

A [b] feladat megoldásai közül azokét a tanulókat, akik a kézhez kapott szöveget *versnek* ítélték, az I.1.c táblázatban foglaltuk össze.

A táblázat azt jelzi, hogy az adott sorszámú tanulók hol fejeznek be egy sort [„|”], hol fejeznek be egy versszakot [„||”], hol használnak nagybetűs sorkezdést [*], milyen sorvégi írásjelet alkalmaznak (vagy nem alkalmaznak). (Megjegyezzük, hogy a tanulók a maguk létrehozott versében — a verssorokon belül — olyan, az eredetiről eltérő központozást, az eredeti versben elő nem forduló írásjeleket is alkalmaztak, amelyeket a táblázat nem tartalmaz. A feladatmegoldást követően azonban — ahogy ezt mi is tettük — ezeket a megoldásokat célszerű indokoltatni, megbeszélni a tanulókkal.) A táblázat utolsó vízszintes sorában azt tüntettük fel, hogy az egyes tanulók hány sorból álló verset hoztak létre.

A tanulók
'vers'-szövegeinek kompozíciója

T1/OA	T1	1	2	6	8	9	10	12
hajnalban szépülnek	*	*		*	*	*	*	*
fák virágok fűvek	,			.	,			
harmaton		.			*			*
ha nap felkél	,	*		,		*	*	
cseng szép madárszózat	*			.	,			
vígan sétál sok vad				*	*	*	*	*
reggel		.		,				*
hogy elmúlt éfél	,	*		.	,			
újul	*			*	*	*		*
zöld bokor is		,					*	
de				,				
nekem akkor is								
dolgom csak gond bú veszél	.	.		!	.	.	.	
	6	9	6	8	4	4	4	9

I. 1.c táblázat

Megjegyzések az I.1.c táblázathoz. A 'vers'-szövegek létrehozásakor:

— egy tanuló (a 2-es számú) 'rátalált' az eredeti vers sortagolására, szövegmondatokra tagolást azonban nem alkalmazott;

— kilencsoros Balassi-versszak variánsát hozott létre a 12-es számú tanuló, de az eredetitől lényegesen eltérő (sorkezdő nagybetűkkel jelzett) szövegmondattagolással (ezt a variánsát lásd T1/0A. 12);

— több tanulónak problémát okozott a „harmaton”, „ha nap felkél”, „reggel” és „hogymúlt éfél” határozói kifejezések szövegbeli elhelyezése.

Az I.1.b táblázatban összesített megoldásokkal kapcsolatban tett összefoglaló megjegyzések alkalmazhatók az I.1.c táblázatban összesítettekre is.

Ami az I. csoport [c] feladatra (a címadásra) adott válaszait illeti, a következőket figyelhetjük meg.

Tekintet nélkül arra, hogy a tanulók a kapott szöveget prózának vagy versnek ítélik, hatan a 'hajnal'-ra utaló kifejezést választanak címül; ketten (a 2-es és 3-as számúak) az idézetnek is tekinthető „Hajnalban”-t, egy-egy tanuló pedig „A hajnal” (8-as), „Az ébredés” (6-os), „Pirkadat” (10-es), „Hajnaltól hajnalig” (1-es) címeket; ezektől távolabbi asszociáció eredményei az ugyancsak idézet jellegű „Dolgom csak gond, bú” (12-es), valamint az „Éjfél után” (11-es).

T1/0A.12

Dolgom csak gond, bú

Hajnalban szépülnek
fák, virágok, füvek
Harmaton ha nap felkél
cseng szép madárszózat
Vígan sétál sok vad
Reggel, hogymúlt éfél
Újul zöld bokor is
de nekem akkor is
dolgom csak gond, bú veszél

A II. csoport 10 tanulójának az [a] és [c] feladatra adott válaszait a II.1.a táblázatban foglaltuk össze.

	Próza	Vers	Indoklás	Címek
1.		*	megegyező szótagszámok, rím	A természet ereje
2.		*	rím	Vihar
3.		*	rím	A vihar
4.		*	rím	A vihar
5.		*	rím	Mély dolinák
6.		*	érzelmek	Csönd és vihar
7.		*	megegyező szótagszámok	A vihar
8.		*	rím	Az erők, Magas és mély
9.		*	rím, ritmus	A vihar
10.		*	—	A vihar

II. 1.a táblázat

Mint azt a II.1.a táblázat jól mutatja, a II. csoport valamennyi tanulója az [a] feladat megoldásaként a kézhez kapott szöveget versnek ítélte. Indoklásaik is megegyezők, legtöbbször a rímekre, illetőleg a verssorok szótagszámának megegyezőségére figyeltek fel. Ennek a feladatnak a megbeszélésekor érdemes kitérni a 6-os számú tanuló indoklásának („érzelme”) részletesebb értelmezésére is.

Szinte egyöntetűnek mondahtó a [c] feladat megoldása is, a 10 tanuló közül 8-an olyan címet választanak, amely vagy szó szerint vagy jelentésében a 'vihár'-ra utal, idézet jellegű címet az 5-ös számú tanuló választ („Mély dolinákban”), figyelemre méltó és ugyancsak megbeszélés tárgyát képezheti a 8-as számú tanuló kettős címadása („Az erők” és „Magas és mély”).

A [b] feladat megoldásait (minthogy a tanulók 'próza'-szöveget nem hoztak létre) a II. 1.c táblázat tartalmazza.

A tanulók
'vers'-szövegeinek kompozíciója

T2/OA	T2	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
büszke fenyőt jobban	*	*	*		*	*	*	*	*	*	*
viharok tépáznak nagy tornyok magasban	. *	, *			,	. *	 *	 *	,		,
inkább ingadoznak hegyekbe gyakrabban	. *	, *			. *	. *	 *	 *	. *		. *
villámok csapdoznak de	. *	,			,	, *	,	,	,		,
mély dolinákban békésen lakoznak
	4	4	9	8	4	4	4	4	4	4	4

II. 1.c táblázat

Megjegyzések a II.1.c táblázathoz: A 'vers'-szövegek létrehozásakor:

— a tanulók többsége (tízből nyolc!) 'rátalált' az eredeti vers négy sorára, de az eredetiétől többnyire eltérő nagybetűs sorkezdést és központosítást alkalmazva;

— egy tanuló (a 3-as számú) az eredeti négy sorból álló vers helyett — feltehetően a belső rímet észrevéve! — központosítás nélküli, nyolc sorból álló verset hozott létre (ezt a variánst teljes egészében lásd T2/OA.3); végül

— egy tanuló (a 2-es számú) figyelmet érdemlő módon kilenc sorra tagolta versét.

T2/0A.3

A vihar

büszke fenyőt jobban
viharok tépáznak
nagy tornyok magasban
inkább ingadoznak
hegyekbe gyakrabban
villámok csapdoznak
de mély dolinákban
békésen lakoznak

A *második* gyakorlathoz készített feladatokat a tanulók az előző csoportbeosztással azonos két csoportban (I. és II.) oldották meg. A gyakorlat alapjául szolgáló vehikulumokként ugyanazon két vehikulumnak (lásd T1 és T2) egy-egy, az előzőtől eltérő módon átalakított változatát használtuk fel (lásd T1/0B és T2/0B), amiket ez alkalommal a két csoportnak 'megcserélve' adtunk, hogy ne olyan elemekből álló vehikulummal végezzék e második gyakorlatot, amelyekből az első gyakorlatuk céljára szolgáló vehikulum állt. — A két csoport és a két-két vehikulum viszonya tehát a következő volt:

I.1: T1/0A
II.1: T2/0A

I.2: T2/0B
II.2: T1/0B

Ebben az esetben az I. csoport számára a 2. *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* az alábbi volt (lásd T2/0B).

T2/0B

viharok büszke fenyőt tépáznak jobban
magasban nagy tornyok ingadoznak inkább
hegyekbe csapdoznak gyakrabban villámok
de mély dolinákban békésen lakoznak

A II. csoport számára a 2. *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* pedig a következő (lásd T1/0B).

T1/0B

hajnalban szépülnek füvek virágok fák
ha nap felkél harmaton
szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
reggel hogy éfél elmúlt
újul zöld bokor is de akor is nekem
dolgom csak gond bú veszél

A *feladatot* — ismét mindkét csoport számára azonosan — így fogalmaztuk meg.

A kézhez kapott szöveg egy vers átalakított szövege. A verssorok sorrendje megegyezik az eredeti sorrenddel, az egyes verssorokban a szavak sorrendje azonban nem mindenütt.

- [a] Próbáld megváltoztatni a sorokban a szavak sorrendjét úgy, hogy eredményül egy számodra elfogadható vers szövegét kapd!
- [b] Adj címet a versednek!

Az I. csoport 12 tanulójának megoldásait a I.2 táblázatban verssoronként összesítettük. A táblázat fejlécének első sorában — egy-egy versorra vonatkozóan — az eredeti verssor szavainak sorrendjét A, B, C, D, E betűkkel jelöltük (lásd T2), a fejléc második sora az átrendezett szórendet mutatja (lásd T2/OB). A táblázat vízszintes soraiban — sorszámukhoz rendelve — a tanulók megoldásait tüntettük fel. (Az eredeti szórenddel megegyező megoldásokat kövérrel szedett betű jelöli.)

	1. sor	2. sor	3. sor	4. sor
T2 T2/OB	A B C D E D A B E C	A B C D E C A B E D	A B C D A D B C	A B C D E A B C D E
1.	A B C E D	D A B E C	B D A C	A D E B C
2.	A D B C E	D C A B E	C A B D	A D C B E
3.	D A B E C	C D A B E	A B D C	A B C D E
4.	D C E A B	A B C E D	C B D A	A B C D E
5.	A B E D C	A B E D C	A B C D	A B C D E
6.	C E A B D	D E C A B	B D C A	A B C E D
7.	B E C A D	E D C A B	A B C D	A D B C E
8.	C E A B D	D E C A B	B D A C	A D E B C
9.	D C E A B	C D A B E	A B C D	A B C D E
10.	A B D E C	D C E A B	B D A C	A D E B C
11.	C E B A D	D C A B E	B C D A	A D E B C
12.	C E A B D	D C E A B	A C B D	A B C D E

I.2. táblázat

Annak érdekében, hogy az I.2 táblázat betűszimbólum-láncait az olvasó könnyen 'visszaalakíthassa' szólánccokká, az egyes betűszimbólumok és a T2 vehikulum egyes sorai összetevőinek 'egymáshoz rendelés'-ét külön is megadjuk (lásd a „T2: Szólánccok” feliratú táblázatot).

Az I.2 táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

- az első és második sor eredeti szóláncait egy tanulóknak sem sikerült helyreállítania; mindkét sorra a legkülönfélébb megoldások születtek;
- a javasolt változatok száma meglehetősen nagy a harmadik sorra vonatkozóan is, de itt a megoldások között már 3, az eredetivel azonos sorrend is található;

T2: Szóláncok

	A	B	C	D	E
1.	büszke	fenyőt	jobban	viharok	tépáznak
2.	nagy	tornyok	magasban	inkább	ingadoznak
3.	hegyekbe	gyakrabban	villámok	csapdoznak	
4.	de	mély	dolinákban	békésen	lakoznak

— ami a negyedik sort illeti: az eredeti sor sajátos felépítése következtében (a sor „de”-vel kezdődik!) az első elem valamennyi megoldásként javasolt szóláncban a kötőszó (a „de” elem); a megoldások között 5, az eredetivel azonos sorrendű szólánc található.

Ezek a megoldások jó lehetőséget adnak a jelzők és a határozók elhelyezési lehetőségeinek elemzéséhez, és általában a lehetséges 'téma-réma' struktúrákhoz.

Ami a megoldások poétikai felépítését illeti, lássuk itt az 1-es, 3-as, 10-es és 11-es számú tanulók megoldásait a maguk teljességében (lásd T2/0B.1, T2/0B.3, T2/0B.10 és T2/0B.11).

T2/0B.1

Büszke fenyőt jobban tépáznak viharok.
Inkább nagy tornyok ingadoznak magasban.
Gyakrabban csapdoznak hegyekbe villámok,
De békésen lakoznak mély dolinákban.

T2/0B.3

Viharok büszke fenyőt tépáznak jobban,
Magasban inkább nagy tornyok ingadoznak,
Hegyekbe gyakrabban csapdoznak villámok,
De mély dolinákban békésen lakoznak.

T2/0B.10

Büszke fenyőt viharok tépáznak jobban
Inkább magasban ingadoznak nagy tornyok
Gyakrabban csapdoznak hegyekbe villámok,
de békésen lakoznak mély dolinákban.

T2/0B.11

Jobban tépáznak fenyőt büszke viharok
Inkább magasban nagy tornyok ingadoznak
Gyakrabban villámok csapdoznak hegyekbe
De békésen lakoznak mély dolinákban

A II. csoport 10 tanulójának a második feladatra vonatkozó megoldásait a II.2 táblázatban verssoronként összesítettük. A táblázat fejlécének első sorában — egy-egy verssorra vonatkozóan — az eredeti verssor szavainak sorrendjét A, B, C, D, E, F, G, H betűkkel jelöltük (lásd T1), a fejléc második sora az átrendezett szórendet mutatja (lásd T1/0B). A táblázat vízszintes soraiban — sorszámukhoz rendelve — a tanulók megoldásait tüntettük fel. (Az eredeti szórenddel megegyező megoldásokat kövérrel szedett betű jelöli.)

	1. sor	2. sor	3. sor
T1	ABCDE	ABCD	ABCDEFG
T1/0B	ABDEC	BCDA	BCADGFE
1.	A B E D C	B C A D	B C A G D E F
2.	A E D C B	A B C D	C D B A F G E
3.	B E D C A	B C A D	B C A F G E D
4.	A D C E B	A B C D	A B C F G D E
5.	A B C E D	A B C D	G D F E B C A
6.	A B C D E	A B C D	G F E D B C A
7.	E D C B A	B A C D	B C A G D F E
8.	A E C D B	C B D A	B C A F G E D
9.	A B D E C	B A C D	B C A F G D E
10.	B A E C D	B C A D	F D G E B C A

	4. sor	5. sor	6. sor
T1	ABCD	ABCDEFGH	ABCDE
T1/0B	ABDC	ABCDEFGHF	ABCDE
1.	A B C D	E F G H B C D A	A B C D E
2.	A B C D	B C A D E G F H	B A C D E
3.	A B C D	A B C D E H G F	A B C D E
4.	A B C D	B C D A E G H F	A B C D E
5.	D B C A	B C D A E F G H	A B C D E
6.	B D C A	A B C D E G F H	B C D E A
7.	A B C D	A B C D E H G F	A B C D E
8.	D B C A	B C D A E F G H	A B C D E
9.	A B C D	A B C D E F G H	A B C D E
10.	B D C A	B C D A E F G H	A B C D E

II.2. táblázat

Annak érdekében, hogy a II.2 táblázat betűszimbólum-láncait az olvasó könnyen visszaalakíthassa szólánccokká, az egyes betűszimbólumok és a T1 vehikulum egyes sorai összetevőinek egymáshoz rendelését itt is külön megadjuk (lásd a „T1: Szólánccok” feliratú táblázatot).

T1: Szóláncok

	A	B	C	D	E	F	G	H
1.	hajnalban	szépülnek	fák	virágok	füvek			
2.	harmaton	ha	nap	felkél				
3.	cseng	szép	madár- szózat	vígan	sétál	sok	vad	
4.	reggel	hogy	elmúlt	éfél				
5.	újul	zöld	bokor	is	de	nekem	akor	is
6.	dolgom	csak	gond	bú	veszél			

A II.2 táblázathoz a következő megjegyzéseket fűzzük:

— az első sor eredeti elrendezésére egy tanuló sem talált rá (sőt még csak a C—D—E hármasra sem, jóllehet e három elemet — helyesen — mindegyikük egy konfigurációban hagyta);

— a második sorra vonatkozóan van négy, az eredetivel azonos megoldás, de öten a „ha” kötőszóval kezdték a sort;

— a harmadik sor esetében az eredeti sorrendet egy tanuló sem tudta rekonstruálni; megoldás közben hárman elfelejtettek egy-egy elemet figyelembe venni; többen felcserélték a két egymás mellé rendelt szövegmondat sorrendjét;

— a negyedik sorra vonatkozóan hat, az eredetivel azonos megoldás született; ketten a „hogy” kötőszóval kezdték a sort;

— az ötödik sor esetében csak egy, az eredetivel azonos sorrend található a megoldások között; egy tanuló az E—F—G—H konfigurációval kezdte a sorát;

— a hatodik sort illetően nyolcan nem változtattak a kapott (az eredetivel megegyező) sorrenden.

Ami a megoldások poétikai felépítését illeti, lássuk itt az 1-es, 5-ös, 7-es és 8-as számú tanulók megoldásait a maguk teljességében (lásd T1/0B.1, T1/0B.5, T1/0B.7 és T1/0B.8.).

T1/0B.1

Hajnalban szépülnek füvek, virágok, fák,
 Ha nap harmaton felkél,
 Szép madárszózat cseng, sok vad vígan sétál
 reggel, hogy elmúlt éfél.
 De nekem akkor is zöld bokor is újul,
 Dolgom csak gond, bú, veszél.

T1/0B.5

Hajnalban szépülnek fák, füvek, virágok
harmaton ha nap felkél.
Sok vad sétál vígan, szép madárszózat cseng
éfé!l, hogy elmúlt reggel
Zöld bokor is újul, de nekem akor is,
csak gond bú veszél dolgom

T1/0B.7

Füvek virágok fák szépülnek hajnalban
ha harmaton nap felkél
Szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
reggel hogy elmúlt éfé!l
Újul zöld bokor is de akor is nekem
dolgom csak gond bú veszél

T1/0B.8

Hajnalban füvek fák virágok szépülnek
Nap ha felkél harmaton.
Szép madárszózat cseng sok vad sétál vígan
éfé!l hogy elmúlt, reggel
Zöld bokor is újul, de nekem akor is
dolgom csak gond bú veszél

A *harmadik* gyakorlathoz készített feladatokat valamennyi tanuló megoldotta. Ebben az esetben az eredeti versek vizuális megjelenési formáját nem ismerő tanulóknak ugyancsak egy semlegesnek mondható megjelenési formájú vehikulum alapján kellett vers- vagy prózavehikulum létrehozását megkísérelniük.

A *gyakorlat céljára szolgáló vehikulum* a következő volt (lásd T3/0).

T3/0

végtelen irgalmú ó te nagyhatalmú uram legyél kegyelmes immár add meg nekem tisztán megértenem mi okból vagyok vesztés tekintsd meg testemet gyógyítsd meg lelkemet mert sebektől sérelmes valaha örömmel most ezer bánattal szívemben eltélítve mint az kivetett hal elnémult szavakkal hozzád kiáltok egyre miként álmaimban örök pusztulás van úgy pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm fordítsd el tőlem az keresű poharad

A *feladatot* így fogalmaztuk meg.

- [a] Válaszolj arra a kérdésre, hogy az adott szöveg szerinted próza vagy vers szövege-e, és indokold meg a választásodat!
- [b] Válaszodnak megfelelően írd át az adott szöveget az általad elképzelt formába!
- [c] Adj címet a szövegnek!

A tanulók [a] és [c] feladatra adott válaszait az I—II.3.a táblázatban összesítettük. (A táblázat szerkezete azonos az előző gyakorlatok [a] és [c] feladatait összesítő táblázatokéival.)

	Próza	Vers	Indoklás	Cím
1.		*	rímek	—
2.		*	rímek	—
3.		*	rímek	Uram!
4.		*	rímek	Zsoltár!
5.	*		—	—
6.	*		—	—
7.	*		—	—
8.		*	rímek	—
9.		*	rímek	Fohász
10.		*	rímek	—
11.		*	rímek	Könyörgés
12.		*	rímek	Legyél kegyelmes
13.		*	rímek	Hallgass meg!
14.	*		—	—
15.		*	rímek	Jézushoz
16.		*	rímek	Kegyelem
17.		*	rímek	—
18.	*		—	Jézus az Olajfák hegyén
19.		*	rímek	—
20.		*	rímek	—
21.		*	rímek	Legyél kegyelmes
22.		*	rímek	A fohász

I—II.3.a táblázat

Az [a] feladat megoldásával kapcsolatban a következőket jegyezzük meg.

— A kézhez kapott szöveget 5 tanuló (az 5-ös, 6-os, 7-es, 14-es és 18-as számúak) prózának, a többi 17 tanuló versnek ítélte.

— Figyelemre méltó, hogy azok a tanulók, akik a kapott szöveget prózának tartották, döntésüket nem indokolták, illetve akik úgy döntöttek, hogy a kapott szöveg vers, indoklásként egyöntetűen az általuk felfedezett rímekre hivatkoztak.

Ami a [c] feladat megoldását illeti, a T3/0-t prózavehikulumnak minősítő tanulók közül csak egy adott címet az általa létrehozott szövegnek; a cím: „Jézus az Olajfák hegyén”. A többi tanuló közül összesen 10 adott címet versszövegének: 3 cím betű szerinti idézet jellegű („Uram” és „Legyél kegyelmes” — ez utóbbi kétszer), 2 cím parafrasztikus idézet jellegű („Kegyelem”, „Hallgass meg”), 4 cím szövegtípus-megjelölés jellegű („Zsoltár”, „Könyörgés”, „Fohász”, „A fohász”), egy versszöveg pedig a „Jézushoz” címet viseli.

A [b] feladatra adott válaszokat az I—II.3.b és I—II.3c(1)—(2) táblázatban összesítettük, az előbbiben azokét a tanulókat, akik a kapott szöveget prózának, az utóbbiban azokét, akik versnek ítélték. (A táblázatok struktúrája megegyezik a hasonló funkciót betöltő, korábbi táblázatokéival.)

A tanulók
'próza'-szövegeinek kompozíciója

T3/0	T3	5	6	7	14	18
végtelen irgalmú ó te nagyhatalmú	*	*	*	*	*	*
uram legyél kegyelmes	*		!			
immár	*		*			
add meg nekem						!
tisztán megértenem	,					*
mi okból vagyok vesztés	
tekintsd meg a testemet gyógyítsd meg lelkemet	*,	*	*	*	*	*
mert sebektől sérelmes	.		.		.	
valaha örömmel most ezer bánattal	*		*		*	.
szívemben eltélítve						*
mint az kivetett hal	*	.				
elnémult szavakkal		*				
hozzád kiáltok	*					
egyre			.	.		.
miként álmaimban örök pusztulás van	*		*	*		*
úgy pusztulok vergődve	.		.			
kegyes oltalmazóm	*,		*			
fordítsd el tőlem az keserű poharad
	14	3	6	3	3	5

I—II.3.b táblázat

Megjegyzések az I—II.3.b táblázathoz.

- A T3/0 vehikulomot prózaszöveg vehikulumának tartó 5 tanuló közül
 — mind az öt tanuló szövegmondat-határt jelöl a „mi okból vagyok vesztés”
 összetevő (más szóval: az eredeti szöveg 4. sora) után;
 — három tanuló szövegmondat-határt jelöl a „hozzád kiáltok egyre” összetevő
 (más szóval: az eredeti szöveg 10. sora) után.

Ezek a döntések egyfajta 'szimmetrikus strukturáltság'-ot vezettek be a T3/0 vehikulumba. A gyakorlat eredményeként létrehozott prózaszegmentumok száma egyébként 3 és 6 között váltakozik, szemben az eredeti 14 versszegmentummal.

Megjegyzések az I—II.3.c(1)—(2) táblázathoz.

- A T3/0 vehikulomot vers vehikulumának tartó 17 tanuló közül
 — három tanuló 12 szegmentumra tagolta a kapott vehikulumot, kettő-kettő 9,
 15, 16, illetőleg 19 szegmentumra, egy-egy 11, 14, 20, illetőleg 21 szegmentumra; két
 tanuló (a 19-es és a 22-es számú) versszaktagolást is alkalmazott;
 — a tanulók zöménél fellelhetők mind gammatikailag, mind poétikailag motivál-
 ható 'tömbök'; ilyenek például a következők:

Végtelen irgalmú
ó te nagyhatalmú

valamint

mi okból vagyok vesztes
tekintsd meg testemet
gyógyítsd meg lelkemet
mert sebektől sérelmes

— általában a nagybetűs sorkezdés a domináló, de van soreleji nagybetűt egyáltalán nem alkalmazó megoldás is (lásd a 17-es számú tanulóét).

Mint a megoldások három főtípusának jellemzőjét, lássuk itt a 2-es, a 10-es és a 9-es számú tanulók megoldását (lásd T3/0.2, T3/0.10 és T3/0.9).

T3/0.2

Végtelen irgalmú, ó te nagyhatalmú
Uram legyél kegyelmes
immár add meg nekem tisztán megértenem
mi okból vagyok vesztes
tekintsd meg testemet, gyógyítsd meg lelkemet
mert sebektől sérelmes
Valaha örömmel, most ezer bánattal szívemben
eltelítve mint az kivetett hal
elnémult szavakkal hozzád kiáltok egyre
miként álmaimban örök pusztulás van
úgy pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm
fordítsd el tőlem az keserű poharad

T3/0.10

Végtelen irgalmú
Ó te nagyhatalmú Uram,
Legyél kegyelmes,
Immár add meg nekem,
Tisztán megértenem,
Mi okból vagyok vesztes,
Tekintsd meg testemet,
Gyógyítsd meg lelkemet,
Mert sebektől sérelmes,
Valaha örömmel,
Most ezer bánattal,
Szívemben eltelítve,
Mint az kivetett hal,
Elnémult szavakkal,
Hozzád kiáltok egyre,
Miként álmaimban,
Örök pusztulás van,

A tanulók 'vers'-szövegeinek kompozíciója

T3/0	T3	1	2	3	4	8	9	10	11
végtelen irgalmú	*	*,	*	*	*	*,	*	*,	*,
ó		*		*		*		*	*
te nagyhatalmú		,			!	,	,	,	,
uram	*	*	*	*	*	*		,	*
legyél kegyelmes		.			,	,	*	*,	
immár	*	*			*	*		*	,
add meg							*		*
nekem		,				,		,	
tisztán		*				*		*	,
megértenem	,	,				,	*	,	,
mi okból vagyok		*				*		*	*
vesztes		.		.	?	,	*		*,
tekintsd meg a testemet	*	*,		*	*,	*,		*,	*,
gyógyítsd meg a lelkemet	,	*,		.	*,	*,	*	*,	*,
mert sebektől sérelmes	.	*,		*	*,	*	*	*,	*,
valaha örömmel	*		*	*	*	*	*	*,	*
most ezer bánattal					*	*	*	*,	
szívemben								*	
eltelítve					,		*		*
mint az kivetett hal	*			.	*,			*,	
elnémult szavakkal				*	*,		*	*,	
hozzád	*				*			*	*
kiáltak egyre					,		*		,
miként álmaimban	*				*,			*,	*
örök pusztulás van				.			*	*,	,
úgy				*	*			*	*
pusztulok vergődve	.			.	.		*	,	,
kegyes oltalmazóm	*,			*	*,			*,	*
fordítsd tőlem el					*		*	*,	
az keserű poharad			*,	.
	14	9	12	15	17	9	16	21	14

I—II. 3. c(1) táblázat

Úgy pusztulok vergődve,
Kegyes oltalmazóm fordítsd el tőlem,
Az keserű poharad

T3/0.9

Végtelen irgalmú, ó,
Te nagyhatalmú, Uram
Legyél kegyelmes immár
Add meg nekem tisztán
Megértenem mi okból vagyok

T3/0	T3	12	13	15	16	17	19	20	21	22
végtelen irgalmú	*	*	*	*	*	,	*	*	*	*
ó		*		*	*				*	*
te nagyhatalmú			,		,			!		
uram	*		*	*				*		!
legyél kegyelmes		*	, *		,		,		*	*
immár	*						*	,		*
add meg		*		*				*	*	
nekem										
tisztán		*							*	
mégértenem	,		,	*				*		,
mi okból vagyok		*	*						*	*
vesztes					!		,			?
tekintsd meg a testemet	*	*	*	*	*		*	*	*	*
gyógyítsd meg a lelkemet	,	*	,	*	,			*	*	*
mert sebektől sérelmes	,	*	*	*	,			*	*	*
valaha örömmel	*	*	*	*			*	*	*	*
most ezer bánattal		*		*				*	*	*
szívemben			,							
eltelítve		*	*				,	,	*	,
mint az kivetett hal	*	,	,	*				*		*
elnémult szavakkal		*		*				*	*	*
hozzád	*	*						*	*	
kiáltok egyre		,	,	,						,
miként álmaimban	*	*	*	*				*	*	*
örök pusztulás van		*	,	,				,	*	,
úgy		*	*	*				*	*	*
pusztulok vergődve	,	,								,
kegyes oltalmazóm	*	*	,					*	*	*
fordítsd tőlem el		*	*						*	*
az keserű poharad	,	,	,					,	,	!
	14	19	12	11	9	20	12	15	19	16

I—II. 3. c(2) táblázat

Vesztes tekintsd meg testemet
Gyógyítsd meg lelkemet
Mert sebektől sérelmes
Valaha örömmel
Most ezer bánattal szívemben
Eltelítve mint az kivetett hal
Elnémult szavakkal hozzád
Kiáltok egyre miként álmaimban
Örök pusztulás van úgy
Pusztulok vergődve kegyes oltalmazóm
Fordítsd el tőlem az keserű poharad

A T3/0.2 vehikulum első hat sora (lexikailag) megegyezik az eredeti vers első hat sorával; a hetedik sortól kezdve azonban a tanuló nem talált rá a megkezdett tagolási elv folytatására.

A T3/0.10 vehikulum 'rövid'-soros tagolással követi az eredeti vers tagolását az utolsó előtti sorig.

A T3/0.9 vehikulum semmiféle motiválható tagolási elvet nem mutat, hacsak azt nem tekintjük tagolási elvnek, hogy a sorok nem 'prózára' jellemzőek.

Ez a három típus igen jó kiindulási alapot nyújt a Balassi-versszak és intertextuális kapcsolatai tárgyalásának megkezdéséhez, illetőleg elmélyítéséhez.

4. A gyakorlatok céljára használt versek intertextuális vonatkozásai

A gyakorlatok céljára felhasznált három vers számos intertextuális relációtípus megbeszélésére ad lehetőséget.

A tanár mindenekelőtt azt mutathatja meg, hogy Balassi *Negyedik* című verse az *Ugyanakkor hogy megkedvelni Celiát, ekképpen könyörög mindjárt neki hogy kegyes szemeit reá vetvén vegye be szerelmében s vidám jó kedvében* című vers harmadik versszakának kismértékben módosított változata. Ennek a harmadik versszaknak az eredeti szövegéhez lásd a T1' jelű szöveget.

T1'

Hajnalban szépülnek fák, virágok, fűvek
Harmaton hogy nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad
Reggel, hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nekem akkor is
Gondom csak merő veszél.

„Az önálló verssé emelt strófának sem jelentésén, sem hangulatán nem módosított, csupán az első sorban a *hogy*-ből lett a finomabb *ha* (és így csak egyszer szerepel a *hogy* kötőszó a versszakban); a harmadikban pedig a *gondom csak merő veszél* felső alakult változatosabbá: *dolgom csak gond, bú, veszél.*” — írja erről KOMLOVSZKI TIBOR A *Balassi-vers karaktere* című könyvében (Balassi Kiadó, Budapest, 1992. 20), majd így folytatja: „Ebben a módosításban pedig a *gond, bú, veszél* szintén egy Celia-versből, a *Kiáltok, csak bolygok* kezdetű énekhez kapcsolódó kis versből való: »Gondom, búm, veszélyem véghetetlen tenger.« A »gondom, búm, veszélyem«-ből lett »gond, bú, veszél«.” (Bár KOMLOVSZKI nem említi, arra is célszerű rámutatni, hogy ebben a bizonyos harmadik versszakban „akkor” szerepel, míg a *Negyedikben* „akor”.) Ezzel a változtatással analóg intertextuális relációk mutathatók ki annak *A kicsiklus* címen összefoglalt öt (egy versszakos) versnek, amiből a *Negyediket* idéztük, két másik darabja és más Balassi-versek között is. (Lásd ehhez is KOMLOVSZKI idézett könyvét.)

Az intertextuális relációk sora folytatható azzal, hogy a tanár magától Balassitól idézhet különféle Balassi-strófában írott verseket, és bemutathatja egy-egy vers rövid és hosszú soros változatát is, amire nem kevés példát lehet találni Balassi műveinek különböző kiadásaiban. Ezzel kapcsolatban jól felhasználhatók a tanulók megoldásai között található rövid és hosszú soros változatok!

Következő relációtípusként a Balassi-versszak és a belső rímeket tartalmazó

versszakok közötti kapcsolatokat tárgyalhatja a tanár, felhasználva itt a Weöres-verssel végzett gyakorlatokat, amelyek megoldásakor — a második gyakorlat esetében — a tanulók többségének nem sikerült a belső rímekre rátalálniuk. — A Weöres-vers továbbá lehetőséget ad 'tartalmi' intertextuális kapcsolatok megbeszélésére is, a két emblémaváltozat összehasonlítása útján. (Lásd még Weöres Sándor *Az értelmetlen vers értelme* című írását DOMOKOS MÁTYÁS *A pályatárs szemével*, Magvető, 1982. című könyvéből.)

Egy további relációtípus példái lehetnek a nem Balassitól származó Balassi-versszakban írott versek. A régebbi irodalomból számos ilyen példát találhat a tanár a Weöres által összeállított *Három veréb hat szemmel* című műben, ami nyilván más természetű irodalmi, irodalomtörténeti szempontok érintésére is lehetőséget ad. A legújabb irodalmat illetően SZEPES ERIKA tanulmányunk elején említett könyvében találhatunk érdekes példákat, például Rákos Sándor *Catullus*-ciklusának *Kiben Júliához hasonlítja Lesbíát* című darabját (lásd itt az abból RS jellel idézett részt), vagy Csanádi Imre kis, Balassi-strófában — 5/5/6 — írott verseit (lásd itt a Balassi-kortárs *Bornemissza Péter*hez írott versének CSI jellel idézett részletét — mindkét idézetet SZEPES ERIKA könyvéből vettük).

RS

Az mely nyavalyával, átok patikával
Venus engem büntetett,
nincsen annak írja, érzem, ki nem bírja
szívem az ítéletet,
amit töltenem kell, keserű lélekkel
viselvén az életet.

CSI

Mitévő legyen, nyelvén akinek
szavak dagadoznak?
fojtja torkába: oldalán is ki
sebbel fakadoznak, —
feltárva száját, félvén is hősen
támad a Gonosznak!

Végül a Balassi-versszakban írott Balassi-versek és Petőcz András *Zárójelvers OP. 49.* című verse közötti kapcsolat tárgyalható, figyelembe véve természetesen itt is a tanulók ez utóbbi verssel végzett gyakorlatainak eredményeit. — Petőcz verse ezenkívül intertextuális relációk újabb sorának megbeszélését (vagy legalább felvilágosítását) teszi lehetővé.

(1) Elsőként kínálkozik a Petőcz-vers és Balassi Bálint *Psalmus L.* című verse (*Balassi Bálint és a 16. század költői I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979. 33–36 — lásd itt ennek a BB jellel bemutatott első két versszakát), valamint az 51. zoltár (*Szent Biblia.* Károli Gáspár. Magyar Bibliatársaság, Budapest, 1982. 529 — lásd itt ennek SZB jellel bemutatott részletét) intertextuális relációjának említése. Balassi versére és a zoltárra vonatkozóan egyébként megjegyzendő, hogy ezt a verset Balassi a bibliai Dávid király 50. zoltárának J. Buchanaustól származó parafrázisa nyomán írta halála előtt az esztergomi táborban. A zoltár eltérő számozása a versben

és a Bibliában abból adódik, hogy az utóbbi különféle kiadásában az egy könyvet alkotó 150 zsoltár egyes darabjainak számozása nem mindig megegyező, például a *Vulgata* — a 150-es számot megtartva — egyes zsoltárokat más kiadásokhoz képest egybe vesz, másokat pedig kettőre bont.

BB

PSALMUS L.

Végtelen irgalmú o te nagy hatalmú
Isten, légy már kegyelmes!
Ons ki mindenestől jódot rám kebledből
mert la mely veszedelmes
Bűnöm miatt lelkem, ki titkon rág engem,
mert nagy sebbel sérelmes.

Mosd el rólam immár, kit lelkem alig vár
mosd el bűnöm rútságát,
S együtt az rút hírrel mint rút bűzt enyészd el
förtelmem büdös szagát,
Esmérem vétkeimet, kiért Nap engemet
rettent, mutatván magát.

[...]

SzB

51. ZSOLTÁR

[...]

3. Könyörülj rajtam én Istenem a te kegyelmesség szerint; irgalmasságnak sokasága szerint töröld el az én bűneimet!
4. Egészen moss ki engemet az én álnokságomból, és az én vétkeimből tisztíts ki engemet;
5. Mert ismerem az én bűneimet, és az én vétkem szüntelen előttem *forog*.
6. Egyedül te ellened vétkeztem, és cselekedtem azt, a mi gonosz a te szemeid előtt, hogy igaz légy beszédedben, és tiszta ítéletedben.

[...]

(2) Másodikként említendő, hogy Petőcz zárójelversek egész sorát írta, azok közül érdemes egy-két más darabra is utalni. (Megfelelő oktatási kontextusban — például, ha a tanulók olasz nyelvet is tanulnak — megemlíthető, hogy az olasz irodalomban Edoardo Sanguineti használja a zárójeleket kompozíciós eszközként.)

(3) Végül, abból kiindulva, hogy a vers megfelelő sorai előtt a „4”, „8”, „11” és „14” számokat találjuk, utalni kell e számok 'szonett'-szerűséget evokáló jellegére, annak ellenére, hogy Petőcz verse nem szonett. Ha a tanár egy szonettet is be kívánna mutatni, az adott tematikához jól illik Markó Béla *Költők koszorúja* című szonett-

koszorújának 2. — *Balassa Bálint* feliratú — darabja (*Csak csend ne legyen. Határainkon túli költők az anyanyelvről.* Kiadta a Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1992. 101, lásd itt az MB jel alatt).

MB

Nem hűti mégsem véretem a fagy,
nem szegi útját a vad fergetegnek,
mi bennem dúl, s ha kérlek, hogy maradj,
s te futsz előlem, én úgy is szeretlek,

csikorgó düh hajt, rontó szenvedély,
hogy légy enyém, s hogy törjelek meg végre,
de mézes szókkal közelebb a cél,
hát könnyen buktam én előtted térdre,

s ha ló sörényén otthonos kezem
hajad körül pipiske táncot lejtett,
lehettem gyenge, mert a végeken

szablyával írtam azt a véres verset,
hogy igaz ügyért minden csel szabad.
Mennybéli Isten, milyen messze vagy!

(Azt talán említeni is fölösleges, hogy ez a szonett új relációk felé nyit utat: egyrészt a szonett — szonettkoszorúk relációja felé, másrészt annak a tizennégy költőnek a (Markó Béla által látott) kapcsolata felé, akiknek idézett művében emléket állított.)

Reméljük, e néhány példa világosan mutatja, hogy az intertextuális kapcsolatok „szövedék”-e szinte bármely vers bármely pontjáról elindulva felfejthető.

5. Kreatív-produktív gyakorlatok az oktatásban

a) *Megjegyzések a „Balassi-témát” feldolgozó órákhoz*

Az eddig bemutatott és elemzett kreatív-produktív gyakorlatokat két, egymástól távol eső, vidéki középiskola azonos évfolyamú osztályaiban próbáltuk ki, két-két — egymást követő — irodalomórán.

Amikor e részben röviden megkíséreljük ismertetni a témával kapcsolatos általunk tervezett és megtartott irodalomórákat, szeretnénk előrebecsátani, hogy csupán egy lehetséges változatot mutatunk be, s erre vonatkozóan is csak néhány tematikai szempontból hasznosnak látszó megjegyzésre szorítkozunk. A kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazásának előnyei éppen abban rejlenek, hogy a mindenkori tanító tanár és az adott osztály kreativitásától függően számtalan más elképzelés megvalósítását is lehetővé teszik.

A kísérlet idején mindkét osztály a *Művészet, valóság, érték* tananyagegységgel foglalkozott, ezt figyelembe véve választottuk meg tanítási, képzési céljainkat.

Kreatív-produktív gyakorlatok végeztetésével

- a) feleleveníteni (megfigyeltetni vagy megtanítani) olyan verstani ismereteket, mint a *rím*, *rímfajták*, *strófaszerkezet*, valamint ezek adott műalkotásokban betöltött szerepét;
- b) előkészíteni az *intertextualitással* kapcsolatos tudnivalókat, illetőleg felhívni a figyelmet egyes irodalmi művek megértéséhez szükséges intertextuális kapcsolatok ismeretének fontosságára.

Elttekintünk attól, hogy itt úgynevezett 'tanítási tervezet'-et mutassunk be, mégis úgy véljük, hogy a két tanóra legfontosabb munkaformáinak, a tanár és tanulók — az említett célok érdekében végzett/végeztetett — tevékenységeinek rövid összefoglalása további ötletek forrása lehet a kreatív-produktív gyakorlatok iránt érdeklődőknek. (A két osztályban magunk is két különböző módon oldattuk meg ugyanazon három gyakorlatot.)

Az *első alkalommal* a tanulókkal — a témát érintő tanári magyarázat mellőzésével — a két különböző szövegre vonatkozó, de azonos tartalmú és megfogalmazású feladatokat oldattuk meg. Ezt követően egy-egy önként jelentkező tanuló megoldását mintának tekintve, közös beszélgetést folytattunk a lehetséges más megoldásokról. A valamennyi tanuló számára azonos — a harmadik szöveggel kapcsolatos — feladatok megoldása után hasonlóképpen jártunk el. A beszélgetéseket igyekeztünk úgy irányítani, hogy a felelevenítendő, illetve megtanítandó ismeretek valamennyiük előtt világossá váljanak. Az óra további részében megismertettük a tanulókkal az eredeti verseket és felfedtük költőiket, rámutatva most már a három verssel egyaránt kapcsolatba hozható intertextuális tudnivalókra. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy a kreatív-produktív gyakorlatok céljára felhasznált három vers interpretációját a két óra végeztével nem tekintettük befejezettnek, azok további — értékelő — elemzésére a tanulók tanáraikkal visszatértek.

A *másik alkalommal* a tanítási órát frontális osztályfoglalkoztatással kezdtük, azaz a gyakorlatok elvégeztetését megelőzően *verstani ismeretekkel* kapcsolatos kérdéseket tettünk fel, s kértünk hozzá a tanulók által jól ismert példákat. Az *intertextualitást* mint nem ismert fogalmat pedig — ugyancsak a gyakorlatok elvégeztetését megelőzően — ebben az osztályban több versrészlet (lásd ezek közül az A/, B/ és C/-vel jelölteket) elmondásával és a hozzájuk fűzött kérdéssel („Milyen más verset juttatnak eszedbe az elhangzottak?") vezettük be.

A/

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Balsors, akít régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Mebűnhódte már e nép
A múltat s jövőndőt!
[...]

Kölcsey Ferenc: Himnusz

B/

[...]

Hallottad a szót: „rendületlenül”?

Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak, —

Lenn a sikamló tér, nyomás felül,

Vész és gyalázat el ne rántsanak.

Oh, értsd meg a szót: árban és apályon

— Szirt habok közt — hűséged megálljon!

Arany János: Rendületlenül

C/

[...]

Teste a földé. Földművesé a lelke,

ezért koppan a kapa néhanap.

Sírja három millió koldus telke,

hol házat épít, vet majd és arat.

Verse törvény és édes ritmusában

kő hull s a kastély ablaka zörög, —

eke hasít barázdát új husában

mert virágzás, mert élet és örök.

József Attila: Ady emlékezete

Feltételeztük, hogy a tanult ismeretek felidézésének ezek a módjai segítséget nyújtanak a feladatok megoldásához. A verstani ismereteket illetően — az eltérő óravezetés ellenére — a két osztály tanulójának megoldásaiban lényeges eltérést nem tapasztalunk. Azt a feltételezésünket azonban, hogy a választott versrészleteket a tanulók többsége (jól) ismeri, illetőleg ezek a versrészletek valóban felidéznek bennük más verseket, a B/ és C/ idézetek esetében igazolva láttuk: mind Vörösmarty Mihály *Szózatja*, mind Ady Endre néhány versének címe elhangzott a kérdésre adott válaszokban. Az A/ idézettel kapcsolatban viszont alkalmunk nyílt felhívni a tanulók figyelmét az általuk nem ismert (vagy már feledett), alább idézett *Rákóczi-nóta* néhány sorára, s e sorok Kölcsey Ferenc *Himnuszával* való összefüggéseire.

1. Jaj, régi szép magyar nép!
Az ellenség téged mikép
Szaggat és tép!
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép.
Mint egy kedves eleven kép
Voltál olyan szép,
Magyar nép!

[...]

Rákóczi-nóta (XVIII. század második fele)

E bevezetést követően ebben az osztályban is a korábban már bemutatottak szerint haladtunk. A gyakorlatok megoldását és megbeszélését követően mindkét osztály esetében az órákat a három vers — tanulmányunk 4. részében leírt — intertextuális vonatkozásainak megbeszélésével zártuk.

b) Kreatív-produktív gyakorlatok alkalmazása a magyar nyelv- és irodalomórákon

A hagyományostól eltérő — kreatív-produktív — megközelítés alkalmazásával elérendő általános jellegű célokként az alábbiak említhetők:

- fokozni azt az örömet, amit az irodalommal való foglalkozás jelent (vagy kel-
lene hogy jelentsen);
- erősíteni (vagy felkelteni) a tanulóknál a nyelvi kreativitásukba vetett hitet;
- fokozni a nyelvi kifejezőkészséget, illetőleg a nyelv használatával kapcsolatos
érzékenységet;
- erősíteni a költői kompozíciók felismerésének képességét;
- fokozni az egyes szerzők céljának és szemléletmódjának megértésére irányuló
készséget;
- fokozni a saját szövegek kritikai szemléletének képességét;
- fejleszteni az olvasástechnikát és a helyesírást.

Azokra — a tanárok által minden bizonnyal feltett — kérdésekre, hogy „Mennyit és hogyan?“, egy lehetséges válasz az itt bemutatott gyakorlatsor. A „Mikor?”-ra pedig akár ennek az egy példának az esetében is többféle válaszlehetőség kínálkozik. Kreatív-produktív gyakorlatok tervezhetők

- különböző tanítási egységekhez;
- klasszikus és kortást művek megismertetéséhez;
- bármely elméleti ismeret (irodalomelmélet, poétika, szövegtan stb.) felele-
venítéséhez, elsajátításához;
- az anyanyelvi és irodalmi tanulmányok összehangolásához
- bevezető, összefoglaló, ismétlő, ellenőrző, számonkérő órákhoz, és így
tovább.

Nem hallgatjuk el, hogy a tanár számára egy-egy kreatív-produktív gyakorlatsor összeállítása, az elvégzett gyakorlatok összegzése, elemzése időigényes feladat, s feltételez bizonyos szemiotikai szövegtani szemléletet és ismeretet, mint ahogy azt sem, hogy ugyanezek a feladatok egyben szellemi gazdagodással is járnak.

CREATIVE-PRODUCTIVE APPROACH AND INTERTEXTUALITY

ZSUZSA BENKES—JÁNOS S. PETŐFI

In this paper we continue the series of articles on the creative-productive approach to poetry. Our aim is to treat a special strophical form (the so called Ballasi-strophe) and to discover (to define) its intertextual relations. In order to reach this aim we formulated — as in our other works — creative exercises connected to the reorganized or not complete verbal material of poems, and we asked a group of pupils to solve them, so that we had the chance to analyze the properties of these poems on the basis of a concrete discussion on the achieved results.

VISSZA A SZÖVEGHEZ!

KLAUDY KINGA

Vissza a szövegnyelvészethez, illetve vissza a szöveghez! — jellemezhetnének századunk 80-as éveinek fordítástudományát. A fordításról való gondolkodásban ugyanis a szöveg 2000 éve jelen van, csak éppen korábban nem beszéltünk szövegnyelvészetről, mint ahogy a fordításról való gondolkodást sem neveztük fordításelméletnek. A fordításelmélet és a szövegnyelvészet kapcsolatának modernül hangzó témája mögött valójában a fordítás és a szöveg évezredes témája húzódik.

A fordító sosem fordított mást mint szöveget, a fordítás eredménye sosem volt más mint szöveg. A fordítás folyamata sosem volt más mint az eredeti szöveg megértése és a fordítás szövegének megalkotása. Idézzük ezzel kapcsolatban BRASSAI SÁMUELT: „(...) a szókkal való hasztalan vesződség, küzdés, birkózás helyett, minnek legtöbbszörre kudarc a vége, fordítsák figyelmüket a mondatra. Ébressze phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándéklott ébreszteni az eredetiben, s a fordítás hű lesz, ha szint tán szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetibe foglaltakkal szembe állítani” (BRASSAI: 1861. 788).

Ha viszont a szövegközpontúság mindig jelen volt a fordításról való gondolkodásban, miért mondjuk, hogy a fordításelmélet visszatért, visszatalált a szöveghez? Mikor távolodott el tőle? Paradox módon a szövegtől való eltávolodást éppen a nyelvészeti fordításelmélet keletkezése jelentette.

A nyelvészeti fordításelmélet ugyanis századunk 50–60-as éveiben éppen annak köszönhette tudományos önállóságát, hogy a rendkívül megnövekedett és a szépirodalmi szövegek mellett hatalmas mennyiségű tudományos, műszaki és egyéb, nem szépirodalmi szövegre is kiterjedő fordítói tevékenységet elkezdte a nyelvtudomány eszközeivel vizsgálni. Ez akkor szükségképpen a szövegtől való eltávolodást jelentette. Azt jelentette, hogy a kutatók az alsóbb szinteken, a szavak, a szószervezetek, a grammatikai struktúrák szintjén keresték a forrásnyelv és a célnyelv közötti megfeleléseket.

Gondoljunk csak RECKER híres cikkére, mely 1950-ben jelent meg, tehát három évvel megelőzte FJODOROV *Vvegyenyije v tyeoriju perevoda* című könyvét, melyet a nyelvészeti fordításelmélet egyik alapvetéseként tartunk számon. RECKER cikke a törvényszerű megfelelésekről szól, arról, hogy a forrásnyelv és a célnyelv szavai, szószervezetei között a fordításban megvalósuló megfelelések leírhatók, rendszerizhetők, csoportosíthatók. Vannak köztük állandó, törvényszerű megfelelések, variatív megfelelések és alkalmi megfelelések (RECKER: 1950.). Ez a szemlélet akkor nagyon előremutató volt. Felhívta a figyelmet arra, hogy a fordításban, e látszólag subjektív döntések sorozatából álló folyamatban, objektív törvényszerűségek érvényesülnek.

RECKER és FJODOROV kutatásai nyomán egymás után jelentek meg a fordításelméleti kézikönyvek, melyek feltárták az egyes nyelvpárokra jellemző lexikai és grammatikai átváltási műveleteket. Természetesen ma már látjuk e művek korlátait,

azt, hogy a nyelvi rendszerből indultak ki, és a szóban forgó két nyelv rendszerének minden eltérése mögött fordítói problémát kerestek, sőt mi több, fordítási törvényszerűségeket próbáltak kimutatni. Valamilyen grammatikai kategória hiánya az egyik nyelvben és megléte a másikban (pl. névelő az oroszban és az angolban) vagy a szemantikai mezők eltérő tagolódása — mind fordítási problémák előrejelzésére adott alkalmat e korai fordításelméleti szakirodalomban.

Sokan állítják ezért, hogy az 50—60-as évek fordításelméleti kutatásainak több köze van a kontrasztív nyelvészethez, mint az igazi fordításelméletéhez. Ezt a korszakot mégis nagyon termékenynek és hasznosnak kell tekintenünk, mert rengeteg nyersanyagot halmaztak fel a kutatók a későbbi szövegközpontú kutatásokhoz. Az igazság kedvéért el kell mondanunk, hogy már ezekben a korai fordításelméleti munkákban is gyakran volt egy olyan fejezet valahol a könyv vége felé, a szóban forgó nyelvpárra jellemző lexikai és grammatikai átváltási műveletek leírása, csoportosítása után, melyben a szerzők az ún. stilisztikai átváltási műveletekről beszélnek. A szerzők itt olyan példákat hoznak fel, mikor a fordító döntését a célnyelvi megfelelő kiválasztásakor a fordítandó szöveg műfaja, valamelyik funkcionális stílushoz való tartozása határozza meg.

Közben a 60-as évek végén és a 70-es évek elején a szövegnyelvészet előretörésével párhuzamosan a fordításelméletben is egyre többször felmerül a szövegnyelvészet i megközelítés igénye, de egyelőre pusztán deklarációként és minden különösebb következmény nélkül. A szövegnyelvszerek is mindig utalnak arra, hogy kutatási eredményeiket bizonyára hasznosítani lehetne a fordításelméletben (vö. DRESSLER: 1973. 113), és a fordításkutatók is gyakran utalnak a szövegnyelvészetre. Arra, hogy mindennek egyelőre nincs semmilyen konkrét kutatási következménye, jó példa NIDA és TABER *The Theory and Practice of Translation* című könyve. A neves amerikai szerzőpáros már 1969-ben ad egy nyolc pontból álló felsorolást arról, hogy milyen általános, univerzális jellegzetességei vannak minden szövegnek, s hogy ezeket a fordításban figyelembe kell venni. Érdemes felsorolni ezt a nyolc pontot, hiszen egy azóta sem teljesített kutatási programot jelölnek ki. NIDA és TABER véleménye szerint minden szövegben vannak speciális eszközök az alábbi viszonyok jelölésére, és ami a fordítás szempontjából nagyon fontos, ezek az eszközök nyelvenként eltérőek. Tehát minden nyelvnek megvannak a maga eszközei

1. a szöveg elejének és végének jelölésére,
2. a belső átmenetek jelölésére,
3. az időbeli viszonyok jelölésére,
4. a térbeli viszonyok jelölésére,
5. a logikai viszonyok jelölésére,
6. a referenciaviszonyok jelölésére,
7. a lényeg kiemelésének, az érzelmi és a logikai hangsúlynak a jelölésére,
8. a szerző részvételének, nézőpontjának jelölésére.

SVEJČER *Perevod i lingvisztika* című könyvében 1973-ban leszögezi, hogy „A fordításelmélet számára nemcsak a rendszerek egybevetése a fontos, hanem legalább ilyen fontos a rendszerbeli különbségek szövegbéli megvalósulásainak egybevetése is” (SVEJČER: 1973. 14).

BARHUDAROV 1975-ben a moszkvai Maurice Thorez Idegen Nyelvi Főiskola fordításelméleti konferenciáján kijelenti: „A fordításban a fordítónak nem absztrakt nyelvi rendszerekkel vagy nyelvi egységekkel, hanem konkrét szövegekkel van dolga.

A tudományos fordításmélet felépítése csak a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek egybevető elemzése alapján lehetséges. Ellenkező esetben kontrasztív nyelvészettel van dolgunk és nem fordításmélettel.”

Ugyanezeket a gondolatokat vetik fel az 1978-as saarbrückeni *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft* című konferencia előadói. REINHART HARTMANN a fordításmélet és az egybevető szövegnyelvészet (Contrastive Textology) kölcsönhatásáról beszél (HARTMANN: 1981. 200), GIDEON TOURY pedig egy hármas egybevetés célszerűségét hangsúlyozza, melynek az a lényege, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek egybevető elemzésén kívül a fordított szövegeket mint a célnyelvi szövegek sajátos fajtáját kell elemezni (TOURY: 1981. 257).

Azonban sem NIDA és TABER 1969-ben megjelent *The Theory and Practice of Translation* című könyvében, sem SVEJČER 1973-ban megjelent *Perevod i lingvisztika* vagy BARHUDAROV 1975-ben megjelent *Jazik i perevod* című könyvében, de még REINHART HARTMANN és GIDEON TOURY műveiben sem találkozhatunk ezeknek a gondolatoknak a realizálásával, vagyis nagyobb mennyiségű összefüggő forrásnyelvi és célnyelvi szöveg szempontú egybevetésével és az ebből levont következtetések megfogalmazásával.

Az egyik első igazán szövegnyelvészeti megközelítésű mű a fordításméleti szakirodalomban alighanem CSERNYÁHOVSZKAJA *Perevod i szmiszlovaja sztruktura* (*Fordítás és értelmi struktúra*) című 1976-ban megjelent műve.

CSERNYÁHOVSZKAJA véleménye szerint a fordítás során alkalmazott átváltási műveleteket nem a két nyelv lexikai és grammatikai rendszerének különbségei diktálják, hanem a mondat értelmi struktúrájának megőrzése. A mondat értelmi struktúráját („szmiszlovaja sztruktura”), vagyis azt, hogy a mondatban mi az, amit ismerünk (téma), mi az, ami új (réma), és az új információn belül mire helyezük a hangsúlyt (rematikus csúcs), minden nyelv más eszközökkel fejezi ki. Márpedig éppen az értelmi struktúra a fordítás invariánsa, az aminek változatlanul kell maradnia a fordítás során, tehát minden átváltási műveletnek az értelmi struktúra megőrzését kell szolgálnia.

CSERNYÁHOVSZKAJA könyvében ezeknek az elveknek nem pusztá deklarációjával, hanem következetesen végigvitt elemzéssel találkozunk. Nagyobb mennyiségű angol sajtószöveg mondatait modellálja az értelmi struktúra alapján. Megvizsgálja, milyen eszközei vannak az angol nyelvnek a téma (topic) és réma (comment) jelölésére, és milyen lehetőségek vannak a rémán belüli kiemelésre (focus). Ezután ezeket az értelmi struktúra típusa alapján megkülönböztetett angol mondatokat egybeveti orosz megfelelőikkel, és megnézi, hogy az egyes mondattípusok esetében milyen átváltási műveleteket kellett végeznie a fordítónak az értelmi struktúra megőrzése érdekében.

Bár mondanivalóját mondatokkal és nem szövegekkel illusztrálja, mégis szöveg-szintű elemzésről van szó, mert példamondatait összefüggő szövegből emelte ki a szerző. Az összefüggő angol szövegben elfoglalt helyük alapján állapította meg, mi bennük az ismert, az előző mondatokhoz kapcsolódó rész, és mi az új információ. A vizsgált orosz fordítások szintén valódiak, nem a szerző készítette őket, hanem hivatásos fordítók lektorált fordításait választotta, melyekben a lektor javításait éppen a fordító által eltorzított értelmi struktúra helyreállítása diktálta.

A 70-es évek végén és a 80-as évek elején már egyre több olyan művel találkozunk, melyekben a szövegnyelvészet kutatási módszereit megpróbálják a fordítások elemzésére alkalmazni. Két jól elkülöníthető irányzat alakul ki: a moszkvai iskola a szöveget belülről közelíti meg, a kutatások középpontjában az áll, hogyan hat a szöveg b első szerveződése a fordítás folyamatára, míg a német nyelvterületen folyó kutatások

a szöveget inkább kívülről közelítik meg, a kutatások arra irányulnak, hogyan hatnak a különböző szövegtípusok a fordítás folyamatára. Nézzük meg mindkét irányzatot részletesebben.

A szövegkoherencia és a fordítás viszonyát vizsgáló kutatásokat természetesen a szövegkoherencia fordítástól független kutatása előzte meg a 70-es évek szovjet nyelvészetében. Az összefüggő szöveg belső szerveződésének vizsgálata, mely szinte kezdettől fogva legfontosabb kutatási területe a szövegnyelvésznek (PIKE: 1964., ISACENKO: 1965., HARWEG: 1968., WEINRICH: 1971., van DIJK: 1975. stb.), a 70-es években az orosz kutatók körében is rendkívül népszerűvé vált. A szövegkoherencia, a „szvjaznoszty” kutatói részben az aktuális tagolás terminológiai kereteiben, részben viszont attól függetlenül próbálják meg feltárni az összefüggő szöveg szerveződésének jellegzetességeit.

ZARUBINA például nem támaszkodik az aktuális tagolás terminuskészletére, saját terminológiai rendszert alakít ki (vö. függő mondat, független mondat, bal oldali kapcsolat, jobb oldali kapcsolat, kommunikatív szempontból gyenge és erős mondat, magányos mondat, zárt bekezdés, nyitott bekezdés stb.), melynek segítségével meghatározott számú kapcsolódási típust ír le az orosz szövek mondatai között (ZARUBINA: 1981.)

A kutatók másik tábora a mondatok aktuális (értelmi, logikai) tagolódásának szövegszervező szerepét vizsgálta. Az, hogy az érzelemmentes, leíró szövegekben a mondatok valami általánosan ismert vagy a korábbi részeiből ismert dologgal kezdődnek (téma, tematikus rész), és a mondat második felében található az új információ (réma, rematikus rész), nagyon régi gondolat a nyelvészetben. Ezt nevezzük a mondatok aktuális (értelmi, logikai) tagolásának, tagolódásának. De ennek az értelmi tagolásnak az összefüggő szöveg szervezésében játszott szerepét s ennek konkrét nyelvi megvalósulásait vizsgálni — ez új kutatási feladat volt. A tematikus szakasz szövegszervező szerepével GAK (1979.), a rematikus szakasz szövegszervező szerepével ZOLOTOVA (1979.), általában a szórend szövegszervező szerepével PUMPIANSZKIJ (1979.) foglalkozott, majd megjelentek az orosz—angol (PUMPIANSZKIJ: 1974.), az orosz—német (MOSZKALSZKAJA: 1981.) egybevető szövegtani munkák, s innen már csak egy lépés volt a fordításra alkalmazni az egybevető szövegtani munkák eredményeit. Említettük már CSERNYAHOVSKAJA úttörő művét, megemlíthetjük még CIPISCSEVA nevét, aki szintén az angol—orosz nyelvpáron vizsgálja, hogyan hat az angol mondat értelmi struktúrája az orosz megfelelő kiválasztására (1977., 1982.). Német—orosz vonatkozásban MOSZKALSZKAJA (1981.), spanyol—orosz vonatkozásban LVOVSZKAJA (1986.) foglalkozik az egybevető szövegnyelvészeti eredményeinek a fordításra való alkalmazásával.

A másik irányzat, mely mint már említettük, a német kutatók körében bontakozott ki, a szövegtípusok felől közelíti meg a fordítást. Az irányzat legnevesebb képviselője, KATHARINA REISS megpróbál egy fordításszemponturna szövegtipológiát (Übersetzungsrelevante Texttypologie) kidolgozni. A fordítandó szövegek műfaji csoportosítására természetesen korábban is tettek kísérletet a kutatók. FJODOROV háromféle szöveget különböztet meg: tudományos szövegek, társadalmi-politikai szövegek, művészi szövegek (FJODOROV: 1953.). MOUNIN, francia kutató hét csoportot különböztet el: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek, műszaki szövegek (MOUNIN: 1963.). A korábbi művekben azonban a fordítandó szöveg tipizálása csak részletkérdés volt, senki nem próbálta a fordítás folyamatának törvényszerűségeit teljes egészében a fordítandó szöveg jellegzetességeiből kiindulva leírni. KATHARINA REISS erre tesz kísérletet.

Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik című művében (1971.) négy alaptípust különböztet meg. Véleménye szerint a szövegek tipizálásakor abból kell kiindulni, hogy a nyelv milyen szerepet tölt be a szóban forgó szövegben. Tudjuk, hogy KARL BÜHLER (1934.) a nyelvnek három alapvető funkcióját különbözteti meg: ábrázolás (Darstellung), kifejezés (Ausdruck) és felhívás (Appell). A szövegek nagy részében a nyelvnek mindhárom funkciója érvényesül, de valamelyik rendszerint túlsúlyban van. Ez ad alapot arra KATHARINA REISS-nek, hogy megkülönböztessen tartalomközpontú szöveget (inhaltsbetonte Text), melyben a nyelv ábrázoló funkciója uralkodik, formaközpontú szöveget (formbetonte Text), melyben a nyelv kifejező funkciója uralkodik, és felhívásközpontú szöveget (appellbetonte Text), melyben a nyelv felhívó funkciója uralkodik. A nyelv funkciói alapján elkülönített három szövegtípuson kívül REISS felvesz még egy negyedik szövegtípust is, melynek az a lényege, hogy nem nyelvi médium segítségével jut el a befogadókhöz. Ezt audiomedialis szövegtípusnak nevezi a szerző (audio-mediale Text).

A tartalomközpontú szövegekhez különböző szövegfajták tartoznak: sajtóhírek, kommentárok, használati utasítások, szabadalmi leírások, árulisták, szakkönyvek, tanulmányok, értekezések, beszámolók stb. Mivel ezek a szövegek, sokszor nagyon is kötött formájuk ellenére, elsősorban a valóságról tartalmaznak információt, a fordító feladata a forrásnyelvi tartalom maradéktalan visszaadása, mégpedig a célnyelv legszokványosabb eszközeivel, hogy semmi se terelje el az olvasó figyelmét a tartalomról. Vagyis az, hogy a fordítónak elsősorban a tartalom visszaadására kell koncentrálnia, egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem kell tisztában lennie az illető szövegfajta jellemző célnyelvi eszköztár használatának szabályaival.

A formaközpontú szövegeknél nem az a fontos, pontosabban nemcsak az a fontos, hogy mit mond a szerző, hanem az is, hogyan mondja. Ebbe a szövegtípusba is különböző szövegfajták tartoznak: irodalmi próza (esszé, életrajz, tárca), költői próza (elbeszélés, regény) és a költészet minden válfaja a balladától a szonettig. Itt a fordító elsődleges feladata nem a tartalom visszaadása. A forma viszont szorosan kötődik a forrásnyelvhez, azt a célnyelvbe szolgaián áttenni nem lehet. KATHARINA REISS szerint ilyenkor a fordító nem átveszi a forrásnyelvi formát, hanem behelyezkedik a forrásnyelvi formába, attól kap inspirációt, és ennek az inspirációnak hatására választja ki azt a célnyelvi formát, melyről feltételezi, hogy ugyanolyan hatást fog kiváltani a célnyelvi olvasóban, mint amelyet a forrásnyelvi forma váltott ki a forrásnyelvi olvasóban. A formaközpontú szövegnél tehát a fordító feladata nem a tartalmi azonosság, hanem a formális analógia megteremtése.

KATHARINA REISS harmadik szövegtípusa a felhívásközpontú szöveg. Ezekben a tartalom és a forma egyaránt azt a célt szolgálja, hogy a hallgatóból vagy az olvasóból valamilyen meghatározott reakciót váltson ki. Nem csupán tetszést vagy nemtetszést, hanem konkrét cselekvést (pl. vásárlást) vagy valamilyen cselekvésnek (pl. dohányzás) a beszüntetését. Legjellemzőbb szövegfajták: reklámok, hirdetések, misszionáriusi szövegek, propagandaszövegek stb. Itt a fordító elsődleges feladata nem a forrásnyelvi szöveg tartalmának vagy formájának, hanem funkciójának visszaadása, az, hogy a célnyelvi szöveg lehetőleg ugyanazt a hatást váltsa ki, mint a forrásnyelvi szöveg. Ennek érdekében az eredeti tartalmától és formájától egyaránt eltérhet. Reklámszövegeknél esetleg ugyanazt a terméket országonként más utalásokkal kell reklámozni, és a forrásnyelvi formát is gyakran kell megváltoztatni ahhoz, hogy a reklámszöveg a célnyelvben is megőrizze felhívó funkcióját, azaz olyan legyen, amilyenek a célnyelvben a reklámok szoktak lenni.

A negyedik szövegtípusban az audiomedialis szövegben a mondanivaló olyan

csatormán keresztül jut el a befogadóhoz (néző, hallgató), melynek sajátosságait figyelembe kell venni. Ide tartoznak a rádiós és a televíziós műfajok, a színpadi művek az operettől az operáig, a vígjátéktól a tragédiáig. Egy operaszöveggel fordításakor a fordítónak nem szabad ragaszkodnia az eredeti szöveggel tartalmához és formájához, ha az a célnyelven nem felel meg a zene melódiájának, ritmikájának. Vagy gondoljunk csak a filmszinkronizálásra, ahol a szereplők szájmozgásához kell igazodnia a fordítónak, és a tartalom vagy a forma megőrzése helyett az vezérli a fordítót, hogy a szinkronszínész mondata éppen akkor érjen véget, mikor az eredeti színész becsukja a száját. Az audiomedialis szövegeknél tehát a fordítónak elsősorban a közvetítő csatorna feltételeit kell figyelembe vennie.

Hasonló irányzatot követ SONJA TIRKKONEN-CONDIT finn kutató is, aki 1985-ben megjelent könyvében, melynek címe *Argumentative Text Structure and Translation*, egyetlen szövegtípust, az argumentatív (érvelő) szövegtípust írja le alaposan, és csak az általa argumentatívnak nevezett szövegtípus részletekbe menő leírása után kapunk egy rövid, húsz oldalas elemzést a vizsgált szövegtípus fordítási problémáiról.

A 80-as évek második felében egyre több példát találunk a fordítás kétféle szövegnyelvészeti megközelítésének, tehát a belső szerveződés felőli megközelítésnek és a szövegtípusok felőli megközelítésnek az egyesítésére. KATHARINA REISS újabb könyvében, melyet HANS VERMEERrel közösen jelentetett meg 1984-ben, már több figyelmet fordít a szövegek belső szerveződésének szövegtípustól független formáira. ALBRECHT NEUBERT 1985-ben megjelent *Text und Translation* című könyvében, bár foglalkozik a szövegtípusok problémájával, inkább e típusok egyértelmű meghatározásának nehézségeiről beszél, s könyvének nagy részét általános szövegszerveződési kérdéseknek szenteli.

Fontos mérföldkő a fordításelmélet és a szövegnyelvészet közeledésének útján egy 1986-ban megjelent tanulmánykötet, melynek címénél, *Interlingual and Intercultural Communication*, többet mond alcíme: „Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies”. A kötet egy 1984-ben Hamburgban megrendezett nemzetközi konferencia anyagát tartalmazza, három nagy fejezetre oszlik, melyből az első címe „Text and Discourse”. Hét tanulmányt találunk itt a fordítások szövegszintű elemzéséről, s a hét szerző közül négy: SHOSANA BLUM-KULKA, GIDEON TOURY, SONJA TIRKKONEN-CONDIT és ELDA WEIZMAN azóta is a szövegszintű fordításelméleti kutatások élvonalába tartozik.

SOSHANA BLUM-KULKA tanulmánya (*Shifts of Cohesion and Coherence in Translation*) azt vizsgálja, hogy a szöveg „külső”, azaz nyílt és látható szerveződésében („cohesion”), valamint a „belső”, tartalmi szerveződésében („coherence”) milyen eltolódások mennek végbe a fordítás folyamán. A kohéziós eszközök nyelvpáronkénti egybevetésére hív fel, amit véleménye szerint először fordítástól függetlenül kell elvégezni azonos regiszterbe tartozó forrásnyelvi és célnyelvi szövegeken. Az ilyen típusú vizsgálatokból kiderülhet például, hogy visszautalásra az angol inkább pronominalizációt, míg a héber inkább lexikai ismétlést használ, s ezzel el lehet vetni, vagy jóvá lehet hagyni azokat a változtatásokat, melyeket a fordítók a kohéziós eszközök terén az eredeti szöveghez képest végrehajtottak. Míg a kohéziós eltolódások sokszor szükségszerűek, és egyáltalán nem tarthatók hibának, a koherenciális eltolódásokat a szerző mindig hibának tartja. A példaként felhozott Hemingway-novella vendéglői jelenetében nagy szerepe van a rendelt ételek elegáns vagy mindennapi voltának, ami csak az amerikai olvasó számára nyilvánvaló, tehát a rendelt ételek nevének egyszerű lefordítása minden más olvasó

számára információvesztéssel jár, s ezáltal csökkenti a célnyelvi szöveg koherenciáját (BLUM-KULKA: 1986. 17–37).

GIDEON TOURY tanulmánya (*Monitoring Discourse Transfer: A test-Case for a Developmental Model of Translation*) a második nyelv elsajátításában használt transzfer fogalmától, melynek lényege az anyanyelvi rendszer sajátosságainak helytelen átvitele az idegen nyelvbe, megkülönbözteti a fordításban használható transzfer fogalmát, melynek lényege az idegen nyelvű szöveg sajátosságainak helytelen átvitele az anyanyelvű szövegbe, s ez utóbbit „discourse transfer”-nek nevezi. A „discourse transfer” nagymértékben függ attól, hogy a fordító hogyan szegmentálja a szöveget, azaz mekkora szövegdarabokat tekint a fordítás egységének. Véleménye szerint minél tapasztaltabb a fordító, annál nagyobb szegmentumokat tekint a fordítás egységének, ami elősegíti a „discourse transfer” kiküszöbölését (TOURY: 1986. 79–95).

SONJA TIRKKONEN-CONDIT *Text Type Markers and Translation Equivalence* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy az érvelő típusú szöveget, mely tulajdonképpen párbeszéd egy elképzelt olvasóval, csak az egész szöveg problémamegoldó stratégiájának ismeretében lehet lefordítani, ezért helytelen, ezért vizsgázóknak rövidített szövegeket adnak lefordítani, anélkül, hogy az egész szöveggel megismerkedhetnének (TIRKKONEN-CONDIT: 1986. 95–115.)

ELDA WEIZMAN tanulmánya (*An Interlingual Study of Discourse Structures: Implication for the Theory of Translation*) a szövegszintű egybevetés általános elveit fejt ki. A fordítások szövegének vizsgálatakor négy szempontot kell figyelembe venni: (1) a forrásnyelv szövegépítési normáit, (2) a célnyelv szövegépítési normáit, (3) a különböző nyelvekből a célnyelvre fordított szövegek általános tendenciáit, (4) általában a fordított szövegekre jellemző tendenciákat. A szövegépítési normák egybevetésekor minden nyelvi eszközt két szinten kell vizsgálni: (1) milyen szerepet tölt be a szöveg informatív struktúrájában („textual function”), (2) milyen szerepet tölt be a szöveg szervezésében („metatextual function”). Ezek a funkciók természetesen nem zárják ki egymást, legtöbbször együtt járnak, de előfordul, hogy egy elem, mely csak szöveg-szervező elem volt az eredeti szövegben, a fordító akarata ellenére informatív vá válhat a fordításban: pl. politikai szövegekben a tulajdonnevek elé tett Mr. semleges elem az angolban, de attitűdjelölő elem a héberben (WEIZMAN: 1986. 115–129).

Érdekes kísérletet találunk egy minden részletre kiterjedő, nagyon sok szempontot figyelembe vevő szakszövegtipológia kialakítására VANNYIKOV 1987-ben megjelent tanulmányában. VANNYIKOV 12 olyan ismérvet sorol fel, melyek alapján jellemezni kell a tudományos-műszaki szövegeket ahhoz, hogy a fordító számára használható útmutatásokat tudjunk adni. 1. A szöveg nyelvi szervezettsége alapján (1.1. Kemény struktúrájú szövegek szigorúan kötött nyelvi megformáltsággal. 1.2. Lágy struktúrájú szövegek, melyek több variációs lehetőséget nyújtanak a fordítóknak a nyelvi megformálás tekintetében). 2. A szöveg funkcionális stílusa alapján (2.1. Tudományos szövegek. 2.2. Műszaki szövegek. 2.3. Hivatalos szövegek. 2.4. Jogi szövegek. 2.5. Publicisztikai szövegek). 3. A szöveg funkcionális stílusalfaja alapján (3.1. Tudományos szövegek. 3.1.1. Akadémiai szövegek. 3.1.2. Oktatási célú szövegek. 3.1.3. Enciklopédia-szövegek. 3.2. Műszaki szövegek. 3.2.1. Műszaki leírások. 3.2.2. Instrukciós szövegek. 3.2.3. Műszaki tájékoztató szövegek. 3.3. Hivatalos szövegek. 3.3.1. Hivatalos utasítások. 3.3.2. Igazgatási szövegek. 3.3.2. Hivatalos levelezés. 3.4. Jogi szövegek. 3.4.1. Műszaki dokumentáció. 3.4.2. Találmányok leírása. 3.4.3. szabadalmi ügyviteli szövegek. 3.5. Publicisztikai szövegek. 3.5.1. Tudományos publicisztika. 3.5.2. Tudományos ismeretterjesztő szövegek). 4. A kifejtés módja alapján (4.1. Elbeszélő szövegek. 4.2. Leíró szövegek. 4.3. Magyarázó szövegek. 4.4.

Polemikus szövegek). 5. A logikai tartalom alapján (5.1. Fejtegetés. 5.2. Bizonyítás. 5.3. Következtetés. 5.4. Meghatározás stb.). 6. A tárgyi tartalom alapján (6.1. Egzakt tudományokhoz tartozó szövegek. 6.2. Természettudományos szövegek. 6.3. Társadalomtudományi szövegek). 7. A közlés módja alapján (7.1. Szóbeli közlésre szánt szövegek. 7.2. Írásbeli közlésre szánt szövegek). 8. A műfaj alapján (pl. a tudományos stíluson belül: 8.1.1. Könyv. 8.1.2. Monográfia. 8.1.3. Cikk. 8.1.4. Disszertáció. 8.1.5. Előadás. 8.1.6. Közlemény. 8.1.7. Beszámoló. 8.1.8. Hozzászólás). 9. Az információ elsődleges vagy másodlagos jellege alapján (9.1. Elsődleges információ. 9.2. Másodlagos információ. 9.2.1. Referátum. 9.2.2. Annotáció. 9.2.3. Szemle. 9.2.4. Bibliográfiai leírás. 9.2.5. Bibliográfiai mutató). 10. Az expresszív-stilisztikai jegyek alapján (10.1. Stilisztikailag színezett szöveg. 10.2. Stilisztikailag nem színezett szöveg). 11. Általános pragmatikai jellemzők alapján (11.1. Forrásnyelvi olvasónak szóló szövegek. 11.2. Célnyelvi olvasónak szóló szövegek. 11.3. Bármely olvasónak szóló szövegek). 12. Konkrét pragmatikai jellemzők alapján (12.1. Informatív szövegek. 12.2. Előíró szövegek. 12.3. Tájékoztató szövegek. 12.4. Rendszerező szövegek).

Bár VANNYIKOV szerint a szövegtipológia haszna a fordítói tevékenység ésszerűsítése („racionalizacija perevodocszeszkoj gyejatyelnoszty”), tehát ő meglehetősen gyakorlati célokat tűz ki maga elé, mégis sugall egy elméleti alapállást, mégpedig azt, hogy a fordítandó szöveg jellegzetességeinek leírása egyben a fordítás problémáinak megoldását is jelenti.

Véleményünk szerint bármilyen alaposan választjuk ki a szempontokat, amelyek alapján egy szöveget valamilyen szövegtípusba sorolunk, bármilyen alaposan írjuk le az illető szövegtípus jellemző vonásait, mindez a fordító által végzett átváltási műveleteknek csak nagyon kis százalékára ad magyarázatot. A szövegek belső szerveződésének rengeteg szövegtípustól független és az adott nyelvre jellemző szabálya van. Ha választanunk kell tehát a fordítás kétféle szövegnyelvszeti megközelítése között, mi termékenyebbnek tartjuk a szöveg belső szerveződése felől való megközelítést, pontosabban a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek belső szerveződésének különbségei és azonosságai felől való megközelítést.

Ez utóbbi irányzatba tartozik az ún. „kvázihelyesség” kutatása is, mely a fordítás eredményeképp keletkezett célnyelvi szöveg egészének eltéréseit vizsgálja az eredeti célnyelvi szövegektől. Egészen finom, mondat szinten érzékelhetetlen eltérésekről van szó, a fordított szöveg egésze az, ami más, mint az eredeti célnyelvi szövegek. Az olvasó csak enyhe idegenszerűséget érez, de nem tudja megmondani az okát. Ennek az idegenszerűségnek az egyik oka, hogy azok az eszközök, melyek a forrásnyelvben biztosítják a szövegkoherenciát, a célnyelvben nem mindig működnek. Az idegenszerűség másik oka a hangsúlyok enyhe eltolódása, a mondat perspektívájának enyhe eltorzulása, mely egy-egy mondatban még fel sem tűnik, de ha sorozatosan előfordul, szintén hozzájárul a szöveg idegenszerűségéhez. A mondatkapcsolódások és a téma-réma viszonyok jelölésének eltéréseiből fakadó idegenszerűség, kvázihelyesség, „fordításnyelvűség” („translationese”) ígéretes kutatási terület, mellyel egymástól függetlenül több kutató kezdett el foglalkozni a 80-as években (GELLERSTAM: 1986., KLAUDY: 1987., WEIZMAN & BLUM—KULKA: 1987., VEHMAS—LEHTO: 1989.).

A kvázihelyesség kutatását két dolog különbözteti meg a hagyományos interferenciakutatásoktól. Az egyik, hogy az idegen nyelv hatását nem a szavak, szó szerkezetek vagy a grammatikai struktúrák terén, hanem a szöveg egészében keresi. A másik, hogy nem az idegen nyelv elsajátításának különböző fokán álló nyelvtanulók idegen nyelvi megnyilatkozásait tekinti kutatási anyagnak, hanem professzionális

fordítók anyanyelvi produktumait. A szövegszintű fordításkutatás előretörését jelzi, hogy a Lipcsében kiadott *Interferenz in der Translation* című nemzetközi tanulmánykötet (SCHMIDT: 1989.) tanulmányainak nagy része már a szövegszintű (discourse level) interferenciával foglalkozik.

Közben újra és újra felbukkan a szkepticizmus is, részben az elért eredményekkel kapcsolatban, részben a szöveg kutathatóságával kapcsolatban. SVEJČER professzor például, sok kiváló fordításelméleti munka szerzője, 1988-ban megjelent legújabb könyvének csak utolsó, igen rövid fejezetét szenteli a szöveg és a fordítás kapcsolatának. Szerinte a két tudományág, a fordításelmélet és a szövegnyelvészet kapcsolata olyan széles körű kutatási programot jelöl ki, amelynek megvalósítása a jövő feladata. Ezt jelzi az is, hogy könyvét elsősorban a fordítás szemantikai és pragmatikai kérdéseinek szenteli, s a szövegkoherenciáról szóló, utolsó rövid fejezetben csak illusztrációként hoz néhány példát az eredeti szöveg koherenciáját biztosító visszautalások megőrzését szolgáló átváltási műveletekre (SVEJČER: 1988. 178–183).

PETER NEWMARK *A Textbook of Translation* című könyvében pedig egyenesen kifakad a szövegszint manapság oly divatos abszolutizálása ellen: „Many translators say you should never translate words, you translate sentences or ideas or messages. I think they are fooling themselves. The source language texts consist of words, that is all that is there, on the page (NEWMARK: 1988. 36–37).

NEWMARK szerint a szövegnyelvészet előretörése kényszeríti rá a fordításkutatókat arra, hogy a fordítás egységének a szöveget tartsák. A fordítók mindennapi gyakorlata viszont azt bizonyítja, hogy a fordító mindig igyekszik a legkisebb fordítási egységet kiválasztani, és csak akkor folyamodik az egész szöveghez, ha munkájában megakad, vagy amikor utólag ellenőrzi a fordítást.

A szövegnyelvészet terminusainak alkalmazása valóban szinte divat lett napjaink fordításelméletében. Divat lett az, hogy a fordítás általános kérdéseivel foglalkozó műveknek is a bekerül a címébe a „text” vagy a „discourse” terminus. Valóban alapos áttekintést kapunk azonban a fordítás szövegnyelvészeti problémáiról BASIL HATIM és JAN MASON edinburghi kutatók 1990-ben megjelent könyvében, melynek címe *Discourse and the Translator*. Könyvük végén meglepő módon magyarázatot adnak néhány igazán közismert szövegnyelvészeti terminushoz (anaphoric, cataphoric, coherence, cohesion, communicative dynamism, context, co-reference, discourse, functional sentence perspective stb.), bizonyítva ezzel, hogy ezek a terminusok még nem váltak szerves részévé a fordításelméletnek.

Meg kell említenünk még egy irányzatot, mely a 80-as évek végének és a 90-es évek elejének fordítástudományi munkáiban figyelhető meg. Míg korábban a fordításkutatók csak a kész szövegek elemzésében alkalmazták a szövegnyelvészeti szempontokat (eredeti szöveg, fordított célnyelvi szöveg, nem fordított célnyelvi szöveg), most felmerül a szöveg létrehozásának, generálásának („text processing”) folyamata is, mint kutatási tárgy (BELL: 1992.). Az eredeti szövegalkotás és a fordítói szövegalkotás folyamatának egybevető vizsgálata természetesen már túlnő a szövegnyelvészeti kompetenciáján, s a fordításelmélet másik két „divatos” segédtudományának, a pszicholingvisztikának és a szociolingvisztikának a bevonását igényli.

MARY SNELL-HORNBY 1988-ban megjelent, *Translation Studies — an Integrated Approach* című könyvének 32. oldalán közöl egy egészoldalas diagramot arról, hogyan képzei el a fordítástudomány integrált megközelítését, azaz a különböző tudományágak együttműködését a fordításkutatásban. Háromféle fordítást különít el: irodalmi fordítást (Literary Translation), általános fordítást (General Language Translation) és szakfordítást (Special Language Translation). A fenti három csoporton

belül még további alcsoportokat különít el a Bibliától a tudományos-műszaki szövegekig, és sorra veszi azokat a tudományágakat, melyek az egyes szövegtípusok és altípusok fordítási problémáinak vizsgálatában fontosak. E diagramból jól látható a szövegnyelvészet központi szerepe a fordítástudományban: a szövegnyelvészet az, amelytől a fordítandó szövegek minden fajtája felé vezetnek nyilak. A fordításkutatás és a szövegnyelvészet kapcsolatáról szóló áttekintésünket zárjuk MARY SNELL-HORNBY szavaival: „Level E (itt a diagramra utal) names those areas of linguistics which are relevant for translation. Of basic importance is text-linguistics in all its aspects, from the analysis of the macrostructure, thematic progression and sentences perspective to coherence and cohesion” (SNELL-HORNBY: 1988. 35).

Irodalomjegyzék

- BARHUDAROV, L. SZ.:
1975. Jazik i perevod. Moszkva. Mezsduarodnije otnosenyija.
- BELL, R. T.:
1992. Translation and Translating. Theory and Practice. London, Longman.
- BLUM—KULKA, S.:
1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: HOUSE, J. (ed.): 1986. 17—37.
- BRASSAI, S.:
1961. Még is valami a fordításról. *Szépirodalmi Figyelő*, 1. 50. 786.
- BÜHLER, K.:
1934. Sprachtheorie. Jena.
- CIPISCSEVA, M. E.:
1977. Peredacsja porjadka szlov pri perevogye sz anglijszkovo jazika na russzkij v szvetye tyeorii aktualnovo cslenenyija. In: Csnyenyije, perevod i usznajaja recs, (ed.): REJMAN, E. A. Leningrád, Nauka.
1982. Aktualnoje cslenenyije i perevod nyekotorih anglijszkih mnogocslennih szstruktur. In: Funkcionalnije sztyili i prepodavanyije inosztrannih jazikov, (ed.): CVILLING, M. Ja. Moszkva, Nauka.
- CSERNYAHOVSKAJA, L. A.:
1976. Perevod i szmiszlovaja szstruktura. Moszkva, Mezsduarodnije otnosenyija.
- DUK, van, T. A.:
1975. Issues in the Pragmatics of Discourse. Amsterdam, University of Amsterdam.
- DRESSLER, W.:
1973. Einführung in die Textlinguistik. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- FJODOROV, A. V.:
1953. Vvegyenyije v tyeoriju perevoda. Moszkva, Izdatyelsztvo lityeraturi na inosztrannih jazikah.
- GAK, V. G.:
1979. Povtornaja nominacija na urovnye predlozszenyija. In: Szintakszisz tyekszta, (ed.): ZOLOTOVA, G. A. Moszkva, Nauka.
- GELLERSTAM, M.:
1986. Translationese in Swedish Novels Translated from English. In: Translation Studies in Scandinavia, (eds.): WOLLIN, L. és LINDQUIST, H. 88—95. Malmö, Liber Verlag.
- HARTMANN, R. K.:
1981. Contrastive Textology and Translation. In: Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft. (Hrsg.): KÜHLWEIN W. et al. 200—209. München, Wilhelm Fink Verlag.
- HARWEG, R.:
1968. Pronomina und Textkonstitution. München, Wilhelm Fink Verlag.
- HATIM, B.—MASON, J.:
1990. Discourse and the Translator. London, Longman.
- HOUSE, J.—BLUM-KULKA, S. (ed.):
1986. Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies. Tübingen, Gunter Narr Verlag.
- ISACENKO, A. V.:
1965. Kontextbedingte Ellipse und Pronominalisierung im Deutschen. Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. 163—174. Berlin, Deutsche Akademie der Wissenschaften.
- KLAUDY, K.:
1987. Fordítás és aktuális tagolás. *NyudÉrt.* 123. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- LVOVSZKAJA, Z. D.:
1985. Tyeoretyicseszkiye problemi perevoda. Moskva, Vizsaja skola.
- MOSZKALSZKAJA, O. O.:
1981. Grammatyika tyeksza. Moskva, Vizsaja skola.
- MOUNIN, G.:
1963. Les problèmes théoriques de la traduction. Paris, Gallimard.
- NEUBERT, A.:
1985. Text und Translation. Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- NEWMARK, P.:
1988. A Textbook of Translation. London, Prentice Hall International.
- NIDA, E. A.—TABER, Ch. R.:
1969. The Theory and Practica of Translation. Leiden, Brill.
- PIKE, K.:
1964. Discourse Analysis and Tagmeme Matrices. *Oceanic Linguistics*. 3. 5—25.
- PUMPIANSZKU, A. L.:
1974. Informacionnaja rol porjadka szlov v naucsnoj i tyehnyicseszkoj lityerature. Moskva, Nauka.
- RECKER, Ja. I.:
1950. O zakonomernih szootvetsztvijah pri perevogye na rodnoj jazik. In: *Voproszi tyeorii i metogyiki ucsebnovo perevoda*. 58. Moskva.
- REISS, K.:
1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München, Max Hueber Verlag.
- REISS, K.—VERMEER, H.:
1984. *Grundlagen einer allgemeinen Translationstheorie*. *Linguistische Arbeiten* 147. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- SCHMIDT, H. (ed.):
1989. *Interferenz in der Translation*. *Überwissenschaftliche Beiträge*. 12. Leipzig, Verlag Enzyklopädie.
- SVEJČER, A. D.:
1973. *Perevod i lingvisztjyika*. Moskva, Vojennoje Izdatyelsztvo.
1988. *Tyeorija perevoda. Sztatusz, problemi, aszpekti*. Moskva, Nauka.
- TIRKKONEN-CONDIT, S.:
1985. *Argumentative Text Structure and Translation*. Jyväskylä, University of Jyväskylä.
1986. *Text Type Markers and Translation Equivalence*. In: HOUSE, J. 1986. 95—115.
- TOURY, G.:
1981. *Contrastive Linguistics and Translation Studies. Towards a Tripartite Model*. In: *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. (Hrsg.): KÜHLWEIN, W. et al. München, Wilhelm Fink Verlag.
1986. *Monitoring Discourse Transfer: A Test-Case for a Developmental Model of Translation*. In: HOUSE, J. 1986. 79—95.
- VANNYIKOV, Ju. V.:
1987. *Naucsno-tyehnyicseszkiy perevod kak oszobij vid gyejatyelnoztjy*. In: *Naucsno-tyehnyicseszkiy perevod*, (ed.): MARCSUK, Ju. N. 32—55. Moskva, Nauka.
- VEHMAS-LEHTO, I.:
1989. *Quasi-Correctness. A critical study of Finnish translations of Russian journalistic exts*. Helsinki, Neuvostoliittoinstituutti.
- WEINRICH, H.:
1971. *The Textual Function of the French Article*. In: *Literary Style*. (ed. by): CHATMAN, S. 221—134. New York, Oxford University Press.
- WEIZMAN, E.:
1986. *An Interlingual Study of Discourse Structures: Implications for the Theory of Translation*. In: HOUSE, J. 1986. 115—129.
- WEIZMAN, E.—BLUM-KULKA, S.:
1987. *Identifying and Interpreting Translated Texts*. *Indian Journal of Applied Linguistics*. 13. 62—73.
- ZARUBINA, N. T.:
1981. *Tyekszt: lingvisztjyicseszkiy i metodologicsezkij aszpekti*. Moskva, Russzkij jazik.
- ZOLOTOVA, G. A.:
1979. *Rol remi v organizacii tyeksza*. In: *Sztakszisz tyeksza*, (ed.): ZOLOTOVA, G. A. 113—134. Moskva, Nauka.

BACK TO THE TEXT!

KINGA KLAUDY

Thinking about the text has always been part of thinking about translation. Yet, why do we say that the text was rediscovered by translation studies in the 70's and 80's. So called linguistic theories of translation in the 50's and 60's were concerned mainly with questions of lexical and grammatical equivalence between source language and target language. Research of text-level or discourse-level equivalence became „fashionable“ in translation studies only in the 70's and 80's, in connection with (or under the influence of) the development of text linguistics and discourse analysis in general linguistics. The paper describes how the ideas, technical terms and research methods of text-linguistics have intruded step by step into translation studies through the works of eminent scholars like Katharina Reiss, Albrecht Neubert, Mary Snell-Hornby, Alexander Shveytser, Peter Newmark etc.

FILOZÓFIAI SZÖVEGEK FORDÍTÁSI KÉRDÉSEI*

ALBERT SÁNDOR

0. Bevezetés

0.1. E tanulmány tárgyát azon sajátos problémák egy részének vizsgálata képezi, amelyeket filozófiai szövegek — pontosabban: a filozófiai diszkurzus — fordítása vet fel.¹ E problémák illusztrálására Martin Heidegger alapművének, a *Lét és idő*nek különböző nyelvű (magyar, francia, angol) fordításait használom fel; e cikk terjedelmi keretei sajnos nem teszik lehetővé, hogy más filozófusok írásaira is kitérjek.² Céлом elsősorban *fordítási kérdések felvetése és elemzése*, nem pedig e kérdések *megválaszolása*: azokat a stratégiákat, megfontolásokat, elemző és értelmező műveleteket próbálok meg — a különböző célnyelvi terminusok elemzése révén, mintegy „visszafelé” haladva — feltárni, amelyek nyomán a fordító eljut(hat)ott az általa legjobbnak vélt „megoldás” megtalálásához. Kérdésekről, lehetséges utakról, megközelítésmódokról, fordítói koncepciókról lesz tehát szó, és nem áll szándékomban (még a magyar nyelvű példák esetében sem) a különböző „megoldások”, a magyar célnyelvi terminusok kritikai elemzése vagy értékelése.

0.2. Ez a dolgozat nem vállalkozik sem Heidegger filozófiájának ismertetésére, sem a *Lét és idő* elemzésére.³ Mindazonáltal Heidegger e művének példaként való kiválasztása nem véletlen, hanem tudatos döntés eredménye, hiszen miközben a Heideggerrel foglalkozó kutatók — nyelvhez kötöttsége miatt — nyíltan tagadják vagy legalábbis megkérdőjelezzik a mű fordíthatóságát⁴, e kijelentések ékes ellenpéldái a *Lét és idő* létező, különböző nyelvű fordításai.⁵

0.3. A dolgozat az alábbi két, egymással összefüggő kérdéskör vizsgálatát veszi elemzés alá.

(1) Milyen stratégiával, koncepcióval, elméleti háttérrel, filozófiával stb. közelítik meg a különböző fordítók a filozófiai diszkurzust; milyen megfontolások alapján döntenek az alapvető kulcsszavak, a heideggeri filozófiát meghatározó szak kifejezések célnyelvi ekvivalenseinek megválasztása során?

(2) Milyen kompenzációs módszereket, eljárásokat kénytelenek felhasználni az egyes fordítók annak érdekében, hogy elháríthassák azokat a *nyelvi akadályokat*, amelyek az agglutinatív jellegű, a szintetikus eljárásokat természetes könnyedséggel alkalmazó forrásnyelv (a német), és az alapvetően más morfológiájú célnyelvek (magyar, francia, angol) között fennálló különbségekből erednek?

1. Néhány elméleti alaptézis

1.1. Két évtizedes fordítói tevékenységem alapján meggyőződésem, hogy a filozófiai diszkurzus fordításának megvannak a maga specifikus problémái⁶. E ne-

* Ez a tanulmány az 1992. szeptember 15–18. között Dunkerque-ben megrendezett „Les noms abstraits: histoire et théorie” című nemzetközi nyelvfilozófiai konferencián elhangzott francia nyelvű előadás átdolgozott és kibővített változata.

hézségek egyetlen mondatban úgy foglalhatók össze, hogy a cél mindig szemantikai, az eszközök pedig nyelvek.⁷

1.2. A fordítás sokkal bonyolultabb, árnyaltabb és végtelenül összetettebb nyelvi, mentális, pszichikai stb. tevékenység, mint ahogyan azt a fordításelmélet „szakembereinek” leírásai alapján gondolhatnánk: a fordításnak mindig volt, van és lesz egy sor nyelven kívüli, irracionális, leírhatatlan, formalizálhatatlan stb. összetevője. Ezen összetevők (az ún. „humán” tényezők) megléte miatt a fordítási folyamat leírására, „ábrázolására”, „modellálására” stb. irányuló erőfeszítések egy bizonyos ponton túl elkerülhetetlenül kudarcra vannak ítélve.⁸

1.3. A magunk részéről fordításon nem *nyelvi* egységek (szavak, szintagmák, mondatok) puszta nyelvi („langue”-szintű) átvitelét, „átkódolását” értjük, hanem egy konkrét forrásnyelvi *szövegnek* egy konkrét fordító által történő újraszerkesztését a célnyelven.⁹

1.4. Valamiféle előzetes elképzelésre, stratégiára, koncepcióra, elméletre, „filozófiára” a fordító részéről nemcsak filozófiai szövegek fordítása során, hanem *minden* szöveg fordításakor szükség van. Ennek a fordítási koncepciónak a hiánya sajnos jól tetten érhető a zavaros, érthetetlen, értelmetlen fordítások láttán, és még inkább kitűnik — specifikus jellegéből adódóan — a filozófiai diszkurzus esetében. Ezért a legteljesebb mértékben egyetértünk a téma legismertebb francia szakértőjének, a Habermast, Frommot, Adornót, Nietzschét stb. fordító és az ún. *traduction philosophique* alapelveit kidolgozó JEAN-RENÉ LADMIRAL azon álláspontjával, amely szerint a filozófiai szövegek fordításakor „(...) alapvető követelmény, hogy a fordításról való gondolkodás [*réflexion théorique*] állandóan kísérje a fordítás tényleges gyakorlatát” (LADMIRAL: 1981. 22). Csaknem ugyanezt mondja más szavakkal GEORGE STEINER is, aki szerint „(...) filozófiai szövegek fordítása során minden egyes felhasznált irodalmi eljárásnak kifejezetten analitikusnak kell vagy kellene lennie. (...) A filozófiai szövegek fordításakor a fordítónak a logikai gondolatmenet érthetővé tételére kell törekednie” (STEINER: 1978. 317). Bár ez a követelmény kissé normatív-nak tűnik, G. STEINER idézett mondata azt „sugallja”, hogy a filozófiai diszkurzus fordítása során a fordító *irodalmi* eljárásokat használ fel, ennyiben tevékenysége a műfordítóéhoz közelít. J.-R. LADMIRAL hármass felosztása szerint (vö. LADMIRAL: 1981. 23) a filozófiai szövegek fordítása a műfordítás és a szakfordítás *között* helyezhető el, egyaránt merít mindkét fajta fordítás eszköztárából. Bár ez a tipológiai „besorolás” meglehetősen leegyszerűsítettnek és árnyaltatlannak tűnik (az alaposabb elemzés valószínűleg számtalan altípust tudna elkülöníteni), nem áll szándékunkban bemerészkedni a szövegelmélet és a szövegtipológia számunkra meglehetősen ingoványosnak tűnő területére. Minket inkább e konkrét szövegtípus, a *filozófiai diszkurzus* specifikus jellemzői érdekelnek, ezek is elsősorban a *fordítás* szempontjából.

2. A filozófiai diszkurzus

2.1. Ennek a szövegtípusnak talán legfontosabb sajátossága az, hogy nagy számban található benne olyan speciális szavak (szakkifejezések, fogalmak, terminus technicusok stb.), amelyek jelöltje [*signifié*] a befogadó számára első olvasásra nem mindig érthető. Heidegger magyar olvasója a *Lét és időben* nemcsak olyan, a köznyelvben is használt szavakkal találkozhat, mint „idő”, „gond”, „halál”, „hívás”, „hallgatás”, „fecsegés” stb., hanem olyan meghökkentő szavakkal, szóalakzatokkal is, mint „világiság”, „egész-volt”, „világban-benne-lét”, „egész-lenni-tudás”, „mindenkori

enyémvalóság” stb. Ezek a szavak — bármennyire furcsának, mesterségesen „csináltak” tűnnek is — mégiscsak a magyar nyelv nyelvi egységei, még akkor is, ha ebben a formájukban esetleg semmilyen más szövegben nem fordulnak elő. És mivel e „szavakat” ebben az összetételben egyetlen szótárban sem lehet megtalálni, az olvasó jogosan jut arra a következtetésre, hogy ezeket a szokatlan, idegen csengésű, a magyar fül számára sokszor bántóan magyartalan szóösszetételeket *maga a fordító* hozta létre. De vajon feltétlenül szükség van-e ezekre a furcsa „neologizmusokra”? Nem lehetne-e elkerülni és „normális” magyar szavakkal fordítani őket?

2.2. E jogos kérdés megválaszolásához érdemes a német eredetiben egy kicsit alaposabban szemügyre venni ezeket a szakkifejezéseket. A *Lét és idő* szövegében vannak teljesen hétköznapi német szavak, mint például a *Zeit* vagy a *Sorge*, ezek a német köznyelvben is nap mint nap előfordulnak. Más részük — ilyen például a *Zeitlichkeit*, az *Alltäglichkeit*, a *Weltlichkeit*, a *Geworfenheit*, a *Geschichtlichkeit*, a *Befindlichkeit* stb. — pontosan követi a német nyelv szokványos szóképzési eljárásait, így szótári jelentésüket [signification lexicale] viszonylag nem nehéz „összerakni”, felismerni vagy legalábbis nagyjából sejteni. Találunk aztán furcsa, meghökkentő német szavakat is, ilyen például a *das Da-sein*, a *das Dasein*, a *das Selbst* vagy a *das Man*. És végül vannak a szövegben olyan, a német fül számára is szokatlan, furcsa szóösszetételek, mint a *das In-der-Welt-sein*, a *das Nur-noch-vor-sich-Haben*, a *das Sich-auf-sich-zukommen-lassen*, a *das Sich-vorweg-schon-sein-in* stb., amelyekhez hasonlókkal lépten-nyomon találkozunk Heidegger filozófiai írásaiban. Ezek a szokatlan, olykor öt-hat részelemből álló szóösszetételek elválaszthatatlanul hozzátartoznak Heidegger filozófiájához, *létezmódjuk a* (heideggeri) *nyelv*. Olyan fogalmak nyelvi kifejeződései ezek a „szavak”, amelyek az absztrakció legvégső pontján, rendkívül sűrített módon jelzik-jelölik egy gondolkodási és absztrahálási folyamat végpontját. Megállapíthatjuk tehát: Heidegger filozófiai diszkurzusában ezek az olykor öt-hat részből álló nyelvi egységek nem egyszerűen a német nyelv szavai — amelyeknek megvan a maguk rögzített, pontosan meghatározott, leírt (szótári) jelentésük, jelöltjük és referensük —, hanem *filozófiai szakkifejezések*, filozófiai terminus technicusok, „*filozófémák*”¹⁰, amelyek specifikus (heideggeri) jelentése, értelme [sens discursif] — a különböző kontextuális átszövődések, át- és beszűrődések révén — a szövegben fokozatosan alakul ki, folyamatosan finomodik, és válik egyre árnyaltabbá. A filozófiai szövegek fordítói pontosan tudják: jórészt ezen alapvető, meghatározó értékű szakkifejezések fordításán áll vagy bukik az általuk létrehozott fordítás (a célnyelvi szöveg) *minősége*, hiszen a filozófémák célnyelvi ekvivalensei döntően befolyásolhatják a szóban forgó filozófus (vagy filozófia) megértését, befogadását a célnyelvi olvasóközönség körében. Pusztán elméleti szempontból valószínűleg végeláthatatlan vitákat lehetne folytatni olyan kérdésekről, hogy ezek a többszörösen összetett heideggeri terminusok vajon tekinthetők-e német *szavaknak* vagy sem, milyen rendező elv alapján szerveződnek meg a szövegben, és bukkannak fel a gondolatmenet adott pontján, hogyan illeszkednek egymáshoz, milyen mértékben befolyásolják egymás jelentését; a nyelvészeti elemzés pontosan le tudná írni morfológiai felépítésüket, létrehozásuk módját, lexikológiai „státusukat” stb. Ezek a problémák pusztán *elméleti* kérdések! A fordítónak azonban nem az a dolga, hogy állást foglaljon ezekben az elméleti kérdésekben, hanem az, hogy *gyakorlati választ adjon rájuk*: megfelelő célnyelvi ekvivalenst találjon például a *Befindlichkeit*, a *Zeitlichkeit* vagy a *Nichtigkeit* szóra, még akkor is, ha jól tudja, hogy ezek a szavak így, ebben a formában semmilyen német szótárban nem szerepelnek. Egyébként sem a szótári jelentésüket kell(ene) átvinnie a célnyelvi szövegbe — még akkor sem, ha feltételezzük, az említett szavaknak *van* valamiféle szótárban rögzített

jelentésük —, hanem azt a speciális diszkurzív jelentést, értéket [*valeur*], amelyet e szavak egy állandó, folytonos, bonyolult, árnyalt, rendkívül finom egymásrautalás, diszkurzív *cross-reference* során vesznek fel. A *Lét és idő* fordítóinak tehát ezt a sajátos értelmet kell megkísérelniük visszaadni a célnyelv nyelvi eszközeivel, és ez csak úgy lehetséges, ha sikerül feltárniuk a szóban forgó filozoféma (specifikusan heideggeri) szemantikáját.

3. Le lehet-e fordítani a heideggeri filozofémákat?

3.1. Az eddig elmondottak illusztrálására vegyünk egyetlen példát, a *die Befindlichkeit* főnevet, amelyet a *Lét és idő* egyik francia fordítója „csodálatosan elvontnak” nevez (vö. VEZIN: 1986. 558), és amelyben nem nehéz felfedezni a *sich befinden* igét (jelentése a HALÁSZ ELŐD szerkesztette német–magyar szótár szerint: 1. van vhol, tartózkodik; 2. vhogyan van v. érzi magát). A hagyományos grammatikai-lexikográfiai elemzés annyit azonnal ki tud mutatni, hogy ez a szó egy nőnemű német főnév, amely tartalmazza az elvont főnevek képzésére a német nyelvben általánosan használt *-keit* szuffixumot. A fordítás szempontjából azonban ezek az információk szinte teljesen irrelevánsak, hiszen a fordítóknak nem e szó szótári jelentését, hanem speciális heideggeri értelmét, értékét kell valamiképpen megteremteniük a célnyelven. Nem csoda, hogy a *Lét és idő* három francia fordításában három különböző francia szót találunk a *Befindlichkeit* helyén. Az 1964-es első fordítás két fordítója *sentiment de la situation*-nak (szó szerint: 'a helyzet érzése, helyzet-ézés') fordítja, a mű 1985-ös „kalóz” kiadásában az *affection* ('szeretet', 'behatás', 'benyomás', 'ézés') szerepel, az egy évvel később a Gallimard kiadónál megjelent legújabb, „hivatalos” fordításban pedig egy furcsa neologizmust látunk, a *disposibilité*-t. A heideggeri nyelv elemzésének külön könyvet szentelő HENRI MESCHONNIC — újrafordítván a mű egyes szövegrészeit — az *état d'esprit* ('szellemi/lelki állapot') francia megfelelőt tartja a legpontosabbnak a *Befindlichkeit* visszaadására. Az angol fordítás a *state of mind*-ot használja — úgy tűnik, ez a MESCHONNIC által használt *état d'esprit*-hez áll a legközelebb —, a mű magyar fordítói *diszpozíciónak* fordítják, FEHÉR M. ISTVÁN pedig *hangoltságnak*. Természetesen a „langue”, a kód szintjén a felsorolt célnyelvi megfelelők nem feltétlenül szinonimái egymásnak, de szinonimáknak tekinthetők — egy adott filozoféma diakrón célnyelvi változataiként foghatók fel — Heidegger filozófiai diszkurzusában. Nyilvánvaló, hogy e célnyelvi megfelelők kiválasztását hosszú reflexív és értelmező (hermeneutikai) elemzésnek kellett megelőznie, és a különbségek az eltérő interpretációk eredményei. A filozófiai szövegek fordítói csaknem mindig kénytelenek az elő- vagy utószóban explicit módon is beszámolni arról, milyen megfontolások nyomán döntöttek a végső célnyelvi ekvivalens mellett, milyen úton jutottak el az általuk legjobbnak vélt terminus kialakításáig. A francia „kalóz” kiadás fordítója, EMMANUEL MARTINEAU például azért használja a *Befindlichkeit* francia megfelelőjeként az *affection* szót, mert szerinte „(...) Heidegger a Szent Ágoston-i *affectio* interpretálására használta fel ezt a kifejezést” (vö. MESCHONNIC: 1990. 83), FRANÇOIS VEZIN, az 1986-os „hivatalos” francia kiadás fordítója pedig fél oldalnyi apró betűs megjegyzésben bizonygatja, milyen okok miatt volt kénytelen ő is neologizmust „gyártani” e heideggeri terminus francia nyelven való visszaadására (vö. VEZIN: 1986. 558–559).¹¹

3.2. „Csak egy bizonyos nyelven lehet filozofálni, és a felhasznált nyelv struktúrája döntően befolyásolja a filozófiai problémáknak már magát a felvetését is” — írja ÉTIENNE GILSON (1987. 271). Állításán a filozófusok valószínűleg jó ideig el tudnának

vitatkozni, a fordítók számára azonban a filozófiai problémák már „fel vannak vetve”, mégpedig egy adott nyelven; ez pedig Heidegger esetében a német. Persze jó, ha tudják: „Heidegger gondolkodása elválaszthatatlan német nyelvtől” (...) „filozófiája folytonos parabola a gondolat és a nyelv között” (MESCHONNIC: 1990. 328–239), azt sem árt tudniuk, hogy „a heideggeri filozófiában a nyelv *minden*” (KOCZISZKY: 1990. 157), az ő dolguk mégis az, hogy megkíséreljék a lehetetlent, megpróbálják kijátszani vagy megkerülni azokat a megkötöttségeket, amelyeket anyanyelvük kényszerít rájuk, és amelyek — legalábbis egy bizonyos ponton túl — mindenképpen határt szabnak lehetőségeiknek. Ha eleget akarnak tenni a fordítás azon alapvető céljának, hogy a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű elolvasása alól (LADMIRAL: 1979. 15), akkor mindenekelőtt ki kell szabadulniuk valamiképpen a „nincs-rá-szó” illuzórikus csapdájából. Valóban ne lenne megfelelő célnyelvi terminus a *Dasein* fordítására?¹² A VAJDA MIHÁLY által vezetett munkacsoport a *Daseint* „jelenválólét”-nek, FEHÉR M. ISTVÁN pedig „ittlét”-nek fordítja: az utóbbi az eredeti német szó magyar tükörszava, az előbbi egy — vitatható — minimális mennyiségű interpretációt is tartalmaz.¹³ Az *út*, a *szándék*, a *megközelítés*, a *koncepció* azonban megegyezik mindkét magyar megfelelőben: a fordítók úgy érezték, hogy ha a *Dasein* német szó, akkor nekik az a dolguk, hogy megfelelő magyar ekvivalenst próbáljanak találni rá. Az új francia és az angol fordítás is megtartja a *Daseint*, tehát nem lefordítják, hanem kód, a „langue” szintjén egyszerűen átviszik a német terminust. Hogy ez nem ment könnyen, azt jól mutatja FRANÇOIS VEZIN példája, aki a mű szövegéhez csatolt tanulmányában külön fejezetet szentelt a *Dasein* elemzésének (VEZIN: 1986. 519–527), e szónak a francia nyelvbe való beillesztése mellett érvelve.¹⁴ A *Lét és idő* e legújabb francia fordítását olvasgatva az embernek az az érzése támad, hogy a fordítót magával ragadta a „tökéletességre való törekvés rossz szelleme” [*le démon du perfectionnisme*] (LADMIRAL: 1979. 7), és óhatatlanul az eszünkbe jut JACQUES DERRIDA amerikai fordítójának, BARBARA JOHNSON-nak az a mondása, miszerint „minél tovább rágódunk egy szöveg fordítási problémáin, az annál lefordíthatatlanabbá válik” (JOHNSON:1985. 146).¹⁵

3.3. Az alábbiakban vegyünk sorra néhányat a bevezetőben említett *kompenzációs eljárások* közül. Bármennyire furcsának tűnjék is, a fordítók számára az olykor 5-6 résztgából álló szintetikus szóösszetételek célnyelven való újraszerkesztése, „újraösszerakása” jelenti a legkisebb gondot. Csak egy ilyen példát említve:

„*Das Nur-noch-vor-sich-Haben* von etwas liegt vor im reinen Anstarren als *Nicht-mehr-verstehen*.” (*Sein und Zeit*, 149.)

„A valaminek a pusztá rábámulásban *már-csak-elöttem-levése* mint *már-nem-értés* van jelen.” (*Lét és idő*, 291.)

„*Ne-plus-avoir-devant-soi-que* quelque chose, cela n'a lieu que lorsqu'on a le regard fixe au sens de *ne-plus-entendre*.” (*Etre et Temps*, 195.)

„When we merely stare at something, our *just-having-it-before-us* lies before us as a failure to understand it any more.” (*Being and Time*, 190.)

Nem nehéz belátni, hogy a német *Nur-noch-vor-sich-Haben*, a magyar *már-csak-elöttem-levés*, a francia *ne-plus-avoir-devant-soi-que* és az angol *just-having-it-before-us* szóösszetételek — némi megszorítással — egymás „tükörszavainak” tekinthetők.¹⁶

3.4. A szintetikus német szöösszetételeknek a célnyelven történő újraösszeállítása azonban nem is mindig olyan egyszerű, amint ezt az alábbi példa mutatja.

„Nur sofern Dasein überhaupt ist als *ich bin-gewesen*, kann es zukünftig auf sich selbst zukommen, daß es zurück-kommt.” (*Sein und Zeit*, 326.)

„A jelenvalólét általában úgy van, mint *én volt-vagyok*, és csak ennyiben képes jövőbelien úgy eljönni önmagához, hogy vissza-jön.” (*Lét és idő*, 537.)

„Ce n'est que dans la mesure où le Dasein est en bloc comme *je-suis-été*, qu'il peut, lui qui est à venir, s'en venir jusqu'à lui-même tout en revenant en arrière.” (*Etre et Temps*, 386.)¹⁷

„Only in so far as Dasein is as an 'I-am-as-having-been', can Dasein come towards itself futurally in such a way that it comes back.” (*Being and Time*, 373.)

A német *ich-bin-gewesen*, *Gewesen(heit)*, *gewesend* stb. terminusok fordítása szinte megoldhatatlan azokban a nyelvekben, amelyekben a jelen befejezettségét jelölő *praesens perfectum* nevű igeidő nem létezik. Ilyen nyelv a magyar is, ezért a fordítók kénytelenek magyarázkodni¹⁸, és kompenzációs eljáráshoz folyamodni: „A 'múlt' helyett igyekeztünk következetesen a 'volt' szóval operálni, de tisztában vagyunk vele, hogy ebben sem rejlik benne a jelenben megőrzöttség mozzanata” (537). A francia fordító ugyancsak kompenzációs eljáráshoz folyamodik, jobb híján a *je-suis-été* összetételt használja: e „megoldás” ellen az a jogos kifogás vethető fel, hogy grammatikai hibát tartalmaz, holott az *ich bin-gewesen* nem tűnik grammatikai hibának. Az angol fordítók a teljes német mondatot megadják lábjegyzetben, elmagyarázzák a kifejezés értelmét, majd hozzáfűzik: „Az 'ich bin gewesen'-t fordíthattuk volna 'I am been'-nel is, de ebben a kontextusban megkockáztattuk [*we have ventured*] az 'I am as having been' fordítást (*Being and Time*, 373). E példával talán sikerült valamelyest érzékeltetnünk, milyen nehéz *egyszerre* visszaadni a célnyelven az eredeti német szerkezet morfológiai strukturáját és a befejezettség mozzanatát még azokban a nyelvekben is — például az angolban —, amelyekben elvileg megvan ennek lehetősége.

3.5. Nem kis nehézséget jelent a fordítók számára az olyan heideggeri neologizmusok célnyelvi ekvivalenseinek megtalálása, amelyek esetében a veszteségek magából a *nyelvből* adódnak, ezért szinte sehogyan sem kompenzálhatók. Amint az egyes fordítások elemzéséből kitűnik, az ilyen esetekben a fordítók mindenütt a szemantikai szempontot tartották elsődlegesnek, és kénytelen-kelletlen beletörődtek a formai veszteségek elkerülhetetlenségébe.

„*Das Selbst* der Alltäglichkeit aber ist *das Man*, das sich in der öffentlichen Ausgelegtheit konstituiert...” (*Sein und Zeit*, 252.)

„A mindennapi *önmaga* azonban nem más, mint az *akárki*...” (*Lét és idő*, 432.)

„*Mais le soi-même* de la quotidienneté est *le on*...” (*Etre et Temps*, 307.)

„*But the Self* of everydayness is *the 'they'*.” (*Being and Time*, 296.)

Hogyan lehetne visszaadni a *das Man* pejoratív, degradáló semlegességét olyan nyelveken, amelyekből hiányzik a semleges nem, vagy — mint a magyar nyelv esetében — még a grammatikai nem fogalma is ismeretlen? A *das Man* visszaadására a

francia fordítók kénytelenek a hímnemű határozott névelőt alkalmazni, az angol fordításban a többes szám 3. személyű, idézőjelbe tett személyes névmást találjuk, a mű magyar fordítói az *akárki* általános névmást használják, FEHÉR M. ISTVÁN pedig az-embernek fordítja. Hasonlóképpen a szemantikai szempont érvényesítését láthatjuk a *Rede-Gerede* szójáték célnyelvi megfelelőinek kiválasztásakor. A fordítók nyilvánvalóan pontosan tudják, hogy a heideggeri filozófiában a beszéd (*Rede*) a mindennapi életben nem egyszerűen beszéd, hanem annak degradált, „lefokozott” változata, a fecsegés (*Gerede*).¹⁹ A *Rede-Gerede* szópár hangzásbeli hasonlósága elkerülhetetlen módon elvész azokban a nyelvekben, amelyek nem rendelkeznek ezzel a prefixációs lehetőséggel: ilyen az általunk elemzett mindhárom célnyelv (vö. *beszéd* ↔ *fecsegés*; *discours* ↔ *on-dit*; *discourse* ↔ *idle talk*). A szemantikai megkülönböztetést viszont, fontosabbnak ítélve ezt, mint a hangzásbeli rokonságot, a fordítók mindhárom célnyelvben megtartották.

3.6. Egyébként az, amit Heidegger a nyelvvel művel, „olyannyira specifikus, hogy egyesek már 'heideggeri nyelvről' [*„langue heideggerienne”*] beszélnek” (MESCHONNIC: 1990. 296), amelynek legszembetűnőbb sajátossága a *fordíthatatlanság*. Ebben az észrevételben lehet némi igazság, hiszen Heidegger olyan szójátékai, mint — hogy csak néhányat idézzünk — *die Sprache spricht*; *das Nicht nichtet*; *das Licht lichtet*; *die Welt weltet* stb. szükségképpen elvesznek azokban a nyelvekben, amelyekben nincs meg a hangzásbeli asszociációs kapcsolat a *Sprache* és a *sprechen* stb. között, nem is beszélve az olyan igék szándékos többértelműségéről, mint amilyen például a *lichten*.²⁰

4. A szignifikáns jegy érvényesülése a heideggeri filozofémák fordításában

4.1. Minden szöveg tartalmaz olyan fontos, jellegzetes, „szignifikáns” jegyeket, amelyeket a fordítási művelet során mindenképpen át kellene „menteni” a célnyelvi szövegbe, mert a forrásnyelvi szöveg meghatározó jegyeit képezik. E kérdéssel az általános fordításelmélet egyik leglényegesebb pontjához jutottunk, kifejtésére itt nem vállalkozhatunk.²¹ Mindössze annyit jegyzünk meg, hogy a forrásnyelvi szövegnek sohasem lehet az *összes* szignifikáns jegyét átvinni a célnyelvi szövegbe, de azt, hogy az adott szövegnek *mely* jegyei (legyenek) szignifikánsak, a fordítónak saját magának kell eldöntenie, ezt semmiféle fordításelmélet nem fogja tudni „megmondani” neki, és nincs olyan felsőbb fórum vagy instancia sem, amelyhez döntései helyességével kapcsolatban tanácsért fordulhatna.

4.2. A szignifikáns jegy érvényre juttatása jól kimutatható az egyes filozofémák fordításában. A *Lét és idő* magyar fordítói például szignifikáns jegyek tekintették a *Hand* ('kéz') tő meglétét a Heidegger által gyakran használt *Vorhandenheit*, *Vorhandensein* és *Zuhandenheit* terminusokban, ezért „kéznéllevőség”, „kéznéllet”, illetve „kézhezállóság” ekvivalensekkel fordították őket. FEHÉR M. ISTVÁN, úgy tűnik, nem tekintette ezt a jegyet szignifikánsnak: ő az előbbi kettőt egyaránt „meglét”-nek, míg a *Zuhandenheit*et „kéznéllet”-nek fordítja. A francia fordító szintén nem tartja szignifikánsnak ezt a jegyet, mivel a *Vorhandenheit*et az „être-là-devant” ['előllévő(ség)'], a *Zuhandenheit*et pedig „utilisabilité” ['használhatóság'] megfelelővel adja vissza. Az angol fordítás az előbbire a „presence-at-hand”, az utóbbira a „readiness-to-hand” összetételt alkalmazza: a *Hand* tő megtartását — már csak azért is, mert egybeesik a német eredetivel — az angol fordítók is fontosnak tartották. Ez a példa jól mutatja, hogy a megfelelő célnyelvi ekvivalens keresése során — az elkerülhetetlen hermeneu-

तिकai tevékenység közben — a fordítónak kétféle megkööttséggel kell egyszerre, egyidejűleg megbirkóznia: az egyik magából a *nyelvből*, a célnyelv morfológiai struktúrájából ered, a másik pedig a *discours*-ból, az adott szerző filozófiai diszkurzusából (a filozófiai szemantikából) származik. A megkööttségek tehát egyszerre *formai* (morfológiai) és *tartalmi* (szemantikai) természetűek. Az interpretációs különbségek — a hangsúlyok máshová helyezése — e kétféle megkööttség valamelyikének előtérbe állításából fakadnak: ez „okozza” a heideggeri szakterminusok fordításának eltérését a *Lét és idő* magyar szövegében és a műhöz — FEHÉR M. ISTVÁN által — írott *Előszó*ban. Talán nem lesz haszontalan, ha — mintegy az elmondottak illusztrálásaként — példaképpen megadjuk néhány sajátos, meghatározó értékű heideggeri szakkifejezés magyar megfelelőjét a VAJDA MIHÁLY által vezetett munkacsoport, valamint FEHÉR M. ISTVÁN fordításában.

Eredeti	Vajda Mihály	Fehér M. István
das Dasein	jelenvalólét	ittlét
das In-der-Welt-sein	világban-benne-lét	világban-való-lét
die Vorhandenheit	kéznellevőség	me glét
das Vorhandensein	kéznellét	me glét
die Zuhandenheit	kézhezállóság	kéznellét
die Entschlossenheit	elhatározottság	eltökéltség
die Zeitlichkeit	időbeliség	időiség
die Befindlichkeit	diszpozíció	hangoltság
die Eigentlichkeit	tulajdonképpeniség	autenticitás
besorgende	gondoskodó	gondozó
das Man	az akárki	az-ember
das Verfallen	hanyaglás	bukás

A sort természetesen folytathatnánk, de nem tesszük, mert nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy *minden* heideggeri filozofémának két különböző magyar megfelelője van. Magától értetődően nagy számban fordulnak elő *egyezések* is a két fordító között — a *die Geworfenheit* mindketten „belevettség”-nek, a *das Gerede*-t mindketten „fecsegés”-nek, a *die Sorge*-t „gond”-nak fordítják stb. —, minket azonban mégis inkább az *eltérések* érdekelnek. Ha alaposabban szemügyre vesszük a fenti alapterminusok kétféle fordítását, akkor megállapíthatjuk, hogy két, egymástól meglehetősen eltérő fordítói koncepcióval állunk szemben. Míg a VAJDA MIHÁLY vezette fordítói munkacsoport nagy gondot fordít a heideggeri szakkifejezések pontos, a szó belső morfológiai felépítését is híven tükröző magyar fordítására — ami olykor fölöslegesen redundánssá teszi a szóösszetételt ('világban-benne-lét'), és magyartalanná, nehezen érthetővé a szöveget —, addig FEHÉR M. ISTVÁN bevallottan másféle koncepció szerint fordít: „A Heidegger által művelt fenomenológiai-hermeneutikai filozófia értelmében egy fordítás nem akkor sikeres, ha a szavakat több-kevesebb hűséggel és pontossággal lefordítja, hanem ha magát a dolgot képes — annak előzetes megértése alapján — valamiképpen megszólaltatni. Ha képes erre, akkor elkerülhető a 'heideggerizálás', vagyis az ezoterikussá válás Heidegger által olyannyira kellenlennül szemlélt veszélye is. Ennek megfelelően arra törekedtünk, hogy az ezoterizmusokat minél inkább elkerüljük, s a mindenkori határokon belül lehetőleg gördülékeny, olvasható — mindenekelőtt pedig magyar — szöveget állítsunk elő” (FEHÉR M.: 1992. 22—23, kiemelés az eredetiben).²²

4.3. „Heidegger gondolkodása olyannyira mélyen gyökerezik a nyelvben, hogy komolytalan dolog volna szemére vetni homályosságát. Nem szándékosan ilyen, de számára ez elkerülhetetlen” — zárja ÉTIENNE GILSON Heidegger művének francia fordításáról írott megjegyzéseit (GILSON: 1987. 365). Mint írja, számára „Heidegger tökéletlenül érthető németül, de tökéletesen érthetetlen franciául”, ám a hibát nem Heidegger nagyszerű fordítóiban, hanem magában a vállalkozásban — vagyis a *fordításban* — kell keresnünk. Heidegger fordítói ugyanis pontosan ismerik azt a kapcsolatot, amely összeköti az általuk használt francia és az eredeti német szót: saját fordításaikat az *eredetin keresztül* értik franciául is. Azonban az, aki csak a fordítást olvassa, nem képes rekonstruálni az eredeti német nyelvű terminust a fordító által megadott célnyelvi ekvivalens alapján, és ha összeveti egymással az eredeti szöveget és a fordítást — erre sokszor maga a fordító kényszeríti őt azzal, hogy szögletes zárójelben megadja az általa javasolt célnyelvi megfelelő német eredetijét —, akkor zavarodottsága nemhogy csökkenne, hanem tovább nő, mivel most már nem *egy* szöveg van előtte, hanem *kettő*, és egyre erősödő nyugtalansággal teszi fel magának a kérdést: milyen alapon tekinti magát az egyik szöveg a másik fordításának. Ezért van szükség a számtalan fordítói megjegyzésre, magyarázatra, kommentárra és glosszáriumra²³, amelyek semmiképpen nem helyettesíthetik a fordítás érthetőségét, világosságát. A filozófiai diszkurzus, az egyes filozófémák fordítása körül újra és újra fellángoló szakmai viták, egyes szövegrészek (olykor teljes művek) újrafordítása óhatatlanul felveti azt a kérdést: vajon a filozófiai diszkurzusra nézve is érvényes-e J.-R. LADMIRALnak az az állítása, amely szerint a fordításnak mentesítenie kell az olvasót az eredeti mű elolvasása alól. Ebben rejlik célja, célszerűsége [*finalité*]. Irodalmi művek fordítása, az ún. műfordítás esetében ez a követelmény nyilvánvalóan igaz, érvényességét nehéz lenne tagadni. De a filozófiai szövegek esetében nem képzelhető-e el, hogy ennek az állításnak éppen az ellenkezője az igaz? Nem lehetséges-e, hogy a cél éppen az, hogy az olvasó érdeklődését *felkeltse* az eredeti szöveg (szövegrész, szakkifejezés, filozóféma stb.) iránt? Hiszen a nyelv kétségtelenül tükröz valamiféle mentalitást, világlátást, *Weltanschauung*-ot...

4.4. A fenti kérdés megválaszolásához különbséget kell tennünk fordítási *probléma* és fordítási *kérdés* között.²⁴ Egy fordítási *problémát* valamiképpen meg lehet oldani — akár úgy is, hogy nyíltan beismerjük megoldhatatlanságát —, egy fordítási *kérdést* azonban újra és újra fel kell tenni, keresve azt a módot, ahogyan egyáltalán *lehet* tenni. Megválaszolását pedig ott kell keresni, ahol az valójában megtalálható: egy *nyelv* specifikus lehetőségein belül. Meggyőződésünk, hogy a filozófiai diszkurzus nem fordítási „problémákat” tartalmaz, hanem *fordítási kérdéseket vet fel*, és e kérdésekre adható válaszlehetőségek jelennek az eltérő értelmezések nyomán létrejött különböző célnyelvi ekvivalensekben.

Jegyzetek

1. Ebben a dolgozatban „szövegen” nem a szövegelmélet, szövegnyelvészet kutatási tárgya értenőd, hanem inkább az, amit a francia nyelvű terminológia — a *langue/parole* dichotómia analógiájára, a *texte* oppozíciójaként — *discours*-nak nevez. Alkalmasabb magyar megfelelő hiányában én is a „diszkurzus” szót fogom használni. A *discours philosophique* a francia nyelvű szakirodalomban *discours théorique (culturel)*-nek nevezett szövegtípus részét képezi (l. erről bővebben LADMIRAL: 1981. 22–23), ez nagyjából azoknak a szövegeknek összefoglaló elnevezése, amelyeket mi „másodlagos irodalomnak” (a társadalomtudományok leíró jellegű szövegeinek) hívunk. Fontosnak tartjuk annak kijelentését, hogy a magunk részéről az ilyen szövegeket — nem csupán a fordítás szempontjából, hanem egyébként is — éppúgy *műveknek* tekintjük, mint az ún. „elsődleges” irodalmi alkotásokat; számunkra tehát a *Lét és idő* éppen olyan mű(alkotás), mint mondjuk a *Háború és béke*.
2. A *Lét és idő* eredeti szövegének, valamint különböző nyelvű fordításainak bibliográfiai adatait l. az *Irodalomjegyzék* I. részében. A heideggeri szakkifejezések magyar fordításainak elemzése során VAJDA Mihály és FEHÉR M. István munkáira támaszkodtam. A *Lét és idő* teljes magyar nyelvű szövege 1989-ben a Gondolat Kiadónál jelent meg a VAJDA Mihály által vezetett munkacsoport fordításában. A műhöz FEHÉR M. István írt előszót, aki ebben az előszóban — csakúgy mint más írásaiban és fordításaiban — az általa kialakított terminológiát használja (vö. *Előszó*, 26). Minthogy e dolgozat tárgyat éppen az eltérő fordítói koncepciók bemutatása és elemzése képezi, ez a terminológiai különbözőség nagyon megkönnyíti, sőt kifejezetten segíti munkánkat.
3. Heidegger filozófiájának legjobb magyar nyelvű ismertetése FEHÉR M. István: *Martin Heidegger: egy XX. századi gondolkodó életútja* című könyvében található (2., bővített kiadás, Göncöl Kiadó, 1992.), mely tartalmazza a Heideggerrel foglalkozó bibliográfiát is.
4. L. erről például VEZIN: 1986. 515–518; MESCHONNIC: 1990. 296; GILSON: 1987. 365 stb., de ezúttal sem szeretnénk állást foglalni a fordíthatóság/fordíthatatlanság elvi kérdésében.
5. A *Lét és idő*nek például 3 francia nyelvű és németek szerint 7 (vö. KOCZISZKY: 1990. 162), mások szerint 11 japán nyelvű fordítása létezik.
6. L. erről bővebben LADMIRAL: 1979. 249–257.; LADMIRAL: 1981.; ALBERT: 1988.
7. A filozófiai diszkurzus fordításának legnagyobb nehézségét az okozza, hogy — különösen a XX. századi filozófusok — *tudatosan* kiaknázzák, szinte a végsőkig fokozzák a nyelvi kreativitás (poliszémia, paronímia, asszociatív-konnotációs kapcsolatok stb.) nyújtotta lehetőségeket, s ezzel ők maguk teszik szinte fordíthatatlanná saját írásaikat. (Gondoljunk csak a DERRIDA által „kitalált” *différance* szóra, amely a *différer* ige többszörös poliszémiaja és az *-ence/-ance* képző hangzásbeli egybeesése stb. miatti csak súlyos kompromisszumok árán „fordítható” más nyelvekre; a különböző magyar megfelelők — „differancia”, „el-különböződés”, „halasztódó-különbözés” stb. — elemzésére, a francia nyelvű filozófiai diszkurzus sajátos fordítási nehézségeinek bemutatására itt nem vállalkozhatunk.)
8. L. erről bővebben ALBERT: 1992. és ALBERT: 1993. 12–13.
9. Amint erre mássutt már utaltunk (ALBERT: 1992. 119–122), a fordításelmélet alapvető oppozíciója a *langue/discours* vagy — korábbi, „nyelvészetibb” változatában — a J. CATFORD (1965. 27) által leírt *formális megfelelés/szövegekviivalens*.
10. A „filozóféma” terminust J. DERRIDA vezette be 1972-ben megjelent *La dissémination* című művében; elemzése messze meghaladná e dolgozat kereteit.
11. A *Lét és idő* magyar fordításának recenziense sem tartja helyesnek a *Befindlichkeit* „diszpozíció”-val való fordítását: „(...) ennél talán még az olyan sajátos magyar kifejezés is jobb lett volna, mint amilyen mondjuk a 'kedély'” (KOCZISZKY: 1990. 160).
12. A *Dasein* fordítását egy francia szerző a Heidegger-fordítás sarkalatos kérdésének tekinti („Le terme 'Dasein' est l'*exemple-phare* de la difficulté à traduire Heidegger”, vö. GRANEL: 1985. 153); fordítása, fordíthatósága azóta is végeláthatatlan viták forrása.
13. „Számomra először is nem elég konkrét, nem elég plasztikus a 'jelenvalólet' és a 'jelenvalóság'; másodszer pedig zavarónak érzem a 'jelen' tövét is, amely a magyar nyelvben azonos a *jelenidő* 'jelen'-jével” (KOCZISZKY: 1990. 160, kiemelés az eredetiben).
14. Érvelését mintegy összefoglalva ezt írja: „Az, hogy a *Dasein* nem fordítottuk le, hanem megtartottuk eredeti formájában, nem meghatárlás a nehézségek elől, hanem éppen ellenkezőleg: kísérlet arra, hogy a francia filozófiai szakirodalomba, a francia nyelvbe beillesztjük [intéger] a *Dasein* szót” (VEZIN: 1986. 526). Más francia fordítók — például a „kalóz” kiadás fordítója, E. MARTINEAU vagy a Heideggerről külön könyvet író H. MESCHONNIC — ugyanakkor nem tartják lefordíthatatlannak a *Dasein*-t: mindketten a *le là-être* francia megfelelőt javasolják rá, amely a *Dasein* francia tükörszava. Csupán érdekességként említem meg, hogy maga Heidegger is javasolt egy francia terminust a *Dasein* fordítására (a *le être-le-là* szóösszetételt), amely a francia nyelv „szellemétől” elképesztően idegen.
15. Az eredeti angol nyelvű mondat így hangzik: „The more a text is worked through by the problem of translation, the more untranslatable it becomes.”

16. A perfekcionizmusra törekvő francia fordító „megoldása”, a *ne-plus-avoir-devant-soi-que* ékes példája annak, hogyan lehet egy alapvetően helyes elvet rosszul érvényesíteni. Az összetett szavaktól vizsgáló, alapvetően analitikus felépítésű francia nyelv „szellemétől” mélyesen idegenek az effajta szóösszetételek. A mű más francia fordítói és az angol fordítók is sokkal többször élnek a „determinologizálásnak” nevezett fordítói eljárással, vállalva a minimális *contre-sens*, a nem teljesen pontos értelmezés veszélyét is. Ugyanakkor a terminológiai pontosságra való törekvés olyan „szófermedvényeket” eredményez a francia nyelvben, amelyek láttán a francia anyanyelvű olvasó hátán a hideg futkározik. Hogy csak két ilyen példát említsünk: a morfológiai struktúráját tekintve egyszerű *Jemeinigkeit* szót — amelyet a magyar fordítók „mindenkori enyémvalóság”-nak, az angolok pedig „mineness”-nek fordítanak — François VEZIN a *l'être-chaque-fois-à-moi* megfelelővel, a hasonlóan egyszerű *Furchtsamkeit* („félelemmel telítettség”, „fearfulness”) neologizmust pedig a *l'être-susceptible-d'éprouver-la-peur* francia ekvivalenssel „adja vissza”. Ez a fajta terminológiai pontosság többet árt a műnek, mint amennyit használ, és a francia olvasó számára egyes szövegrészeket tökéletesen érthetetlenül tesz.
17. Mintegy az előző jegyzetben mondottak illusztrálására megadom e mondat „újr fordított” változatát H. MESCHONNIC értelmezésében: „Seulement autant que le là-être est en général comme j'ai-été, peut-il, à venir, vers lui-même venir, de sorte qu'il re-vienne” (MESCHONNIC: 1990. 242).
18. „Mint hogy a magyar nyelvben a praesens perfectum (befejezett jelen) mint igeidő ma már nem létezik, de amíg létezett — »vala« —, addig sem tűnt ki belőle a jelennel való összefüggés, így a nevezett terminusok fordítása megoldhatatlan” (537).
19. A *ge-* prefixum etimológiájáról és specifikus heideggeri használatáról I. MESCHONNIC: 1990. 329—332; a *Gerede* francia fordításának kritikai elemzését I. MESCHONNIC: 1990. 190—194.
20. A *Die Sprache spricht* hangzásbeli hasonlósága teljesen eltűnik a fordításokból (vö. „A nyelv beszél”, „La langue parle”, „Language speaks” stb.). Hogy Heidegger mit „művel” a német nyelvvel, annak illusztrálására idéznék — H. MESCHONNIC: 1990. 296—297 nyomán — egy mondatot a *Vom Wesen des Grundes* című mű 3. kiadásának előszavából: „Jenes nichtende Nicht des Nichts und dieses nichtende Nicht der Differenz sind zwar nicht einerlei, aber das Selbe im Sinne dessen, was im Wesenden des Seins des Seienden zusammen gehört.” A francia Heidegger-kutató Jean-François MARQUET szerint ez a mondat — bár némétül tökéletesen érthető és világos — francia nyelvre nem fordítható le. Álláspontjával nem ért egyet Henri MESCHONNIC, aki a mondat filológiai elemzése nyomán megadja saját francia nyelvű fordítását is.
21. L. erről bővebben ALBERT: 1993. 12—14.
22. FEHÉR M. István fordítói felfogása ahhoz a módszerhez áll közel, amelyet a modern fordításelméletben — Jean-René LADMIRAL elnevezése nyomán — „cibliste”-nek nevezünk. Ez a koncepció alapvetően az olvasó, a befogadó szempontjait állítja előtérbe, és élesen szemben áll a szerző, a *feladó* „érdekeit” képviselő, a szerző közlési szándékát mindenáron érvényesíteni próbáló (a forrásnyelvi szöveg minél több szignifikáns jegyét a célnyelvibe „átmenteni” igyekvő) ún. „sourcier” módszerrel. L. erről LADMIRAL: 1986.
23. Ilyen fordítói magyarázatokat, „magyarázkodásokat”, kommentárokat és glosszáriumokat a *Lét és idő* minden fordításában bőségesen találunk. Ebből a szempontból a *Being and Time* a legalaposabb: a „Glossary of German expressions”-t (505—523) az „Index of English expressions” követi (524—583), majd következik az „Index of Latin expressions” (584—585), végül a sort az „Index of Greek expressions” zárja (586—587).
24. L. GRANEL: 1985. 153.

Irodalomjegyzék

I.

- Martin HEIDEGGER: *Sein und Zeit*. 16. Auflage. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1986.
 Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*. Fordította VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989.
 Martin HEIDEGGER: *Etre et Temps*. Traduit par François VEZIN. Éditions Gallimard, Paris, 1986.
 Martin HEIDEGGER: *Being and Time*. Translated by John MACQUARRIE & Edward ROBINSON. Basil Blackwell, Oxford, 1985.

II.

- ALBERT Sándor:
 1988. Quelques aspects de traduction philosophique, in: *Acta Romanica*, XIII. 151—168.
 1992. Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén, in: PETÓFI S. J.—BÉKÉSI I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan* 4. JGYTF Kiadó, Szeged, 115—124.
 1993. The Traps of Formal Correspondence, in: *Perspectives: Studies in Translatology*. Copenhagen, Museum Tusulanum Press, 1993./1. 11—21.
- CATFORD, John:
 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London, Oxford University Press.

- FEHÉR M. István:
1992. Bevezetés Martin HEIDEGGER: *Az idő fogalma* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest) című művéhez, 7–24.
- GILSON, Étienne:
1987. *L'Être et l'Essence*. 2e édition revue et corrigée. Paris, Librairie Philosophique J. Vrin.
- GRANEL, Gérard:
1985. Les langues sont des terminaux logiques, in: BERMAN, A. & alii (éds.): *Les tours de Babel*. Mauvezin, Éditions Trans-Europ-Repress, 151–179.
- JOHNSON, Barbara:
1985. Taking Fidelity Philosophically, in: GRAHAM, J. (ed.): *Difference in Translation*. Ithaca & London, Cornell University Press.
- KOCZISZKY Éva:
1990. Csak a gondolkodó létezik, in: BUKSZ, II/2. 156–163.
- LADMIRAL, Jean-René:
1979. *Traduire: théorèmes pour la traduction*. Paris, Payot.
1981. Éléments de traduction philosophique, in: LADMIRAL, J.-R. & MESCHONNIC, H. (sous la direction de): *La traduction*. No. spécial de „Langue Française”, 51/1981. 19–34.
1986. Sourciers et ciblistes, in: *Revue d'Esthétique*, 12/1986. 33–42.
- MESCHONNIC, Henri:
1990. *Le langage Heidegger*. Collection „Écritures”, Paris, Presses Universitaires de France.
- STEINER, George:
1978. *Après babel. Une poétique du dire et de la traduction*. Paris, Albin Michel.
- VEZIN, François:
1986. Au sujet de la traduction, in: HEIDEGGER, M.: *Être et Temps*. Paris, Éditions Gallimard, 515–590.

SOME QUESTIONS OF TRANSLATING PHILOSOPHICAL TEXTS

SÁNDOR ALBERT

This paper discusses some specific questions concerning the translation of philosophical texts. These questions are exemplified by a comparative analysis of several philosophical terms („philosophemes”) taken from Martin Heidegger's main work, *Being and Time*. I have attempted to demonstrate that the different target language (Hungarian, French and English) equivalents of these philosophical terms imply different conceptions („theories”) about translation and could be considered as the results of a long and rather complicated hermeneutic activity. I have also tried to make clear that the translator of philosophical texts always has to take into account two types of constraint: on the one hand, those (formal, morphological) imposed by the structure of the target *language* and, on the other, those (semantic) coming from the *discourse* of the given philosopher. The final „solutions”, the target language equivalents are, obviously, inevitable compromises between these constraints, and reflect different *possible answers* to the philosophical questions involved by the given text.

* * *

Ez a tanulmány Heidegger alapművének, a *Lét és időnek* különböző nyelvű kiadásait használja fel az ún. filozófiai diszkurzus fordítási nehézségeinek bemutatására. Csaknem egy évvel e tanulmány elkészülte után került a kezembe a *Szemiotikai szövegtan* 5. kötete, benne TÖRÖK GÁBOR „Kritikusan, sok oldalról szembesülni a szöveggel” című írásával. Nem vagyok híve a meddő, értelmetlen, sértődöttségekbe torkolló vitáknak, és annak ellenére, hogy az elmúlt húsz év során kb. négyezer oldalnyi szöveget fordítottam—kontrollszerkesztettem különböző kiadók számára, meglehetősen járatlannak érzem magam a „szövegelmélet”, „szövegnyelvészet”, „szövegstiliztika”, „szövegvilág” stb. kérdéseiben. Éppen ezért semmiképpen nem áll szándékomban kommentálni T. G. dolgozatának *tartalmát*, és eltekintek írásának *nyelvi* (szintaktikai, lexikális, stilisztikai) elemzésétől is. „Lesznek, akik szerint nem idetartozó dolgokat is befotam a körbe” — írja a szerző, s ebben tökéletesen egyetértünk. T. G.-nak ugyanis szíve joga Heidegger-t nem szeretni, mint ahogy az is magánügy, hogy én viszont többet tanultam Heideggertől, mint az összes görög filozófustól együttvéve. Még azt is el tudom fogadni *véleményként* — bár nem értek vele egyet —, hogy „az objektív valóság elismerése nélkül 'idem per idem' meghatározások szellemi légtornász-mutatványai maradnak Martin Heideggernek saját szövegei is” (234), hogy létezik „heideggeri nyelvinség” (226), amelltt azonban, hogy a *heideggeri* a „szélhámos(kodás)” jelzője legyen (225), már nem lehet szó nélkül elmenni. Nem hiszem, hogy Heideggert nekem kellene megvédenem: filozófiáját lehet szeretni vagy nem szeretni, nyelvéét lehet nehézkesnek vagy akár érthetetlennek is nevezni, egyéb ténykedéseit lehet (és kell is) bírálni, a „heideggeri szélhámos” szóösszetételt azonban egy komoly tudós-nak-szakembernek szerintem semmilyen körülmények között nem szabad leírnia. (A. S.)

A SZEMÉLYKÖZI KAPCSOLATOK JELLEGÉNEK MEGHATÁROZÁSA Hét kormányprogram szembesítő vizsgálatának tapasztalatai*

DÁNIEL ÁGNES

0. Vizsgálatom célja az volt, hogy megtaláljam, milyen eljárásokkal lehet frásban rögzített szövegekből visszakövetkeztetni a beszélő attitűdjének egyik-másik jellemző jegyére. Egy ilyen vizsgálat elvégzésére alkalmas anyagnak ígérkeztek a kormányprogramok szövegei: hasonlóságai, ill. különbözőségeik kihüvelykezését az teszi lehetővé, hogy a politikai szövegeknek (többé-kevésbé) homogén csoportját alkotják.

Hasonló a közlési szituációjuk, a kormányprogram parlament elé terjesztésének ünnepélyes aktsusa.

Hasonló a beszélő — a szövegalkotó — helyzete, a hatalmi hierarchiában elfoglalt kitüntetett helye.

Hasonló a beszéd társak köre: a szövegnek nemcsak azok a címzettjei, akik az ülésteremben foglalnak helyet, hanem áttételesen, ill. potenciálisan mindazok, akik az üzenetet hallgatják, olvassák, az országhatárokon belül vagy kívül.

Hasonló a szöveg célja is. A szövegalkotó ismerteti eszmerendszerét, törekvéseit, a maga és kormánya elé tűzött feladatokat, egyszersmind megkülönbözteti vagy elhatárolja magát az előző kormány/kormányok tevékenységétől. Mindezt úgy foglalja szavakba, hogy érzékeltesse, milyen természetű kapcsolatrendszert kíván kialakítani valós és potenciális partnereivel.

Sokféle szempontból vizsgáltam különböző kormányprogramok szövegét. Ezúttal csupán azt a gondolatmenetet szeretném felvázolni, amelynek folyamán a szöveg strukturált, szervezett egészéből kiszűrtem egyes benne megírt és beléje írt jeleket és jelzéseket, közelebről azokat, amelyekből megállapíthatóvá válik, hogy milyen jellegű kapcsolatrendszert létesít a szövegalkotó (az ország határain belül élő) beszéd társaival: a fölérendeltségen nyugvó vertikális, vagy a kölcsönösségen alapuló horizontális kapcsolatokat hangsúlyozza-e.

Igaz ugyan, hogy a keresett jelek és jelzések a nyelvi szövedékben realizálódnak, nyelvi megjelenítésük módja mégsem vezethető vissza közvetlenül akár a szókészlet szelekciójára, akár a grammatikára — a szöveg kódolt és eventuális konstituenseire —, akár pusztán az azonos csoportba sorolt szövegek struktúrájának hasonló, ill. eltérő jegyeire. Persze, ennek ellenére sem hagyhattam figyelmen kívül az egyes kormányprogramok nyelvi szövedékének specifikumait (pl. a figyelemfelkeltő, a retorikus jellegű megnyilatkozások gyakoriságát, megoszlását, pragmatikai értékét, vagy a célmeghatározással, a programadással szükségszerűen együtt járó tartalmi-logikai kapcsolásfajták és modális értéket hordozó predikátumok gyakoriságát és aktuális funkcióját stb.). Nem mellőzhettem azoknak az eltéréseknek a vizsgálatát sem, amelyek a hasonló felépítésű különböző szövegek szervezésére/szerveződésére jellemzőek (pl. az egyes részek terjedelmének, arányainak, a beléjük foglalt tartalmi egységek szekvenciális rendjének stb. megfigyelését és csoportosítását). Feltételezésem szerint

* E tanulmány kézírata 1991 tavaszán érkezett szerkesztőségünkbe, technikai okok miatt azonban csak most tudjuk közölni.

ui. csak valamennyi kormányprogram nyelvi szövedékének és struktúrájának együttes elemzése nyújthatott módot arra, hogy kiemeljem, szembesítsem, végül interpretáljam azokat a szövegenként változó számú és eltérő kontextualizációjú — jellemzően halmozódó és rekurrens — funkcionálisan meghatározott elemeket, amelyekhez a szövegalkotó személyközi kapcsolatainak jellegéről kialakítandó/kialakuló modell hozzárendelhető.

Az analízis szakaszában kiemeltem, majd a szintézis folyamán szembesítettem és interpretáltam azokat a belső összefüggéseket leképező — leginkább jellemző — szövegelemeket, amelyeknek significatumából vissza lehetett következtetni arra, miképpen fogja fel, ill. jeleníti meg a szövegalkotó a maga státusát, aktuális helyzetét és a különböző beszéd társaival kialakítandó/kialakított személyközi kapcsolatait.

1. Vizsgálatomat többféle forrásmunka és saját tapasztalataim alapján végeztem. (Lásd: Irodalomjegyzék.) Szakaszait és szintjeit az alábbi vázlat szemlélteti.

A. A szövegcsoporthoz tartozó elemzés

- a szerkezeti felépítés leírása
- az egyes részek funkciójának meghatározása
- a releváns részek kijelölése
- a funkcionálisan releváns modális értéket hordozó predikátumok kigyűjtése

B. Az egyes szövegek elemzése

- a szövegalkotóra és beszéd társaival kapcsolatos jelek/jelkomplexusok denotációjának és toldalekolásának csoportosítása
- a releváns részek vonatkoztatási hálózatának kidolgozása és
- csomópontjaik kialakítása
- a kigyűjtött predikátumoknak a KÖTELEZŐ/TILTOTT, LEHETSÉGES/LEHETETLEN, KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS kategóriák szerinti csoportosítása és
- (100 mondategységre vetített) számszerűsítése és
- a vonatkoztatás szubjektuma szerinti további differenciálása

C. Az összes szöveg szembesítése

a szövegeknek a részmegállapítások hasonlóságai és különbözőségei szerinti csoportosítása

D. A személyközi kapcsolatok interpretációja

az interpretáció modelljének kialakítása (annak a korrelációnak [kompatibilitásnak/inkompatibilitásnak] az alapján, amely a relevánsan hasonló, ill. különböző jelek/jelkomplexusok signifi-

catuma és a szövegalkotók eszmerendszerére, értékrendjére és helyzetmeghatározására vonatkozó jelek/jelkomplexusok signifi-
catuma között mutatható ki)

A vizsgálat tárgyának jellegéből és céljából fakadóan nem követhetem gépiesen az egyes lépések rendjét. A vázlat is jelzi, hogy mind a szövegcsoport, mind az egyes szövegek elemzése és egybevetése folyamán különféle részmegfigyeléseket kellett kölcsönös összefüggéseik szerint egymás mellé rendelnem, ill. interpretálnom.

Amikor a dolgozat szövegét összeállítottam, úgy láttam, hogy valamennyi feldolgozott adatot és következtetést terjedelmi okokból lehetetlen, egyszersmind mondandóm konzisztenciája szempontjából főlősleges is volna ismertetnem. Nem tértem ki néhány olyan részkérdésre sem, amelyet korábbi feldolgozásaimban tüzetesebben elemeztem. Például a tartalmi-logikai kapcsolásfajták megoszlása és a szövegalkotó voluntarista beállítódása között kimutatható korrelációt a négy magyar kormányprogram szembesítésének tanulságait összefoglaló kéziratban taglaltam. Következtetéseimet azonban abba a kiinduló feltételezésbe implikáltam, amely szerint nincs közvetlen összefüggés a szövegalkotók eszmerendszere és a „vezetők” és „vezetettek” kapcsolatának kialakítása között.

2. A korpusz összeállításakor két premisszából indultam ki.

(1) Nincs szabályos, nincs szükségszerű korreláció a szövegalkotó attitűdje és a között a nyelvi rendszer között, amely üzenetét megjeleníti.

Ezért nemcsak magyar, hanem francia kormányprogramok szövegét is elemeztem. Azt feltételeztem ti., hogy ha több, nem azonos nyelven megalkotott, de azonos csoportba sorolható szöveget szembesítek, jobban ki tudom magam vonni a nyelvi realizáció vonzasköréből, egyértelműbben ragadhatom meg a személyközi kapcsolatokra utaló sajátos jeleket és jelzéseket, aktuális közléstartalmukat, nyíltan kifejezett és/vagy burkoltan érzékeltetett szándékukat, végül pontosabban értelmezhetem összefüggéseiket.

(2) Nincs közvetlen összefüggés a szövegalkotó eszmerendszere és személyközi kapcsolatainak jellege között.

Ezért olyan kormányfők beszédét vettem össze, akiknek értékrendje, eszmerendszere, társadalom- és gazdaságpolitikája egymástól jól megkülönböztethető.

Vizsgálatom tárgya hét kormányprogramnak az országgyűlési/nemzetgyűlési jegyzőkönyvekben közzétett (nyomtatott) szövege volt. Fontosabb adataikat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

3. A parlamenti programbeszédék azért vethetők össze, mert azonos szövegcsoport sajátos variánsai, mert hasonló a funkciójuk, és ez a hasonló funkció határozza meg szerkezeti felépítésüket.

Valamennyi kormányprogram szövege három olyan részre oszlik, amely mind közvetlen funkciója, mind tárgya szempontjából jól megkülönböztethető.

I. Bevezetés

Funkciója, hogy felhívja a figyelmet a kormány programjának időszerűségére és megokolja alapelveit.

II. Feladati rész

Funkciója, hogy ismertesse a kormány stratégiáját, a program — változó számú és terjedelmű — főbb pontjainak célját és indokait; tájékoztatást adjon az egyes feladatok elvégzésének időpontjáról és/vagy módozatairól.

A szöveg

Alkotója	Kelte	bekezdései-	mondatai-	m. egysé-	szöveg-
		nek	nak	geinek+	szavainak
száma					
Nagy Imre	1953. VII. 4.	56	230	533	5400
Hegedűs András	1955. IV. 18.	44	174	364	3200
Grósz Károly	1987. IX. 16.	102	375	747	6100
Antall József	1990. V. 22.	163	424	857	8100
Pierre Mauroy	1981. VII. 8.	286	530	1220	11600
Jaques Chirac	1986. IV. 9.	173	350	985	9400
Michel Rocard	1988. VI. 29.	177	318	831	7600

+ Mondategységen a tagmondatokat, ill. predikatív és/vagy depredikált szintaktikai szinonimákat értem.

III. Befejezés

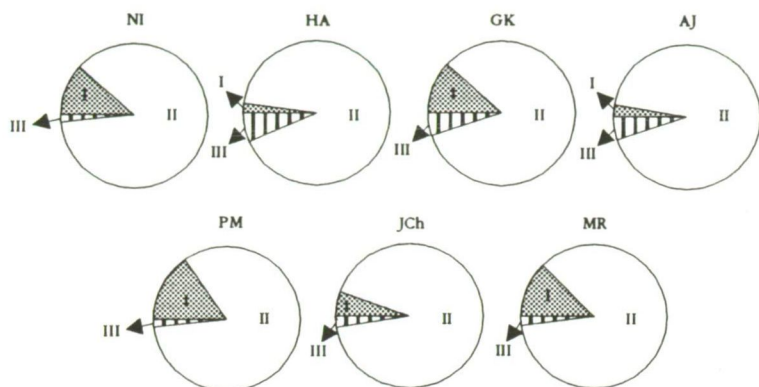
Funkciója, hogy megnyerje a beszédpartnerek rokonszenvét és lehetőleg szélesebb körű támogatását.

Ha a vizsgálat célja, hogy a szövegeknek a személyközi kapcsolatokra utaló hasonlóság, ill. különböző jegyeit megfelelően értelmezzem, az interpretáció nem nélkülözheti a három szövegrész terjedelmének szembesítését sem.

A három szövegrész viszonylagos terjedelmének meghatározására, ill. értelmezésére — ismét korábbi tapasztalataim szerint — a mondatok száma látszik a legalkalmasabbnak. Ezért olyan kördiagramokat szerkesztettem, amelyek az I., a II. és a III. részbe foglalt mondatok számának a szöveg összes mondatához viszonyított arányát szemléltetik. (A szöveg jele ezen az ábrán is, mint innentől kezdve mindenütt, a szövegalkotó vezeték- és utónevének kezdőbetűje.)

Az ábrák jól mutatják, hogy minden szöveg arányai különböznek az összes többitől.

Ha a beszélő és a megszólított beszédpartnerek viszonyának megjelenítése szempontjából különösen releváns bevezető és záró részek arányait vetjük egybe, azt látjuk,

hogy a program I. részét a leghosszabban — a magyar szövegalkotók közül NI — fogalmazza meg. A legrövidebbre az a HA fogja, aki viszont a III. részben mindenkinél terjedelmesebben fejti ki, miért számít valamennyi aktuális és potenciális beszédparta jóváhagyására. Igen rövid viszont ez a záró rész mind PM, mind NI szövegében.

Ha a két legszemélyesebb hangvételtű I. és III. rész összes mondatát arányítjuk a szöveg összes mondatához, azt látjuk, hogy AJ és JCh beszédében ez a két rész feltűnően rövid. A terjedelmet AJ azzal kompenzálta, hogy a szöveg leghosszabb — 11 mondategységből összetett — mondatát a záró bekezdésbe illesztette; JCh meg azzal, hogy a III. rész minden mondata közé hosszabb szünetet iktatott (írásban új bekezdést nyitott).

A II. rész GK, AJ és MR szövegében hét-hét, HA, PM és JCh szövegében hat-hat szakaszra oszlik; egyedül NI bontja nyolc szakaszra. A feladati rész legterjedelmesebb egysége valamennyi beszédben a gazdaságpolitikai kérdéseket ismertető szakasz, amelyet azonban NI kettébont (egy „az iparosítás terén” és egy „mezőgazdaság terén fennálló” „új feladatokról” szóló szakaszra).

4. Az I. és III. rész kiemelten kapcsolatteremtő funkciójának ismeretében már önként adódott a vizsgálat menete. Annak ellenére, hogy a II. rész valamennyi kormányprogram szövegének legterjedelmesebb egysége, a tüzetes elemzést a bevezetés és a befejezés szövegével kezdtem.

Először ebből a két részből emeltem ki a szövegalkotóra (a kormányprogram szubjektumára) vonatkozó különféle jeleket és jelzéseket, majd azokat, amelyek a beszédpartokra vonatkoznak.

Ez után jelöltem ki és interpretáltam a személyközi kapcsolatok vonatkoztatási hálózatának csomópontjait, azokat a szemantikai fókuszokat, amelyekre a korábban kiválasztott jelek és jelzések referálnak.

A II. rész elemzése során a korábban kiemelt jelekhez és jelzésekhez rendeltem hozzá a megfelelő referenciaazonos elemeket. Újabb szemantikai fókuszok felbukkanása — és erre is akadt példa — a szerkezeti felépítés zavaraira világított rá.

A vonatkoztatási hálózat csomópontjai közötti összefüggések értelmezését azzal támasztottam alá, hogy csoportosítottam és kvantifikáltam a szöveg funkciója által meghatározott fontosabb, modális értéket jelölő predikátumokat.

Az eljárások sorozatának ehelyütt csak lényegesebb mozzanatait és a belőlük levont fontosabb következtetéseket ismertetem.

5.1. Kormányprogramjának bevezető részében NI kétféleképpen utal a szöveg szubjektumára (önmagára): a nem pontosan azonosítható, a valamiféle kollektív sub-

jektumra vonatkozó többes szám 1. személyű toldalékolással (*hazánk, eredményeink, további lépést teszünk stb.*) és a *kormány* főnévvel (*a kormány felelősséggel tartozik*). A befejező részben viszont megjelennek az egyes szám 1. személyre utaló formák: hangsúlyozni kívánom, meg *valyok* győződve róla, szent meggyőződése. Előfordulásuk viszonylagos gyakorisága kiemeli őket a többi — banális — jelölés/toldalékolás sorából, és erős affektív tónust ad az üzenetnek.

A megszólított beszéd társak teljes listáját a befejező bekezdés tartalmazza: Tisztelt *Országgyűlés, az ország*, amelynek „szeme ma ideszegeződik a parlament üléstermére”, *dolgozó népünk, munkásosztályunk, parasztságunk, értelmiségünk, egész dolgozó népünk*.

Könnyű volt az I. és a III. részből kijelölni azt a három vonatkoztatási csomópontot, amely egyben meghatározza a személyközi kapcsolatok jellegét is. Az első ilyen szemantikai fókusz azokat a jeleket és jelzéseket sűríti magába, amelyek a *felelőség*, a második azokat, amelyek a *kötelességérzet/-tudat*, a harmadik meg azokat, amelyek a *meggyőződés* szavakkal jellemezhető szemantikai mezőre utalnak. Pl.: „a kormány (...) a haza jó vagy bal sorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes *felelősséggel tartozik*”. Vagy a záró bekezdés utolsó előtti mondata: „*Meg valyok győződve róla, hogy dolgozó népünk, munkásosztályunk, parasztságunk, értelmiségünk, a haza iránti kötelességérzettel mélyen áthatva valóra váltja üdvös célkitűzéseinket*”.

A II. rész számos olyan szövegelemet tartalmaz, amely referenciaazonos a három szemantikai fókuszba sorolt elemekkel. Pl.: „Ez kétféle *kötelezettséget* jelent, egyrészt arra *kötelezi* a kormányt, hogy... A kormány ezt vállalja és végre is fogja hajtani (értsd: kötelezettséget vállal a végrehajtásért). Másrészt arra *kötelezi* a munkásosztályt, hogy...”. Végül: „*Meg valyok róla győződve, hogy meg is fogja tenni...*”. Erre a motívumra utal vissza a beszéd egyik kulcsmondata: „(...) *a siker* legfőbb biztosítéka a széles néptömegek aktív részvételében van”. A szövegösszefüggés szerint a *siker* szó vonatkoztatási alapja 'a feladatok megvalósítása', vagyis 'az elvállalt köteleességek teljesítése'. Ugyanerre a szövetségshelyre utal vissza a belpolitikai kérdéseket taglaló szakasz egyik mondata: a program „*célkitűzései alkalmasak arra, hogy dolgozó népünket kormánya köré tömörítsék*”. És ugyanerre utal előre az imént idézett mondat is: „*Meg valyok győződve róla, hogy meg is fogja tenni*”. A gondolatlánc utolsó szeme a záró résznek az előző bekezdés végén idézett mondata.

A „*hogy népünket kormánya köré tömörítsék*” mondat egység kétségtelenül NI szemléletének spontán realizálódása. Mert GK „*a társadalmat*” a kormány „*mellé*” szeretné „*felsorakoztatni*”; AJ meg arra „*szóltítja fel a magyar népet*”, hogy „*álljon állama, Országgyűlése, kormánya mögé*”. PM viszont azt mondja, hogy „*körénk*” — Mitterrand köztársasági elnök pártja/a szocialista kormány köré — „*gyülekezik a baloldali népe*”.

Végül nézzük át, mit mutat a személyközi kapcsolatteremtés szempontjából lényegesebb modális értéket hordozó predikátumok (100 mondat egységre számított) gyakorisági hányadosa.

A számsorokból és oszlopokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legtöbb kötelesség/kötelezettség magára a szövegalkotóra hárul, a tiltások pedig csupán rá vonatkoznak. A vonatkoztatási hálózat csomópontjainak, csomópontjai összefüggéseinek értelmezése azt tanúsítja, hogy nemcsak a szövegalkotónak vannak kötelességei/kötelezettségei, mert meggyőződése, hogy „*üdvös célkitűzéseit*” csak a haza

javáért, „dolgozó népünk boldogulásáért” érzett felelősség kölcsönös vállalásával, csak a kire-kire háruló feladatok teljesítésével lehet „valóra váltani”. NI-nek a beszédter-
saival kialakított viszonyát tehát olyan *horizontális* kapcsolatok jellemzik, amelyek bi-
zonyos emberi, erkölcsi értékek érvényre jutásába, érvényre juttathatóságába vetett
feltétlen bizonyosságán nyugszanak.

<i>A</i> szövegalkotó számára (én, a kormány, mi)	<i>más számára</i> (munkásosztály, parasztság, államhatalmi szer- vek, SZÖVOSZ stb.)	<i>meg nem nevezett szubjektum számára</i>	<i>Összesen</i>	
	KÖTELEZŐ/TILTOTT			
4,1/0,6	1,9/φ	1,9/φ	7,9/0,6	
	LEHETSÉGES/LEHETETLEN			
3,-/φ	φ/φ	φ/φ	3,-/φ	
	KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS			
1,7/φ	φ/φ	φ/φ	1,7/φ	
<i>Összesen</i>	8,8/0,6	1,9/φ	1,9/φ	12,6/0,6

5.2. *HA* önmagára, egyes szám 1. személyű toldalékolás formájában, összesen három mondatban utal: a bevezető rész két, és a záró rész egy mondatában (pl.: arra törekszem, szilárd meggyőződése). A szöveg többi mondatában nehezen lehet a szövegalkotót azonosítani. A szöveg utolsó előtti bekezdésében például ezt mondja: (...) mindent elkövetünk azért, hogy (...) tovább erősítsük a béke és haladás táborát”. A *mi* lehet akár a párt, akár a kormány/a kormányfő, akár „állami szerveink”, vagy akár „a nép” is.

De bizonytalan, hogy a szövegalkotónak az-e a szándéka, hogy beszédterseihöz szóljon, vagy az-e, hogy helyettük szóljon, és bizonytalan, hogy kihez, ill. kik helyett beszél.

A bevezető rész 2. bekezdésének harmadik mondata így szól: „Részvétetni ezeknek a feladatoknak végrehajtásában annyit jelent, mint szolgálni népünk felemelkedésének (...) nagy nemzeti ügyét”. A *feladatok* főnév visszautal a megelőző két mondatra: a kormány „egész tevékenységének alapja pártunk, a Magyar Dolgozók Pártja politikája, amelynek célja...”, majd: „Olyan célok ezek, amelyek lelkesedéssel töltenek el minden becsületes magyar hazafit, munkást, dolgozó parasztot, néphez hű értelmiségit. A befejező rész — továbbra is kategorikusan állító — mondatai a következőképpen utalnak vissza a feladatok végrehajtóira: „A magyar nép a párt és a munkásosztály vezetésével élt ezzel a lehetőséggel...”, majd: „Az egész magyar dolgozó nép lelkesedéssel vesz részt ezeknek a feladatoknak a végrehajtásában...” és: „A magyar nép nagy bizakodással lép fel... Tudja, hogy...”. Csakhogy nem egyértelmű, ki is értendő magyar népen, ill. az egész magyar dolgozó népen: minden magyar hazafi, vagy — a bevezető rész meghatározása szerint — csak minden becsületes magyar hazafi; minden paraszt, vagy csak minden dolgozó paraszt, minden értelmiségi, vagy csak minden néphez hű értelmiségi. A beszéd utolsó mondata azonban azt sejteti, hogy valójában mindegy, ki az, aki megszólal, és kik azok, akikhez a szövegalkotó szól: „Ezeknek a nagy feladatoknak a végrehajtásában, a hazánk további felemelkedéséért

folyó lelkesítő munkában az egész nép, a párt és a kormány töretlen egysége az az erő, amely országunkban biztos záloga sikereinknek és ügyünk győzelmének". (Vö. NI szövegének a *siker biztosítékáról* szóló idézett mondatát.) A beszélő és a beszédpartnerek töretlen egysége tehát lehetővé teszi, hogy szerepüket a szövegalkotó folyamatosan felcserélje, szűkítse vagy bővítse hol a megszólított, hol a megszólítottak körét.

A két rész szövege alapján kitapinthatóvá válik vonatkoztatási hálózatának három csomópontja: az elsőt a *feladat/célkitűzés*, a másodikat a *végrehajtás*, a harmadikat a *lehetőség* szavak közléstartalmába sűrűsödő jelek és jelzések együttese, összefüggése alkotja.

Ahhoz, hogy világos képet alkossunk magunknak a személyközi kapcsolatok sajátos rendjéről, még értelmeznünk kell a bennünket érdeklő modalitások gyakoriságát és megoszlását.

	<i>A szövegalkotó számára (én, a párt és a kormány, a kormány, a nép stb.)</i>	<i>más számára (népgazdaságunk, a szocializmus, az állami vezetés minden dolgozója stb.)</i>	<i>meg nem nevezett szubjektum számára</i>	<i>Összesen</i>
		KÖTELEZŐ/TILTOTT		
	5,8/0,5	0,8/φ	3,3/0,5	9,9/1,
		LEHETSÉGES/LEHETETLEN		
	3,6/φ	1,9/φ	1,4/φ	6,9/φ
		KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS		
	1,4/φ	φ/φ	φ/φ	1,4/φ
<i>Összesen</i>	10,8/0,5	2,7/φ	4,7/0,5	18,2/1,

A modalitások megoszlása és gyakorisági hányadosa két szempontból érdemel figyelmet: magas a KÖTELEZŐ/TILTOTT kategóriába sorolt predikátumok aránya (az összes mondategység 3%-a kötelez/tilt; NI szövegében a megfelelő arány mindössze 1,6%), és magas a nem azonosítható szubjektumra vonatkozó predikátumok aránya is (2,6%, NI szövegében 0,7%).

HA (ott és akkor) mindent és mindenkit a párt politikájának, a párt által kijelölt feladatok végrehajtásának rendel alá. Magát és kormányát úgy jeleníti meg, mint aki/ami valamilyen — a végrehajtásért felelős — közvetítő. A beszédpartnerekkel kialakított kapcsolatai személytelenek, preskriptív, vertikális jellegűek. Még a látszat kedvéért sem törekszik beszédpartnerei jóindulatának megnyerésére, még a látszat kedvéért sem kéri támogatásukat (l. a szöveg idézett záró mondatát).

5.3. GK kormányprogramja I. és III. részének tanúsága szerint önmagáról hol egyes szám 1. személyben beszél (pl. nyílik alkalom, hogy (...) koncentrálnak, fontosnak tartom stb.), hol a többes szám 1. személyű toldalékolással utal önmagára/kormányára, vagy *mindnyájunkra*. Egy ízben, magyar szövegekben elég szokatlan módon, önmagát „a Minisztertanács új elnöke”-ként aposztrofálja.

A megszólított beszédpartnerek köre tag: *Országgyűlés/országgyűlési képviselők*;

Önök, ill. Önök és minden felelősen gondolkodó honfitársunk, a társadalom, ill. a társadalom politizáló rétegei, minden tisztességes ember, honfitársaim/honfitársaink.

Már a bevezető részben felbukkan az a két lexéma — *stabilizálás* és *kibontakozás* —, amelyről minden okunk megvan azt feltételezni, hogy a szöveg szemantikai fókuszaira vonatkoznak. Csakhogy vonatkoztatási alapjuk ambivalens (nemcsak azért, mert a stabilizálás aspektusa aktív, a kibontakozásé viszont mediális), referencia-azonosságuk nehezen tapintható ki.

Vajon mire referálnak a következő mondat kiemelt elemei? „A stabilizálást már az idén megkezdjük, s a *kibontakozás* feltételeit megteremtve (...) akkor lépünk tovább, amikor (...) gazdasági *növekedésünk megélénkül*, egyensúlyi zavaraink megszűnnek ...”. Mikor/mi által/miképpen teremtettük meg a *kibontakozás* feltételeit? És hogyan függ össze mindezzel az a kijelentő mondat, amely szerint „már korábban elhatározott gazdasági és társadalmi *reformfolyamatok felgyorsítása*” a kormány munkaprogramjának legfőbb célkitűzése? *Stabilizálás* itt tehát annyi, mint az egyensúlyi zavaroknak nem a megszűntetése, hanem a megszűnése; a *kibontakozás* egyenlő a megélénküléssel, ill. a reformfolyamatoknak nem a felgyorsulásával, hanem a felgyorsításával?

Az anaforikus/kataforikus kapcsolatok fonalát persze ugyanennyire nehéz követni azoknak a mondatoknak, szövegszelvényeknek a láncolatában, amelyek a szövegalkotó és a „tisztelet országgyűlési képviselők”, „rajtuk keresztül a társadalom” között létesített kapcsolatokra utalnak.

Beszéde utolsó előtti mondatában ezt mondja GK: „(...) nagyon fontosnak tartom, hogy amikor most honfitársainkat közös cselekvésre szólítjuk, érezzük át annak jelentőségét, hogy a haza sorsáról és jövőjéről van szó.”

Már ismerjük a „honfitársaink” főnév különféle antecedenseit. De vajon most kihez szól a miniszterelnök? „Minden tisztességes ember”-hez? A „társadalom”-hoz? Vagy ahhoz a „felelősen gondolkodó, józan, jövőjéért felelősséget érző többség”-hez, amelyet a kormány „maga mellé akar felsorakoztatni”?

A „közös cselekvés” legtöbb antecedensét a II. rész szövege tartalmazza. Ami a kormányt illeti, az segít; állást foglal; kezdeményez; megvalósít; átalakít; irányt és lehetőséget ad, „számít a társadalom segítőkészségére”; munkáját „az eddiginél jobban az Országgyűlés ellenőrzése alá helyezi” stb. Ami meg a beszédpartnereket illeti, a gazdálkodó szerveknek „tanulságokat *kell* levonniuk”, a vezetőknek „eredményeket *kell* felmutatniuk”. És annak ellenére, hogy „nem tudunk és nem akarunk beleszólni az újságkészítés, a televíziós és rádiós műsorszerkesztés szakmai feladataiba, a sajtónak pozitívan *kell* hatnia a gazdasági és társadalmi folyamatokra”.

Végül a „szólítjuk” bizarr szóválasztásából az „elfogadás”, a „jóváhagyás” kötelező volta hallatszik ki. Két előzménye expliciten fogalmaz: „változtatásokat az élet *kényszeríti* ránk” és: „A változásnak most szorító *kényszere* hat”. A szövegegész összefüggésének értelmében az el nem fogadás, a jóvá nem hagyás a hazafiatlanság, a tisztességtelenség vállalásával volna egyenértékű.

Ugyanez a gondolat hatja át — *mutatis mutandis* — AJ programbeszédének egyik utolsó mondatát, amelyben Deákot idézve, ezt mondja: „Azokat is, akik a jelenlegi átalakulásnak *n e m b a r á t a i*, igyekeznünk kell barátainvá tennünk, (...) és ha magunk közt összebomlunk, nem is kell külső ellenség, mert az ország magát teszi semmivé”.

Megint más formában, de hasonló gondolatot fejez ki JCh is, aki beszédét a következő mondatral zárja: „Mindnyájunk (minden képviselő)

becsületbeli ügye, hogy szívvel-lélekkel azt a Franciaországot szolgáljuk, amelyhez valamennyien — vagy majdnem valamennyien — olyan állhatatosan ragaszkodunk”.

Ezek után semmi meglepetést sem tartogatnak a modalitások gyakoriságát és megoszlását feltüntető számsorok és oszlopok.

<i>A</i> szövegalkotó számára (én, a kormány, mind- annyiunk)	<i>más számára</i> (ország, tudomány, vállala- tok, szövetkezetek stb.)	<i>meg nem</i> <i>nevezett</i> <i>szubjektum</i> <i>számára</i>	<i>Összesen</i>
	KÖTELEZŐ/TILTOTT		
3,5/0,4	2,3/φ	5,9/0,3	11,7/0,7
	LEHETSÉGES/LEHETETLEN		
0,7/0,9	1,1/0,7	2,4/1,7	4,2/3,3
	KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS		
1,3/φ	φ/φ	0,1/φ	1,4/φ
<i>Összesen</i>	5,5/1,3	3,4/0,7	8,4/2,-
			17,3/4,-

A KÖTELEZŐ/TILTOTT kategóriába sorolt predikátumok magas arányát előre lehetett látni: GK szövegében kevesebb a feltétlen állítást tartalmazó mondategység, mint HA-éban, de több a modálisan árnyalt predikátum. Magas a meg nem nevezett szubjektumokra utaló predikátumok aránya, egyötödével magasabb, mint HA szövegében. Ugyancsak GK kormányprogramja tartalmazza a legtöbb olyan predikátumot, amely a tiltás, ill. a megvalósíthatatlanság fogalmára vonatkozik (az összes regisztrált predikátum 18,8%-a; HA szövegében a megfelelő arány 4,5%).

GK olyan kapcsolatrendszer alakít ki beszéd társaival, amely az egyedül lehetséges megoldások biztos tudatán nyugszik, amely — mindent egybevetve — félreérthetetlenül *vertikális* jellegű.

5.4. *AJ* kormányprogramja I. és III. részében önmagára vagy egyes szám 1. személyű, vagy többes szám 1. személyű toldalékolás formájában utal (hangsúlyozom, kérem stb., ill. tevékenységünk, nem titkolhatjuk el stb.). De ez utóbbi toldalékolás egyszer „kormányunk”-ra, másszor „mindnyájunk”-ra vonatkozik. Gyakran megnevezi a szubjektumot, éspedig a „kormány” lexémával. A III. rész 4. bekezdésében pl. azt mondja: „(...) *a kormány* (...) *törekszik* arra, hogy .../ *számít* arra, hogy...”. A nyelvi megjelenítésnek e mögött a formája mögött felsejlik *AJ*, amint szavait képletesen is a szószék magasságából intézi beszéd társaikhoz: „A pillanat ünnepi voltát azért is hangsúlyozom...”, vagy: „Ebben a szellemben, egy megszülető magyar parlamentarizmus otthonában, a magyar közjogi folytonosság házában kérem.../ E szellemben kérem...”.

Akikhez szól: *Tisztelt Országgyűlés/Tisztelt Ház, Hölgyeim és Uraim/Honfitársaim/a magyar nép egésze; a koalíció politikai pártjai/az ellenzék.*

A személyközi kapcsolatok tónusát meghatározza az a szemantikai terület — „a történelem” —, amely a kormányprogram vezérmotívuma, vonatkoztatási hálózatának egyik csomópontja. Olyan jelek és jelkapcsolatokkal van referenciaazonossági vi-

szonyban — csak a bevezető és a záró rész harminchárom mondatában —, mint: *történelem/történelmi; négy évtized országglása/az elmúlt évtizedek; a közelmúlt eseményei; a múlt öröksége; a Szent István-i intelmek, a magyar közjogi folytonosság stb.*

A záró rész egyik mondata így szól: „Az ország szekerét higgadtan és erős kézzel irányító, hiteles jövőképpel rendelkező kormányzást *kér ma a történelem.*” Néhány előzménye a feladati rész első szakaszából: a kormány a maga alapelveit „*történelmi követelményként* támasztja magával szemben”; majd: „*Történelmi feladat (...)* helyreállítása”, vagy: „Magyar kormány régóta nem kezdhetett a munkának ilyen kedvező *világtörténelmi csillagzat* alatt”, de „ha (...) (akkor) eljárszunk egy *történelmi* esélyt”. És: „A kormányprogram (...) alapoz *történelmi örökségünkre...*”; „A kormány az ország *történelmi tradíciói* alapján sem tekinthet el (...) kialakításától” stb.

Az interakciós folyamat egyik pólusában azok a jelek és jelzések csomósodnak össze, amelyek a beszélőt motiválják, de amelyeket a szövegalkotó úgy jelenít meg, mintha ő maga valójában objektuma volna „a történelem” kényszerítésének, készítésének. Másik pólusában azok a jelek és jelzések fonódnak össze, amelyek a beszédársak *magyar nemzeti* tudatára apellálnak. AJ a *házára/Magyarországra* hivatkozva kívánja meggyőzni az *egész nemzetet/a magyar nép egészét/mindazokat, akik e hazában élnek*, hogy „*ha a nemzet létérdekeiről van szó, egymás mellett kell állnunk az alapvető kérdésekben*” (vö. GK szövegének „a haza sorsáról és jövőjéről” szóló idézett mondatát).

Az előző három szöveg személyközi kapcsolatának interpretációját két oldalról közelítettük meg: először a vonatkoztatási hálózat csomópontjainak, azután az egyes modálisan árnyalt predikátumok megoszlásának és gyakoriságának oldaláról.

NI szövegéből azt a három szemantikai fókusz emeltük ki, amelyet a *meggyőződés, a felelősség* és a *kötelesség* lexémákkal jellemeztünk. HA szövegére azok a vonatkoztatási csomópontok voltak jellemzőek, amelyek a *feladat/célkitűzés, végrehajtás* és a *lehetőség* szemantikai területében összegeződnek. GK szövegének ambivalenciáját arra vezettük vissza, hogy két alapszavának, hangsúlyozom: szavának (*stabilizálás* és *kibontakozás*) referenciális bázisát a kontextus alapján lehetetlen volt egyértelműen meghatározni.

Bár a szövegek vonatkoztatási csomópontjaiban összesűrűsödő elemek tartalmaznak több-kevesebb olyan szemantikai jegyet, amely utal a személyközi kapcsolatok jellegére, végkövetkeztetéseinket mégis a KÖTELEZŐ/TILTOTT, a LEHETSÉGES/LEHETLEN és a KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS predikátumcsoportok numerikus összefüggéseinek értelmezése után vontuk le.

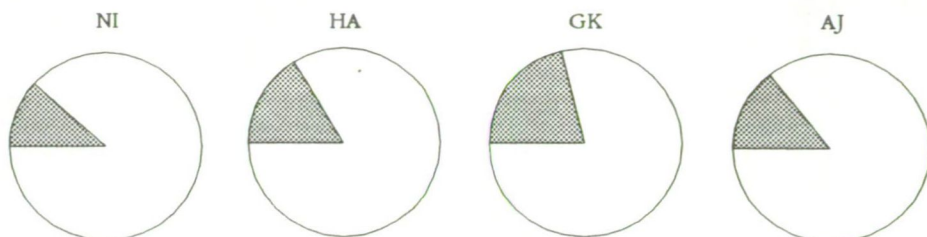
A KÖTELEZŐ/TILTOTT kategóriába sorolt predikátumok megoszlása és gyakorisága megerősített abban a feltevésünkben, hogy NI beszédársáival horizontális természetű kapcsolatokat alakít ki.

Már első megfigyeléseink alapján is megállapítottuk, hogy HA személyközi kapcsolatait a fölrendeltség, a vertikális rend határozza meg. Végül a KÖTELEZŐ/TILTOTT csoportba sorolt és meg nem határozott szubjektumra vonatkozó predikátumok gyakorisága bizonyossá tette mindazt, amit korábban észleltünk.

A GK szövegéből levont következtetést egyértelművé a mind a három kategóriában regisztrált, meg nem határozott szubjektum(ok)ra vonatkozó predikátumok magas aránya tette. Személyközi kapcsolatait ő is vertikális rend szerint alakítja ki.

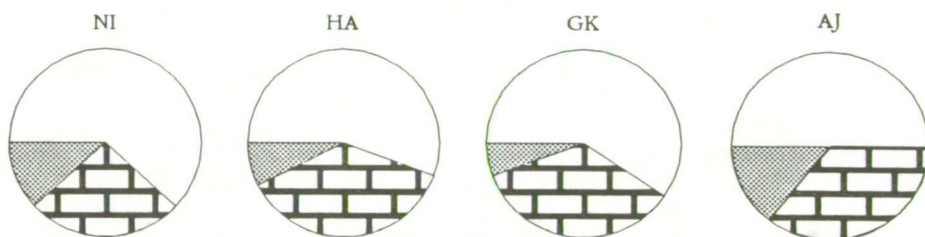
Visszatérve AJ szövegére: a személyközi kapcsolatok vonatkoztatási hálózatának két csomópontját már kijelöltük. A végkövetkeztetéseket azonban most úgy fogjuk levonni, hogy szembesítjük és értelmezzük a négy magyar szöveg modális értéket hordozó három csoportjának különféle numerikus összefüggéseit.

Az első négy kördiagram bevonlazott szelvényei a három kiemelt kategóriába sorolt összes predikátum és a szövegegsz összes predikátumának arányát szemléltetik.

Ez az arány NI szövegében a legalacsonyabb, és GK-éban a legmagasabb.

A következő négy kördiagram bevonlázatlan szelvényei a KÖTELEZŐ/TILTOTT, a kockázott szelvények a LEHETSÉGES/LEHETETLEN, végül a függőleges egyenesekkel bevonlazottak a KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS csoportba sorolt predikátumoknak az összes regisztrált predikátumhoz viszonyított arányát szemléltetik.

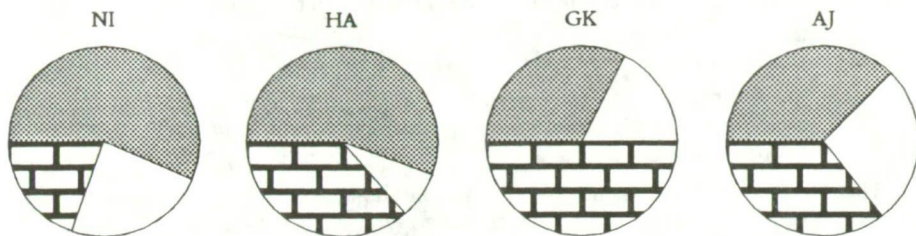
Valamennyi szövegben a leggyakrabban a KÖTELEZŐ/TILTOTT modális árnyalatára vonatkozó predikátumok fordulnak elő. Arányuk ezúttal NI szövegében a legmagasabb, és AJ-éban a legalacsonyabb.

Legnagyobb a LEHETSÉGES/LEHETETLEN kategóriába sorolt predikátumok szóródása. A legtöbbet — köztük ilyenfélét is, mint „(...) átalakíthatóságának (...) megteremtéséhez szükséges” (!) — AJ szövege tartalmazza. A legritkábban NI utal a lehetséges fogalmára (és egyszer sem a lehetetlenségére).

A legalacsonyabb a KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS kategóriába sorolt predikátumok szóródása. AJ szövegében azért is olyan gyakori az előfordulásuk, mert a „kívánja+INF” gyakran helyettesíti a „kell”+INF/többes szám 1. személyű toldalékolást.

A személyközi kapcsolatok jellemzésekor azonban nem abból vontuk le következtéseinket, hogy milyen magas a KÖTELEZŐ/TILTOTT csoportba sorolt predikátumok 100 mondat egységre számított gyakorisága, hanem abból, hogy ezen a kategórián belül ki az a szubjektum, akinek számára valami kötelező, ill. tilos.

Az alábbi négy kördiagramon a táblázatokból ismert három osztály szerint csoportosítottam a KÖTELEZŐ/TILTOTT modális értékét hordozó predikátumok megoszlását és arányait. A vízszintes egyenesekkel bevonlazott szeletek magára a szövegalkotóra vonatkozó, a fehérén hagyott szelvények a megnevezett szubjektumokra vonatkozó, végül a bekockázott szeletek a jelöletlen szubjektumra vonatkozó predikátumok gyakoriságát szemléltetik.

A négy ábráról — a vonatkoztatási csomópontok referenciális bázisának ismeretében — azt olvashatjuk le, hogy

— NI jóval több (két és félszer annyi) kötelezettséget/tilalmat vállal a maga, ill. kormánya nevében, mint amennyit együttesen ír elő a megnevezett és meg nem nevezett szubjektumok számára;

— HA szövegében a regisztrált predikátumok több mint fele a kormányt kötelezi (a párt által kijelölt) feladatok végrehajtására, és több mint egyharmada meg nem nevezett szubjektumokra vonatkozik (értelmezés kérdése, hogy a tulajdonképpen a pártra referáló predikátumok cselekvő alanyát — a kormányt — úgy fogjuk-e fel, hogy az önálló cselekvő, vagy úgy, hogy olyan megnevezett szubjektum, aki a kötelezettség végrehajtásáért, a tiltás szankcionálásáért felelős);

— GK az összes kötelezettséget/tiltást jelölő predikátum felét meg nem nevezett szubjektumra vonatkoztatva jeleníti meg, és csaknem egészen egyharmadukat vonatkoztatja kormányára (a tiltást kifejező predikátumok szubjektuma azonban nagyjából a kormány).

Mármint, ha azt feltételezzük, hogy a személyközi kapcsolatok jellegének egyik mutatója a szövegalkotóra és a más szubjektumokra vonatkozó kötelezettséget/tiltást kifejező predikátumok aránya — tudomásul véve, hogy HA atipikus (anómiás?) szövegekből ezek az arányokra visszakövetkeztetni se lehet —, akkor csupán a szembesített arányok alapján megmondhatjuk, hogy AJ milyen természetű (irányú) kapcsolatokat alakít ki beszédpartnereivel.

Mert a vizsgálat gondolatmenetének értelmében minél több kötelezést vagy tiltást együtt járó következményt hárít a szövegalkotó megnevezett és megnevezetlen beszédpartnereire, és minél személytelenebbül kötelez és tilt; minél elvontabb eszmei szubjektum nevében kér bizalmat és támogatást, annál érzékletesebbé válik a kormányfőnek az a szándéka, hogy beszédpartnereivel közéleti pozíciójában nyugvó, az ebből fakadó valós vagy vélt tekintélyén alapuló vertikális kapcsolatokat építsen ki.

Az ábrák azt tanúsítják, hogy AJ — éppúgy, mint GK — kevesebb kötelezettséget, kevesebb tiltást vállal magára, és többet utal át a megnevezett, főképpen pedig a meg nem nevezett szubjektumok kompetenciájába. Ha ezeket az összefüggéseket még kiegészítjük a program egyik zárómondatának üzenetével („(...) *történelmünk üzenete* (...): egymás mellett *kell* állnunk...”), aligha lehet kétséges, hogy AJ olyan személyközi kapcsolatokat alakít ki, amelyek a fölérendeltség, az elhivatottság tudatán alapulnak, vagyis *vertikális* jellegűek.

6. A három francia miniszterelnök — PM, JCh és MR kormányprogramjának szövegét nem a korábbi rend szerint fogjuk elemezni, hanem — a kifejtő magyarázatokat mellőzve — *ha-akkor* típusú, ún. feltételes állítások mentén következtetünk személyközi kapcsolataik milyenségére.

6.1. Most is a kormányprogramok bevezető és záró részének szövege alapján je-

löltem ki vonatkoztatási hálózatuknak — az alábbiak szerint jellemzett — csomópontjait.

<i>PM:</i> közös akarat/felelősség	<i>emberség/szolidaritás</i>
<i>JCh:</i> a nemzeti kohézió meggyengülése	<i>megújulás/fellendülés</i>
<i>MR:</i> párbeszédben kialakuló közös akarat/közös felelősség	<i>a mindenki javát egyaránt szolgáló prioritások</i>

Ha NI személyközi kapcsolatai horizontális rendjének indokolásakor arra a szándékára is hivatkoztam, amely szerint bizonyos emberi, erkölcsi értékeket kíván érvényre juttatni, akkor a vonatkoztatási csomópontokban összesűrűsödő szövegelemek egyes szemantikai jegyei azt sejtetik, hogy PM — és talán MR is — horizontális természetű kapcsolatokat épít ki beszéd társaival. Ugyanez — legalábbis egyelőre — nem mondható el JCh-ről.

6.2. Ha igaz, hogy minél személytelenebb, minél elvontabb eszmei szubjektum nevében kér a szövegalkotó bizalmat és támogatást, és ha igaz, hogy ez valamiféle fölürendeltségi tudat spontán vetülete, akkor abból a szempontból is vallatóra kell fogunk a három szöveget, hogy alkotójuk kinek/minek a nevében kéri a bizalmat és támogatást.

PM az idézett mondatot megelőző bekezdésében arról szólt, hogy Mitterrand legendás híru „három rózsá”-ja a francia népnek/a nép többségének a köztársasági elnök megválasztásában kifejezésre jutó akaratát szimbolizálja. (A rózsák) „valójában egyetlen követelményt fejeznek ki: minden dolgok mércéjévé az embernek kell válnia, és a politikát is emberséges voltának mértékében ítélik meg”. (Vagyis: a követelményeket emberek/emberek csoportja támasztja az általa/általuk megválasztott emberekkel — a kormánnyal — szemben.)

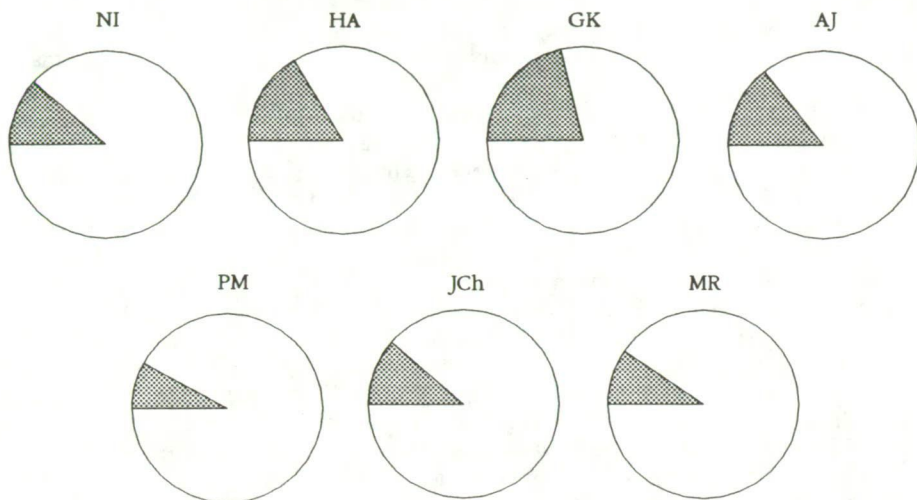
JCh a záró rész egyik bekezdésében ezt mondja: „Bármilyen nehéz idők járnak is, rendíthetetlenül kell bízunk Franciaországban, mert Franciaországnak mindenre megvan az esélye”. (Vö.: AJ mondatát: „Ha nem fogunk össze mindnyájan ..., eljártunk egy olyan történelmi esélyt, amelyet ebben az évszázadban még nem kínált fel nemzetünknek a történelem...”). *MR*, beszéde záró részében, ezt mondja: „Mint felelős vezető, bizonyára komor a beszédem. Mint állampolgár és egyszerűen, mint emberé, csorbítatlan a lelkesedésem és töretlen a reményem. (...) Olyan országról álmodom, amelynek minden lakosa újból rájön a párbeszéd ízére.” (Nem a Martin Luther King-i reminiscencia a szokatlan — „I have a dream” —, hanem a dichotomikus önmeghatározás. Az osztás alapja nem az adott szituáció, amelyben az egyik oldalon a beszélő áll, a másik oldalon meg azok találhatók, akikhez szól. *MR* önmagát „tagolja ketté”: komor beszédű felelős vezető áll szemben a lelkesen ábrándozó állampolgárral, a minden jelző nélküli emberrel.)

Ha előzetes feltételezésünk helytálló, az idézett mondatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *PM* beszéd társaival horizontális, *JCh* pedig vertikális kapcsolatokat alakít ki. *MR* személyközi kapcsolatainak természetét addig nem merném meghatározni, amíg további jelek és jelzések interpretációja egyértelművé nem teszi őket.

6.3. Ha igaz, hogy bizonyos szövegeket azért sorolhatunk egyazon csoportba, mert funkciójuk hasonló, következésképpen az ezt megjelenítő nyelvi szövedék sajátos jegyei is hasonlóak, akkor feltételezhetjük, hogy minden (újonnan kinevezett/kijelölt) kormányzat alapvető céljait és feladatait tartalmazó szövegben — vagyis kormányprogramban — hasonló a személyközi kapcsolatok szempontjából releváns modális értéket kifejező predikátumok megszólása.

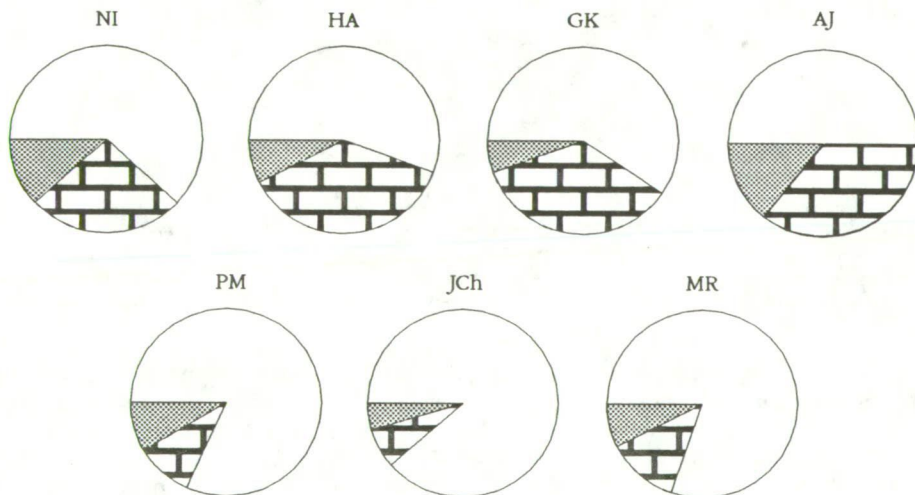
A feltételezés igazolására most egymás mellett mutatom be a francia és a magyar szövegek numerikus értékei alapján megszerkesztett különböző kördiagramokat.

A hét első ábra a három kiemelt kategóriába sorolt összes predikátum és a szövegegész valamennyi predikátumának arányait szemlélteti.

A vizsgált modális értéket hordozó predikátumok aránya a francia szövegekben alacsonyabb, mint a magyar szövegekben. Mind közül PM-ében a legalacsonyabb, és a francia szövegek közül JCh-ében a legmagasabb (de még ez is 2,2%-kal alacsonyabb, mint a NI szövegében előforduló predikátumoké).

A következő hét ábra azt szemlélteti, hogy az egyes kategóriákba sorolt predikátumok száma hogyan viszonylik az összes modálisan árnyalt predikátuméhoz.

Mind a hét szöveg regisztrált predikátumainak többsége a KÖTELEZŐ/TILTOTT kategóriában található. Indokolt tehát azt feltételeznünk, hogy az ebbe a csoportba sorolt predikátumok sajátosan jellemzőek nemcsak általában a kormányprogramok nyelvi megjelenítésmódjára, hanem a személyközi kapcsolatokéra is. De valószínűleg az eltérő politikai, kulturális kifejező szokásrendszerben kell keresnünk annak okát, hogy bár a francia szövegekben jelentősen alacsonyabb a modális értéket hordozó predikátumok összességének aránya, mint a magyar szövegekben, a kötelezettség/tiltás nyelvi megjelenítése mégis sokkal gyakoribb a francia szövegekben, mint a magyarokban.

A LEHETSÉGES/LEHETETLEN kategóriába sorolt predikátumok gyakoriságának megoszlása viszont ellentétes természetű. Ennek egyik oka az lehet, hogy a magyar beszélő általában sűrűbben él a lehetségesre/lehetetlenre utaló kifejezőeszközökkel, mint a francia (és többé-kevésbé valamennyi indoeurópai) nyelv használója.

Érdemes megjegyezni, hogy valamennyi szöveg közül JCh-é tartalmazza a legkevesebb lehetségesre/lehetetlenre utaló nyelvi elemet, de az övé tartalmazza viszonylag a legtöbb tiltásra vonatkozó predikátumot (30%-kal többet, mint a magyar szövegek közül az ennek a listának az első helyén álló GK szövege).

A KÍVÁNATOS/NEM KÍVÁNATOS kategóriába sorolt predikátumok középértéke a négy magyar kormányprogram szövegében magasabb, mint a három franciáéban. Talán nem véletlen, hogy a magyar szövegek közül GK-é, a franciák közül JCh-é tartalmazza a legkevesebb ebbe a csoportba sorolt predikátumot.

6.4. Ha igaz, hogy a személyközi kapcsolatok milyenségének egyik mutatója a kötelezettséget/tiltást kifejező predikátumoknak, ezen belül pedig a szövegalkotóra, ill. a más szubjektumokra vonatkozó predikátumoknak a megoszlása, akkor a hét szöveg szembeállításából ki kell derülnie, hogy

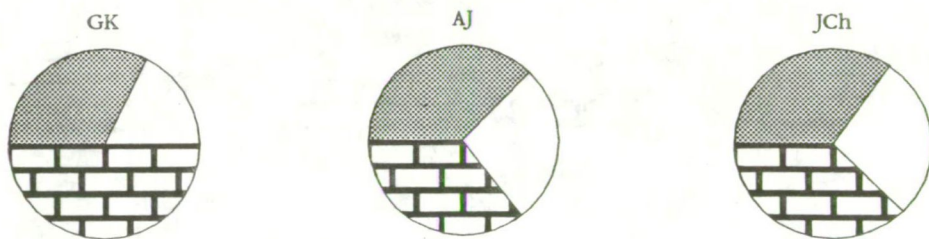
— JCh kapcsolataira a szubjektumok olyanféle megoszlása jellemző-e, mint AJ és GK szövegére, azaz hogy vertikális jellegűek;

— PM kapcsolatainak jellemző jegyei hasonlóak-e NI kapcsolatainak jellegéhez, vagyis horizontális természetűek;

— MR kapcsolatai valójában milyen természetűek.

A feltételezések igazolására egymás mellett mutatom be a kötelezés/tiltás szubjektumok szerinti megoszlását.

Először GK, AJ és JCh szövegét elemezzük.

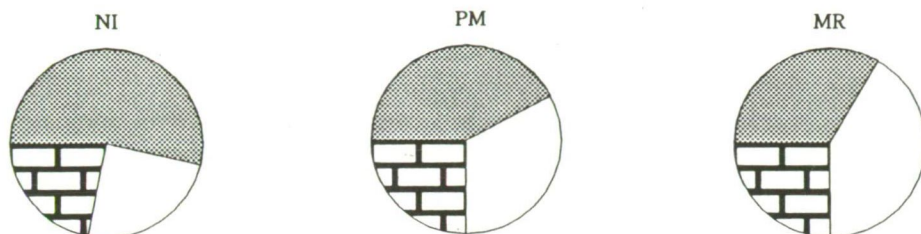

A három ábráról leolvashatjuk, hogy mind GK, mind AJ, mind JCh szövegében több predikátum szubjektuma maga a szövegalkotó/a kormány, mint ahánynak szubjektuma valamelyik megnevezett beszédpartner. De mind a három szövegalkotó a — „szorító kényszer/az élet kényszerűsége”, a „történelem követelményei”, a „Franciaországnak mindenre meglévő esélyei” nevében deklarált — kötelezettségek és

tiltások összességének jóval nagyobb részét nem a maga, hanem mások (megnevezett és meg nem nevezett beszédpartnerek) kompetenciájába utalja.

Ha helyes premisszákból indultunk ki, akkor igaz az előző részvizsgálatok értelmezését megerősítő következtetés is, amely szerint *JCh*, *GK*-hoz és *AJ*-hez hasonlóan, olyan kapcsolatokat alakít ki beszédpartnereivel, amelyek félreérthetetlenül vertikális jellegűek.

Ez után vessük össze NI, PM és MR szövegét.

Első látásra azt mondaná az ember, hogy a PM és az MR jelű ábra hasonló, de egyik sem hasonlít az NI jelűre. Ha azonban nem a predikátumok előfordulásának gyakoriságát nézzük, hanem szubjektumok szerinti megoszlásukat, akkor kitűnik, hogy főképpen NI, de még PM is több kötelezettséget/tiltást von a maga, ill. kormánya hatáskörébe, mint amennyit megnevezett beszédpartnerei illetékességébe utal (NI jó 33%-kal, de MR is 3,3%-kal többet). MR viszont több (összesen 14%-kal több) kötelezettség szubjektumává teszi meg valamelyik megnevezett beszédpartnereit, mint önmagát, ill. kormányát. És NI is, PM is, és — bár kisebb mértékben — MR is több kötelezettséget/tiltást von a maga, ill. kormánya hatáskörébe, mint amennyit meg nem nevezett beszédpartnerei illetékességébe utal (NI 33%-kal, PM 15%-kal, MR meg alig 15%-kal többet).

Ezek az arányok nem mondanak ellent az előző részekből levont következtetéseknek, inkább megerősítik NI és PM személyközi kapcsolatainak természetéről kialakított vélekedésünket. Mindketten *horizontális* személyközi kapcsolatot létesítenek beszédpartnereikkel, mert ez a viszony „a dolgozó nép”, ill. „a francia nép többsége/a munka Franciaország” iránti felelősségtudatukon nyugszik, a kölcsönösen teljesítendő kötelezettségek elvárásán alapul; mert ennek a kapcsolatnak a középpontjában általános emberi, erkölcsi értékek állnak (ezek „köré tömörül dolgozó népünk”, ezek köré gyülekezik a baloldal népe”).

MR programbeszédének szövege nem érzékelteti egyértelműen a horizontális kapcsolatokat, bár a nyelvi megjelenítés sok szempontból hasonló PM-éhez. A kötelező végrehajtás szereplőinek — szubjektumainak — kijelölése igencsak hierarchikus szemléletről tanúskodik. Az ún. szocialista kifejezésmód mögül kihallatszik MR többékevésbé bújtatott szándéka. Beszédpartnereivel, akarva nem akarva, a sokszor ismételt „párbeszéd” ellenére is olyan *vertikális* viszonyt alakít ki, amelyre, úgymond, a felelős vezetés kötelezi, de amely nem azonos állampolgári, emberi aspirációival.

Ez az attitűd egyik magyar miniszterelnökre sem jellemző. Mint ahogyan egyik francia miniszterelnökre sem jellemző az az attitűd, amelyet HA szövege tükröz: „az egész nép, a párt és a kormány töretlen egysége” szócsoport tömören érzékelteti, hogyan mosódnak egybe azok a személyek, akik a szövegalkotót és a beszédpartnereket reprezentálják.

MR a maga szövegében még önmagát is kettéosztja: egyik fele a kormányfő képében jelenik meg és beszél, másik fele az az állampolgár, az az ember, aki másféle törekvéseket testesít meg és másféle szavakat szeretne hallani.

7. A vizsgálat eljárásai és szempontjai — céljának megfelelően — az adott szövegekből kitapintható összefüggésekre kívántak választ találni.

Ha a hét szövegalkotó közül kettő nem volt is egyik vagy másik „típusba” besorolható, úgy gondolom, ez nem próbálkozásom sikertelenségének bizonyítéka, hanem annak következménye, hogy „a világ keserű levében” pácolódó emberek akár fizikai, akár szellemi produktumai nem kényszeríthetők bele az elméletek számára általában olyan kedves manicheista egyszerűsítés vagy — vagy Prokrusztész-ágyába.

Szeretném mégis hinni, hogy más — de azonos — csoportba tartozó szövegek esetében hasonló — de nem azonos — eljárásokkal másféle lényeges, bár nem szűkszerűen kizárólagos szövegjellemzőket is meg lehet határozni.

Meg lehet határozni, de szeretnék óvatosan figyelmeztetni arra, hogy — egy régi nyelvkönyv-sorozat címét idézve — ez nem megy „könnyen és gyorsan”.

Irodalomjegyzék

- BOURDIEU, P.:
1982. *Ce que parler veut dire*. Fayard, Paris.
- COSERIU, E.:
1981. *Textlinguistik — Eine Einführung*. G. Narr Verlag, Tübingen.
- DÁNIEL, Á:
1986. *Actualisation du sens du radical coopérans la troisième corbeille de l' Acte Final — Analyse structurelle*. In: *Occasional paper N° 3*. European Coordination Centre for Research and Documentation in Social Science, Vienna, 105—125.
1990. *Politikai-publicisztikai szövegek szerveződése*. In: *Szó — szöveg — szer — szervez — A szöveg szerveződésének vizsgálata*. *NyudÉrt.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 11—37.
- Van DUK, T. A.:
1988. *Social cognition, social power and social discourse*. In: *Text 8*. 1/2. 121—157.
- Hagège, Cl.:
1985. *L' homme de paroles — Contribution linguistique aux sciences humaines*. Fayard, Paris.
- MURVAI, O.:
1982. *Szempontok a szövegjelentés és a modalitások kapcsolatának vizsgálatához*. In: SZABÓ Zoltán (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*, Kriterion, Bukarest, 53—83.
- PETŐFI S. J.:
1990. *Szemiotikai textológia — Didaktika*. In: *Szemiotikai szövegtan 1*. Szeged, 7—21.

IN QUEST OF SOME FEATURES OF THE SPEAKER'S INTERPERSONAL ATTITUDE

Analysis, confrontation and interpretation of the texts of seven government programs

ÁGNES DÁNIEL

The starting-point of my argumentation is the postulate according to which the precondition of whatever confrontation of texts is the manifest similarity of their organic constituents and their function. In this respect government programs form a consistent group (sub-category, sub-type). I also postulated that the explicit and/or implicit, the conscious or spontaneous strategy chosen by the speaker (the author/s of the text), while putting his intentions and judgements in words, is independent of the language (idiom) that carries them.

In order to detect the main characteristics of the speaker's attitude when addressing his actual and potential audience, I selected the speeches of four Hungarian and three French Prime Ministers, whose political and economic principles, social, cultural and moral backgrounds are obviously diverse.

Significant signs/complexes of signs, further their anaphoric/cataphoric connections on one hand, predicates implying obligation/defence, possibility/impossibility, desirability/undesirability on the other hand, are selected, classified and differentiated first on the level of the text-group as a whole, then analysed and confronted step by step on the level of every single text. Interpretation being intrinsically linked together with analysis and confrontation, certain unambiguous correlations can be detected already after scrutiny of three or four texts. Since I wanted to prove the validity of my first conclusions, I disentangled the typical attitude of the three French speakers by means of deductive steps.

Intelligible correlation of intra- and intertextual correfereces with different data of schemes and diagrams seemed to confirm the solidity of my argumentation: out of the seven speakers three could be characterized as unambiguously power-inspired and two as solidarity-inspired personalities, one exhibits clearly circumscribed atypical and the last of them ambiguous/mixed traits.

A SZÖVEGNYELVÉSZETI KUTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ*

MÁTÉ JAKAB

1. Bevezető megjegyzések

A 20. századi nyelvtudomány történetében a második nagy fordulatot — a paradigmaváltást — a generatív nyelvelmélet kibontakozása és térhódítása jelentette, amelyet a saussure-i fordulat után méltán tekinthetünk a 20. századi nyelvtudomány egyik legjelentősebb változásának. A saussure-i örökség és a többnyire belőle inspirálódó strukturális nyelvészeti irányzatok, valamint a generatív nyelvészet kibontakozása a 20. század nyelvtudományának két olyan eseménye, amelyek messzemenően meghatározták a későbbi fejlődés irányait.

A strukturális nyelvészet egyes irányzatainak a felfogásában felfedezhetők a kizárólagosságra törekvés tendenciái (lásd az amerikai deskriptív nyelvészet következetes antimentalista irányzatát), de a hatvanas évek elejére már a megtorpanás jelei kezdenek mutatkozni, amit úgy kell értelmeznünk, hogy a strukturális szemléletmód már képtelenné vált arra, hogy új tudományos problémákat tűzzön a kutatás elé, hogy viszonylag pontos választ adjon a felgyülemlett és megoldásra váró kérdésekre.

CHOMSKY generatív nyelvelmélete biztató eredményei ellenére sem tudott megbirkózni a sokasodó feladatokkal. Nem tudott választ adni sem a nyelv közlési funkciójával, sem a nyelv társadalmi meghatározottságával összefüggő kérdésekre. Ezen a nehézségen CHOMSKY-nak az a szándéka sem segített, hogy a kompetencia fogalma mellett, amely a beszélő tudatában egy működő szabályrendszert tételez fel, elméletébe bevezette a performancia fogalmát is. S ha e fogalmi kettős bevezetésével sikerült is a saussure-i langue—parole oppozíciót — úgymond — lazítania és dinamikusabb fogalmi rendszerrel helyettesítenie, s ezzel látszólag nagyobb mozgásterületet biztosítania elméletének, a valóságban azonban szemléletmódja, fogalmi apparátusa és módszere egyáltalán nem tették lehetővé, hogy kilépjen a belső nyelvészet területéről.

Így hát sem a saussure-i hagyomány és jórészt a belőle inspirálódó strukturális nyelvészet, néhány kivételtől eltekintve, sem a generatív nyelvelmélet kimagasló eredményei ellenére sem mondhatnak magukénak egy olyan egységes nyelvelméletet, nyelvelírasi modellt, amely számot adna — egyazon fogalmi apparátus segítségével — a nyelv működési szabályrendszeréről (szinkrónia) és történeti változásairól (diakrónia), általában a nyelvhasználatnak azokról a lényeges mozzanatairól, amelyeket a társadalmi gyakorlat, s ezzel párhuzamosan a tudományos élet felgyorsult fejlődése tűz a szaktudományunk elé. Ezeknek a hátrányoknak a tudatosulása következtében már

* Ez a tanulmány MÁTÉ JAKAB *Elméletek, irányzatok és módszerek a 19. és 20. század nyelvtudományában* című könyvkéziratának egyik részlete. Jóllehet e kézirat 1989 elején lett lezárva (és az itt közölt részt kiemeltük eredeti szöveggörnyezetéből), reméljük, hogy ebben a formában is hasznos információkkal szolgál a szövegtani kutatás története iránt érdeklődők számára.

a hatvanas évek első felében megkezdődött az elavult koncepciók felülvizsgálása és az előbbre lépés lehetőségeinek a keresése. Ennek az erjedésnek, útkeresésnek az eredményeként indult meg egy nagyfokú integrálódási folyamat a hetvenes évek nyelvtudományában, ami érezhetően felgyorsította az interdiszciplináris (határtudományi) kutatások kibontakozását. Módszertani szempontból célszerűbbnek látjuk, ha egy „paradigmakorszakban” tárgyaljuk a nyelvtudomány határtudományait, függetlenül kialakulásuk időpontjától, mert a tematikai szempontot erősebb ismérvnek tekintjük az anyag rendszerezésében, mint az időrendet. Ezért tárgyaljuk ebben a fejezetben a matematikai nyelvészetet is, amely a negyvenes évek végén és az ötvenes években alakult ki.

2. A szövegtan (szövegnyelvészet) kialakulása. Elméleti és módszertani kérdései. A szövegtan részterületei

Annak az integrálódási folyamatnak, amely a társadalomtudományokban a hatvanas évek második felétől kezdett egyre hatékonyabban felerősödni, egyik eredménye gyökereivel a klasszikus ókorba visszanyúló szövegvizsgálati metodológia, a korszerű szövegnyelvészet vagy ahogyan nálunk nevezik, a szövegtan kialakulása.

A szövegnyelvészet lényegének, fogalmi körülírásának tisztázását azonkívül, hogy mint határközi tudomány szinte valamennyi társadalom- és humán tudománnyal érintkezik, rendkívüli módon bonyolítja és megnehezíti az elnevezésbeli tarkaság is, amely hol kisebb, hol nagyobb felfogásbeli különbséget takar. Különösen a hetvenes évek elején a szövegnyelvészet elnevezés mellett szinte szinonimákként használták a szakirodalomban a szövegelmélet, a szöveggrammatika, a szövegtudomány stb. elnevezéseket, míg végül a nyolcvanas évek elejére ebből a terminológiai és felfogásbeli tarkaságból kezdenek kirajzolódni a szövegnyelvészet részterületeinek a körvonalai. Ezek az elképzelések nagyjából a hagyományos grammatikák felosztásának az analógiájára jelölik ki a szövegtan részterületeit, s ezért beszélhetünk szövegfonetikáról, szöveggrammatikáról, szövegsemantikáról, szövegpragmatikáról és a szöveg tartalmát, a valóságra vonatkozását tanulmányozó ágról, amely elég közel áll a szövegsemantikához. Ezek közül a szövegfonetika a legmostohább gyermeke a szövegtannak. Elsődleges vizsgálati tárgya a szövegegész hanglejtése, a mondat hangsúly és a hanglejtés kisugárzása a mondat feletti egységekre, aminek egyes szövegekben igen gyakran kohéziós szerepe is lehet, de tanulmányozása poétikai szempontból sem közömbös. (Vö. WACHA IMRE: System und Zusammenhänge der Textphonetischen Ausdrucksmittel — A szövegfonetikai kifejezőeszközök rendszere és összefüggései. In: *Acta Linguistica Acad. Scientiarum Hung.* 25. 1975.; WOLFGANG DRESSLER: Textsyntax und Allegro-Regeln. Zwei vernachlässigte Probleme der kontrastiven Grammatik — Szövegshintaxis és gyors szabályok. A kontrasztív grammatika két elhanyagolt problémája. In: HORVÁTH MIKLÓS, TEMESI MIHÁLY (szerk.): *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás.* Budapest, 1972.) Újabbban azonban a kutatók figyelme egyre inkább a szöveggrammatika felé fordul. Ennek a vizsgálata látszik legalkalmasabbnak arra, hogy a kutatás közelebb férkőzzék a szöveg lényegének a megértéséhez, a kisebb grammatikai és tartalmi egységek szöveggé szerveződésének a megismeréséhez. Éppen ezért szinte minden korszerű szövegnyelvészeti felfogásnak valamelyik — századunkban kialakult vagy felélesztett — grammatikaelmélet az alapja. A nyugati országokban és Amerikában legtöbbször a generatív grammatika valamelyik irányzatának erre a célra módosított változata a megfelelő matematikai és logikai ap-

parátussal kiegészítve, ezenkívül azonban hagyományosabb színezetű szöveggrammatikai kutatások is folynak. (SZABÓ ZOLTÁN: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár—Napoca, 1977. 178—179.)

A szövegnek mint a mondatnál magasabb szintű átfogó egységnek a tanulmányozása — grammatikai szempontból — csak egy mondaton feletti tudományág, az ún. szuperszintaxis révén valósítható meg. A szöveggrammatikai feladatok megoldására egyelőre megbízható fogódzót jelent a mondatgrammatika. A hetvenes évek kutatási eredményei is azt igazolják, hogy ennek a felfogásnak van reális alapja, hiszen például az előre- és hátramutató névmások, a határozott névelőn át megvalósuló kapcsolatok, a hiperonimek (tágabb jelentéskörű névszók: város → Székesfehérvár) mind olyan grammatikai eszközök, amelyek csálhatatlanul megerősítik a mondatgrammatika analógiájára végzett szövegtani kutatások hatékonyságát.

Am ez az analógia nem kizárólagos érvényű. A szöveggrammatikának feltétlenül számolnia kell a logikai és szemantikai összefüggésekkel, az előfeltevések (preszuppozíciók) és az implikációk vizsgálata éppúgy hozzátartozik a szöveggrammatikához, mint a topic—comment viszony vagy a mondatok referenciájának a figyelembevétel. Ugyanis a szövegvizsgálatokat csak akkor tekinthetjük eredményeseknek, ha a kutatónak a szöveg lineáris (szalagszerű) kohéziója mellett sikerül feltárnia a globális kohézióját is. A szöveg globális kohéziójának (a szöveget alkotó mondatok között lévő logikai és szemantikai kapcsolatoknak) a vizsgálata csak akkor lehet eredményes, ha a kutató alapul veszi a szóban forgó szöveg egész mély szerkezetét. A fogalom teljes egészében a generatív grammatikára utal, bár ebben az esetben a mély szerkezetnek egy módosított változatáról van szó. Van DUJK például nemcsak sugallja, hanem nyíltan ki is mondja, hogy ti. a szöveggrammatika igényeit csak a generatív szemlélet- és eljárás mód elégítheti ki, ami már csak azért is nagyon kérdéses, mert ha még a mondatok generálása sem tekinthető véglegesen megoldott feladatnak, miként lehet a mondatoknál bonyolultabb egységeket — szövegeket — generálni. (Vö. SZABÓ ZOLTÁN: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*, 179.)

A szövegtannak a szöveggrammatika olyannyira a legkidolgozottabb ága, hogy igen gyakran ez utóbbit azonosítják az előbbivel. SZABÓ ZOLTÁN *Szövegnyelvészet és stilisztika* című könyvében (Budapest, 1988. 12) a szöveggrammatika tárgyáról ezeket írja: „Sajátos vizsgálati tárgyát több meghatározás összegezése alapján a következőkben körvonalazhatjuk: a szövegszerkezet felépítése, belső szerkezeti tagolódása, a szöveg megszerkesztettsége, kompozíciós formája, valamint a szöveget alkotó mondatok összekapcsolódásai és egyáltalán a mondatoknak mint a szöveg összetevőinek a felépítése”. A szöveggrammatika sok mondatgrammatikai analógiát és eszközt használhat a kutatásban, ám a kettő korántsem azonosítható egymással, már csak azért sem, mert a szöveg nem a megfelelő grammatikai eszközökkel egymáshoz kapcsolt mondatok pusztája összege, hanem egy egészen új minőségű egység, amelynek leglényegesebb sajátosságát, a szöveget alkotó mondatok globális kohézióját csak egy olyan többletkategóriájú rendszer képes feltárni, amely a mondatgrammatikától legalább olyan mértékben különbözik, amilyen mértékben eltér a mondatok pusztája halmaza a mondatok feletti globális szövegkohéziótól. S hogy ez a „többletkategóriájú” (SZABÓ ZOLTÁN) szöveggrammatika milyen lesz, erre vonatkozólag csak kísérletekről számolhatunk be. Ezek közül megemlíthetjük a transzformációs grammatikának a MONTAGUE elméletével történő kiegészítését, továbbfejlesztését, vagy utalhatunk a formális grammatikák hasznosíthatóságára is. Ez utóbbiaknak jellegzetes típusa az ún. kétirányú grammatika, amely nem más, mint a generatív grammatikának

egy olyan válfaja, amelyben a fő szempont nem a származtatás, hanem az elemzés, a szétbontás az alampüvelet.

Még a korszerű szövegtan kialakulása előtt, azaz már a generatív grammatikában felmerült annak halaszthatatlan szükségessége, hogy a szemantikát valahogyan be kell építeni a szintaxisba. Majdnem ehhez hasonló folyamat ismétlődik meg a szöveggrammatika és a szövegsemantika kapcsolatában is, azaz arról van szó, hogy a szövegsemantika külön ága-e a szövegtannak, vagy pedig alárendelődik a szöveggrammatikának, avagy a szövegsemantikát a szövegtan legáltalánosabb ágának kell tekintenünk, amely más szövegtani részdiszciplínákat is magában foglal. A korszerű szövegtani vizsgálódások azt igazolják, hogy más-más megfontolásból ugyan, de egyre inkább a szövegsemantikai kutatások kerülnek előtérbe. SIEGFRIED J. SCHMIDT (*Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation* — Szövegelmélet: A nyelvi kommunikáció nyelvészeti problémái. München, 1973.) és még sokan mások is a szöveggrammatikát a szövegsemantika alárendelt részterületének tekintik. Ennek az álláspontnak az a reális alapja, hogy valóban a szövegjelentés biztosítja a szöveg összetartó erejét, a jelentés kapcsolja össze a szöveg információhordozó elemeit. Többen, így például az imént említett S. J. SCHMIDT is (*Text und Bedeutung: Sprachphilosophische Prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft* — Szöveg és jelentés: Nyelvfilozófiai bevezetés egy szövegsemantikai irodalomtudományba. Szerk. SCHMIDT, 1970.) a szöveget voltaképpen szemantikai folyamatnak tekintik. A szöveggrammatika és szövegsemantika viszonya szempontjából rendkívül tanulságos PETER HARTMANN az álláspontja (*Syntax und Bedeutung* — Szintaxis és jelentés. Assen, 1964.), aki már a generatív szemantika zászlóbontása előtt úgy vélekedett, hogy „mondattant szemantikailag kell 'kezelni', benne a jelentést adó technikát kell tanulmányozni, hisz' a szerkezeti forma csak funkciójával, jelentésével együttesen vizsgálható, a beszéd alsóbb szintű elemeinek nagyobb egységgé szerveződésében, vagyis a szöveg létrehozásában a jelentés közli szerepét kell megragadni” (SZABÓ: i. m. 14). Még ma sem eléggé tisztázott a szintaxis és a szemantika viszonya, hogy ti. melyik az elsődleges, melyik a meghatározó oldala ennek a viszonynak. (Erre vonatkozólag lásd EMANUEL VASILIU: *Elemente de teorie semantica a limbilor naturale* — A természetes nyelvek jelentéselméletének az elemei. Bukarest, 1970.) Időközben a szintaxis és a szemantika közeledett egymáshoz, erre utal KELEMEN JÁNOSnak az a megállapítása is (KELEMEN JÁNOS: Szöveg és jelentés. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok XI.* Budapest, 1976. 194), hogy a mondatelemzésnek szerves része a szemantikai elemzés is, ellenben a szövegvizsgálat szintjén a szemantikai összetevő válik a szöveg szervező, összetartó elemévé. Sőt, a Tel Quel csoport neves képviselője, JULIA KRISTEVA (J. KRISTEVA: *Semeiotiké. Recherches pour une sémanalyse.* Essais. Párizs, 1969. — Szemiotika. Szemanzalízisre vonatkozó vizsgálatok; és *Quelques problèmes de sémiotique littéraire à propos d'un texte de Mallarmé: Un coup de dés.* In: A. J. GREIMAS (szerk.): *Essais de sémiotique poétique.* Párizs, 1972. — Az irodalmi szemiotika néhány kérdése Mallarmé: Kockajáték című szövege kapcsán) azt vallja, hogy a szöveg a jelentések keletkezésének a helye, és az irodalmi művekben is azt kell vizsgálni, miként alakul, miként szerveződik a jelentés.

Természetesen a szakirodalom a felsorolt álláspontokon kívül számos olyan próbálkozást, elképzelést tart számon, amelyek egyöntetűen az általános jelentéstani, de különösen a szövegsemantikai vizsgálódások nagyfokú előretöréséről tanúskodnak. Az utóbbi években a szemantika nemcsak a nyelvészetben, hanem a logikában, a filozófiában, a lélektanban és az emberrel foglalkozó más tudományokban is amolyan „húzóágazattá” alakult át. A szövegsemantikai modellekhez közel álló stúdiumoknak

tekinthetjük J. D. APRESZJAN, I. A. MELCSUK és A. K. ZSOLKOVSKIJ kísérleteit, amelyek közül megemlíttük a három szerzőnek A szókapcsolatok sokoldalú vizsgálatáról című tanulmányát (In: *A nyelvtudomány ma*. Budapest, 1973.), valamint I. A. MELCSUKnak az *Opit tyeorii lingvisztyicseszkih mogyelej „Szmiszt-Tyekszt”*. *Szemantika, szintakszis* című monográfiáját — Az „értelem-szöveg” nyelvészeti modellek elméletének tapasztalata. Moszkva, 1974., amelyekben a szerzők azt vizsgálják, hogy az értelem hogyan testesül meg, miként realizálódik a szövegben. (A realizálódás — MELCSUK szerint — feltételezi azt, hogy létezik egy ún. hipotetikus szemantikai nyelv, amely bizonyos transzformációk révén szöveggé alakítható át.) Ehhez a felfogáshoz igen közel áll PETŐFI S. JÁNOSnak az álláspontja is (Notes on the Semantic Interpretation of Verbal Works of Art — Megjegyzések a művészet verbális termékeinek szemantikai értelmezéséről. In: *Computational Linguistics* 7. Budapest, 1968.), ő ugyanis úgy véli, hogy a szöveg szemantikai elemzésének, főleg ha irodalmi műről van szó, ki kell terjednie a szóban forgó szöveg valamennyi rétegeire, beleértve az irodalmi mű grammatikai és kompozíciós egységeit is. (Részletesebben lásd SZABÓ: i. m. 15—17.)

Nemcsak a mindennapi nyelvhasználatban, hanem a szakirodalomban is gyakran előfordul, hogy valamely nyelvi egység jelentését azonosítják a tartalmával. A két fogalom nagyon közel áll egymáshoz, ám azonosságukról nem beszélhetünk. (Lásd ANTAL LÁSZLÓ: *Questions of Meaning — A jelentés kérdései*. Hága, 1963., uő: *Content, meaning and understanding — Tartalom, jelentés és értelem*. Hága, 1964.; Sz. D. KACNELSZON: *Szogyersanyije szlova, znacsenyije u oboznacsenyije — A szó tartalma, a jelentés és a jelölés*. Moszkva—Leningrád, 1965.) Ez a kérdés a szövegsemantikában szintén felvetődött, mégpedig úgy, hogy a szöveg jelentése miként függ össze a szöveg valóságra vonatkoztatásával, azaz a referencia kérdésével. Az álláspontok a kérdés megítélésében eléggé eltérőek, de a szakemberek többsége úgy véli, hogy a szöveg valóságra vonatkoztatását, a referencia kérdését annak ellenére, hogy ez igen közel áll a szövegsemantikához, mégis külön szövegtani terület tárgyának kell tekintenünk. (Lásd TEUN A. van DIJK: *Grammars and Description — Grammatikák és leírás*. The Hague—Paris, 1977. 3.) Mások viszont a referencia kérdését teljes egészében a szövegsemantika hatáskörébe utalják.

A szövegsemantika és a szöveg valóságra vonatkoztatásának kérdésében sajátos álláspontot képvisel PETŐFI S. JÁNOS (A Formal Semiotic Text Theory as an Integrated Theory — Formális szemiotikai szövegelmélet mint integrált elmélet. Szerk. DRESSLER: *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978. 38—40). Szövegelméletének, az ún. „szövegszerkezet—világszerkezet” modellnek kidolgozta a „világszemantikai komponensét”, amelynek egyik alkotmónense a „logikai és szemantikai interpretáció”. Ez az alkotmónens szoros kapcsolatban áll a szöveggel összefüggő „lexikonnal”, mivelhogy lényeges szemantikai információkat tartalmaz. (Vö. SZABÓ: i. m. 17.)

Magától értetődik, hogy a szöveg tartalma, valóságra vonatkoztatása legalább annyira — ha nem jobban — összefügg a szövegpragmatikával, mint a szövegsemantika a szöveg tartalmával. Mit vizsgál tehát a szövegtan újabb részterülete, amit szövegpragmatikának nevezünk? Tömören fogalmazva: azokat a körülményeket, helyzeteket, amelyek közepette a szöveggel történik, és a szövegbefogadás végbe megy. Nyelven kívüli tényezőként, pragmatikai körülményként olyan mozzanatok szerepelnek, mint amilyen például az általános értelemben használt társadalmi gyakorlat, a különféle emberi magatartások, viselkedések, a közlő és befogadó közötti (főlé- és alárendeltségi) viszonyok, a különféle társadalmi normák, a műveltségi szint, lelkiállapot stb. A szakirodalomban ezeknek a nyelven kívüli tényezőknél többféle elne-

vezése is ismeretes: 'társadalmi kontextusnak' vagy egyszerűen 'kontextusnak' nevezik (vö. M. A. K. HALLIDAY: *Text as Semantic Choice in Social Contexts* — A szöveg mint szemantikai választás a társadalmi kontextusban. Szerk. van DIJK és PETÓFI S. J.: *Grammars and Descriptions*. Berlin—New York, 1977. 176—226; PETÓFI S. JÁNOS: *Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie* — Transzformációs grammatikák és egy ko-textuális szövegelmélet. Frankfurt, 1971.).

A szövegpragmatikai kutatásokat sokan azért tartják nagy jelentőségűeknek, mert a szöveg jellegét tulajdonképpen a pragmatikai tényezők határozzák meg. A különböző országokban azonban a szövegpragmatikai vizsgálódásoknak a szöveg jellegét meghatározó jelentőségét egymástól eltérő megvilágításban értelmezik. Az Egyesült Államokban például a szövegpragmatikai, általában a szövegtani vizsgálatokban erőteljesen érvényesítik a szociolingvisztikai szempontokat, amivel azt juttatják érvényre, hogy a szöveg típusát, sajátos jellegét az ún. szociolingvisztikai helyzetek határozzák meg. Ennek a logikailag magyarázható szimbiózisnak az eredménye az ún. beszélésetnográfia (lásd DELL HYMES: *A beszélés néprajza*. In: *Társadalom és nyelv*. Szociolingvisztikai írások. Budapest, 1975.), azaz a szöveg szociolingvisztikai, pragmatikai vizsgálata. A londoni iskola szövegpragmatikai felfogása erősen szociológiai töltetű, a szövegvizsgálatok elméleti alapja a holizmus, a francia szövegnyelvészek (textológusok) pedig (lásd a *Tel Quel* csoport programját) a szövegvizsgálat elméletét, amely szerintük az ún. szövegalkotó írás, az *écriture* gyakorlatában alakul ki, összekapcsolják az össztársadalmi tapasztalattal. (Lásd például JULIA KRISTEVA felfogását.)

A szövegnyelvészeti kutatások hangsúlyozott pragmatikai meghatározottsága szükségessé teszi azt is, hogy röviden szóljunk a szövegpragmatika elméleti forrásairól is. A szövegtan minden ágának, de a szövegszemantikának és a szövegpragmatikának különösen fontos összetevője, elméleti forrása a szemiotika, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a szemiotika a jel hármasszámú dimenziója közül (szintaxis, szemantika, pragmatika) a pragmatikában éppen a jelek és használóik közötti igen bonyolult kapcsolatokat vizsgálja (lásd *A jel tudománya*. Szerk. HORÁNYI ÖZSÉB és SZÉPE GYÖRGY. Budapest, 1975.; ADAM SCHAFF: *Bevezetés a szemantikába*. Budapest, 1967.; DIETER BREUER: *Einführung in die pragmatische Texttheorie* — Bevezetés a pragmatikai szövegelméletbe. München, 1974.). A szövegpragmatika általában mindenfajta szöveg szerzői fontosságú elméleti komponense a már többször említett kommunikációelmélet, hiszen a szöveg közlési egység, és ebbeli minőségében igen sok pragmatikai tényezővel (szövegalkotás és szövegbefogadás körülményei, a szövegalkotó és befogadó egyénisége, lelkiállapota, műveltségi szintje stb.) érintkezik.

Az utóbbi két évtizedben a nyelvészeti kutatásokra föltétlenül serkentőleg hatott az angol analitikus filozófusok műhelyében kidolgozott beszédaktus-elmélet, amelynek eredményeit a szövegtani, a szövegpragmatikai vizsgálódásokban is igen hathatósan alkalmazzák, hiszen egy kommunikációs egységet (szöveget) felfoghatunk úgy is, mint beszédettek sorozatát (lásd J. L. AUSTIN: *How to do Things with Words?* — Hogyan cselekedjünk szavakkal? Oxford, 1962., magyar nyelven: *Beszédaktus, kommunikáció, interakció*. Szöveggyűjtemény. Szerk. PLÉH CSABA és TERESTYÉNI TAMÁS. Budapest, 1979.; TERESTYÉNI TAMÁS: *Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés*. Budapest, 1981.). A szövegpragmatika elméleti forrásaként elég gyakran szokták emlegetni a cselekvéseméletet is (*Handlungstheorie*), amely a kommunikációs egységet, a mi esetünkben a szöveget cselekvésként fogja fel, olyan tényezőként, amely a szövegnek a „pragmatikai skáláját” szélesíti és dinamikussá teszi (vö. KARLHEINZ STIERLE: *Text als Handlung: Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft*

— A szöveg mint cselekvés: Egy rendszeres irodalomtudomány távlatai. München, 1975.). (Lásd TEUN A. van DIJK: *Text and Context: Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse* — Szöveg és kontextus: Vizsgálódások a diszkurzus szemantikájában és pragmatikájában. London—New York, 1977.; vö. még SZABÓ: i. m. 17—21.)

3. A szövegnyelvészet kapcsolatai

Az eddigi fejtegetéseinkben egy-két általánosabb kérdéstől eltekintve főként a szövegtan különböző ágait, részterületeit mutattuk be, s ezzel párhuzamosan utaltunk az egyes részterületek közötti ún. belső kapcsolatokra is, ezzel is jelezve az új diszciplína bonyolult összefüggésrendszerét. De legalább ennyire fontosak és meghatározó jellegűek a szövegnyelvészet ún. külső kapcsolatai is, amelyek a nyelvészeti indíttatású szövegtant és különböző részterületeit összekapcsolják a legkülönfélébb tudomány-ágakkal. Ma már a szövegnyelvészet a határközi tudományoknak abba a csoportjába tartozik, amely legalább egy tucatnyi tudományterülettel érintkezik, ami egyben nagyfokú integráló erejének a tanúbizonysága. Csak úgy találomra kiragadva is a szövegtan, általában a szöveggel összefüggő vizsgálódások nagyjából a következő tudomány-ágakkal érintkeznek: a kommunikáció- és a beszédaktus-elmélet, a szociológia (és a szociolingvisztika), az irodalomtudomány és a stilisztika, a lélektan (és a pszicholingvisztika), a logika és a matematika, a folklorisztika és a szemiotika, a teológia és a retorika, a tartalom- és a dokumentumelemzés, de nem elhanyagolható terület a fordítástannal és az oktatással összefüggő tematika sem (vö. WOLFGANG DRESSLER: *Einführung in die Textlinguistik* — Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Tübingen, 1972.).

Ez a szerteágazó kapcsolatrendszer bizonyos mértékig utal a szövegtan differenciálódására is. A folklór szövegek vizsgálata például, noha elméletét és vizsgálati módszereit az általános szövegtan biztosítja, akárcsak a többi szövegtípusét, nem tevésthető össze egy irodalmi szöveg vizsgálatának a követelményeivel. Mindkettőt külön-külön, a vizsgált szöveg jellegétől függően, sajátos szempontok szerint kell vizsgálni, és ez a szempontkülönbség az egyik előidézője a differenciálódásnak, a sajátos szövegtudományok kialakulásának.

Nehéz lenne meghatározni, hogy a szövegtannal érintkező tudományok közül melyiknek van „legintimebb” kapcsolata a szövegnyelvészettel. De ha a szövegtan termékenyítő hatását vesszük szemügyre, akkor föltétlenül az irodalomtudományt, az irodalomelméletet kell említenünk. Ugyanis jellegénél fogva az irodalomtudomány, illetve az irodalomelmélet — s ezen belül is az irodalmi műalkotás, amelynek nyelvileg a legcsiszoltabb és a legkimunkáltabb szövegek alkotják a szubsztanciális alapját — bizonyult a szövegnyelvészeti alapelvek legeredményesebb alkalmazási területének, de szövegtani forrásokból inspirálódnak a különféle narratológiai elméletek is (lásd TEUN A. van DIJK: *Aspects of Textgrammars: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics* — A szöveggrammatikák aspektusai: Elméleti nyelvészeti és poétikai tanulmány. The Hague — Paris, 1972.; SIEGFRIED J. SCHMIDT: *Foundations for the Empirical Study of Literature. The Components of a Basic Theory* — Az irodalom empirikus tanulmányozásának az alapjai. Az alapelmélet összetevői. Hamburg, 1982.; WILLIAM O. HENDRICKS: *The Structural Study of Narration: Sample Analyses* — A narráció strukturális vizsgálata: mintaelemzések. In: *Poetics* 3. 1972.).

4. A szövegnyelvészet alkalmazási területei

A szövegnyelvészet tehát nemcsak általános elméletet és vizsgálati módszereket biztosít a különféle egyedi szövegtudományok számára, hanem az utóbbiak egyben igazolják a szövegтанból átvett elméleti megállapítások és módszertani eljárások helyességét és alkalmazhatóságát, ami segíti a szövegnyelvészet elméleti arzenáljának a gazdagítását. SZABÓ ZOLTÁN (lásd *Szövegnyelvészet és stilisztika* című könyvét, Budapest, 1988.) a szövegтан eredményeinek alkalmazását aszerint vizsgálja, hogy milyen jellegű a szóban forgó terület, amelyen szóba jöhet a szövegтани metodológia alkalmazása. Az utóbbi években a szövegтани metodológiát igen eredményesen alkalmazzák a különféle jogi, újságírói, társalgási, tömegtájékoztatási stb. nyelvváltozatok vizsgálatára, de a kriminalisztika is igen gyakran hasznosítja a korszerű szövegтан eredményeit (lásd NAGY FERENC: *Kriminalisztikai szövegnyelvészet*. Budapest, 1980.) csakúgy, mint a szociológia a különféle társalgási minták és a társadalmi szerepek összefüggéseinek a feltárásában (lásd JOHN GUMPERZ—DELL HYMES (szerk.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* — Irányzatok a szociolingvisztikában: A kommunikáció etnográfiája. New York, 1972.; *Társadalom és nyelv*. Szociolingvisztikai írások. Szerk. PAP MÁRIA és SZÉPE GYÖRGY. Budapest, 1975.). A szövegvizsgálati módszereket széles körben és eredményesen alkalmazzák az idegen nyelvek oktatásában és a fordítási technika tökéletesítésében is (lásd KAY WIKBERG: *On Applications of Text Linguistics to the Analysis and Writing of Foreign Language Teaching Materials*. In: VILJO KOHONEN és NILS ENKVIST (szerk.): *Text Linguistics, Cognitive Learning, and Language Teaching* — A szövegnyelvészet alkalmazása az idegen nyelvi tanítási anyagok elemzésére és írására. Abo (Finland), 1978.; KLAUDY KINGA: *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest, 1987.; lásd még SZABÓ: i. m. 22—27).

A nem kimondottan szövegközpontú tudományok közül, amelyek igényeiknek megfelelően sajátos szempontú szövegvizsgálati módszert alkalmaznak, meg kell említenünk a lélektant. A pszichológia, a pszicholingvisztika a szöveg rögzítésének és felidézésének, tömörítésének a mechanizmusát, általában a megismerési folyamatok mikéntjét vizsgálja (PLÉH CSABA: *A pszicholingvisztika horizontja*. Budapest, 1980.; TEUN A. van DIJK—WALTER KINTSCH: *Cognitive Psychology and Discourse: Recalling and Summarizing Stories* — Kognitív pszichológia és a diszkurzus: Történetek felidézése és tömörítése. In: WOLFGANG DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistik*. Berlin—New York, 1978.). De utalhatunk más területekre is, ahol a szövegvizsgálatok eredményeit felhasználják, például az ideggyógyászatban, az afaziológiában, ámde a fordított helyzet is rendkívül tanulságos, hogy ti. a beszédhibások, az elme- és idegbetegek szövegeiből fontos következtetéseket vonhat le a szövegnyelvészet is a szövegalkotás és szövegértés vizsgálatában (lásd WOLFGANG DRESSLER—JACQUELINE STARK: *Störungen der Textkompetenz bei Aphasie* — A szövegkompetencia zavarai az afáziánál. In: WOLFGANG MEID—KARIN HELLER (szerk.): *Textlinguistik und Semantik*. Innsbruck, 1976.; PAUL SCHVEIGER: *Limă și vorbire în afazie* — Nyelv és beszéd az afáziában. Cluj-Napoca, 1980.; a szövegnyelvészet ágairól szóló rész ismertetésében SZABÓ ZOLTÁN gondolatmenetét követtük, lásd SZABÓ: i. m. 11—27).

5. A szöveg mibenléte

A nyelvtudomány abban a szerencsés, ám ugyanakkor ellentmondásos helyzetben van, hogy sok mindent tud például a nyelvről, a különböző kategóriáiról, de ha meg kellene határoznunk, mondjuk a szó, a jelentés vagy a mondat fogalmát, akkor bizony eléggé kínos és nehéz helyzetbe kerülnénk, mert mind a mai napig nem sikerült a nyelvészeknek ezekben a kérdésekben egységes álláspontot kialakítaniuk. Így vagyunk a szöveg fogalmával is: kitűnő elméleteink és elképzeléseink vannak magáról a szövegről és a szövegnyelvészetről, de a kutatási tárgy lényegét illetően meglehetősen eltérőek az álláspontok. Mindez pedig azzal magyarázható, hogy a szöveg lényegének értelmezésében a kutatók a lehető legkülönbözőbb szempontokat érvényesítik.

A szöveg mibenléte az értelmezésében a legvitatottabb pont az, hogy a szöveg a saussure-i értelemben vett langue vagy parole szintjére tartozik-e. Itt részletesebb elemzés nélkül csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a kutatók többsége a szöveget parole jelenségnek tartja, mivel az akár írott, akár beszélt formájában „a nyelvet eszközként felhasználó kommunikáció valósága” (lásd DEME LÁSZLÓ: A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest, 1979. 58). Az ellenvélemény, amelynek a hazai szakirodalomban egyik következetes képviselője TEMESI MIHÁLY, úgy érvel, hogy „(...) a szöveg nem a beszéd mindig egyedi, individuális és dinamikus egysége, hanem a konkrét megnyilatkozásokban megvalósuló általános érvényű funkcionális és szerkezeti törvények eredményeként a kommunikáció eszközének, a nyelvnek egysége” (TEMESI MIHÁLY: *Az általános nyelvészet főbb kérdései*. 1977. 96). Viszont megszívlelendő egy másik magyar kutatónak, BÉKÉSI IMRÉNEK a megállapítása, aki szerint óvatosan kell bánnunk a langue—parole viszonytal a mondat feletti szinten, mivelhogy még abban az esetben is, ha absztrahálni lehet ún. rendszermondattól fölötti alakulatokat (KÁROLY SÁNDOR kifejezése), ez még korántsem jelenti azt, hogy ezek a nyelvi rendszerhez tartoznak, ezek a képződmények nem a rendszer elemei, hanem a kommunikációéi, azaz a gondolatcsere megértésére — megértetésére irányuló feladatok formálták ki és irányítják őket. Ezekben a mondat feletti alakulatokban — bárminek is nevezzük őket — egy egész gondolat jut kifejezésre, s még abban az esetben is, ha esetleg egy sémát (modellt) követ, ez utóbbit akkor sem tarthatjuk lényegnek a gondolatjelenséggel szemben (BÉKÉSI IMRE: *A gondolkodás grammatikája*. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések. Budapest, 1986. 20—21).

Mínthogy azonban a szöveget elég sokan nem csupán egy tényleges megnyilatkozásnak tekintik, hanem a tudományos elvonatkoztatás eredményeként létrejött konstruktumnak, ez azzal a következménnyel jár, hogy a szöveget tekinthetjük parole jelenségnek is, vagyis egy konkrét üzenetnek, de teljes joggal felfoghatjuk a nyelvi rendszer részének is, vagyis langue jelenségnek, ún. szövegmodellnek (lásd PETŐFI S. JÁNOS: Szöveg, modell, interpretáció. In: THOMKA BEÁTA (szerk.): *Tanulmányok*, 15. füzet. Szövegelmélet. Újvidék, 1982. 137—186; uő: Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. In: *Híd* 48/2. Újvidék, 1984. 856—874; TEUN A. van DIJK: *Textwissenschaft — Szövegtudomány*. Tübingen, 1980.).

Természetesen a szöveget, a szöveg fogalmát nem csupán abból a szempontból vizsgálják, hogy az a parole vagy a langue szintjére tartozik-e. A vizsgálatok szempontjai ütköznek, keresztezik egymást, de a legtöbbször a szövegfogalom jellegét a szövegelméleti felfogás határozza meg. Hogy ez mennyire így van, arra igen jó példa a már sokszor idézett T. A. van DIJK felfogása. A neves holland nyelv tudós, aki a legkövetkezetesebben alkalmazza a generatív nyelvészeti metodológiát a szöveg-

nyelvészeti vizsgálódásokban, a szöveget az alkotó elemek egymásutániságából kiinduló transzformációk sorozatának tartja (T. A. van DIJK: *Neuere Entwicklungen in der literarischen Semantik — Újabb fejlődési irányok az irodalmi szemantikában.* In: SIEGFRIED SCHMIDT (szerk.): *Text Bedeutung Ästhetik.* München, 1970.).

A szöveg fogalmát legtöbbször a kommunikáció-, a beszédaktus- és a cselekvéstudomány körében mozogva próbálják értelmezni, ami azt jelenti, hogy a szöveg: kommunikációs tevékenység, a hallgató vagy olvasó befolyásolásának az eszköze, egy olyan cselekvés, amely érezhetően befolyásolja a kommunikáció különféle tényezőit (SIEGFRIED SCHMIDT: *Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation — Szövegelmélet: A nyelvi kommunikáció nyelvészeti problémái.* München, 1973.; RICHARD OHMANN: *Speech Action and Style — Beszéd, cselekvés és stílus.* In: SEYMOUR CHATMAN (szerk.): *Literary Style: A Symposium.* London—New York, 1971.; KARLHEINZ STIERLE: *Text als Handlung: Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft — A szöveg mint cselekvés: Egy rendszeres irodalomtudomány távlatai.* München, 1975.). Am ezeken a szövegfogalom-értelmezéseken kívül még igen sok eltérő felfogást tükröző értelmezést ismer és tart számon a nemzetközi szakirodalom. Több meghatározásban a szemantikai és a pragmatikai tényezők kerülnek előtérbe, s mindezekkel párhuzamosan kitüntetett helyre kerül a kontextus, a jelentéses gyakorlat (MICHAEL A. K. HALLIDAY—RUQAIYA HASAN: *Cohesion in English — Kohézió az angolban.* London, 1976.; JULIA KRISTEVA: *Problèmes de la structuration du texte — A szöveg struktúráldásának a kérdései.* In: *La Nouvelle Critique*, Novembre, 1968.).

Az eddigi szövegfogalom-értelmezések, az egymást keresztező, olykor egymást kiegészítő meghatározások föltétlenül a szövegfogalom összetettségére, bonyolultságára utalnak. Ha viszont a meghatározásokat abból a szempontból rangsoroljuk, hogy jelenlegi ismereteink szerint melyik definíció ígéri a viszonylag legteljesebb képet a szöveg mibenlétéről, akkor a legátfogóbb meghatározásnak — minden bizonnyal — a kommunikációelméleti megközelítést kell tekintenünk. ROBERT BEAUGRANDE és WOLFGANG DRESSLER *Introduction to Text Linguistics — Bevezetés a szövegnyelvészetbe.* New York, 1981. című munkájukban a szöveget olyan közlési egységnek, eseménynek tekintik, amelyet a következő hét sajátosság jellemez: (1) az alkotóelemek grammatikai kapcsoltsága, azaz a kohézió, (2) az alkotóelemek tartalmi, szemantikai összekapcsolódása, vagyis a koherencia, (3) a beszélő, a szövegalkotó jól körülhatárolható közlési szándéka, (4) a hallgató, a befogadó számára legyen elfogadható, érthető a közlés, (5) legyen információs értéke, azaz megfelelő új ismeretet, információt tartalmazzon a közlés, (6) milyen helyzetben, milyen körülmények közepette megy végbe a szövegalkotás folyamata, és (7) az intertextualitás, azaz a szövegek közötti kapcsolatok szükségessége, a szóban forgó szövegnek más szövegtől való függősége. A magyar szövegtani szakirodalomban is nagyjából így értelmezik a szöveg fogalmát, azzal a nem lényegtelen eltéréssel, hogy a szövegalkotás folyamat jellegét, dinamikus voltát jobban kiemelik, mint az imént idézett szerzőpáros.

Már említettük, hogy a szöveget nem csak tényleges megnyilatkozásként értelmezik. A kutatók számolnak a szövegnek egy elvont, elméletileg konstruált fogalmával is, amely voltaképpen a tényleges szövegalkotásnak az alapja, potenciális közlési egység.

Természetesen ebből a szövegfogalomból hiányoznak azok a tényezők, amelyek ezt a potenciális közlési egységet voltaképpen szöveggé változtatnák, elsősorban is a pragmatikai tényezők. Arra a kérdésre: hogyan válik a potenciális közlési egység tényleges szöveggé — a kutatók eltérő módon válaszolnak. A már sokszor idézett

SIEGFRIED J. SCHMIDT (*Texttheorie...* 1973.) úgy véli, hogy létezik egy ún. egyetemes textualitás (Textualität), amelyhez hozzá kell rendelni a megfelelő nyelvi eszközöket és azokat a tényezőket, amelyek a potenciális kommunikációs egységet tényleges nyelvi megnyilatkozássá, valódi szöveggé változtatják. PETŐFI S. JÁNOS szerint a potenciális közlési egységtől, az egyetemes textualitástól a tényleges szöveghez csak lépcsőzetesen juthatunk el, ami azt jelenti, hogy a valódi szöveg felé haladva egyre jobban csökken az absztrakció foka.

A kétféle szövegfogalom használata azt is jelenti, hogy a szövegtani kutatásban el kell különíteni az 'emikus' szintet (az elvont szövegfogalom) az 'etikus'szinttől (a tényleges szövegfogalom). (A megkülönböztetésre vonatkozólag lásd WOLFGANG DRESSLER: *Einführung...* 1972. 24–25; O. I. MOSZKALSZKAJA: *Grammatyika tyekszta*. Moszkva, 1981. 9; ROLAND HARWEG: *On the Development of Text Grammar — A szöveggrammatika fejlődése*. In: W. DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978. 253.) Ez a megkülönböztetés kézzelfoghatóbban azt jelenti, hogy a szöveg 'etikus' szinten a beszéd (parole), 'emikus' szinten pedig a nyelvi rendszer, a nyelvi kompetencia egysége. (Az 'etikus' és az 'emikus' fogalom meghonosítása a nyelvészetben és a kulturális antropológiában KENNETH L. PIKE nevéhez fűződik, aki az angol 'phonetic' és a 'phonemic' melléknevekből képezte az 'etic' és az 'emic' műszót, hogy a különböző nyelvi szinteken és a kulturális antropológiai vizsgálódásokban megkülönböztethesse azt, ami a rendszer szempontjából fontos, és ami ugyanabból a szempontból nem lényeges.)

6. A szövegkohézió

A szöveg jellegzetességeiről szólva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a legfontosabbat: a kohéziót. A fogalom lényegét a kutatók a szövegéhez hasonló módon eltérően értelmezik. Egyetértés legfeljebb csak abban van közöttük, hogy összetartó erő nélkül egyetlen nyelvi képződményt sem lehet szövegnek tekinteni, ami viszont ennek az összetartó erőnek a jellegét, mikéntjét illeti, ezeknek a kérdéseknek a megítélésében, valamint a műszavak használatában elég tetemes eltérésekben bővelkedik a nemzetközi szakirodalom.

Mínthogy a szöveg nem a mondatok pusztá halmaza, hanem annál egy minőségileg magasabb rendű képződmény, ezért a kutatók többsége úgy véli, hogy a szövegkohézió is minőségileg különbözik a mondatokon belüli összetartó erőttől, ámde elég gyakran felbukkan az ellentétes álláspont is, hogy ti. a kétfajta kohézió között csupán mennyiségi és nem lényegi különbség van. HALLIDAY és HASAN (*Cohesion in English*. London, 1976.) a kétfajta kohézió közötti minőségi különbséget hangsúlyozza; MARCELO DASCAL és AVISHAI MARGALIT, valamint JOHN LYONS pedig a mennyiségi, a nem lényegi eltérést emeli ki (M. DASCAL—A. MARGALIT: *A New 'Revolution' in Linguistics. 'Text Grammars' vs. 'Sentence Grammars' — Az új 'forradalom' a nyelvészetben. Szöveggrammatikák, ill. mondatgrammatikák*. In: *Theoretical Linguistics 1*. 1–2. 1974.; JOHN LYONS: *Semantics 1–2. — Szemantika 1–2*. London, 1977.).

A vélemények a szövegkohézió megvalósítása eszközeinek a kérdésében is meglehetősen eltérnek egymástól. A skála elég széles: a névmásoktól a téma—rémán át egészen a preszuppozíciókig terjed (RENATE STEINITZ: *Nominale Pro-Formen — Névszói proformák*. In: *Arbeitsstelle Strukturelle Grammatik Bericht 2*. Berlin, 1968.; FRANTISEK DANES: *Zur linguistischen Analyse der Textstruktur — A szövegszerkezet*

nyelvészeti elemzéséhez. In: *Folia Linguistica* 4. 1—2; KIEFER FERENC: *Az előfeltevések elmélete*. Budapest, 1983.). A legnagyobb nehézséget ennek a kérdésnek a vizsgálatában nem is annyira a véleménykülönbségek jelentik, mint inkább az, hogy valamely eszközt, amely a szövegkohéziót biztosítja, kizárólagos jelleggel ruháznak fel. Felfogásunk szerint a szövegkohéziót csak a különböző eszközök együttese biztosíthatja. Ez vonatkozik a kohézióra és a koherenciára egyaránt. Ugyanis a kutatók közül többen e két nagyjából azonos vagy legalábbis egymáshoz nagyon közel álló fogalmat jelölő szóval a kohézió változatait különítik el, mégpedig úgy, hogy a kohézió a grammatikai, a koherencia pedig a tartalmi viszonyokat foglalja magában.

Az esetek túlnyomó többségében azonban a kohézióknak ezek helyett s változatai helyett legtöbbször csak kétféle típusát szokták megkülönböztetni: (1) a mondatközi vagy lineáris és (2) mondatok feletti vagy globális kohéziót (HALLIDAY és HASAN: *Cohesion...* 1976.). A mondatközi vagy lineáris kohéziót legtöbbször az anaforikus vagy a kataforikus (előre-, illetve hátrautaló szó) elemek biztosítják, a kohézió tulajdonképpen a szöveget alkotó mondatok közötti szemantikai viszonyok a foglalata.

A nemzetközi szakirodalomban egyre inkább erősödik az a felfogás, hogy a globális kohézió egyik legjelentősebb forrása a topic—comment (téma—réma) viszony, aminek a mondaton belüli vizsgálatát a két világháború közötti időszakban a Prágai Nyelvészeti Kör kutatói indították el, és ma már a szövegnyelvészeti kutatásoknak is egyik nélkülözhetetlen eljárása.

A kutatók közül többen úgy vélik, hogy a kohézió egy integráló mondat segítségével is biztosítható, ami azt jelenti, hogy a szóban forgó mondat jelentése a szöveg többi mondatában bontakozik ki a maga teljességében. T. A. van DIJK (*New Developments and Problems in Textlinguistics — Új irányok és problémák a szövegnyelvészetben*. In: PETÓFI S. J. (szerk.): *Text vs. Sentence: Basic Questions of Text Linguistics* 1—2. Hamburg, 1979.), de végeredményben PETÓFI S. JÁNOS is (*Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt, 1971.) a globális kohéziót azonosítják azzal a meglehetősen elvont logikai szerkezettel amit mély struktúrájának nevezünk.

A kohézióval kapcsolatban még arra is utalnunk kell, hogy a kutatók közül többen a hangtani, alaktani és mondattani szinthez társítanak kohézióváltozatokat (PETR SGALL: *On One Aspect of Textual Coherence — A textuális koherencia egy aspektusáról*. In: FRITZ NEUBAUER (szerk.): *Coherence in Natural-Language Texts*. Hamburg, 1981.), vagy a szövegben egyszerűen szemantikai és pragmatikai kohéziót különítenek el egymástól, mint például T. A. van DIJK vagy KLAUS BRINKER (T. A. van DIJK: *New Developments...* In: PETÓFI (szerk.): 1979.; KLAUS BRINKER: *Zur Gegenstandbestimmung und Aufgabestellung der Textlinguistik — A szövegnyelvészet tárgya és feladata*. In: PETÓFI (szerk.): 1979.)

Mindezekon túlmenően a szöveg lényegének meghatározó kategóriája a 'kontextus', amely nem más, mint a szöveg belső és külső kapcsolatainak, összefüggéseinek a rendszere. Ami a szövegben foglaltatik (tartalmi, szemantikai, grammatikai stb. elemek), az a szöveg 'belső kontextusának', azok a tényezők, körülmények pedig, amelyek a szöveg egészét, létrejöttét meghatározzák, a szöveg 'külső kontextusának' a fogalomkörébe tartoznak.

PETÓFI S. JÁNOS az eddigieknél némileg árnyaltabban vizsgálja a kontextus kérdését, ugyan az ő felfogásában is elkülönül a külső és a belső kontextus. PETÓFI elhatárolja a szöveg 'ko-textuális' elemzését a 'kon-textuális' és a 'textuális' elemzésétől. A ko-textuális elemzés — egészen elnagyoltan fogalmazva — a szöveg nyelvi (fonológiai, szemantikai, mondattani) szerkezetének a feltárását jelenti, ezzel ellentét-

ben a kon-textuális elemzés a szöveg tartalmi elemeinek, a valóságra vonatkozó tényezőknél a vizsgálatát jelenti. Ily módon a kon-textuális elemzésben kitüntetett szerepük van a szociolingvisztika, az etnolingvisztika, a pragmatika, a pragmalingvisztika, valamint a beszédaktus-elmélet eredményeinek és módszereik alkalmazásának. És végül a 'textuális' elemzés, amely főleg a szövegek interpretálhatóságának a vizsgálatára irányul, rendkívül elmélyült ismereteket igényel a pszichológiai, a filozófiai, a logikai, a lehetséges világokról szóló szemantikai, valamint a logikai szemantikai és a nyelvfilozófiai kutatások területéről (PETŐFI S. JÁNOS: Szöveg, diszkurzus. In: *Tanulmányok/Studije. Szövegelmélet.* Szerk. PENAVIN OLGA, THOMKA BEÁTA. Újvidék, 1982.). Eddigi megállapításaink fő forrása elsősorban SZABÓ ZOLTÁN *Szövegnyelvészet és stilisztika.* Budapest, 1988. című munkája volt.

7. A szövegnyelvészet és az irodalmi alkotások

Ha a szövegszemlélet térhódítását akarjuk vizsgálni az irodalomtudományban, amely a leggondozottabb és a legcsiszoltabb szövegváltozatok vizsgálatából szűri le elméleti és módszertani következtetéseit, akkor időben vissza kell mennünk századunk első évtizedeibe. A francia explication de textes ugyan elindította a voltaképpeni szövegelemzés folyamatát, de maga a módszer meglehetősen magán viselte a pozitívizmus jegyeit (a túlméretezett genetikai elemzés, a nagyfokú faktualizmus, amelyet a hangtan, a lélektan, a szociológia, a stilisztika, a poétika eredményei még inkább felerősítettek), amelyeket erőteljesebben csak a strukturális nyelvészeti irányzatok tudtak módosítani, főleg a prágai, a koppenhágai és a genfi iskola képviselői: JAN MUKAROVSKY, RENÉ WELLEK, LOUIS HJELMSLEV, CHARLES BALLY és mások. (FODOR ISTVÁN: A francia explication de textes. In: NYÍRÓ LAJOS (szerk.): *Irodalomtudomány.* Budapest, 1970. 353—363.) F. de SAUSSURE korszakalkotó műve megjelenésével szinte egyidőben megalakul Pétervárott és Moszkvában az OPOJAZ (Obscsesztvo dlja izucsenyija poetyicseszko jazika — A költői nyelv tanulmányozására alakult társaság), amelynek soraiban ott találjuk ROMAN JAKOBSONT, VIKTOR SKLOVSKIJT, L. P. JAKUBINSZKIJT, B. M. EJHENBAUMOT, JURIJ TINYANOVOT, B. N. TOMASEVSKIJT, V. M. ZSIRMUNSZKIJT, V. V. VINOGRADOVOT és másokat. A nemzetközi szakirodalomban az „orosz formalista iskola” néven számon tartott tudományos társaság képviselői arra törekedtek, „(...) hogy a nyelvnek mint az irodalmi alkotás létét feltételező jelenségnek és a mű specifikus elemének a műalkotásban betöltött szerepét meghatározzák”. (NYÍRÓ LAJOS: Az orosz formalista iskola. In: NYÍRÓ (szerk.): *Irodalomtudomány.* Budapest, 1970. 150; az orosz formalista iskoláról lásd még VICTOR ERLICH: *Russischer Formalismus.* München, 1964.).

Természetesen az „irodalmiság” újfajta, az irodalmi műveknek a „nyelv kizárólagosságán” alapuló értelmezését, azaz a szövegszintűségeen alapuló műelemzési módszertanok kialakulását, akárcsak a nyelvtudományokban végbement gyökeres változásokat, erőteljesen segítette a polgári filozófiában bekövetkezett „nyelvi fordulat” is. (Lásd RUDOLF CARNAPnak, LUDWIG WITTGENSTEINnek, BERTRAND RUSSELnek, EDMUND HUSSERLnek és másoknak a nyelv szerepéről vallott felfogását.) De mind-ezekben a tényezőkhöz túlmenően végső fokon a nyelvészeti strukturalizmus jelenti a gyökeres fordulatot abban a folyamatban, amely az irodalomtudományban az új elemzési módszerek és eljárások meghonosodásához vezetett, de nem lebecsülendő az időközben a tudományfilozófia rangjára emelkedett francia strukturalizmus új szemlélete sem. (A *Tel Quel* című folyóirat körüli csoportosulás: Ph. SOLLERS, J. DER-

RIDA, J. KRISTEVA, T. TODOROV, ROLAND BARTHES. Válogatott írások. Válogatta és az utószót írta KELEMEN JÁNOS. Budapest, é. n., JULIA KRISTEVA „szemanalízise”, CLAUDE LÉVI-STRAUSS: *Anthropologie structurale* — Strukturális antropológia. Párizs, 1958.)

Ezt az erősen vázlatos képet árnyalja és némileg módosítja UMBERTO ECO tevékenysége és felfogása (*La struttura assente* — A hiányzó struktúra. Milánó, 1971.; *Le forme del contenuto* — A tartalom formái. Milánó, 1974.; *Segno* — Jel, 1973.; *Trattato di semiotica generale* — Általános szemiotikai értekezés, 1975.; *The Role of the Reader. Explorations in the Semiotics of Texts* — Az olvasó szerepe. Szövegsemiotikai vizsgálatok. Bloomington—London, 1979. stb.). Az olasz tudós munkái, különösen az 1958-ban a Nemzetközi Filozófiai Kongresszuson elhangzott előadása, amely könyv alakban 1962-ben jelent meg *Opera aperta* — A nyitott mű címmel, rendkívül éles vitákat váltottak ki a különböző országok tudományos életében. A művészetekben, az irodalmi alkotásokban a 'nyitottság' fogalma azt jelenti, hogy a szóban forgó műalkotás mint az emberi kommunikáció egyik sajátos formája nem egyetlen jelentést hordoz, hanem — amint ROLAND BARTHES ezt megállapítja — a műalkotás „(...) forma, melyet az idők során a történelem tölt meg”, KELEMEN JÁNOS szavaival élve — a műalkotás „állandóan nyitva áll az újabb és újabb értelmezések számára: nem ezt vagy azt az értelmezést, hanem általában az értelmezések lehetőségét szabja meg”. (KELEMEN JÁNOS: Utószó. In: UMBERTO ECO: *A nyitott mű*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 1976. 455.)

Az 'értelmezések lehetősége', azaz a 'nyitottság' egyben azt is jelenti, hogy a műalkotásokban a kommunikáció és a jelentés válik központi kategóriává, s ez involválja a szemiotikai szemlélet meghonosításának a szükségességét is.

8. A nem irodalmi és az irodalmi szövegelmélet

Az eddigi fejtegetéseinkből azt a lényeges elvi következtetést kell levonnunk, hogy létezik egy nem irodalmi és egy irodalmi szövegelmélet. Az első típus a szövegalkotásnál kötelező módon alkalmazandó szabályokat tartalmazza, a második, az irodalmi szövegelmélet az előbbi típus szabályain kívül az általános szövegalkotáshoz viszonyítva a fakultatív módon választható, másodlagos szabályokat foglalja magában. (KANYÓ ZOLTÁN: Szövegelmélet és irodalomelmélet. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok*. XI. Budapest, 1976. 169; további bibliográfiai utalások ugyanebben a tanulmányban; Cs. GYÍMESI ÉVA: *Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Bukarest, 1988. 27; CSÚRI KÁROLY: A „lehetséges világok” szemantikája és az irodalmi elbeszélő szövegek elmélete. In: *Studia Poetica 1*. Szeged, 1980.; uő: *Lehetséges világok*. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből. Budapest, 1987.; KANYÓ ZOLTÁN: Az igazságfogalom az irodalmi elbeszélésben és a „lehetséges világok” szemantikája. In: *Studia Poetica 1*. Szeged, 1980.)

Az irodalmi szövegelmélet egyik igen jelentősnek ígérkező hajtása az utolsó két évtizedben föltétlenül a „lehetséges világokról” szóló elmélet, amely — CSÚRI KÁROLY szavaival élve — „a referenciák lehetséges területeinek a megsokszorozódása”, voltaképpen nyelvi eszközökkel teremtett világ. Az elméletnek legalább annyi ellenzője van, mint lelkes híve.

„Itt jegyezzük meg — írja CSÚRI —, hogy a szövegvilágot és a lehetséges világot egyaránt tényállások alkotják, a különbség közöttük mégis alapvető. Az eltérés a Mi? és Miért? kérdések különbségével ragadható meg legjobban. A szövegvilág esetében

csak annyit tudunk, hogy miből, milyen tényállásokból áll ez a világ, a lehetséges világ rekonstruálásakor az is érdekel bennünket, hogy miért az adott (és nem más) tényállásokból, s miért az adott módon (és nem másként) épül fel a szövegvilág. Triviális példán szemléltetve: akár a Caligula (Kosztolányi Dezső), akár a Lovastörténet (Hugo von Hofmannstahl), akár A kurátor ítélkezik (Németh László) vagy éppen a Babonák napja (Juhász Ferenc) (...) minden mondatát megértjük (= szövegvilág), mégsem tudjuk azonnal miről is szólnak (= lehetséges világ) a felsorolt művek. A Miért?-re a választ a szabályrendszer adja meg, a válasz eredménye pedig a szabályrendszer alapján strukturált szövegvilág: a lehetséges világ” (*Lehetséges világok*, 1987. 32–33; a lehetséges világok szemantikájának részletesebb bemutatását lásd J. ALLWOOD—(G. ANDERSON)—Ö. DAHL: *Logic in Linguistics* — Logika a nyelvészetben. London—New York—Melbourne, 1977. és R. BRADLEY—N. SCHWARTZ: *Possible Worlds. An Introduction to Logic and its Philosophy* — Lehetséges világok. Bevezetés a logikába és filozófiájába. Oxford, 1979.).

Ha korszerű szövegelméletről beszélünk, akkor föltétlenül meg kell említenünk PETŐFI S. JÁNOS nevét, aki 1969 óta Nyugat-Európában fejt ki tudományos tevékenységét. „Célom egy olyan interdiszciplináris megalapozású szövegelmélet létrehozása, amelynek keretében a szövegek leíró jelentéstani, valamint értelmező és értékelő interpretálása optimálisan elvégezhető”. (DANYI MAGDOLNA: Beszélgetés Petőfi S. Jánossal: Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. In: *Híd*. Újvidék, 1984/1.)

PETŐFI az idézett „beszélgetésben” az utóbbi évek, főleg a CHOMSKY utáni nyelvészeti gondolkodás főbb mozzanatait vázolta fel, elméletileg összegezte azokat a változásokat, amelyek a korszerű szövegelmélet kialakulását eredményezték.

PETŐFI S. JÁNOS újabb tudományos tevékenységének a másik kiemelkedő eseménye és eredménye az ún. „Szövegstruktúra—Világstruktúra-Elmélet” (Text-Struktur-Welt-Struktur-Theorie = TeSWeST). „A Szövegstruktúra—Világstruktúra-Elmélet koncepciója — mondja PETŐFI — (...) egy, a szövegek strukturájának, a szövegalkotásnak, szövegmegértésnek valamennyi aspektusát leírni szándékozó elmélet magjaként lett megalkotva és az eddigiek során kidolgozva” (lásd DANYI MAGDOLNA: Beszélgetés Petőfi S. Jánossal... 74; az elméletre vonatkozó további utalások ugyanebben a Beszélgetésben). Ebből a rövid idézetből kiindulva is látható, hogy itt egy meglehetősen elvont elméleti konstruktumról van szó, aminek az alkalmazási lehetőségét a gyakorlatnak kell igazolnia, hiszen e szövegelmélet koncepciójának mind ez ideig az egyes természetes nyelvektől független mozzanataival foglalkoztak.

9. A szövegnyelvészeti kutatások rövid története

Azt nem is kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy a mai korszerű szövegtan-
nak egyik igen lényeges előzménye az antik retorika. Elegendő, ha a szónoki mű ki-
dolgozásában oly lényeges szempontok figyelembevételére gondolunk, mint a téma (az
inventio) megtalálása utáni rendezés (dispositio), vagy a megfelelő nyelvi forma
kialakítása (elocutio), avagy az előadás kidolgozása (pronuntiatio) — hogy
felmérhessük a szónoki művekben a mai korszerű szövegelmélet számára rejlő fontos
tanulságokat. Minthogy a klasszikus ókori retorikák csakúgy, mint a későbbiek is,
elsősorban gyakorlati (igen gyakran politikai) megfontolásokat tartottak szem előtt, a
szavak mondattá fűzésén, a tökéletes szövegalkotás kellékein kívül, rendkívül nagy fi-
gyelmet fordítottak olyan mozzanatokra is, mint az előadás és közönség viszonya,

egyszóval: arra a hatásra, amelynek vizsgálatával ma a pragmatika, vagy a beszéd-aktus-elmélet és a kommunikációelmélet foglalkozik.

Természetesen egy rendszeresebb, de még mindig esetenkénti szövegvizsgálódás a 20. században kezdődött el. Századunk húszas-harmincas éveiben a Prágai Nyelvészeti Körnek az irodalomtudomány iránt érdeklődő képviselőiben és irodalomtudósaiban (JAN MUKAŘOVSKÝ, RENÉ WELLEK és mások) egyre inkább érlelődött az a korszerű felismerés hogy a meglehetősen szubjektív tényezőkre épülő impresszionista műelemzést fel kell váltania egy olyan módszertannak, amelynek alapja és föltétele az irodalmi mű szövegszerkezetének a pontos és elfogadható leírása. Ennek a szemléletmódnak a gyakorlati megvalósítását segítik mindazok az irányzatok, amelyek a műelemzést összekapcsolják a szövegelméleti módszertan adta lehetőségekkel. Itt kell megemlítenünk ROMAN JAKOBSONnak a felfogását is, aki a moszkvai és a prágai iskola hagyományait és eredményeit összegezve és továbbfejlesztve a kommunikációs egység, azaz a szöveg elrendezési, szerveződési módozatainak két lehetőségét emeli ki: a szelekciót és a kombinációt. A szövegszerveződés ma is érvényes két módozata közül az első, a szelekció a megfelelő szavak kiválasztását jelenti, aminek alapja a szinonimika, a második, a kombináció alapja az érintkezés, ami azt jelenti, hogy a megfelelő módon kiválasztott szavak a beszédláncban, a szövegben kombinálódnak, fűződnek össze egységes egészzé. (Vö. SZABÓ: i. m. 28.)

Sok rokon vonás kapcsolja össze a prágai strukturalizmust a lengyel integrális iskolával, amelynek egyik legjelentősebb képviselője ROMAN INGARDEN (1893—1970). A szláv strukturalizmus néven emlegetett cseh és lengyel irodalomtudományi iskola tehát előzménye és serkentője is a később kibontakozó szövegelméletnek, ez utóbbiból viszont ma már az előbbi iskolák is inspirálódnak, megteremtve ezáltal a hagyomány és újítás egységét, utat nyitva az integrálódás egyre erősebbé váló folyamatának a nyelvészet és irodalomtudomány között. (A cseh és a lengyel iskolára — a szláv strukturalizmusra — vonatkozólag lásd BOJTÁR ENDRE: *A szláv strukturalizmus az irodalomtudományban*. Budapest, 1978.; ROMAN JAKOBSON: *Hang — Jel — Vers*. Budapest, 1969.; uő: *A költészet grammatikája*. Budapest, 1982.; *Struktúra, jelentés, érték*. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban. Vál. és szerk. BOJTÁR ENDRE. Budapest, 1988.)

A klasszikus nyelvészeti strukturalizmus képviselői közül ZELIG S. HARRISnek a Discourse Analysis — Beszédmű-elemzés. In: *Language* 28. 1952. című munkája jelenti a korszerű szövegnyelvészet nyitányát. Konceptiójának jelentősége abban rejlik, hogy a morfémák és a mondatok elemzésének a módszerét a mondat feletti szintre, a szövegekre is kiterjesztette, és felismerte a szöveg jellemző sajátosságát, a globális összetartó erőt. Hasonló módon jár el honfitársa, ARCHIBALD A. HILL is (*Introduction to Linguistic Structures* — Bevezetés a nyelvi struktúrák tanulmányozásába. New York, 1958.), aki e művének Beyond the Sentence — A mondaton túl című fejezetében a nyelvi struktúrákat vizsgálva, figyelmét kiterjeszti a mondat feletti szintre is.

A HARRIS, HILL és a JAKOBSON-féle próbálkozásokban már határozottan körvonalazódik a mondat feletti szint vizsgálatának az igénye, ami voltaképpen egy teljesen új nyelv szemlélet kialakulásának a kezdetét jelenti. Ily módon a nyelv tudomány a hatvanas-hetvenes évek után a „nyelvészeti nyelvészet” (SAUSSURE és a strukturalis nyelvészet) és a generatív nyelvészet korszaka után egyre határozottabban átlép a szövegelméleti (szövegtani, szövegnyelvészeti) vizsgálódások korszakába, amelyeknek metodológiai rangra emelkedését igen hatékonyan segítették az üzenetek összeillesztésének, a szövegek megszerkesztésének módozatait vizsgáló kommunikációelméleti kutatások. A szövegnyelvészet kialakulásában, megizmosodásában jelentős,

megbízható forrásnak bizonyultak a tudományos gondolkodás szinte valamennyi területét átható szemiotikai kutatások is, de ebben a folyamatban jelentős szerep jut a beszédaktus-elméleti vizsgálódásoknak is.

10. Szövegnyelvészeti kutatások a nagyvilágban

Nagyjából a hatvanas évek közepétől több-kevesebb rendszerességgel sorra jelennek meg a szövegnyelvészet kialakulását jelző munkák elsősorban az NSZK-ban és az NDK-ban. Az NSZK-beli szövegnyelvészet hatása főleg a konstanzi és a bielefeldi csoport tevékenysége révén igen gyorsan érezhetővé vált az egész Európában. Elegendő itt olyan nevekre utalnunk, mint a holland T. A. van DIJK, a Finnországban élő svéd nemzetiségű N. E. ENKVIST vagy az osztrák W. DRESSLER, akinek a tevékenysége ma már távlatot jelent a szövegelméleti vizsgálódásokban. A konstanzi csoport a meglehetősen elvont szöveggrammatikai modellje és a hozzákapcsolódó lexikon segítségével megvalósíthatónak vélte a szövegek generálását, ám ezt a felfogást sokan megkérdőjelezték, mivel még a mondatok generálása sem tekinthető kielégítően megoldott feladatnak, ennél fogva tehát teljesen jogosak az erős kételyek egy, a mondatoknál sokkal bonyolultabb nyelvi képződmények generálását illetően. Ennek ellenére az NSZK-beli szövegnyelvszerek közül többen, például PETŐFI S. JÁNOS (*Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt, 1971.) vagy HANNES RIESER (*Probleme der Textgrammatik II. — A szöveggrammatika problémái II.* In: *Folia Linguistica* 6. 1973.) a szöveggrammatika feladatait a generatív grammatikai módszertan alapján vélték kezelhetőnek és megoldhatóknak.

Az NSZK-nak, de mondhatjuk nyugodtan: Európának, sőt Amerikának is egyik legjelentősebb és legszínvonalasabb szövegnyelvészeti orgánuma a hamburgi Helmut Buske Verlag gondozásában megjelenő „*Papiere zur Textlinguistik — Papers in Textlinguistics*” című sorozat, amelynek szerkesztői és kiadói az európai szövegnyelvészet olyan képviselői és művelői, amint JENS IHWE, PETŐFI S. JÁNOS és HANNES RIESER. A sorozatnak eddig már ötvennél több kötetében a világ legkülönbözőbb országaiban működő szövegnyelvszerek fejtik ki véleményüket a tudományág legkülönfélébb kérdéseiről, s ezért a sorozat minden egyes kötetét méltán tekinthetjük a szövegnyelvészet egy-egy igényes, színvonalas seregszemléjének.

Az NSZK-ban megjelenő szövegnyelvészeti munkákkal szinte egyidőben az NDK-ban is egymás után jelennek meg a szövegnyelvészeti munkák. DIETER VIEHWEGER 1979-ben megjelent tanulmányában (*Textlinguistik in Untersuchungen der Sprachwissenschaftler der DDR*, oroszul: *Lingvisztjika tyeksztja v issledovanyijah ucsonih GDR*. In: *Szintakszisz tyeksztja*. Otvetstvennij red. G. A. ZOLOTOVA. Moszkva, 1979.) átfogó képet ad a szövegnyelvészeti kutatásokról, felvázolja a szövegnyelvészet legfontosabb elméleti és módszertani kérdéseit, ahogyan ezeket az NDK szövegnyelvészeti kutatói értelmezik. VIEHWEGER leggyakrabban E. AGRICOLA, K. E. HEIDOLPH, H. ISENBERG, E. LANG, valamint H. LIEBSCH, M. PFÜTZE, W. SCHMIDT, H. HARNISCH és saját munkáira hivatkozik. E. AGRICOLA értelmezésében a szöveg a szemantikailag integrált témák, azaz a mondatok rendezett véges sora, melyek jelszerűségük révén egy reális tartalom kifejezői. (E. AGRICOLA: *Text—Textaktanten—Informationskern — Szöveg—szövegaktánsok—információs mag*. In: *Probleme der Textgrammatik II*. Hrsg. von F. DANES und D. VIEHWEGER. Berlin, 1977.). Annak ellenére, hogy az NDK nyelvészei eltérő nézőpontból közelítik meg a szöveg lényegét, például egyesek a koherencia sajátos szintaktikai-grammatikai feltételeit

kívánják felderíteni, mások a szöveget alkotó mondatok lexiko-szemantikai viszonyainak a megállapítását tartják elsődlegesnek, vagy a koherencia logikai-szemantikai viszonyainak a vizsgálatát tekintik lényegesnek, de szóba kerülnek a referencia egységének (az anaforikus és kataforikus viszonyok), a szövegben egymás után következő mondatok téma—réma tagolódásának a kérdései, mégis a szöveg-meghatározásaikban elég sok az egyezés, ami azt jelenti, hogy a szöveget a nézőpontoktól függetlenül is a célirányos kommunikációs folyamat eredményének tekintik. (Részletesebben lásd D. VIEHWEGER: Zur sematischen Struktur des Textes — A szöveg szemantikai struktúrájáról. In: *Probleme der Textgrammatik II*. Hrsg. von F. DANES und D. VIEHWEGER. Berlin, 1977. (Studia grammatica XVIII.); E. LANG: Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren einer Textgrammatik — Egy szöveggrammatika posztulálának egyes nehézségeiről. In: *Generative Grammar in Europe*. Ed. by F. KIEFER und N. RUWET. Dordrecht, 1974.)

Lengyelországban is igen korán fejlődésnek indult a szövegnyelvészet. A. BOGUSŁAWSKI szerint a kutatóknak elsősorban a szöveg kompozíciós és pragmatikai jellegzetességeit kell felderítenie, hogy megközelíthesse a szöveg lényegét, azaz BOGUSŁAWSKI felfogása szerint a szöveg lényegének a vizsgálatában nem az a fontos, hogy mit mond a szerző (a partner), hanem az, hogyan, miként mondja azt, amit mond, vagyis a megnyilatkozást hogyan, miként fejezi ki, és a felhasznált nyelvi eszközök segítségével milyen hatást kíván elérni.

A kompozíciós és pragmatikai jellegzetességek tanulmányozásán kívül érthető okokból a kutatók figyelmét korán felkelti a kohézió és a szemantikai kérdések vizsgálata. A kohézió és a szemantika szerepét a szöveg vizsgálatában a lengyel nyelvészek eltérő módon ítélik meg. MARIA RENATA MAYENOWA (Poetyka teoretyczna — Elméleti poétika. In: *Zagadnienia języka*. Wrocław, Ossolineum, 1974.) a kohéziót a szöveg olyan jellegzetességének tekinti, amelynek eredményeként a címzett a feladónak egy meghatározott megnyilatkozását megérti.

IRENA BELLERT (O pewnym warunku spójnosci tekstu — A szövegkohézió egy feltételéről. In: M. R. MAYENOWA (szerk.): *O spójnosci tekstu*. Wrocław, 1971.) a szöveg szemantikai értelmezéséből kiindulva jut el az ún. kváziimplikációk feltételezéséhez. A címzettnak ezek a látszatimplikációi azonban nem mindig azonosak a feladó implikációival, ami annak a lehetőségét is magában rejt, hogy nem azonos módon értelmezik a szöveget, mivel a kohézió mozzanatai nincsenek világosan és egyértelműen kifejezve.

Hogy egy szöveget voltaképpen mi tesz szöveggé, arra többféleképpen válaszolhatunk, de az eddigi kutatások a szöveg leglényegesebb velejárójának a kohéziót tartják.

A szövegek kohéziójának a vizsgálata jóval korábbi, mint magának a korszerű szövegelméletnek a kibontakozása. A mondatoknak az a fajta tagolása, amelyben elkülönül az új információ az adott, a már ismert információtól, jelenti azt a mechanizmust, amely biztosítja vagy biztosíthatja a megnyilatkozások (mondatok) közötti kohéziót. Ez azt jelenti, hogy az egyik megnyilatkozás új információja a másik megnyilatkozás kiinduló mozzanatává válik vagy válhat. Az ún. téma—réma vagy topic—comment viszony tehát fontos momentum a szöveg kohéziójának a biztosításában. Ellenben nem ritka az az eset, midőn az egyik mondat rémájának (az új információnak, a núvumnak) átalakulása a másik mondat témájává nem garantálja a szóban forgó szöveg kohézióját.

Ezek a megfigyelések főleg a szövegek stilisztikai jellegzetességeinek a vizs-

gálatakor válnak rendkívül jelentősekké, lehetővé teszik a szövegek tipizálását, az irodalmi műfajok tipológiájának a kidolgozását.

A szövegkohézió és az aktuális tagolás közötti szoros kapcsolat kutatásának egyik igen jelentős állomása a lengyel nyelvészetben A. BOGUSŁAWSKI: *A Problems of the Thematic—Rhematic Structure of Sentences* — A mondatok tematikus—rematikus szerkezetének a problémái. Warszawa, 1977. című munkája. Alaptétele, amely vörös fonálként húzódik végig az egész munkán, az, hogy a téma—réma viszony a mondat (a szöveg) tartalmi szintjének, az értelmének és nem a kifejezési szintjének a szerkezete, egy olyan mindent átfogó jelenség, amely kiterjed valamennyi egységre, egészen a fonikus különbségekig. (Lásd még A. BOGUSŁAWSKI: O analizie semantycznej — A szemantikai elemzésről. In: *Studia seymotyczne*, IV. 1973.)

Vázlatos összefoglalásunkból is kiderül, hogy századunk hetvenes éveit a lengyel szövegnyelvészetben is igen nagy mértékben a fogalmak tisztázásának, a szövegkutatási módszertanok kidolgozásának a korszaka. Am a metodológiai kérdések tisztázásával párhuzamosan egyre szélesedik a szövegelméleti kutatások területe (poétika, szemiotika, műelemzés stb.), és fokozatosan kiépül az a tudományos apparátus, amely biztosítja a gyakorlati szövegnyelvészeti vizsgálódásokat. (Erre vonatkozólag — legalább a címek erejéig — lásd ELZBIETA JANUS: *Obzor pol'szkich rabot po sztrukturye tyekszta* — A lengyel munkák szemléje a szöveg szerkezete köréből. In: *Szintakszisz tyekszta*. Moszkva, 1979. 325—340; BOJTÁR ENDRE (szerk.): *Struktúra, jelentés, érték*. A cseh és a lengyel strukturalizmus az irodalomtudományban. Budapest, 1988.)

Egy kis túlzással állíthatjuk, hogy Csehszlovákiában a szövegelméleti kutatások meglehetősen szorosan kapcsolódnak a mondat aktuális tagolásának, funkcionális perspektívájának a kérdéséhez. A hetvenes években — és ez a folyamat a nyolcvanas években is többé-kevésbé érvényes — a csehszlovák nyelv tudományban a szövegnyelvészeti vizsgálódások nagyjából három területre terjedtek ki: (1) az előbb említett aktuális tagolás és a funkcionális perspektíva kérdéskörére, (2) az irodalmi művek szövegének elemzésére és ezzel szoros összefüggésben a stilisztikai kutatásokra és (3) a köznyelv beszélt változatának a vizsgálatára (lásd I. M. GORSKOVA: Gyiszkusziionije voproszi organizacii tyekszta v csehszlovackoj lingvisztyike — A szöveg szerkezetének vitás kérdései a csehszlovák nyelv tudományban. In: *Szintakszisz Tyekszta*. Moszkva, 1979. 341—243).

Ebből a szempontból tanulságos KAREL HAUSENBLAS felfogása a szöveg lényegéről. Ő a szöveget, amely a komponenseknek, az összetevőknek meghatározott egymásutánisága, lineáris (szalagszerű) képződménynek tekinti, melyben a szintagmatikus kapcsolatok elsőrendű szerepet játszanak (lásd K. HAUSENBLAS: *Zum Begriff der Text* — A szöveg fogalmáról. Kézirat); ezek a kapcsolatok (viszonyok) biztosítják a szöveg tartalmi egységét. HAUSENBLAS a szövegnyelvészeti egységek fogalmi tisztázásának a során elhatárolja az ún. „nyelvi közleményeket” (oroszul: kommunyikat) a jelző nélküli „közleményektől”, a frázisnak nevezett egységeket (csehül: promluva), amelyek lehetnek egyszerű vagy összetett mondatok, a megnyilatkozástól (csehül: vypoved') és a szövegektől. Az ún. „nyelvi közleményen” HAUSENBLAS nyelvi eszközökből álló szervezett egészet ért, amelyet a közlés folyamán használnak fel a beszélők. A „nyelvi közlemény” fogalma tehát csak a nyelvi eszközöket tartalmazza, viszont a jelző nélküli „közlemény” fogalmába a nyelvi eszközökön kívüli tényezők is beletartoznak.

Figyelemre méltó HAUSENBLASnak az aktuális tagolás és az irodalmi mű „témájáról” szóló megállapítása is. A kétfajta témát ugyanis nemcsak az azonos elnevezés kapcsolja egybe; az aktuális tagolás témája az irodalmi szöveg tematikus szer-

kezetének lényeges alkotóeleme, azaz a témának és az irodalmi mű tematikus szerkezetének két fontos mozzanata van. Az egyik az irodalmi mű konkrét tartalma, vagyis az a világgép, amelyet az irodalmi alkotás ábrázol, a másik pedig az irodalmi szöveg tartalmi felépítésének az alapelveit jelenti. (Lásd még I. M. GORSKOVA: i. m. 345—346.)

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a nálunk is jól ismert másik csehszlovák nyelvtudósnak, F. DANEŠNAK a Functional sentence perspective and the organization of the text — A funkcionális mondatperspektíva és a szöveg szerkezete. In: *Papers on Functional Sentence Perspective*, 1974. című tanulmánya. Ebben a munkájában DANEŠ TÖBBEK KÖZÖTT tisztázza az „adott” (az ismert információ) és a „téma” jelentéskörét. Felfogása szerint a funkcionális mondatperspektíva kérdéskörét három szinten kell megvizsgálni: (1) az ismert (adott) információ: új információ viszonyában, (2) a téma—réma viszonyában és (3) figyelembe kell venni a kommunikatív dinamizmus különböző fokait. DANEŠ az „adottnon”, az ismert információn olyan közlésegyeséget ért, amelyet a kontextus, a helyzet vagy pedig a beszélő és a hallgató általános ismeretei határoznak meg, de ez még sok más tényezőtől is függhet. Az „adott”, az ismert információ terjedelme az előző szöveg hosszúságától függ, de a felső határát a kutató empirikusan állapítja meg. Ezt legtöbbször a szövegnek bekezdésekre, fejezetekre stb. történő felosztása határozza meg.

Természetesen F. DANEŠNAK a tevékenysége nem korlátozódik csupán a fenti kérdések vizsgálatára, bár ezeknek a beható tanulmányozása jelentős helyet foglal el az erteágazó tudományos tevékenységében. Ízelítőként csupán két munkájára hívjuk fel az olvasó figyelmét. Az egyik Zur linguistischen Analyse der Textstruktur — A szövegszerkezet nyelvészeti elemzéséről. In: *Folia Linguistica* 4. 1970., a másik pedig Zur semantischen und thematischen Struktur des Kommunikats — A közlemény szemantikai és tematikai szerkezetéről. In: *Studia Grammatica* 11. Probleme der Textgrammatik. Berlin, 1976.

A csehszlovák szakirodalom igen jelentősnek tartja KVETA KOŽEVNIKOVANAK a *Szpontannaja usztjnaja recs v epicseszkoj proze* — A spontán beszélt nyelv az epikus prózában, Prága, 1970. című munkáját, amelyben a Csehszlovákia határain kívül is ismert szerző a szövegnyelvészetnek egy viszonylag kevésbé vizsgált területét veszi szemügyre. Utalhatunk JAN FIRBASNAK a funkcionális mondatperspektíva kérdéseivel foglalkozó tanulmányaira: On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective — A kommunikatív dinamizmus fogalmáról a funkcionális mondatperspektíva elméletében. In: *Slovník prací filosofické fakulty brněnské university*. 1971. stb., vagy az idősebb nemzedék képviselői közül megemlíthetjük V. Skalička professzor nevét (Text, Kontext, Subtext — Szöveg, kontextus, szubtextus. In: *Acta Universitatis Carolinae — Slavica Pragensia* III. 1961.), aki magyar nyelvi kutatásaiban is igen eredeti módon értelmezte anyanyelvünk számos vitatott és megoldásra váró problémáját (lásd *Zur ungarische Grammatik* — A magyar grammatikáról. Prága, 1935.).

A szövegnyelvészet fogalmi rendszerének a tisztázásában jelentős szerepe van J. MISTRÍK tevékenységének is, aki általában a szerkezet, de főleg a szövegszerkezet különböző részei közötti viszonyokat vizsgálva (*Struktúra textu* — A szöveg szerkezete, Bratislava, 1975.), ezeknek a következő típusait különbözteti meg: (1) a glutináció, (2) a rekurrencia és (3) a junktúra. A glutináció két egymás mellett álló mondat kapcsolódási módozata, ennek eredményeként alakul ki a kontextus legkisebb egysége. A glutináció a szerző felfogása szerint kimutatható az egész szövegben, de mindig a szomszédos mondatok határain, ahol is a következő mondat első szava fejezi

ki ezt a viszonyt. A rekurrencia az új mondat bekapcsolódásának a módozata az előző kontextusba, az új mondat „magvának”, az anaforikus szavaknak, szinonimáknak vagy más nyelvi eszközöknek a segítségével.

A glutináció és a rekurrencia a szöveget alkotó mondatok szerkezeti viszonyait fejezik ki, ezért alacsonyabb szinten álló fogalmak, mint a junktúra, amely a szöveg egész szerkezetét felöleli, magában foglalja. Vagyis a junktúra kifejező eszközei olyan elemek (is) lehetnek, amelyek nem tartoznak a mondathoz, ugyanakkor azonban az új mondatot a szöveg előző részéhez kapcsolják. A tudományos szövegben az olyan kifejezések, mint 'például', 'először', 'másodszor', 'összegezve az elmondottakat' stb., a junktúra kifejező eszközei, tehát olyan formális eszközök (kifejezések), amelyeknek segítségével összefüggő, egységes egészet jelentő szövegeket alkothatunk formális és szemantikai vonatkozásban egyaránt (vö. I. M. GORSKOVA: i. m. 353—358.)

A Szovjetunióban is a rendszeresebb és módszeresebb szövegvizsgálat nagyjából a hatvanas évek közepétől és a hetvenes évek legelejétől indult meg, ám az előzmények (a gazdag orosz grammatikai hagyomány, az orosz formalista iskola képviselőinek az irodalmi szöveg kompozíciós mozzanatairól vallott felfogása stb.) nagyon felgyorsították az új határközi tudomány megizmosodását, amihez kétségtelenül hozzájárultak az említett tényezőkhöz kívül a kommunikációelmélet, a kultúrsemiotika és a matematikai nyelvészet, valamint a pszicholingvisztika és a logika eredményei. Ily módon viszonylag korán az irodalomtudományban, a stilsztikában és a kultúra vizsgálatában gyökeret vert a szövegelméleti szemléletmód, s ennek eredményeként fejlődött ki egyfajta alkalmazott szövegnyelvészet.

A rendszeres és módszeres szövegvizsgálat a Szovjetunióban is a fogalmak tisztázásával, a szöveg lényegének, mibenlétének a meghatározásával kezdődött, ám számos kérdésben és a tudományos fogalmak használatában még mindig elég nagyok az eltérések. Ez azzal magyarázható, hogy a kutatók elméleti felfogásuk és módszertani apparátusuk kialakításában meglehetősen eltérő forrásokból és hagyományokból inspirálódnak. Mindez azt eredményezi, hogy a szöveg fogalmát, mibenlétét a legkülönbözőbb szempontok szerint értelmezik, s ez a különbség — a hatás és kölcsönhatás következtében — a szovjet szövegnyelvészeti szakirodalomban is nyomon követhető.

A Szovjetunióban a legtöbb szövegnyelvészeti publikáció az akadémiai folyóiratokban (Voproszi jazikoznanyija, Izvesztyija Akagyemii Nauk SzSzsZr SzLJa, Voproszi filozofii stb.), az egyetemek és főiskolák tudományos közleménytáiraiban (az ún. ucsonije zapiszki) és szakfolyóirataiban (az ún. vesznyekek) jelenik meg, ezenkívül számos kandidátusi értekezés és monográfia foglalkozik szövegelméleti és alkalmazott szövegnyelvészeti kérdésekkel, különféle tanulmánygyűjteményeket állítanak össze és országos vagy regionális tudományos ülészakok előadásait is kötetekben jelentetik meg. A meglehetősen sok publikálási lehetőségen kívül szólnunk kell az eredeti nyelvészeti kutatásokhoz szükséges, a tudományos tájékoztatást szolgáló ún. referáló folyóiratokról (referativnij zszurnal), amelyek a szóban forgó terület legújabb külföldi szakmunkáiról adnak egy viszonylag részletes áttekintést. Igényes és színvonalas, idegen nyelvekből oroszra fordított szaktanulmányok tájékoztatják az olvasót az 1960 óta időközönként megjelenő „Novoje v lingvisztyike”, majd később — a címváltoztatás után — a „Novoje v zarubeznoj lingvisztyike” — Új eredmények a külföldi nyelv-tudományban (melynek 8. kötete a „Lingvisztyika tyekszta”, Moszkva, 1978. alcímet viseli). A szovjet szövegnyelvészeti szakmunkák számának napról napra történő rohamos növekedése föltétlenül az ún. „szövegnyelvészeti paradigma” térhódítását jelenti a szovjet nyelvtudományban is, ami egy új nyelvészélet kialakulásának a cáfolhatatlan bizonyítéka.

Ám ennek a „szövegnyelvészeti paradigmának” a gyökerei legalább századunk húszas–harmincas éveibe nyúlnak vissza, azaz a „paradigma” kialakulásának a kezdetét olyan nevek fémjelzik, mint B. M. EJHENBAUM, B. V. TOMASEVSKIJ, G. G. SPET, B. N. VOLOSINOV, L. SZ. VIGOTSKIJ, nem is beszélve ROMAN JAKOBSONRÓL, VIKTOR SKLOVSKURÓL, JURJ TINYANOVról vagy V. M. ZSIRMUNSKURÓL, V. V. VINOGRADOVRÓL és másokról. Ebben a korántsem teljes névjegyzékben különleges helyet foglal el az 1969-ben elhunyt nyelv tudós, VIKTOR VLAGYIMIROVICS VINOGRADOV. Az orosz filológia kiváló művelője, tevékenysége hidat ver a húszas-harmincas évek nyelvész és irodalomtörténész nemzedékének az irodalmi szövegről kialakított felfogása és a mai korszerű szövegelméleti koncepciók között. (Lásd *O hudozsesztvennoj proze* — A művészi próza. Moszkva–Leningrád, 1930.; *Ocserki po isztorii russzko literaturnovo jazika XVII–XVIII. vv.* — Tanulmányok a 17–18. századi orosz irodalmi nyelv történetének a köréből. Első kiadás 1934-ben, a második 1938-ban külföldön; *O jazike hudozsesztvennoj lityeraturii* — A szépirodalom nyelvéről. Moszkva, 1959.; *Problema avtorsztva i tyeoria sztyilej* — A szerzőség kérdése és a stíluselmélet. Moszkva, 1961.; *Sztyilisztyika. Tyeorija poeticszeszkvoj recsi. Poetyika* — Stilisztika. A költői beszéd elmélete. A poétika. Moszkva, 1963.; *Szjuzset is sztyil'* — A téma és a stílus. Moszkva, 1963.) A szovjet nyelv tudósok ezen az alkotásain vörös fonálként húzódik végig az a mai szövegvizsgálódásokat is megtermékenyítő gondolat, hogy a nyelv rendszere és a szövegalkotás között kialakuló feszültség ellenére is feltárható a két jelenség közötti összefüggés: a rendszer a címzettnek a szöveg alkotójával szemben támasztott követelménye, amely (ti. a rendszer) a nyelvi egységek sajátosságaiból és a jelentések népi és pszichológiai alapon történő értékeléséből, megítéléséből áll össze egységes egésszé. A szöveg ezekből a jelentésértékelésekből különleges szabályok alapján épül fel, amelyek nem szükségszerűen válnak ismertekké a szöveg címzettje számára. Voltaképpen tehát arról van szó, hogy a szövegalkotás egészen különleges szabályok alapján történik, a nyelv rendszerének és sok más tényezőnek sajátos működtetése révén valósul meg ez a folyamat. (Részletesebben lásd Ju. V. ROZSGYESZTVENSZKU: *Problematyika szovremennoj tyeorii tyeksztva v knyige V. V. Vinogradova „O hudozsesztvennoj proze”* — A mai szövegelmélet problematikája V. V. Vinogradov *O hudozsesztvennoj proze* című könyvében. In: *Szintakszisz tyeksztva*. Moszkva, 1979. 5–17.)

A hatvanas évek második felétől váltak világszerte ismertekké és elismertté JURJ M. LOTMANNak, a tartui egyetem orosz irodalomtörténész tanárának szövegelméleti kutatásai, aki igen gazdag szemiotikai ismereteit felhasználva elsősorban a költői szövegek szerkezetének feltárásában és a kultúra tipológiai vizsgálatában ért el kimagasló eredményeket. Fontosabb munkái a következők: *Lekcii po sztrukturalnoj poetyike*. Vpuszk 1. Vvegyenije, tyeorija sztiha — Előadások a strukturális poétika köréből. 1. Bevezetés, verstan. In: *Trudi po znakovim szisztjemam I*. Tartu; amerikai kiadás: 1968. Providence: Brown Univ. Press; *Sztruktura hudozsesztvennovo tyeksztva* — A művészi szöveg szerkezete. Moszkva, 1970.; amerikai kiadás: 1971. Providence: Brown Univ. Press; *Analiz poetyicszeszkovo tyeksztva* — *sztruktura sztiha* — A költői szöveg elemzése — a versstruktúra. Leningrád, 1972. stb.

A tartui tudós felfogása — csupán a felsorolt címek alapján ítélve is — közel áll az orosz formalisták szövegelemzési elképzeléseihez, főleg a művészi szövegek kompozíciós jellegzetességei vizsgálata tekintetében, ám ennek ellenére LOTMAN szövegelméleti metodológiájának eredetisége akkor is vitán felüli, ha koncepciójában felfedezhetők az orosz formalisták és a francia vagy az angol iskolák elképzelésének bizonyos nyomai. (Erről részletesebben lásd J. M. LOTMAN: *Szöveg — modell — típus*,

Budapest, 1973. című tanulmánygyűjteményét és HOPPÁL MIHÁLYnak a kötethez írt utószavát.)

A Szovjetunióban a szövegnyelvészeti kutatások meglehetősen összefonódtak a stilisztikai és a költői nyelvi vizsgálódásokkal. Ennek oka azoknak a gazdag hagyományoknak a továbbélésében rejlik, amelynek gyökerei a húszas-harmincas évekbe nyúlnak vissza. Olykor a szövegnyelvészet és a stilisztika közötti kapcsolat a legújabb felfogások szerint olyannyira szorossá vált, hogy igen nehéz eldönteni, hol végződik a szövegnyelvészet, és hol kezdődik a stilisztika.

A szovjet szövegnyelvészeti és költői nyelvi vizsgálódások összefonódása oly szorossá vált, hogy a közöttük kialakult termékeny kölcsönhatás húzóágazatává vált egy egész sor nyelvészeti diszciplínának. Persze ez korántsem jelenti azt, hogy minden rendben van a költői nyelv háza táján. Éles viták folynak a költői nyelv mibenlétéről, a költői nyelv és az irodalmi nyelv kapcsolatáról, arról, hogy egyáltalán milyen viszony van a poétika és a nyelvészet között. Ezek a kérdések, ha közvetlenül és szorosan nem is kapcsolódnak a szövegnyelvészet témaköréhez, de elméleti tisztázásuk föltétlenül segíti a szövegnyelvészeti vizsgálódások elméletének és módszertanának, na meg gyakorlatának is a magasabb szintre emelését.

A hetvenes években egyre inkább előtérbe kerülnek a voltaképpeni szövegnyelvészet általános elméleti és sajátos kérdései. Ebből a szempontból igen jelentős az a tudományos konferencia, amelyet 1974-ben a Moszkvai Moris Thorez Idegennyelvi Intézet szervezett. (Lásd *Lingvisztika Tyeksztá — Szövegnyelvészet*. Moszkva, 1974. Az erről szóló részletet szemelcikket lásd FERENCZY GYULA—KLAUDY KINGA: A szövegnyelvészet néhány alapvető kérdése. In: *Általános nyelvészeti tanulmányok XI*. 1976. 313—322.)

A konferencián a szövegnyelvészet minden lényeges kérdése szóba került. Így a szöveg fogalma, a szöveg jellemző jegyei, a szöveg tagolása, a szöveg szintjei, a szövegelemek hierarchikus viszonya, a szöveg mennyiségi és minőségi mutatói, a szövegek osztályozása, a szöveg stilisztikai vizsgálata stb.

Reménytelen vállalkozás lenne, ha a könyvtárnnyira duzzadt szovjet szövegnyelvészeti szakirodalom legjelentősebb alkotásait akarnánk bemutatni; ennek a részletesebb elemzése egy igényes monográfia feladata. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a szovjet szövegnyelvészetről mind ez ideig ne készült volna áttekintés. Sz. I. GINGYIN: Szovjetszkaja lingvisztika — Szovjet nyelvészet. In: *Izvesztija ANSZSZR. Szerija literaturi i jazika*. 1977/4., vagy a Contributions to Textlinguistics in the Soviet Union — Hozzájárulás a szövegnyelvészethez a Szovjetunióban. In: W. DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978. című tanulmányai ilyen jellegű közlemények. A szövegnyelvészet általános kérdéseivel foglalkozó körképnek tekinthetjük B. GASZPAROV: Szovremennije problemi lingvisztiki tyeksztá — A szövegnyelvészet mai problémái. In: *Linguistica VII*. Tartu, 1976. című tanulmányát is. Ide sorolhatjuk I. R. GALPERIN: *Tyekszt kak objekt lingviszticseszkoivo isszledovanyija* — A szöveg mint a nyelvészeti kutatás tárgya. Nauka. Moszkva, 1981. című munkáját is. A szovjet szövegnyelvészetben belül igen fejlett a párbeszédkutatás, a szövegtipológia, de behatóan foglalkoznak a bekezdésszerkezetek vizsgálatával is, és mindezeket a vizsgálódásokat igen fejlett szövegsemantikai kutatások is kísérik. Ez utóbbiakkal kapcsolatban elegendő Ju. LOTMAN munkásságára hivatkoznunk, de megemlíthetjük APRESZJAN, MELCSUK és ZSOLKOVSKIJ, valamint PADUCSEVA kutatásait is.

A szövegnyelvészet kialakulásáról, gyökereiről szólva már érintettük a francia szövegnyelvészet néhány kérdését. A franciák magát a szövegnyelvészet fogalmat nem

is használják, s így amit mi szövegnyelvésznek nevezünk, az Franciaországban az ún. új strukturalizmus és a szemiotika részeként fejlődött ki. Főleg az elbeszélésszövegeket vizsgálják, mivel a narrációt tekintik a legjellegzetesebb s egyben a legkomplexebb szemiotikai rendszernek. A francia tudósok nevéhez fűződik magának a narratológiának és ezen belül az ún. narratív (elbeszélés-) grammatikának a kidolgozása. A szöveg-fogalom főleg a Tel Quel csoportnál játszik döntő szerepet olyannyira, hogy a szöveg fogalma felfogásukban voltaképpen azonosul az írással (écriture), s ezt tekintik a szövegelméleti vizsgálat elsődleges gyakorlati feladatának.

A francia szövegnyelvészet képviselőit ma már az egész világon — hol pozitív, hol negatív értelemben — széltében-hosszában idézik. ROLAND BARTHES (*Válogatott írások*. Budapest, é. n.) írásaiban behatóan foglalkozik a szépirodalmi művek tartalmi elemzésével, és elméleti felfogása ellenére sem reked meg a formarendszerek és a jelképek szerkezetének a vizsgálatánál, noha azonosítja az irodalmi művet magával a nyelvvel, a mű megalkotását pedig magával az írással (écriture). De megemlíthetjük JULIA KRISTEVA „szemanzalízisét” (*Szemeiotiké. Recherches pour une sémanalyse. Essais* — Kutatások a szemanzalízis ügyében. Esszék, Párizs, 1969.), vagy TZVETAN TODOROV „anomáliáit” (*Les anomalies sémantiques — A szemantikai anomáliák*. In: *Langages* 1. 1966.), vagy a szöveg és a stílus viszonyáról vallott felfogását (*The Place of Style in the Structure of the Text — A stílus helye a szöveg szerkezetében*. In: SEYMOUR CHATMAN (szerk.): *Editor's Introduction*. 1971.). A sort folytathatjuk ALGIRDAS J. GREIMAS tevékenységével, aki a *Du sens. Essais sémiotiques — A jelentésről*. Szemiotikai esszék. Párizs, 1970. című esszékötetében az imént említett elbeszélés-grammatika (narratív grammatika) elemeit mutatja be. Hivatkozhatunk CLAUDE BREMOND-ra is (*La logique des possibles narratifs — A lehetséges elbeszélések logikája*. In: *Communications* 8. 1966. és a *Logique du récit — Az elbeszélés logikája*. Párizs, 1973.), vagy megemlíthetjük a Tel Quel körüli csoportosulás tagjai közül még PHILIPPE SOLLERS-t (*Écriture et révolution. Théorie d'ensemble — Írás és forradalom*. Az egység elmélete. Párizs, 1968.), hogy igazolva lássuk azt a sajátos utat, amelyet a lendületesen fejlődő szövegnyelvészletben a francia kutatók képviselnek.

Az Angliában folyó szövegnyelvészeti vizsgálat sajátos jellegét az magyarázza, hogy a holizmusból táplálkozó (az egész és a részek közötti kapcsolatokat kölcsönös összefüggéseiben vizsgáló szociológiai elmélet) szociolingvisztikának az égisze alatt fejlődött ki, ami nagyjából azonos a JOHN RUPERT FIRTH-féle irányzattal. (Londoni iskola.) Az ún. neofirthiánus iskola főleg a nyelvváltozatok vizsgálatát tartja központi feladatának. Felfogásukból következően kutatási gyakorlatukban leginkább a városi és falusi, a beszélt és írott, valamint a közönséges (hétköznapi) és az udvarias nyelvváltozatokat vizsgálják. A programjukból tehát az is kiderül, hogy felfogásuk és gyakorlatuk erősen szociológiai és pragmatikai jellegű, innen az iskolának az olykor-olykor hallható funkcionális jelzője. A londoni, a neofirthiánus iskola a nyelvváltozatok vizsgálatával összefüggő szövegtipológiában ért el kimagasló eredményeket, azaz a különféle szövegváltozatokat a legtágabban értelmezett kontextustól függőségük alapján különíti és írja le. (Vö. SZABÓ ZOLTÁN: *Szövegnyelvészet és stílisztika*. Budapest, 1988. 35.) A londoni iskola szövegnyelvészei közül igen eredményes és jelentős tevékenységet fejt ki MICHAEL A. K. HALLIDAY (*Text as Semantic Choice in Social Contexts — A szöveg mint szemantikai választás a társadalmi kontextusokban*. In: TEUN A. van DIJK és PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): *Grammars and Description. Studies in Text Theory and Text Analysis*. Berlin—New York, 1977.). Megemlíthetjük még RUQAIYA HASAN munkásságát, aki az iskola regiszter kategóriájának (BASIL BERNSTEIN felfogása) a gyakorlati kutatásokban való alkalmazhatóságát elemzi (*Code, Reg-*

ister and Social Dialect — Kód, regiszter és társadalmi dialektus. In: B. BERNSTEIN (szerk.): *Class, Codes and Control*. Vol. 2. London, 1973.). A pragmatikai szempontokra utaló regiszter kategóriájával foglalkozik FRIEDEMANN LUX is a *Text, Situation, Textsorte* — Szöveg, helyzet, szövegváltozat. Tübingen, 1981. című munkájában.

Amennyire sajátos képződmény az európai hagyományokhoz viszonyítva maga az amerikai deskriptív nyelvészet, legalább annyira sajátos képet mutat a maga többféleségében az amerikai szövegnyelvészet is. Pontosabban szólva az Egyesült Államokban a szövegnyelvészet a ZELIG S. HARRISre visszavezethető beszédmű, a discourse analysis, azaz a diszkurzuselemzés egyik sajátos elágazása, amely a generatív mondattanra támaszkodva véli elérhetőnek a beszédmű viszonylag teljesnek mondható leírását. Az amerikai szövegnyelvészetben (beszédműelemzésben) ezt az irányzatot LAURI KARTTUNEN, E. L. KEENAN, SUSUMU KUNO és S. Y. KURODA képviseli (S. KUNO: *Generative Discourse Analysis in America* — Generatív beszédműelemzés Amerikában. In: W. DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978.; S. Y. KURODA: *On Grammar and Narration* — A grammatikáról és az elbeszélésről. In: CHR. ROHRER—N. RUWET (szerk.): *Actes du Colloque Franco-Allemand de Grammaire Transformationelle 1—2*. Tübingen, 1974.). A tengerentúli kutatók nagy gondot fordítanak a mindennapi társalgás nyelvének az ún. beszélés néprajza keretében történő tanulmányozására. Ennek az irányzatnak egyik legjellegzetesebb képviselője DELL HYMES (A beszélés néprajza. In: *Társadalom és nyelv*. Budapest, 1975.), ugyanennek a kérdéscsoportnak másik kutatója JOHN G. GUMPERZ (A nyelvi közösségek típusai. In: *Társadalom és nyelv*. Budapest, 1975.). Jelentős GUMPERZnek és HYMES-nak közösen szerkesztett munkája is, amely címében ugyan a szociolingvisztikára utal, de szövegnyelvészeti (beszédműelemzési) vonatkozásai is vitán felüliek (*Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication* — Irányzatok a szociolingvisztikában. A kommunikáció néprajza. New York, 1972.).

Az Európában viszonylag kevésbé ismert és fenntartással fogadott tagmémikus elmélet (RUTH M. BREND: A tagmémikus elmélet rövid áttekintése. In: *A nyelvtudomány ma*. Budapest, 1973.) a szociolingvisztikával és az antropológiával „összefonódva” az amerikai kontinensen élő bennszülöttek nyelvét és folklór szövegeit vizsgálja. Ennek az irányzatnak egyik kezdeményezője és élenjáró képviselője KENNETH L. PIKE, ugyancsak ennek a felfogásnak a jegyében tevékenykedik ROBERT LONGACRE (*Text and Text Linguistics* — Szöveg és szövegnyelvészet. In: PETŐFI S. JÁNOS (szerk.): *Text vs. Sentence: Basic Questions of Text Linguistics*. 1—2. Hamburg, 1979.), STEPHEN LEVINSOHN (LONGACRE-rel közösen: *Field, Analysis of Discourse* — Mezőelméleti beszédműelemzések. In: W. DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978.), valamint JOSEPH E. GRIMES (*Narrative Studies in Oral Texts* — Verbális szövegek narrációs vizsgálata. In: W. DRESSLER (szerk.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin—New York, 1978.).

11. A magyar nyelvterületen folyó szövegnyelvészeti kutatások

Természetesen az a szellemi légkör és azok a feltételek, amelyek lehetővé tették a szövegnyelvészet kibontakozását, a magyar tudományos életet sem hagyták érintetlenül. Nálunk is a hatvanas-hetvenes évek fordulóján megkezdődött egy szemléletváltás, ami a mondatnál nagyobb egységek, a szövegek vizsgálatában kereste a nyelvtudomány előtt álló feladatok megoldásának a lehetőségét.

Ha „szövegnyelvészeti”, szövegértelmezési hagyományaink után kutatunk, időben nem kell nagyon visszamennünk. Már századunk gazdag örökséget kínál. NÉGYESY LÁSZLÓ, HORVÁTH JÁNOS, PAIS DEZSŐ mintaszerű szövegértelmezései föltétlenül inspirálóan hatnak a mai korszerű magyar szövegnyelvészeti kutatásokra, különösen a műelemzési gyakorlatra. 1945 előtt a hazai tudományegyetemeink bölcsészettudományi karain a tanárjelöltek az ún. szövegmagyarázati órákon kaptak bizonyos ízelítőt abból a tárgykörből, amit ma szövegnyelvészetnek nevezünk. 1944–45 előtt a régi gimnáziumi rendtartás szerint a magyarországi középiskolákban a diákoknak gyakorlattal egybekötött retorikai, poétikai, stilisztikai és szöveg- (beszéd-) szerkesztéstani ismereteket kellett elsajátítaniuk.

A korszerű, a rendszeresen és módszeresen művelt magyar szövegnyelvészet kibontakozásának a kezdetét a hatvanas-hetvenes évek fordulójára tehetjük. Ez ugyanis az a korszak, midőn a grammatikaelméletben a mondat vizsgálatáról egyre érezhetőbben áttolódik a hangsúly a mondatnál nagyobb egységek, a bekezdések, a makrokompozíciók, a szuperstruktúrák, de főleg a szövegek vizsgálatára. Következményeit tekintve ez a szemléletváltozás (paradigmaváltás) kb. olyan jelentős az egyetemes és a magyar nyelvtudomány fejlődésében, mint annak idején a strukturizmus ellenében a generatív nyelvészet kibontakozása. A szövegközpontú szemlélet térhódítása, ami azzal a következménnyel járt, hogy a beszéd teljes és befejezett megnyilatkozást kifejező egységének nem a mondatot, hanem a szöveget kezdték tekinteni, korántsem jelentette és nem is jelenti azt, hogy a grammatikai kutatásokban a mondat elveszítette volna a jelentőségét. Ezt csupán úgy lehet és úgy kell értelmeznünk, hogy a mondat (parole jelentésében) csupán egyedi esete, különleges változata a szövegnek. A szöveg etikus szinten a beszéd, emikus szinten pedig a nyelvi rendszer, a nyelvi (kommunikatív) kompetencia egysége.

Ezzel kapcsolatban viszont nagyon megszívlelendők BÉKÉSI IMRE megállapításai. „A langue—parole viszonyal — írja BÉKÉSI — a mondat fölötti szinten (...) óvatosan kell bánnunk. Még ha lehet is absztrahálni mondat (itt rendszermondat) fölötti alakulatokat, ez még nem jelenti azt, hogy ezek a nyelvi rendszerhez tartoznak (...) A mondat fölötti nagyságrendű alakulatok megítélésekor más szempontból is óvatosabbnak kell lennünk, mint a mondat esetében. Ezekben az alakulatokban (viszonylag) egész gondolat valósul meg; s ha esetenként úgy találjuk is, hogy az aktuális gondolat nem alakítja saját formáját, akkor sem tarthatjuk lényegnek a gondolatjelenséggel szemben” (BÉKÉSI IMRE: *A gondolkodás grammatikája*. Budapest, 1986. 20—21).

Nagyjából a hatvanas évek közepétől, néha előbből DEME LÁSZLÓ egész sor tanulmányban és nagyobb lélegzetű munkában (lásd BÉKÉSI IMRE: *A gondolkodás grammatikája*. Budapest, 1986. 361—362) jóval a voltaképpen szövegnyelvészet kialakulása előtt sokat „megsejtett” abból, amit később szövegszerkezeti, szövegnyelvészeti vizsgálatoknak kezdtünk nevezni. „Másfél évtizede sincs még — írja DEME 1978-ban —, hogy egymástól függetlenül, ki-ki a maga előzményei felől indulva, világászerte erősebben tapogatózni kezdtünk a mondat fölötti régiók irányába. Magam — folytatja DEME — az önálló mondatoknak — kötőszós és kötőszó nélküli — összekapcsolását észelve, nem kis óvatossággal javasoltam: nézzünk körül még jobban: vajon önálló mondataink egymástól független gondolatdaraboknak nyelvi burokkba öntött kifejezői-e, vagy maguk is részei egy még nagyobb egységnek?” (*Magyar Nyelvőr* 89. (1965.) 294. Idézve: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest, 1979. 57.)

Az előbbi BÉKÉSI IMRE-féle megállapításokra visszautalva, felvetődik a kérdés: vajon a szöveg a langue vagy a parole szintjére tartozik-e? A legtöbb kutató — így

DEME LÁSZLÓ is és még sokan mások — a szöveget parole jelenségnek tekinti. Viszont szövegnyelvészeti szakirodalmunkban is többen úgy vélik, hogy a szöveg a nyelvi rendszernek az egysége, és nem parole jelenség. A nemzetközi szakirodalomban ehhez némileg hasonló álláspontot képvisel W. DRESSLER (*Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen, 1972.) és a szovjet O. I. MOSZKALSZKAJA is (*Grammatyika tyekszta*. Moszkva, 1981.), azzal a különbséggel, hogy ők és rajtuk kívül még sokan mások a szöveget etikus szinten a beszéd, emikus szinten pedig a nyelv egységének tartják. — A továbbiakban néhány egyéni teljesítményre hívjuk fel az olvasó figyelmét, majd egy rövid „seregszemlében” mutatunk be néhány szövegtani tanulmánykötetet.

A szövegnyelvészeti előzményeinkről szólva utalnunk kell LAZICZIUS GYULA korai felismeréseire, valamint DEME LÁSZLÓ és BÉKÉSI IMRE úttörő szerepére. Rajtuk kívül föltétlenül meg kell említenünk BALÁZS JÁNOS tevékenységét, akinek a *Magyar deákság*. Budapest, 1980., valamint a *Hermész nyomában*. Budapest, 1987. című könyveiben is a szövegnyelvészetre és a vele érintkező tudományágakra (retorika, stilisztika, poétika stb.) vonatkozóan is igen sok értékes megállapítást találunk. Hivatkozhatunk KÁROLY SÁNDOR (*Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, 1970.) és KIEFER FERENC (*Az előfeltevések elmélete*. Budapest, 1983.) munkáira is, vagy megemlíthetjük SZATHMÁRI ISTVÁN szövegnyelvészeti és szövegstilisztikai tanulmányait. Szólnunk kell KEMÉNY GÁBOR, NAGY FERENC, PETŐFI S. JÁNOS, PLÉH CSABA, RADICS KATALIN tevékenységéről; elismeréssel kell említenünk a szegedi *Studia Poetica* csoport színes és nemzetközi viszonylatban is igen magasra értékelt eddigi munkásságát, különösen BERNÁTH ÁRPÁD, CSÚRI KÁROLY és a korán elhunyt KANYÓ ZOLTÁN tevékenységét. A szomszédos országokból SZABÓ ZOLTÁN és Cs. GYÍMESI ÉVA, MURVAI OLGA és J. NAGY MÁRIA, P. DOMBI ERZSÉBET és DOBOSNÉ BRAUCH MAGDA, JÓZSA MÁRIA és KABÁN ANNAMÁRIA Kolozsvárott, illetőleg Bukarestben; vagy Újvidékről BÁNYAI JÁNOS és BORI IMRE, DANYI MAGDOLNA és THOMKA BEÁTA, valamint UTASI CSABA; Csehszlovákiából ZALABAI ZSIGMOND és ZSILKA TIBOR, akiknek a gazdag és szerteágazó tevékenysége a legkülönbözőbb kérdések tisztázását és a szövegtani szakirodalom gazdagítását segítette.

A külföldi és hazai nyelvészeti gondolkodásban bekövetkezett szemléletbeli változások eredményeként az 1962-ben indult *Általános nyelvészeti tanulmányok* című sorozat (Akadémiai Kiadó, Budapest) XI. kötetében (1976.) a szövegnyelvészeti kutatásokban érdekelt magyar kutatók fejtették ki véleményüket tizennyolc tanulmányban és tizenkilenc szemleciikkben a kibontakozófélben lévő szövegnyelvészet legfontosabbnak vélt általános elméleti és módszertani kérdéseiről.

A magyar szövegnyelvészeti vizsgálódásoknak ez az első „seregszemléje”, amelynek címe: „A szöveg megközelítései”, annak a jele, hogy a magyar nyelvtudomány igyekszik bekapcsolódni a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe.

A magyar nyelvtudománynak egy újabb „elkötelezettségét” tanúsítja a szövegtan mellett az a tudományos ülészak is, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság a kaposvári Tanítóképző Főiskola közreműködésével rendezett 1978 áprilisában Kaposvárott. (SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest, 1979.)

A tanulmánykötetek sorában szólnunk kell egy harmadikról is, amely voltaképpen egyetemi segédkönyv, s jól tükrözi a magyar szövegnyelvészet mai állapotát: RÁCZ ENDRE—SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest, 1983. Ez a tanulmánykötet azoknak az előmunkálatoknak a kézzelfogható eredménye, amelyek legalább jó 10—15 éve folynak egy új magyar nyelvtannak az előkészítése körül.

A magyar szövegnyelvészet eredményeiről szólva újból DEME LÁSZLÓ megállapításával kell kezdenünk. DEME CSÚRI KÁROLYNAK, a szegedi poétikai csoport vezetőjének a megállapítását idézi: „Ha pedig elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a nyelvi kommunikáció alapegysége a szöveg, akkor az irodalmi kommunikáció »közleményének«, az »irodalmi szövegnek« sajátos jellegét csak olyan módon érthetjük meg, ha megbízható ismeretekkel rendelkezünk a »szövegek« általános tulajdonságairól”. (Idézi DEME; SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban...* 1979. 64.)

A szövegnek ez a DEME—CSÚRI-féle értelmezése már az irodalomtudomány, a korszerű műelemzés és műértelmezés területére kalauzolja az olvasót. Ennek szakirodalmi ma már nehezen áttekinthető, vagy célszerűbb úgy vélnünk, hogy szinte áttekinthetetlen. Éppen ezért címszerűen csupán néhány, főleg a műelemzés elméleti kérdéseivel foglalkozó terjedelmes munkát, tanulmánykötetet kívánunk megemlíteni. Ebből a szempontból a hetvenes évek elejét tekintjük nagyon termékeny időszaknak. HANKISS ELEMÉR korabeli tevékenysége jó bizonyossága ennek (lásd HANKISS—BOJTÁR—KRÁNYITZ (szerk.): *Strukturalizmus 1—2*. Budapest, 1971., HANKISS: *A népdaltól az abszurd drámáig*. Budapest, 1969., uő: *Az irodalmi kifejezésformák lélektana*. Budapest, 1970., uő: *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Budapest, 1985. (ez a mű a hetvenes években megvédett akadémiai értekezése), HANKISS (szerk.): *Formateremtő elvek a költői alkotásban*. Budapest, 1971., uő: (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. Budapest, 1971.). A NYÍRÓ LAJOS szerkesztésében megjelent *Irodalomtudomány*. Tanulmányok a 20. századi irodalomtudomány irányzatairól című, igen színvonalas tanulmánykötet szintén ebbe a sorba tartozik. Ide kívánczik még az a reprezentatív tanulmánykötet is, amely az MTA Irodalomtudományi Intézetének és a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Gorkij Világirodalmi Intézetének a közös kiadványa (J. J. BARABAS, J. M. MELJETYINSZKIJ, NYÍRÓ LAJOS és SZABOLCSI MIKLÓS (szerk.): *Szemiotika és művészet*. Budapest, 1979.). Mondanunk sem kell, hogy a korszerű szövegelméleti felfogásokban, szószemantikai, szövegsemantikai, pragmatikai stb. elméletekben hol explicit, hol implicit formában jelen van a szemiotikai szemlélet.

Imponálóan gazdag anyag halmozódott fel az utóbbi másfél-két évtizedben az irodalmi és költői szöveg elemzésének elméleti és gyakorlati szakirodalmában. Költők, írók, tudósok elemzéseik sorakoznak egymás mellett, ők mindannyian elméleti fejtegetéseikkel és gyakorlati elemzéseikkel mélyítették ismereteinket, és árnyalták azt a képet, amelyet e helyütt próbáltunk felvázolni az egyetemes és a magyar szövegnyelvészet kialakulásáról és eredményeiről.

UTAM A SZEMIOTIKAI SZÖVEGTANHOZ*

2. 1967—1969. A nyelvi műalkotások egy nyelvészeti megalapozottságú strukturális interpretációelméletének körvonalazása felé

PETŐFI S. JÁNOS

1.

Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* című visszatekintés első részében szövegtani kutatásaim kezdeti — 'matematikai-nyelvészeti orientáció'-júnak nevezett — időszakával (1961—1966.) foglalkoztam (lásd PETŐFI: 1991b.). Az itt röviden vázolandó időszakban egyrészt még az előzőben megkezdett munkák befejezése és közlése folytatódott, másrészt figyelmem egyre inkább a nyelvi műalkotások strukturális elemzése kérdéseire fordítottam.

Ezt az időszakot mind pozitív, mind negatív értelemben meghatározta az a tény, hogy miután az illetékes hatóságok aspirantúráim 1966. február 28-i hatállyal megszüntették, addigi kutatói tevékenységem sem folytathattam intézményesen biztosított keretben; az MTA Számítástechnikai Központja azt tudta lehetővé tenni számomra, hogy oda visszatérve 'szerződéses munkavállalóként' működhessen a továbbiakban (és ebben a minőségben maradtam meg 1969 augusztus végéig). Ez a 'státus' egyrészt azt jelentette, hogy időről időre más-más feladattal kellett foglalkoznom — s ez volt az adott helyzet negatív oldala; másrészt viszont azt, hogy kutatási témám minden intézményes kötöttség nélkül magam alakíthattam — s (most utólag (!) visszatekintve azt kell mondanom, hogy) ez volt a helyzet pozitív oldala.

Az ebben az időszakban elkészült munkáimban még inkább nyilvánvaló mindazon témák jelenléte, amik a rákövetkező években központi témaként foglalkoztattak. Ha ugyan ezeket a munkákat nem is lehet egyértelműen egy-egy jól meghatározott címszó alá rendelni, belőlük a következő csoportok hozhatók létre (a bibliográfiai utalások alapját, miként az első részben, itt is PETŐFI: 1991a. *Bibliográfiája* képezi, aminek a szóban forgó időszakra vonatkozó részét a jelen írás is tartalmazza bibliográfiaként):

A: matematika és nyelvészet (tágabb értelemben: a modern nyelvészet tudományelmélete): 1967.Hc, 1968.Hb, 1969.Hb;

B: modern nyelvészet: 1967.Ha, 1967.He, 1968.Hc, 1969.Ea;

C: számítógépes nyelvészet: 1969.Hf, 1969.Hg, 1969.Hh;

D: lexikológia—lexikográfia: 1969.Ha;

E: szemiotika—kommunikációelmélet: 1967.Hf, PETŐFI—SZÖLLŐSY: 1969.Hd;

F: a nyelvi műalkotások elemzése (közelebbről: egy nyelvi műalkotások strukturális elemzésére alkalmas modell létrehozása): 1967.Hd, 1967.Ea, 1968.Ha, 1968.Hd, 1968.He, 1968.Hf, 1968.Ea, 1969.Hc, 1969.He, 1969.Eb, 1969.Ec;

G: a nyelv figuratív használata: 1967.Hb, 1969.Ed.

* Az *Utam a szemiotikai szövegtanhoz* első részének publikálása után többen kértek e visszatekintés folytatására. Engedve ezeknek a kéréseknek, itt találja az olvasó a 2. részt. Szeretném remélni, hogy ez a visszatekintés — különösképpen pedig annak majd ezután következő részei — a tagadhatatlan 'tudományos önéletrajz' jellegén túl képet ad magának a szövegkutatásnak az általánosabb értelemben vett történetéről, valamint az e kutatásban központi szerepet játszó témák elméleti megközelítésének problémáiról is.

Meg szeretném itt jegyezni, hogy a fent említett *Bibliográfia* fordításaim és lexikoncikkeim bibliográfiai adatait nem tartalmazza. Ezeket sem e *Bibliográfia* megalkotásakor, sem azóta nem állt módomban kielégítő módon rekonstruálni. Ugyanakkor szeretnék itt legalább általánosságban utalni arra, hogy azoknak a témáknak az elemzését, amikkel az itt tárgyalt időszakban foglalkoztam, szervesen egészítette ki fordítói és lexikoncikkírói tevékenységem. A továbbiakban ezért, ahol és amilyen mértékben tudok, említést teszek ezekről is.

2.

Itt következő kommentárjaimat a fenti osztályozásnak megfelelően csoportosítom.

A. Matematika és nyelvészet

A matematikai gondolkodás változásának történetéből című tanulmányban (lásd 1967.Hc) tárgyalt tematika azért volt (és maradt (!)) fontos számomra, mert a szöveg-tani kutatás metodológiai alapjának kidolgozásához a 'matematikai gondolkodásmód'-ot nagyon gyümölcsözőnek tartom. Szeretném külön is hangsúlyozni, hogy itt valóban a *gondolkodásmódról* ('strukturális absztrakció'-ról, 'modellálás'-ról) van szó, és nem matematikai értelemben vett formalizálásról; ezt a kettőt sajnos sokan azonosnak tartják. — Ebben a tanulmányban arra tettem kísérletet, hogy az úgynevezett modern matematikához (közelebbről: a modern algebrahoz) vezető út néhány állomását úgy világítsam meg, hogy közben az is világossá váljék, miért és mi módon vihető át a matematikai gondolkodásmód a nyelvészeti kutatás területére.

A nyelvészet és a 'két kultúra' című tanulmány (lásd 1969.Hb) bizonyos mértékben az 1967.Hc kiegészítésének tekinthető, amennyiben a modern nyelvészet néhány interdiszciplináris kapcsolatának felvillantása keretében a generatív nyelvelmélet matematikai alapjainak egy aspektusát kívánja megvilágítani olyan példával, aminek megértése formális előképzettséget nem igényel.

Amíg a fentiekben említett két tanulmány a matematikai gondolkodásmóddal és más tudományterületekre való átvihetőségének alapjaival foglalkozik, *A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése* című írás (lásd 1968.Hb) a matematikai statisztika nyelvészeti alkalmazásainak kérdéseit tárgyalja. Röviden felvázolva a statisztikai vizsgálatok 'általános metodológiai menetrend'-jét, egyrészt arra a kérdésre keres választ, hogy a nyelvstatisztikai vizsgálatok területe mi módon strukturálható (strukturálendő), másrészt a magyar nyelvre vonatkozóan 1968-ig elvégzett statisztikai vizsgálatokról próbál átfogó képet nyújtani.

B. Modern nyelvészet

A tárgyalt korszakban megjelent első nyelvészeti tárgyú publikációm a *Modern nyelvészet. Tájékoztató összefoglalás* címmel 'Kézirat'-ként megjelent könyvecske (lásd 1967.Ha). E Tájékoztató céljáról és felépítéséről Előszavában a következőket olvashatjuk.

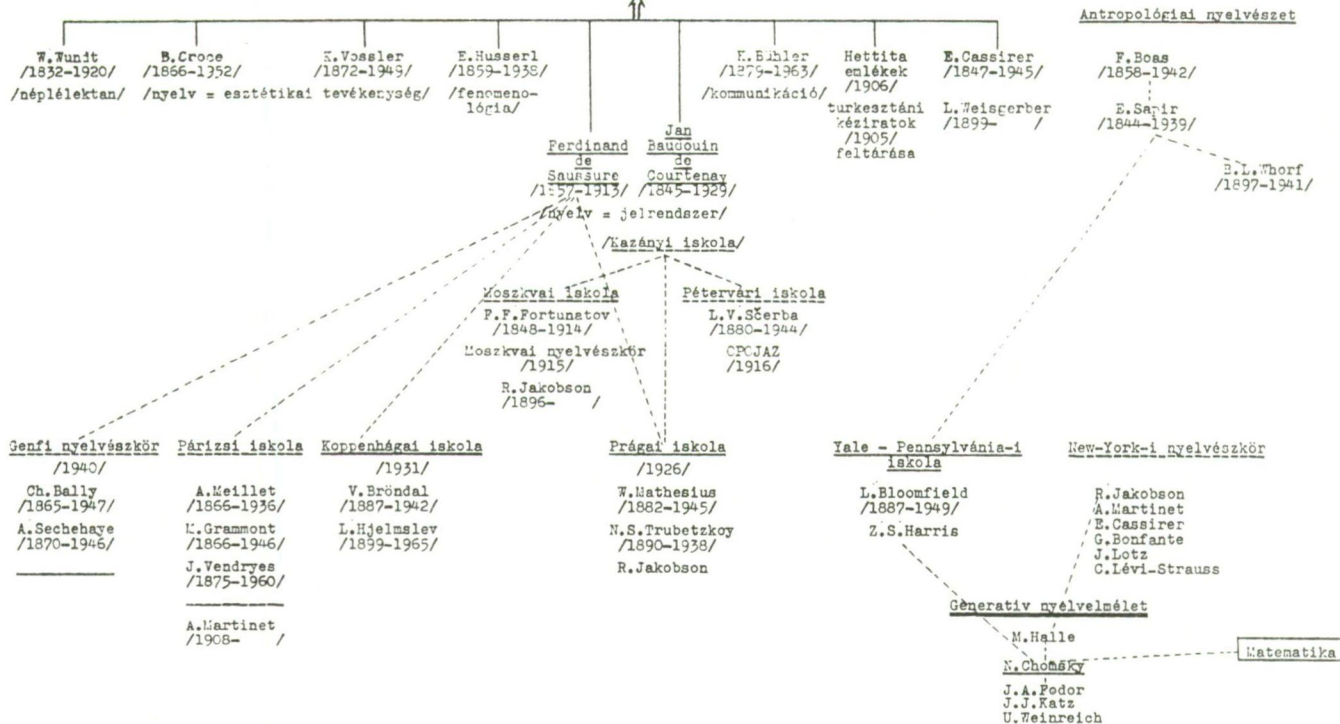
„Ezzel a Tájékoztatóval az általános nyelvészet újabb módszerei iránt érdeklődőknek — elsősorban nyelvtanároknak — kívánunk segítséget nyújtani. [...] Tájékoztatónk megírásával kettős célt kívántunk elérni: egyrészt — a teljesség igénye nélkül — felvázolni azt a szinkrón és diakrón keretet (I., II. fejezet), amelyben a generatív nyelvelmélet jelentőségének megfelelően elhelyezhető; másrészt a generatív nyelvelmélet három, egymással összefüggő, művének összefoglaló ismertetésével (III., IV. fejezet) átfogó képet adni az elmélet lényegéről. Az első két fejezet olvasmányosabb, de csupán — tudatosan egyoldalú — kalauz a nyelvtudomány XX. századi történetének néhány kérdésében, illetőleg a matematikai nyelvészet és a különböző nyelvi modellek területén. [...] A harmadik, negyedik

W. Humboldt
1776-1835

Az "újgrammatikus iskola"

K. Erasmann /1849-1919/
H. Osthoff /1847-1909/
H. Paul /1846-1921/

/nyelvtudomány = történeti összehasonlító nyelvtudomány = indogermanisztika/

fejezet nagyobb figyelmet, alaposabb elmélyülést kíván és bevezetésnek tekintendő a különböző nyelveken (rövidesen részben magyarul is) hozzáférhető egyes művek olvasásába.” [3—4.]

A Tájékoztató tartalmi felépítése a fentieknek megfelelően a következő.

- I. A nyelvtudomány XX. századi történetének néhány kérdése
- II. Matematikai nyelvészet, nyelvi modellek
- III. Generatív nyelvelmélet, generatív grammatika
[N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, Mass. 1965]
- IV. A mondat szemantikai interpretálásának kérdései
A. J. A. Fodor, J. J. Katz, *The Structure of a Semantic Theory*, Lg. 39 (1963)
B. U. Weinreich, *Explorations in Semantic Theory*, Prepublication version, 1965
- V. A mondat fonológiai interpretálásáról
- VI. Bibliográfia

Az első fejezetben való eligazodás megkönnyítésére a könyvecskét egy 'irányzatok/iskolák közötti összefüggések'-et szemléltető diagram zárja, aminek kópiáját itt mellékelem — a modern nyelvészet kezdeteinek történetében tájékozódni szándékozó olvasó számára ma is segítséget nyújthat.

Ez a Tájékoztató — aminek megírását még 1966-ban befejeztem — szerves részét képezte 'matematikai nyelvészeti' programomnak, s a benne ismertetett publikációk megjelenési adatait tekintve, a 'nemzetközi szakirodalom' valóban 'legfrissebb' termékeit is figyelembe vette. I. és II. fejezetének egy-egy része a későbbiek során önálló tanulmánnyá kibővítve/átalakítva is megjelent. Ilyen tanulmánynak tekinthető az 1968. Hc is.

A strukturális nyelvészet című tanulmány (lásd 1968.Hc) az 1967.Hc 'testvér'-tanulmányának tekinthető. Míg az utóbbi a matematikai gondolkodás változásának újabb kori történetével foglalkozik, az előbbi a nyelvészeti gondolkodásban a század eleje óta bekövetkező változásokat tárgyalja. Áttekintést próbál adni az európai és amerikai strukturalista irányzatok metodológiai alapelveiről, valamint ezeknek az irányzatoknak egymással megegyező és egymástól eltérő sajátosságairól.

[Kuriózumként is érdemesnek tartom megemlíteni, hogy az általam a 'Strukturális nyelvészet' és 'Strukturális nyelvi műelemzés' témákról 67—68 körül írott lexikoncikkeket most 'fedeztem fel' a *Világirodalmi Lexikon* 1992-ben megjelent 13. kötetében!]

A Szovjetunióban folyó általános nyelvészeti kutatások néhány kérdéséről című írás (lásd 1967.He) egyértelműen a matematikai nyelvészeti orientáció időszakához sorolható munka. Minthogy aspirantúrámmal kapcsolatban tervbe volt véve egy szovjetunióbeli út is, igyekeztem magamnak az ott folyó modern nyelvészeti kutatásról megfelelő képet alkotni, beágyazva azt abba a keretbe, amiben én a modern nyelvészet kialakulását és fejlődését láttam akkoriban. Ehhez jó segítséget nyújtott PAPP FERENC: *Matematikai nyelvészet és gépi fordítás a Szovjetunióban* című, 1964-ben megjelent könyve, az 1967.He-ben ezt vettem alapul. Nem érdektelen itt megjegyezni azt sem, hogy egy általános jellegű panoramikus kép felvázolása mellett centrális témákként a 'szemantikai', a 'szemiotikai' és a 'statisztikai és információelméleti' kutatás aspektusait emeltem ki, valamint azt sem, hogy ez utóbbival kapcsolatban Kolmogorov, a neves matematikus, költői nyelvre vonatkozó kutatásait tárgyaltam példaként.

As On the complex analysis of language as a synchronic system írásban (lásd 1969.Ea) arról kívántam képet adni, hogyan látom én a nyelvvel kapcsolatos strukturális, kvantitatív és kvantitatív-strukturális vizsgálatok osztályainak a rendszerét, utalva — ahol tudtam — az egyes vizsgálatípusok komputerizálhatóságának általam látott lehetőségére is.

C. Számítógépes nyelvészet

A számítógépes nyelvészet kérdéseivel 1964 és 1969 között (és egy darabig még azután is) mind általános szinten, mind a konkrét alkalmazások szintjén rendszeresen foglalkoztam.

A tárgyalt korszakra eső ilyen irányú tevékenységemből itt először egy rövid írást és két recenziót kívánok említeni mint olyanokat, amelyeknek a számítógép nyelvészeti, illetőleg stilisztikai kutatásban való alkalmazása a központi témája; mindhárom a *Helikon* egy zömmel ennek a tematikának szentelt kettős különszámában jelent meg. *A számítógép és a humán tudományok* című írás (lásd 1969.Hf) két magyarra fordított tanulmány közös bevezetőjeként szolgált. (Az egyik tanulmányt — ROBERT WACHAL: *A számítógépek alkalmazása* című tanulmányát — én fordítottam.) A recenziók (lásd 1969.Hg és 1969.Hh) két, az említett tematika körébe eső angol könyvet ismertettek.

Ebbe a csoportba sorolható továbbá a SZÖLLŐSY ÉVÁVAL közösen írt *Computers in folklore research* című tanulmány is (lásd PETÓFI-SZÖLLŐSY: 1969.Ea), amelyben a 'néprajzi' jellegűnek minősíthető verbális szövegek, valamint a 'néprajzi' jellegűnek minősíthető tárgyak jellemzésének és komputer felhasználásával történő rendszerzésének néhány általános kérdésével foglalkoztunk.

D. Lexikológia—Lexikográfia

A tárgyalt időszakban egy külön kiadványként megjelent terjedelmesebb összefoglalót írtam a lexikológia—lexikográfia címszó alá sorolható speciális témák egyikéről. A kiadvány — kissé körülményes — címe a következő: *A teaurusz-kérdés jelenlegi helyzete különös tekintettel a tudományos, műszaki-gazdasági tájékoztatásra* (lásd 1969.Ha).

Ezzel a tematikával kapcsolatban tudni kell, hogy a szakirodalmi publikációk mennyiségének rohamos növekedése (és az információk relevanciája változásának a sebessége) szükségessé tette és teszi olyan művek létrehozását, amelyeknek felhasználásával egy-egy szakterületen belül a tájékozódást meg lehet könnyíteni és meg lehet gyorsítani. Ezek közé tartoznak mindenképp a speciális tematikájú és felépítésű kategóriarendszereket összefoglaló művek, amelyeket — hasonló jellegű 'köznyelvi' lexikográfiai művekkel való rokoníthatóságuk alapján — teauruszoknak neveznek. (Az információk növekedésével és változó természetével kapcsolatban itt azt a kijelentést kívánom idézni, amit a *Chemical and Engineering News* 1966-os évfolyama egyik tanulmányából emeltem ki az 1969.Ha Előszavának mottójaként: „A természettudósok és mérnökök felezési ideje közel jár a tíz évhez. Fele annak, amit tanultak, egy évtizeden belül elavul, és fele annak, amire tíz év múlva szükségünk lesz, ma még hozzáférhetetlen.”)

Annak a ténynek pedig, hogy a szóban forgó kiadványt én írtam, az az egyszerű magyarázata, hogy szerződéses munkavállalóként egy bizonyos időre szólóan ennek megírása volt a feladatom. (Meg kell valljam, hogy 'nem egészen önként vállalt' munkáim között ez az összefoglaló azoknak a munkáknak egyike, amivel kapcsolatban azt mondom, hogy kár lett volna, ha nem foglalkoztam volna vele. Jelentősen gazdagította a logikai-tematikus és a tematikus-asszociatív 'lexikai rendszerekre' vonatkozó ismereteimet, amiket később szövegelemzésben is megpróbáltam hasznosítani.) E műre vonatkozó információként (egyrészt, mert nem könnyen hozzáférhető, másrészt, mert önmagában is hasznos lehet) álljon itt tartalomjegyzékének bemutatása.

ELŐSZÓ

1. TEZAUROSZOK FELHASZNÁLÁSA A TÁJÉKOZTATÁSBAN

- 1.1 Osztályozórendszerek
 - 1.11 ETO
 - 1.12 RANGANATHAN : Kettősponos Osztályozás
- 1.2 Uniterm-rendszer, deskriptor-nyelvek, tezaurusz
 - 1.21 Osztályozás egyenértékű alapfogalmakkal
 - 1.22 Deskriptor-nyelvek
 - 1.23 Tezaurusz
- 1.3 Osztályozórendszerek, tárgyszólisták és tezauruszok az automatizálásban

2. A TEZAUROSZOK KÜLÖNFÉLE TÍPUSAI

- 2.1 A tezaurusz definíciói
- 2.2 A tezauruszok osztályozása
 - 2.21 A tezaurusztípusok általában
 - 2.22 ROGET tezaurusza
 - 2.23 Tájékoztatási célra készült tezauruszok típusai

3. TÁJÉKOZTATÁSI CÉLRA KÉSZÜLT TEZAUROSZOK ELEMZÉSE

- 3.1 Témaköri elrendezést mutató tezauruszok
 - 3.11 ASTIA tezaurusz (1960, 1962)
 - 3.12 Egy összesített tárgyszójegyzék (1964)
 - 3.13 Bureau of Reclamation tezaurusz (1965)
 - 3.14 Water Resources tezaurusz (1966)
 - 3.15 API Subject Authority List (1966)
 - 3.16 Agricultural/Biological Vocabulary (1966)
 - 3.17 Egy készülő elektrotechnikai tezauruszról (1967)
 - 3.18 Euratom tezaurusz (1964, 1966)
 - 3.19 DIRR tezaurusz (előkészítésének ismertetése)
- 3.2 Témaköri elrendezést nem mutató tezauruszok
 - 3.21 Chemical Engineering tezaurusz (1961)
 - 3.22 ECAC tezaurusz (1963)
 - 3.23 Engineering Terms tezaurusz (1961)
 - 3.24 Engineering Index tezaurusz (nem jelent meg)
 - 3.25 Bureau of Ships tezaurusz (1965)
 - 3.26 Pulp and Paper Terms tezaurusz (1965)
 - 3.27 ASM tezaurusz (előkészítésének ismertetése)
- 3.3 Egyéb tezauruszok
 - 3.31 IFAC szójegyzék (1966)
 - 3.32 Egy politechnikai tezaurusz

4. TEZAUROSZOK FELÉPÍTÉSÉNEK, SZERKEZETÉNEK ELVI KÉRDÉSEI

- 4.1 A tájékoztatási rendszer és a tezaurusz-struktúra kapcsolata
- 4.2 Az egyes tudományterületek és a tezaurusz-struktúra kapcsolata
- 4.3 A tezauruszok alapját képező tárgyszóanyag
- 4.4 A tezauruszok belső struktúrája

MELLÉKLETEK

IRODALOM

IDEGEN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK

E. Szemiotika — kommunikációelmélet

A szemiotika címszó alá sorolható mindenekelőtt a *Trudy po znakovium sziszteman II.* című tartui kiadványról írott recenzióm (lásd 1967.Hf). Ez a kötet — a tartui egyetem szemiotikai rendszerek tanulmányozására indított sorozatának második kötete — az 1964-es tartui nyári egyetemen elhangzott 36 előadás anyagát tartalmazza. (Az első kötethez, LOTMAN könyvéhez lásd a jelen visszatekintés F. fejezetét.) A tartui sorozatnak ez a kötete igen jó tájékoztatást nyújtott számomra a különféle szemiotikai rendszerekről és azok teoretikus megközelítésének módjairól.

Szemiotikai szövegteni koncepcióm alakulásának megértése szempontjából (a

megértésbe beleértve ennek az alakulásnak saját magam számára történő tisztázását is!) jelentős helyet foglal el *Az összehasonlító strukturális elemzésről (Vázlat)* című írásom (lásd 1969.Hd). Ez az írás, amely 1968 szeptemberében 'Modellálás a folklorisztikában' címmel megrendezett 'Kerekasztal-megbeszélés'-en elhangzott hozzászólásom szövege, csírájában már tartalmazza azoknak az elemeknek jó részét, amelyek a 'multimediális szövegek' felé való — 1988 körül bekövetkező — irányultságom alapösszetevőinek tekinthetők. Az alap gondolatot ennek az írásnak a Bevezetése a következőképpen fogalmazta meg.

„A következőkben, amikor az 'összehasonlító strukturális elemzés' néhány kérdését kívánjuk felvetni a különféle műalkotásokra vonatkozóan, az »összehasonlítás« kifejezést kettős értelemben használjuk. Értjük rajta egyrészt az azonos szemiotikai rendszerhez (az irodalom vagy a zene vagy a tánc vagy a festészet stb. körébe) tartozó elemeknek — műveknek — az összehasonlítását, de érteni kívánjuk rajta a különböző szemiotikai rendszerekhez tartozó elemeknek az összehasonlítását is. Ez más szóval azt is jelenti, hogy azt szándékszunk megvizsgálni, lehet-e olyan elemzési módszert létrehozni, mellyel különböző szemiotikai rendszerek elemei azonos módon elemezhetők.” [349]

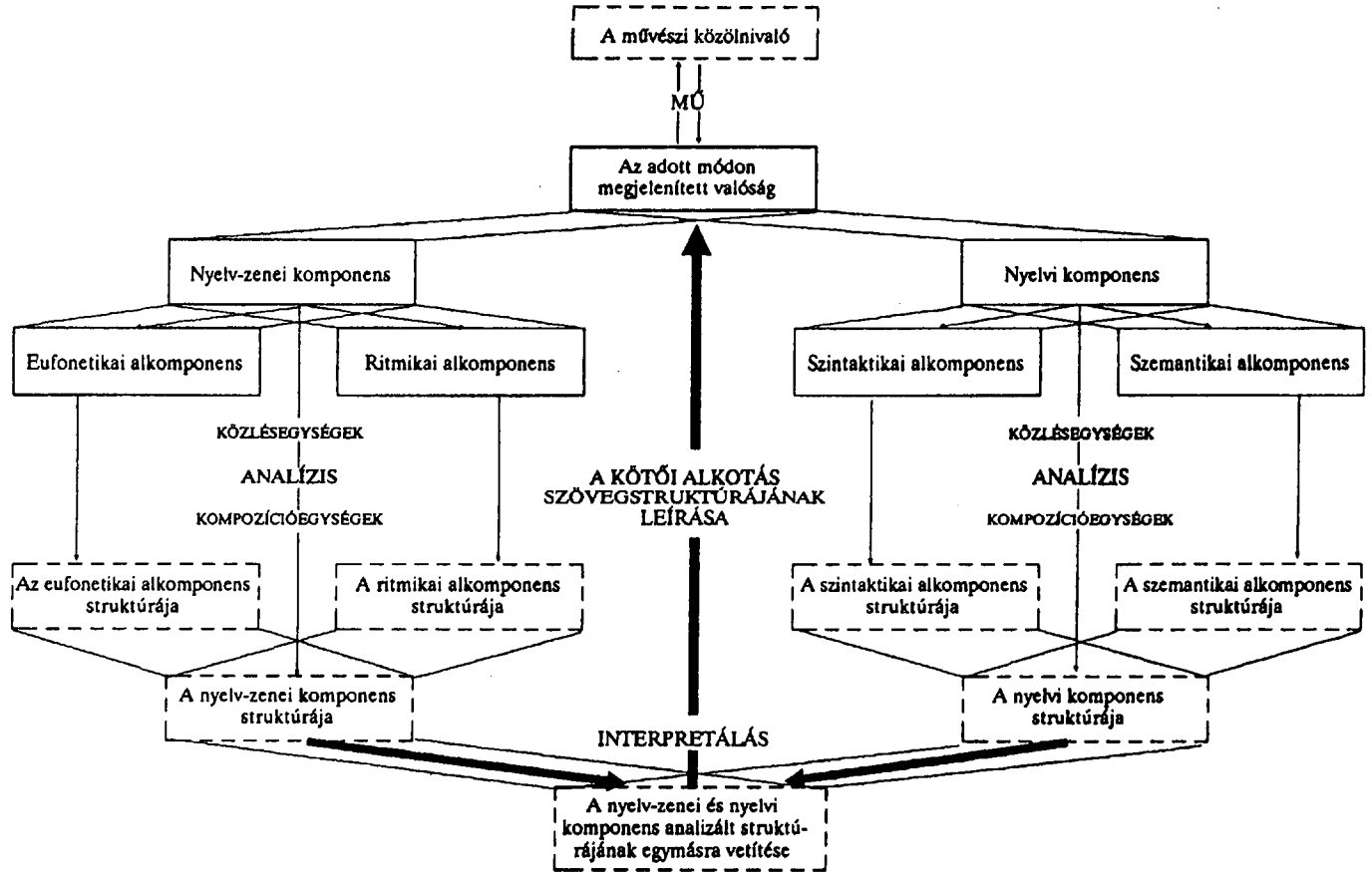
(Ehhez a hozzászóláshoz (és publikációjához) életemnek két — örvendetesnek egyáltalán nem mondható — eseménye fűződik. A szóban forgó 'kerekasztal-beszélgetés'-re a kórházból jöttem ki saját felelősségemre, öt nappal egy gyomorfekély-operáció után, és tértem oda vissza közvetlenül 'szereplésem' befejeztével. Amikor pedig hozzászólásom nyomdai kefelevonatát kellett volna korrigálnom, hivatalosan ugyan, de már (!) nem voltam Magyarországon. Ez utóbbi ténynek köszönhető a következő értelemzavaró hiba a megjelent szövegben: mindenütt, ahol a filozófiai 'intensio' terminus értelméből származtatott „intenzionális” kifejezésnek kellene állnia, a filozófiai-lag egész mást jelentő „intencionális” kifejezés áll. — Nem mulaszthattam itt el, hogy ezt a hibát legalább most és ilyen módon korrigáljam.)

F. A nyelvi műalkotások elemzése

A tárgyalt korszakban megjelent írásaim jelentős része (egy 'elveszett'-tel és két 'meg nem jelent'-tel együtt!) ez alá a címszó alá tartozik.

A sort a *Vita a strukturális poetikáról* című írás nyitja meg (lásd 1967.Hd), amely a már említett tartui sorozat első — LOTMAN strukturális poetikáról tartott előadásait tartalmazó — kötetét ismerteti. Az e kötethez fűzött kritikai megjegyzéseimben már utalok annak a modellnek az alapelemeire, amelynek kidolgozását ennek az ismertetésnek a megírása idején kezdtem el.

További pályám alakulását mind elméleti, mind 'pragmatikai' szempontból döntő módon az *On the structural linguistic analysis of poetic works of art* című tanulmányom (lásd 1967.Ea) határozta meg. Ebben körvonalaztam azt a — nyelvészet és poetika új eredményeit kritikai értelemben felhasználó — modellt, amely számomra a nyelvi műalkotások (elsősorban versek) strukturális elemzésére addig rendelkezésre álló modelleknél alkalmasabbnak látszott. — Ennek rövid vázlatát küldtem ki az 1968-ban Bukarestben megrendezésre kerülő Nemzetközi Nyelvészkongresszusra (amelyen én magam kiutazási engedély hiányában nem vehettem részt); ott figyelt fel rá JENS IHWE, a 'strukturális poetika' szenvedélyes kutatója, és kérte el azonnal a tanulmány teljes szövegét. Ez a szöveg azután mind angolul, mind német fordításban a következő három évben külföldön többször is újra megjelent, és vált nemzetközileg ismertté. (A bibliográfiában az 1967.Ea tétel alatt látható hivatkozások ezekre az új megjelenésekre utalnak.) Többek között ezért sem véletlen, hogy ezt a szöveget vettem fel mind angol nyelven, mind magyarul a PETÓFI: 1991a-ba. Azért mondom, hogy „többek között”,

KÖTŐI ALKOTÁSOK SZÖVEGSTRUKTÚRÁJÁNAK LEÍRÁSA

mert ehhez a szöveghez különféle más események is fűződnek, amelyekről a későbbiek folyamán még többször is szó lesz. (A tanulmány történetének rövid összefoglalása különben a PETÓFI: 1991a-ban megtalálható.) Erre a modellre való utalásként — már csak azért is, mert a PETÓFI: 1991a. csupán könyvtárakban férhető hozzá — álljon itt annak (azt hiszem, önmagában is elég informatív) sematikus ábrája.

A következő, tematikailag ebbe a csoportba tartozó írás a *Műelemzés—strukturális—nyelvi struktúra* című tanulmány (lásd 1968.Ha), amely az 1967.Ea főbb gondolatait tartalmazza oly módon leegyszerűsített formában, hogy a tágabb elméleti-metodológiai kontextust közelebből nem ismerő olvasó számára is 'hozzáférhető' legyen. (Ez a tanulmány 1976-ban egy szövegelemzéssel foglalkozó tanulmánygyűjteményben — a MURVAI OLGA által szerkesztett *Stilisztikai tanulmányokban* — újra megjelent.)

A *Formateremtő elvek a költői alkotásokban (A november 14—15-i verselemző konferencia tapasztalatai)* című írás (lásd 1968.Hd) több, 'sajátos sorsú' tanulmányom (művem) sorát nyitja meg. Az 1968.Hd sajátos sorsa abban áll, hogy egyedül ebben maradt fenn egy rövid összefoglalása annak az előadásnak, amit a szóban forgó konferencián tartottam. Az előadás teljes szövege sajnos elveszett. — Ennek története a következő. Az Akadémiai Kiadónak a konferencia címét viselő könyve mindenki számára jól ismert. Azt viszont sokan nem tudhatják, hogy a konferencia anyagának a publikálása többek között azért is tartott jó három évig, mert ebből nemcsak az ezen a konferencián elhangzott előadásom anyagát kellett kihagyni, hanem mindazokat a vitákat is át kellett írni, amikben részt vettem. Én ugyanis 1969-ben külföldre távoztam, s minthogy onnan a kiszabott időn belül nem tértem vissza (azaz az akkori szóhasználatnál élve: disszidáltam), akkor nyomdában lévő munkáim nem jelenhettek meg. A kézirat elveszett, és itthon maradt írásaim között sem maradt fenn másolata.

A *vers strukturális nyelvi elemzésének kérdéseihez (Történeti és módszertani vázlat)*, *Kézirat* című művem (lásd 1968.Hf) sorsa még sajátosabb.

Amikor úgy gondoltam, hogy az aspirantúráim megszüntetése következtében beállt helyzet 'enyhülni' kezd, megpróbáltam legalább egy egyetemi kisdoktorátust szerezni az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Az 1968.Hf első változata az e célból benyújtott disszertációm volt. A doktorálásra azonban nem kerülhetett sor, mert ahogy azt velem az ezekkel az ügyekkel foglalkozó 'illetékes ügyintéző' közölte, az egyetemi doktori szabályzat értelmében doktori címet csak az szerezhethet, aki a marxista-leninista világnézetet vallja, én viszont nem tartozom ezek közé. Akár ez volt a doktori szabályzatban, akár nem, én nem fellebbeztem. Egyrészt azért nem, mert filozófiai felfogásomra vonatkozó megállapításában az 'illetékesnek' de facto igaza volt. Azt az elvi kérdést viszont, hogy ez elegendő-e valakinek a doktori cím megszerzésében való megakadályozásához, akkoriban — legalábbis 'hangoosan' — senkinek sem volt 'kedve' vitatni. (Mindennek — érdekes módon — adminisztratív, írásos nyoma nem maradt; disszertációm 'visszavonására' telefonon szólított fel az 'illetékes'.)

Ezek után kollégáim/barátaim úgy látták, hogy ebből a 'disszertáció'-ból egy kiadványt lehet készíteni az *Irodalomtörténeti füzetek* sorozat számára. Erre az eredeti szöveget enyhén átdolgoztam, és benyújtottam a szerkesztőnek, aki a szerkesztési munkát el is kezdte. Mire azonban a könyv megjelenhetett volna, én már nem voltam Magyarországon. — Ahogy erről a 80-as évek elején értesültem, a nyomdára előkészített kéziratnak 'nyoma veszett'. Ezúttal azonban szerencsésebb voltam, mint az előző kézirat esetében, mert ennek fennmaradt a másolata! Az igazsághoz hozzátartozik, hogy amikor a szerkesztő erről a 80-as évek végén tudomást szerzett, felajánlotta

annak a tervezett sorozatban való kiadását. Hosszas megfontolás után én azonban úgy döntöttem, hogy ezt nem kérem. Jóllehet az anyag jelentős részével ma is egyetértek, húsz év azonban csak húsz év; ahhoz, hogy ennek a műnek egy 'történeti dokumentum'-on túlmenő funkciója lehessen, egy terjedelmes kísérő tanulmánnyal kellene el látni, aminek megírásához mind ez ideig sem időm, sem kedvem nem volt. A kézirat fennmaradásának biztosítása érdekében azonban annak egy másolatát elhelyezem a Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtárában. A Janus Pannonius Tudományegyetemre azért esett a választásom, mert az annak idején az Eötvösön megszerezni nem tudott doktori címért is kárpótolt azzal, hogy 1991-ben díszdoktorai sorába fogadott.

Addig is, amíg ez a másolat hozzáférhetővé válik azok számára, akiket érdekel, álljon itt tájékoztatásul e mű Tartalomjegyzéke.

Előszó

I. A művészi nyelvi kommunikációról

1. A kommunikációról általában
2. A művészi nyelvi kommunikáció modellje
3. A kommunikációelméleti modell és a nyelvi műalkotások különféle megközelítésmódjai

II. A strukturális nyelvi elemzés alapját képező kutatásokról

1. A nyelvi műalkotás struktúrarétegeinek feltárásáról
2. A strukturális és generatív nyelvszemléletről
3. Mondatnál nagyobb szövegegységek strukturális elemzéséről
4. A nyelv poetikai funkciójáról és a költői nyelv elemzéséről
5. A paralelizmuskutatás kibontakozásáról

III. A strukturális nyelvi műelemzés kibontakozásáról

1. A nyelvi műalkotásnak mint 'jel'-nek az értelmezéséről
2. A strukturális nyelvi elemzés néhány alkalmazásáról
A metanyelv
A hangásstruktúra elemzése
A szintaktikai szerkezet transzformációs elemzése
Paralelizmusok metrikus struktúrákban
3. Szövegstruktúrák 'isméltődő visszatéréseinek' elemzéséről
A szövegelemzés különféle módszerei
Kísérlet egy strukturális poetika felépítésére
4. A költői képek elemzéséről

IV. A strukturális nyelvi műelemzés egy átfogó modelljéről

1. Elmélet, metaelmélet
2. A műközpontú strukturális elemzés elméletéről általában
A 'nyelvi műalkotás' definíciójához
A 'lehetséges struktúrafajták' definiálásához
3. A költői alkotások szűkebb értelemben vett szövegstruktúrájának leírásáról
A 'struktúra' terminus értelmezése
A 'strukturális leírás' definíciója
4. A szövegstruktúra leírásának egy modelljéről
A rímszerkezet jelentésstrukturáló jellegéről
A ritmikai szerkezet jelentésstrukturáló jellegéről
Isméltődő visszatérések a szintaktikai-szemantikai szerkezetben
A megjelenített valóság megjelenítő elemeinek visszatérése
5. A képszerkezet elemzéséről

VI. József Attila *Külvárosi éj* című versének elemzéséhez

1. A *Külvárosi éj* néhány elemzéséről
2. A *Külvárosi éj* szövegstruktúrájának elemzéséhez

A szövegstruktúra hierarchikus megkomponáltságáról
A szövegstruktúra lineáris szerkezetéről
A versszöveg tematikus szótáráról

VII. A szövegstruktúra elemzésétől a mű komplex elemzéséig

Függelék: A generatív nyelvelméletről

Jegyzetek

E mű elméleti alapokat tartalmazó, IV. fejezetének szövege lényegében megegyezik az 1967.Ea szövegével; ennek következtében a PETÓFI: 1991a. magyar nyelvű részének a létrehozásakor ezt vettem alapul.

Végül szeretném azt is megjegyezni, hogy a III. fejezet előkészítését is 'megelőzte' néhány általam készített fordítás, főleg JAKOBSON tanulmányaié. Sajnos nem emlékszem pontosan arra, hogy melyiké. JAKOBSON: Hang—jel—vers címmel publikált kötetében ott van ugyan a nevem a fordítók névsorában, de az a kötetben nincs megadva, hogy melyik tanulmányt ki fordította. — Arra az egyre emlékszem határozottan, hogy JAKOBSONnak 1968-ban vagy 1969-ben az *Új Symposion*ban magyar nyelven megjelent Kavafisz-elemzését én fordítottam.

Az 1968.Hf előkészítésével kapcsolatban jött létre a *Mathematik und Dichtung* című műről írt recenzióm (lásd 1968.He) is.

A *Notes on the semantic interpretation of verbal works of art* című írásom (lásd 1968.Ea) egy Varsóban 1968-ban megrendezésre kerülő szimpóziumra készült. Bár én a szimpóziumon nem vettem részt, ott felolvasásra került, és 1973-ban megjelent annak Aktáiban is; az 1968.Ea így annak 'prepublication'-jaként tekinthető. Ez az írás 1972-ben megjelent német fordításban is. — Központi témája az általam 'nyelvi kommunikációegység'-nek és 'nyelvi kompozícióegység'-nek nevezett műalkotás egységek meghatározása.

A *Kompozíció és 'jelentés'* című tanulmányban (lásd 1969.Hc) két vers (Weöres Sándor: *Fughetta* és Nemes Nagy Ágnes: *Jég*) nyelvi strukturális elemzésének bemutatásával próbáltam érzékeltetni a kompozíció és jelentés kapcsolatának általam elképzelt elméleti megközelítését.

A 'sajátos sorsú' tanulmányaim sorát *A művészi igényű nyelvi közlés* (Kézirat) zárja (lásd 1969.He). Ez az írás az 1969 júliusában „A kommunikáció elmélete — különös tekintettel a nyelv kommunikatív szerepére” címmel megrendezett tanácskozásra készült. Az adatokat azért tudom ilyen pontosan, mert a tanácskozás anyaga *Nyelv és kommunikáció* címmel az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakönyvtára (két részből álló) 3. köteteként megjelent 1969-ben. E kötet *A szerkesztők előszava* című, bevezető részének II. és III. oldalain olvasható, hogy én melyik napon szerepeltem, milyen vitában vettem részt, és milyen vitát vezettem. Majd a IV. oldalon a következő mondat található: „Két tanulmány címén a szerzők változtattak, egy összefoglalás publikálásától pedig eltekintettünk.” Az az összefoglalás, aminek publikálásától a szerkesztők eltekintettek, az én itt kommentált írásom volt. Hogy mégis fennmaradt, az annak köszönhető, hogy a szóban forgó tanácskozásra az összefoglalókat előre be kellett nyújtani, s azt a tanácskozás résztvevői számára sokszorosították. Egy ilyen sokszorosított példánnyal rendelkezem én is.

Ez az összefoglalás 'A kommunikáció esztétikai vonatkozásai' tematikájú szekcióban került megvitatásra (VITÁNYI IVÁN: *Kommunikációelmélet és esztétika* című összefoglalójával együtt), és a következő témákat tárgyalta.

1. A művészi igényű nyelvi közlés általános jellemzői
2. A művészi nyelvi közlés eredete, a műnem kialakulása

3. A műfajok tipológiája
4. A versnyelvi és nem versnyelvi közlésforma
5. A poetikai stilisztikai funkció
6. Az egyes művészi nyelvi közlésformák jellemzése

Az *On the linear patterning of verbal works of art* című írásban (lásd 1969.Eb) a következő két kérdéssel foglalkoztam: (1) milyen felépítésű (lehet) legyen az a szótár (grammatikaelméleti terminológiával: lexikon), amit az elemzésben célszerű használni (az elemzésbe beleértve a komputer alkalmazásával végrehajtott elemzést is); (2) milyen grammatikai kategóriák felhasználásával és mi módon lehet kategorizálni célszerűen az egyes nyelvi kommunikációegységek összetevőit. Szemléltető szöveggént József Attila: *Altató* című versét használtam, elemezve annak 'lineáris organizáció'-ját.

Az ebben az időszakban elkészült, ehhez a csoporthoz tartozó utolsó mű az *On the problems of co-textual analysis of texts* (lásd 1969.Ec), amely mind egyéni életemben, mind kutatómunkámban 'két korszak' határán helyezkedik el. Ez az írás az első „International Conference on Computational Linguistics”-re készült, és angol nyelven a konferencia 'önálló preprintfüzetek gyűjteménye' formájában megjelent *Aktáiban* hozzáférhető. (Később német nyelven is megjelent két ízben is.) Felépítéséről információként álljon itt tartalomjegyzéke.

1. INTRODUCTION

2. ON THE MEANS OF THE CO-TEXTUAL ANALYSIS OF TEXTS

- 2.1 The thesaurus
 - On the sector of definitions
 - On the sector of classifications
- 2.2 Other means

3. ON THE METHOD OF THE CO-TEXTUAL ANALYSIS OF TEXTS

- 3.0 The algorithm of the analysis
 - 3.1 The segmentation of text
 - 3.2 The discovery of the grammatical structure of the individual sentences
 - 3.3 The compiling of special text-thesauri
 - 3.4 The discovery of the net of connections of the communication units
 - 3.5 The process of making the abstracts of the basic composition units
 - 3.6 The thematic analysis of the 'abstract text'

4. CONCLUSIONS

A tárgyalta egyes aspektusok szemléltetésére, valamint elemzendő szöveggént Áprily Lajos: *Madarak a tenger felett* című rövidprózáját választottam

Mind az előző tanulmányban, mind ebben világosan látható a 'thesaurus'-ok szerkezetére vonatkozó információk alkalmazására való törekvés. Ez utóbbi tanulmánnyal kapcsolatban továbbá szeretném megjegyezni azt is, hogy legjobb emlékezetem szerint ebben használtam először a 'co-textual' [ko-textuális] terminust egy adott szövegegység 'szövegkörnyezet'-ének a megjelölésére, amelyet számos más kutató is átvett.

G. A nyelv figuratív használata

A tárgyalta időszakban két, ebbe az utolsó tematikus csoportba sorolható tanulmány született.

Az első, a *Szóképek, képek és az irodalmi művek elemzésének néhány kérdése* című írás (lásd 1967.Hb) egyrészt a 'szóképek' tematikájával foglalkozó művekről kíván átfogó képet nyújtani, másrészt egy vers elemzése kapcsán tárgyalja egy mű képi struktúrájának aspektusait. Az elemzett szakirodalommal kapcsolatban olyan műveket

tárgyal, mint Ch. BROOKE-ROSE metaforákkal foglalkozó monográfiája, ST. ULLMANN szóképtipológiával foglalkozó tanulmánya, SZ. M. EIZENSTEIN montázssal kapcsolatos tanulmányai és a *Voproszi Literaturi* hasábjain 1959-ben a szóképekkel kapcsolatban lezajlott a vita. A képi struktúra elemzéséhez József Attila: *Elégia* című verse szolgál interpretálandó szöveggként.

A második az *On the structural analysis and typology of poetic images* című tanulmány (lásd 1969. Ed), amelyben egyrészt a szóképeket (elsősorban szinesztéziákat) alkotó szavak inherens szemantikai struktúrája leírásának kérdéseivel, másrészt a szinesztéziák elemzésének erre a leírásra támaszkodó módjával foglalkoztam. (Ez utóbbihoz Tóth Árpád verseiből választottam ötven egyedi példát és három teljes verset.) Ennek a közel ötven nyomtatott oldalt kitevő tanulmánynak a felépítése a következő.

1. Problems of poetic images in general
2. The definition and analysis of poetic image, the typology of images
3. The analysis of single images
 - 3.1 The construction of the inherent structure of lexical units
(The semantic characterization of words that belong to the perception fields)
 - 3.2 The syntactic-semantic characterization of the individual images
(The characterization of synaesthetical images)
4. The analysis of the 'image-field' of a work of art

3.

Az ebben az időszakban létrejött tanulmányokkal kapcsolatban összefoglalóan a következőket kívánom megjegyezni:

- a tanulmányok között szinte egy sem található, amelynek explicit (vagy legalább implicit) célja ne egy, irodalmi műalkotások strukturális elemzésére szolgáló modell lenne;
- csaknem minden tanulmány tartalmaz egy adott nyelvi műalkotásra (többnyire versre) vonatkozó többé-kevésbé részletes elemzést.

Ennek a visszatekintésnek a megírása közben egyrészt az a vissza-visszatérő gondolat foglalkoztatott, hogy milyen kár, hogy e tanulmányok egy része akkor nem jutott el az érdeklődő magyar kutatók szélesebb rétegéhez; megjegyzéseiből minden bizonynyal sokat tanulhattam volna! (Egy-két tanulmányt lefordítani (illetőleg a nehezebben hozzáférhetőket könnyebben hozzáférhetővé tenni) talán ma sem lenne fölösleges, ha lenne hozzá kellő idő és energia.) Másrészt megerősödött bennem az a — már régóta 'lappangó' — szándék, hogy valamennyi, az eddigi tanulmányaimban egy-egy aspektusra vonatkozó példaként elemzett nyelvi műalkotást az elemző modell immáron teljesnek mondható keretében újraelemzem. Ez többek között eddigi kutatói tevékenységemmel kapcsolatos újfajta 'szembesülés'-re adna lehetőséget számomra, s talán nem lenne érdektelen mások számára sem.

Irodalomjegyzék

A bibliográfia technikai felépítése a következő: (1) alfabetikus elrendezésű, (2) azonos személy(ek) esetében előbb jönnek a szerzőként, azután a szerkesztőként létrehozott művek adatai kronológiai sorrendben, (3) egy-egy adott éven belül az adatok a következő nyelvi csoportosítás szerint vannak elrendezve (a betűkódok az angol elnevezések kezdőbetűi): magyar (=H), angol (=E), német (=G), francia (=F), olasz (=I), spanyol (=S), lengyel (=P), szerbhorvát (=SC), japán (=J), egy-egy adott nyelven belül az ugyanabban az évben megjelent művek adatait a nyelvi kódot követő betűszimbólumok különítik el egymástól, (5) több bibliográfiai tételben előfordul a „pt”, illetőleg az „RTT” rövidítés, amely a PAPIERE ZUR

TEXTLINGUISTIK/PAPERS IN TEXTLINGUISTICS, illetőleg a RESEARCH IN TEXT THEORY/UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE sorozatra utal, (6) a bibliográfiai tételek egy részét zárójelbe tett keresztutalás zárja, amely vagy nyelvi verzió(k)ra, vagy re- vagy prepublikációkra utal.

PETŐFI, János S.:

1967. Ha *Modern Nyelvészet*. Budapest, TITF.
 1967. Hb Szóképek, képek és az irodalmi művek nyelvi elemzésének néhány kérdése. *Irodalmi és nyelvi közlemények* 2. 71—101.
 1967. Hc A matematikai gondolkodás változásának történetéből. *Valóság* 12. 12—31.
 1967. Hd Ju. M. Lotman: Vita a strukturális poetikáról. (Ismertetés.) *Helikon*, 510—517.
 1967. He A Szovjetunióban folyó általános nyelvészeti kutatások néhány kérdéséről. *Helikon*, 454—465.
 1967. Hf Trudy po znakovüm szisztemam II., Tartu, 1965. 358. (Ismertetés.) *Helikon*, 524—526.
 1967. Ea On the structural linguistic analysis of poetic works of art. *Computational Linguistics* (Budapest) VII. 55—82. (Cf. 1970. Ea, 1972. Eb; 1971. Gb, 1971. Ge. 1, 1972. Ge)
 1968. Ha Műelemzés — strukturalizmus — nyelvi struktúra. *Kritika* 6. 19—28. (Cf. 1976. Hb)
 1968. Hb A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. In: *Nyelvészet és dokumentáció*, szerk.: Szépe György. Budapest, OMKDK, 117—140.
 1968. Hc A strukturális nyelvészet. *Valóság* 12. 91—105.
 1968. Hd Formateremtő elvek a költői alkotásokban. *Irodalmi és nyelvi közlemények* 2. 106—128.
 1968. He Kreuzer, H., R. Gunzenhäuser: Mathematik und Dichtung. München, 1965. 351. (Ismertetés.) *Helikon*, 134—140.
 1968. Hf *A vers strukturális nyelvi elemzésének kérdéseihez (Történeti és módszertani vázlat)*. Kézirat, Budapest.
 1968. Ea Notes on the semantic interpretation of verbal works of art. *Computational Linguistics* (Budapest) VII. 79—105. (Cf. 1972. Gd, 1973. Ed)
 1969. Ha *A tezaurus-kérdés jelenlegi helyzete különös tekintettel a tudományos, műszaki-gazdasági tájékoztatásra*. Budapest, OMKDK.
 1969. Hb A nyelvészet és a 'két kultúra'. *Magyar Tudomány* 5. 301—307.
 1969. Hc Kompozíció és jelentés. *Új Symposium* (Novi Sad), okt. 8—10.
 1969. Hd Az összehasonlító strukturális elemzésről (Vázlat). *Ethnographia* LXXX. 349—354.
 1969. He *A művészi igényű nyelvi közlés*. Preprint, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
 1969. Hf A számítógépek és a humán tudományok. *Helikon*, 372—373.
 1969. Hg Computers in Humanistic Research. (Red.: E. A. Bowles), Prentice-Hall, 1967. 264. (Ismertetés.) *Helikon*, 471—472.
 1969. Hh The Computer and Literary Style. (Red.: J. Leed), Kent, 1966. 179. (Ismertetés.) *Helikon*, 472—474.
 1969. Ea On the complex analysis of language as a synchronic system. *Revue J.* 1—18.
 1969. Eb On the linear patterning of verbal works of art. *Computational Linguistics* (Budapest) VIII. 37—63.
 1969. Ec *On the problems of co-textual analysis of texts* (=International Conference on Computational Linguistics (=COLING), Preprint 50). Stockholm: Research Group for Quantitative Linguistics (=KVAL). (Cf. 1971. Ga, 1971. Ge. 2)
 1969. Ed On the structural analysis and typology of poetic images. In: *Studies in Syntax and Semantics*, ed. by Ferenc Kiefer, Dordrecht, Reidel, 187—230.

PETŐFI, János S.—Éva SZÖLLŐSY:

1969. Ea Computers in folklore research. *Computational Linguistics* (Budapest), VIII. 65—70.

PETŐFI, János S.:

- 1991a. *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé / Towards a Semiotic Theory of the Human Communication*. (A szerző kétnyelvű magánkiadása.) Szeged, 1991.
 1991b. Utam a szemiotikai szövegtanhoz. I. 1961—1966. A matematikai-nyelvészeti orientáció időszaka. In: *Könyv Papp Ferencnek. Tanulmánygyűjtemény Papp Ferenc 60. születésnapjára*. Szerk.: Hunyadi L.—Klaudy K.—Lengyel Zs.—Székely G. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1991. 385—393.

Deme László: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség
 Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1978. 122 p.

Deme László 1978-ban megjelent könyve napjainkra sem veszített értékéből (sőt — aktuálisabb, mint bármikor), hiszen olyan írást vehet kezébe az olvasó, melynek segítségével szinte észrevétlenül megtanulhat „közéletiül”.

A könyvecske műfaját nem könnyű meghatározni — erre maga a szerző is utal az

Ajánlásban: „Semmiképpen sem tankönyv, de kézikönyv sem. Nem nyelvészeti, nem is szónoklattani mű. Nem oktatni kíván, s még kevésbé »kioktatni«. Szándékom felől leginkább azt mondhatnám rá: olvasmány.” (3.)

Tehát: olvasmány. Olvasható, olvasandó frászmű. Ráadásul olvasmányos olvasmány. Élvezetes, szórakoztató. Stílusa gördülékeny, világos, minden „tudományoskodástól” mentes, mivel nem csupán szűk körnek szól, hanem: „Mindenkinek, foglalkozásra, beosztásra, korra és nemre való tekintet nélkül.” (4.) Mindenkinek, aki arra vágyik, hogy nyilvános megnyilatkozása pontos legyen, egyértelmű és szép. Ehhez nagy segítséget nyújt a könyv gazdag példaanyaga, melyet a gyakorlati élet legváltozatosabb területeiről merít a szerző.

A kötet — a címben megjelölt három fogalomnak megfelelően — három nagy fejezetre oszlik (A közéleti megszólalás fontossága — és nehézségei; A közéleti megszólalás helyzetei és fajtái; A közéleti megszólalás anyaga és formája), melyekben a közéleti megszólalás minden lényeges kérdésével megismerkedhet az olvasó. A fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, egymásra épülnek. Az első rész bevezető jellegű, a könyv gerincét a nagyjából azonos terjedelmű második és harmadik rész adja. De lapozzunk bele a könyvbe!

A rövid AJÁNLÁS után, melyben a szerző a kötet jellegéről és célkitűzéseiről szól, következik A KÖZÉLETI MEGSZÓLALÁS FONTOSSÁGA — ÉS NEHÉZSÉGEI című fejezet.

Itt először *A közéletiségről* ír a szerző. Abból a tényből indul ki, hogy az egyén egész életében kisebb és nagyobb közösségek tagja, s e közösségekben gyakran kell megszólalnia. És mindig más módon. Az, hogy mit hogyan mondunk — hangsúlyozza Deme —, attól is függ, hogy kinek, milyen helyzetben mondjuk. És ne csupán mondjunk valamit, hanem közöljünk valakivel valamit, hiszen a beszéd több mint önkifejezés: kommunikáció, mely társat feltételez, s melynek célja (magunk kifejezése mellett) a partner tájékoztatása és/vagy befolyásolása.

A közéletben másképpen nyilatkozunk meg, mint a magánéletben. De tudjuk-e, mi az a közélet? Hol kezdődik? A szerző igyekszik eloszlatni a tévhitet, mely szerint a közélet a mindennapok fölött áll, az „egyszerű ember” számára megközelíthetetlen, azaz hogy a közéletfogalom csupán a „nagyközéletre” korlátozódik.

Valójában sokkal összetettebb ennél: *a közéletnek rétegei* vannak. E rétegek megnevezésére két új, találó terminust vezet be Deme. Ha kilépünk az utcára, máris közélet vesz körül bennünket. Ez — a mindenki számára nyitott, közvetlenül a magánélet fölött álló réteg — a *kisközélet*, s csak ez után következik, csak e fölé épül az országos, a *nagyközélet*. S míg ez utóbbinak legtöbbször csupán szemléltetői lehetünk, az előbbinek mindannyian résztvevői vagyunk.

Az egyes rétegeken belül továbbiak különíthetők el, melyek nyelvhasználata — kisebb vagy nagyobb mértékben — különböző.

Noha közéletünk rétegei egymás fölött helyezkednek el, nem folytatói egymásnak — állapítja meg a szerző. Kisközéletünk nem a magánéletből nő ki (annak igényesebb formájaként), s nagyközéletünk sem magasabb szintű folytatása a kisközéletnek. Ennek történeti okai vannak, melyekre a *Közéletiségünk történetéből* kiemelt szeletek világítanak rá.

Közéleti szintjeink — mivel gyökereik a latinba és a németbe nyúlnak vissza (*A nyomasztó múlt árnyékában*) — felülről építkeznek. A divatot a nagyközélet diktálja. Ez a nyelv azonban idegen a mindennapi nyelvhasználattól. Közéleti megnyilatkozásaink fő jellemzője a „körülmenyeskedhetnémség”.

A köznapitól eltérő szóhasználat — a különböző hivatali/hivatalos terminusok miatt — bizonyos fokig persze indokolt. A baj csupán az, hogy hivatalos nyelv-

használatunkban nemcsak akkor térünk el az egyszerű, hétköznapi formáktól, amikor erre szükség van, hanem minden adandó alkalommal.

A szerző a nyelv művelés szempontjait figyelembe véve bírálja a hivatalos stílus rojtosra nyűtt terpeszkedő kifejezéseit, melyek nemcsak nyelvhelyességi szempontból, hanem szemléletmódjukban is hibásak, hiszen elfedik a valóságot. Ízelítőül néhány nyelvi csemegével szolgál Deme: pl. 'eltolódás következett be a papír minőségében', 'visszaesés jelentkezett a felajánlások teljesítését illetően'.

Az ilyen szövegek nyakatekertek, idegenek az átlagos műveltségű emberek számára. A *miértre* is rámutat a szerző: nyelvünknek előbb volt írott központi normája, mint beszélt, vagyis az ilyen típusú szövegeink *Az írottág függvényében* keletkeztek. Ezért megfajthetetlenek sok esetben közéleti szövegeink. Hiányzik belőlük a kommunikációs szándék, a személyhez szólás — pusztán tájékoztatnak, informálnak. E két dolog pedig — győzi meg az olvasót Deme — nem azonos, hiszen az információnak csupán oka van, a kommunikációnak viszont célja. A kommunikáció szól valakihez, címzettet feltételez, az információ csak „megfejtőt”. Hivatalos nyelvünk antikommunikatív. A helyzet azonban nem reménytelen. *A teendőkről* sem hallgat a szerző. *Hogyan tovább?* cím alatt méltatja a több évtizedes nyelv művelő munka eredményeit, s felhívja a figyelmet az iskolai nyelvtanításban rejlő lehetőségekre.

Nehéz — de megtanulható megfelelő formát találni gondolatainknak. És szükséges is. Hiszen csak így érhetjük el azt, hogy beszéd társunkhoz (legalábbis a releváns jegyekben) az jusson el, amit valóban mondani szerettünk volna. Ehhez azonban közelíteni kell egymáshoz a hétköznapi és a közéleti nyelvhasználatot, vagyis „az embernek (...) közéletül kell tanulnia, a közéletnek viszont emberül.” (21.)

Ahhoz pedig, hogy megtanulhassunk közéletül, ismernünk kell a közéleti megszólalás fajtáit, valamint ezek formai és tartalmi követelményeit. Ez a probléma át is vezeti az olvasót a következő fejezetbe, A KÖZÉLETI MEGSZÓLALÁS HELYZETEI ÉS FAJTÁI címűbe.

Mindennapi életünk során igen gyakran „kényszerülünk” nyilvános megszólalásra. Hogyan viselkedjünk az ilyen helyzetekben? E kérdés megválaszolásában segít ez a fejezet. Először azonban a szerző jónak látja tisztázni a „nyilvános beszéd” fogalmát. A nyilvános megszólalás fő jellemvonásait a magánbeszéd mellé állítva domborítja ki.

<i>Magánbeszéd</i>	<i>Nyilvános megszólalás</i>
— A szerepek cserélődhetnek,	— Nincs szerepcseré: a beszélő beszél, a hallgató hallgatja,
— a partnerek összeszokottak.	— a partnerek nem összeszokottak — a beszélőnek fel kell keltenie és biztosítania kell az érdeklődést.

A különbségek mellett a hasonlóságokra is rámutat Deme: sem magánbeszédünk, sem nyilvános megszólalásunk nem egységes. Mindkettőnek megvannak a maga „műfajai”, amelyeket ezernyi megszokás (és kötöttség) szabályoz, s amelyek mindegyike más-más megoldást kíván. E tekintetben olyan nagy mértékű a hasonlóság a kétféle megszólalásmód között, hogy a kulturált magánbeszéd előkészítője lehetne a nyilvános beszédnek.

A következőkben a szerző sorba szedi és kimerítő részletességgel tárgyalja a közéleti megszólalás különböző műfajait: az elő nem készített (ügyintézés; tárgyalás; hozzászólás; vita; tájékoztatás; nyilatkozat) és az előkészíthető (felszólalás; beszámoló;

jelentés; elnöklés; vitavezetés; üdvözlés; búcsúztatás; köszöntő) megszólalásformákat. Meghatározza, körülírja az egyes műfajokat, felsorolja minden lényeges jellemzőjüket, „kelléküket”, műfaji szabályaikat, rámutat kapcsolataikra más műfajokkal, helyes és helytelen példákat hoz a hétköznapiakból.

A nyilvános megszólalásformák részletes ismertetése után *Néhány általános jó-tanács* következik.

- Mindig önmagunkat adjuk, de csak annyit fordítsunk magunkból kifelé, amennyit az adott érintkezési forma kíván.
- Ne szónoklattani vagy fogalmazási szabályokat tanuljunk elsősorban, hanem az adódó helyzetet ismerjük meg, az emberekhez való viszonyunkat tisztázzuk önmagunkban.
- Próbáljuk leküzdeni izgalmunkat, találjuk meg saját hangunkat.
- Ügyeljünk a mozgásunkat kísérfő jegyekre, keressük meg saját mozdulatárunkban az adott helyzethez illőt.
- S talán a legfontosabb: barátainktól, legközvetlenebb társainktól tűrjük el, sőt kérjük a kritikát.

A hasznos tanácsok után — a fejezet lezárásaként — a szerző *kitekintést* ad a *közéleti jellegű írásbeliségre*, amelynek — noha feltételei mások — lényege ugyanaz, mint a szóbeli formáké: kommunikációs forma — célja a kifejezés, a tájékoztatás és a befolyásolás. Itt is minden lényeges műfajt megemlít. Szól a magánlevélről, a naplóról, az ügyintézés írásbeli formáiról, a feljegyzésről, a beszámolóról, a jelentésről, az emlékeztetőről és a jegyzőkönyvről. Ismerteti ezek sajátosságait, műfaji kívánalmait, de az egyes műfajok egyedi jellemzőin keresztül előtűnnek az írott szöveg általános jellegzetességei is.

Ahhoz, hogy megnyilatkozásunk tartalmában és formájában egyaránt hatékony legyen, szükségszerűen szembe kell néznünk a nyelv és a beszéd kérdéseivel. Ez a célja a harmadik fejezetnek, a **KÖZÉLETI MEGSZÓLALÁS ANYAGA ÉS FORMÁJA** címűnek.

A fejezet gondos összegzése mindannak, amit nyelvünk eszközkészletéről és ennek használatáról tudni érdemes. Szemléletes hasonlattal világít rá Deme a beszéd és a nyelv kapcsolatára: „A beszéd (...) építkezés, a nyelv az építőanyaga. De a szó nem téglá, amit bárhová berakhatunk. Inkább faragatlan terméskő, s bizony keresni és illesztgetni kell a megfelelő követ a megfelelő helyre (...) De magában a kő nem áll meg (...) kötőanyag is kell hozzá (...) a nyelvtani forma- és eszközkészlet, amely a szavak összeillesztésében segít. Azonban az anyag még mindig kevés, ismernünk kell a technológiát, a falakás és az épületszerkesztés tudományát (...)” (75).

És hogyan építkezzünk? Grammatikai szempontból nézve *Az alapeszköz: a szó*, amely a valóságnak egy-egy elemét, mozzanatát idézi fel bennünk. A szerző felvázolja a „szótság” kritériumait, majd a szójelentés kérdéseivel foglalkozik. Elkülönbíti a szótári és a szövegbeli jelentést (de rámutat ezek kapcsolatára is), valamint szól a színezetlen és a stilisztikailag színezett szavak hangulati—használati értékbeli különbségéről.

E témakörben még egy igen lényeges dolgot emel ki Deme: a hallgató szerepét. Ha azt akarjuk, hogy megnyilatkozásunk sikeres legyen, nem csupán arra kell ügyelnünk, amit mondunk, hanem arra is, hogy kihez szólunk. A beszélőnek mindig bizonyos előfeltételezésekkel kell rendelkeznie a hallgatóról, ami meghatározza a szövegválasztást. S hogy könnyebb dolgunk legyen, a kommunikációs zavarok elkerülése végett hasznos *szövegválasztási és szóhasználati tanácsokat* kapunk. Ha ezeket végig gondoljuk, elidőzünk rajtuk, bizvást számíthatunk a kedvező hatásra.

A szavak — jelek. A valóság egy-egy részletét jelölik, képzeteket keltenek. Fő feladatuk azonban az — hangsúlyozza a szerző —, hogy mondatok építőköveiként, egymással összekapcsolódva jelenjenek meg, hiszen közlésünk alapegysége, *A használati alapegység: a mondat.*

De mi teszi a mondatot mondattá? Deme összegzi mindazt, amit erről tudnunk kell. Rámutat, hogy a jelek egymásutánja csak abban az esetben szerveződik mondattá, ha megfelel bizonyos feltételeknek. Szabályok határozzák meg, milyen jeleket illesztünk össze, s milyen módon, hogy mondatot kapjunk. S ez önmagában még mindig nem elég. Meg kell találni a legmegfelelőbb szavak legmegfelelőbb helyét.

A következőkben az írásbeli és szóbeli mondatalkotás mechanizmusának sajátosságairól olvashatunk. Aki ír, könnyebb dolga van — állapítja meg a szerző —, hiszen közölnivalóját átgondolhatja, javíthat, változtathat rajta. A gondolkodás itt megelőzi a mondatszerkesztés (sőt a szövegalkotás) folyamatát, vagyis: *az író gondolkodva fogalmaz.* Ezzel szemben az élőbeszéd szerkesztésmódja nagyjából az észlelés szerkezetének felel meg: „A beszélőnek jóformán az észleléssel — illetőleg a gondolat formálódásával — egyidőben kell szövegeznie” (87). *A beszélő tehát fogalmazva gondolkodik.*

Az élőbeszéd szerkezete a hallgató helyzetének felel meg, az írott szövege pedig az olvasónak. Vagyis:

<i>Író</i>	fogalmaz	<i>olvasónak</i>
<i>beszélő</i>	fogalmaz	<i>hallgatónak</i> (88).

A szerző rendkívül körültekintő. Nem csupán a két klasszikus megnyilatkozással számol, hanem felhívja a figyelmet egy új — tipikusan közéleti — műfajra, a felolvasásra is. Ez technikájában az élőbeszédet követi, fogalmazásmódjában azonban az írást. Itt tehát:

<i>Író</i>	fogalmaz	<i>hallgatónak.</i>
------------	----------	---------------------

Deme azt is hangsúlyozza, hogy valóban a hallgató számára kell fogalmaznunk. Legyünk tekintettel helyzetére, ügyeljünk arra, hogy felolvasásunk ne pusztán informáljon, hanem kommunikatív erejű legyen. Ez nagyon lényeges, hiszen a mondat kettős feladatot lát el:

- egy bizonyos tartalmat hordoz, és
- közvetíti a tartalmat a befogadónak.

Így tehát az adónak is kettős feladata van:

- ügyelnie kell a nyelvi—nyelvhasználati szabályok megtartására, és
- figyelembe kell vennie a kommunikáció szabályait.

Hogy ne vétsünk e szabályok ellen, a szerző ismét megszívlelendő tanácsokkal látja el az olvasót. Mondatszerkesztési tanácsaiban a napjainkban oly divatos sűrítés és közbevetés buktatóira, valamint a mondaton belüli aránytalanság elkerülésére figyelmeztet.

Az frott és az élszóbeli megnyilatkozások összevetésekor joggal érezheti az olvasó, hogy itt nem csupán elszigetelt mondatokról van szó: megnyilatkozásainkban mondatokat szerkesztünk ugyan, de a mondat nem a végső cél, csupán részegység — a *megszólalás valódi egysége: a szöveg*.

A szövegről szóló rész hűen tükrözi a szerző — Chomsky mondatközpontú elméletével szembenálló — funkcionális, szövegközpontú nyelvszemléletet. Szemben a generatív grammatikákkal ugyanis Deme mindig az aktuális mondatot, a szövegmondatot vizsgálja. Abból indul ki, hogy soha nem egyes mondatok létrehozása a szándékunk, ha beszélni (vagy írni) kezdünk; már az első szó kimondásakor (leírásakor) a szöveg mint egész lebeg előttünk. E gondolategész tagolódik mondategységekre, mondategységekre, szavakra.

A mondat tehát nem több mint szövegrész, melynek konstrukcionális szempontból a megszerkesztettség a fő jellemzője, kommunikációs, funkcionális szempontból azonban a beszerkesztettség. És ez a mondat valódi meghatározó jegye — győzi meg az olvasót Deme —, hiszen maga az explicitás is ennek függvényében áll: „A mondatnak mint szerkesztménynek azt a minimális formát kell mindig megadni, amely a mondatnak mint szerkesztménynek biztosítja az adott szövegösszefüggésben a maximális tartalmi hatását.” (102.) A szövegség lényege tehát az, hogy eleget tegyen a kommunikáció követelményeinek, lássa el a kifejezés, a tájékoztatás és a befolyásolás feladatát.

A szerző rámutat arra is, hogy az összefüggés nem csupán szövegbeli lehet, hanem (egymásra épülő) szövegek közötti (intertextus), valamint a szituációból adódó is. Sőt! Még ennél is léteznek magasabb (szövegen kívüli) összefüggérendszer, melyek meglete nélkülözhetetlen a kommunikáció hatékonyságához: a közös előzmények, a közös előismeretek és az ezek fölött álló legmagasabb függvény — a közös nyelv. Ez utóbbival kapcsolatban lényeges dologra hívja fel a figyelmet Deme. A közös nyelvűség kevesebbekkel köt össze bennünket, mint gondolnánk, hiszen egy nyelven belül sem beszéljük mindig ugyanazt a nyelvet — a nyelv állománya tájanként és csoportonként megoszol.

A szöveg mirevalóságának vizsgálata után a szöveg szerkezetéről kapunk információkat. Először a legnagyobb mikroszerkezeti egység, *A bekezdés szerkezetéről* szól a szerző. Hangsúlyozza, hogy a bekezdés is — a szövegegészhez hasonlóan — két aspektusból közelíthető meg. Szerkezeti szempontból azt mondhatjuk, hogy mondatokból épül fel — a közlendő tartalom felől nézve pedig azt állapíthatjuk meg, hogy benne a gondolat mondatokra tagolódik. Bármelyik megközelítést fogadjuk is el, egy dolog egészen bizonyos: a bekezdés tartalmilag összefüggő mondatokat fog egybe.

A mondategységek közlési funkcióira épülő tartalmi-logikai összetartozásról részletesen példaszövegekkel szemléltetve szól Deme. Gondolatait így lehetne összefoglalni: a bekezdés mondatai tartalmilag összetartoznak. Összetartozásukat (a belső megformáltság mellett) a kitett és kitehető kötőszók is jelzik. Vagyis: a bekezdés mondatai között éppen olyan viszonyok áll(hat)nak fenn, mint az összetett mondatok tagmondatai között. A bekezdések alapszerkezeteként egy képlet vázolódik fel az olvasó előtt: tétel (a bekezdés szemantikailag legfontosabb mondata; a globális kohézió megjelenési formája) — kifejtés — záradék.

A szöveg egészében azonban — írja *A beszédmű egysége és tagoltsága* kapcsán — gyakori, hogy a bekezdés nem teljes szerkezetű. Ez a beszerkesztettségéből következik. Kimaradhat — pontosabban más bekezdésekbe épülhet — a tétel is, a záradék is. Mindez megerősíti azt, hogy „a bekezdésekre tagolódás nem technikai, hanem tartalmi alapú osztódás a szöveg menetében. Minden bekezdésnek megvan a maga saját és sajátos részértéke (...)” (111).

A szerző rámutat arra is, hogy nemcsak a bekezdésen belüli mondatok, hanem a bekezdések viszonyai is különbözőek lehetnek. Minden szövegnek van azonban két olyan bekezdése, amely „nagyobb összefüggésekbe ágyaz, a többinek a konkrétsága felett lebeg (112)”: az egyik bevezet, a másik lezár. Így makroszerkezeti szempontból — az antik retorikákkal összecsengően — minden beszéd- és írásműnek három fő része van: a bevezetés, a befejezés és az ezek által közrefogott tárgyalás.

A szöveggel foglalkozó rész lezárásaként — az olvasó várakozásának megfelelően — *szövegszerkesztési tanácsokat* ad a szerző. Az itt közölt „szabályok” (miként a szövegszerkesztés és a mondatszerkesztés szabályai) funkcionálisak. „Céljuk — és próbájuk egyben — a kommunikáció sikere (...)” (120).

És e szabályok kiállják a próbát. Segítségükkel célt érhet mindenki, aki sikeres közéleti szereplésre vágyik.

Kiss Andrea

Irodalom

Bachát László, *Nyr.* 103. (1979.) 4. 490—493.
Molnár Ildikó, *HungÉrt.* 2. (1980.) 167—168.

Hoffmann Ottó: Mondatszerkesztés, szövegalkotás. Gyakorlatok a kifejezőképesség fejlesztésére az általános iskola felső tagozatában.

Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. 191 p.

Hoffmann Ottó szívügyének tekinti az általános iskolában folyó anyanyelvi nevelést. A pedagógusok munkáját segítő számos olyan könyve látott napvilágot, amelyekben a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztésének lehetőségeit mutatja be.

A *Mondatszerkesztés, szövegalkotás* című munkájában az írásbeli közlő—kifejező képesség fejlesztéséhez kíván segítséget adni tudatosan megszerkesztett gyakorlatsorral. A szerző a bevezetőben hangsúlyozza, hogy az élőbeszéd fejlettsége nagymértékben befolyásolja az írásos közlést, így e nyelvi tevékenység fejlesztésének főbb részterületeit a következőkben jelöli meg: „a tanuló szó- és kifejezőkészségének a gyarapítása, a helyes szóhasználat tanítása, a stílusnevelés, a nyelvi leleményesség (nyelvi képzelet, nyelvteremtő képesség) kibontakoztatása, a nyelvi formálóképesség (a fogalmazás, a mondat- és szövegalkotás) fejlesztése” (5—6). Elismerve e részterületek elválaszthatatlanságát és összefonódását, ebben a könyvben a mondat- és szövegalkotás sokszínű gyakorlási lehetőségeivel foglalkozik kiemelten.

A bevezetésben utal arra is, hogy az írásbeli szövegalkotás tanításába a szöveggrammatikai kutatások eredményeinek is be kell épülniük.

A könyvben található gyakorlatok irodalmi, nyelvi órákon vagy szakköri foglalkozásokon is felhasználhatók, de csak megfelelő tervezés alapján.

Szerkezetét tekintve a kötet két nagy részre tagolódik, melyek további fejezetekre vannak osztva. Az első rész (*Nyelv- és stílusgyakorlatok*) három fejezetből áll: I. Alapozó jellegű gyakorlatok, II. Szavak és szóképek használata, III. Gyakorlatok a mondattan köréből. Az egyes fejezeteken belül a gyakorlattípusok számozottan szerepelnek.

Az I. fejezet alapozó jellegű gyakorlatai (1—8.) a tagolásra, a szóhasználat javítására, az élénkítésre, a tömörítésre irányulnak.

A II. fejezet a szavak és szóképek használatát állítja középpontba (9—19). A szerző abból indul ki, hogy tudatosítanunk kell a tanulóknak: azért van szükségünk a szavak jelentésének pontos ismeretére, hogy gondolataink kifejezésére megtaláljuk a legmegfelelőbb szavakat, szószerveket. Külön gyakorlatsor (10.) foglalkozik a szólások értelmezésével és használatával. Hoffmann Ottó azt tanácsolja, hogy a hatodik osztályos irodalmi anyagot (Toldi, Lúdas Matyi), a népmeséket kiválóan felhasználhatjuk szólások gyűjtésére és magyarázatára. A rokon értelmű, a hangutánzó szavakkal foglalkozó gyakorlatok (11—12.) célja a színes kifejezőmód mellett az érzelmi—hangulati hatás elérése.

A szófajok közül az ige és a melléknév fogalmazásbeli szerepével foglalkozik a szerző (16—17.). Rámutat az igeváltás stilisztikai funkciójára, de felhívja a figyelmet a hibalehetőségekre is. A melléknév mint jelző főként a leírások eszköze. Ezek megfigyeltetésére is sok lehetőségünk van az irodalomórán feldolgozott művekben, s a gyűjtött kifejezések alkotó felhasználására kell biztatnunk tanulóinkat. A megszemélyesítés és a hasonlat (18—19.) kapcsán azt hangsúlyozza, hogy ezeket a stílus-eszközöket a gyerekeknek természetes közvetlenséggel kell használniuk, amikor témájuk, mondanivalójuk megkívánja. Kiemeli, hogy a megszemélyesítések kiválóan alkalmasak a természetleírásokban típushibaként ismétlődő léte helyettesítésére. E gondolat szemléltetésére tanulói fogalmazásrészleteket is közöl.

„Újra beköszöntött a tél. Az iskolaudvart fehér hótakaró borítja. A fák koronája is havas. A kopár, néma udvaron szomorúan gubbaszt a kerek kút. Fején nagy hósüveg ül.
(H. Éva 6. o. t.)” (58.)

A III. fejezetbe gyűjtött gyakorlatok (20—25.) a mondatszerkesztési hibák kiküszöbölésére irányulnak: alany—állítmány egyeztetése, szórend, tartalmi hibák, szűkszavúság, kétértelműség, kötőszóhasználat. Ebben a fejezetben foglalkozik még a szerző a szöveg élénkítésére szolgáló eszközökkel: a párbeszéddel, figyelemfelkeltő kérdéssel, ellentéttel, túlzással is (27.).

A könyv második része (*Szerkesztéstan gyakorlatok*) két fejezetből áll: IV. Általános szerkesztéstan gyakorlatok, V. Fogalmazásfajták sajátos szerkesztési és szövegalkotási kérdései.

A IV. fejezet az írásbeli szövegalkotás műveleteit veszi számba (29—37.). Ír az anyaggyűjtésről, a gyűjtött anyag elrendezéséről. A szerkesztés és a megfogalmazás követelményeit a szerző Terestyéni Ferenc, Baranyai Erzsébet és Lénárt Edit munkái alapján fejt ki. Két tanulói fogalmazásban vizsgálja a relevanciát, az egyenességet, a megszakíthatatlanságot, az előremozgást; az összefüggést és a konvergenciát (30.).

Az írásmű szilárd alapja a vázlat, ezért alsó tagozattól kezdve kiemelten fontos a szerepe. Hoffmann Ottó Baranyai Erzsébet gondolatait idézi: „A vázlat funkciója, hogy felmutassa a mondanivaló sűrűsödési pontjait, (...) tehát a valóságos fogalmazás modellje” (98). Majd ismerteti a vázlattípusokat a didaktikai fokozatok sorrendjében (31.): 1. közös vázlatok (reproduktív), a. elbeszélés felépítése, b. leírások felépítése, c. idézetekből álló vázlat, 2. címszavas vázlatok (a tanuló feladata a mondattá formálás), 3. irányított vázlatok, 4. önálló (produktív) vázlatok.

Fontosnak tartja, hogy elhatároljuk egymástól a gondolatmenetet és a vázlatot (az előbbi részletesebb) (32.).

A megszerkesztettségben igen fontos a bevezetés és a befejezés (35). Ezeknek

nemcsak külsőleg kell tagoltnak lenniük, hanem sajátos logikai funkciójuk van, s a szerkezeti arányosságra is törekedni kell. Meg kell figyeltetnünk tanulóinkkal a tételmondatok helyét és szerepét, a folyamatos közlés érdekében pedig az egyes mondatok, a nagyobb egységek, szakaszok összekapcsolását is meg kell oldanunk (36–37.).

Az V. fejezet a fogalmazásfajták szerkesztési és szövegalkotási kérdéseivel foglalkozik. Rámutat a szerző arra, hogy ezek (leírás, elbeszélés) általában csak elemei egy-egy fogalmazásnak, hiszen a természetes közlésben (mindennapi és irodalmi szövegekben is) mindig egymással összefonódva jelennek meg.

Először az elbeszélő—leíró fogalmazásfajtákat mutatja be (elbeszélés, leírás, levél, jellemzés), közben szól a tömörítésről, az elrendezésről, a „külső” szerkesztési sajátosságokról (38–49.). Hangsúlyozza az átképzeléses témák erősen motiváló hatását, de felhívja a figyelmet a veszélyeire is (pl. történelmi témák, anakronizmus).

Az értekező jellegű fogalmazásfajták közül az értekező jellemzést, a kíséretekezést, az ismertetést, a felszólalást, és a szónoki beszédet veszi számba (51–60.). Elsősorban a gondolkodási alapformák tudatos alkalmazását és a szerkesztési sajátosságokat emeli ki.

Hoffmann Ottó könyve olyan műhelygyakorlatokat tartalmaz, amelyek hozzásegítik a tanulókat az írásbeli—szóbeli szövegalkotás műveleteinek elsajátításához, s megkönnyítik a tanárok munkáját.

Jenei Teréz

Török Gábor: A pecsétek feltörése (Mai líránkat olvasva)
Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983. 421 p.

Török Gábornak az 1983-ban megjelent tanulmánykötete olyan kutatási módszert követ, amelynek a szerző életművében megvannak az előzményei (*Lírai igefüggvények stilisztikája*, Akadémiai Kiadó, 1974., *Költői rébuszok*, Magvető Kiadó, 1974., *József Attila-kommentárok*, Gondolat, 1976.), s van folytatása is (*Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben*, Tankönyvkiadó, 1990.). Sokan vitatták eddig megjelent műveit, de eredetiségét, kivételes elemzőképességét senki sem kérdőjelezte meg.

Török Gábor munkássága azt igazolja, hogy lehet egzakt módszerekkel, intellektuális igényvel közelíteni a költészethez. Ezt az új kutatói világot osztatlan filológiként művelte, „jórészt neki köszönhető, hogy e komplex vizsgálatok tanulságaival folytatódhattak újabb részletkutatások az irodalomelméletben, megértéslélektanban, szövegnyelvészetben, amelyek — úgy tűnik — éppen napjainkban integrálódnak ismét a szemiotikai szövegtan keretében” (B. Fejes Katalin: Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve), *Szemiotikai szövegtan* 3. Szeged, 1991. 148).

A *pecsétek feltörése* nyelvészeti indíttatású „búvárkodásra” hívja az olvasót, lehántva a nyelvészeti, irodalomelméleti, stilisztikai szempontokat ötvöző módszeréről az iskolai nyelvtanozás mechanikus voltát. „A nyelvtan csak tanulásának legalsó fokán gyötrelmes skalázásfélé. Minél följebb jut benne valaki, annál izgalmasabb világba kerül. S a nyelvtannak önálló szépségéről is meggyőződik az, aki a nyelvtani kulcsokkal jut el egyébként lelakatolt versek kinyitásához” (24).

A szerző e könyvét „líraolvasástan”-nak nevezi, s az új magyar lírára vetítve az *alkotó jellegű befogadás* lehetőségét, szükségszerűségét tárja fel, nyitja meg a költészet

jellemző nyelvi-poétikai sajátosságait feltáró elemzéseivel. Arra törekszik, hogy a „versolvasástan” alapot adjon a modern versek olvasásához: „XX. századi költőinknek a verseit elemezve, versrészleteit magyarázva vesszük közösen szemügyre a líraelméletnek, a vers olvasásmódjának, értelmezésének (...) sohasem csak külsőleges formai kérdéseit — nem feledkezve meg az autonóm olvasó önálló szellemi tevékenységéről” (23). Remek érzékkel ragad meg egy-egy „vezér-mozzanatot”, amely a verségsz értelmezéséhez, a rejtett művészi értelem megtalálásához vezeti az olvasót.

1. Szerkezetét tekintve a kötet öt nagyobb fejezetre tagolódik, melyek további részfejezetekre — összesen 40 — bomlanak. Ezek a kisebb fejezetek, gondolatkörök a nagyobb szerkezeti egység címében megjelölt átfogó kérdéskört részszerzők szerint bontják ki. (Egyedül az első, bevezető fejezet nem rendelkezik összegző fejezetcímmel.) A folyamatosan előremozgó gondolatkifejtést az egyes részfejezetek végén, az elhangzottakat összegző, a következő gondolat felé előremutató kérdésfeltevések biztosítják. (A 40 részfejezetcím közül 10 maga is kérdés.)

A szerző mikroelemzései ismeretlen vagy kevésbé ismert versnyelvi jelenségek megvilágításával elősegítik a helyes „versolvasástan” elsajátítását, beavatnak a lírai üzenet mélyebb megfjtésébe, „feltörési” lehetőségeibe. Arra a kérdésre, hogy *Meg lehet-e tanulni, hogyan olvassunk modern verset?* — Török Gábor többek között Nagy László szavait idézi: „Bizonyos vagyok, hogy verseim sokakhoz szólnak. Tudom azt is, hogy néhány írásom sokaknak nehezen fölfogható vagy majdnem érthetetlen (...) Tanuljanak ők is, legyenek figyelmesek, küzdjenek meg a versért” (14).

1.1. A bevezető rész fejezeteiben a költői szöveg értelmezésének lényeges alapkérdéseit tisztázza. Ezek közül — hangsúlyarányát tekintve — kettőt emelek itt ki. Az első az a lényegi megállapítás, hogy *a mű a mondanivaló lehetőségét hordozza*, a lírai üzenet befogadása nem passzív folyamat (11). Vagyis „Egy műalkotás esztétikai kódja sohasem lehet előre adott, minden esetben a befogadó rekonstruálja vagy konstruálja meg a kódot” (Csúri Károly: *Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés, Szemiotikai szövegtan* 1. Szeged, 1990. 37).

A másik gondolat a *modern líra értelmezésének*, teljes leírásának „ábránd-voltát” fogalmazza meg. A költemények nyelvi elemei nemcsak a nyelv részei, hanem kifelé mutatnak a valóságba, a valóság tényeire, összefüggéseire is utalnak. „A művészi alkotások terjedelmüktől függetlenül kimeríthetetlenek, akár formájuk, akár tartalmuk felől közelítünk hozzájuk” (13).

1.2. A kötet további fejezeteiben mindig új és új szempont szerint elindulva jut el a szerző az életrajzi összefüggésekig, a többszálú lírai jelentés, jelentésátértékelődés vizsgálatáig, a kommunikatív vonatkozásoknak a versértés szempontjából lényeges mozzanataig. S mindezt a lírai üzenetet hordozó forma, a nyelvi eszközök szerepének tisztázásával elemzi.

Az elemzés szempontjai között találunk jó néhány ma is inspiráló, szövegtani vonatkozásút, mint például *Az elhallgatás beszédessége* (84), *az elhallgatott—bennfoglalt lírai tartalom* (94), *A vers szerkezhálózata* (201). A továbbiakban — a teljesség igénye nélkül — ezeket a kiemelt szempontokat szeretném ismertetni.

2. *A modern líra rejtjelezett nyelve* (77) fejezet arról győz meg, hogy a költő önálló képzleti munkára készítheti olvasóját. Ennek egyik eszköze az *elhallgatás*. A töredékek, a befejezetlenül maradt költemények önállóságot biztosítanak olvasóik számára. „Némely töredék úgyis olyannyira teljes, hogy folytatva csak rontani lehetne rajta.” (85.) Ilyen József Attila töredékei közül a következő hatsoros alkotás:

Ebben a csendes, úri, idegen
 házban szegény vak ember fölbotorkált
 öt emeletet. Az ötödiken
 már sikoltásra tárta pusztá torkát,
 hogy most majd leveti magát a mélybe,
 s ekkor kinyílt egy konyhaajtó félve
 (Egy vak ember sír)

A költemény 3 mondategységének szerkezeti összefüggése a történet logikai ívét
 vázolja:

$$[1 - ((2/h_0) \leftrightarrow 3)]$$

A vers gondolati vázával bővítve: „A” helyen történik valami, a szereplő „B”
 helyre kerül, ahol majdnem bekövetkezik a tragikus történet: „C”, a megoldás „X” =
 nem teszi meg. Összegezve a szerkezeti, logikai és gondolati összefüggéseket:

„A” helyen = ...*idegen házban*
 valakivel
 történik valami = ...(*vak ember*) *fölbotorkált*
 „B” helyre került = *öt emelet*
 és
 „B” helyen = *Az ötödiken*
 majdnem bekövetkezett ...*sikoltásra tárta ... torkát,*
azért
 a tragikus történet: „C” = *hogy ... leveti magát a mélybe*
 a megoldás: „X” = *s = [de'] ... kinyílt egy konyhaajtó félve*

A *de*-vel bevezetett mondategység a megoldás véglegesebb bizonyosságát sugallja.

Kerek és hiányos a történet. Kifejtett a majdnem bekövetkezett történet („C”),
 annál kevésbé a megoldás („X”). A *félve* határozói igenév ‚nesztelenül’ jelentésar-
 talmából következtethetünk egyféle megoldásra, *az/egy* „megmentő” alanyra, aki eset-
 leg egy konyhaajtón át nesztelenül mozgó cseléd.

Az utolsó sor mondategységét bevezető *s* kötőszó — a csöndes megoldást mint
 folyamatot kapcsoló — „nyelvtani csalás”, hiszen a két mondategység ellentétet sugall.
 A *de* kötőszó illene a sor elejére: *Az ötödiken / már sikoltásra tárta pusztá torkát, /*
hogy majd leveti magát a mélybe, / ↔ [de] ekkor kinyílt egy konyhaajtó félve.

A megoldás befejezetlenségét erősíti a verszáró írásjel hiánya is. A versbeli
 alaphelyzetből *Ebben a csendes, úri, idegen / házban szegény vak ember fölbotorkált /*
öt emeletet kiinduló folyamat alkalmi jelkapcsolatokban újabb asszociációk gazdag
 tárházává válik.

A költeményben erős a logikum jelenléte, de a lényegi grammatikai rendeltséget
 rejtő, tájékoztató funkció, az *elhallgatás* a tartalmat tisztázatlanul, megoldás nélkül
 hagyja, többféle értelmezésre ad lehetőséget.

2.1. Az *elhallgatott*—*bennfoglalt* lírai tartalom kibontása a vers értelmező
 átélésének eszköze. Alljon itt példaként — a szerző elemzéseiből kiemelve — József
 Attila: *Mama* című költeményének versindítása.

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.*

Szürke időmegjelölés: *Már egy hete...*, de ennek implicit tartalma az is, hogy *előtte, korábban nem'* gondoltam rá *mindig* (94). Lélektanilag is „hiteles” ez: a fájdalmas veszteség tudata egy-egy időszakban tör ránk, erősödik föl és csitul el.

Én még őszinte ember voltam: az időmegjelölés itt is implicit tartalmat rejt, a még kifejtetlenül magában foglalja: *„ma már nem lehetek az'* (vö. 94) kiábrándult gondolatát.

„Aki a mű részleteinek elemzését méltóságon alulinak tartja, az — írja Török Gábor — az egészet sem elemezheti igazán jól” (167).

3. A kötet legerjedelmesebb, 13 részfejezetre tagolódó fejezete, *A vers szerkezethálózata, amely előkelőbben struktúrájának is mondhatik* (201—328) a modern költemények szerkesztési eljárásai közül emel ki jó néhányat, klasszikus és új megoldásokat. A struktúrákat a mondanivaló lényege és jelenségi burka közötti legfőbb közvetítőnek tartja (vö. 202). A vers szerkezethálózata a lényegyet közvetíti. A szerző nem strukturalista, hanem struktúraelemzésre vállalkozik, segítségével a lírai szerkesztés újabb síkjait fedezhetjük fel.

A *térbeli viszonylat* rendszerré szervezve a költő rejtett többletüzenetét hordozhatja — erre irányítja rá figyelmünket Weöres Sándor: *Buba éneke* című költeményének adott szempontú értelmezésével: „A térbeli fokozatok a lelki folyamat megfelelői” (252).

Ó ha cinke volnék
útra kelnék,
hőmpolygó sugárban
énekelnék —
minden este
morzsára, búzára
visszaszállnék
anyám ablakára.

Ó ha szellő volnék,
mindig fújnék,
mindig bő kabátba
belebújnék —
nyári éjen,
fehér holdsütésben
elcsitulnék
jó anyám ölében.

Ó ha csillag volnék
kerek égen,
csorogna a földre
sárga fényem —
jaj, de onnan
vissza sose járnék,
anyám nélkül
mindig sírdogálnék.
(Buba éneke)

Buba a megszemélyesített bábu, játékbaba, éneke az el- és visszavágyódás kettős érzését szólaltatja meg. A versben a távolságok fokozatai nőnek, az *el* és *vissza* térbeli kettőssége mozgatja a lírai gondolatot, a feszültség és oldás aránya versszakonként változik.

Mértaniasan szabályos felépítést mutat az 1—2. versszakban a sorvégi állítmányok egymásra következőse:

...cinke volnék
(útra kelnék)
... énekelnék

visszaszállnék

... szellő volnék
... fújnék
belebújnék

elcsitulnék

Az első három állítmány az elkíváncozás, a térbeli eltávolodás, az utolsó állítmányok pedig a visszatérés kifejezői. Az állítmányok és a hozzájuk kapcsolódó határozók a térbeli eltávolodást úgy érzékeltetik, hogy az a lelki folyamat kifejezője

lesz. A határozók az 1—2. versszak első felében a szerep kibontásának, az előrevivő lendületnek, a játékosságnak a hordozói, fokozva a szerep adta lehetőségek „kihasználását”, addig a pontig, ahol abba kell hagyni azért, hogy meglegyen a visszatérés lehetősége.

A 3. versszakban megváltozik a szerep kibontása. A lírai alany — a kétszeri eltávolodás és visszatérés után — most mint *csillag* távolodik a térben: *Ó ha csillag volnék / kerek égen*, a távolság kozmikussá növekszik. Szomorú történetet asszociál a szerepet kibontó predikatív viszony: *csorogna (a földre) / (sárga) fényem*. Ez a 3. szerep (*csillag volnék*) már fájdalmas lenne, mivel a távolság növekedésével csökken és megszűnik a visszatérés lehetősége, de *Buba* nem csak egy-egy szerep mögött rejtőzik meg. Gondolati játékát, vágyait is szabadon engedheti a feltételes módú igealakok (igei állítmányok) alanyaként. A feltételes mód a költemény érzelmi hangulatának kiépülésében, a lírai feszültség oldásának folyamatában jelentős szerepet kap.

Példák sorát találhatjuk a kötetben arra, hogy mi mindent „élesíthet” vagy semlegesíthet a versben a szövegtér, s újabb bizonyítékot is nyerünk arra vonatkozóan, hogy a lírai nyelvnek nemcsak a köznyelvhez, hanem még a tágabb szépirodalmi nyelvhez képest is megvan a maga viszonylagos önállósága (vö. 369).

Az elméleti kérdések, sokszempontú elemzések gazdag tárházából az itt rendelkezésemre álló kevés hely csak néhány kiemelt szempont és költemény rövid ismertetésére volt elegendő. Remélem a leírottakból kiviláglik a kötet szerzői szándéka: „A tartalmat igazán megérteni a forma megértésének a közvetítésével lehet (...) A lírai üzenet átvételéhez föl kell tudnunk törni a forma pecsétjét” (354).

Szikoráné Kovács Eszter

Irodalom

P. Dombi Erzsébet, *Nyírk.* XXIX. 1. 83.

Kecskés András: A magyar vers hangzásszerkezete

OPUS Irodalomelméleti Tanulmányok 8. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 240 p.

Az irodalomtudomány, a közfelfogás elsősorban a metrikát, a kötött versmértékek bemutatását és használati szabályrendszerét tekinti verstannak. E könyv szerzője tudatosan más irányt, szempontot, módszert követ. Kötete, mely az 1979-ben megvédett kandidátusi értekezésének átdolgozott, kibővített változata, nem metrikai tanulmány. Egy gazdag kutatói pálya eredményeinek jelentős állomása ez az 1984-ben megjelent mű. Az előzményekből csak néhány cikket, kötetet emelek ki: *A komplex ritmuselemzés elvi kérdései*, *Itk.* 1966. 1—2. 106—139; *Verselméletünk néhány vitás kérdése*, *Itk.* 1972. 4. 515—531; *A vers hangzásvilága*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. Nem lezární, hanem tovább építeni kíván *A magyar vers hangzásszerkezete* egy viszonylag új, eddig csak ritkán járt utat a magyar verselméletben.

1. Kecskés András azokat a nyelvi feltételeket, okokat és előzményeket vizsgálja, amelyekből a magyar nyelvű verses szövegforma valaha létrejött, és azóta esetenként újra meg újra létrejön. Ezt a kérdésgyűttest a maga összetettségében, fejlődéstörténeti alapon értelmezi: „Az állandósult versmértékek az egyes konkrét szövegek hangzó

nyelvi sajátosságaiból, hosszas elvonatkoztatási folyamatok fejleményeként jöttek létre” (10).

Tanulmánya nem a szövegtől függetleníthető, elvont mértékkel (mértékrendszerekkel) foglalkozik, hanem a Négyesy által „verselő eljárásoknak” nevezett ritmuselvékkel, közülük is kiemelten a szólamnyomatékos ritmuselvvvel, minthogy — a szerző értelmezése szerint — e ritmuselv képezi az eredeti magyar versmértékek történeti kialakulásának alapját.

A kötetben jelentős szerepet kapnak a hangtani jelenségekkel kapcsolatos versesztétikai, verstörténeti összefüggések, de elsősorban a magyar vershangzás alapkérdéseivel, valamint a magyar versleírás lehetségesnek vélt módszereivel foglalkozik.

A magyar vershangzás mennyiségi leírásának néhány lehetséges módszere (119—200) az elméleti, rendszertani tisztázás, az egyértelmű — egyéni módon kezelt — fogalomértelmezés mellett a különféle alkalmazott módszerek — grafikus, statisztikai, mingográfval rögzített, számítógépes — elméleti, gyakorlati lehetőségeit foglalja össze.

1.1. Szerkezetét tekintve a tanulmánykötet 7 nagy fejezetre, kérdéskörre tagolódik, amelyekben a szerző megkísérli, hogy — részben elméleti jellegű, részben műszeres hangzasképelemzésen alapuló — kutatásaival hozzájáruljon egy átfogó érvényű, a magyar költészet hangzásvilágának minden lényeges vonatkozását felölelő, újabb verselméleti szintézis létrejöttéhez (vö. 29).

1.2. A tudománytörténeti folytonosság igényével tekinti át a szerző a magyar verselmélet, a vershangzás ritmuselméleti, nyelvhangtani alapjait. A nyomtatékrend és sorképzés összefüggését a vers kialakulásának függvényeként elemzi. „A felismerhető sorképzés — írja a szerző — az ismétlődő jelentésbeli, nyelvszerkezeti és hangzati megfeleléseknek az a minimuma, amely nélkül a szöveg nem tekinthető versnek” (47).

2. A vershangtani ritmuselveket (50) rendszerezve nem a történetileg kialakult versmértékeket, hanem a nyelv sajátos hangzásrendszere által biztosított különféle lehetőségeket veszi alapul, azokat, amelyek a versformálás egy-egy jellegzetes módszerét meghatározzák. E ritmuselveket rendszerező szemlélete nem kényszerít merev, elvont kategorizálásra.

2.1. A vershangtani ritmuselvek közül kiemelten foglalkozik a formateremtő szólamnyomatékos ritmuselv kialakulásával és érvényesülésével a magyar költészetben (70—119).

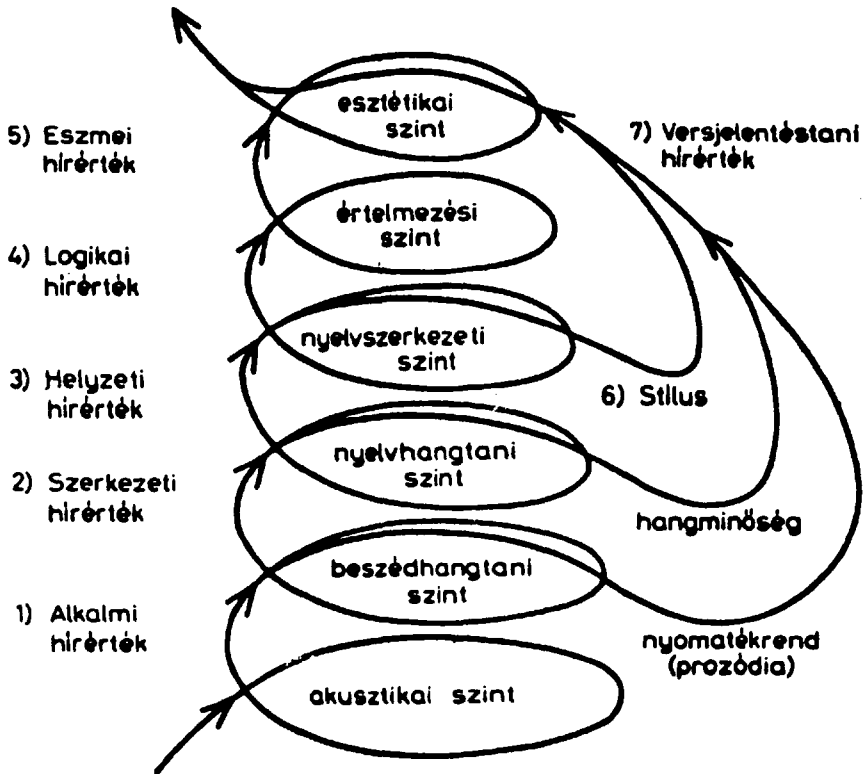
„A szólamnyomatékos ritmuselv megnevezés egyrészt arra utal, hogy a hangzás-egységek kialakításában alapvető szerepük van az értelmi, nyelvszerkezeti és hangzati szempontból egyaránt zárt egységet képviselő szólamoknak, másrészt arra, hogy e ritmusos szöveg hangzásfolyamatát a szólamok összetett nyelvi nyomatékai tagolják” (77).

A szerző a szólamnyomatékos hangzásszerkezet összetett elemzése a feltételezett költői üzenettel, a nyelvi—stilisztikai megformálás — nem akusztikai jellegű — rétegeivel való egybevetése során a vershangzás hírtartalmának feltárásához jut el.

3. A vershangzás esztétikai kifejezőértéke (231) a művészi alkotások magas fokú szervezethez tartoznak. Ezen a ponton a szövegszerveződés általános lényegi tényezőjéhez érünk, mely szerint: „A mű különféle rétegei nemcsak önmagukban rendezettek, — hanem egymással is többszörös összefüggésben — zárt szerkezeti hálózatot képeznek (Tamás Attila: *A költői műalkotás fő sajátosságai*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 127). E szervezethez fontos részét képezi a versritmus. A versritmus esztétikai többletjelentésének feltárását a befogadás folyamatában realizálódó, ki nem meríthető lehetőségnek kell tekintenünk.

3.1. A szerző az összefüggések szoros logikájával irányítja a figyelmet a művészi kifejezőérték jelenlétének és értelmezésének mikéntjére.

A hangzó szöveg esztétikumának hírérték- (művészi kifejezőérték)-típusait az alábbi módon, egy fölfelé tartó csavarvonalal ábrázolja (238):

A hangzó versszöveg közléseleméleti szintszerkezete és hírérték-típusai

Az ábra az elemző vizsgálat lehetőségeit sugallja — természetesen a kötet mind-ezeket ki is fejti — ezekből, az itt rendelkezésre álló kevés helyen, az eddigi gondolatmenethez kapcsolódva, a művészi szöveg egyik meghatározó jellegzetességét emelem ki. A művészi szöveg olyan üzenetet is hordoz, amely csak részben bontható ki a szöveg értelméből: „Az igazi műalkotásra az a jellemző, hogy mondanivalójának jelentős részét a nyelvi, illetve ezen belül is a hangzati szint jelkapcsolatainak közvetlen esztétikai értelmezése szabadítja fel” (239). Tehát a művészi forma sajátos, amely lehetővé teszi, hogy a mű többet mondjon, mint szövegének pusztá nyelvi jelentése.

A magyar vers hangzásszerkezete részleteiben és végső konklúziójában is azt bizonyítja, hogy a vershangzás sajátos hírtartalmát csak a mű soktényezős rendszerének széles esztétikai összefüggésében értelmezhetjük (vö. 245).

Szikoráné Kovács Eszter

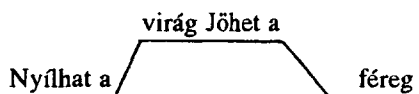
Kecskés András tanulmánykötetében a kutató alaposágával felkészült, de a gyakorló pedagógus napi gondjaira is odafigyelő magyartanár szól a kollégáihoz. A méreteiben is könnyen kezelhető, „kézbe kívánkozó” kis gyűjtemény tematikusan két nagy részre osztható. Az elsőbe a publicisztikai írásokat sorolhatjuk, amelyek 1972—1983 között az irodalmi nevelés témakörével foglalkoztak különböző hazai folyóiratokban, a napilapok hasábjain. Sajnos, az első dolgozat megjelenése, 1972 óta az irodalomtanítás gondjai, a módszertani kérdések az irodalomtanítás oktatási rendszerünkben betöltött szerepe kapcsán semmit sem veszítettek aktualitásukból, hanem inkább még súlyosabbakká váltak az évek során. Kecskés András kötetének első fejezete a kilencvenes évek magyartanáraihoz is szólva, közös gondolkodásra készítet: *Mire jó az irodalom?* Az egymás után sorjázó hét tanulmány arra keresi a választ, hogyan lehet az irodalmat, a verset értő, szerető iskolát teremteni. „Kétfelől, két szomszédos óratoronyból óvjuk a költészet világóráját: itt az *irodalomtudomány*, ott az *irodalomtanítás* órszeméi.” Ám a költészet nem a hivatásos irodalmároké — vallja Kecskés —, hanem „közvagyon”, amelyet vissza kell szolgáltatnunk azoknak, akiket illet. A magyartanár feladata, hogy a középiskolás korosztály életkori sajátosságait is figyelembe véve közel tudja hozni a verset a diákhöz, s versértő embert neveljen egy átfogó, esztétikai értékrendet középpontba állító, nem csak egy tanórában gondolkodó koncepció szellemében.

Az *Egy kis mennydörgés szívem dobogása* című írás egy Petőfi-órát mutat be másodikos gimnazistáknak. Hogyan lehet a „magánélet és közösségi harc egységének” kulcskérdését a vers tartalmi és formai elemeit segítségül hívva kibontani a költeményből? Az elemzést megkönnyítő, a versritmust és nyomatékokat jelölő diagram, a versszerkezet lényegét ábrázoló grafikon mellett mégis azt ajánlja a szerző, hogy az *esztétikai élmény*, a felismerés érzelmi hőfoka legyen az órán mindennél fontosabb. Részletekbe menő elemzés helyett célravezetőbbnek látszik az eszméltető hangulat-teremtés, az óra szellemi légkörének tudatos kialakítása, olyan áron is, hogy egyes mozzanatokra több, másokra kevesebb figyelmet fordítunk. Ez a nevelésközpontúság Kecskés András magyartanári ars poeticája, amely akkor is átsüt dolgozatain, amikor a *Vershangzás és esztétikum* kapcsán verselméleti szempontokat ajánl az esztétikai nevelés kísérleti tantervéhez. Későbbi verselemzése is ezeket az elveket követik, szempontjait is e szerint jelöli ki. Azt vizsgálja, milyen szerepe van a verses formának a költői művekben, mi a vers költészetani, *poétikai funkciója*. *A ritmus mint esztétikai rendezőelv* visszavezethető a természeti népek ősköltészeti jellegű szövegeihez. A versmérték és a versritmus önmagában is esztétikai kifejezőértékkel bír. Dsida Jenő a *Miért borultak le az angyalok Viola előtt* című lírai elbeszélésén mutatja be, hogy a művészi versritmus a *költészet zenei oldala*, s így egyrészt a költészet, másrészt a zene esztétikai jegyeivel rendelkezik. *A vers hangzásvilága* című könyvismertetésben folytatja gondolatmenetét a szerző. Ez az írás Kecskés András 1981-ben a Tankönyvkiadónál megjelent azonos című kötetét mutatja be az azóta megszünt *Köznevelés* olvasóinak. Kérdések köré csoportosítva keresi újra a választ: Szól-e még a vers? Halljuk-e mint *verset*, vagy csak megfejtésre váró, értelmezni való szöveget látunk benne. A vers hangzásvilágának elemzésekor nem szabad a verstant metrikai szabályrendszernek értelmezni, mint ezt sokáig az oktatás kapcsán is gondolták egyes szakírók. A könyv azokra a kérdésekre is választ ad, mitől vers a vers, mi a ritmuselv, s

egyben azt is hangsúlyozza, hogy a *vershallás képességének* újraélesztése nem csak az irodalomoktatás belülye: „A hangzásvilág közvetítésével olyan — esztétikailag megformált — emberi tartalmak, erkölcsi és társadalmi értékek juthatnak el tanítványainkhoz, amelyek a jellem- és személyiségformálás egészét befolyásolhatják.” A művekkel való személyes kapcsolatteremtés kiemelkedő fontosságú. Az irodalomtanítás nevelő, személyiségjegyet gazdagító feladatát éppúgy betöltheti Nagy László két sornyi verse, mint a legmonumentálisabb eposz vagy családregény:

Nyílhat a virág
Jöhet a féreg
(Nagy László: Lehetőségek)

„A szövegben se pont, se vessző. Szellemi látóhatárunk kitágul: a szabadon lebegő, határolatlan kettős képből előviláglik népek, nemzetek, közösségek, társadalmak sorsa, az emberiség története. Mindez valami talányos feloldatlan, kiegyensúlyozott feszültségben. Két sor — két mondat. Az első sor dallama fölfelé lép egyet, a második lefelé.

A költő nem dönt, nem magyarázkodik. Csupán alkalmas gondolati és érzelmi közeget teremt a döntésre. A harmónia nem a szöveg nyelvi jelentésében születik meg, hanem bennünk, akik ezt a kifinomult szerkezetű, egyetlen villanásban is teljes értékű műalkotást befogadjuk.” — Kecskés stílusát érzékeltető időtünk el a *Megformált lényeg* című dolgozatnál, amelyben hat szó segítségével is be tudja mutatni a versben tükröződő egyetemességet. A mű lényegmodellje, a megformáltság rétegei, az erőterek egy versen belül, mind hasonló finom érzékkel bomlanak ki az elemzések során a vessorok közül.

A tanulmánykötet második és harmadik része ad egy újabb tematikus egységet: a *Versek egymás közt* 25 magyar vers értő elemzését tartalmazza abban a sorrendben, ahogy a középiskolába lépő diák első osztálytól a tananyag menetében találkozhat vele. Tájékoztatásul álljon itt az elemzések sorrendjében mind a huszonöt, hiszen mindennapi kalauzul szolgálhat az újabb megközelítésekre fogékony szaktanár munkájában: Csokonai Vitéz Mihály: *Az estve*, Petőfi Sándor: *A Tisza*, Juhász Gyula: *Tiszai csönd*. Ez a három vers Csokonaitól kapta fejezetcímként használt mottóját: *Oh, áldott természet!*

A következő fejezetcím Kosztolányi szavaival kérdezi: *Mit akar tőlem ez a titkos élet?* S a választ adó elemzett versek: Janus Pannonius: *Búcsú Váradtól*, Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz*, Kosztolányi Dezső: *Szeptemberi áhitat*.

Életem képe ez — mutatja fel Berzsenyivel együtt Vajda, Ady és Babits költeménye: Berzsenyi Dániel: *Levéltöredék barátnémhoz*, Vajda János: *Húsz év múlva*, Ady Endre: *Lédával a bálban*, Babits Mihály: *Cigány a siralomházban*.

A szerelmi líra tanításának lehetőségeit mutatja be a szerző az *Oh, mennyire szeretlek téged* című fejezetben. Itt a következő verseket elemzi: Vörösmarty Mihály: *Ábránd*, Tóth Árpád: *Esti sugárkoszorú*, Radnóti Miklós: *Hetedik ecloga*, József Attila: *Óda*.

A hazafiságra, helytállásra nevelő versek következnek a *Mindenképpen emberek s*

vitézek legyünk vezérgondolat alatt: Balassi Bálint: *Egy katonanének*, Zrínyi Miklós: *Szigeti veszedelem* (Zrínyi beszéde), Arany János: *Szondi két apródja*.

Nem játék a világ! Látni, teremteni kell — vezeti be Babits szavaival a következő verscsokrot, melyben azt bontja ki, hogy egy-egy mű történelmi konkrétságából korunk és minden kor társadalmi valóságáig hogyan emelkedik ki az eszmei közösséget teremtő gondolat. Babits Mihály: *A franciaországi változásokra*, Petőfi Sándor: *Levél Arany Jánoshoz*, Ady Endre: *Harc a Nagyúrral*, Babits Mihály: *Május huszonzhárom Rákospalotán*.

Talán legnehezebben elemezhető az aktuálpolitika szolgálatába állított úgynevezett „közéleti” versek, amelyek újra feltárva mégiscsak akkor a leghatékonyabbak, amikor az *ember nembeli lényegét* közvetítik a maguk eszköztanrendszerével. Az itt elemzett versek: Vörösmarty Mihály: *A vén cigány*, József Attila: *A város peremén*, Illyés Gyula: *Bartók*, Nagy László: *Inkarnáció ezüstben*.

Kecskés András tanulmánykötetének harmadik fejezete folytatása a verselemzések sorának, azoknak az ismeretterjesztő cikkeknek a keretében, amelyek a *Veszprém megyei Naplóban* 1975—1976-ban jelentek meg. Itt a már idézett költők újabb tíz versét elemzi röviden, újságolvasóhoz szóló közérthetőséggel. Az utolsó két vers két újabb költővel gazdagítja a palettát: Weöres Sándor: *Majomország* című híres költeményének felvillantása után Veress Miklós *Szerelmesénekének* elemzésével zárja a verselemzések mindvégig érdekesítő, stílusában esztétikai élményt is jelentő, s egyben verstani szakmai útravalót kínáló füzérét.

A kötet utolsó, negyedik fejezete *Szöveggyűjtemény*. Mint Kecskés András írja, a kötetben tárgyalt versek többsége — 39-ből 32 — megtalálható a gimnáziumi vagy szakközépiskolai szöveggyűjtemények, illetve az általános iskolai tankönyvek valamelyikében. Itt csupán a tananyagban sehol sem szereplő 7 vers szövegét adja közre a szerző.

A kötetet Borbás Zoltán és Újhelyi Gábor versektől ihletett, hiteles illusztrációi egészítik ki.

A szövegértelmezésre, a mű befogadója kölcsönös viszonyának feltárására könyvtárra való szakirodalomból válogathatunk. Mégis vannak olyan kötetek, amelyek nemcsak a szakmai forrásgazdagság, a mesterségbeli ismeretanyag okán nem kerülnek soha el a kezünk ügyéből, hanem mert olyan melegség, szeretet és emelkedettség árad belőlük a költészet iránt, hogy maguk is esztétikai élményt jelentő olvasmányainkká válnak. Kecskés András *Versék tükre* című kötete minden bizonnyal ilyen élményt jelentő társa sok olvasójának.

Cs. Jónás Erzsébet

Bart István és Klaudy Kinga (szerk.): A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából

Tankönyvkiadó, Budapest, 1986. 361 p.

Bart István és Klaudy Kinga válogatása a fordításelmélet nélkülözhetetlen külföldi forrásmunkáinak szemelvényeit kínálja a fordítás elméleti kérdéseivel és a fordítás-elemzés gyakorlati oldalával foglalkozók számára. Hasonló gyűjteményük 1980-ban jelent meg először, egyetemi jegyzet formájában. Ez az 1986-os második válogatás kibővült az azóta megjelent új anyagokkal.

Mint a szerkesztők a bevezetőben hangsúlyozzák, kötetük célja egyrészt a külföldi szakirodalom bemutatása, másrészt egy — a magyar szakirodalomból ez ideig hiányzó — általános fordításelméleti kötet összeállítása, amelyben minden fontos fordítási kérdés, ha érintőlegesen is, megvilágítást kap.

Bár a fordítói tevékenység évezredes gyakorlatával párhuzamosan elméleti gondolatok is születtek a fordítás mibenlétéről, *tudományos fordításelméletről* csak az elmúlt évtizedekben beszélhetünk, miután a nyelvtudomány figyelme egyre inkább a beszédevékenység vizsgálata felé fordult. A technika robbanásszerű fejlődésével, illetve a számítógépek nyelvészeti alkalmazásával a fordításelmélet új kihívásokkal áll szemben, pl. a gépi fordítás kérdéskörével. A nyelvtipológia és a kommunikációelmélet új eredményei sem hagyták érintetlenül a fordításelmélet szakembereit. Sokfelé ágazó, többnyire természetesen nyelvi alapú, ám jellegzetesen interdiszciplináris tudományág a fordításelmélet, amelyben a nyelvészetten kívül a pszichológia, a kommunikációelmélet, az irodalomtudomány, a matematika, szociológia, az általános szemiotika, a szemiotikai szövegtan stb. szaktudományi illetékessége is helyet kap. E sokoldalú megközelítést tükrözik a kötet tanulmányai.

(a) Az első fejezet címe *A fordítás elmélete*. Itt öt tanulmány olvasható. Az első Roman Jakobson 1959-ben írt, immár klasszikusnak számító cikke, amely mint elméleti alapmunka olyan fogalmakat tisztáz, melyekre a kötet későbbi dolgozatai is utalást tesznek, mint pl. az *interlingvális*, *intra lingvális*, *interszemiotikus* fordítás megkülönböztetése. A következő I. I. Rezvin és V. Jn. Rozencvejg művének, *Az általános és gépi fordítás alapjai* című munkának egyik fejezete. A két szerző — vállalva a bonyolult fordítási folyamat túlzott egyszerűsítésének a vádját — tisztán nyelvészeti megközelítést alkalmaz még a szépirodalmi fordítások leírására is. A fordítás folyamatára irányítják a figyelmet, s az igazi elmélet felépítését kizárólag a fordítási folyamat objektív, mindenféle normatív szemponttól mentes leírása alapján tartják lehetségesnek. Míg e szerzőpáros munkája a 60-as évek szemléletét képviseli, A. B. Svejcer *A fordításelmélet mint interdiszciplináris tudomány* című dolgozata — a 70-es években megjelent, a szerző *Fordítás és nyelvészet* című könyvében — már arra összpontosít, hogyan lehet a fordításelméletet és az összevető nyelvészetet egymáshoz viszonyítani: azonos-e a fordításelmélet az összevető nyelvészettel, vagy csupán annak egy része. A különbséget Svejcer abban látja, hogy míg az összevető nyelvészet *nyelvi rendszereket* hasonlít össze, a fordításelmélet a *szövegbeli realizációkat*, s a fordítás folyamatát befolyásoló tényezőket is kutatási feladatnak tartja.

Időrendi sorrendben V. N. Komisszarov 1980-ban megjelent munkájának, *A fordítás nyelvészetének* egy fejezete következik. *Fordítás és általános nyelvészet* címmel a fordításelmélet mára már közhasznúvá vált fogalmait megpróbálja világosan értelmezni, megszabadítva azokat a metaforikus kifejezésektől.

A fejezet utolsó szemelvénye a Nyitrán elhunyt Anton Popovič *A műfordítás elméletéről* írt könyvéből a *Fordítás és irodalomelmélet* címet viseli. Popovič Jiří Levýnek, a cseh műfordításelmélet legnagyobb alakjának nyomdokain haladva azt vizsgálja, az irodalmi mű és a fordító között milyen kommunikációs folyamat játszódik le, melyek a fordítás „műnembeli” sajátosságai.

(b) A szemelvénygyűjtemény második fejezete teljes egészében a *fordítás folyamatára* irányítja a figyelmet. A már előzőekben is szerepeltetett szerzőpáros, I. I. Rezvin és V. Jn. Rozencvejg munkája nyitja a sort. A szerzők modellálják a fordítás folyamatát, és elkülönítik azt az „interpretációtól”, melyre véleményük szerint akkor kerül sor, amikor a fordítónak nem elég a nyelvi információ, hanem a fordítás érdekében a valósághoz vagy korábbi tapasztalataihoz kell fordulnia. Meghatározzák a

fordítás „invariánsának” fogalmát. Invariáns az, ami változatlan marad a forrásnyelvről a célnyelvre való fordítás során: ez az *értelem* (sense, Sinn) és nem a *jelentés* (meaning, Bedeutung), amely mindig nyelvspecifikus.

Otto Kade cikkével áttérünk a szláv kutatóktól a német nyelvű szakírókhoz. Kade a lipcei fordításelméleti iskola képviselőjeként kommunikációméleti terminusokkal írja le a fordítás folyamatát. E munkát olvasva a német fordításelméleti terminusrendszert is megismerhetjük, amely némiképp eltér a hazaitól.

E. A. Nida az angol nyelvű fordítástudományi irodalmat képviseli. Nidának a „dinamikus ekvivalencia” fogalmát köszönheti a fordításelmélet, melynek az a lényege, hogy a fordítás úgy hasson a célnyelvi olvasóra, mint az eredeti hatott a forrásnyelvi olvasóra. Ez a gondolat sor jó kiindulópont a szépirodalmi művek időnkénti újrafordításának szükségességéről vagy szükségtelenségéről folytatott vitákban.

Komisszárov modellje zárja a fordítás folyamatáról szóló fejezetet. Miután ismerteti és csoportosítja az eddigi fordításleírásokat, ő maga a *denotatív* és *transzformációs* modellek helyett egy harmadikat ajánl: az *ekvivalencia* szintjei szerinti megkülönböztetést. Úgy gondolja, hogy a nyelvi szint fölött a közlemény szintje, majd a nyilatkozat, a szituáció, végül a kommunikációs cél szintje az, ahol az ekvivalencia megvalósítható.

Ahogy Popovič tanulmánya az elmélettől a folyamat vizsgálatához vezetett át, úgy teremti meg a hidat Komisszárov dolgozata a fordítási folyamat leírása és az *ekvivalencia* kérdésköre között, amelyet a harmadik fejezet tárgyal.

(c) Az első szemelvény J. C. Catford, az angol fordításelméleti szakirodalom másik neves képviselőjének a tollából való. Az *Ekvivalencia, formális megjelenés és jelentés A fordítás nyelvészeti elmélete* című könyvnek részlete. Az ekvivalencia (egyenértékűség) feltételeit kutatja, mely az egyes nyelveken kötelezően kifejezendő grammatikai információk különbözősége ellenére is létrejön, ha a szituatív releváns (a beszédhelyzet szempontjából fontos) elemek azonosak.

A következő két munka orosz szerzőket mutat be. L. Sz. Barhudarov *Nyelv és fordítás* című könyvéből *A nyelvi jelentés típusai és a fordítás* kapcsán a *referenciális*, a *pragmatikai* és az *intralingvális* jelentéseket ismerhetjük meg. A fordító a szemantikai veszteség elkerülése érdekében a lefordítandó jelentések között sorrendet állapít meg. A szövegek nagy részében a fontossági sorrend a következő: legfontosabb a referenciális jelentés, majd a pragmatikai, végül a nyelven belüli. A művészi szöveg fordításánál ez a sorrend természetesen nem érvényes.

A már korábbi tanulmányából ismert Komisszárov egy 1980-ban megjelent könyvének rövid részlete következik. *A fordítás szemantikája* címmel Barhudarovval és Nidával vitára kelve azt fejt ki, hogy *minden* fordításnak számít, amit annak használnak, annak fogadnak el, legfeljebb az ekvivalencia megvalósulásának szintjei különböznek.

Végül Ja. I. Recker *A fordítás elmélete és a fordítói gyakorlat* című könyvéből *A törvényszerű megfelelések elméletének alapjairól* olvashatunk. Azokat az eseteket veszi sorra, amikor a két nyelv közötti hagyományosan kialakult ekvivalenciaviszonyok következtében a fordítónak nincs választási lehetősége a nyelvi átültetés során.

(d) *A transzformációkkal* foglalkozó fejezet újabb két orosz munkával kezdődik. Az „átváltási műveletek” Recker előbb idézett könyvéből a lexikai transzformációk kapcsán nyernek megvilágítást a *Lexikai transzformációk és a formális logikai kategóriák* című tanulmányban. A szerző a fordító munkájából a *konkretizálás*, a *generálás*, az „*értelmi kiterjesztés*” és a *teljes átalakítás* műveletét taglalja.

A második dolgozat T. R. Levickaja és A. Fityerman tanulmánya, amely a *Fordítói füzetek* sorozatban jelent meg először. Benne a *grammatikai transzformációk* fontosságára hívják fel a figyelmet. Véleményük az, hogy a fordításelmélet nem más, mint „gyakorlati kontrasztív nyelvészet”.

(e) Az ötödik fejezet a *fordítás címzettje* felől vizsgálja a fordítói munkát. Két német és egy szlovák szerző tanulmányát olvashatjuk egymás után. A német K. Reiss *Szövegtipológia és fordítás* címmel a fordítandó szövegek tipológiáját a fordító, az olvasó és a fordítás iránt támasztott követelmények szempontjából írja le. Megkülönbözteti a tartalomközpontú, a formaközpontú, a felhívásközpontú, valamint az audio-mediális szövegtípusokat.

A. Neubert a *fordítás pragmatikai aspektusait* vizsgálja, arra keresi a választ, mikor mondható egy fordításról, hogy *pragmatikusan adekvát*. Négy fordítástípust állapít meg, amelyekben a pragmatikai viszonyok különbözőek.

A fejezetet A. Popovič korábban idézett művének rövid részlete zárja. A szerző az *olvasó szerepét* vizsgálja a *fordítás folyamatában*. Az irodalmi kommunikációban betöltött szerkesztői, lektori szerepkőről is szól. E két utóbbi dolgozat szempontjai már közel állnak a legújabb szövegsemiotikai vizsgálódások szövegmegközelítéséhez.

(f) Az utolsó fejezet a *gépi fordításokról* szól. Természetes módon itt került a kötetbe a legtöbb, megjelenéskor legfrissebbnek számító szakirodalmi anyag. A. D. Booth és D. L. Garvin tudománytörténeti szempontból fontos, a kezdeteket bemutató cikkei után három, a 80-as években született dolgozat következik. R. G. Kotov, Ju. N. Marcsuk és L. L. Nyeljubin tanulmánya az akkori Szovjetunióban folytatott gépi fordítói munkákról ad áttekintést, M. Kay az USA eredményeiről számol be, s a magyar származású István Bátorin a nyugat-európai kísérleteket tekinti át.

A gazdag jegyzetanyaggal ellátott tanulmánykötetet a terminusok magyarázó jegyzékével Klaudy Kinga egészítette ki, végül a szemelvények pontos, idegen nyelvi forráslistáját is csatolták a szerkesztők.

Nagy segítséget jelentett ez az 1986-os tanulmánykötet a 80-as években fordításelemzéssel foglalkozó magyar filológusok számára. Éppen hét év telt el immár azóta is, szinte ugyanannyi, amennyi az első, egyetemi jegyzetként megjelent szemelvénygyűjtemény után sürgetővé tette ezt a könyv alakban is hozzáférhető második válogatást. Mivel azóta sem jelent meg hasonló jellegű munka, kívánatos lenne, hogy a fordítás tudományáról újabb külföldi szakirodalmi tanulmánygyűjtemény kerüljön a magyar közönség elé — akár e pontos filológiai munkát végző szerkesztőpáros gondozásában.

Cs. Jónás Erzsébet

Molnár Csikós László (főszerk.): Hungarológiai Közlemények 19. 70—71

A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete, Újvidék, 1987. március—június (1—2.) 128 p.

A *Hungarológiai Közlemények* e számát — bár erre határozott utalás a folyóiratban nincs — akár tematikusnak is nevezhetnénk. Három tanulmányt olvashatunk benne: Danyi Magdolna: *Paul Celan (metaforikus) főnévi szóösszetételeinek értelmezéséhez* (1—68), Hajnal Jenő: *Weöres Sándor Ünnepe című szonettjének elemzése*

(69–102), Hózsza Éva: *Három bekezdés elemzése a tematikus progresszió szempontjából* (103–121). Ami mindhárom munkát összeköti, az a szövegtani kutatáshoz, s ezen belül is leginkább Petőfi S. János elméletéhez való valamiféle kötődés. (A folyóiratszámot egy közlemény, Csorba Béla: *Hej, kubikra kőne menni (A temerini kubikustársadalom múltjából)* (123–128) zárja, ez természetesen más jellegű, mint a megelőző három írás.)

Danyi Magdolna főleg nyelvészeti, s részben irodalomelméleti, irodalomtörténeti módszerekkel vizsgálja Paul Celan újonnan alkotott (metaforikus) főnévi szóösszetételeit. (E folyóiratszámban csak a tanulmány első része olvasható; a második, befejező rész a *Hungarológiai Közlemények* következő, 72. számában jelent meg (129–184). Mivel a dolgozat két része nem választható el egymástól, az ismertetést a teljes tanulmányról írtam.) A szerző a metaforikusságot olyan nyelvhasználatként fogja fel, „amelyben a természetes nyelv kifejezéseihez nem a természetes nyelvhasználatban konvencionizálódott jelentésük rendelődik hozzá.” A metaforikusság ilyen tág értelmezésére Danyi Magdolna szerint egyrészt — egy általános szinten — azért van szükség, mivel a klasszikus retorika metafora definíciója a modern költői nyelvhasználatra szűknek bizonyul; másrészt pedig — Celan költészetére vonatkoztatva — maga a klasszikus értelemben vett metaforikusság is megkérdőjeleződik.

E nagyon tág értelemben vett metaforikusság értelmezését megkönnyíti, hogy a szerző röviden kifejti, mi alapján különíti el a metaforikus nyelvhasználatot a más, nem szó szerinti értelemben használt kifejezésektől. „A figuratív nyelvhasználatot mint egy kifejezés olyan átvitt értelmű használatát értem, amelynek az átvitt értelme a nyelvközösségben mintegy meghonosodottnak, lexikalizálódottnak tekinthető. A metonimikus nyelvhasználatot a klasszikus retorika meghatározása értelmében fogom fel. A szimbolikus nyelvhasználatot olyan nem szó szerinti értelemben vett közlésmódnak tekintem, amelyben a szimbólumként használt (szimbólummá fejlesztett) kifejezés egy összefüggő eszmerendszer emblemikus értékű/értelmű elemeként funkcionál. Mindazt, ami nem azonosítható e szóképekkel (s természetesen a többi konkrét szóképpel), de a jelentésátvitel, jelentésbővülés, jelentésváltozás nyelvi-szemantikai folyamatának a hordozójaként/megtestesítőjeként tekintendő (...) metaforának tekintem.” (1–2.)

Az első fejezet áttekintést ad a (főnévi) szóösszetételekről szóló, német nyelvű szakirodalomról. Az itt körvonalazódó elméletek a szóösszetételek grammatikai megközelítésén túl olyan (formális) tipológiák létrehozására törekednek, amelyek kategóriái a szóösszetételek szerkezete és/vagy jelentése alapján állíthatók fel. Azonban, mint Danyi Magdolna is utal rá, sokszor nem lehet az összetevő tagok közti szintaktikai kapcsolatot egyértelműen megállapítani — s ez a szerkezeti homályosság egyben jelentésbeli többértelműséghez is vezet. Sok esetben egy-egy újonnan létrehozott szóösszetétel összetevő tagjai kapcsolatának kibontása túlmutat a mondathatáron: ilyenkor az elemző kénytelen a szövegnyelvészet módszereihez, eredményeihez folyamodni — mint ahogy teszi ezt e tanulmány írója is.

A konkrét elemzés megkezdése előtt a szerző bemutatja, milyen szempontok alapján válogatta ki a vizsgált szóösszetételeket Celan műveiből; s hogy milyen szempontok szerint osztályozta ezeket. A mennyiségi szűrés a versekben előforduló leggyakoribb főnevek, illetve ezek leggyakoribb előfordulása N+N szóösszetételekben, és hogy melyek tűnnek szemantikailag legmegterheltebbeknek. Ezek az emberi test, a természeti jelenségek és a költői beszéd motívumkörébe tartozó kifejezések, mint például *szem, szív, éj, csillag, szó*. A kategóriák felállításának szempontjai:

1. a világra vonatkozó nyelvi vagy nem nyelvi tapasztalat jellege;
2. a szóösszetétel ontológiai struktúrája, azaz hogy az összetevő tagok korrelatívumai kapcsolatba hozhatók-e egymással, vagy sem;
3. a szóösszetétel szintagmatikus megjelenése, azaz hogy a szóösszetétel önálló szintagmatikus egységet alkot-e, vagy pedig egy másik szintagmatikus egység modifikátuma, illetve modifikátora;

4. a szóösszetétel szemantikai megjelenése (szerepe) a szövegekörnyezetben.

Ezek alapján hét kategóriatípust állít fel, s ahol szükséges, további alosztályokat hoz létre. A tulajdonképpeni elemzés ezen kategóriák feltöltése Celan szóösszetételeivel; mivel ennek bemutatása e recenzio lehetőségeit meghaladná, így mindössze néhány példát emelek ki az osztályok-alosztályok bemutatására.

1—2. Szó szerinti értelemben értelmezhető lexikalizálódott szóösszetétel nem metaforikus, illetve metaforikus használattal, pl. *augenpaar (szempár)*, illetve *stein-schlag (kőomlás)*.

3. Szó szerinti értelemben értelmezhető újonnan alkotott nem metaforikus szóösszetétel. A két tag között fennállhat határozói viszony; hasonlóság; az első tag jelölheti a második jelöltjét létrehozó eszközt, az anyagát, valakihez való tartozását stb., pl. *nachtwind (éjszél)*; *kreidestern (kréiacsillag)*; *holzstern (facsillag)*; *mutterwort (anyaszó)*.

A központi probléma, a megnevezés, a jelentéskifejezés szempontjából igazán a következő csoportok válnak érdekessé.

4. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel „magát feloldó” helyzetben. Ezekben többnyire mindkét összetevő tag megőrzi alapjelentését, azonban az összetétel olyan tényállást sűrít, amely a világra vonatkozó tapasztalatunkkal nem rekonstruálható; vagy valamelyik összetevő tag konnotációs rendszerének valamely eleme válik meghatározóvá, pl. *augenabruck (szemlenyomat)*; *augen-glut (szemparázs)*; *herzhöhe (szívmagasság)*; *nachtbaum (éjfa)*.

5. Szó szerinti értelemben nem értelmezhető metaforikus szóösszetétel magát értelmező helyzetben. A szóösszetételhez a nyelvi tapasztalat által vezérelt analógiás gondolkodás alapján hozzárendelhető egy szintaktikai szerkezet, ez azonban nem járul hozzá a szóösszetétel értelmezhetőségéhez. A szóösszetétel mély struktúrája megfogalmazatlan, jelentése nyitott, de a szövegekörnyezetet létrehozó metaforikus folyamatban felépül egy metaforikus értelem, pl. *herzhang (szívlejtő)*; *augenschere (szemolló)*; *sternwüste (csillagsivatag)*; *wortwrage (szómérleg)*.

6. Metaforikus szóösszetétel összefoglaló helyzetben, melyben a mély struktúrárt egy nagyobb kompozicionális egységből vagy szövegegészből lehet levezetni. Ez összetételek a szöveget létrehozó makrofolyamatokban szemantikailag szintetizáló szerepet vállalnak magukra. Felléphetnek anaforikus, vagy kataforikus helyzetben, *baum-wort (faszó)*; *nachstrahl (éjsugár)*.

7. Metaforikus szóösszetétel izolált helyzetben; ezek értelmezésében a kontextus nem segít; többnyire névként funkcionálnak, csak az életmű egészében értelmezhetők, pl. *steinblitz (kővillám)*.

A tanulmány rámutat arra, a szerintem nagyon fontos, s még mindig nem eléggé komolyan vett jelentéstani problémára, hogy a szöveg, szövegrész vagy maga a szövegben megjelenő legkisebb jelentéses elem értelmezése is mennyire függ a kontextustól. Egy-egy szóösszetétel jelentése a szövegekörnyezetből kiszakítva gyökeresen más lehet, mint ismervén a kontextusát — sőt, valójában nem is beszélhetünk szó- vagy mondatjelentésről, csak mindig egy adott helyzetben létrejövő értelemről. Bár Danyi Magdolna mindig idézi a sor(oka)t, ahol előfordul az adott szóösszetétel, de az általa

megadott értelmezéshez sokszor még ez is kevés: ismerni kell a teljes verset, gyakran Celan teljes életművét, sőt „életkontextusát” is. Úgy gondolom, az ilyen jellegű vizsgálatoknál mindenképp termékeny lehetne a modern nyelvelméleti, nyelvfilozófiai szempontok figyelembevétele is.

A második tanulmány szintén szépirodalmi szöveget vesz alapul, és szintén főleg (szöveg)nyelvészeti szempontok alapján. Hajnal Jenő Weöres Sándor Ünnepe című verse konstitúciójának leíró explikatív interpretálására, valamint a (versbeli) koherencia kérdésének áttekintésére vállalkozik. A szerző így jelöli meg vizsgálatának tárgyát: „Dolgozatom tárgya tehát egy verbális szöveg. Verbális, mert jelkomponenseinek vehiculuma homogén módon írott lexikai elemekből áll, és szöveg, mert olyan verbális objektum, amely véleményem szerint egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs szituációban egy tényleges vagy feltételezett funkciónak (kommunikatív intenciónak) eleget tesz, elemei összefüggésben állnak, és lezárt egésznek hat.” (70.) Tehát nem verset, nem szépirodalmi művet elemek; statisztikai, szövegnyelvészeti és más, nehezen behatárolható módszerekkel vizsgál egy írásművet. A dolgozatban kicsit zavaró a nem kellőképpen megvilágított terminológia; ennek értelmezéséhez talán segítséget adhat a *Szemiotikai szövegtan* sorozat első kötetében (Szeged, 1990.) található Terminológiai szótár (összeállította Vass László, 85–115).

A bevezető megjegyzések után a tanulmányíró a szövegkonstitúció elemeinek vizsgálatát a textúrával (a szövegben visszatérő fonetikai/fonológiai, prozódiai, lexikai, szintaktikai és szemantikai elemek) kezdi. A második szövegkonstitúáló elem a kompozíció, melynek „tisztán formális, értelemszemantikai megfontolásokat mellőző interpretálását” kísérli meg. A szöveg értelmi jelentésének vizsgálata még követhető, azonban amikor áttér a kommunikatív jelentés vizsgálatára, zavaróvá válik a fogalmi tisztázatlanság. Elemzésének szempontja a szöveg lineáris átrendezhetősége. A szonett ottavája első fokú kompozícióegységeiből építkező szextettjének kombinatorikusan lehetséges változatait a rím, versmérték és lehetséges relációk szűkítik: így a tanulmányíró 144 variációt állít elő (s mindegyiket le is írja a dolgozatban) — azonban hogy ez miféle konzekvenciákkal jár, azt nem részletezi.

A harmadik szövegkonstituáló elem a kontinuitás — ennek vizsgálatakor Hajnal Jenő a texturális konnexitás és kohézió hordozóit mutatja be: ezekből kitűnik, hogy a vers így egész, így teljes.

A második pontként jelzett koherenciavizsgálat a szövegben manifesztálódó relátum vizsgálata, ezt azonban, mint általában a formai elemzések, nagyon kurtán oldja meg a szerző. A befejező megjegyzésekben ez áll: „»monumentális hatású« és magas szintű nyelvi megformálású szöveg az Ünnepe”. De a stabil logikai struktúra, az erős kohézió még nem garancia sem a szöveg szövegszerűségére, sem bármiféle értékére. E tanulmány is érv a mellett, hogy a teljes szövegvizsgálat sosem végezhető el grammatikai (csak nyelvre vonatkozó) eszközökkel: mindig be kell kapcsolnunk nyelven kívüli vizsgálati szempontokat is.

A harmadik tanulmányban Hózsza Éva három középiskolás diák iskolai dolgozatának első bekezdését veszi vizsgálat alá a tematikus progresszió szempontjából. A szerző olyan dolgozatokat választott elemzése tárgyául, amiket azonos címre, de különböző formában írtak a tanulók. („A kiválasztás egyik kritériuma az volt, hogy a tanulók írásai ugyanazt a témát dolgozzák fel. Mivel a dolgozatíráskor a diákok több cím közül választhatnak, én az azonos témát feldolgozó tanulók munkáiból emeltem ki a 3 bekezdést.” 106.) Felmerül a kérdés: az azonos cím biztosítja-e az azonos tematikát? Azaz azonosítható-e a cím a témával — s ha nem, mi alapján vesszük összehasonlítási alapnak a három bekezdést? Ez a probléma azonban így nem vetődik fel a

tanulmányban, noha a szerző megjegyzi: „Három teljesen különböző dolgozatra esett a választásom. Forma, stílus tekintetében, sőt tartalmi szempontból is különböznek ezek az írások egymástól”. Én mindenképpen érdemesnek tartanám végiggondolni, mikor beszélhetünk azonos tartalomról különböző forma esetén.

Tematikus progresszióvizsgálat címén a szerző tulajdonképpen a szövegmondatok téma-réma váltakozását, összekapcsolódását vizsgálja; elegendő mennyiségű szöveg(rész) megvizsgálása után különböző témafejlődési sémák állíthatók fel. Hózsza Éva dolgozatában František Daneš következő tipizálását vette alapul:

1. egyszerű lineáris progresszió,
2. tematikus progresszió végigfutó témával,
3. tematikus progresszió levezetett témákkal,
4. egy többfelé ágazó réma létrejötte,
5. tematikus progresszió ugrással.

A három megvizsgált bekezdés az 1., a 3. és a 4. osztályba volt besorolható; a szerző szakszöveg- és szépirodalmi példákat is hoz a három típus bemutatására; s bár nagyon tanulságos a betekintés e három mondatfűzési eljárásba, talán a maradék két (talán ritkább?) típust sem ártott volna egy-egy példán keresztül bemutatni.

Fontos megjegyzésnek tartom, hogy „a nyelvhasználatban a társadalmi normák és az egyén személyiségének jegyei is tükröződnek” (117), azonban — talán pont ezért — nem lenne teljesen érdektelen a formális grammatikai-textológiai elemzés mellé a különböző narratológiai elméleteknek a vizsgálatba való bevonása sem. (Természetesen ezek egy-egy kiragadott bekezdés elemzésére csak korlátozottan alkalmasak, de semmiképpen sem tanulság nélküliek.)

Mindhárom tanulmány a textológia szempontjából fontos kérdéseket vet fel. A hagyományos nyelvészeti és más diszciplináris keretben jelentkező problémákat megpróbálják új módszerekkel megközelíteni. Az efféle kísérletek, mivel rámutatnak a kritikus pontokra, segíthetnek a nyelvvel és az irodalommal foglalkozó interdiszciplináris vizsgálódások eredményesebbé tételében.

Farkas Edit

Szóllósy-Sebestyén András (szerk.): Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen.

Budapesti Műszaki Egyetem Természet- és Társadalomtudományi Kar, Nyelvi Intézet. *Folia Practico-Linguistica* XVII. 1—2. 1987. 338 p.

A Budapesti Műszaki Egyetemen a Nyelvi Intézet megalakulása, vagyis már 1969 óta folynak nyelvészeti kutatások. Az intézet folyóiratának most ismertetett száma e kutatások és az elért eredmények jól áttekinthető keresztmetszetét adja. Ezen túlmenően az olvasó képet kap a tervezett vizsgálati irányokról, a további kutatómunka céljairól is. Az intézmény keretein belül végzett kutatások területe elsősorban az alkalmazott nyelvészet. A nyelvtanár-kutatók számára mindenekelőtt a nyelvoktatás módszertanának ismerete, továbbfejlesztése, speciális és új eszközrendszerek, didaktikai eljárások feltárása szerepel motivációként. Azonban az alkalmazott nyelvészeti kutatás azt is jelenti, hogy ez a tudományos munka egyben nyelvhasználat-kutatás, speciálisan a szaknyelv, a műszaki nyelv használatának törvényszerűségeit kívánja feltárni a tanított idegen nyelvekben és a magyar nyelvben.

Az intézeten belül működő kutatócsoportok tevékenységéről átfogó tájékoztatást nyújt Fazekas Pálnénak a kötethez írott előszava.

A *Folia Practico-Linguistica*nak ez az évfolyama a kutatómunka fent említett két oldalának megfelelően két részre van osztva. Az első, terjedelmét tekintve kb. egyharmadnyi részben szerepelnek a *Nyelvoktatási tanulmányok* (11—106). Az öt magyar és egy angol nyelvű cikk keretében az egyes nyelvtanárok elsősorban különböző módszertani, teljesítményértékelési kísérletekről számolnak be, és itt olvashatunk a személyi számítógép nyelvoktatásban való hasznosításáról is.

Az e rész végén álló tanulmány szerzője, Gyömörey Erzsébet az *Idegen nyelvű műszaki szövegek nehézségi fokának vizsgálatával* (73—105) mint a szakszövegfordítás fontos kérdésével foglalkozik. A szintaktikai szempontú elemzést orosz, angol, illetve német műszaki szövegek fordításának összevetésével végezte 250 egyetemi hallgató írásbeli munkájának felhasználásával.

Ez a szövegközponú módszertani írás átvezet a kötet második, terjedelmesebb, *A műszaki szöveg* címet viselő részéhez (107—334). Itt kaptak helyet az elméletibb igényű, a problémákat a szöveg egésze felől közelítő tanulmányok. Ezek többsége a magyar műszaki nyelvet vizsgálja annak megfelelően, hogy a BME Nyelvi Intézetének Magyar Nyelvi csoportjában a hetvenes évek vége óta programszerűen folyó magyar műszaki nyelvi kutatások egyre jobban előtérbe kerülnek mind az intézeti tudományos munka, mind a felsőoktatásban végzett szaknyelvi kutatási programok összessége tekintetében.

E kötetben a Magyar Nyelvi Csoport kutatói azokat a tanulmányokat adják közre, amelyeket a műszaki egyetemek és főiskolák magyarnyelv-tanárainak XI. országos módszertani konferenciájára készítettek, *A műszaki szövegek szerveződésének grammatikai szintjei* összefoglaló címen.

Fodor Katalin *Magyar műszaki szövegek mondatértékű szerkezeteinek számítógépes vizsgálata* című cikkében (155—174) bebizonyítja, hogy a magyar műszaki szövegek elemzése nem korlátozható a terminus technicusok vizsgálatára. A feltárt adatokból egyértelműen kiderül, hogy a műszaki szövegekben a mondatértékű szerkezetek minőségileg meghatározzák a szöveg építkezését, a mondategységek szerkesztését, a mondategységek hosszát. A szerző rámutat, hogy a számítógépes vizsgálat alkalmas a műszaki szövegeknek a szépirodalmi szövegektől való elkülönítésére a mondatértékű szerkezetek gyakorisága alapján, valamint a szövegek számadatokkal való jellemzésére is, de figyelmeztet, hogy a nyelvhasználat elemzése, szabályainak leírása a nyelvész szakemberek feladata.

Győrffy Magasi Márta *Állítások szerkezete magyar műszaki szövegekben* című tanulmányában (193—204) szintaktikai szinten vizsgálja a műszaki szövegek mondataiban a predikatív szerkezetek tagolódását, belső felépítését, pontosabban a szintaktikai és a szemantikai funkciók megoszlását a mondatok állítmányi részének igei vagy névszói magja és nominális bővítményei között. A szerző kísérletet tesz az általa *tagoltnak* nevezett állítmányok csoportosítására, az egyes típusok legalapvetőbb tulajdonságait véve figyelembe. A felosztás szempontjai még finomításra szorulnak, ez további vizsgálatokat igényel. Az viszont már a kutatás jelenlegi stádiumában is látszik, hogy az állítmányi részt nem lehet más szintektől függetlenül meghatározni. Így a szövegmondatok téma-réma szerinti tagolódására is feltétlenül figyelemmel kell lenni.

A műszaki szövegek mondatainak aktuális tagolásáról Aradi András ír *Az aktuális mondattagolás vizsgálata műszaki szövegekben* című tanulmányában (253—278). Egy 200 mondategészből álló műszaki szöveg elemzésével a mondat szerkezet keretei között maradvá tényszerűen vizsgálja a különböző tagolású mondatfajták előfordulását. A

kontextust, amelybe az aktuális mondatok beágyazódnak, további magyarázatra nem szoruló adottságnak tekinti a mondattagolási típus előfordulása szempontjából. Vizsgálatának adatait Klaudy Kinga *Fordítás és aktuális tagolás* című kandidátusi értekezésének társadalomtudományi szövegekre vonatkozó adataival veti össze. A dolgozat írója e cikkében nem foglalkozik a témaszakasz típusainak bemutatásával, ezt későbbi feladatának tekinti, mellyel az aktuális mondattagolás újabb vizsgálati területére kíván lépni.

Érdekesen kapcsolódik ehhez a témakörhöz Estók Tivadarné *Mikroszövegek mondatok feletti struktúráinak vizsgálata* című tanulmánya (279—298), amely 92 darab egészen rövid, egy-két bekezdésnyi újságcikk alapján végzett szövegszerkezeti vizsgálatáról szól. A legalább 3—4, de legfeljebb 10—12 mondategységből álló szövegek tematikai-logikai, illetve grammatikai-logikai viszonyait kifejező nyelvi eszközeit elemezve, jól elkülöníthetők a különböző szövegtípusok. A vizsgált szövegek utalási rendszerében a tematikus ismétlődések alapján a szöveg szerkezetére vonatkozóan általános jellegzetességeket lehet kimutatni, amely a témaelrendezés és a kommunikációs szándék hasonlóságát feltételezi. A vizsgálatoknak fontos gyakorlati jelentősége is van, hiszen a nyelvoktatásban módszertani szempontból hasznos a szövegek szerkezetében való eligazodás. (A tanulmányban részletesen elemzett 6 különböző típusú mikroszöveg teljes terjedelmében megtalálható mellékletként.)

A műszaki nyelv és a szépirodalom sajátos kapcsolatát elemzi Sturcz Zoltán *Műszaki stíluselemek modern irodalmi nyelvünkben* címmel (125—140). A dolgozat első részében azt mutatja be, hogy a múlt század második felétől napjainkig hogyan és miért jelentek meg a műszaki stílus elemei a különböző szépírók, pl. Jókai és Madách műveiben is, milyen szerepet játszottak az avantgarde, majd pl. a neoavantgarde kifejezéstárában. A második részben sok példával, szemléletesen mutatja be, hogy mind a lexikai, mind a morfológiai, mind a szintaktikai szinten jelentkezhetnek műszaki nyelvi elemek a szépirodalmi művekben. A harmadik részben röviden összefoglalja az általa végzett 1600 oldalnyi szövegre kiterjedő elemzés eredményeit. Végezetül megállapítja, „hogy a műszaki szövegnek mint mintának direkt és indirekt módon ható stíluselemei létjogosultságot kaptak a modern irodalmi stílusban” (137). Felhívja a figyelmet arra, hogy a tárgykörrrel kapcsolatos kutatások még sok irányban kiterjeszthetők.

A Magyar Nyelvi Csoport kutatói tevékenységét a csoport vezetője, Szöllősy-Sebestyén András tekinti át igen alapos és átfogó tanulmányában *A szaknyelvkutatástól a szakmai kommunikáció és nyelvhasználat kutatásáig* címmel (299—333). Ismerteti a kutatás egészének történeti hátterét, kiemeli az itt végzett szaknyelvi vizsgálatok mélységét és fontosságát. Egyenként bemutatja az egyes kutatási témákat, a közöttük fennálló szoros kapcsolatot. Mindebből világosan kiderül, hogy a csoport tudományos munkája szervesen illeszkedik az oktatásközpontú alkalmazott nyelvészet legmodernebb irányvonalába.

A műszaki szöveg című részben idegen nyelvekkel foglalkozó szövegvizsgálatok is olvashatók. Bózsó Lászlóné és Vioralíkné Németh Rozália *Deverbális főnévi szerkezetek az orosz nyelvű tudományos-leíró prózában* címmel (141—154) elemzi 130 oldalnyi vegyeszeti és közlekedési szakszöveg névszói szerkezeteit hét, jól körülhatárolt szempont szerint.

Tóth Klára orosz nyelven írt dolgozatában (205—251) orosz, német és magyar szakszövegek statikus jelentésű közléségységei összevetésének néhány fontos kérdését taglalja a szövegértés, valamint a fordítástechnika szempontjából.

Ugyanitt helyet kapott még egy lexikai és egy morfológiai témájú tanulmány is.

A francia szakszókincs kutatásával, illetve az igeképzés egy kérdéskörével foglalkozó dolgozatok képviselik a szövegközpontú kutatástól elágazó irányokat.

Az *Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen* című kötetet elsősorban azoknak ajánlom a figyelmébe, akik szaknyelvi szövegkutatással foglalkoznak, de haszonnal forgathatják a különböző idegen nyelveket és a magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok is.

T. Somogyi Magda

Dániel Ágnes: Szó — szöveg — szer — szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata

Nyelvtudományi Értekezések 132.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 93 p.

Századunk nyelvészetében az egyik legjelentősebb fordulatot annak az elvi önkorlátozásnak feladása jelentette, amely a nyelvi leírás és elemzés felső határának a mondatot tekinti. E fordulat azonban korántsem váltott ki osztatlan lelkesedést a nyelvészek körében. Többen úgy vélték, hogy ismét veszélybe került a nyelvtudomány nehezen kivívott szuverenitása, a nyelvreírás immanenciája. (Szemük előtt lebeghetett az ókori retorika és stilisztika intő példája: e diszciplínák, amelyek tudatosan a nyelvi szövegre fordították figyelmüket, a nyelvészetből való „kiűzetéssel” fizettek a mondatközpontúság feladásáért.) Ámde szuverenitás és immanencia nem azonos fogalmak. A nyelvészet szuverenitását elsősorban tárgyának egyedülálló, sui generis volta biztosítja. A nyelv lényege viszont nemcsak belső szerkezetében (az immanens leírás lehetséges tárgyában) rejlik, hanem éppúgy bonyolult működési folyamatában is, amely látható és láthatatlan szálak sokaságával kötődik a nyelven kívüli világhoz. Kétségtelen, hogy az immanens nyelvreírás eszközkészlete nem elegendő a mondatnál terjedelmesebb szövegek szerkezetének és funkcionálásának leírásához, ennek elismerése azonban korántsem jelenti a nyelvtudomány szuverenitásának feladását. Elvégre maga a nyelv arra való, hogy nyelven kívüli tartalmakat tárgyasítson, tároljon és közöljön. (A mondat sem „immanens” szerkezet: a velejét alkotó predikatív viszony nem más, mint nyelven kívüli viszonylatok nyelvi leképzése.)

A nyelvi szöveg tudományos vizsgálatának kiindulópontja az a felismerés, hogy a szöveg nem csupán mondatok egymásutánja, hanem szervezett egész, amelynek referenciális tartalma több, mint a benne foglalt mondatoké összességükben. Ebben az összefüggésben különösen szignifikáns, hogy az itt ismertetett munka szerzőjének pályája éppen a fordításelmélettől vezetett egyes szövegfajták szerveződésének vizsgálatához. Dániel Ágnes több évtizedes eredményes fordítói és pedagógiai tevékenysége során jutott arra a következtetésre, hogy a fordításelmélet nem korlátozódhat két (vagy több) nyelv mondat szerkesztési szabályainak szembesítésére; a tárgynyelv mondatainak megközelítően azonos értelmű, „jól megformált” célnyelvi mondatokkal való megfeleltetése a jó fordításnak szükséges, de nem elegendő feltétele, mert önmagában nem biztosítja a tárgynyelvi szöveg mint szervezett egész tartalmilag egyenértékű átfordítását célnyelvi szöveggé. Ez a felismerés adja a Nyelvtudományi Értekezések 132. számában közreadott tanulmányainak közös gondolati alapját és — bátran hozzátehetjük — pátoszatát.

A karcsú kötet három, 1982 és 1987 között írt dolgozatot foglal magában, valamint egy tömör és tartalmas bevezetést a szövegszerveződés vizsgálati szempontjairól. E bevezető lényege az alábbiakban foglalható össze: a szöveg szerveződését, belső egységét bizonyos csomópontok, egy vagy több mondatból álló szövegszelvények biztosítják. Ezek a szelvények „hordozzák a közléstartalom folytonosságát, adják meg a kohézióját” (5). Kohéziós erejük azonban nem egyforma: mindig van közöttük egy-egy „fókuszmondat”, amely a többinél több vagy erősebb szállal illeszkedik a szöveg összefüggésének rendszerébe. Az egyes szelvények kohéziója mindenekelőtt a fogalmi viszonylatok összefüggésében ragadható meg és nem szükségképpen realizálódik ismétlésekben, előre- vagy visszautalásokban. (A szerző ezért a szövegnyelvben meghonosodott terminológiánál szélesebb értelemben használja a kohézió fogalmát és nem különíti azt el a koherenciától és a konnexitástól.) A nagyobb kohéziós erejű szelvények alkotják a szöveg vázát, amely „sűrítetten foglalja magában a szövegegész szerveződésének jellemzőit” (6). Figyelemreméltó az a megállapítás, hogy a szöveg váz nemcsak az egyes szövegalkotók kifejező szokásrendszerére és aktuális közlési szándékára jellemző, hanem segítségével ki lehet szűrni egyes szövegfajták, sőt stílusok némely közös és általánosítható jegyeit is. A szöveg váz alkotó szelvények egybekapcsolódásával kialakítható a szöveg tömörítvénye, amely „sűrítetten tartalmazza a szöveg tartalmi-logikai és/vagy stílusi-expresszív sajátosságait” (6). Egyes lineárisan szervezett szövegfajtáknál (pl. használati utasítás, lexikonszócikk) a tömörítvénynek csekély a relevanciája, ám bonyolultabb szerveződésű szövegek (pl. politikai publicisztika) esetében — amint azt a szerző vizsgálatai is tanúsítják — a tömörítvény „könyörtelenül” feltárja a szöveg gondolati-nyelvi megkomponáltságát vagy éppen ennek hiányát.

Az első tanulmány (*Politikai-publicisztikai szövegek szerveződése*, 11–37) hét szöveg szerveződését vizsgálja három szempont alapján: 1. a nagyobb kohéziós erejű mondatok elhelyezése, 2. a cím beszerkesztettsége, 3. jellemző tartalmi-logikai kapcsolásfajták és modálisan színezett állítmányi szerkezetek. A szövegek szerzői: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Aczél György (két írással szerepel), Pozsgay Imre, Bihari Mihály és S. Boda András. E korpusz kiválasztását nem a politikai pikantéria szempontja vezérelte, hanem az a megfontolás, hogy olyan szövegalkotók írásait elemezze, „akik a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyükből következően más-más beszédvári viszonyt sugallnak eltervezett befogadóiaknak” (12). Aczél György azért szerepel két különböző időpontban megírt cikkel, „hogy megtudjuk, vannak-e a szövegszervezésnek állandó személyes jegyei, melyek akkor is felismerhetőek, amikor az aktuális mondanivaló — részben vagy egészen — megváltozik” (uo.).

A szöveg váz alkotó mondatok elhelyezéséből leszűrhető legfontosabb tanulság, hogy a szelvények elhelyezkedése nemcsak a szövegalkotó gondolkodásmódjára, illetve közlési magatartására (magyarázó, érvelő, tételező stb.) jellemző, hanem bizonyos szövegfajtákra, illetve stílusokra is.

Régóta ismeretes, hogy a publicisztikában a címeknek kitüntetett szerepe van. Az eddigi vizsgálatok azonban többnyire a címek szintaktikai sajátosságaira mint „blikkfangos” jellegük forrására irányultak. Dániel Ágnes viszont a címek „beszerkesztettségét” vizsgálja, azaz a cím és a szöveg tartalmi (gondolati és érzelmi) összefüggését, ami elsősorban a cím és a szöveg váz alkotó szelvények közötti kohézióban jelentkezik; utóbbi a szerző jól áttekinthető gráfok segítségével szemléltetően ábrázolja. Azt is mondhatnánk, hogy bizonyos értelemben a cím „a tömörítvény tömörítvénye”, s így beszerkesztettségének mértéke magának a szövegnek szerkesztési fokára is jellemző.

A választott szövegek tartalmi-logikai kapcsolásfajtáinak (ellentét, ill. megengedés, ok-okozati összefüggés, célra irányulás), valamint állítmányi szerkezeteik modalitásának (szükségesség, lehetőség, feltétel) vizsgálata azt mutatja, hogy ezek a paraméterek — akárcsak a szövegvezető „topográfiaja” — egyaránt szignifikánsak az egyes szövegfajták, valamint a szövegalkotó gondolatközlési és kapcsolatteremtő stratégiájának vonatkozásában.

A kötet csúcspontjának a második tanulmányt (*Én, Cseres Tibor. A képzelt Kossuth-memoár nyelvhasználata*, 38—71) tekintem. Maga a feladatkitűzés is merész, újszerű és mélyreható, a kivitelezés pedig egyszerre bravúros és minuciózus. A bonyolult vizsgálat lényege röviden a következő: Dániel Ágnes egybeveti Cseres Tibor *Én, Kossuth Lajos* című regényének, egy képzelt Kossuth-memoárnak bizonyos szövegrészeit néhány, ezeknek kronologikusan megfelelő, eredeti Kossuth-szöveggel. A szembesítést magának Cseresnek egy nyilatkozata sugallta, amely szerint művének három rétege van: „az első az egyidejűség, Kossuth mindenkori aznapja, a második a szubjektív távlat, a turini *levélíró* összegző keserűsége; a harmadik (...) a kései utód — az író — megítélése, vélekedése” (38). Cseres tehát e fiktív önéletrajzban érzékeltetni akarta a „mindenkori” Kossuth stílusát, e stílus objektív és szubjektív körülmények által meghatározott változását az időben, és végül saját viszonyát Kossuthhoz. Dániel Ágnes példamutató filológiai körültekintéssel jár el e vállalkozás verifikálásában, amikor az 1840. június 9-én elmondott Kossuth-beszéd és az 1866-ból származó napplóbejegyzés, valamint az ezeknek időrendben megfelelő fiktív önéletrajzi részek mellett további szövegeket von be az elemzésbe: egy 1867-ből származó Kossuth-írást (amely nem beszéd és nem nappló) a nyelvhasználat műfaji sajátosságainak kiszűrésére; részleteket Eötvös József három (a kossuthi szövegekkel azonos műfajú) írásából — Kossuth egyéni stílusának a korstílussal való szembesítése végett; végül három részletet Cseres *Parázna szobrok* című regényéből — a fiktív kossuthi szövegekben rejtőző Cseres Tibor „kiugratására”. Maga ez a feladatmeghatározás is kitűnő. Emellett Dániel Ágnes nem a kínálkozó könnyebbik (bár még korántsem kitaposott) utat választja, amikor szándékosan mellőzi a szóállomány vizsgálatát; megbízik Cseres írói tehetségében és nyolc évi könyvtári, levéltári „nyomozó” munkájában, amelynek eredményeképpen az író egyetlen olyan szót sem írt le, amelyet Kossuth nem használhatott. Dánielt az eszközkészlet kiválasztásánál jobban érdekelte az eszközök kombinációjának kérdése: a mondatok hosszúsága, belső felépítése, az egyszerű és összetett mondatok aránya, a halmazok és ismétlések, a kossuthi előadásmódra oly jellemző „szövdéményes gondolatfűzés”, a fiktív önéletrajzban elrejtett Kossuth-idézetek beilleszkedése a szövegbe. És mi az eredménye e logikusan „szövdéményes” vizsgálatnak? A számadatok, a diagramok és bonyolult vonalvezetésű gráfok mögött kirajzolódik a „csoda”: Cseresnek sikerült „beleírni” regényébe Kossuth *mindenkori aznapját* és a *szubjektív távlatot*, amely a 40-es évek szenvedélyes pátosztól, barokkos szövegszervezésétől az emigrációs időszak szikárabb, racionálisabb kifejezőmódjához vezet, s közben a „kossuthi” szövegeket szinte láthatatlanul finom szálakkal szövötte át a kései utókor, az író jelenléte. Dániel Ágnesnek pedig sikerült mindezt kimutatnia, számszerűen „kijeleznie” az imponderabiliákat, megmérnie azt, ami megmérhetetlennek tűnik. Aligha túlzás azt állítanunk, hogy e tanulmány jelentősége túlmutat konkrét tárgyán, Kossuth stílár evolúciójának és Cseres nyelvi megjelenítő művészetének bemutatásán. Dániel Ágnes e dolgozatában új megközelítési módokat kínál a műfordítás egyik legnehezebb kérdéséhez, nevezetesen ahhoz, hogyan lehet egy irodalmi művet egy másik nyelv és egy másik kor közegébe úgy átültetni, hogy a fordítás a szerző és

kora nyelvhasználatának hiteles megszólaltatása mellett saját korának és befogadó rétegének mintegy „elidegenítve megtartó” viszonyulását is magában hordozza.

A harmadik tanulmány (*Az idéző mondatok közlértéke. Egy szembesítő szövegvizsgálat néhány tapasztalata*, 72–85) szépirodalmi szövegek műfordításának egy korántsem jelentéktelen részkérdését tárgyalja. A szerző felfigyelt arra, hogy az ún. idéző mondatok elhelyezkedése az idézett egyenes beszédhez képest (az idézet előtt, után vagy közbeékelve) a szöveg szerveződése és a közlés kifejezőértéke szempontjából egyaránt releváns, bizonyos szövegfajtákra jellemző. Így például előre helyezett idéző mondatok jellemzik a Bibliát, többnyire a népmesét, a naiv beszélőt megjelenítő vagy népi környezetben játszódó művészi szövegeket. Dániel szerint az idéző mondatok lehetséges változatainak alkalmazását, az egyes változatok gyakoriságának és megoszlásának sajátosságait a szerző és a befogadó folyamatos kapcsolatának jelzése, illetve a szöveg szereplőinek egymáshoz való viszonya határozza meg. Magam legalább ilyen fontosnak ítélem az idéző mondatok *szövegritmust* kialakító funkcióját, amelyre egyébként Dániel Ágnes is utal (79). Ez a tanulmány is számos finom megfigyelést, helytálló megállapítást tartalmaz. Megszívlelendőnek tartom azt a következtetést, hogy noha a fordításban a teljesen azonos beszerkesztés és megfogalmazás olykor megvalósíthatatlan, „a mondanivaló szándéka és közlértéke ennek ellenére is kifejezhető, ha eltérő verbális eszközökkel is” (81). Mindamellett úgy tűnik, hogy az idéző mondatok poétikai funkciója legalább olyan mértékben függ belső felépítésüktől, mint a szövegben való elhelyezésüktől. Itt nemcsak a szerzőtől is említett „expresszív túljelölésre” gondolok (ugyanazon *verbum dicendi* többszöri ismétlése), hanem az ún. jelentéssűrítésre is (vö. Dömötör Adrienne: *Nyr.* 107. [1983.] 480), azaz a *verbum dicendi*-nek paralingvális kísérőjelenséget kifejező állítmánnyal történő metonimikus helyettesítésére (pl. — Nem én hívtam meg Jánost! — *pirult el* a lány).

Dániel Ágnes munkája, amint erre ő maga is figyelmeztet a bevezetőben, nem könnyű olvasmány. Ámde az olvasó szerencséjére a szerző nemcsak kiváló szövegkutató, hanem igen jó szövegalkotó is. Gondolatmenete mindvégig logikus, feszes, *koherens*. Kerüli a „laza kapcsolódásokat” és felesleges kitérőket, nem akar elkápráztatni újdonságú terminusok szcientista tűzijátékával. Udvarias tudós: világosan fogalmaz. Teljesítménye nemcsak a szövegkutatás elméletét és gyakorlatát gazdagítja, hanem fontos tanulságokkal szolgál a stilisztika és a fordításelmélet számára is.

Péter Mihály

Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kiadványa, *Linguistica* — Series C — Relations, 3. Budapest, 1990. 48 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete folyamatosan jeleníti meg munkatársainak legfrissebb tudományos eredményeit. A nyelvtudomány neves művelőinek a Nyelvtudományi Intézetben meghívottként tartott előadásai szövegét a *Linguistica* — Series C — Relations című sorozatban teszi közzé. Ebben a sorozatban került kiadásra Fónagy Iván 1989. június 15-én tartott, *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák* című előadásának anyaga.

A szerző tanulmányában a szöveg szerkezetének, megszerkesztettségének, a

forma és a tartalom kapcsolatának problémáival foglalkozik. Előfeltevése az, hogy a mondat és a szöveg vizsgálatára, mégha e két szint struktúrájában vannak is olyan alapvető funkcionális egyezések, mint a feszültségkeltés és oldás, illetve az ismétlés, nem lehet ugyanazokat az eljárásokat alkalmazni. Ezt a gondolatalakzatoknak — a hiperbatonnak, az antitézisnek, a chiazmusnak, a gradációnak és a reddíciónak — mint a feszültségkeltés/oldás és ismétlés integrációinak a vizsgálatával szemlélteti és igazolja, változatos témakörűkből elsősorban azt emelve ki, ami közelebb visz célkitűzéséhez, a belső forma funkcióinak megértéséhez. Minthogy a gondolatalakzatok a gondolkodás alapformái lehetnek; arra a kérdésre keresi a választ, hogy a tartalom alá van-e vetve formái kényszereknek, vagy fordítva: a tartalom vonz-e bizonyos formai megoldásokat.

A szerző a mondat és a szöveg viszonyából indul ki. A mondatban mint a beszéd tartalmilag és formailag lezárt, legkisebb egységében már a fonetikai szinten jelen van a feszültségkeltés/oldás és az ismétlés, végtelenül változatos formákat alkotva. Ez a kettős alapfunkció szövegszinten is megfigyelhető, ebben a minőségében a mondat valóban rokon a szöveggel, a művel. Ez indíthatta az orosz formalistákat (L. S. Vigotszkij, V. Ja. Propp), később egyes nyugati kutatókat is (T. Todorov, A. Greimas) arra, hogy a mondatból kiindulva keressék a szövegszerkezet sajátosságait, s a mondatból kölcsönzött terminusokat eredeti jelentésükben alkalmazzák a műre. Ezzel szemben pl. R. Barthes és O. Ducrot a logikai és nyelvészeti fogalmakat metaforikus értelemben használja a szövegekkel kapcsolatban, tehát óvatosabban jár el. Fónagy Iván szerint egy szövegnyelvtan nem alkotható meg oly módon, hogy „egységesen, egybevetően írja le mind a szöveget, mind a mondatot” (2). A továbbiakban ezt a tézist bizonyítja a mondat és a szöveg közötti párhuzamok és különbségek bemutatásával.

A nyelvi mű, a mondat megvalósulása paradox, a mondat dallama ugyanis megelőzi magát a mondatot. A dallamívek, feszültségívek a gyerekkorban tagolatlanul telítődnek tartalommal, majd az egytagú kijelentések közeledésével alakulnak át kijelentéspárokka, bipoláris mondatokká. Realizálódásuk során nélkülözhetetlen a két alaptendencia szintetizálása: „az ismétlődésre és a létrehozott feszültség feloldására való törekvés” (4). A feszültség természetesen nemcsak a fonetikai, hanem a szemantikai szinten is mérhető; függ a mondat és a szöveg hosszától, a lényeges részek elhelyezésétől, a szerkezet megszakításától, a közbeékelések számától stb. Oka lehet még a disszonancia (a nyelvi és a metrikus tagolás szétcsúszása stb.), a disszimmetria és az anticipáció is (pl. jóslat, álom, tévceseletedet a modern regényben). A klasszikus retorika mondatalakzataival analóg módon, minthogy azok a mű struktúrájának egy részén belül vagy egészében is megvalósulhatnak, beszélhetünk gondolatalakzatokról és/vagy általuk kialakított szövegszerkezeti modellekről, a bennük alkalmazott feszültségkeltő eljárások alapján. A hiperbaton ($a_1 b_1 c_1 c_2 b_2 a_2$) például mondatalakzat és szövegalakzat is. A verbális szöveg, a nyelvi, irodalmi mű belső formáját is a szóban forgó két tendencia: feszítés/oldás és ismétlődés határozza meg. Az ismétlődés leggyakoribb formájától, a variációtól eltekint a szerző, hiszen célja azoknak az alakzatoknak a számbavétele, amelyek elvezetnek a belső forma funkcióinak, a gondolatalakzatok és a gondolkodási formák kapcsolatának megértéséhez. Részletesen foglalkozik azonban az ismétlés leghatásosabban leplezett formájával, az antitézissel, ami rokona a metaforának, hiszen feloldásra váró szemantikai feszültséget vált ki. Az antitézisnek kétféle szövegszerkezeti változata van: a szintagmatikus és a paradigmikus. Szintagmatikus antitéziszről akkor beszélhetünk, ha az időtengely mentén keletkezik az ellentmondás, ilyet hozhat létre a művön belül a helyszínváltás, a magas

és mély regiszter váltakozása, a cselekmény menetében bekövetkező váratlan fordulat és az inverz paralelizmus (az utóbbira R. Jakobson hozott korábban számos példát). A paradigmatis antitézis legsűrítettebb formája, amikor az ellentmondás a hősön belül jelentkezik. Ha a hős az olvasó tudatában tárolt képpel áll ellentétben, látens az antitézis. Az antitézis a különböző történelmi korokban más és más formában valósul meg, ezek azonban nem határolhatók el élesen egymástól. Századunk színpadának jellegzetes antitézise például alapulhat a felszíni és a tényleges cselekmény kettősségén.

Ezt követően a klasszikus retorikából ismert alakzatok közül a szöveg szintjén is működő, úgynevezett szövegrendező alakzatokkal, elsősorban a chiazmus, valamint a gradációval és a reddációval foglalkozik részletesebben is Fónagy Iván. A chiazmus (más néven antimetabolé vagy commutatio) dinamikus alakzat: minőségek, jelzők, tulajdonságok felcserélésén alapul, de előfordul, hogy a tulajdonságok változatlanok, és az alapjuk cserél helyet. Szemléltetésére H. Lausberg betűszimbólumát használja:

$$a^\alpha b^\beta \wedge a^\beta b^\alpha \text{ vagy} \\ a^\alpha b^\beta \wedge b^\alpha a^\beta.$$

A chiazmus differenciáltabbá válik, ha a tükörszimmetria megbomlik, mint például Vörösmarty Helvila halálán című versének következő soraiban:

Légy halála életemnek,
S élte haldokló szívemnek.

A chiazmus nemcsak a mondatra, hanem az irodalmi mű egészére kiterjedhet, így gyakori alapszerkezete a vígjátéknak, drámának, regénynek. A szövegszerkezet szintjén tipikus formái a szerepcseré és annak felszíni formája, a kosztümcsere, a nemek fiktív felcserélése, a párcsere, a pozíció- és sorcsere stb.

A gradáció vagy fokozás (ab bc cd...), miként a chiazmus, jelen van a hangok, a szavak, a mondatok és a mondaton túli szerkezetek szintjén is, s voltaképpen egy láncra fűzi fel a cselekményt. Alapstruktúráját adja például Dante Isteni színjátékának (terza rima). Kiegészülhet halmozással, az antiszimmetrikus epanalepsissel vagy palindrommal. A gradáció egy mondénebb, nagyvilágibb formája a triadikus szerkesztésmód.

A reddáció, a kezdethez való visszatérés lényege, hogy a kezdő sor a szakaszt, a kezdő szakasz a költeményt keretbe foglalja, de a visszatérések már módosult jelentést sugallnak. Hagyományos formáival gyakran él Ady Endre is.

Az eddigiek összegzéséül a szerző arra a következtetésre jut, hogy minden verbális mű „alá van vetve belső formai kényszereknek” (18). A szövegrendező alakzatok absztrakt természetűek, s ennek következtében a mű valamennyi szintjén párhuzamos és ellentétes struktúrák jöhetnek létre, amelyek biztosítják annak egységét, összefüggőségét.

Ezt követően arra a kérdésre keresi a választ, hogy a tartalom formájának van-e tartalma, s ha igen, mivel egészíti ki a szöveget, mit tesz a szöveghez. A gradáció például társul olyan tartalmakhoz, mint a fililáció a Bibliában, a hiperbaton pedig az indulattal telített, sőt agresszív szövegekben gyakori stb. További szövegpéldák elemzésével a fenti kérdésre a következőképpen válaszol Fónagy Iván: „*a tartalom belső formájának sajátos tartalma van, mely éppen úgy hozzátartozik, a költői mondanivaló egészéhez, mint a vers hangalakja, vagy az, amit a költő szóban közöl*” (24, a szerző kiemelése).

A következő kérdés, hogy az egyes alakzatoknak van-e általános, alapvető tudattalan jelentése, ösztönalapja. Itt útbaigazítást ad Freud *Álomfejtés* című munkája, mely az alakzatok alaprendenciái közül az ismétlést eredendő, regresszív kényszerként fogja föl. Ezt ellensúlyozza az örömeelv, amelynek alapja a feszültség és a feszültség feloldása. A chiazmus vonzódik az antitézishez, ami a tagadáson alapul. A tagadás és az agresszió összefüggésére pedig már Freud is rávilágított. Egyes költők nyíltan vallják a „csak azért is” elvét, s statisztikai adatok is mutatják, hogy a polemikus vagy a harcias lírában gyakoribb a tagadás, mint például a szerelmi és a tájleíró költeményekben. Az alakzatok tulajdonképpen a tudattalanba szoruló törekvések irodalmi megnyilvánulásai, s az írók és költők asszociálnak, mikor egy meghatározott témához társítják őket. Ez megerősíti azt a hipotézist, hogy a forma mondanivalója egybecseng a tartalommal. Fónagy Iván feltevése szerint a chiazmus alkalmas az oedipális fantázia tükrözésére; a tudatról réges-régen leszakadt gondolat megjelenhet a forma szintjén. Ami a chiazmus történelmi meghatározottságát illeti, a XVII. században a mondat szintjén, a XVIII. század közepe táján és második felében pedig a színdarabok szintjén fordul elő nagy gyakoriságban.

Minthogy a gondolat formáinak van tartalma, s egy adott szociokulturális környezetben valamilyen gondolathoz kapcsolódnak, az alakzatok a gondolkodási formák alapjai. Ez különböző tudományágak elméleti keretét alkotó példákkal is alátámasztható. Jakobson nyelvszemlélete általa is explikáltan chiazmatikus, Einstein pedig a véges tér végtelenségét hiberbatonnal szemléltette, míg a kémikus Kekule a reddíció modellje alapján jutott el a benzolgyűrűk elméletéhez stb. A gondolatalakzatok és a gondolkodási formák alaki hasonlósága (pl. a szimmetria keresése, a triadikus struktúrákhoz való vonzódás, gondolatalakzatok kontrollálatlan alkalmazása) azonban téves következtetéshez, hibás szillogizmushoz is vezethet. „Abból, hogy bizonyos gondolatalakzatok alkalmasnak bizonyulnak gondolatalakotásra, nem következik, hogy minden gondolkodási forma visszavezethető valamilyen gondolatalakzatra” (39).

Mező Györgyi

Síklaki István (szerk.): A szóbeli befolyásolás alapjai I—II.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet

Tankönyvkiadó, Budapest, 1990. 268, 296 p.

A beszéd tanulmányozása iránti fokozódó érdeklődés a humán és a társadalomtudományokban az utóbbi két-három évtizedben indult meg, majd alakított ki az 1970—1980-as évek fordulójára egy, az addigi eredmények szintetizálására törekvő, új tudományágot, a *beszédelemzést* (*discourse analysis*). Ebbe kíván betekintést nyújtani e kitűnő, pszicholingvisztikai, nyelvfilozófiai, kognitív pszichológiai és szociolingvisztikai tanulmányokat tartalmazó kétkötetes válogatás.

Teun A. van Dijk és Walter Kintsch *A stratégiai beszédfeldolgozás modellje felé* című írása (mely az egyik közös kötetük első fejezete; 1983.; 14—34) egyrészt a szerzők korábbi, *strukturális* jellegű kutatásai kiterjesztésének, másrészt a beszédfeldolgozás új, kognitív, *stratégiai* jellegű irányja kijelölésének tekinthető.

A történeti háttér vázlatos bemutatását a szerzők által alkotott modell alapfeltevé-

seinek, főbb komponenseinek áttekintése követi, s csak ez után térnek rá az interpretációs modell tárgyalására.

Az alapfeltevések első csoportját a *kognitív*: a konstruktivista, az értelmező, az on-line, a preszuppozíciós és a stratégiai feltevések, második csoportját pedig a *kontextuális*: a funkcionális, a pragmatikai, az interaktív és a szituációs feltevések képezik. A konstruktivista feltevés lényege, hogy a befogadás és a 'megértés egy — az (ap)percepció módjától függő — mentális reprezentáció konstrukciós folyamatából és annak emlékezeti következményeiből áll. E reprezentáció nem korlátozódik az (ap)percipiált adatokra, hanem inkább azok értelmezését (jelentését) nyújtja — ez az értelmező feltevés. Az on-line feltevés azt jelenti, hogy a jelentéskonstruktív az (ap)percipiált adatok feldolgozásával többé-kevésbé egyidejűleg (fokozatosan s nem utólagosan) megy végbe. A preszuppozíciós feltevés szerint egy értelmes mentális reprezentáció létrehozása nem csupán az (ap)percipiált adatok alapján történik, hanem részt vesznek abban belső, kognitív információk is: általános ismeretek, hiedelmek, vélemények stb. Az (ap)percipiált adatok és a kognitív preszuppozíciók mellett a szituatív/kontextuális ismerettípus a gyors megértés további tényezője. E három tényező egymással hatékonyan kombinálható: rögzített sorrend közöttük egyetlen ponton sincs — ez a modell stratégiai feltevése, mely kellő hangsúlyt korábban nem kapott. Minthogy a beszédfeldolgozás részben egy konkrét, részben pedig egy tágabb szociokulturális kontextusban megy végbe, az interpretációnak nemcsak kognitív, hanem szociális dimenziói is vannak, azaz az interpretátor mind a szöveg, mind a kontextus reprezentációját megalkotja, s e dimenziók, illetőleg reprezentációk egymással kölcsönhatásban működnek — ez a funkcionalitás feltevése. A kommunikátumok intencionális nyelvi objektumok is, következésképpen formájuk, interpretációjuk függ(het) a beszédaktus funkciójától is, más szóval az interpretátor a lehetséges beszédaktusok interpretációját is megalkotja — ez a modell pragmatikai feltevése. A szóban forgó beszédaktus(-sorozat) interpretációja természetesen beágyazódik a kommunikátorok közti (motivációktól, intencióktól stb. áthatott) interaktív folyamat értelmezésébe, más szóval az interpretátor felépíti az adott szituáció verbális és nem verbális interakciónak kognitív reprezentációját is — ez a modell interakcionista feltevése. Végül a modell szituációs feltevést a nyelvi objektumok pragmatikai funkciójának a szituációtól vagy a szituációt befolyásoló általános interakciós megszorításoktól determinált aspektusa adja. E kontextuális információk, illetőleg reprezentációik a megértés során kölcsönhatásban állnak egymással, s éppúgy részei a kommunikációnak, mint a verbális objektum.

Minthogy a nyelvi objektumok különböző (morfológiai, szintaktikai, szemantikai és pragmatikai) szintjeiről származó információk egymással bonyolult kölcsönhatásban vannak, a szerzők modellje nem szint-, hanem összetettségorientált, s tekintettel van az egyszerűbb és a bonyolultabb egységek közötti folytonos visszacsatolásra. Ilyenformán ezen stratégiai modell ellenlábasa a konvencionális strukturális modellnek. A stratégiai folyamatok továbbá értelemszerűen szemben állnak az algoritmikus folyamatokkal, s mint ilyenek nemcsak többféle szövegrepresentációt eredményez(het)nek, hanem korrigál(hat)ják is a feldolgozás részeredményeit. A stratégiai elemzés a jelentést részben rekonstrukció, részben konstrukció eredményének tekinti.

A stratégiák, melyeket elsajátítunk, általános tudásunk részei, nyitott halmazt képeznek, s formálisan mint produkciók reprezentálhatók.

A szövegbázis felépítését, vagyis az (ap)percipiált beszéd szemantikai reprezentálását az epizodikus memóriában egy általános stratégia vezérli, melyet konkrétabbak sorára bontunk le. A szövegbázisok propozícióhálökként definiálhatók, a propozí-

ciókhoz azonban több struktúra rendelhető hozzá e modellben, mint a logikában szokásos. A szövegbázis létrehozásakor az epizodikus memóriában egy szituációs modellt is aktualizálunk, mely a szövegben kifejezésre jutó tényállásoknak, cselekedeteknek stb. a kognitív reprezentációja. A szituációs modell magában foglalhat korábbi élményeket éppúgy, mint a szemantikai memória általánosabb ismereteit. E modellt folyamatosan egybevetjük az epizodikus modellel; így jön létre az a tágabb szituációs modell, amelyhez a szövegbázist viszonyítjuk. Ezáltal biztosítjuk a szöveg fogalmi és referenciális megértését. A modellt egy átfogó irányító rendszer vezérli, felügyeli. Végül a modellnek nagy mennyiségű és jól elrendezett, de a frame-eknél rugalmasabban szervezett tudást kell tartalmaznia, melynek felhasználása az irányító rendszer felügyelete alatt ugyancsak stratégiai jellegű.

A szerzők ezen általánosabb tulajdonságok tárgyalását követően térnek rá a modell különféle összetevőinek ismertetésére.

A szemantikai modell kiindulópontja propozíciók stratégiai konstruálása, a szemantikai memóriából működésbe hozott szójelentések és szintagmatikus struktúrák alapján. A szójelentések rendszerint atomi propozíciók, melyek a szintaktikai struktúrákat vagy funkciókat is magában foglaló propozíciós sémába mint stratégiai egységbe szerveződnek. Ezek teszik lehetővé a felszíni szerkezeteknek szemantikai konfigurációkra való gyors lebontását. Az összetett mondatok elemzésére összetett propozíciós sémák, a mondatláncokéra pedig lokális koherenciastratégiák szolgálnak. Az utóbbi működésének feltétele, hogy a mondatok egy lehetséges világ egymással kapcsolatba hozható tényállásait fejezik ki. Lehetséges lokális koherenciastratégia például a propozíciók koreferens argumentumainak feltárása, ez azonban egy aspektusa az összetettebb lokális koherenciastratégiáknak. A lokális koherencia a rövidtávú memóriában alakul ki az irányító rendszer, vagyis egy makropropozíció hatására.

A modell központi összetevője egy makrostratégia-készlet. A makrostratégiák makropropozíciókra, illetőleg makropropozíció-sorokra következtetnek, melyek végül a szöveg makroszerkezetét (témáját, mondanivalóját, globális tartalmát/jelentését) alkotják. Ennek átfogó szintaxisa: a superstruktúra, egy bizonyos, többé-kevésbé konvencionális és kulturálisan változó sémaszerkezet, mely a makropropozíciókat szervezi. A superstruktúrák, amint a szemantikai memóriából működésbe kerülnek, mint egy „fölről lefelé” hatnak. A fentiekén túl a szerzők megkülönböztetnek még produkciós, stilisztikai, retorikai stratégiákat.

William Labov és David Fanshel az *Átfogó beszédelemzés* című írásában (mely egy közös kötetük összefoglaló, második fejezete; 1977.; 35–76) egyrészt alapvető elméleti háttérrel, másrészt elemzési eszközrendszert nyújt a beszéd mint társas cselekvés kutatásához. Noha módszerüket a terápiás interjú, szituáció szempontjából dolgozták ki, azt a beszélgetések széles körére érvényesnek tartják.

A beszélgetést, bár bizonyos értelemben hasonlít a nyelvtan hierarchikus szerveződéséhez, nem nyelvi formaként, hanem az emberek egymással való bánásmódjaként, az interakció formájaként fogják fel a szerzők. Ennek az interakciónak a zöme kétségtelenül verbális, ez azonban nem jelenti azt, hogy a cselekedet és a szó két különböző dolog lenne. Más megfogalmazásban: „a beszédaktus olyan cselekvés, amelyet beszéd segítségével hajtunk végre” (65).

Ezt követően a terápiás interjú sajátosságait tárgyalják a szerzők. A terápiás kezelésben a beszéd három, sajátos stílusú, szókincsű és retorikai eszközökkel rendelkező területét különböztetik meg mint egymásba ágyazódó kereteket. A pszichoterápián mint legkülső kereten belül az egyik az interjústílus (ezt egyfajta metanyelvtípus jellemzi), a másik a hétköznapi élet stílusa, ennek alosztályai a nar-

ratívumok, a harmadik a családi stílus. Az első kettő viszonylag érzelmentes, szemben a harmadikkal, amely nemcsak az érzelmek miatt, hanem azért is fontos a terapeuta számára, mert segítségével bepillantást nyerhet a terápiás kontextuson kívüli interakciókba is. A szóban forgó (vizsgált) beszélgetések propozíciók és cselekedetek bonyolult mátrixát alkotják. Ezek egyrészt a felszíni megnyilatkozások és a mélyebb cselekedetek közti függőleges viszonyokat mutatják, másrészt a cselekedetek és a megnyilatkozások közti sorrendbe állítás vízszintes viszonyait. E viszonyokat keresztmetszetek segítségével kontrollálják a szerzők, amiket szekvenciákká alakítanak annak érdekében, hogy figyelmüket a beszélgetés hosszmetzeti jellegére irányíthassák. A keresztmetszetek összetevőkből és a közöttük kimutatható viszonyokból álló kisebb egységek. Közülük a legnagyobb egy öt epizódból (esetleg egy-egy alepizódból) álló sorozat, mely téma- vagy referenciaeltolódáson alapul, s a szerveződés legfelszínibb szintjét, az interakció tág keretét alkotja.

A továbbiakban a szerzők egy tizenöt perces ülés alapján a keresztmetszet összetevőit: (1) a szöveget, (2) a paralingvisztikai támpontokat, (3) a szöveg kiterjesztését beágyazott propozíciókkal és (4) a beszédcselekvéseket (interakciókat) elemzik. Az elemzés végeredménye az *én* és a *mások* viszonyait érintő interakciók, interakciós állítások mint akciók meghatározása. (A szóban forgó viszonyokat, noha több dimenzió mentén mozognak, célszerű hatalomként és szolidaritásként értelmezni.) E meghatározáshoz a szerzők részletesen foglalkoznak a beszédaktusokat jelölő fő predikátumokkal, majd azok viszonyaival a propozíciókhoz, végül pedig a megnyilatkozásokon belüli beszédaktusokat egymáshoz kapcsoló hierarchikus szerkezettel. A hosszmetszet a megnyilatkozások statikus aspektusát reprezentáló keresztmetszetek összekapcsolásával állítható elő.

Az összekapcsolás, a megnyilatkozások közti kapcsolatok felfedése a beszédelemzés központi problematikája. Erre vonatkozóan Labov és Fanshel a következő paradox megállapítást fogalmazza meg: „nincs kapcsolat a megnyilatkozások között” (76). A kapcsolatot, a „kötelező érvényű sorba rendezést nem a megnyilatkozások között, hanem az éppen végrehajtott aktusok között találjuk” (76).

Michael Argyle *A társas készségek és a szituációk és beszélgetések elemzése* című tanulmánya (1986.; 77–89) a szerző szociálpszichológiai eredményeit és modelljét kapcsolja össze a beszédelemzéssel. Alapvetése, hogy a társas interakció kontextusát strukturált szituációk nyújtják, eszközét pedig a szekvenciális szerveződésű beszélgetés. A kétféle strukturáltság egyszerre izomorf, és különböző jellegű is.

Az interakciós szekvenciák létrehozásában fontos, de korlátozott szerepet játszanak a kétlépéses szekvenciák, az úgynevezett szomszédsági párok. Ami ezeket illeti, általános érvényű szabálynak csak a relevancia követelménye és a közös tudás, melyhez mindig valami újat kell hozzátenni, figyelembevételre tekinthető. A kétlépéses szekvenciákon túl az interakciókban bizonyos, akár több szinten is ismétlődő ciklusok szerveződnek. Ezek az elemzés nagyobb egységei, melyek egy még nagyobb elemzési egységgé, a periódussá rendeződnek. Ezeken felül különböztet meg a szerző epizódokat mint a társas érintkezés olyan szakaszait, amelyeket bizonyos belső homogenitás (cél, téma, szereposztás stb.) jellemez. Argyle szerint a társas érintkezések szerkezete általában öt epizódból áll, ezek a következők: (1) üdvözlés, (2) a viszony kialakítása, a szerepek tisztázása, (3) a feladat, (4) a viszony újramegállapítása, végül (5) az elválás. A beszélgetések szabályai a szituációktól, melyekre vonatkozóan szervezett ismeretekkel, forgatókönyvekkel rendelkezünk, és a szerepviszonyoktól függenek. Maga a társas viselkedés modellje bizonyos analógiákat mutat a motoros készségek modelljével, de lényeges különbségek is vannak köztük. A társas viselkedést például szabá-

lyok vezérlik, jellemzi a másik szerepének felvétele, mások független kezdeményezése stb. Eredményessége, a társas kompetencia számos tényezőtől (udvariasság, tapintat stb.) függ. A sikeres tanárok például „többet alkalmazzák a dicsérést, az illusztráló példákat, a diákok gondolatainak továbbfejlesztését és strukturálását, melegek és lelkesek” (85) stb.

A társas készségek a normál (brit) populáció körülbelül 7–10 százalékából, a neurotikusok 25–30 százalékából hiányoznak, s gyakorlatilag az összes pszichikusból. Sok esetben csupán egy-egy adott, konkrét szituáció által megkívánt sajátos készségek nincsenek meg. Ezekben az esetekben különféle gyakorlatokkal lehet segíteni, a normális beszélgetés szerkezetét véve alapul.

Charles J. Fillmore *A nyelvészet mint a beszédelemzés eszköze* című tanulmányában (1985.; 90–118) a beszédelemzéshez nyelvészeti keretet kínál.

E szerint a nyelvismeret szerveződésének inter-, intra- és extratextuális dimenziói különböztethetők meg. Az intertextuális vizsgálat egy adott és más (potenciális) szövegek/szövegszegmensek, az intratextuális egyetlen szöveg adott részei, az extratextuális pedig egy szöveg és 'világai' relációival foglalkozik. A nyelvi forma egységeit illetően az intertextuális relációk egyrészt a kölcsönös felcserélhetőségen (alternativitáson), másrészt a nyelvi tartomány (repertoár) azonosságán (az asszociativitáson) alapulnak. Az intratextuális relációk egyrészt egy szöveg adott egysége és az azt magában foglaló magasabb egység között, másrészt az adott és a magasabb egység részei között, harmadrészt az egymással a kötelező vagy potenciális együttértelmezés viszonyában lévő egységek között állnak fenn. Az extratextualitás dimenziójában elkülöníti a szerzőt az általa világot, amelynek tulajdonságait a szöveg reprezentálja, attól, amelyikben a szöveget előállították. Ezt követően az ismertetett nyelvi viszonyoknak megfelelő nyelvi készség és tudás kategóriáit rendszerezi és illusztrálja.

Ebben a keretben Fillmore a nyelv procedurális (dinamikus) aspektusaira irányítja a figyelmet, melyeknek tanulmányozását a tradicionális nyelvészet nem tekintette feladatának. A szöveg- vagy beszédelemzés azonban megköveteli ezeknek az aspektusoknak, a szövegek produkciós és interpretációs folyamatainak a számbavételét, sőt „át kell fogalmaznunk sok standard nyelvészeti fogalmat, hogy az ilyen folyamatok megértését segítő eszközökké váljanak” (94).

A standard nyelvészeti elemzés ennek megfelelően úgy képzelhető el, hogy explicitálja az interpretátor által átélt kérdések, várákozások és következtetések rétegeit, melyek többé-kevésbé megfelelnek a nyelvi szerkezet ismert szintjeinek (fonológia, nyelvtan és lexikogrammatikai kategóriák, szemantika és a lexikon, pragmatika és szövegnyelvészet). Az így felfogott elemzés fogalmait Fillmore Puccini Bohémélet című operájának a San Franciscó-i Operatársulat által 1978-ban kiadott szinopszisa felhasználásával demonstrálja. Nincs azonban meggyőződve arról, hogy e javarészt a standard nyelvészetből átvett fogalmak közvetlen eszközöket vagy pusztán modelleket és metaforákat kínálnak a procedurális interpretáció folyamatainak mélyebb és gazdagabb megértéséhez. Tény viszont, hogy a nyelvészeti gyakorlat egyre inkább a szövegszerű anyagok vizsgálatára kényszeríti az elemzőket.

Julia A. Goldberg *A beszélgetés koherenciájának leírása felé* című tanulmánya (1983.; 119–138) a fontosabb koherenciamodelleket mutatja be, s körvonalazza a szerző saját modelljét is.

A jól formált, koherens beszéd modellezésének alapvetően kétféle felfogása alakult ki. Az egyik a generatív modell, mely formálisan, regulatív és konstitutív szabályok segítségével igyekszik reprezentálni a jól formált beszéd feltételeit, követelményeit, a másik felfogás inkább leíró elemzéseket végez.

A generatív modellek három: (1) tematikus, (2) lexikoszintaktikai és (3) illokúciós kohéziós szervezeti forma szerint épülnek fel. Az első globálisan, a második és a harmadik lokálisan működő kohéziós technikákat vizsgál. A globális modellek általános szerveződési keretek alapján épülnek fel. Ezekben a lokúciós sorokat kialakító kohéziós eszköz az adott szövegtípus témájának általános makrostruktúrája, a szöveg tényleges szerkezeit pedig alacsonyabb szintű, szövegspecifikus makrostruktúrák határozzák meg. A lexikoszintaktikai (topic—comment) lokális modellek szerint a lokúcióláncokat az egyes lokúcióknak megfelelő propozíciók tematikus és információ relevanciája alapján ismétlődő lexikai és/vagy szintaktikai kohéziós eszközök alakítják ki. A szöveg témakidolgozásának alapmintázata háromféle lehet: egyszerű lineáris, konstans és származékos jellegű. Az illokúciós lokális modellek (a beszédaktusokra vagy a szomszédsági párokra alapozva) a megnyilatkozásokat összekötő kohéziós kapcsolatokat beszédaktusokként vagy cselekvéstípusokként formalizálják, melyek mintegy behatárolják az egymást követő aktusok elfogadható tartományát.

Mínthogy az interakció során a koherenciakövetelmények és -ítéletek változnak, azaz a beszéd az esetek többségében nem egyetlen, hanem több különféle mintázat mentén szerveződik, s e változásokat a generatív modellek képtelenek megragadni, a szerző szerint célszerű a leíró megközelítésre koncentrálni, s a generatív modellt csak nagyon strukturált beszédek magyarázatára korlátozni. Goldberg ezért egy tisztán leíró rendszert javasol, az úgynevezett lépésmoddelt.

A leíró rendszerek szerint a beszélgetések irányítása lokálisan történik. A lépérendszer lexikoszintaktikai viszonyok vizsgálatából indul ki (hasonlóan a topic—comment modellhez), s az általános szervezeti kohézióval foglalkozik (hasonlóan a globális modellekhez). A lépések egy megnyilatkozás/beszédváltás minden egyedi lokúcióját a megelőző lokúciókkal való lexikai/szintaktikai kapcsolatai alapján kategorizálják, egyrészt a megnyilatkozáson belül, másrészt a megnyilatkozások között. Ilyenformán egy-egy lokúció és az azt közvetlenül megelőző információ kapcsolatát tükrözik, s az egyes lokúciókhoz a referenciaviszonyok alapján vannak hozzárendelve. A rendszer a következő négy lépéstípusból áll: (1) bevezető, (2) újravezető, (3) előrehaladó-fenntartó és (4) fenntartó. Ezek a (tanulmányban definiált és illusztrált) lépések lehetővé tehetik, véli a szerző, a beszéd különböző szakaszainak leírását és körülhatárolását, a jól formáltságra vonatkozó kritériumokat azonban nem nyújtanak. Ezt követően Goldberg a lépésmoddelt alkalmazásait mutatja be a beszéd-részecskék ('töltelékszavak', szervesen beszédelemek) funkciójának elemzésében, az interakciók minőségének és típusának (mely lehet szimmetrikus és komplementer) vizsgálatában s a beszéd folyamatának leírásában (a tematikus és sorrendi határok azonosításában, a téma kifejlődésének magyarázatában). Véggkövetkeztetésként többek között megállapítja, hogy „a téma kiválasztása és szerkezete nincs előre meghatározva. Minden résztvevő folyamatos és aktív szerepet visz a beszéd megszervezésében.” (137.)

Alessandro Duranti *A beszéd szociokulturális dimenziói* című tanulmányában (1985.; 139—169) a beszéd tágabb, szociokulturális dimenzióinak egyikét-másikat veszi szemügyre, mondanivalóját az etnografikus felfogás céljainak és orientációjának keretébe helyezve, mely a szociális és kulturális antropológusok megközelítésének szélesebb kontextusába illeszkedik. Az antropológiai megközelítés hangsúlyozza, hogy a beszéd tanulmányozásához a szövegnél többre, éspedig a beszéd néprajzára van szükség egyrészt, másrészt pedig a nyelv pragmatikus szemléletére.

A szóban forgó elméleti keretben a néprajzi megközelítés azt jelenti, hogy a beszédet a kommunikáció tágabb kontextusában kell vizsgálni, s a néprajzon keresztül

kell leírni. A néprajzi leírás tárgya tehát a nyelv társas életben való használata, vagyis a „kommunikációs kompetencia”, alapegysége pedig a kommunikációs vagy beszédeseemény. Duranti felfogásában a beszédeseemény terminus a vizsgálat nézőpontjára utal; olyan kategória, melyet kisebb-nagyobb mértékben a szóbeli interakció szabályai határoznak meg, s mely a szociokulturális elemzés makro- és mikroszintjei között helyezkedik el. A szerző szerint egy beszédeseemény-modell tényezői a következők: (1) célok, (2) az esemény térbeli—időbeli szervezése, (3) résztvevők, (4) az aktusorok, (5) a kulcs, (6) az eszközök, (7) a normák és (8) a zsánerek. Az (1) célok között különbséget kell tenni rendszer- (vagy társadalmi) célok és szereplői (vagy cselekvői) konkrét és konvencionális célok között. A (2) esemény térbeli és időbeli organizációjának kezelésére Duranti két alkomponenst vezet be, az egyik a „helyzetleírás”, a másik a „szcéna”. A hagyományos beszélő—hallgató párt Duranti a (3) résztvevők következő négy (példákkal illusztrált) kategóriájára bővíti ki: beszélő, címző, hallgató, címzett. A (4) aktusorokat három aspektusból tárgyalja: az egyik a kommunikációs események sorrendi vonásaira (beszélgetésváltásaira), a másik kettő az események formájára és tartalmára vonatkozik. Az (5) kulcs a beszéd végrehajtásának és értelmezésének módja. A (6) eszközök tényező „csatornákra” és velük szoros kapcsolatban lévő „beszédformákra” oszlik. A (7) interakciós normák összetevő a beszédtevékenységet irányító univerzális és kultúraspecifikus szabályokat hivatott rögzíteni. Végül a (8) zsánerek komponens voltaképpen a beszédműfajokat veszi figyelembe. Befejezésül Duranti a szociokulturális ismeretek, a beszéd és a társas kontextus kölcsönhatása alapján mutat rá a beszéd néprajzi megközelítésének jelentőségére.

Peter Harder és Christian Kock *Az előfeltevések kudarcának elmélete* című tanulmánya (1976.; 170—194) a kölcsönös tudás formális modelljére épül, szociálpszichológiai relációkat rendelve a szóban forgó tudáselemek különféle konstellációihoz.

A szerzők kiindulópontja a preszuppozíciókra (PR) vonatkozó ismétlődő feltevések összesen 256 beszédeseemény-típus reprezentálására alkalmas, négy szintű diagramja, állítása pedig az, hogy a szóban forgó diagram különböző kombinációi a beszélőnek és a hallgatónak az adott beszédeseemény természetére nézve releváns szellemi állapotait juttatják kifejezésre.

Az előfeltevések kudarcát (PF) a diagram felhasználásával definiálják. A továbbiakban előbb tipikus PF-szituációk elemzésével foglalkoznak a szerzők a diagram különböző, könnyen áttekinthető és összehasonlítható variánsai alapján, majd ezek ismétlődő mintázatait bizonyos „megkülönböztető sajátosságok” — komolyság és komolytalanság, hibák, fölény, kommunikációs egyensúly, szolidaritás és a szolidaritás hiánya, retorikus magatartás, terrorizálás, megtévesztés, gyanakvás stb. — segítségével kísérik meg általánosítani, jelezve, hogy e sajátosságok tovább bővíthetők és finomíthatók. (A megkísérelt terrorizálást például jól szemlélteti az, amikor a tanár, mondjuk, „kitartóan nehéz latin kérdéseket tesz föl a diáknak, akitől nem várja el, hogy megértse, és nem is törődik azzal, felismeri-e az utóbbi tényt a diák, vagy sem” (183).) A diagram szintjeinek száma például logikai szempontból minden további nélkül növelhető, pszichológiai szempontból azonban valószínű, hogy még a „legkifinomultabb elme sem végez egy beszédeseeménnyel kapcsolatban, mondjuk, hat szintnél többet igénybe vevő ismétlődő feltevést (...)” (190). — Befejezésül a szerzők a PR-probléma további vizsgálatot érdemlő dimenzióira utalnak.

Dan Sperber és Deirde Wilson a *Kölcsönös tudás és relevancia a megértés elméletében* című tanulmánya (1982.; 195—218) egy, a kognitív szociálpszichológia számára különösen fontos kérdésbe, a kölcsönös tudás és a relevancia összefüggésébe nyújt betekintést.

A szerzők a pragmatikai kutatások fő célkitűzéséből indulnak ki, abból, hogy miként tárja föl az interpretátor az intencionált (nem önkényes, nem véletlenszerű) tartalmat és implikációkat, vagyis hogyan történik a megértés. A megértés a kontextus függvénye, ám arra vonatkozóan, hogy milyen módon, milyen jelleggel az, egyáltalán, mi a kontextus, megoszlanak a vélemények. A megértéssel kapcsolatban három különálló mechanizmust tételezhetünk fel: az egyik a kontextus meghatározása, a másik a tartalom meghatározása a kontextus és a megnyilatkozás függvényében, a harmadik pedig az intencionált következtetések levonása a tartalom és a kontextus alapján.

Újabbán néhányan felvetik, hogy a kontextus a beszélő és a hallgató kölcsönös tudására/vélekedésére/feltevésére korlátozódik, melyről a résztvevők tudják is, hogy közös. Eszerint a pragmatika egyik legsürgetőbb feladata a kölcsönös tudás létrejöttének feltárása. A szerzők ezzel szemben a következő ellenérveket hozzák fel: a kölcsönös tudás meghatározása egyrészt nem vezet a megértés vele összefüggő problémáihoz (elsősorban azonosításának nehézségei miatt), másrészt a kölcsönös tudás nem eleghető, harmadrészt nem is szükséges feltétele a kontextushoz tartozásnak. Ezt követően egy (a kölcsönös tudás elméletével) alternatív felfogást javasolnak, amely szerint létezik egyetlen olyan elv, modell, amely egyidejűleg meghatározza a kontextust, a tartalmat és az intencionált következtetéseket, a kölcsönös tudás felhasználása és felismerése nélkül. A megértésnek a szerzők által javasolt (egyszerűsített, kidolgozottabb változatában teljes) modellje a relevancia elvére épül, arra, hogy a beszélő a legrelevánsabb proposíciót fejezi ki, vagy próbálja meg kifejezni. A relevancia főlmérésében a (véges számú) nem triviális következtetések, más szóval a kontextus és a tartalom kombinációjából levezethető kontextuális implikációk játsszák a döntő szerepet. Ezek megléte egy adott kontextusban szükséges és elégséges feltétele, egyúttal definitív alakja a relevanciának. A szerzők értelmezésében, eltérően H. P. Grice relevanciaparancsolatától, a relevanciának fokozatai vannak, s ezek lehetővé teszik, hogy a kommunikátorok a maximális relevancia szabványával operálhassanak. A relevancia mértéke a kontextuális implikációknak a „feldolgozás mennyisége”-hez viszonyított aránya alapján vehető figyelembe, ahol a feldolgozás mennyisége a ráfordított idő és figyelem függvénye. A megnyilatkozás legrelevánsabb értelmezésének keresése a szerzők szerint az ezen értelmezésre alkalmas kontextus keresésével és kiválasztásával jár együtt, a megértés kontextusa tehát — ellentétben a legtöbb pragmatikai magyarázattal — nincs előre rögzítve. Meghatározása a közvetlenül megelőző megnyilatkozás értelmezéséből nyert kiinduló kontextus kibővítésével lehetséges. E kiegészítő információk három különböző irányból származhatnak: (1) a beszélgetés korábbi megnyilatkozásaiból, (2) a befogadó memóriájában tárolt s a diszkusszióban jelen levő fogalmakhoz kapcsolódó enciklopedikus ismeretekből, végül (3) mindabból, ami a beszélgetéssel egyidejűleg történik. Nyilvánvaló, hogy a kontextus minden ilyen jellegű kiterjesztése csökkenti a relevanciát, igaz azonban az is, hogy egy adott szövegszakaszon belül a feldolgozás mennyisége megközelítőleg állandó. Ezekhez a tényekhez — a relevancia maximalizálásával próbálkozva — a beszélőnek alkalmazkodnia kell, a hallgató pedig feltételezheti, hogy az így járt el. Az alkalmas kontextus utáni kutatás következképpen egy kezelhető méretháron belül marad. Végezetül hatásos példákkal illusztrálják a szerzők a relevancia elvének ellenőrző funkcióját, nemcsak a megértés helyességére, hanem bizonyos szélsőséges interpretációk kiszűrésére s egyes hibák értelmezésének megjósolására vonatkozóan is.

Josef Kopperschmidt *Az argumentáció elemzése* című tanulmányában (1985.; 219—227) az argumentációelmélet alapfogalmainak tisztázására és egy argumentációelemzési metodológia körvonalazására tesz kísérletet. Az „argumentum” terminus a

tanulmányban egy állításra, illetőleg az érvelés logikai folyamatában való alkalmazására utal; az érvelés logikája kifejezés arra a szabályrendszerre vonatkozik, amelynek alapján egy állítás érvként szolgál egy másik állítás érvényessége mellett vagy ellen, amelyre az előző sikerének értékelése irányul; az argumentációelemzés pedig olyan módszert jelent, amely megpróbálja rekonstruálni az argumentatív szövegek konkrét és logikai szerkezetét. Az argumentációelemzésnek makro- és mikrostrukturális szintjeit különböztetjük meg. A makrostrukturális elemzés az érvelési folyamat globális struktúráját hivatott rekonstruálni. Ez a cél a szerző szerint a következő öt analitikus lépésben valósítható meg: (1) a probléma meghatározása, (2) a vitatott állítás megfogalmazása, (3) az érvek földarabolása, (4) az argumentáció sávjainak (más szóval a részleges argumentációknak) a rekonstrukciója, végül (5) magának az argumentatív globális struktúrának a rekonstrukciója. A mikrostrukturális elemzés pedig a következő három lépésben zajlik: (1) az argumentatív módon működő állítás szerepének elemzése, (2) az argumentatív potenciál (az állításoknak egy adott validitás alátámasztására vagy gyengítésére vonatkozó) elemzése és (3) a formális elemzés; tehát az egyedi részleges argumentáció struktúráját tárja fel.

F. H. van Eemeren, R. Grootendorst és T. Kruiger *Az alapvető argumentációs modell* című tanulmánya (228—267) tág programadó keretben vázolja fel az argumentációelemzés céljait és módszereit.

A tanulmány a diszkurzív szöveg definíciójából indul ki. Eszerint a diszkurzív szöveget egy véleményt felépítő állítások és az érveket szolgáltató mondatok együttese (érvelés) alkotják. Ezt követően az argumentáció alapmodelljével, majd a konstituenseihez (beszélő, hallgató, vélemény, értelmezett vélemény, argumentáció, értelmezett argumentáció, tényállás, értelmezett tényállás, állítás, észlelt állítás, megnyilatkozás, észlelt megnyilatkozás, szöveg, értelmezett szöveg, igazoló vagy cáfoló viszony) fűzött kommentárokkal ismerkedhet meg az olvasó. Az érvelés kiindulópontját az általános és a konkrét előfeltevések alkotják. Az érvek lehetnek pro- és kontraérvek. Ha pro- vagy kontraérvekkel (de kombinálásuk nélkül) egyetlen vélemény cáfolására vagy igazolására (de nem mindkettőre) történik kísérlet, egyszerű argumentációról beszélünk. Ennek prototípusa a két premisszából és egy konklúzióból álló diszkurzív szöveg. Az egyszerű érvek láncából jön létre az összetett argumentáció, mely attól függően, hogy az egyszerű érvek láncá egyetlen véleményre vonatkozik vagy különbözőkre, mellrendelt és alárendelt lehet. Az egyszerű és az összetett érvek elrendezési módja alkotja egy szöveg argumentációs szerkezetét. Az argumentációs séma terminus ezzel szemben az érvek és a vélemények közt fennálló viszony jellegére utal. Ha egy összefüggés bemutatása során az érvek megelőzik a véleményt, akkor progresszív, ha követik azt, akkor retrogresszív bemutatásról beszélünk. Az érvelésről hozott (hallgatói) ítélet elvben a beszélő kiindulópontjához és az általa alkalmazott argumentációs sémához kapcsolódik. E két tényező kedvező megítélése esetén az argumentáció egészében véve megalapozottnak tekinthető, s az argumentációelméleteknek voltaképpen a megalapozottság, megalapozatlanság megkülönböztetése a centrális kérdése, illetve célkitűzése. E cél gyakorlati megvalósításához több olyan feltételnek kell teljesülnie, amit a szóban forgó elméletek egyelőre csak általános premisszákként képesek figyelembe venni. A tanulmány mintegy nyolc ilyen, részben gyakorlati, részben elméleti megfontolásokon alapuló premisszát vesz közelebről is szemügyre (cselekvési szabadság, az argumentáció igénye, a fogalmazás, az értelmezés képessége stb.), végezetül pedig az argumentáció racionális megítélésének különböző aspektusait s ennek metodológiai következményeit tárgyalja.

A második kötetet Erving Goffman *A homlokzatról* című tanulmánya (1967.;

3–30) nyitja, melyben a szerző a társas interakciók vizsgálatától az egyetemes emberi természet gondolatáig jut el.

A verbális és a nem verbális cselekedeteknek azt a mintázatát, amely a szituációról, a résztvevőkről és a magunkról alkotott értékelésünket juttatja kifejezésre, vonalnak nevezi a szerző. Annak a pozitív szociális értéknek a megjelölésére pedig, amelyet e vonal révén egy adott kontextusban magunknak megkövetelünk, a homlokzat terminust használja. Nem más ez, mint társadalmilag megerősített tulajdonságok által körvonalazott énkép, egy olyan konstruktum, melyet a pillanatnyi szituációval és a tágabb társadalmi kontextussal összefüggésben tart fenn az ember, s melyhez azonnali érzelmi reakció fűzi. Ha adekvát vonalat viszünk, és ennek megfelelő homlokzatot tartunk fenn, reakcióinkat a magabiztosság jellemzi, ellenkező esetben viszont nem könnyen integrálhatók eseményeket vihetünk az érintkezésbe (megzavarhatjuk azt, zavarba jöhetünk magunk is, a rituális egyensúlytalanság állapotába kerülhetünk stb.), sőt társas homlokzatunkat akár meg is vonhatja tőlünk a társadalom. „A társadalom által jóváhagyott tulajdonságok és ezek viszonya a homlokzathoz minden embert saját börtönörévé tesz” (6). A saját és mások homlokzatának megóvása, a vonalak kölcsönös elfogadása feltétele az érintkezésnek, általában tehát érdeke az interakció résztvevőinek. „Homlokzatunk (...) szent dolog, a fenntartására hivatott expresszív rend (...) ezért rituális” (11). Goffman a homlokzatovás többféle típusát és módját különbözteti meg: elkerülő eljárások, kiigazító eljárások, váltás stb. E praktikák természetesen előnyszerzésre is alkalmasak, ezért fontos a helyes homlokzatovás megválasztása, sőt az abban való együttműködés is. A szerző az ide kapcsolódó részkérdések tárgyalását követően juttatja kifejezésre azt a (tanulmányán végighúzó) gondolatot, hogy „kulturális különbségeik mélyén minden ember mindenütt ugyanolyan” (27), más szóval az embereknek egyetemes emberi természetük van. Ez biztosítja számukra a társas érintkezésben való eredményes részvétel lehetőségét.

Penelope Brown és Stephen Levinson az *Univerzáliák a nyelvhasználatban: az udvariasság jelenségei* című tanulmánya (1978.; 31–115) szociolingvisztikai tárgyú. A szerzők az udvariasság jelenségeit vizsgálva, a különböző nyelvekhez és kultúrákhoz tartozók emberek kifejezőmódjának nyelvi finomságaiban rendkívüli konvergenciákat észleltek. Tanulmányukkal e párhuzamokat dokumentálják és bizonyítják. Vizsgálatuk indítéka az a meggyőződésük, hogy a nyelvhasználat annak a matériának a része, amelyből a társas viszonyok kialakulnak, szerveződnek, célja pedig a társas viszonyok minőségének leírása. Problémafelvetésük a következő: az interakció egyetemes stratégiáinak produkálásakor milyen feltevésekkel és gondolatmenetekkel élnek a résztvevők, amelyek magyarázzák a nyelvhasználat sajátos kulturálközi szabályszerűségeit; módszerük a természetes nyelvet akarattal és folyékonyan beszélő, racionalitással és homlokzattal rendelkező, egymással interakcióba lépő egyetemes modellek feltevése, amelyek referenciamodelleként szolgálhatnak az érintkezés kultúraspecifikus stílusainak leírásához. A homlokzatot negatív (a cselekvési szabadságot nem korlátozó) és pozitív (a kívánságokat kívánatosként feltételező) igények együtteseként, a racionalitást pedig a célok megvalósításához szükséges eszközök elérését biztosító, gyakorlati okoskodásként értelmezik a szerzők. A homlokzatot a verbális vagy nem verbális aktusok különféleképpen fenyegethetik. Például az utasítások, tanácsok, figyelmeztetések, ígéretek, bókok stb. a hallgató negatív homlokzatát, a helytelenítés, kritika, ellentmondások, a tiszteletlenség stb. a hallgató pozitív homlokzatát fenyegethetik. Egyes aktusok a beszélő, mások a hallgató (negatív vagy pozitív) homlokzatát veszélyeztethetik. A homlokzatfenyegető aktusok kontextusában bármely racionális cselekvő vagy a szóban forgó aktusok elkerülésére törekszik, vagy a

fenyegetés minimalizálására irányuló s ezzel egyidejűleg bizonyos típusú nyereségekkel járó stratégiák alkalmazásához folyamodik, mégpedig azonos feltételek között azonos stratégianemet választva közülük. E (nem tudatos vagy tudatos) stratégiák készlete a következő: (1) *mikrofonba pőrén, orvoslás nélkül* (ez a maximálisan hatékony kommunikáció, nagyjából a H. P. Grice-i parancsolatoknak megfelelően); *mikrofonba orvosló akcióval*, mely (szemben az előzővel) nemcsak végrehajt egy aktust, hanem homlokzatat is ad a hallgatónak, s mely megnyilvánulhat (2) *pozitív* (közeledésen alapuló) vagy (3) *negatív* (elkerülésen alapuló) *udvariasság* formájában, (4) *mikrofon mellé* (ennek nyelvi realizációi a metafora, az irónia, a szónoki kérdések, az utalások stb., következésképpen könnyen kétértelműségekhez, bizonytalanságokhoz vezet), végül (5) *'ne tedd meg a homlokzatfenyegető aktust'*. Belátható, hogy minél veszélyesebb egy homlokzatfenyegető aktust tartalma, annál magasabb sorszámú stratégiát fog választani a beszélő. A homlokzati kockázat súlyának felmérését a legtöbb (de alighanem az összes) kultúrában egyrészt a résztvevők kölcsönösen feltételezett társadalmi távolsága (a hasonlóság/különbözőség szimmetrikus társadalmi dimenziója), másrészt viszonylagos hatalma (a hatalom aszimmetrikus társadalmi dimenziója), harmadrészt a tolakodás (egy kultúrában szituációsan meghatározott) abszolút rangsora dominálja. E dimenziók természetesen kontextusfüggőek, s mint ilyenek motiválják egy adott homlokzatfenyegetési aktus nyelvi kódolását. Ami a kultúraközi párhuzamok magyarázatát illeti, a szerzők egyaránt merítenek a különféle normatív és etológiai felfogásokból, mondván, hogy a feltehetőleg etológiai eredetű homlokzati igényekhez való racionális alkalmazkodás hozhatja létre a szóban forgó kidolgozott és részletes párhuzamokat. Ebben a kontextusban javasolnak a szerzők általános sémát a cselekedeteknek célokból való levezetésére. Az udvariassági stratégiákat a gyakorlati okoskodás kapcsolja nyelvi megvalósításaikhoz, amelyekhez a szerzők a tágabb kommunikációs színpottnak megfelelően a paralingvisztikai és kinezikai részleteket is hozzáveszik. Ezt követően részletesen elemzik, és a nyelvi eszközök mint kimenő stratégiák példakészletével illusztrálják is a szóban forgó szuperstratégiákat, közülük a pozitív és a negatív udvariassági, valamint a mikrofon mellé stratégiák levezetését stratégiahierarchiák mentén diagramokban is összegzik.

J. B. Bavelas, L. E. Rogers és F. E. Millar az *Interperszonális konfliktus* című tanulmánya (1985.; 116–133) az interperszonális konfliktusok (vita, veszekedés, sértés stb.) nyelvvel kapcsolatos kutatásairól nyújt tömör összefoglalást. A szerzők egyrészt az ezen a területen elért eredmények metodológiai természetű összefoglalására vállalkoznak, másrészt javaslatokat tesznek az interperszonális konfliktusok kutatásának továbbfejlesztésére. — D. Brenneis és L. Lein (két tanulmányában) gyerekek körében szerepjátékokkal közelítették meg a konfliktust. Földolgozva az így nyert anyagot, arra a következtetésre jutottak, hogy a szóbeli konfliktusok egyrészt szekvenciális szerveződésűek, másrészt nem azonosíthatók a káosszal. — L. A. Camras viszont spontán konfliktust idézett elő gyerekek körében, s rögzített filmen, s elsődlegesen a résztvevők arckifejezéseire koncentrálnak mutatott ki szisztematikus mintázatokat. — W. Labov az úgynevezett rituális sértések, a szájalás területén mutatott ki bonyolult és koordinált szóbeli konfliktusmintázatot. — P. Watzlawick, J. Beavin és D. D. Jackson az eddig említett beszédkonfliktusok érdekes hasonlóságait találták E. Albee *Nem félünk a farkastól* című drámájában. — J. M. Gottman párok konfliktusos témákról folytatott vitáit elemezve nyújt a korábbiaknál kidolgozottabb, a legkülönfélébb párbeszédre alkalmazható módszert. — L. E. Rogers és R. V. Farance főként a kommunikátum „parancs” és „viszony” szintjét vizsgálták, azt tudniillik, hogy a partnerek viszonyának jellegét miként határozza meg vagy határozza meg újra az

üzenet. — M. Weiner és A. Mehrabian, továbbá J. B. Bavelas és N. Chovil az interperszonális konfliktusokban a nyelvi közvetlenség és közvetettség megnyilvánulásait kutatták, s többek között megállapították, hogy a felnőttek nyelvük módszeres 'eltérítésével' képesek teljesen elkerülni a vitát. — A jelen tanulmány szerzői összegzésükben vizsgálatra érdemes témákat javasolnak az olvasóknak.

Florian Coulmas a *Beszélgetési rutin* című tanulmánya (1981.; 134—143) az automatizálódott, rutinszerű interakcióegységek szociolingvisztikai következményeivel foglalkozik. Noha a beszélgetés strukturált jellegét ma már a legkülönbözőbb kompetenciával rendelkező szakemberek is elfogadják, állapítja meg a szerző, a beszéd egyes jelenségei még további kutatásokra várnak. Az egyik ilyen terület a kommunikációk jelentékeny részét kitevő szóbeli rutinok — üdvözlések, bemutatkozások, kérések, jókívánságok (pl. *Minden jót kívánok*) stb. — mechanizmusa. A rutinok és nyelvi manifesztációik szabványos kommunikációs helyzetek társadalmi viszonyokat is tükröző kifejezői. Jó részüket már gyerekkorunkban elsajátítjuk, de a beszélgetési rutin nem szűkíthető le a nyelvelsajátítás és a nyelvhasználat körére, sőt magyarázatához a „nyelvhasználat mint szabálykövető viselkedés és a nyelv mint rendszer közti bonyolult viszonyokat” (136) is vizsgálni szükséges. Többségük kettős elemezhetőséget mutat, egyrészt mert nyelvtani szerkezettel rendelkezik, másrészt mert vagy a lexikalizálódás hatásán van, vagy már idiomatikus egységgé rögzült. A vizsgálatnak ugyanakkor rá kell világítania a rutin beszédszervező funkciójára, standardizált, bizonyos esetekben diakronikus használati normák szerint rítussá alakult stratégiáira is. Relatív gyakoriságuk természetesen hatással van jelentésükre. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a relatív gyakoriság, amit a generatív indíttatású nyelvészek — ellentétben a jelentéssel — a performancia körébe sorolnak, oly mértékben releváns tulajdonsága a nyelvi egységeknek, hogy befolyással kell lennie a kompetenciára. Következésképpen a beszélgetési rutin, tágabban a nyelvi konvencionális vizsgálata átfogalmazhatja a nyelvi rendszer és a nyelvhasználat viszonyát: „többé nem tekinthetjük abszolútnak a régi dichotómiákat nyelv és beszéd között, szinkronikus és diakronikus elemzés között, kompetencia és performancia között. Értékük az analitikus különbségtételek szempontjából nagyon relatívvá válik abban a kutatási kontextusban, ahol a szerkezetet és a funkciót nem a nyelv független dimenzióinak tekintik, hanem ahol a kettő közötti kölcsönhatást tekintik a legfontosabb és legérdekesebb kérdésnek” (140). A rutinok standardizált kapcsolatokat alkotnak a megnyilatkozások szó szerinti jelentései (propozicionális tartalma) és kommunikatív funkciói (illokúciós ereje) között, H. P. Grice terminusaival a beszélgetési és a konvencionális implikaturák között. „Sok rutint az utóbbi típusba tartozó implikaturának tekinthetünk” (141). Formacentrikus elemzésüket, mely lexikai anyaguk, és funkciócentrikus elemzésüket, mely beszédszervező szerepük vizsgálatára irányul, célszerű korrelatív megközelítéseként tekinteni.

John Heritage a *Híradó interjúk elemzése: a hallgatóság számára előállított beszéd aspektusai* című tanulmánya (1985.; 144—164) a tömegkommunikációs helyzet beszédelemzési vonatkozásaival foglalkozik, erős etnometodológiai beállítottsággal. A híradó interjúk részletesebb tanulmányozását, összehasonlítását a természetes beszélgetéssel és az intézményes interakció más formáival (pl. a bírósággal) a beszélgetés-elemzés által kifejlesztett technikák tették lehetővé. Ami az összehasonlítást illeti, a különböző helyzetekben számos eltérést mutat a kérdés—válasz-szekvenciák szembeállítására. Ellentétben a magánbeszélgetéssel a bírósági és a híradó interjúk interakciója: szinte kizárólag kérdések és válaszok láncára épül (más szóval hiányzik belőlük a beszélgető felek közti összerendeződésre irányuló munka); ennek során a beszélők lokális szerepét intézményi kilétük határozza meg; a kérdező a formális vagy hivatalos

semlegesség pozícióját veszi föl; s a beszédet nyilvánvalóan egy harmadik fél (esküdszék, hallgatóság) számára produkálják. Ezek előrebocsátásával vizsgálja a szerző a híradó interjúbeli magatartás egy konkrét aspektusát, az úgynevezett formulázást, mely az „informátor korábbi kijelentéseinek összegzését, kivonatolását vagy a mondanivaló kidolgozását jelenti” (149) a kérdező részéről, s a kérdéseknél és a válaszoknál közvetlenebbül irányul a hallgatóságra, célja pedig a téma fókuszaként való fenntartása (továbbvitele, irányítása stb.). A következőkben a formulázások néhány szabványos alkalmazását, az összevont hírijelszekvencia (mely kisebb jelentőségű következtetéseken alapul), az (egyetértő újrabemutatáson nyugvó) együttműködő visszatérés és a (nem együttműködő jellegű) következtetéssel kidolgozó szonda módszerét elemzi és szemlélteti a szerző, majd pedig az interjú intézményi hátterét veszi közelebről is szemügyre.

Max Atkinson *Tapscsapda* című tanulmánya (1984.; 165–195) a szónoklat verbális és nem verbális aspektusaival foglalkozik. A tapscsapda (szótári meghatározás szerint) „a tetszésnyilvánítás megszerzése érdekében alkalmazott trükk, eszköz vagy nyelv” (165), melynek több, rendszerint egyidejűleg ható módja van, s melynek alkalmazása jellemezheti a szónokot. Működését az üzenetek egy ritualizáltabb formája, a bemutatások, ajánlások felhasználásával világítja meg a szerző. Sikerében alapvető fontosságú a világosan felismerhető befejezési pont előrevetítése, időzítése, amely viszonylag kevés számú verbális és nem verbális eszköz egyidejű és koordinált alkalmazásával érhető el. A tapscsapda különösen politikai szónoklatokban széles körben alkalmazott típusai, hogy a beszélő a tetszésnyilvánítás előtt produkál egy (többnyire három tételből álló) listát vagy egy (két részből felépülő) szembeállítást vagy ezek valamilyen kombinációját. E tapscsapdatípusok részletes és illusztrált elemzése azt mutatja, hogy a tetszésnyilvánítások nem spontán, hanem a szónokok által nagyon is tudatosan kiváltott reakciók, melyek indukálásában a beszéd kivitele legalább olyan fontos, mint a beszéd tartalma.

Roger Fowler a *Hatalom* című tanulmánya (1985.; 196–217) a nyelv ideologikumával foglalkozik. A szerző felfogása szerint a nyelv mint valóságteremtő társadalmi gyakorlat eszköz a hatalom és az irányítás területén, szemben a hagyományos szociolingvisztikai felfogással, miszerint a nyelv és a társadalom különálló entitások. Más megfogalmazásban: a hatalom a nyelv legkülönbözőbb részeiben artikulálódik, s mintegy törvényesíti és reprodukálja ideológiáját, intézményeit. Ennek reprezentálására egy nyelvészeti lajstromot állít az olvasó elé Fowler, melynek lényege a következő. (1) A nyelv és a hatalom szempontjából számos különbség ragadható meg a lexikai elemek között. A referenciálisan elvont, általános, az etimológiailag idegen eredetű, a morfológiailag összetett egységek pl. jobban kötődnek az intézményes hatalomhoz. (2) A hatalmi viszonyok és különbségek kialakulásához hozzájárulnak a tranzitivitás szintjén mutatkozó eltérések (cselekvő—cselekedet-struktúrák, átélő—lelki folyamatok stb.). (3) A következő ilyen terület a szintaxis, ahol az azonosnak tekinthető dolgok kifejezésére alternatív megoldások állnak rendelkezésünkre. A névszósítás pl. a tekintélyelvű beszéd minden típusában előfordul, s a személytelenség ideológiáját juttatja kifejezésre. (4) A törvényesített tekintélyt artikulálják a modalitás (kötelezettség, engedély stb.) eszközei is (modális igék, határozószók stb.). (5) A hatalmi viszonyok létrehozásában és fenntartásában központi szerepet játszanak a beszélők társadalmi státusához kötődő beszédaktusok is (lásd pl. az udvariasság rangsorolt fokait). (6) Az implikaturák, a sorok közti propozíciók alkalmazása „(...) egyik módja lehet annak, ahogyan az egyik beszélő rátukmálja ideológiáját a másikra” (209). (7) Hatalmi viszonyokat tükrözhet a beszélőváltás is (mikor, ki, hogyan kezdeményezhet váltást,

szólhat közbe stb.). (8) Ilyenek a megszólítás, a megnevezés és a személyes referálás is. (9) Ami végül a fonológiát illeti, az akcentust pl. közkeletűen kapcsolják össze a társadalmi tagozódással stb. E lajstromba foglalt (itt inkább csak jelzett) jelenségek némelyikének érvényességét egy újságszöveg felhasználásával, részletes elemzésével kísérli meg demonstrálni a szerző.

Paul Drew *A bírósági interakcióban használt nyelv elemzése* című tanulmánya (1985.; 218—231) a bíróságon zajló interakciókba nyújt bepillantást. A bírósági perekben mint szóbeli interakciókban központi szerepet kap a beszéd valamennyi formája, de a bíróságon folyó beszédeknek korábban kevés empirikus kutatást szenteltek. Ennek okát a szerző a következőkben jelöli meg: a természetes adatok korlátozott mértékben állnak rendelkezésre; a bírósági beszédek nagy része többnyire nem beszélő hallgatók (az esküdtszék) számára van megtervezve; végül a megelőző és az anticipált tanúvallomások kontextusára egyaránt reagálni kell. Az utóbbi két tényező egyúttal a bírósági nyelv alapvető sajátossága is. E sajátosságokat kivonatok szekvenciális elemzése, illetőleg a résztvevők kontextuális orientáltságának bemutatása révén világítja meg közelebbről is a szerző. A szekvenciális szerveződést illetően arra az általánosabb érvényű következtetésre jut, hogy a bírósági beszédeknek visszatérő tulajdonsága, hogy az ügyvéd kontrasztot állít elő, amely inkongruenciát mutat, s ezáltal olyan rejtvényt produkál, hogy az további kérdésfeltevés nélkül is megkérdőjelezze a tanú vallomását. A kontextuális irányultság jelentősége pedig e szekvenciák lokális kezelésében, a résztvevők érdekeit képviselő stratégiák (alternatív változatok, implikáció, a nyílt el-
lentmondás kerülése, kontraszt stb.) megválasztásában van.

Paul Ekman a *Hazugság, kiszivárogtatás és a család árulkodó jelei* című tanulmánya (1985.; 232—244) a hazudozás verbális és nem verbális jegyeit vizsgálja. A hazugság szó (szótári meghatározás szerint) „normális körülmények között az erkölcsi helytelenítés erős kifejezése, amit az udvarias beszélgetésben igyekszünk kerülni, és viszonylag eufemisztikusabb kifejezéseként gyakran a valótlanág szinonimával helyettesítünk” (232). Ekman a hazugság és a csalás szavakat egymással felcserélhetően használja. A hazugság, a szerző értelmezése szerint, előzetes jelzés nélküli szándékos félrevezetés, a célpont tudomása, beleegyezése nélkül. Két fő módja van. Az egyik az eltitkolás, mely valamely információ visszatartása, tényleges valótlanág állítása nélkül. A másik a hamisítás, mely nemcsak visszatart egy igaz információt, hanem hamisat állít be igaznak. Az emlékezetkihagyás köztes állapot e kettő között, és csak korlátozott körülmények közt (lényegtelen vagy korábbi dolgokra vonatkozóan) hihető. A hazugok általában az eltitkolást részesítik előnyben, mert veszélytelenebb (könnyebb, passzívabb stb.) a hamisításnál, bár ha rákérdeznek, többnyire már csak a hamisítást választhatják. Ám bizonyos hazugságok már eleve hamisítást igényelnek. Hamisítás már pl. az érzelmek eltitkolása is, amelynek legjobb módja az álarc, a legjobb álarc pedig a hamis érzelem, bármi legyen is a kifejezője: mosoly, harag stb. Az eltitkoláson és a hamisításon kívül a hazugságnak több módja is van: a gúnyolódó hangszín vagy kifejezés, az igazság eltúlzása, a félig eltitkolás (kevesebbet mondás, a lényeg kihagyása) stb. Ezek mindegyikét természetesen elárulhatja a csaló viselkedésének valamely vonása. Általában kétféle árulkodó jele van a csalásnak. Az egyik a kiszivárogtatás, melyben a hazug tévedésből föltárja az igazságot, a másik esetben erre nem kerül sor ugyan, de valami (arc kifejezés, hangszín, nyelvbottlás, bizonyos gesztusok stb.) utal a hazugságra. E jelek természetesen hibákból származnak.

Gary Alan Fine *Szóbeszéd és pletykázás* című tanulmánya (1985.; 245—257) a szóbeszéd, a pletyka, a mendemonda szociolingvisztikájával foglalkozik. A címben

foglalt beszédformák „(...) szabadalmat adnak arra, hogy véleményt formáljunk mások erkölcsi jelleméről és az események jelentőségéről” (245). Elkülönítésük nehéz; együttes megnevezésükre a mendemonda terminus szolgál. A szerző szerint a szóbeszéd „alapja a bizonyíték hiánya — függetlenül a témától; a pletyka meghatározza a témát — más emberek erkölcsi tetteit —, de figyelmen kívül hagyja a ténytudást. Sok szóbeszéd pletyka, sok pletyka szóbeszéd” (245). A mendemondákat funkcionalista, stratégiai és szituációs felfogás alapján szokás megközelíteni. A funkcionális felfogás szerint a mendemonda társadalmi szempontból célszerű, tehát funkcionális, afféle közvetett szankciót kínál egy csoport számára, ha közvetlen konfrontációra nincs lehetőség. A stratégiai elméletek ezzel szemben vagy azt állítják, hogy a mendemonda egy elbeszélő személyes, illetve egy csoport politikai céljait szolgálja (az előbbi a tranzakcionális, az utóbbi a konfliktusos nézőpontú), vagy pedig egy (rendszerint közgazdasági) cseremodell alapján az információ értékére helyezik a hangsúlyt (ez a cserenézopontú megközelítés). A szituációs felfogás az előzőektől eltérően a mendemondákban levő információ átvitelének körülményeire és értelmezésükre összpontosít. A mendemondák mint narratívumok fő szövegszerű jellemzői általában a következők: a rövideg, az átadás harmadik személyűsége, kijelentő módja, múlt idő, megtörtént eseményekről szólnak, bevezető (vagy záró) szövegek (pl. *hiteles forrásból hallottam, hogy...*) stb. Tanulmányát néhány további kutatásra váró kérdés fölvetésével fejezi be a szerző.

A gyűjteményt alfabetikus bibliográfia zárja.

Vass László

Bene Kálmán: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai művek elemzésébe)

Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 1991. 176 p.

Bene Kálmán könyve nem esztétikai fejtegetéseket tartalmaz irodalmi alkotásokról, közelebbről lírai versekről, hanem versértelmezéseket, verselemzéseket olyan megközelítésben, amilyenre a gyakorlat kényszeríti a több mint két évtizede a tanári pályán lévő irodalomtörténészt. A tetszetős kiállítású könyv jól beilleszkedik az utóbbi időben örvendetesen megszorodó — bár így sem elegendő — műértelmező-vers-elemző kötetek sorába. Beilleszkedik, de ez korántsem jelenti azt, hogy jellegtelenül belesimul közéjük, ellenkezőleg, célkitűzésében és módszerében határozottan elüt azoktól.

A munka egyik legfőbb erénye, hogy a szerző mindvégig szem előtt tartja, kiknek szól a könyv és mit akar a kiválasztott versek elemzésével elérni. „12—16 éves, az irodalmat szerető, a lírai művek elemzésében gyakorlatot szerezni óhajtó diákoknak szántam az elemzéseket és a kapcsolódó feladatokat, de remélem, hogy ötletet meríthetnek belőle a gyermeküket segítő kedves szülők, sőt, talán még a tisztelt tanár kollégák is” — írja a kötet bevezetője. A könyv felépítése a befogadás folyamatának feltételezhető logikáját követi: a versszöveg megértésétől, mint első kiinduló fázistól jut el a „teljességre törekvő” komplex elemzésig. A szerző tisztában van azzal, hogy a műelemzésnek számtalan módzata létezik, s azzal is, hogy nem minden művet lehet azonos módszerrel elemezni, azonos nézőpontból megközelíteni. Jó érzékkel tapint rá,

hogy melyik vershez hogyan kell közelíteni, mire kell a figyelmet fordítani. Az általa bemutatott elemzési módszer és a kiválasztott vers szerencsésen párosul egymással.

A verskalauz másik erénye a feldolgozás módszerében van, amely sohasem definitív, sohasem normatív. A szerző elemzései, értelmezései kiállják a gyakorlat próbáját — erről meggyőződhetünk, ha elolvassuk a munkát —, ugyanakkor nyíltan megvallja, hogy nem az ő olvasata az egyetlen lehetséges és helyes olvasat, sőt, arra buzdít, hogy az általa adott minta alapján mindenki maga próbálkozzon más versek önálló elemzésével. Ehhez fogódzót is ad nagyon ügyesen megfogalmazott rávezető kérdéseivel. Nemcsak a könyvben való gyakorlati eligazodást, hanem magát a megértést is jól segíti mind a tipográfia, mind pedig az a szerkezeti megoldás, hogy a lap szélén vázlatosan összefoglalja az egyes elemzési fázisokat, s azokat szimbolikus jelekkel, piktogramokkal is kiemeli.

Az iskolai gyakorlatban — akár a diák, akár a tanár oldaláról nézzük — aligha marad hiányérzetünk Bene Kálmán egy-egy ragyogó verselemzése után. Úgy érezzük, közelebb vitt a tárgyalt vers megértéséhez, s az elemzéseket elolvassva gazdagabb lett a versélményünk, mint előtte volt. Nyilván, mert az elemzés segített „megérteni” a művet. Megszeretni pedig csak azt tudjuk, amit értünk, de amit meg akarunk érteni, azt előbb részleteiben taglalnunk, „elemoznünk” kell.

Lényegében, implicit módon, ez a befogadáslélektani és esztétikai probléma rejlik a cím és az alcím közötti látszólagos ellentmondásban: Kalauz a versértelmezéshez (Bevezetés a lírai versek elemzésébe). Ez így azt sugallja, hogy az elemzés visz közelebb a megértéshez, s a megértés az esztétikai élmény forrása.

Azonban nemcsak az *érteni* és a *megérteni* között, hanem *megérteni* és *megérteni* között is különbség van. Mást jelent megérteni a versszöveget, és más: magát a művet érteni. Így válhatott Bene Kálmán számára — nagyon helyesen — mindenfajta, a művel való ismerkedés kiindulópontjául a szöveg megértésének a kritériuma. Nem véletlen, hogy *A versszöveg megértése* című fejezetben egyik legkiválóbb műértelmezőnk, Martinkó András könyvére (*Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?*) hivatkozik. Téved a magyar átlagolvasó, amikor azt hiszi: „értem, hisz magyarul van.” Be merné-e valaki vallani, hogy nem érti pl. Arany *Toldiját*? Ám hányan értik ezt a sort: *Béresék között is től cudar csihésnek* (II.12). Talán Martinkó lebilincselő munkájának hatása, hogy a szerző ezt a fejezetet párbeszédese formában írta meg. A „modern diák” és az „örök tanár” költött dialógusánál hatásosabb formát szinte nem is találhatott volna, hisz Platontól Diderot-ig, vagy a magyar matematikus, Rényi Alfréd dialógusaiig kipróbált műfaja ez annak, hogy valakit az önálló gondolkodás szükségességére rávezessünk.

A szöveg megértése azonban csak előfeltétele a műelemzésnek. Ezután jönnek „az első lépések” — a kitűnően megválasztott példa, Csokonai: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor* című jól ismert verse kapcsán. Egyetlen pontot érzek vitathatónak Bene Kálmán meggyőző elemzésében, nevezetesen azt, hogy valóban az első lépések között kell tisztázni a vers műfaját. Másként kezdjük „értelmezni” a verset, ha tudjuk, hogy ez helyzetdal? S egyáltalán: sok jelentős műalkotásról (nemcsak verses, hanem prózai művek esetében is) nehezen dönthető el, milyen műfajba sorolható. Akkor pedig már nincs is mit kezdjünk velük?

Egy sokoldalú elemzés természetesen nem kerülheti meg a műfajiság kérdését, elvileg azonban nehéz kijelölni, hogy az elemzés melyik fázisában kerüljön sor erre. Sok esetben bizonyára mindjárt az elején, mint pl. az eposz vagy a Faust típusú drámai költemények esetében. Lírai műveknél azonban az olvasói elvárás a műfajjal szemben sokkal kevésbé szelektív. Ha a műfaj tisztázása valóban fontos előfeltétele lenne a megértésnek, akkor aligha tudnánk nyugodt élvezettel végigolvasni egy Babits- vagy

József Attila kötetet, mert zavarólag hatna, hogy a legkülönbözőbb műfajú versek (dal, óda, epigramma, elégia stb.) sorakoznak vegyesen egymás után benne. Az olvasó számára ez esetben nem az a fontos, ami műfajilag megkülönbözteti ezeket a verseket, hanem ami közös bennük: a lírai alaphelyzet, a lírai megnyilatkozás.

Tovább követve a kötet felépítését a „mit elemzünk” vonalán, ejutunk a nyelvi struktúráig. Telitalálat a kiválasztott vers, Ady: *Dózsa György unokája* című műve. A szerző a kamaszkorúakhoz szóló közérthető nyelven egy meglehetősen bonyolult nyelvészeti problémát, az ún. aktuális tagolást „csempészi” be, mint újabb szempontot az elemzésbe. Ezután a vezérmotívum, majd a kompozíció, végül az összehasonlítás szempontja lesz az elemzés vezérfonala. E számos lehetőség kipróbálása után tesz kísérletet a könyv írója az ún. „komplex” verselemzésre. A modellül választott vers, József Attila: *Reménytelenül*, valóban kiválóan alkalmas e célra. Szép az elemzés, teljességre törekvő, egyszersmind mértéktartó. Érvényesíti azt, amit a műközpontú, a strukturalista és a hermeneutikai iskolá(k)tól eltanult, majd belehelyezi a verset az életmű egészébe, abba a paradigmatis sorba, amelyben az egyes elemeknek nemcsak nominál értékük, de helyi értékük is van. Végül, az ily módon jelentéstöbblettel értelmezett verset minősíti a magyar líra fejlődéstörténetében. S ha már az előbb szóba jött a műfaj kérdése: itt a „komplex” elemzés utolsó fázisaként említődik meg, hogy ennek a versnek a műfaja dal. „A mondatok szabályos szerkezeti felépítése, ritmusa a kiegyensúlyozott, arányos dalformára, a vers formai tökéletességére bizonyíték.” (124.) Egyetértve e megállapítással arra szeretnék utalni, hogy a műfajt már maga a költő is megadja a vers címében, pontosabban alcímében (*Lassan, tűnődve*), ami eredetileg a vers címe volt. Talán erre érzett rá Bene Kálmán, amikor a címet értelmezve megjegyzi: „Zenei ritmusmegjelölés. Lento, andante. —” (118.) Tehát már a címbe benne foglaltatik a műfaj, s ezzel ez a vers is beilleszkedik azon József Attila-versek sorába, amelyeknek a címe műfajmegjelölés.

Felvetődik azonban: beszélhetünk-e „komplex” műelemzésről, létezik-e, megvalósítható-e ilyen? A huszadik században megszaporodó elméleti irányzatok, iskolák — egymás kudarcából okulva — eleve lemondanak még a komplexitás igényéről is; ha nem is adják fel pl. az interdiszciplinaritás elvét. A hermeneutikának az elmúlt évtizedekben történt előretörése óta azonban egyre nyilvánvalóbb, hogy le kell mondanunk a komplexitás megvalósításáról. Anélkül, hogy jobban belemennénk a kérdés tárgyalásába, meg kell állapítanunk, hogy a magyar verselemzési gyakorlatban valóban az ún. „komplex” elemzés a műértelmezések sine qua nonja. Ilyenkor a nyelvi kifejezőeszközök és a kompozíció vizsgálata után az értékek szintjére terelődik a figyelem. Az axiológiai kutatások azonban ma még elmaradnak a nyelvi-stilisztikai és a strukturális kutatások mellett. Ugyanakkor a műalkotás bármely rétegének elemzésekor óhatatlanul történik utalás az értékmozzanatokra. Ezt teszi Bene Kálmán is, gyakorlatilag minden elemzett versénél. Már első kísérlete, amely bevallottan csak a „szöveg megértését” tűzte ki célul (Babits: *Dal, prózában* című verse kapcsán), ritmika, az egyes szóképek számbavétele során számos axiológiai megállapítást tartalmaz. Lehetséges ugyanis, hogy egy adott műnek nem az „eszmei” síkján, hanem nyelvi megformáltságában rejlik művészi hatása; s az értékszempontokat nem a valóságszintre vonatkoztatottan vagy a kompozíció vizsgálatánál kell érvényre juttatni, hanem már a nyelvi elemzés szintjén is. S ha ez így van, akkor egy „átfogó” nyelvi elemzéssel máris megvalósult a „komplexitás”. Feltételezésem szerint ugyanis komplex elemzés önmagában nincs.

Végezetül még egy dologról. Olyanról, amiről szinte egy szó sem esik az egész könyvben. Nem esik pedig azért, mert a szerző szándékosan kerüli. Tehát csak lát-

szólag nincs szó róla, valójában végig, csakis erről van szó. Mi is hát ez a „rejtélyes” fogalom? Az esztétikum. Bene könyvében csak egyetlenegyszer szólja el magát, Petőfi: *Szeptember végén* című versének elemzésekor. Elgondolkodtató, hogy az ezt a verset tárgyaló fejezetnek nincs olyan „metodikai” címe, mint a többinek. Ennek a fejezetnek egyszerűen ez a címe: *Miért szép?* — utalva ezzel a Gondolat Kiadó méltán népszerű, úttörő jelentőségű sorozatára. Bene Kálmán a következőket írja: „Elemzésünk kiindulópontja egy ilyen kérdés: *a vers melyik része a legszebb, esztétikailag a legértékesebb?*” (36.) Előkerül itt a kulcsfogalom: az esztétikai érték. Ha nem értem félre a szerző szándékát, akkor az elemzések nyilvánvaló célja: megérteni a verset, hogy ezzel esztétikai élményhez jussunk. S ezt olvasom ki végső soron a már említett kitűnő diák—tanár dialógusból is. Milyen is Bene Kálmán tipikus „mai diákja”? „(...) egy kíváncsi, értelmes, de a versekkel nem túlságosan jó barátságban élő diák, afféle »hitetlen Tamás«, aki videoval, számítógéppel szívesebben »múlatta az időt«, mint Vörösmartyval vagy Arany Jánossal.” (9.) Aki tehát nem azért nem érti a verset, mert esetleg képtelen felfogni, nem, ilyesmiről szó sincs. Nem érti, mert nincs igénye és szüksége arra, hogy megértse. Mindennapjaiból hiányzik a környezethez való esztétikai viszonyulás. Ami pedig nem valamiféle velünk született dolog, ezt az igényt föl kell ébreszteni, ezt az igényt ki kell alakítani az emberben. Erre szolgálhat egy jó verselemzés. S ezt a célt szolgálja könyvével Bene Kálmán is, amelyet azoknak ajánl, „akik a verselemzés kérdései iránt érdeklődnek, akik a lírai művek értelmezésének alapfokú ismereteit elsajátítani és ebben némi gyakorlatot szerezni szándékoznak (...)” (5). Látólag öncélú dologról van szó: vannak, akik a „verselemzés iránt érdeklődnek”, hovatovább vannak, akik azért olvasnak verset, hogy elemezhesenek... Rosszmájú feltételezés; nyilván nem így áll a helyzet. Mégis, ez a könyv bevallott célja szerint nem az esztétikum sajátosságait boncolgatja, megelégszik azzal, hogy kalauzt ad a verset elemezni akaró versszeretők kezébe. Esztétizálás helyett elemez. Mert tudja, hogy akik elemeznek, esztétizálni fognak. Valószínű, hogy egy műalkotáshoz való viszonyulásunk végső soron esztétikai beállítottság kérdése, de éppen a dolog természeténél fogva, nem szükségszerű, hogy egy fogalmi megközelítés a mű esztétikai princípiumait és axiológiáját vegye célba. Találón fogalmazza ezt meg Nicolai Hartmann híres *Esztétikájának* bevezetésében: „Esztétikát nem annak írnak, aki alkotja a szépet, és nem is annak, aki szemléli, hanem kizárólag a gondolkodó számára, aki az előbbi kettő tevékenységében és magatartásában rejtélyes problémát lát. Aki elmerült a szép élvezetében, azt csak zavarja a gondolat, a művészt pedig kizökkenti és bosszantja —”.

Baranyai Zsolt

Péter Mihály: A nyelvi érzelmkifejezés eszközei és módjai
Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 303. p.

„A nyelvi rendszer szerkezetének valamennyi szintjén rendelkezik érzelmi tartalmuk kifejezésére alkalmas eszközökkel. Ezen eszközök természete, nyelvi és szemiotikai státusa, működési mechanizmusa különböző, közös sajátosságuk azonban, hogy a nyelv racionális elemeivel szerves egységben és kölcsönhatásban látják el feladatukat” — ezt az alaptételt szándékozik bizonyítani Péter Mihály átfogó munkája, amely a

nyelvhasználat valamennyi szintjén — a fonetikai jelentés problémáitól, a morfológia, a szintaxis lehetőségein keresztül a nyilatkozatig és az azt módosító eszközök, a szórend és aktuális tagolás kifejező lehetőségéig — megvizsgálja a nyelvi érzelmkifejezés eszközeit és módjait.

A példaanyagában is impozáns, elsősorban magyar és orosz beszélt nyelvi és szépirodalmi korpuszból merítők munka egyetemi segédkönyvként is gazdagítja a nyelvszakos hallgatók, s a nyelvleírás pragmatikai szintjével foglalkozók vagy azt jobban megismerni kívánó érdeklődők ismereteit.

Általános kérdések

A témakör vizsgálatához sokoldalúan megvilágított elméleti háttér ismertetése segíti a további tájékozódást az első rész fejezeteiben. A nyelvi érzelmkifejezést a nyelvfilozófia két irányból közelíti meg. Az egyik, amelynek fő vonulatát Descartes, Saussure és Chomsky nézetei alkotják, a nyelvet a racionális gondolkodás eszközünek tekinti, a nyelvi érzelmkifejezés lehetőségeit csupán az érzelmek fogalmi ábrázolására korlátozza. Ezzel szemben a másik irányzat, amelyet Rousseau-tól eredeztethetünk, s amely a német romantika nyelvfilozófiájában, Wundt és Vossler neofilológiai iskoláiban fejlődik tovább, kiemelt jelentőséget tulajdonít az érzelmkifejezésnek, s a nyelv emocionális oldalának elsőbbségét hirdeti a racionális-fogalmi oldallal szemben. A nyelv érzelmkifejező lehetőségeinek és módozatainak feltárásakor a mindennapi nyelvhasználatból kell kiindulnunk.

A nyelvészeti szakirodalomban gyakran megfigyelhető az emocionalitás (affektivitás), expresszivitás és stílusérték fogalmainak hiányos megkülönböztetése, felcserélése vagy éppen azonosítása. A nyelvi emocionalitás vagy érzelmkifejezés a beszélőnek mint pszichikai szubjektumnak a közölt tartalomhoz és/vagy a beszédpartnerhez, illetve a kommunikációs helyzethez fűződő aktuális érzelmi viszonyát fejezi ki. Az expresszivitás a nyelvi jel és a jelentés közötti (általában automatizált) kapcsolat aktualizálásán alapul; az expresszivitás a nyelvi kifejezés hatékonyságának, kommunikatív energiájának növelését szolgálja. A stílusérték a nyelvi elemeknek olyan „jelöltsége”, amely az adott nyelvközösség számára stílusosan releváns kommunikációs helyzetekre, illetve az azoknak megfelelő nyelvhasználati változatokra, stílusokra utal.

Érzelmkifejezés a szó szintjén

A második rész először a lexikai jelentésükben érzelmkifejező-értékelő szavakat tekinti át. A szavak *érzelmkifejező* volta nem azonos azok *érzelmekeltő* képességével. A jelentésükben érzelmi tartalmat hordozó szavakat a következőképpen csoportosítja a tanulmány.

A) Érzelemfogalmakat jelölő szavak (*szeretet, harag, fél, remél, dühös, szomorú* stb.).

B) Az érzelmek közvetett fogalmi ábrázolása. A metonimikus jelölési mód lényege az érzelmi állapotot kísérő testi változások vagy kifejező mozgások ábrázolása (*borsószik a háta valamitől, elszorul a szíve, lógatja az orrát* stb.). A metaforikus jelölési mód rendszerint kiterjedt — és alighanem szemantikai univerzáléknak tekinthető — metaforarendszerekben realizálódik — állapítja meg a szerző. Ilyenek pl. a „folyadék”-metafora (*előlni a harag, úszik a boldogságban*) és a „tűz”-metafora (*ég a vágytól, haragra gerjed* stb.).

C) Értékelő szavak. Az érzelmi-értékelő szavak osztályozásának egy lehetséges módját kínálva, Péter Mihály megkülönböztet általános és konkrét értékelő szavakat. Az általános értékelés alapszavai a *jó* és a *rossz*, illetve a *jól* és *rosszul*. Ezek alapvetően racionális értékelést fejeznek ki (*jó cipő, jó borotvakrém, jó karmester* stb.). Vannak azonban olyan általánosan értékelő szavak, amelyek elsőrendűen szub-

jektív-emocionális értékelést hordoznak (*remek, nagyszerű, csapnivaló, pocsek*). Az általánosan értékelő szavaknál jóval nagyobb számban léteznek a nyelvben a konkrét értékelő szavak (*bátor, becsületes, szorgalmas, gyáva, becstelen, lusta* stb.). A konkrétan értékelő szavak potenciálisan mindannyian lehetnek érzelemkifejezők, de nem szükségképpen azok. Sajátos átmenet a két csoport között a metaforikus jelentésátvitel alapján érzelmi értékelést kifejező szavak, amelyek állati tulajdonságok alapján az emberre ruháznak rá állatneveket (*disznó, kígyó, ló, majom*).

D) Minősítő szavak. Az értékelő szavaktól abban különböznek, hogy deskriptív jelentésük nem maga az értéknorma (vagy annak poláris ellentéte), s így értékelő jelentésük mindig valamely (többnyire implicit) normához viszonyítva minősít. A *hős* konkrétan értékelő szó, amelynek értelmezése 'bátorságával vagy helyállásával kiemelkedő, példamutató ember — „és ez jó”'; ezzel szemben a *versfaragó* minősítő szó, amelynek értelmezése 'költői tehetség nélkül (ezért: rossz) verset író személy'. A minősítés nem a személy költő mivoltára vonatkozik, hanem arra, hogy nem felel meg a költő „normájának”.

E) Érzelemkifejezés a szavak szemantikai kapcsolódásában. Vannak szavak, amelyeknél az értékelés (vagy minősítés) tárgya a szóhoz kötelezően vagy tipikusan kapcsolódó másik lexéma jelentése, illetve annak valamelyik szemantikai jegye. *Jutamazni* például csak valamilyen „jó” tettet, magatartást stb., *büntetni* csak „rosszat” lehet. Egyes nyelvészek az ilyen szavakban az értékelést a jelentés preszuppozíciós részeként értelmezik (Fillmore).

A lexikai jelentés szerinti vizsgálódás után a szóképzés, szóalkotás, toldalékolás érzelemkifejező lehetőségeinek áttekintésére tér át a szerző. A képzett szavak érzelmi jelentésének vizsgálata — mint megállapítja — *nem* korlátozódhat csupán a képzők jelentésére. Az érzelmi jelentéstartalmat hordozhatja a) a képzők jelentése (*lekezel, leszerpel*), b) az alapszó jelentése (*lecsepül, leftymál*), c) a származékszók lexikai jelentése (*lehord, letud*), d) a képzési típus derivációs jelentése (*letegez, lejóskáz*). Külön figyelmet érdemel a magyar és az orosz kicsinyítő képzők érzelemkifejező képességének hasonlósága és jelentős különbsége. Míg az oroszban a szuffixumos képzés dominál, a magyarban ez igen csekély, lényegesen gyakoribbak a különböző összetételek.

A szó szintjén nemcsak a lexikai jelentés, hanem egyes morfológiai (morfoszemantikai, illetve morfoszintaktikai) kategóriák is hordozhatnak érzelmi tartalmat. Ez a tartalom vagy közvetlenül a kategória alapjául szolgáló grammatikai jelentéshez tapad, vagy pedig — gyakrabban — annak átvitt értelmű, többnyire metaforikus használatához kapcsolódik.

A továbbiakban e témakörön belül a birtokviszony, a nyelvtani szám kategóriáját, a tulajdonnév köznévként való használatát, a nyelvtani nem kérdését, a melléknév fokozását, a névmások használatát, az ige személyes alakjait, az igeidőket, az igemódokat vizsgálja a dolgozat az érzelemkifejezés hordozóiként. Az oroszban fontos igei kategória, az aspektualitás érzelemkifejező lehetőségei is pontos megvilágítást kapnak.

Érzelemkifejezés a nyilatkozat szintjén

A nyelv működésének, a nyelvviselés szintjének alapegysége a nyilatkozat. Ezért a nyelvi érzelemkifejezés szempontjából elsőrendűen fontosak az eszközök és módok, amelyek a nyilatkozat szintjén jelentkeznek, illetve valósulnak meg.

Az *intonáció* a nyelv legbonyolultabb és egyúttal a nyelvi érzelemkifejezés legfontosabb eszköze. Az érzelemkifejező intonációs alakzatok jelentős része nyelvspecifikus (sőt, nyelvjárásonként is különbözhet), más nyelvűek részéről — tanulás nélkül — nehezen értelmezhető, illetve reprodukálható. Az érzelmi intonációk leírásához az út az érzelmileg semleges beszéd intonációs alapformáinak meghatározásán keresztül

vezet. Szemantikai szempontból az érzelemkifejező intonációs alakzatok sajátos jeltípust képviselnek: a zenei jelhez hasonlóan dinamikus és analóg természetűek, eltelésben a szavak statikus és digitális jellegével.

A mondat ún. *közlési fajtái* az érzelemkifejezés sajátos lehetőségeivel rendelkeznek. A felkiáltó mondatok par excellence emocionalitást hordozók. Gazdag és változatos a kérdés mondatok különböző fajtáinak érzelmi potenciálja. Az ismeretszerzésre irányuló valódi kérdésekben az érzelmek széles skálája (remény, aggodalom, kétely, óhaj stb.) jelentkezhethet, de érzelmi töltést kaphatnak az ún. problémafelvető kérdések is. Az ún. emocionális álkérdések (pl. szónoki kérdés) voltaképpen erős érzelmi töltésű állítást vagy tagadást fejeznek ki. Különböző minőségű és erősségű érzelmi töltést kaphatnak a felszólító értelmű, de nem felszólító módú igealakokkal kifejezett nyilatkozatok.

A nyilatkozat szintjén megvalósuló érzelemkifejezésben nagy szerepet játszanak a különféle lexikai-szintaktikai eszközök: a különböző szófaji eredetű ragozhatatlan szavak, a predikatívumok, az indulatszók, amelyek a nyilatkozat ún. módális komponensei. Az érzelemkifejező indulatszók jeltermészete közel áll az érzelmi intonációhoz: *jé! ejnye! hurrá! pfúj! hű!* stb.

A módosítószók különféle szófajokból, szókapcsolatokból, mondatrészekből, sőt mondatokból kialakult szavak, amelyek nem illeszkednek formálisan a mondat struktúrájába, azaz nem mondatrészek. A módosítószók a nyilatkozat szintjén jelentkező különböző „kommunikatív jelentéseket” (erősítés, gyengítés, szembenállás) s az ezekhez tapadó érzelmi mozzanatokot fejezik ki: *hát, csak, is, ugyan, talán, sajnos* stb.

A mondat állományának módosulásai közül a kiterjesztés és a zsugorítás hordozhat érzelemkifejező tartalmat.

A mondatállományt kiterjesztő ismétlés a nyelvi érzelemkifejezésnek egyik legősibb eszköze, amelynek emocionális hatása ritmuseremtő és -erősítő képességén alapul. A mondatállomány zsugorításának két módozata a kihagyás (ellipszis) és az elhagyás (aposiopesis). Az ellipszis emocionális funkciója a nyomatékositáson keresztül érvényesül: kiemeli a betöltött pozíciókat és ugyanakkor „mozgósítja” a hallgatót az üresen hagyott pozíciók gondolati betartására. A nominális és a főnévi ige- neves mondatok gazdag lehetőséget nyújtanak az érzelmi tartalmak közlésére. A mondat hasadás sajátos szintézise a mondat kiterjesztésének és zsugorításának (*Képes voltál hazudni nekem!* és *Képes voltál hazudni. Nekem!*). Az eredeti nyilatkozat illokúciós értékével együtt a megnyilatkozás érzelmi potenciálja is kétszeresére nő.

A szórend kapcsolata az érzelemkifejezéssel a kifejezés és a tartalom síkján egyaránt közvetett jellegű. Egyfelől a szórend mindig az intonációval együtt hordozza az érzelmi tartalmat, másfelől ez az érzelmi tartalom szorosan tapad a szórendben kifejeződő kommunikatív jelentésekhez: az erősítéshez, az emfázishoz és a téma-rematikus jelentéshez.

Az érzelemkifejezés lehetőségeinek vizsgálatát a kötet függelékeként *A fonetikai jelentés problémája* zárja. Amikor a „fonetikai jelentés” érzelemkifejező lehetőségeit vizsgáljuk — állapítja meg a szerző —, legalább három jelentéscsoportot kell elkülönítenünk egymástól: az egyes beszédhangok szubjektív szimbolikáját, az ún. kifejező hangváltozásokat és a hangutánzást, illetve hangfestést. E kérdések vizsgálatával zárul a mintegy húsz oldalnyi szakirodalommal és idegen nyelvű összefoglalókkal is kiegészített, alapvető kézikönyvnek számító munka.

A beszédaktus-elmélet, a kommunikációkutatás, a szövegszemiotika egyre nagyobb szerepet kap a nyelvelírásban. Péter Mihály tüzetes rendszerezésében nagy segítséget találnak az írott és a beszélt nyelv kutatói, a nyelvészek és az irodalomkutatók

egyaránt. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai* című tanulmánykötettel a szövegtani kutatásban érintkező nyelvtudomány és irodalomtudomány hiánypótló szakmunkával gazdagodott, amelyet a kutatókon kívül haszonnal vehetnek kézbe a magyar és idegen nyelv szakos gyakorló pedagógusok is.

Cs. Jónás Erzsébet

Petőfi S. János: A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé (Szövegnyelvészet — Szemiotikai textológia), Szeged, 1991. A szerző magánkiadása

A szegedi textológiai kiadványok sorában kiemelkedő jelentőségű tanulmánygyűjtemény több szempontból is szokatlan. Nem általános a magyar tudományos könyvkiadási gyakorlatban, hogy a szerző közleményét egyszerre két nyelven teszi hozzáférhetővé. Ugyancsak sajátos megoldás, hogy a kötet alapanyagát két, egymástól keltezésükben negyedszázaddal elválasztott tanulmány adja. Különösen szembeötlő az időbeli távolság akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a dolgozatok olyan tudományterület művelése jegyében keletkeztek, mely maga is alig hosszabb ideje létezik önálló(suló) diszciplínaként.

A könyv olvasása ennélfogva különös intellektuális izgalmat tartogat: miért e két, egymástól a tudományág szemszögéből nézve egész korszakkal elkülönülő tanulmány egymásmellettsége? A válasz az előszóból és a harmadik részből derül ki: Petőfi S. János kutatói pályájának két kardinális állomását, a harmadik, áttekintő fejezetben pedig a két állomás közötti gondolati ívet vázolja fel. Mint (jókor) cseppben a tenger, a két tanulmányban láthatóvá válik a szövegnyelvészet egész gondolati sokszínűsége, a tudományág különválásának köszönhető szellemi frissesség, a rokon tudományokkal való integrálódási készségből adódó interdiszciplinaritás termékenyítő hatása, a nyelvészet új távlatainak megnyitásával járó globálisabb közelítés ígérete.

A tudományos önéletrajzi adatokban bővelkedő írás (különösen az előszó és a harmadik, visszatekintő fejezet), közvetetten pedig még a szerző által az előszóban „recenzeált”, Horányi Özséb tollából származó *Appendix* minden adata az olvasónak a szövegnyelvészet létrejöttével kapcsolatos ismereteit mélyíti.

A szövegnyelvészet, illetve szövegelmélet gondolatosságának kialakulásába és fejlődésmenetébe nyert bepillantáson túl a két tanulmány intellektuális feldolgozása érzékelteti az olvasóval, milyen utat járt be Petőfi S. János „a humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé” vezető úton.

Az első dolgozat *A nyelvi műalkotások elemzésének néhány aspektusa* címmel voltaképpen két tanulmány egymásra épülését mutatja. (Érdekes módon ez a szerkesztési elv ismétlődik a később ismertető második munkában is.) A szerző a költői műalkotások strukturális elemzéséből kiindulva jut el egy általánosabb, a nyelvi műalkotások egészére vonatkozó, globális elemzés körvonalazásához.

A költői alkotások strukturális nyelvi elemzéséhez Petőfi az általában vett nyelvi műalkotások strukturális elemzése felől közelít. A nyelvi műalkotás jelfogalomból kiinduló megragadásában a szerző megkülönböztet *jelölőt* (az adott formában és módon megjelenő valóság) és *jelöltet* (a lehetséges művészi közölnivaló).

A jelölő szempontjából vizsgált nyelvi műalkotásból feltárhatók annak lehetséges struktúrafajtái. A jelölőben megkülönböztethető szerkezeti összetevők számbavételével jut el Petőfi S. János a jelölő nyelvi formája tekintetében kötöttebb műalkotás, azaz a verses formájú nyelvi műalkotás fogalmához, mely e tekintetben szemben áll a művészi próza kevésbé kötött formájával.

A szerkezeti összetevők között kiemelt szerep jut az ún. *szűkebb értelemben vett szövegstruktúra* vizsgálatának. A szövegstruktúra két alkotórésze, nyelv-zeneire és nyelvire bontható. Az előző a szöveg hangzásszövetét, az utóbbi a lexiko-grammatikai jelentéssel bíró elemek láncait foglalja magában. A szövegstruktúra leírása e két komponens mint szerves egység hierarchikus és lineáris elrendeződésének, az ily módon létrejövő jelentéshálónak a feltárását célozza meg. Ebben a jelentéshálóban mutatkozik meg a tartalom és forma egysége.

Mivel a nyelvi műalkotás jelölő struktúráinak halmaza nem állítható elő (nem listázható és nem generálható), ezért a szövegstruktúra csakis komplex modellben válik leírhatóvá. Ezen modell leírásához kiindulópontként a szerző Chomsky generatív nyelvelméletét választja, az analízis és interpretáció műveletei kiegészülnek a szövegstruktúra leírását lehetővé tevő, a legmagasabb kompozícióegységtől az alsóbb szintek felé haladó deskripcióval.

A szövegstruktúra leírását közvetetten támogató analízist és interpretációt Petőfi 'színfalak mögötti operációk'-nak nevezi. Az elemzés és a tematikus struktúrát feltáró leírás során a műalkotáson kívül csak egyetlen rendszerre, a szóban forgó nyelv rendszerére kell figyelni. Interpretáció esetén a kommunikáció teljes rendszerét szükséges tekintetbe venni.

Az adott elemzés, interpretáció és leírás konkrét példákon való bemutatását követően a szerző kijelöli e három művelet kidolgozásának lépéseit, és felvázolja a nyelvi műalkotások jelölőstruktúrájának teljes elemzése felé teendő lépéseket.

A tanulmánykötetben idáig jutva az olvasó az *A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése* című második nagy egységet az előző szerkesztés folytatásának, az első részben megfogalmazott problematika kifejtésének tekinti.

Maga a szövegszignifikáció a jelek komplexusából összeálló szöveg jelölő és jelölt komponensei közötti jelölésrelációra vonatkozik. Ez a reláció a tanulmányban a kommunikációbeli szituációval kapcsolatos aspektusok oldaláról tárul elénk. Az előző tanulmányhoz hasonlóan itt is párhuzamosan építkezik a dolgozatot alkotó két rész: először a konstitutív tényezők rendszerét taglalja a szerző, ezt követően kerül sor a rendszer strukturális interpretációjára. Az interpretáció *deskriptív-explikatív* jellegű, azaz egyaránt megcélazza a jelölési struktúra létrehozását (ennyiben explicatív), valamint annak bemutatását (ennyiben pedig deskriptív).

A szerző megkülönböztet továbbá első és másod fokú interpretációt. A konstitutív tényezők rendszerének ismertetését Petőfi S. János rendkívül tömör és elvont, alapvetően formális és sematikus reprezentációval adja meg. A megértést és befogadást nagyban elősegíti a tanulmány második részét kitevő konkrét interpretálási kísérlet Giuseppe Ungaretti *Canto Beduino* című verse alapján.

Az első fokú interpretáció létrehozásának fő eleme az a *tipológiai bázis*, amely a kommunikációbeli szituáció és a szöveg tipológiájával kapcsolatos ismereteket tartalmazza. Ennek részei a szöveg megjelenési formája (vizuális) és a hozzá tartozó materiális/formális architektonika. A primernek nevezett vizuális imago mellett létrehozzuk a szöveghordozó (vehiculum) szekunder, akusztikus vagy auditív imagoját.

A materiális/formális architektonika elemzésekor a szerző elsősorban a notációra összpontosít. A notáció formális architektonikájában kétféle arculatot (lexikai, prózó-

diai és ritmikai arculat) különböztet meg. Ezeken belül feltárhatók mikro- és makroarchitektonikai szintek. A figura és a notáció formális architektonikájának egymásra vetítése adja a komplex architektonika reprezentációját. A teljes architektonika kompozicionális konnexitását a lexikai konnektív elemek, valamint a prozódiai és ritmikai organizáció hordozzák. A texturális konnexitás a figura és a notáció különféle szinteken megjelenő, ismétlődő összetevőiből építkezik. Mindezek alapján a szöveg szemantikai architektonikájának hordozója a fenti módon körvonalazott formális architektonika.

A formális architektonikához rendelhető *sensus designatus* megadásához alapvető fontosságú a lexikai mediális elemek *sensus designatus*ának elemzése. A lexikai mediális elemek *sensus designatus* alapján szemantikai mezők konstruálhatók. A kompozicionális kohézió alapanyaga ezekből a mezőkből és a koreferáló elemek láncolatából tevődik össze, a texturális kohézió pedig a *sensus designatus* jelleggel rendelkező elemek ismétlődésének köszönhető.

Az interpretáció lényeges eleme az a *relatum-imago* és *sensus referens* alkotta pár, amely a *sensus designatus*hoz rendelhető. Ennek megalkotásában műalkotások esetén különösen döntő jelentősége van a címnek, mely az általa dominált szövegrész interpretációját afféle makropropozícióként előre (esetleg többféle interpretáció hozzárendelését megengedve) meghatározza.

Fontos mozzanat ezzel összefüggésben a kontextualizálás, mely a lexikai mediális elemek referenciaindexekkel való ellátásában játszik szerepet. A kialakított kanonikus reprezentációkból jól formált kanonikus szövegek állnak elő. A jól formáltság előfeltétele, hogy a szövegben háromféle propozíció legyen meg: a performatív modális, a világalkotó és a deskriptív propozíció.

Az első fokú interpretáció eredménye tehát egy jelkomplexus. Ez az interpretáció akkor is teljes lehet, ha a befogadó úgy véli, hogy az adott anyagot (szöveget, vehiculumot) másod fokon is interpretálnia kell. A másod fokú interpretáció fő feladata az, hogy a fent eredményül kapott jelkomplexusból kiválassza a szimbolikusan interpretálható kifejezéseket. A másod fokú interpretáció műveletei, összetevői természetesen korrelálnak az első fokúéval. Ez esetben is megkülönböztethető a vehiculumban notáció és figura. Az egyes szövegtípusok esetén a másod fokú interpretációhoz is más-más matériákat, szinteket és elemeket kell a különféle műveletekhez kijelölni (más keretek és más szcenáriók rendelhetők pl. egy meséhez, mint egy novellához).

A másod fokú interpretáció szempontjából különösen fontos a hyperszöveg fogalma. A hyperszöveg a szimbolikusan interpretálandónak ítélt kifejezéseket hyperonymnek tekinthető megfelelőivel helyettesíti, amely a szöveg főszereplői közötti „releváns relációkat” megőrzi, de teret enged a főszereplők és a relációk tetszőleges „konkretizálásának”.

A másod fokú interpretáció (kevésbé részletezett) kivitelezésével a kötetben a fent említett vers kapcsán ismerkedhetünk meg. A metodológiával való konkrétabb tájékozódás érdekében érdemes a *Szemiotikai szövegtan* 2. számában közölt Örkény-novella interpretációját végigolvasni.

A két tanulmány egy kötetben való szereplése alkalmat nyújt egy rendkívül termékeny kutató gondolati gazdagságának, a szövegnyelvészet legtagabb horizontja felé törekvésének, a rendkívül szerteágazó ismereteket és felkészültséget követelő interdiszciplináris integrációs szándékának tudományos életútként való megismerésére. Remélhetőleg az olvasó, csatlakozva Petőfi S. Jánoshoz bízhat abban, hogy a felhalmozott elméleti anyag megvizsgálására, az elért eredmények ellenőrzésére, továbbgondolására

és esetleges gyakorlati hasznosítására sikerül olyan kutatógárdát megszervezni, amely működésével egy újabb periódusra ösztönzőleg hat a szerző szövegnyelvészeti vizsgálódásaihoz.

Fábricz Károly

Bolla Kálmán (szerk.): Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. Egyetemi Fonetikai Füzetek 4.
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 1991.
133 p.

Az Egyetemi Fonetikai Füzetek 4. kötete az ELTE Fonetikai Tanszéke által elindított EFF sorozatának újabb darabjaként látott napvilágot 1991-ben, Bolla Kálmán szerkesztésében.

Az első kötet — *Szép szóval igazat* (Budapest, 1988.) — témamegjelölése alatt olvashatjuk e sorozat életre hívásának célját—szándékát: „Szakmai segédlet és útmutató a pedagógusjelöltek országos Kazinczy-versenyéhez.” A kötet első fejezete az országos verseny tizenöt évéről ad rövid áttekintést, második egysége pedig a versenyekre való felkészüléshez nyújt segítséget különböző szövegek elemzésével.

Az EFF 2. kötetének — *Tiszta beszéd* (Budapest, 1989.) — szakmai programja a beszédészettudománynak és a magyar hangtan időszerű kérdéseinek a témaköréhez kapcsolódik.

A sorozatban harmadikként megjelenő *Studia in honorem K. Bolla* (Budapest, 1990.) Bolla Kálmán tudományos munkásságába enged bepillantást 60. születésnapja alkalmából, s a nyelvtudomány különböző területein elért kutatási eredményeket ismerteti meg a szakmai olvasóközönsséggel.

Az EFF legújabb, 4. kötete *Szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás* (Budapest, 1991.) címmel jelöli meg szűkebben vett témáját. A mintegy 130 oldal terjedelmű kiadvány két nagy fejezete egy-egy aktuális eseményről, versenyről ad rövid áttekintést, s a sorozatot elindító szándéknak megfelelően a legfrissebb elméleti kutatások eredményeit ismertető előadások anyagát közli.

1.1. A kötet első fejezetében az 1991. március 19–20-án Budapesten megrendezett „Egyetemi anyanyelvi napok” programjáról kapunk részletes tájékoztatást. Az „50. szép magyar beszéd” versenyt az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportja szervezte újjá. Földi Éva beszámolójából értesülhetünk arról, hogy a helyes kiejtés versenyt — az elmúlt évben először — retorikai és nyelvhelyességi feladatokkal is bővítették.

1.2. Az „Egyetemi anyanyelvi napok” szakmai programjában két előadás is szerepelt.

Benkő Loránd a kiejtési versenyek múltját idézi, és jelenét vizsgálja. Az 1939 óta — kisebb megszakításokkal — évente megrendezett versenyek jellegében a hetvenes évek elején következett be lényeges változás: a Művelődési Minisztérium az addigi Eötvös-egyetemi versenyeket az egyetem és főiskolák országos Kazinczy-versenyévé alakította. Egy két évvel ezelőtti minisztériumi döntés eredményeképpen pedig újabban vidéken, váltott színterekkel rendezik meg a döntőket.

E főhatósági intézkedés készítette az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportját arra, hogy ismét elindítsa-megrendezze az Eötvös-egyetemi kiejtési versenyt.

Benkő Loránd az „Egyetemi anyanyelvi napok” „szép magyar beszéd” versenyének színesebbé-gazdagabbá tételére ajánlja a versmondást és a nyelvjárásban beszélők vetélkedését, amely egyrészt a nyelvi esztétikumra, másrészt a magyar nyelv történeti fejlődésére irányítaná a nyelvművelők figyelmét.

Az EAN szakmai programjának részeként hangzott el Deme Lászlónak *Anyanyelvünk a változó társadalomban* címmel tartott előadása. A hatalmas időegységet átfogó gondolati összesség az anyanyelv jelzéseire figyelő nyelvész felelősségteljes következtetéseit, intését fogalmazza meg napjaink számára. A szerző az élet s a kommunikáció kezdetleges formáinak megjelenésétől napjainkig követi végig a társadalom nyelviségének és a nyelviség társadalmiságának létrejöttét, amely a beszéd, a nyelv, az anyanyelv kialakulásához vezetett. A legtágabb idődimenzióba helyezett történeti áttekintés eleven példákkal jelzi a kommunikáció egyre magasabb szintű változatait (puszta információszolgáltatás, önkifejezés, képszerű ábrázolás), azzal a nem titkolt szándékkal, hogy napjaink kommunikációs kultúrájának fokozódó elidegenedésére irányítsa figyelmünket, a vulgarizálódásra és az elbürokratizálódásra.

Az élő, eleven emberi kapcsolatok vannak eltűnőben. „A partnerkapcsolat elvére épülő *kommunikatív szándék*” (39) került veszélybe. Úgy tűnik, hogy a kommunikáció visszasüllyed a fejlődésnek korábbi szintjére, ahol az önkifejezés dominált, vagy ennél is visszább, a puszta információszolgáltatásig. A probléma gyökerét Deme László a humanitás hiányában látja, abban: „hogy a megnyilatkozó látóköréből kiesett a partner, a másik ember.” (40.)

A szerzőnek a jelenre vonatkozó végkövetkeztetése „a *mentális és morális rendszerváltást*” sürgetik, „hogy az ember visszatérjen végre az igazi társadalmisághoz, a valódi emberséghez.” (40–41.)

2.1. Az EFF 4. második fejezetében a felsőoktatási intézmények 19. Kazinczy-versenyéről olvashatjuk Kovács Dániel beszámolóját. Az 1991. április 4–5–6-án megrendezett országos döntő színhelye a gazdag szellemiségű Sárospatak volt. A Comenius Tanítóképző Főiskola adott otthont e háromnapos versengésnek.

A 19. Kazinczy-versenyt Gál Sándor, kassai magyar író nyitotta meg. Ünnepi köszöntőjében az anyanyelvhez való kötődésről vallott líraian. A verseny kötelező szövege, Cs. Szabó László *Őszi napok Patakon* című esszéjének részlete pedig Patak gazdag hagyományú műveltségét, szellemiségét villantotta fel.

2.2. A versenyhez kapcsolódó szakmai konferencia keretében négy előadást hallgathattak meg az érdeklődők.

Bolla Kálmánnak *A fonetika műhelyéből* című előadása a magyar leíró hangtan kutatásában szerzett újabb tapasztalatokról, tervekről, eredményekről és problémákról szólt. Az ELTE Fonetikai Tanszékén működő „team” munkájának eredményeként készült el például az utóbbi években: *A magyar hangtan válogatott bibliográfiája* (1971–1990) vagy a magyar beszédhangok atlaszának kézírata. A hangtani kézikönyvek, a számítógépes szoftverek s a videoösszeállítás a fonetika tanulmányozására az egyetemi oktatásban nagyon jól használhatók.

(Az „Egyetemes fonetikai hangszabvány” pl. beszédszintetizátor felhasználásával alkalmas a viszonyításul vett 24 mgh bármelyikének megszólaltatására, a fonetikus jelének és a röntgenogramjának a képernyőre rajzolására; a „Beszédinformáció” című program segítségével pedig tetszőleges ejtésformákat állíthatnak elő.)

Deme László a szöveg megszólaltatásának témakörével foglalkozott *A hangzásforma hírértéke — a hírérték hangzásformája* című előadásában. A szerző gondolat-

kifejtése és példái során arra a következtetésre jutunk, hogy „a kettős cím valójában egyazon jelenség kettős arcára utal (...) Ha így közelítjük: »A hangzásforma hírtéke«, azt vizsgáljuk: hogyan hat a hangzó szöveg a hallgatóra. Ha viszont így: »A hírték hangzásformája«, akkor azt nézzük: hogyan is kell a beszélőnek a hangoztatással segítenie a szöveg megértését” (79–80).

Az egyazon jelenség kettős arcára figyelve kell tehát a szövegnek a hangzásformáját visszaadni, azt, „amit az írás elvett tőle; azaz: a szöveget nem a *magunk* természetű, hanem a *maga* természetű szerint kell hangosítani; pontosabban: visszahangosítani (...)” (86). *Maga a szöveg a hangzás kulcsa.*

Wacha Imre *Tartalom, szöveg, szándék és hangzásforma harmóniája* címmel tartott előadásában a szöveg értő-értető megszólaltatásához ad a gyakorlati felkészülés során nagyon jól hasznosítható tanácsokat.

A szerzőt e kérdéskör részletesebb kifejtésére az a több évtizedes tapasztalat készítette, amelyet a Kazinczy-versenyeken szerzett. E versenyek legfőbb célja ugyanis „a szövegben rejlő gondolatoknak és mondanivalónak értő-értető megszólaltatása: tolmácsolása” (87).

Wacha Imre szerint azonban még a legjobbak is csak értelmesen hangzó mondatokat mondanak el. Ennek okát szövegszemléletünk hiányosságaihoz kell keresnünk.

A szerző Deme László gondolataiból kiindulva vizsgálja a beszélő és a hallgató viszonyát a szöveghez. Deme megállapításainak akusztikus következményeit veszi számba: a szövegegész felől indulva, el kell különítenünk egymástól szünettel, hang- és ritmusváltással a rész-egészeket; tovább haladva lefelé a rész-egészekben belül a rész-egységeket, majd a mondaton belüli különböző nyelvi egységeket. „Ez »hangban« is gondolkozva háromszor négy fokozatot jelent!” (93.)

S hogyan próbálkozhatunk mindezek után a szöveg tolmácsolásával?

A jó interpretáláshoz elengedhetetlenül fontos műveleteket néhány pontban foglalja össze a szerző (a szöveg mondanójának, szerkezetének megismerése, a szerző gondolkodásmódjának, mondatszerkesztési sajátosságainak feltárása, a szövegkohéziót biztosító nyelvi elemek felfedezése). S „persze nem árt” — teszi hozzá Wacha Imre mindehhez —, ha „(...) van némi nyelvi, irodalmi műveltségünk, némi szövegtani, grammatikai, fonetikai ismeretünk. S az sem árt, ha mindennek híjával vagyunk is, de van némi beleérző képességünk, logikánk, ritmusérzékünk és nyelvi készségünk, stílusérzékünk” (105).

A kötet végén helyet kapó *A hangzásforma akusztikus paraméterei* címmel megjelent cikkében Bolla Kálmán egy műszeres beszédakusztikai vizsgálat eredményeiről számol be.

A Wacha Imre felolvasásában hangszalagra vett Pázmány-szövegrészlet elemzési adatait: a beszédszakaszok idő-, dallam- és dinamikai paramétereit tanulmányozhatjuk az ábrákon.

A kötet végén kapott helyet Molnár Ildikónak a hibaelemzése, melyben a szegedi országos döntő kötelező szövegének — Illyés Gyula *Ady örökségéről* — a versenyzők általi megszólaltatását vizsgálja.

Molnár Ildikó szöveg- és interpretációelemzése segítséget, ötleteket ad a tanároknak és a versenyzőknek a felkészüléshez (pl. az intonációs eszközök árnyaltabb használatára kell nagyobb figyelmet fordítani), de hangsúlyozza azt is, hogy a szöveg szerkezetének, szövetének felfejtése nélkül tartalmatlanná válik a legszebb hangzású beszéd is. A szöveg jelentésének s a megszólaltatásnak, a hangzásnak a harmóniája jelentheti csak számunkra azt a nyelvi eszményt, amelynek megvalósításáért fáradozik az anyanyelvet ápolók egyre szélesedő tábora.

Befejezésül Gál Sándor ünnepi köszöntőjének részlete jelezze számunkra e fáradozás értelmét.

„(...) anyanyelvünk erejével minden szellemi érték birtokba vehető és tovább adható, ... benne és általa megújulhatunk és felemelkedhetünk” (61).

Nagy Éva

Petőfi S. János—Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben
Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém, 1992. 374 p.

A jelenlegi helyzetben, amikor egyre intenzívebb az érdeklődés mind a szövegkutatással, mind pedig a nyelvi-irodalmi nevelés korszerűsítésével kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések iránt, várakozással vesszük kézbe Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa könyvét, amely bevezet bennünket egy új szövegkonceptió, a szemiotikai textológia szemléletmódjába, elméletébe és elemzési gyakorlatába.

Szépirodalmi szövegek különböző megközelítései, gyakran újraalkotása során rajzolódik ki a könyv lapjain a multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció modellje, miközben egyre nyilvánvalóbbá válik előttünk, hogy a szövegek nem a nyelvi rendszer elemei, hanem a nyelvhasználatéi, hogy az eddigieknél sokkal nagyobb súlyt kell helyezni a paraverbális és a nem verbális elemek funkciójára, hogy minden interpretáció kölcsönhatás eredménye: az interpretálandó verbális objektum és az interpretátor interakciójáé és így tovább. A fent kiemelt gondolatokkal összefüggésben már az *Előszó*ban megfogalmazzák a szerzők: „(...) az idő megérett arra, hogy a költészet nyelvi és nem nyelvi vonatkozásait egyazon elmélet kereteiben vizsgáljuk (...) Meggyőződésünk továbbá, hogy nemcsak az irodalomtörténetileg helyesnek tartható versinterpretáció létrehozása a költészettel való iskolai vagy nem iskolai foglalkozás egyetlen célja, hanem személyes jellegű is (...) végül meggyőződésünk, hogy az olvasás, befogadás intenzívebbé tétele érdekében az eddig alig, vagy csak elenyésző mértékben használt módszereket is igénybe szabad és kell is vennünk.” (6.)

A három fő részből álló könyv — miként alcíme is mutatja — költői alkotások interpretatív megközelítésének kérdéseivel foglalkozik. Az első fejezet (*A versek és megközelítései*) Nemes Nagy Ágnes két versmeghatározási kísérletét veszi vizsgálat alá, s ennek nyomán egy olyan fogalomrendszer bontakozik ki, melynek elemeire minden verssel foglalkozó elméletnek szüksége lehet, s amelyhez meglehetősen közel áll a szemiotikai textológia fogalomrendszere.

A költő-esztéta gondolatainak kíséretében körvonalazzák a szerzők a költői művek két megközelítési módját: a dominánsan analitikus és a dominánsan szintetikus interpretációt (a könyv célja főként az utóbbi tárgyalása). A versekhez való közelítés e két útját természetesen nem szabad szigorúan elkülönítenünk egymástól: a dominánsan szintetikus (más szóval kreatív—produktív) megközelítési módot nem a dominánsan analitikus (más szóval analitikus—kreatív) helyett, hanem annak kiegészítéseként javasolják. A két interpretációtípus különbsége abban van, hogy míg az analitikus—kreatív megközelítésnél az interpretálandó szöveg vehiküluma a vele való foglalkozás kezdetétől az interpretátorok rendelkezésére áll, s az interpretatív műveleteket közvetlenül

ezen a vehikulumon hajt(hat)ják végre, addig a kreatív—produktív megközelítésnél az interpretálandó szöveg nem áll kezdettől fogva a verssel foglalkozók rendelkezésére, hanem először „ujjgyakorlatokat” végeznek a későbbi analitikus interpretáció megkönnyítése érdekében.

A kreatív—produktív megközelítési módnak három fő típusát különböztetjük meg: (1) egy vers antipatorikus megközelítése, (2) az adott verssel analóg vers létrehozása, (3) versek szabad létrehozása. Az ilyen jellegű versfeldolgozások nemcsak érdekesek és gondolkodtatók, hanem igen hasznosak, fokozzák azt az örömet, amit az irodalommal való foglalkozás jelent, táplálják a tanulóknál a nyelvi kreativitásukba vetett hitet, növelik a nyelv használatával kapcsolatos érzékenységet, erősítik a költői kompozícióelvelk felismerésének képességét, mélyítik az egyes szerzők céljának és szemléletmódjának megismerésére irányuló készséget, fejlesztik az olvasástechnikát és a helyesírást stb. (vö. 20).

Az első fejezetet — Nemes Nagy Ágnes *A formátlan* című versének kommentálásával — az analitikus—kreatív és a kreatív—produktív interpretációnak egyaránt alapját képező szemiotikai textológia fogalomrendszerének felvázolása zárja. E fogalomrendszer alkalmas arra, hogy (1) nyelvészeti és nem nyelvészeti szempontokat egyesítve egységes kerettel szolgáljon a megválaszolandó kérdésekhez, akármelyik megközelítési móddal kívánunk is közelíteni a versekhez, (2) terminusai megóvják használóikat attól, hogy azokhoz — akaratlanul és észrevétlenül — félrevezető következtetéseket társítsanak, (3) költői és nem költői szövegek formai és szemantikai felépítéselemzése, valamint jelentésinterpretációja hatékony eszközként működjék.

Ha az elméleti keret megismerése további kérdéseket vet föl az olvasóban a szemiotikai szövegtan fogalmi apparátusával kapcsolatban, a könyv második fejezete (*A vers mint többszörösen összetett felépítésű jelviszony*) ezeket sem hagyja megválaszolatlanul. A szerzők ugyanis egy lexikonszerű útikalauzt bocsátanak rendelkezésére, mellyel egyrészt a modell terminusainak ismeretét, másrészt a modell látásmódját kívánják elmélyíteni. Az egyes — már megismert és/vagy itt bevezetett és értelmezett — fogalmak szócikkeinek áttekinthető elrendezése lehetővé teszi, hogy az olvasó könnyen és gyorsan rátaláljon az őt aktuálisan foglalkoztató terminusokra, illetve az azokat megvilágító példákra. A szerzők a fogalmakhoz — könnyebb megragadásuk érdekében — ikonikus szimbólumokat is hozzárendeltek.

A második fejezet következő részében Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa nyolc vershez (Weöres Sándor: *Kockajáték*, Nagy László: *Árvácska sírverse*, Tamkó Sirató Károly: *Szélkiáltó*, Fábíán István: *én innét ki nem talállok*, Pilinszky János: *Őszi vázlat*, Áprily Lajos: *Ködös évszak előtt*, Nemes Nagy Ágnes: *Nyári rajz*, Rákos Sándor: *Olyan szép, olyan gyönyörű szép*) fűz analitikus interpretatív megjegyzéseket. A versek analitikus—kreatív kommentálása közben még egyszer összefoglalják az alkotás és a befogadás főbb állomásait, újra hangsúlyozva, hogy egy szöveg csupán potenciális jelentéshordozó: szövegelemzéskor voltaképpen egy lehetséges organizációt rendelünk hozzá (saját relevanciafelfogásunknak megfelelően).

E megjegyzések, kommentárok bevezetésül szolgálnak a következő fejezethez (*A vers „jelölő—jelölt” szerkezetének kreatív—produktív megközelítése*), amely a fenti versekre vonatkozóan zömmel tanulókkal elvégzetett kreatív—produktív gyakorlatok eredményeit mutatja be. A szerzők a gyakorlatokat a „jelölő—jelölt” viszony négy fő összetevője (a versek fizikai manifestációja, formai felépítése, nyelvi—szemantikai felépítése, valamint a versekben kifejezésre jutó tényállás-konfigurációk) köré csoportosítva demonstrálják. Sokoldalú szemléltetésük érdekében két versen valamennyi

gyakorlatot elvégeztettek, s az ezekből leszűrt tapasztalatok kiegészítéseképpen minden témakörben egy-egy további vers feldolgozására kerül sor.

Az egyes témakörök azonos metodikai felépítésűek: a gyakorlatok bemutatása minden esetben a „jelviszony” szóban forgó összetevőjének rövid leírásával és a vele kapcsolatos feladatok céljának rövid elemzésével kezdődik, majd a kísérlet eredményeinek leírása és kommentálása következik, végül ötleteket kapunk további feladatok elvégzésére. A fejezet végén a kreatív—produktív versmegközelítési mód komplexebb, több kreatív művelet egyidejű elvégzését igénylő típusára találunk példákat.

A könyv *Utószavában* néhány összefoglaló megjegyzést tesznek a szerzők, továbbá felvázolják módszerük finomításának lehetséges irányait, rávilágítva arra, amit a szemiotikai textológia a továbbiakban nyújthat mind a kreatív—produktív, mind az analitikus—kreatív versmegközelítést illetően.

S ha az olvasó egyetért ezzel a módszerrel, ha kedve támad arra, hogy akár az oktatásban, akár 'csak' társas szórakozásként kipróbálja, a szerzők nem hagyják magára. A könyv végén álló *Antológiában* tizenöt költő negyvenöt versét gyűjtötték össze — mintegy ajánlatképpen — kreatív—produktív gyakorlatok végzésére, végeztetésére. A gyakorlatok mindegyike ugyan nem végezhető el valamennyi verssel, de az antológia használójának munkáját megkönnyíti, hogy a versek mellett ott találja a feldolgozásukhoz javasolt gyakorlattípusok azonosító számát.

A könyvet az alkalmazott terminus technicusok alfabetikus jegyzéke, az *Index* zárja, megkönnyítve a kulcsfogalmak visszakeresését. A további tájékozódást az egyes fejezetek végén álló bibliográfiai ajánlás segíti.

Kiss Andrea

Irodalom

Vass László, *Nyr.* 116. (1992.) 4. 474—476.

Rácz Endre: Mondatgrammatika és szöveggrammatika

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kiadványa, *Linguistica — Series C — Relations*, 6. Budapest, 1992. 15 p.

Rácz Endre tanulmánya kiválóan szemlélteti a tudományfejlődés egyik formációját, amelyben rég ismert tények összekapcsolásával a kutató új, speciális jegyet ismer fel. Az egyéni érdem szempontjából persze nem mellékes, hogy felismerése váltja-e majd ki az addig fel sem tett kérdést, vagy pedig már a válasz keresése vezette őt el a rég ismert tények új összekapcsolásához. Ilyen értelemben az érdem Rácz Endréé, de még előtte is a magyar nyelv, amely a mennyiségjelzős főnév és a gyűjtőnév mellett alaki egyeztetést ír elő a mondategységben (pl. *Sok fiú jött.*); ha viszont „az efféle szerkezetű mondatokhoz egy újabb mondat kapcsolódik (vagyis az addigi önálló mondat egy szöveg részévé válik — B. I.), amelybe implicit alanyként az előző mondat alanya értendő, érvénybe lép az értelmi egyeztetés (*Sok fiú jött ki a pályára. Megnézték a mérkőzést*)” (2).

E kétféle, vagyis az alaki, valamint az értelmi egyeztetés a magyar gram-

matikaírás kezdetétől ismeretes; miként az is, hogy ami ebben az általánosabbhoz (pl. az indogermán nyelvekhez) képest magyar sajátosság, az a mondategységen belüli alaki egyeztetés, azaz mondatgrammatikai jelenség. Ebből itt azonban mégis a szöveggrammatika „húz hasznót”. A két tartomány (a mondat, illetőleg a szöveg) kétféle (alaki, illetőleg értelmi) egyeztetése az egyetlen „speciális jegy” (2), amely értelmet ad az önálló, vagyis a mondatgrammatikától elkülönített szöveggrammatikának. Legalábbis az olyan szöveggrammatikának, amelyen nem a szöveg egészét, hanem az egyes mondatokat szöveggé összefűző eszközök, kategóriák kutatását (feltárását, összegyűjtését, rendszerezését stb.) értik.

Rácz Endre tanulmánya eredetileg előadásként hangzott el az MTA Nyelvtudományi Intézetében 1990. október 20-án. Két kérdést vizsgál. Egyiket („az értelmi egyeztetés a mondatban és a szövegben”) rövidebben, mivel ezt könyvében Rácz Endre gazdagon tárgyalja (*Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 146–233); a másik kérdés részletesebb megválaszolása („az anaforikus névmásoknak, illetőleg a főmondatbeli utalószóknak a viszonya”) ebben a kiadványban jelenik meg először.

E két kérdés tárgyalása előtt Rácz Endre a szöveggrammatika egészéről ad lényegi jellemzést. Megállapítja, hogy „szöveggrammatikáról kétféle értelemben beszélhetünk” (1). Egyrészt vizsgálhatjuk a szöveg egészének mint jelkomplexumnak a grammatikáját, miként Dijk, Lang, Petőfi, Rieser stb.; másrészt „szöveggrammatikának nevezhetjük azoknak a grammatikai eszközöknek, kategóriáknak a kutatását, amelyeknek segítségével a mondatokat szöveggé fűzzük össze”. A szokásosan ide sorolt eszközök, vagyis a névelőhasználat, az anafora, a névmásítás; az ellipszis és az egyeztetés; a kötőszók; az igemódok és az igeidők használata; a mondatok téma—rémtagolása, valamint az előfeltevések felsorolása után Rácz Endre ide tartozó tárgynak tekinti az idézést és a vendégszövegeket is. A tárgyának vázlatos áttekintésével jellemzett szöveggrammatika-felfogáshoz kapcsolódik Rácz Endre. Nem csupán kiégszíti a szövegkonexió felsorolt eszközeit, hanem ezek részletes vizsgálatával segít megvilágítani, s a mondatgrammatikától elkülöníteni a tárgyával: vagyis az eszközeinek felsorolásával jellemzett szöveggrammatikát.

Rácz Endre tanulmánya két kérdést vizsgál.

Az értelmi egyeztetés a mondatban és a szövegben. Az értelmi egyeztetés az új szövegmondatban kötelező, az összetett mondatban választható, az egyszerű mondatban tilos.

Sok fiú jött ki a pályára. Megnézték a mérkőzést.

Sok fiú jött ki a pályára és megnézték/megnézte a mérkőzést.

Sok fiú jött ki a pályára, hogy megnézzék/megnézzék a mérkőzést.

* *Sok fiú megnézték a mérkőzést.*

„Tehát az értelmi egyeztetéssel — vonja le a következtetést Rácz Endre — a magyar nyelv olyan sajátosságokat mutat fel, amelyek tekintetében a mondaton belüli egyeztetés szabályai elkülöníthetők a mondatok közötti, azaz a szövegszintű egyeztetés szabályaitól, vagyis nem a mondatgrammatikai szabályoknak a változatlan működésével állunk szemben a mondatoknak szöveggé fűzésekor. Joggal mondhatjuk tehát, hogy ezek nem a mondatgrammatikának, hanem az előadás által jellemzett, értelmezett szöveggrammatikának a szabályai.” (4.)

Második kérdésként Rácz Endre a főmondatbeli utalószó használatát vizsgálja az anaforával és a kataforával összefüggésben. Hogy itt a szövegbeli utalórendszernek a

koreferencián alapuló két fontos eszközéről van szó, már a bevezető példa meggyőzően szemlélteti. A kataforikus szerepű *ez* mutató névmás postcedense a *pusztuló fáját*; az anaforikus szerepű személyes névmás — az alábbi részletből hiányzó — antecedense először a vers címében jelenik meg (Arany: *Széchenyi emlékezete*):

Midőn magát *ez* nem tudá szeretni,
Ő megszerette *pusztuló fáját*.

Az utalósót Rácz Endre — mások nyomán — mint grammatizálódott (mondatgrammatikai szerepre lefoglalt) anaforikus, kataforikus névmásként vizsgálja. A mondatgrammatikai (utalószó) szerepkörre — a magyarban — a kataforikus irány foglaldott le; a visszautaló (anaforikus) irány jobbra a szövegszervező szerepkörben maradt meg. Ezek együttes előfordulásaiban is elkülöníthető kétféle szerepét részletezően mutatja be a tanulmány.

A mondatgrammatika—szöveggrammatika vonatkozásában megemlíti Rácz Endre a tárgyas ragozást is mint olyan eszközt, amely hozzájárulhat a magyar szövegmondatok összekapcsolásához; s így e három grammatikai eszközzel végül Rácz Endre kettős célt valósít meg. Egyik annak bizonyítása, hogy van értelme magyar szöveggrammatikáról beszélni; másik annak szemléltetése, hogy a konnexitás eszközei — miként a mondatgrammatikai eszközök a leíró nyelvtenban — elkülönített módon is vizsgálhatók.

Ha mindez — s ezt már a recenziens fűzi hozzá — elkülöníthető is a szöveg egészének mint jelkomplexumnak a vizsgálatától, a szövegtudomány adott feladatában (vagy tudománytörténeti szakaszában) bizonyára egyesül is azzal.

Békési Imre

Irodalom

Elekfi László, *MNy*. LXXXVIII. (1992.) 4. 488—493.

A Világirodalmi Lexikon tizennegyedik kötetének 'szöveg'-szócikkeihez

Főszerk.: Szerdahelyi István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 878 p. 707—729

A magyar irodalomtudomány eddig alighanem legnagyobb szabású kollektív vállalkozása, a *Világirodalmi Lexikon*, melyet a szerkesztők szándékával (is) egybehangzóan méltán tekinthetünk nemcsak 'kultúrtörténeti adattárnak', kézikönyvnek, hanem a 'nemzet szellemi arca tükrének, formálójának' is, közelmúltban megjelent tizennegyedik kötete mintegy 43 'szöveg'-szócikket tartalmaz. E fogalmi szócikkek (s a hozzájuk kapcsolódó formai és tartalmi utaló címszók) a szövegvizsgálatokban érdekelt (rész)diszciplínák egységes szemléletében nyújtanak átfogó képet a szövegtudomány (szövegtan) tárgyáról, legfontosabb fogalmairól, történetileg kialakult kategóriáiról, továbbá céljairól és módszereiről.

A kötet 'szöveg' terminus technicusai (a tartalmi utalóktól itt eltekintve) a következők: *szöveg*, *szövegállandóság*, *szövegbetoldás*, *szövegdiszkrét*, *szövegkevi-*

valens, szövegelemzés, szövegelmélet, szövegemlék, szövegértelmezés, szövegfajták, szövegfilológia, szöveg-genotípus, szöveggondozás, szöveggrammatika, szöveggyűjtemény, szöveghagyományozás, szöveghajtogatás, szöveggönyv, szöveggörnyezet, szövegkorrekció, szövegköziség, szövegközpontúság, szövegkritika, szöveglap, szövegmágia, szövegmagyarázat, szövegminimum, szövegmű, szövegnyelvészet, szövegontológia, szövegszefűggség, szövegrejtés, szövegritmus, szövegromlás, szövegszeletelés, szövegszemantika, szövegszemiotika, szövegszerkezet, szövegtan, szövegtípusok, szövegtörténet, szövegváltozat, szövegvers (Bojtár Endre, Deme László, Dienes László, Horváth János, Hoványi János, Jákfalvi Magdolna, Kassai György, Kovács Endre, Martinkó András, Staud Géza, Szerdahelyi István, Terts István és Voigt Vilmos tollából).

A szövegnyelvészetről a következőket olvashatjuk (721—722):

szövegnyelvészet: a nyelvtudomány azon ága, amelyik a → *performancia* során létrejött különböző → *szövegfajtákkal* (saussure-i terminológiával: a *parole*-lal) foglalkozik, hogy a mindenkori *textualitás* („szövegiség”) ismérveit megállapítsa. (Szemben a nyelvi rendszer, a *langue* szabályait leíró *szintaxissal*, *fonológiával* és *szemantikával*.) Kutatási körébe tartoznak továbbá a különböző szövegek állandó ismertetőjegyei, a tematikus koncepciók, a szövegek előállításának intencionálisan irányított kiválasztási és összekapcsolási technikái, az eltérő beszéd- és szövegtípusok, a nyelvi elemek szemantikai értékei a mindenkori kontextusban, a szövegkonstituáló szabályok, stilisztikai értékek, az optikai és akusztikai kísérő jelzések (gesztus, hangsúly, hanglejtés), valamint a társadalmi meghatározottságok és korlátozások, életrajzi és pszichikai összetevők és a kommunikációs környezet (a partnerkapcsolatok) vonatkozó kérdései. ° (→ *irodalom és nyelvtudomány*) ° Irod.: W. Dressler — S. Schmidt: *Textlinguistik* (1973); *Lektürekolleg zur Textlinguistik* (1974); W. Dressler: *Einführung in die Textlinguistik* (1974); T. Silman: *Probleme der Textlinguistik* (1977); H. Kalverkämper: *Orientierung zur Textlinguistik* (1981); Szabó Z.: *Szövegnyelvészet és stilszintika* (1988).

Martinkó András

A szövegszemantika fogalmát továbbá így explikálja a kézikönyv (723):

szövegszemantika: a szöveg jelentéstana, ill. ennek vizsgálata. Már a → *szöveggondozás* és általában a → *textológia* számára is nélkülözhetetlen a szövegnek és egyes részeinek jelentés-tanilag pontos megértése. Az egyes művek értelmezése is ilyen alapon történik. Minthogy a mű → *szerkezete* (motívumainak sorrendje, a szereplők rendszere, az olyan formai tagoló-dások, mint a fejezet, felvonás, sőt strófa stb.) jelentéstani szempontból is döntő fontosságú, az egész szöveg szemantikájának feltárása egyszersmind a strukturális és formai vonásokat is érinti. Mind a nyelvtudományi, mind az irodalomtudományi → *szövegelmélet* ezért elsősorban az irodalmi mű sajátos szemantikáját mutatja be. Elméletileg az irodalmi mű *ontológiája*, a *fenomenológiai* vizsgálat eredményei jelzik a szöveg jelentésére vonatkozó legmagasabb rendű általánosításokat. A → *szövegszemiotika* ehhez képest a szöveget egészében és részeiben jelként fogja fel, így értelmezi. Ennek különböző eljárásai, kutatási módszerei lehetségesek, és az egyes iskolákhoz tartozó kutatók gyakran igen különböző vizsgálatokat sorolnak ide. ° (→ *szemantika*)

Voigt Vilmos

A címszólista és a szemléltetésül idézett szócikkek remélhetőleg kellőképpen mutatják mind a lexikon témakezelését, mind pedig a fogalmi feldolgozás belső strukturáltságát. S ezekkel együtt azt is, hogy e nagy jelentőségű enciklopedikus-összegző mű tájékoztató-orientáló funkciójának maradéktalanul eleget tesz. A bővebb, valamennyi aspektusra kiterjedő, részletezőbb és árnyaltabb feldolgozás már nyilvánvalóan a szóban forgó diszciplína, a szövegtan, szövegnyelvészet feladata.

Vass László

A nyelvi alkotóerő próbái. Hernádi Sándor munkásságáról

Ha az eddig napvilágot látott műveit egyetlen könyvbe kellene összegyűjteni, a hatalmas terjedelem miatt ez megoldhatatlan feladat lenne. Pedig a művek tartalma nagyon is egységes, hiszen mind-mind ugyanarról szólnak, a magyar nyelvről, annak végtelen gazdagságáról és szépségéről.

Ha csupán az ő írásaival töltenék meg egy elképzelt nyelvi folyóiratot, az nemcsak a benne foglalt írások mennyisége miatt volna hosszú életű, hanem azért is, mert az olvasók újra meg újra igényelnék annak sokarcúságát, témagazdagságát, hogy rabul ejtse őket az írások szórakoztató játékossága, kreativitásra, nyelvi igényességre készítő ereje.

Könyv? Folyóirat? A szerző számára mindez lényegtelen, csak a gondolat, az igényes alkotás a fontos. Olyan alkotás, amely egyszerre szól a nyelvművelő nyelvésznek, irodalmárnak; haszonnal forgathatja az anyanyelvet tanító tanár; lebilincselő szellemi élményt nyújt az érdeklődő laikusnak; izgalmas és tanulságos nyelvi próbák elé állítja az iskolást; örömet szerez a „csupán” tartalmas szórakozásra vágyó felnőttnek, kamasznak és gyermeknek. Alkotások, amelyek így vagy úgy, de mindenképpen hatnak ránk, s tovább élnek bennünk; alkotások, amelyeknek szerzője (tovább alig titkolható) Hernádi Sándor.

Termékeny, már évtizedekkel mérhető munkásságának ideje alatt számos sikeres tankönyvet, tanári kézikönyvet, nyelvtani tanulmányt, főiskolai jegyzetet írt, amelyek a maguk idejében mind korszerű és előremutató írások voltak.

Természetüknél fogva legmaradandóbb munkái azonban a nyelvművelés elméletét és gyakorlatát szolgáló, valamint az anyanyelvi nevelés egészét átfogó, nyelvi képességfejlesztésre irányuló könyvek, tanulmányok.

Ez utóbbiak mind beszédes példái annak, milyen égetően szükséges, hogy egy kiválóan felkészült, a nyelvet fölényesen birtokló nyelvész jól ismerje a nyelvi gyakorlatot. Fontos, hogy közvetlenül is részese és ösztönzője legyen a mindennapi nyelvhasználat örömeinek; s hogy kézzelfogható, gyakorlatközpontú nyelvi útmutatást adjon az azt igénylők számára.

Hernádi Sándor ilyen igényű írásai különösen a 70-es évektől kezdve jelentek meg egyre számosabban: *Helyesen, szépen magyarul. Kis nyelvművelő az általános iskolák számára.* 1971.; *Írjuk, mondjuk helyesen!* 1972.; *A helyesírás tanításának problémái.* 1973.; *Helyesírási önképző.* 1978.; *Stílusiskola.* 1978.

A 80-as években pedig folyamatosan, évente lepi meg olvasóit egyre érettebb s értékesebb munkáival: *Nyelvédesanyánk.* (Grétsy Lászlóval közös szerkesztésben) 1980.; *Szó-beszéd.* Képzelt nyelvi folyóirat. 1981.; *Nyelvi próbák.* 1982.; *Kis magyar helyesírás.* 1984.; *Elmondani nem is nehéz. Szövege(d)zés szóban és írásban.* 1984.; *A helyesírási készség fejlesztése.* 1987.; *Szórakoztató szóra készítő. A szép magyar beszéd.* 1987.; *Szópárbaj.* 1988.

Ezek a méltán népszerű anyanyelvi ismeretterjesztő művek egytől-egyig ma is kifogyhatatlan ötletességükkel és frissességük erejével hódítják meg olvasóikat. Erről tanúskodnak legújabb írásai is: *Az olvasás bűvésze.* 1989.; *Mondd mondatban! Kifejzési önképző.* 1991.

Mindkét könyv egy új, még egészen fiatal, de dinamikusan fejlődő tudomány, a szövegtan gyakorlatának világába, a szövegismeret eddig felderítetlen berkeibe, a szövegszemlélet járatlan ösvényeire csalogatja az olvasót. Az egyik úgy, hogy a képzelet varázslatos kalandjait ígérő szövegjátékokkal kecsegtet, a másik pedig úgy,

hogy a tömörebb, színesebb és hatásosabb gondolat kifejezés, mondat szerkesztés fortélyainak gazdag választékát kínálja.

Az *Olvasás művészete* valóban olvasni tanít, de nem a hagyományos értelemben, hanem úgy, hogy a könyvben közölt szépirodalmi szövegek, szövegrészek szerkesztési elveire is felhívja a figyelmet.

Ténylegesen úgy irányítja a szövegértelmezést, hogy az olvasó maga tárja fel a szerkesztési elvekről árulkodó mozzanatokat. Ugyanazon szövegnek a szerző által közölt változatait összevetve, arra is alkalom adódik, hogy a részletek összefüggésének rendjére és rendszerére is fény derüljön. S hogy kellőképpen figyelt-e az olvasó a kifejezett tartalom és a nyelvi megformáltság kapcsolatának rejtelmeire, próbát is tehet. A „Végjátékos úr-olvasás” című fejezet ugyanis lehetőséget kínál az előzmények szellemében való beleéléses befejezésre. Az „olvasás” így észrevétlenül szövegalkotássá válik. S ha már túljutottunk az „Értelmezés látványosan” című fejezeten, nem okoz nehézséget a „Formálgatás művészkedve” (2. fejezet) sem. Itt a szöveg(ek) eredetije mellett koholt, úgynevezett árnyékszöveg(ek)et találunk, s ha ezeket gondosan egybevetjük, kiderül, miféle műveletek eredményezték a kísérleti változásokat, „hogyan lett a cserebogár”.

A szövegértés és szövegalkotás bonyolult műveleteit játékos könnyedségű kedvveléssé varázsoló értékes fejezeteket a könyv végén található „Kulcs” teszi teljessé.

A választékosabb és igényesebb nyelvi tevékenységre felszólító *Mondd mondatban!* című könyvet bevallottan kifejezési önképzőnek szánta a szerző. Nem titkolja azt sem, hogy ezúttal nagyobb erőfeszítést igénylő, a szerkesztési módok, eljárások birtokbavételét célzó tanulásra invitál.

Nem tankönyv, nem kézikönyv, nem példatár, de mindezen funkcióknak külön-külön és együttesen is eleget tevő alkotás ez az „önképző”.

A gondolkodás és a nyelv jól ismert összefüggéséből a szerző azt a tételt emeli ki — s avatja beszédművelő munkájának tárgyává —, mely szerint ugyanannak a gondolatnak a kifejezésére igen sok variációs lehetőséget kínál a nyelv.

Ezt olvashatjuk a könyvet bevezető „Útbaigazító” részben is: „A megadottól eltérő formát keresni a gondolatnak, minél több módon tárni mások elé ugyanazt a gondolatot: közös célja mindegyik fejezetnek.”

A „Többféleképpen: kifejezőbben” című rész útmutatásokat, magyarázatot és megoldási kulcsot is magában foglaló mondattranszformációs műveleteket tartalmaz.

„Az összefogottabban...” kezdetű fejezet pedig a legkülönbözőbb szerkezetű mondatok tömörítési példasorával s odaillő feladataival nevel a választékos beszédre. Az ezt követő részegységek a mellérendelést kerülő, a részletezőbb megfogalmazású és a kevésbé grammatizált mondatváltozatok kommunikációs szerepével ismertetik meg az olvasót. A szerző külön fejezetet szentel az alárendelés stilisztikai szabályainak, a kihagyásos és közbevetéses szerkezetek különböző beszédhelyzetekben való felhasználhatóságának.

A fejezetek sorát a „Léptékről léptékre” című rész zárja, amely összefoglalás-képpen a kisebb és nagyobb léptékű szövegalkotás változatait tárja elénk.

Bizonyos, hogy aki figyelemmel járja végig ezt az önképző iskolát, nem fog csalatkozni, mert az így megismert szerkesztési technikák felhasználásával színesebb, választékosabb beszédkészségre tehet szert.

Annak reményében várjuk Hernádi Sándor új és még újabb értékes írásait, hogy vele együtt mondhassuk ismét a Déry Tibortól kölcsönzött szavakat: „(...) munkámban a legjobb szórakozást általában mondataim szövése szerzi. Aprólékos bíbelődésnek látszik, holott valójában az alkotóerő próbája...”

Szabó Ferenc

Hans Gatti: Schüller machen Gedichte. Ein Praxisbericht mit vielen Anregungen und Beispielen

Freiburg im Breisgau, Verlag Herder, 1979. 145 p.

0. A szerző — aki csaknem egy évtizedig foglalkozott a versek kreatív megközelítésével a magyar általános iskola felső tagozatának megfelelő német iskola-típusban, és akinek központi érdeklődése a pedagógia (közelebbről a tanórák megszer-vezése) — könyvében saját pedagógiai tapasztalatairól számol be.

A könyv felépítése a következő: *Általános bevezetés; Anticipatorikus versalkotás; Analóg versalkotás; Szabad versalkotás* — ahol az utóbbi három fő fejezet az 5-től a 9. osztályokra való bontásban hoz példákat a szóban forgó versalkotás-típusra, tárgyalva mind az egyes feladatok pedagógiai előkészítését, mind a feladatok megoldását. Itt elsősorban az *Általános bevezetéssel* és az *anticipatorikus versalkotást* tárgyaló részzel kívánok foglalkozni.

1. Az *általános bevezető* részben a szerző az osztrák (konkrét) költőt, Ernst Jandlot idézi, aki egy alkalommal a versek iskolai oktatásának kérdésével foglalkozva a következőket mondta:

A versekkel való foglalkozás (...) nem teljes értékű tapasztalat marad, ha a tanulókat nem buzdítja a tanár oly korán, amilyen korán csak lehetséges — s ez sohase történhet elég korán — ezeknek a 'mesterséges formák'-nak a mindennapi nyelvi anyagból való létrehozására, ahogy ez az angolszász országokban már az elemi iskolában megtörténik. (9.)

Ezután azt az iskolát írja le, ahol ő a könyvben bemutatott módszereket alkalmazta 1968 és 1978 között. A Freiburg egyik külvárosában található iskola leírásával egyrészt annak bemutatása a célja, hogy a kreatív szöveg megközelítés nem igényel különösen képzett tanulóréteget, másrészt és talán mindenekelőtt annak hangsúlyozása, hogy a kreatív foglalkozás olyan tanulók eredményes 'személyiségformálásához' is hozzájárul, akik különféle problémákkal küszködnek — s talán nagyobb mértékben járul hozzá ahhoz, mint a hagyományos oktatási formák.

Ami a kreatív szöveg megközelítés alkalmazásával kapcsolatos oktatási célokat illeti, azokat Gatti — különböző szerzőkre való hivatkozás alapján — a következőkben látja:

1. az irodalommal való foglalkozás örömeinek fokozása;
2. a nyelvi kreativitásba vetett hit erősítése;
3. a nyelvvel kapcsolatos érzékenység és a kifejezőkészség fejlesztése;
4. a költői szövegek kompozíciós elvei felismerésére vonatkozó képesség kialakítása;
5. a költők álláspontjai és céljai iránti nagyobb megértés megteremtése;
6. a saját szövegek kritikai elemzésére irányuló készség felébresztése;
7. hozzájárulás az olvasási technika és a helyesírási készség javításához.

(Itt szeretném megemlíteni, hogy ezeket a célokat a Benkes Zsuzsával írott *Elkaldódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben* [Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat, Veszprém, 1992.] című könyvünkben röviden mi is tárgyaltuk.)

A kreatív szövegmegeközelítésnek szentelt órák *tartalmi* aspektusával kapcsolatban a szerző hangsúlyozza, hogy

Miként senkiben sem fogamzانا meg az az abszurd gondolat, hogy a művészetek, a zene és a sport iskolai oktatása keretében Cézanne, Caruso vagy Komanecsi teljesítményével összemérhető teljesítményt követeljen meg, a tanulók költői produkcióit sem szabad a nagy költők elérhetetlen mintaképehez mérni. A tanulói teljesítményeknek megvan a maguk sajátos dimenziója. Maga a foglalkozás és a törekvés, amely annak során láthatóvá válik, az esetek többségében fontosabb, mint az eredményül létrehozott 'mű'. A tanuló ezeknek a foglalkozásoknak a során oly közvetlen kapcsolatba kerül a nyelvvel, mint soha máskor; saját tevékenysége által halmoz fel tudást, ismereteket saját tapasztalatai közvetítésével tesz szert. (21.)

Ami a *módszereket* illeti, Gatti a már jelzett három kreatív megközelítésmód között tesz különbséget, és a következő három dolgot emeli ki:

- egyik mód sem helyettesíti, hanem kiegészíti a hagyományosan ismert szövegmegeközelítés formáit;
- alkalmazásuk lehetővé teszi a hagyományos módszerek rutinszerű alkalmazásából származó 'elfáradás' elkerülését azáltal, hogy az 'alkotási folyamat' közvetlen közelébe vezet; és végül
- alkalmazásuk lehetőséget ad az osztály valamennyi tagját megmozgatni képes munkára és vitákra.

2. *Anticipatorikus versalkotás*nak a szerző azt a versmegeközelítési módot nevezi, amelynek során a tanulók meghatározott tartalmi és formai kritériumok alapján saját szövegeket hoznak létre; azt a verset, amelyből ezeket a kritériumokat a tanár elvonatkoztatta, elemzésre csak ez után az önálló kreatív munka után kapják kézhez. Jólehet e kreatív munka alapjául nem minden vers egyformán alkalmas, Gatti csak ezt a fajta megközelítést tárgyalja az 'anticipatorikus' megjelölés alatt. (Egy másik fajta anticipatorikus megközelítésként megemlíti azonban az úgynevezett 'szövegkombinációt' — versek 'újraalkotási kísérleteit' összekevert soraikból.)

Az anticipatorikus versmegeközelítés alkalmazása során azt tapasztalta, hogy

Nem kevés tanuló, aki különben passzívan, unalommal, nemegyszer agresszív kedvtelenséggel vett részt az órákon, és teljesítménye szerint az osztály utolsó harmadához tartozott, gyakran ragyogó gondolatokkal ejtette ámulatba. Szabadon, belsőleg oldottan, minden osztályzat-félelemtől mentesen olyan produkciókat hoztak létre, olyan kreatív ötletekkel és kritikai kérdésekkel álltak elő, amilyeneket tőlük korábban elképzelhetetlennek tartott. (25.)

Mielőtt az elvégzett feladatok bemutatására térne, általános alapelvként leszögezi, hogy (a) a tanárnak a tanulók kreatív munkájába nem szabad 'alakító' módon beavatkoznia, mert adott esetben az egyértelműen hibás eredményeket a későbbi elemzés során nagyobb haszonnal lehet felhasználni, mint a hibátlanokat vagy a kevés hibával rendelkezőket; és hogy (b) az anticipatorikus megközelítés több esetben az analóggal eredményesen kombinálható.

A továbbiakban az 5—9. osztályok mindegyikéhez egy-egy példát kívánok bemutatni szemléltetésül. Céloom csupán a globális tájékoztatás, egy-egy példa kimerítő tárgyalására egy rövid recenzió nem ad lehetőséget.

5. osztály

Cél: Ernst Jandl *ottos mops* című játékos versének tárgyalása. (Lásd itt T1.)

Az első órán a tanár felírja a táblára a vers első sorát (*ottos mops trotz*), majd a tanulókkal az ábécé valamennyi magánhangzójára hasonló mondatokat alkottat. Ennek során olyan mondatok születnek, mint

Adams Aal malt.

Marthas Schaf schnarcht.

Karls Hahn tanzt.

Helenes Ente bettelt.

Peters Pferd meckert.

Gretels Schnecke rennt.

A második órán a tanár bemutatja Ernst Jandl versét, megtárgyalja a tanulókkal annak játékszabályait, majd azzal analóg szövegek létrehozása kéri őket. A tanulók produkcióiból álljon itt szemléltetésül csupán egyetlen (lásd T1/&).

6. osztály

Cél: Joachim Ringelnatz *Kindersand* című versének tárgyalása. (Lásd itt T2.)

Az első (kettős) órán a tanár felírja a négy elem (föld, víz, levegő, tűz) nevét a táblára, és mindegyikhez gyűjtet azokhoz asszociatív kapcsolható főneveket, mellékneveket és igéket. Ezután a következő instrukciót adja a tanulóknak: Válasszatok ki valamelyik oszlopból egy főnevet, és írjatok ahhoz egy kis történetet, de ne 'fogalmazás' formában, hanem rövid verssorokat alkalmazva. Történeteket kezdjétek a „Das Schönste für mich ist...” vagy a „Das Schlimmste für mich ist...” formulával, rímelnetek nem kell. — Miután az óra vége felé egy-két tanulói produkciót meghallgatott és megbeszélte az osztály, a létrehozott versek 'letisztázását' kapták a tanulók házi feladatul.

A második órán további versek megtárgyalására, majd Ringelnatz versének elemzésére került sor. A tanulói produkciók közül álljon itt szemléltetésül a *Regen* című (lásd T2/&).

7. osztály

Cél: Mary Ellen Solt konkrét költeményének (*FORSYTHIA*) tárgyalása. (Lásd itt T3.)

Az első óra egy szerepjátékkal kezdődik. Egy 'dohányzó' és egy 'nem dohányzó' beszélgetnek a dohányzás előnyeiről és hátrányairól. Ezután a tanár felírja a „ZIGARETTE” szót a táblára, és a következő feladatot fogalmazza meg: Rövidítsétek meg ezt a szót fokozatosan egy-egy betűvel — miként a cigaretta is egyre rövidebb lesz, amikor valaki szívja —, és a levágott betűt használjátok fel egy-egy, az itt tárgyalt témához kapcsolódó szó vagy mondat kezdőbetűjeként.

A második órán más bevezető gyakorlat elvégzésére kerül sor.

A harmadik órán a tanulók kézhez kapják és elemzik Mary Ellen Solt versét.

A cigarettás előgyakorlatok közül lássuk itt szemléltetésül a T3/&1-gyel s a T3/&2-vel jelzetteket.

Mary Ellen Solt képversének a felépítésével kapcsolatban érdemes megfigyelni a következőket:

— a kompozíció alapja a következő akrosztichon:

FORSYTHIA	aranyfa
OUT	kívül
RECE	verseny; fajta; (gyökér)
SPRING'S	tavasz (+ gen.)
YELLOW	sárga
TELEGRAM	távirat
HOPE	remény
INSISTS	követel
ACTION	cselekvés/cselekvést;

— a 'fa' koronája a FORSYTHIA szó betűiből alkotott 'ágak'-ból áll, amelyekben a szóban forgó betűket e betűk morzejelei kapcsolják össze;

— az akrosztichon egyik lehetséges olvasata: aranyfa a fajtáján kívül (más szóval: azon kívül, ami) a tavasz sárga távirata a remény cselekvést követel.

8. osztály

Cél: Hans Kasper *Frankfurt* című versének elemzése. (Lásd itt T4.)

Az első órán a tanulók egy újságcikket olvasnak a Freiburgban észlelhető környezetszennyeződésről. Ezt, valamint az ehhez a cikkhez fűzött (ugyanabban az újságban található) kommentárokat saját tapasztalataikkal egészítik ki. — A szóban forgó újságcikkből (és kommentárokból) ezután a tanulók megkísérelnek egy versszerű szövegmontázst létrehozni a következő útmutatás alapján:

- felhasználhattok mondatokból kivett mondatrészeket, de teljes szövegmondatokat is;
- rövid és hosszú sorok váltogatásával emeljétek ki a számotokra különösen fontos részeket;
- nem kell 'rímek' létrehozására törekednetek.

A második órán egyes tanulói produkciók alapján az osztály közösen hoz létre egy montázsverset.

A harmadik órán kerül sor Kasper versének elemzésére, majd ezt követően az osztály közös verse kompozíciójának 'finomítására'. (Ehhez a közös vershez lásd itt T4/&.)

9. osztály

Cél: Paul Celan *Espenbaum* kezdetű versének elemzése. (Lásd itt T5.)

Az első órán a tanulók megismerkednek néhány, Celannal kapcsolatos fontosabb életrajzi adattal, s a tanár azt is tudomásukra hozza, hogy a vers, amit elemezni fognak majd, először az 1946 címet viselte, s hogy Celan ezt a verset az édesanyjáról írta, akit egy koncentrációs lágerben pusztítottak el. — Ezután a tanár felírja a vers első két sorát a táblára, s miután az osztály közösen elemezte e két sor felépítését, ugyancsak közösen létrehoznak olyan szócsoportokat, amelyek az első két sor lehetséges folytatását képező két soroknak elemei lehetnek. Az óra hátralevő részében a tanulók

megpróbálnak a megbeszélte minta alapján az első két sorral kompozicionálisan egybehangzónak tartható versszakokat létrehozni, megvitatva az egyes versszakok 'elfogadhatóságát'.

A második órán az osztály közös munkával létrehoz a legjobbnak ítélt kétsoros versszakokból egy verset, aminek a *Meine Mutter* címet adják (lásd itt T5/&). Ezt követően kerül sor Celan versének az elemzésére (a közösen létrehozott verssel összevetve azt).

3. Amint láttuk, az anticipatorikusnak minősített gyakorlatokban több ízben is sor került már analóg versalkotásra is, az eredeti vers teljes vagy legalább részleges ismeretében. A könyv második része elsősorban az analóg versalkotás kérdéseinek van szentelve, ugyancsak osztályokra bontottan tárgyalva az elvégzett gyakorlatokat. (Az elemzett — az analóg kompozíciókhoz kiindulásul szolgáló — versek között dominálnak a könnyen felismerhető formai és/vagy szemantikai felépítéssel rendelkező versek a hagyományos és a konkrét költészet köréből, az utóbbiak közé beleértve természetesen a képverseket is.)

4. A könyv befejező része végül példákat hoz a 'szabad versalkotás'-ra, amivel kapcsolatban a szerző maga is kellő körültekintésre és csupán szórványos alkalmazásra int.

5. Ezt a rövid ismertetést egy általános metodológiai (és egyben biobibliográfiai) megjegyzéssel szeretném zárni. Az itt és másutt ismertetett hasonló témájú könyvekből sok ötletet merítettem, és igyekeztem felhasználni. Amit nem tartottam (és nem tartok) kielégítőnek, az az a tény, hogy a tárgyalt gyakorlatok nincsenek egy átfogó(bb) (szöveg)elméleti keretbe beágyazva. Az én törekvésem egy ilyen keret létrehozása és alkalmazása a kreatív-produktív szövegmegközelítésekben is. Elmélet és gyakorlat ilyen értelmű összekapcsolását próbáltuk meg a Benkes Zsuzsával közösen írott *Elkalódni megkerülni* című könyvünkben.

T1

ottos mops

ottos mops trotzt
otto: fort mops fort
ottos mops hopst fort
otto: soso

otto holt koks
otto holt obst
otto horcht
otto: mops mops
otto hofft

ottos mops klopft
otto: komm mops komm
ottos mops kommt
ottos mops kotzt
otto: ogottogott

T1/&

annas gans

annas gans hascht
anna: ab gans ab
annas gans trabt ab
anna: na na

anna nascht ananas
anna pafft
anna gafft
anna: gans gans
anna hat angst

annas gans stampft an
anna: ran gans ran
annas gans lacht
annas gans kackt
anna: ach ach (Susanne)

(Ernst Jandl)

T4

FRANKFURT. Zehntausend Fische
 ersticken
 Im öligen Main.
 Kein
 Grund für die Bürger der Stadt
 Zu erschrecken.
 Die
 Strömung ist günstig.
 Sie treibt
 Das
 Heer der silbernen Leichen,
 Der fliegengeschmückten,
 Rasch
 And den Quais vorbei.
 Der Wind
 Verweht den Geruch,
 Ehe er unsere verletzlischen Sinne
 Erreicht.
 Alles
 Ist auf das beste geordnet
 (Hans Kasper)

T4/&

*FREIBURG. Es stinkt zum Himmel
 An den Ufern der Dreisam.
 Fische
 Verenden
 In großer Zahl.
 Man schaut sich die Sache an
 Und wendet sich achselzuckend ab.
 Ein Beamter der Stadt:
 „Da können wir nichts machen.
 Soll ich die Brühe denn saufen?“*

*Indessen baden noch immer
 Kinder im Fluß.
 Kein
 Schild
 Verbietet das Tummeln
 Im flachen Wasser.
 Ein Arzt aus dem Landkreis:
 „Merkwürdig, dieser Hautausschlag!
 Obskure Abwässer vielleicht?“*

*Gegen Hubschrauberkrach,
 Giftmüllkippen
 Und K K W's
 Protestieren die Bürger.
 Die kleinen Fische bringen
 Niemand
 Auf die Barrikaden!
 Ein Gemeinderat:
 „Das Dreisamufer soll der Bevölkerung
 Als Erholungszone dienen.“*

*Klingt dieser Satz
 Aus der Stadtpolitik
 Nicht wie
 Hohn?*

(Klasse 8a)**T5**

ESPENBAUM, dein Laub blickt weiß ins Dunkel.
 Meiner Mutter Haar ward nimmer weiß.

Löwenzahn, so grün ist die Ukraine.
 Meine blonde Mutter kam nicht heim.

Regenwolke, säumst du an den Brunnen?
Meine leise Mutter weint für alle.

Runder Stern, du schlingst die goldne Schleife.
Meiner Mutter Herz ward wund von Blei.

Eichne Tür, wer hob dich aus den Angeln?
Meine sanfte Mutter kann nicht kommen.

(Paul Celan)

T5/&

MEINE MUTTER

*Alte Linde, der Vögel Gezwitscher gibt dir Leben.
Meiner Mutter Lieder sind verstummt.*

*Rosen, ihr seid der Stolz unseres Gartens.
Mutters warmes Lächeln fehlt mir oft.*

*Kerzenlicht, du flackerst im dunklen Raum.
Meiner Mutter Augen sind gebrochen.*

*Runder Tisch, wir essen gemeinsam und spielen Romme.
Mutters Stuhl bleibt für immer leer.*

*Zerknittertes Foto, dich trag ich bei mir.
Meiner Mutter Gesicht bekommt keine Falten.*

(Klasse 9a)

Petőfi S. János

Alla ricerca della parole nascosta [= Az elrejtett szó nyomában]
Szerk.: Carla Marelló, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1989. 185 p.

1. E könyv témája az úgynevezett *clozeteszt* alkalmazása az oktatásban. A *cloze*, mint ismeretes, az az eljárás, amelynek során egy szövegnek minden ötödik (esetleg minden hatodik vagy hetedik) szavát töröljük, és a tesztelt személyeknek az ily módon eltávolított szavakra kell 'rátalálniuk'. (A „cloze” elnevezés a „closure tests” kifejezés bizonyos értelmű rövidítésének tekintendő.) A könyv címe metaforikus, mert „elrejtett” és nem törölt szavakról beszél. Ez a metaforikusság azonban pedagógiai célzatú, amennyiben a tanároknak kíván arra vonatkozó tippet adni, hogy mi módon keltsék fel az érdeklődését azoknak a tanulóknak, akiket tesztelni kívánnak. (A helyes mód megtalálása különösen fontos elemi iskolások esetében!)

Ez a teszt módszer az Egyesült Államokban jött létre az 50-es évek elején

szövegek olvashatóságának a vizsgálatára, majd egyre szélesebb körű alkalmazást nyert az idegen nyelvi és anyanyelvi írott szövegek megértésére irányuló képesség értékelésénél. E könyv kizárólag anyanyelvi szövegekre vonatkozó tesztekkel foglalkozik, s e tesztek nemcsak a megértés vizsgálatára irányulnak, hanem a szövegszerúségére is, számunkra ez adja meg különös jelentőségét.

A szerkesztő — aki a modern nyelvek didaktikáját oktatja a Veronai Egyetemen — e könyvben egy elemi és (alsó fokú) középiskolai tanárokkal huzamos időn keresztül folytatott 'közös felfedezőmunka' különféle jellegű eredményeinek leírását gyűjtötte egybe, s ehhez mind a tematikus, mind a pedagógiai szempontokra tekintettel lévő összefoglaló Bevezetést írt. A továbbiakban én elsősorban ennek ismertetésével kívánok foglalkozni.

2. A *cloze* — írja Marelo a (kötet terjedelmének egynegyedét kitevő) Bevezetésben — anyanyelvi szövegekre alkalmazva a következő funkciókban használható:

- mint diagnosztikus eszköz a tanulók nyelvi-kognitív szintjének globális felfedésére;
- mint nyelvi (nyelvészeti) reflexiókra stimuláló eszköz, és pedig mind a morfológiai és szintaktikai, mind a lexikai és stilisztikai szintre vonatkozóan;
- mint a teszt gyakorlatai által megkívánt (kiváltott) reflexiókkal kapcsolatos (élőszóban folyó), közös eszmecsere 'materiális' alapja;
- mint a tanórákon tárgyalt fogalmak kellő elsajátításának ellenőrzésére szolgáló eszköz.

Ha a tanár különböző jellegű szövegekkel végeztet gyakorlatokat, annak elemzésére is alkalma nyílik, hogy a nem nyelvi ismeretek vagy az egy bizonyos szövegtípusra vonatkozó ismeretek mily módon befolyásolják egy-egy adott szöveg megértését.

Egy-egy téma tárgyalásánál a clozetesztek nagymértékben motiválják a tanulókat, mert azok általában megpróbálják 'megvédeni' a saját megoldásukat más megoldásokkal szemben (így természetesen az 'eredetivel' szemben is). Ezt igazolják nemcsak az elemi és a középiskolában, hanem az egyetemen szerzett tapasztalatok is. Ezek a tesztek ezenkívül sok esetben 'meglepetést' tartogatnak maguknak a tanároknak a számára is, mert nemegyszer olyan jelenséggel szembesítik őket, amikre egyetlen grammatikakönyvben sem találnak magyarázatot!

Ezek után a bevezető megjegyzések után a kötetbe foglalt öt beszámoló [(1) *Az első cloze*; (2) *Szavak, amelyek elrejtőznek, szavak, amelyek a helyükön maradnak, szavak, amelyek változtatják a helyüket. A cloze használata az elemi iskola első osztályában*; (3) *Cloze a tantervben*; (4) *A szöveg megértés mint feltételezés*; (5) *Cloze és grammatika*] tartalmi-didaktikai megállapításairól ad Marelo kommentált átfogó képet. A következőkben ennek a résznek a számomra legfontosabbnak tűnő megállapításaival kívánok röviden foglalkozni.

Ami magát a *clozet* illeti, célszerű különbséget tenni annak *klasszikus* és *célra irányított* változata között: az elsőt úgy hozzuk létre, hogy egy szövegnek általában minden hatodik szavát töröljük, a másodikat pedig úgy, hogy egy-egy adott szófajhoz tartozó szavakat törölünk.

A *cloze* alkalmazására vonatkozó konvenció szerint ahhoz, hogy egy szöveg 'érthetőség'-ét ellenőrizhessük, abban legalább 50 kitöltendő helynek kell lenni, tehát a szövegnek 250—300 szót kell tartalmaznia. (Ez nem vonatkozik a *cloze* más jellegű alkalmazására.) A kitöltendő helyeket célszerű mindenütt azonos nagyságú üres helyyel

(például egyöntetűen 4–5 ponttal) jelölni, hogy semmiféle információt ne szolgáltatassunk a hiányzó szó hosszúságára vonatkozóan.

Az üres helyek kitöltésére tetszés szerinti időtartam adható (egy tanóra keretét természetesen nem lépve túl), és a tanulók figyelmét célszerű felhívni arra, hogy egy-egy üres hely kitöltésénél jó, ha a szöveg olvasásában 'előre-hátra' mozognak.

A tanulók által az üres helyek kitöltésére ajánlott szavak helyesírását a tanár a feladat céljától függően veszi vagy nem veszi figyelembe. Hasonló a helyzet az adott helyen eredetileg álló szavak szinonimáival kapcsolatban is.

Mint hogy az a tanár csoport, amellyel Marelli dolgozott, egyrészt az anyanyelv oktatásában, másrészt a textualitásra vonatkozó ismeretek elemzésére alkalmazta a clozet, annak elsősorban a 'célra irányított' típusát használták. Ez a típus kitűnő lehetőséget nyújt a szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontok 'interszekciójának' a vizsgálatára. Az elvégzett gyakorlatok azt mutatják, hogy a clozok kiválóan alkalmasak a 'koherencia' figyelembevételének az ellenőrzésére — célszerűnek tartom hozzátenni, hogy mind a 'lokális', mind a 'globális' koherenciáéra.

Ami a gyakorlatok céljára kiválasztandó szövegeket illeti, egyrészt figyelembe kell venni a tanulók életkori sajátosságait, másrészt a legelső clozeteszt céljára jó olyan szöveget választani, ami feltehetően nem okoz túl sok problémát (lehet például olyan szöveget is választani, amit a tanulók az előző iskolaévben olvastak).

Az elemi iskolai osztályokban clozeteszték céljára nagyon alkalmasak például a mesék, mert

- 'műfaj'-ukat tekintve ismerősek a tanulóknak,
- lineáris narratív struktúrával rendelkeznek, általában rövidke és lezártak,
- szókészletük 'jól' ismert, a bennük alkalmazott szintaktikai szerkezetek egyszerűek, s végül
- sok, a 'való világ' tulajdonságaival ellentétes tulajdonságot mutatnak, amikre a tanulóknak gondolniuk kell, ha egy-egy üres helyet megfelelően akarnak kitölteni.

Ami a törlendő szavak 'természetét' illeti, a tanároknak ügyelniük kell a következőkre:

- (a) különösképpen, ami a legelső 'célra irányított' clozet illeti, lehetőleg ne töröljenek 'új információt' hordozó szavakat,
- (b) ne töröljenek aránytalanul sok szót egy-egy szövegrészben,
- (c) igék helyének kitöltése nehezebb, mint főneveké és melléknemeké,
- (d) szövegmondatokat összekapcsoló kötőszavak és cselekményleírásokat tagoló határozók helyeié úgyszintén,
- (e) névelők és névmások helyének kitöltése ugyan sokszor könnyű lehet, de rendszeresen gyakoroltatni kell, mert ezek az elemek elsőrendű fontosságú jelzői a szövegösszefüggőségeknek.

Az (a) és (b) ponttal kapcsolatban tudni kell, hogy az új információk elosztása (és esetleges kiemelése) szempontjából különböző típusokhoz tartozó szövegek különböző módokon viselked(het)nek — ezt a tanároknak figyelembe kell venniük!

A (c) és (d) ponttal kapcsolatban az egyes nyelvekben szerepet játszik a lexikai és a csak grammatikai funkcióval rendelkező szavak statisztikai eloszlása is.

A névelők és névmások használata szempontjából (lásd (e)) az egyes nyelvek között jelentős lehet a különbség. Másként viselkednek a grammatikai nemekkel rendelkező nyelvek, másként a grammatikai nemekkel nem rendelkezők; másképp azok a

nyelvek, amelyekben a névmások (vagy az azok funkcióját ellátó toldalékok) használata minden esetben kötelező, másképp azok, amelyekben ezeknek az elemeknek a használata a kiemelt hangsúlyozás céljára szolgál stb.

A clozettesztek továbbá jó információt szolgáltatnak egy-egy osztály tanulói aktív szókincsének ellenőrzésére (feltárására) és bővítésére, ha ezzel kapcsolatban az egyes kutatók véleménye eltérő is. Ilyen tesztek céljára jól felhasználhatók korábban tárgyalt olvasmányok éppúgy, mint a tanulók korábbi írásbeli munkái.

A tanárok szerepe különösen jelentős a clozettesztek követő beszélgetések, viták irányításában. E beszélgetések során mindent el kell követniük valamennyi tanuló bevonására, de vigyázniuk kell, hogy ne tegyenek fel soha elvárt válaszokat sugalmazó kérdéseket.

Ezekre a beszélgetésekre természetesen fel kell készülniük:

- (a) ki kell választaniuk azokat az üres helyeket, amelyek kitöltéséről elsősorban kívánnak beszélgetni,
- (b) valamennyi helyes és helytelen kitöltéstípust számba kell venniük,
- (c) ki kell dolgozniuk azokat a kérdéseket, amelyek segítségével elérhetőnek vélik, hogy a beszélgetés során azok a helyek is kitöltésre kerülhessenek, amelyeket esetleg egyetlen tanulónak se sikerült helyesen kitöltenie, végül
- (d) fel kell készülniük arra a 'mód'-ra, amit a tanulók alkalmaznak szóértelmezések létrehozásakor (ez különösen azért fontos, hogy véletlenül se fojtsanak el egyetlen olyan tanulói kísérletet sem, ami eredményre vezethet annak ellenére, hogy nem követi a felnőttek logikáját).

Itt csupán a (c) és (d) ponthoz egy-egy kiegészítő megjegyzés. A kitöltetlenül maradt helyekkel kapcsolatban a tanár különböző módokon járhat el: előkészíthet analóg példákat, az adott üres hely kitöltésére ajánlhat több megoldást (ezek között természetesen helyteleneket éppúgy, mint helyeseket), az adott helyre vonatkozóan kidolgozhat egy algoritmikusan felépített kérdéscsoportot stb. A szóértelmezések tárgyalására vonatkozóan el kell döntenie, hogy mikor és milyen mértékben kívánja bevonni a beszélgetésbe az értelmező szótárak használatát.

Végül olyan kérdéssel foglalkozik Marelló, mint a metaforákban és hasonlatokban létrehozott üres helyek kitöltésének sajátosságai, rajzok használata egyes üres helyek kitöltésére, a clozettesztek eredményessége és az életkor kapcsolata.

Igen informatív Bevezetését 'conclusionone'-val, vagy ahogy ő nevezi játékosan: 'con-cloz-ione'-val zárja, amit természetesen cloze formában (azaz üres helyek alkalmazásával) fogalmaz meg.

3. A beszámolókból a Bevezetésben tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban részletes leírások és elemzések találhatók. Ezekkel a beszámolókkal — tekintettel arra, hogy tartalmilag az olasz nyelv sajátosságait (és az olasz iskolai tanulók cloze-reakcióit) tárgyalják — itt nem kívánok foglalkozni.

Petőfi S. János

Szerkeszti:

VASS LÁSZLÓ

A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz alcímű kötetekben (miként korábban, itt is és a továbbiakban is) ezt a szekciót a következőképpen strukturáljuk: a szekció *állandó* részét az 1.1. és 2.1. pontokban közlésre kerülő adatok képezik, amelyekhez folyamatosan közöljük a kiegészítéseket; az állandó részt továbbá — annak érdekében, hogy kötetünk maximális/optimális mennyiségű információt szolgáltatassanak — kötetenként speciális, *változó* részekkel egészítjük ki.

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1.0. BIBLIOGRÁFIÁK BIBLIOGRÁFIÁJA

1.0.1. A szemantika kérdéseire folyamatosan közöl bibliográfiát a *Bibliographie Linguistique de l' Année* — az utóbbi évekre vonatkozó kötetekben lásd azoknak *Semantics — Sémantique* című szekcióját.

A modern — elsősorban formális, logikai szemantikai — kutatáshoz lásd a *Semantik/Semantics. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung/An International Handbook of Contemporary Research* (1991.) című kötet 861—907 oldalait. — E kézikönyv tartalomjegyzéke megtalálható jelen kötetünk *Speciális repertóriumok* részében, a 2.2.1. pontban.

1.0.2. A pragmatika kérdéseire az utóbbi években rendszeresen közöl bibliográfiát a *Bibliographia Linguistique de l' Année* — a megfelelő kötetekben lásd azoknak *Pragmatics — Pragmatique* című szekcióját.

A pragmatika körébe tartozó kérdésekhez lásd továbbá JEF VERSCHUEREN (szerk.): *Pragmatics. An Annotated Bibliography*, Amsterdam John Benjamins, 1978.

1.0.3. A cloze-technika körébe tartozó kérdésekhez lásd MCKENNA M.—ROBINSON R.: *An Introduction to the Cloze Producer. An Annotated Bibliography*, Newark, DE, International Reading Association, 1980.

1.1. BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L' ANNÉE (= BL) 1989

A korábbi kötetek szövegkutatással kapcsolatos adataihoz lásd: *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 199—104 — itt található a BL olvasásának céljára szolgáló útmutató is; *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész)*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 215—221; *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek*

2.3. Text linguistics — Linguistique du texte

- 3291 AGUIAR, Vera L. DE [1941–1986]: Pour la caractérisation des éléments structuraux du récit. — *CEL* 15, 1988 (1989), 49–67.
- 3292 ALBRECHT, Erhard: Zur methodologischen Explikation von Termini in fach- und wissenschaftssprachlichen Texten. — *WZUG* 36/1–2, 1987, 99–102 | G., Ru. & E. summ.: On the methodological explication of terms in technical and sci. texts.
- 3293 *Analyse transphastique*. [Présenté par Denise FRANÇOIS-GEIGER.] — *M Ling* 18/2, Lille: Presses de l'Univ. de Lille III, 1988 (1989), 159 p. | Special issue.
- 3294 BELLERT, Irena: Anaphoric pronouns and noun phrases as text connectors. — [479], 3–22 | E. summ.
BIRCH, David: *Language, lit. and critical practice* ...—2656.
- 3295 BORODA, M. G.; POLIKARPOV, Anatolij A.: The Zipf-Mandelbrot law and units of different text levels. — [925], 127–158, 10 figs.
- 3296 BRASK, Peter: Om temasytemer. — *NyS* 15, 1985, 43–81, 10 figs. | On text-thematic models classified according to their logical and structural properties.
- 3297 BRINKER, Klaus: *Linguistische Textanalyse* ...— Berlin: 1985 | BL 1985, 2307 | *ZAA* 37/1, 1989, 82–83 B. Herting | *LB* 78/2, 1989, 174–175 M. Van de Velde | *SS* 50, 1989, 146–152 P. Němec.
- 3298 BRINKER, Klaus: Thematische Muster und ihre Realisierung in Talkshowgesprächen. — *ZGL* 16/1, 1988, 26–45.
- 3299 CARTER, Ronald: The placing of names: sequencing in narrative openings. — *LSE* 18, 1987, 89–100.
- 3300 CHAROLLES, Michel: Les études sur la cohérence, la cohésion et la connexité textuelles depuis la fin des années 1960. — *M Ling* 18/2, 1988, 45–66 | Fr. & E. summ.
- 3301 CHAROLLES, Michel: Text coherence and text interpretation processing. — [479], 377–386 | E. summ.
- 3302 CLAIRIS, Christos: Au-delà de la phrase. — *M Ling* 18/2, 1988 (1989), 79–82 | Fr. & E. summ.
Coherence and grounding in discourse...—213.
- 3303 COMBE, Dominique: “La marquise sortit à cinq heures...”: essai de définition linguistique du récit. — *FM* 57/3–4, 1989, 155–166.
- 3304 COTEANU, Ion: Coerență, coeziune, figură — *SCL* 40/5, 1989, 423–426 | E. summ.: Coherence, cohesion, figures (of speech).
- 3305 CRISTILLI, Carla: Il proverbio come esempio di testualità popolare. — [936], 177–206.
- 3306 DANEŠ, František: Existenzmodi des Textes. — [900], 49–56.
- 3307 DANEŠ, František: “Functional sentence perspective” and text connectedness. — [479], 23–31 | E. summ.
- 3308 DANEŠ, František: Několik myšlenek o textovělingvistickém modelování procesů translace. — *SS* 50, 1989, 177–186 | G. summ.: Einige Gedanken zur textlinguistischen Modellierung von Translationsprozessen.

- 3309 DANEŠ, František: Die Stellung des Absatzes in der Makrostruktur. — [920], 1—13.
- 3310 *Discourse perspectives on syntax*. Ed. by Flora KLEIN-ANDREU. — New York: 1983 | BL 1983, 2387 | *PhP* 32, 1989, 49—52 J. Tárnayková.
- 3311 DUDKO, M. V.: Ab pryncypach délimitacyi tékstu — *BeLi* 35, 1989, 9—13 | The principles of text delimitation.
- 3312 EHLICH, Konrad: Deictic expressions and the connexity of text. — [479], 33—52 | E. summ.
- 3313 FERNANDEZ-VEST, M. M. Jocelyne: La linguistique textuelle en fenno-scandie — *HEL* 10/1, 1988, 131—150 | E. & Fr. summ.
- 3314 FINDRA, Ján: Dialektika vonkajšej a vnútornej stavby textu. — *ZSJ* 8/2, 1989, 8—10 | The dialectics of the external and internal text structure.
- 3315 FISCHER-LICHTE, Erika: Dialoglinguistik oder Dialoghermeneutik?: Überlegungen zum Problem einer systematischen Analyse des dramatischen Dialogs. — *WW* 34/4 1984, 282—305.
- 3316 FOARŤÁ, Maria: Sintaxa rondelului după modelul gramaticilor textuale. — *CSr* 7/1, 1989, 49—61 | G. summ.: Die Syntax des Rondels in den Textgrammatiken.
- 3317 FOWLER, Roger: *Linguistic criticism*. — Oxford: 1986 | BL 1986, 2563 | *Anglia* 107/1—2, 1989, 95—99 H. Tristram.
- 3318 FRANCIS, Gill: Thematic selection and distribution in written discourse. — *Word* 40/1—2, 1989, 201—221.
- 3319 FRANÇOIS, Frédéric: Cohésion et déplacements dans des dialogues enfants-adultes ou de quelques façons dont se dessinent les figures des sujets dans les dialogues. — *DRLAV* 40, 1989, 115—140, | Fr. & E. summ.
- 3320 FRANKE, Wilhelm: Texttypen — Textsorten — Textexemplare: ein Ansatz zu ihrer Klassifizierung und Beschreibung. — *ZGL* 15/3, 1987, 263—281, 5 figs.
- 3321 FRAWLEY, William: The dictionary as text. — *IJLex* 2/3, 1989, 231—248 | E. summ.
- 3322 GAJDA, Stanislaw: Temporalność epickiego tekstu artystycznego. — *PrNUŠ* 1017, *Język artystyczny* 6, 1989, 7—15 | Ru. & E. summ.: Temporality of the epic artistic text.
- 3323 GRAUSTEIN, Gottfried; THIELE, Wolfgang: Komplexe Gegenstandssicht — Voraussetzung für adäquate Textlinguistik. — *ZG* 9/4, 1988, 463—472.
- 3324 GRIZE, Jean-Blaise: The objects of discourse: connexity and opposition. — [479], 405—412 | E. summ.
- 3325 GUESPIN, Louis: Idéologie et langage à la lumière de l'analyse du discours. — [721], 264—276.
- 3326 HARTMANN, Dietrich: Reliefgebung: Informationsvordergrund und Informationshintergrund in Texten als Problem von Textlinguistik und Stilistik: zur Verwendung sprachlicher Mittel zum Ausdruck von Haupt- und Nebeninformation. — *WW* 34/4, 1984, 305—323.
HARTUNG, Wolfdietrich: Kommunikation u. Text als Objekte der Linguistik... — 3892.
- 3327 HARTUNG, Wolfdietrich: Wissensarten und Textkonstitution. — [920], 95—124.
- 3328 HARWEG, Roland: Subordinate and embedded coreference. — [479], 65—81 | E. summ.
- 3329 HEINEMANN, Wolfgang: Komponenten und Funktionen globaler Textmuster. — [298], 182—191.

- 3330 HERWIG, Rolf: Die Widerspiegelung des kommunikativen Kooperierens von Dialogpartnern in der Textstruktur des Dialogs (ein Beitrag zur Diskursanalyse). — *WZUJ* 37/2, 1988, 123—128 | G., Ru. & E. summ.
- 3331 HLAUSA, Zdeněk: Some comments on semantic macrostructures. — [920], 14—19.
- 3332 HOFFMANNOVÁ, Jana: Die Antizipation des Adressaten und der Rezeptionsprozesse in verschiedenen Texttypen. — [298], 172—181.
- 3333 HOFFMANNOVÁ, Jana: Modelování textových typů ve vztahu ke komunikačním procesům. II. — *SS* 50, 1989, 187—204 | G. summ.: Das Modellieren von Texttypen in Bezug auf die Kommunikationsprozesse | Cf. *BL* 1987, 2864.
- 3334 HORECKÝ, Ján: Typy odborného textu. — *ZSJ* 8/1, 1989, 19—20 | Typen der Fachtexte.
- 3335 IANCU, Marius: The narrative structure in terms of simple contextual grammars. — *CLTA* 26/1, 1989, 53—59.
- 3336 *Issledovanija po strukture teksta*. Otv. red. T. V. CIV'JAN. — Moskva: 1987 | *BL* 1987, 2866 | *MJ* 38—39, 1987—88, 374—378 E. Crvenkovska.
- 3337 KAKKURI-KNUUTTILA, Marja-Liisa: The *topos*-structure of deliberative newspaper editorials: — [380] 2, 333—345.
- 3338 KOHLMANN, Ute [et al.]: Textstruktur und sprachliche Form in Objektbeschreibungen. — *DSp* 17/2, 1989, 137—169, figs.
- 3339 KOMLÓSI, László I.: Connectedness and discourse structure: perspective semantics of predications and coherence of discourse. — [479], 427—440 | E. summ.
- 3340 KOŘENSKÝ, Jan; HOFFMANNOVÁ, Jana; MÜLLEROVÁ, Olga: Die Makrostruktur als Komplex von Strukturen des Kommunikationsereignisses und Textes. — [920], 175—193.
- 3341 KOSKINEN, Marita: A sentence-relational approach to the definition of the notion of topic sentence. — [887], 245—264.
- 3342 LANG, Ewald: Parallelismus als universelles Prinzip sekundärer Strukturbildung. — [841] I, 1—54.
- 3343 LEINFELLNER-RUPERTSBERGER, Elisabeth: Connexity, coherence, and the semantic net. — [479], 463—481 | E. summ.
- 3344 LEMKE, J. L.: Text structure and text semantics. — [935], 158—170.
- 3345 LERCHNER, Gotthard: Zur Interaktion von Superstrukturen und Makrostrukturen bei den Konstituierung der Äußerungsbedeutung, dargestellt an einem literarischen Text. — [920], 51—74.
- 3346 LINDEMANN, Petra: Gibt es eine Textsorte "Alltagsgespräch"? — [298], 192—199.
- 3347 LÖNNGREN, Lennart: How can the meaning of a text be represented? — [479], 93—101 | E. summ.
- 3348 LÖTSCHER, Andreas: *Text und Thema ...* — Tübingen: 1987 | *BL* 1987, 2878 | *EGerm* 43/4, 1988, 437—438 N. Jadin | *LB* 78/2, 1989, 186—188 M. Van de Velde | *PBB* 111/3, 1989, 446—448 W. Bublitz | *Lg* 65/4, 1989, 899—900 T. F. Shannon.
- 3349 LUNDQUIST, Lita: Modality and text constitution. — [479], 103—117 | E. summ.
- 3350 MAAS, Utz: Probleme und Traditionen der Diskursanalyse. — *ZPSK* 41/6, 1988, 717—729 | Fr. summ.
Makrostrukturen im Text u. im Gespräch ...—920.

- 3351 MARANDIN, J. M.: À propos de la notion de thème de discours: éléments d'analyse dans le récit. — *LFr* 78, 1988, 67—87.
- 3352 MAREŠ, Petr: Linguistische Überlegungen zum literarischen Text. — *ZSl* 34/6, 1989, 813—817.
- 3353 MAŠKOVA, L. A.: Alljuzivnost kak kategorija vertikal'nogo konteksta. — *VMU* 1989/2, 25—33 | Allusiveness as a vertical contextual category.
- 3354 MELANDER, Björn: Något om populärvetenskapliga texter och populärvetenskapligt språk. — [893], 104—124, 2 figs, 4 tabs. | Some observations on popular sci. texts and popular sci. language.
- 3355 MENG, Katarina; HOLŠANOVÁ, Jana: Was ist Erzählen?: Versuch zur Rekonstruktion alltäglichen Kommunikationstypwissens. — [920], 125—149.
- 3356 OLSSON, Birger: A decade of text-linguistic analyses of Biblical texts at Uppsala. — *StTh* 39/2, 1985, 107—126.
- 3357 ORR, Leonard: Teun van Dijk's text grammar models: a critique. — *Nph* 68/1, 1984, 1—8.
- 3358 PANDER MAAT, Henk: De probleem-oplossingspresentatie in advertenties en adviesteksten. — *Gramma* 13/1, 1989, 1—22, 1 fig. | The problem-solving presentation in advertisements and advisory texts.
- 3359 PANKOW, Christiane: Aristotle's rhetoric as text production matrix. — [380] 2, 385—395.
- 3360 PÄTZOLD, Margita: Von der Arbeit des Rezipienten "zwischen den Zeilen zu lesen". — [298], 164—171.
- 3361 PEER, Willie VAN: The concept of cohesion: its empirical status in a definition of typology of texts. — [479], 291—308 | E. summ.
- 3362 PEREBEJNOS, Valentina I.: Tipologija minimal'nych edinic teksta. — *UZTarU* 838 (*Linguistica* [21]), 1988, 83—93 | E. summ.: Typology of minimal text units.
- 3363 PETŐFI, János S.: Constitution and meaning: a semiotic text-theoretical approach. — [479], 507—542 | E. summ.
ROSENGREN, Inger: Textstruktur och språkstruktur. — 4026.
- 3364 RUDOLPH, Elisabeth: The role of conjunctions and particles for text connexity. — [479], 175—190 | E. summ.
- 3365 SCHARNHORST, Jürgen: Orthographie und Textlinguistik. — *WZUR* 35/8, 1986, 57—61, 2 figs. | G., Ru., E. & Fr. summ.
- 3366 SCHERNER, Maximilian: *Sprache als Text...* — Tübingen: 1984 | BL 1984, 3326 | *ZG* 8/1, 1987, 113—115 K. Noke.
- 3367 SCHMIDT, Rosemarie; KESS Joseph F.: *Television advertising and televangelism...* — Amsterdam: 1986 | BL 1986, 2627 | *Sociolinguistics* 18/1—2, 1989, 136—137 K. J. Franklin.
- 3368 SÍKLAKI, István: Macro-structure, knowledge base, and coherence. — [479], 309—324 | E. summ.
- 3369 SMILTENA, Mudite: Fragesatz als Titel in der Struktur eines belletristischen Textes. — *WZUR* 35/8, 1986, 89—91 | G., Ru., E. & Fr. summ.
- 3370 SÖDERLIND, Johannes: The interior monologue: a linguistic approach. — *SNph* 61/2, 1989, 169—173.
Sprache u. Text...—456.
- 3371 STATI, Sorin: Isotopy, coreference, and redundancy. — [479], 207—222 | E. summ.

- 3372 STRÖMQVIST, Sven; DAY, Dennis; LÖVFORS, Maria: The development of discourse cohesion. — [380] 2, 396—415, ill., tab.
- 3373 THIELEMANN, Werner: Semantischer Strukturalismus zwischen Linguistik und literarischer Analyse. — *WZUB* 34/4, 1985, 349—360.
- 3374 TOOLAN, Michael J.: *Narrative: a critical linguistic introduction*. — Interface; London: Routledge, 1988, xviii, 282 p. | Glossary, 263—267; biblio., 269—277; index, 279—282 | *KLit* 16/1—4, 1989, 103—105 J.-K. Adams.
- 3375 TRZESICKI, Kazimierz: A formal theory of text. — [960], 65—72.
- 3376 VEJCHMAN, G. A.: Tekst i ego sintaksičeskie konstituenty. — *NDVŠ-F* 1989/4, 80—82 | The syntactic constituents of the text.
- 3377 [VEJCHMAN, G. A.] VEIKHMAN, G. A.: The text and its constituents: the syntactical aspect. — *PhP* 32, 1989, 175—184, tabs. | Cz. & Ru. summ.
- 3378 VITACOLONNA, Luciano: Literary coherence and related topics. — [479], 325—335 | E. summ.
- 3379 VOGT, Rüdiger: Zwei Modelle zur Analyse von Diskursen: — [4080], 15—44, | tab.
- 3380 VOOBJOVA, O. P.; LUK'JANOVA, T. V.: Do problemy analizu lohičnogo aspektu chudožn'oho tekstu. — *Mov* 1989/2, 64—67 | On the problem of the logical analysis of an artistic text.
- 3381 WEBER, Heinz J.: Elements of text-based and image-based connectedness in comic stories, and some analogies to cinema and written text. — [479], 337—360, ill. | E. summ.
- 3382 WEINGARTNER, Paul: Connectedness of texts and relevant consequences. — [479], 563—576 | E. summ.
- 3383 YANG, Agnes W.: Cohesive chains and writing quality. — *Word* 40/1—2, 1989, 235—254.
- 3384 ZIMEK, Rudolf: Za sopostavitel'nuju lingvistiku teksta. — [964], 13—22 | A plea for comparative text linguistics.

Addenda a BL 1989. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 21 Libri. — *FoL* 21/2—4, 1987, 503—545; 22/1—2, 1988, 211—226; 22/3—4, 1988, 477—492.
- 213 *Coherence and grounding in discourse...* Ed. by Russell S. TOMLIN. — Amsterdam: 1987 | BL 1987, 140 | *ZAA* 37/1, 1989, 79—82 U. Wiesemann | *SLang* 13/1, 1989, 226—235 G. Rédeker.
- 298 *Kommunikationstagung 1989: internationale Arbeitstagung in Wulkow, 18—20. April 1989*. Hrsg. von M. PÄTZOLD; P. LINDEMANN. — LSt A, 199; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentral-Inst. für Sprachwiss., 1989, iv, 254 p. | Cf. 500.
- 380 *Papers from the eleventh Scandinavian conference of linguistics*. Vol. 1; 2. Ed. by Jussi NIEMI — Kielitieteellisiä tutkimuksia/Studies in languages, 14—15; Joensuu: Joensuun yliopisto, Humanistien tiedekunta, 1989, v, p. 1—289, figs.; p. 290—645, ill., figs., tabs. | Joensuu, Aug. 1988.
- 456 *Sprache und Text ...* Hrsg. von Herwig KRENN; Jürgen NIEMEYER; Ulrich EBERHARDT. — Tübingen: 1984 | BL 1984, 214 | *ZG* 7/3, 1986, 375—378 E. Fischer; B. Herting.

- 479 *Text and discourse connectedness: proceedings of the conference on connexity and coherence, Urbino, July 16–21, 1984.* Ed. by Maria-Elisabeth CONTE; János S. PETŐFI; Emel SÖZER — SLCS 16; Amsterdam: Benjamins, 1989, xxiv, 585 p. | Foreword, xi-xix; index, 577–585.
- 721 *Bedeutungen und Ideen in Sprachen und Texten: Werner Bahner gewidmet.* Hrsg. von Werner NEUMANN; Bärbel TECHTMEIER. — Sprache u. Gesellschaft, 20; Berlin: Akademie, 1987, 392 p. | SCL 39/3, 1988, 279–280 V. Popovici | ZPSK 39/3, 1988, 530–532 T. Schippan.
- 841 *Parallelismus und Etymologie: Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anläßlich seines 80. Geburtstag am 28. Februar 1985.* I; II. Hrsg. Ewald LANG; Gert SAUER. — LSt 161/1,2; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentralinst. für Sprachwiss., 1987, ii p., p. 1–110; 111–226 | Biblio., 171–186 | SovFU 24/2, 1988, 127–129 P. Ariste.
- 887 *Empirical studies in translation and linguistics.* Sonja TIRKKONEN-CONDIT; Stephen CONDIT (eds.). — Kielitieteellisiä tutkimuksia/Studies in languages, 17; Joensuu: Joensuun yliopisto, Humanistinen tiedekunta, 1989, 264 p., figs., tabs.
- 893 *Facktext.* Britt-Louise GUNNARSSON (red). — Ord och stil: språkvårdssamfundets skrifter, 18; Malmö: Liber, 1987, 144 p., figs., tabs. | Introd., 9–15.
- 900 *Gesprochene und geschriebene Kommunikation: Voraussetzungen und gesellschaftliche Funktionen.* Jan KOŘENSKÝ; Wolfdietrich HARTUNG (Hrsg.) — Linguistica, 18; Praha: Ústav pro jazyk český CSAV, 1989, 180 p.
- 920 *Makrostrukturen im Text und im Gespräch.* Hrsg.: Zdeněk HLAVSA; Dieter VIEHWEGER. — LSt A, 191; Berlin: Akad. der Wiss. der DDR, Zentralinst. für Sprachwiss., 1989, 273 p.
- 925 *Musikometrika.* I. Ed. by M. G. BORODA. — QL 37; Bochum: Brockmeyer, 1988, ix, 330 p., figs., tabs.
- 935 *Pragmatics, discourse and text: some systemically-inspired approaches.* Ed. by Erich H. STEINER; Robert VELTMAN. — Open linguistics series; London: Pinter, 1988, viii, 185 p. | FAWCETT, Robin P.: Foreword, vii-viii; introd., 1–11; index, 183–185.
- 936 *La pratica e la grammatica: viaggio nella linguistica del proverbio.* A cura di Cristina VALLINI. — Napoli: Ist. Univ. Orientale, Dipt. di Studi Lett. e Linguistici dell'Occidente, 1989, 206 p.
- 960 *Studies in logic, grammar and rhetoric.* VIII. Ed. by Halina SWIECZKOWSKA. — Papers of Warsaw Univ., Białystok Branch, 72, Humanities, 14: Logic; Białystok: 1989, 159 p.
- 964 *Synchroner slawisch-deutscher Sprachvergleich.* Hrsg. von Rainer ECKERT; Wolfgang GLADROW. — LSt 200; Berlin: Akad. der Wissenschaften der DDR Zentralinst. für Sprachwiss., 1989, 186 p.
- 2656 BIRCH, David: *Language, literature and critical practice: ways of analysing text.* — Interface; London: Routledge, 1989, xviii, 214 p. | Biblio., 176–205; index, 207–214.
- 2713 WIENOLD, Götz: *Rezitation und Konversation: linguistische und semiotische Aspekte dramatischer Texte und des Theaters.* — ZDPh 105/2, 1986, 257–282 | G. & E. summ.
- 3892 HARTUNG, Wolfdietrich: *Kommunikation und Text als Objekte der Linguistik: Möglichkeiten, Wünsche und Wirklichkeit.* — ZG 8/3, 1987, 275–291 | Cf. 3889 & 3975.

- 4026 ROSENGREN, Inger: *Textstruktur och språkstruktur*. — [893], 43—63, 1 app. |
Text structure and language structure.
- 4080 *Über die Schwierigkeiten der Verständigung beim Reden: Beiträge zur Linguistik des Diskurses*. Rüdiger VOGT (Hrsg.). — Opladen: Westdeutscher Verlag, 1987, 308 p., figs. | Indexes, 299—304; introd., 7—12.

1.2. SPECIÁLIS BIBLIOGRÁFIÁK

1.2.1. ADVANCES IN DISCOURSE PROCESSES

Ablex, Norwood N. J
Ed.: Roy O. FREEDLE
(1977—)

É sorozat 1—6. kötetének repertóriumát lásd: *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz* (I), JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 205—211; 7—12. kötetét pedig jelen kötetünkben, a 2.1.5. pontban. Itt a 13—38. kötetek adatait listázzuk ki.

13. A PELLEGRINI—T. YAWKEY (eds.): *The Development of Oral and Written Language in Social Contexts*, 1984.
14. Jef VERSCHUEREN: *What People Say They do With Words*, 1985.
15. J. BENSON—W. GREAVES (eds.): *Systemic Perspectives on Discourse: Selected Theoretical Papers*, 1985.
16. J. BENSON—W. GREAVES (eds.): *Systemic Perspectives on Discourse: Selected Applied Papers*, 1985.
17. Arthur C. GRAESSER (ed.): *Structures and Procedures of Implicit Knowledge*, 1985.
18. Carolyn HEDLEY (ed.): *Contexts of Readings*, 1985.
19. S. FISHER—A. TODD (eds.): *Discourse and Institutional Authority: Medicine, Education, and Law*, 1986.
20. W. CHAFE—J. NICHOLS (eds.): *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, 1986.
21. B. SCHIEFFELIN—P. GILMORE (eds.): *The Acquisition of Literacy*, 1986.
22. R. FREEDLE—R. DURAN (eds.): *Cognitive and Linguistic Analyses of Test Performance*, 1987.
23. Jeff VERSCHUEREN: *Linguistic Action: Some Empirical-Conceptual Studies*, 1987.
24. William FRAWLEY: *Text and Epistemology*, 1987.
25. Jonathan FINE (ed.): *Second Language Discourse: A Textbook of Current Research*, 1988.
26. J. BENSON—W. GREAVES (eds.): *Systemic Functional Approaches to Discourse*, 1988.
27. R. HASAN—J. MARTIN (eds.): *Language Development: Learning Language, Learning Culture*, 1989.
28. J. GREEN—J. HARKER (eds.): *Multiple Perspective Analyses of Classroom Discourse*, 1988.

29. Deborah TANNEN (ed.): *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding*, 1987.
30. A. TODD—S. FISHER (eds.): *Gender and Discourse: The Power of Talk*, 1988.
31. S. BLUM—KULKA, et al (eds.): *Cross Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*, 1989.
32. Allen GRIMSHAW: *Collegial Discourse: Professional Conversation among Peers*, 1989.
33. Catherine PETTINARI: *Task, Talk and Text in the Operating Room: A Study in Medical Discourse*, 1988.
34. Marilyn STERNGLOSS: *The Presence of Thought: Introspective Accounts of Reading and Writing*, 1988.
35. Senko MAYNARD: *Japanese Conversation: Self-Contextualization through Structure and Interactional Management*, 1989.
36. S. LEGG—J. ALGINA (eds.): *Cognitive Assessment of Language and Math Outcomes*, 1989.
37. Erich STEINER (ed.): *Pragmatics, Discourse and Text*, 1988.
38. Bruce DORVAL (ed.): *Conversational Coherence and its Development*, 1989.

1.2.2. STUDIA POETICA

1. KANYÓ Zoltán (szerk.): *Az irodalmi elbeszélés elméleti kérdései (Narratológiai tanulmányok)*. JATE Szeged, 1980.
2. CSÚRI Károly (szerk.): *Literary semantics and possible worlds. Literatursemantik und mögliche Welten*. JATE, Szeged, 1980.
3. KANYÓ Zoltán (szerk.): *Studies in the Semantics of Narrative. Beiträge zur Semantik der Erzählung*. JATE, Szeged, 1980.
4. KANYÓ Zoltán (szerk.): *Simple forms. Einfache Formen*. JATE, Szeged, 1982.
5. KANYÓ Zoltán (szerk.): *Fictionality*. JATE, Szeged, 1984.
6. BERNÁTH Árpád és CSÚRI Károly (szerk.): *Az elbeszélés értelmezésének stratégiái*. JATE, Szeged, 1985.
7. BERNÁTH Árpád és CSÚRI Károly (szerk.): *Az egyszerű formák szemiotikája*. JATE, Szeged, 1985.
8. KOCSÁNY Piroska és VÍGH Árpád (szerk.): *Elements and forms of text. Textelemente und Textformen. Eléments de texte, formes de texte*. JATE, Szeged, 1985.
9. BERNÁTH Árpád (szerk.): *A műértelmezés helye az irodalomtudományban*. JATE, Szeged, 1990.

1.2.3. Fordítás — Válogatott bibliográfia az angol nyelvű szakirodalomból

1.2.3.1. Bibliográfiák

- HUNSTMAN, Jeffrey F.: *Translation Theory: A Comprehensive Bibliography* (Amsterdam, John Benjamin, 1985.).
- KELLY, Louis: 'Bibliography of the Translation of Literature', *Comparative Criticism* 6. 1984. 347—359.

MEZEI, Kathy: *Bibliography of Criticism on English and French Literary Translations in Canada 1950—1986* (Ottawa, University of Ottawa Press, 1988.).

1.2.3.2. Általános bevezető művek

ARROWSMITH, W. and SHATTUCK, R. (eds.): *The Craft and Context of Translation* (Austin, University of Texas Press, 1961.).

BROWER, Reuben (ed.): *On Translation* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1959.).

SAVORY, Theodore: *The Art of Translation* (London, Cape, 1957.).

STEINER, George: *After Babel: Aspects of Language and Translation* (London, Oxford University Press, 1975.).

1.2.3.3. Fordításelmélet

CATFORD, J. C.: *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics* (London, Oxford University Press, 1965.).

GUENTHNER, F. and GUENTHNER-REUTTER, M. (eds.): *Meaning and Translation. Philosophical and Linguistic Approaches* (London, Duckworth, 1978.).

LAWENDOWSKI, B. P.: 'On Semiotic Aspects of Translation', in: T. Sebeok (ed.): *Sight, Sound and Sense* (Bloomington, Indiana University Press, 1978.) 264—282.

LEVÝ, Jiří: 'The Translation of Verbal Art', in: L. Matejka and I. R. Titunik (eds.): *Semiotics of Art* (Cambridge, Mass., MIT Press, 1976.) 218—227.

LUDSKANOV, A.: 'A Semiotic Approach to the Theory of Translation', *Language Sciences*, 35. April 1975. 5—8.

McFARLANE, J.: 'Modes of Translation', *Durham University Journal*, 14. 1953. 77—93.

NEWMARK, P.: 'Twenty-three Restricted Rules of Translation', *The Incorporated Linguist*, 12(1), 1973. 9—15.

NIDA, E.: *Towards a Science of Translating* (Leiden, E. J. Brill, 1964.).

NIDA, E. and TABER, C.: *The Theory and Practice of Translation* (Leiden, E. J. Brill, 1969.).

1.2.3.4. A fordításelmélet története

COHEN, J. M.: *English Translators and Translations* (London, Longmans, pub. for the British Council and the National Book League, 1962.).

JAKOBSEN, Eric: *Translation: A Traditional Craft* (Copenhagen, Nordisk Forlag, 1958.).

KELLY, L. G.: *The True Interpreter: A History of Translation Theory and Practice in the West* (Oxford, Blackwell, 1979.).

LEFEVERE, Andre' (ed.): *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig* (Amsterdam and Assen, Van Gorcum, 1977.).

MATTIÉSSON, F. O.: *Translation: An Elizabethan Art* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1931.).

STEINER, T. R.: *English Translation Theory 1650—1800* (Amsterdam and Assen, Van Gorcum, 1975.).

1.2.3.5. Az irodalmi művek fordításelmélete

ADAMS, R.: *Proteus, His Lies, His Truth: Discussions on Literary Translation* (New York, W. H. Norton, 1973.).

ARNOLD, Mathew: 'On Translating Homer', *Essays by Matthew Arnold* (London, Oxford University Press, 1914.).

BEAUGRANDE, Robert de: *Factors in a Theory of Poetic Translating* (Amsterdam and Assen, Van Gorcum, 1978.).

BELLOC, Hilaire: *On Translation* (Oxford, The Clarendon Press, 1931.).

DEVIE, Donald: *Poetry in Translation* (Milton Keynes: The Open University Press, 1975.).

DAYLEWIS, C.: *On Translating Poetry* (Abingdon-on-Thames, Abbey Press, 1970.).

EAGLETON, Terry: 'Translation and Transformation', *Stand XIX* (3), 1977. 72—77.

HOLMES, James (ed.): *The Nature of Translation: Essays on the Theory and Practice of Literary Translation* (The Hague, Mouton, 1970.).

HOLMES, J., LAMBERT, J. and LEFEVERE, A. (eds.): *Literature and Translation* (Louvain, ACCO, 1978.).

LEFEVERE, Andre': *Translating Poetry: Seven Strategies and a Blueprint* (Assen and Amsterdam, Van Gorcum, 1975.).

POPOVIĆ, Anton: *A Dictionary for the Analysis of Literary Translation* (Edmonton, Alberta, Department of Comparative Literature, University of Alberta, 1976.).

POUND, Ezra: *Literary Essays* (London, Faber, 1954.).

SELVER, Paul: *The Art of Translating Poetry* (London, Jon Baker, 1966.).

1.2.3.6. Válogatott bibliográfia: 1985—1990

BASSNET, Susan: 'Byron and Translation', *The byron journal*, No. 14. 1986. 22—32.

BASSNET, Susan: 'Translating for the Theatre: Textual Complexities', *Essays in Poetics*, 15. 1. April, 1990. 71—84.

BASSNET, Susan (ed.): 'Beyond Translation' *New Comparison* No. 8. Autumn 1989.

BASSNET, Susan and LEFEVERE, Andre' (eds.): *Translation, History and Culture* (London, Pinter, 1990.).

BEER, Jeanette (ed.): *Medieval Translators and their Craft* (Kalamazoo, Michigan, Western Michigan University Press, 1989.).

BENJAMIN, Andrew: *Translation and the Nature of Philosophy* (London, Routledge, 1989.).

BIGUENET, John and SCHULTE, Rainer (eds.): *The Craft of Translation* (Chicago, University of Chicago Press, 1989.).

- BLODGETT, Edward: 'Translation as a Key to Canadian Literature', *New Comparison*, 1. 1986. 93—104.
- VAN DEN BROECK, Raymond: 'Generic Shifts in Translated Literary Texts', *New Comparison*, 1. 1986. 104—117.
- CHANG, Fann Goo: 'Cultural Barriers in Translation', *New Comparison*, 8. 1989. 3—12.
- DELISLE, Jean: *Translation: An Interpretive Approach*, Patricia Logan and Monica Creery, (trans.) (Ottawa and London, University of Ottawa Press, 1988.).
- DURANTI, Riccardo: 'The Paradox of Distance: Belli translated into English and Scots', *New Comparison*, 8. 1989. 36—44.
- DZIEHCINSKA, Hanna (ed.): *Literary Studies in Poland XV: Translation and Adaptation*, 16—17th Wroclaw, Polska Akademia Nauk, 1986.
- ELLIS, Roger (ed.): *The Medieval Translator*, vol. I. (Woodbridge, D. S. Brewer, 1989.).
- FRANK, Armin Paul: 'Translation as System and Übersetzungskultur: On histories and systems in the study of literary translation', *New Comparison*, 8. 1989. 85—98.
- GRUBER, Edith Maria: 'The Significance of Translation for the Development of Spanish Romanticism', *New Comparison*, 1. 1986. 67—83.
- HATIM, Basil and MASON, Ian: *Discourse and the Translator* (London, Longman, 1990.).
- HERMANS, Theo (ed.): 'Literary Translation and Literary Systems', *New Comparison*, 1. 1986.
- HOLMES, James: *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies* (Amsterdam, Rodopi, 1988.).
- KALMAN Gyorgy: 'Some Borderline cases of Translation', *New Comparison*, 1. 1986. 117—123.
- KIRK, Robert: *Translation Determined* (Oxford, Clarendon Press, 1986.).
- KORPEL, Luc: 'The Discourse on Translation in the Netherlands, 1750—1800', *New Comparison*, 1. 1986. 43—57.
- LEFEVERE, Andre': 'Why the Real Heine Can't Stand up in/to Translation: Rewriting as a Way to Literary Influence', *New Comparison*, 1. 1986. 83—94.
- LEFEVERE, Andre': *Translation, Rewriting, Manipulation: Textures of Power and the Power of Texts* (London, Pinter, 1991.) (forthcoming).
- LEFEVERE, Andre': *Western Translation Theory: A Reader* (London, Pinter, 1991.).
- LINDQUIST, Hans: *English Adverbials in Translation: A Corpus Study of Swedish Readings* (Lund, Lund University Press, 1989.).
- LORD, Mark: 'The Good and Faithful at the Place of the Skull: Notes for a Theory of Translation', *Theatre*, Fall/winter, 1986. 70—73.
- MCCLUREM, J. Derrick: 'Translations in Lowland Scots', *New Comparison*, 8. 1989. 45—56.
- NEKEMAN, Paul (ed.): *Translation: our Future/La traduction: notre avenir* (Maastricht, Euroterm, 1988.).
- NEWMARK, Peter: *A Textbook of Translation* (London Prentice-Hall, 1988.).
- NIRENBURG, S. (ed.): *Machine Translation: Theoretical and Methodological Issues* (Cambridge, Cambridge University Press, 1987.).
- O'GRADY, Deirdre: 'The Influence of the Translations of the Works of Alexander Pope on C 18th Italian Literature', *New Comparison*, 8. 1989. 24—35.

ORR, Mary: 'Mot a mot: Translation as (Inter)textual Generator in five Novels by Claude Simon', *New Comparison*, 8. 1989. 66—74.

OSBORN, Marijane: 'Translation, Translocation and the Native Context of Caedmon's Hymn', *New Comparison*, 8. 1989. 12—23.

PAKER, Saliha: 'Translated European Literature in the late Ottoman Literary Polysystem', *New Comparison*, 1. 1986. 67—83.

PROCHAZKA, Martin: 'Cultural invention and cultural awareness: translational activities and author's subjectivity in the culture of the Czech National Revival', *New Comparison*, 8. 1989. 57—65.

RADICE, William and REYNOLDS, Barbara (eds.): *The Translator's Art: Essays in Honour of Barbara Radice* (Harmondsworth, Penguin, 1987.).

RAFFEL, Burton: *The Art of Translating Poetry* (Pittsburg, Pennsylvania State University Press, 1988.).

RENER, F.: *Interpretation, Language and Translation from Cicero to Tytler* (Amsterdam, Rodolphi, 1989.).

SORVALI, Irma (ed.): *Papers in Translation Studies* (Prague-Kouvola, Helsinki, University of Helsinki Press, 1989.).

SCOLNICOVA, Hanna and HOLLAND, Peter (eds.): *The Play out of Context: Transferring Plays from Culture to Culture* (Cambridge, Cambridge University Press, 1989.).

SNELL-HORNBY, Mary: *Translation Studies: an Integrated Approach* (Amsterdam, John Benjamin, 1988.).

SNELL-HORNBY, Mary and POHL, Esther (eds.): *Translation and Lexicography* (Amsterdam, John Benjamin, 1988.).

TALGERI, Pramod and VERMA, S. B. (eds.): *Literature in Translation: from Cultural Transference to Metonymic Displacement* (London, Sangam, 1988.).

Tessera, 6. June 1989. *Translating Women/La traduction au féminin* (Barnaby BC Canada, Dept. of English, Simon Fraser University).

THOMAS, Stephen: 'Using Translation to Overcome Cross-Cultural Pragmatic Failure', *New Comparison*, 8. 1989. 75—84.

TYMOCZKO, Maria: 'Translation as a Force for Literary Revolution in the C12th Shift from Epic to Romance', *New Comparison*, 1. 1986. 7—28.

VENUTI, Lawrence: 'The Translator's Invisibility', *Criticism*, 28. 2. 1986. 179—211.

DE WAARD, Jan and NIDA E.: *From One Language Another* (Nashville, Tennessee, Thomas Nelson, 1986.).

WARREN, Rosanna (ed.): *The Art of Translation. Voices from the Field* (Boston, Northeastern University Press, 1989.).

WOLLIN, Hans and LINDQUIST, Hans (eds.): *Translation Studies in Scandinavia* (Lund, CWK Gleerup, 1986.).

WORT, Valerie: *Practising Translation in Renaissance France: The Exemple of Etienne Dolet* (Oxford, Clarendon Press, 1989.).

1.2.4. Cloze — Válogatott bibliográfia

(A cloze-tematikához lásd: C. MARELLO: *Alla ricerca della parola nascosta* című könyvének ismertetését az *Áttekintések, recenziók* részben.)

ALDERSON J. Ch. (1979.): »The cloze procedure and proficiency in English as a foreign language«, in *TESOL Quarterly* 13 (2), 219—223.

ALDERSON J. Ch. (1980.): »Native and non-native speaker performance on cloze tests«, in *Language Learning* 30 (1), 59—76.

BACHMAN L. F. (1982.): »The trait structure of cloze test scores«, in *TESOL Quarterly* 16 (1), 61—70.

BACHMAN L. F. (1985.): »Performance on cloze tests with fixed-ratio and rational deletions«, in *TESOL Quarterly* 19 (3), 535—556.

BORMUTH J. R. (1965.): »Optimum sample size and cloze test length in readability measurement«, in *Journal of Educational Measurement*, 2:1, 111—116.

BORMUTH J. R. (1967): »Comparable cloze and multiple-choice comprehension test scores«, in *Journal of Reading*, 10, 291—299.

BORMUTH J. R. (1968.): »Cloze test readability; criterion reference scores«, in *Journal of Educational Measurement*, 5, 189—196.

CARTER R. (1988.): *Vocabulary, cloze and discourse: an applied linguistic view*, in CARTER R.—MCCARTHY M. (eds.): *Vocabulary and Language Teaching*, Harlow, Longman, 161—180.

CHAVEZ-OLLER M. A.—CHIHARA T.—WEAVER K. A.—OLLER J. W. (1985.): »When are cloze items sensitive to constraints across sentences?«, in *Language Learning* 35 (2), 181—206.

CHIHARA T.—OLLER J. W.—WEAVER K.—CHAVEZ-OLLER M. (1977.): »Are cloze items sensitive to constraints across sentences?«, in *Language Learning*, 27 (1), 63—73.

CULHANE F.—RANKIN E. F. (1969): »Comparable cloze and multiple choice comprehension test scores«, in *Journal of Reading*, 13, 193—198.

DEYES A. (1984): »Towards an authentic discourse cloze«, in *Applied Linguistics*, 5 (2), 128—137.

GARMAN M.—HUGHES A. (1985.): *English Cloze Exercises*, Oxford, Blackwell.

GLATT B.—HAERTEL E. (1982.): »The Use of Cloze Testing Procedure for Detecting Plagiarism«, in *Journal of Experimental Education*, 50, 127—136.

HUNT R. A. (1982.): »Towards a Process-Intervention Model in Literature Teaching«, in *College English*, 44:4, April, 345—357.

HUNT R. A. (1984.): »The Cloze (Response to comment by Martha A. Fisher)«, in *College English*, 46:5, September 1984, 509—510.

OLLER J. W. (1975.): *Cloze, discourse and approximations to English*, in BURT M. K.—DUALY H. C. (eds.) (1975.): *New directions in TESOL*, Washington D. C., TESOL, 1975, 345—356.

OLLER J. W. (1979.): *Language tests at school*, London, Longman.

PLAISTER T. (1973.): »Teaching Reading Comprehension to the Advanced ESL Student Using the Cloze Procedure«, in *REL C Journal* 4:2, 31—38.

PORTER D. (1978.): »Cloze procedures and equivalence« in *Language Learning* 28 (2), 333—340.

RAMANAUSKAS S. (1972.): »The responsiveness of cloze readability measures to linguistic variables operating over segments of text longer than a sentence«, in *Reading Research Quarterly* 8 (1), 72—91.

RANKIN E. F.—DALE E. (1969.): Cloze residual gain — a technique for measuring learning through reading, in SCHICK (ed.): *The Psychology of Reading*. National Reading Conference, Yearbook 18, 17—26.

SHANAHAN T.—KAMIL M. L.—TOBIN A. W. (1982.): »Cloze as a measure of Intersentential Comprehension«, in *Reading Research Quarterly*, 17 (2), 229—255.

SOUDEK M.—L. I. SOUDEK (1983.): »Cloze after thirty years: new uses in language teaching«, in *English Language Teaching Journal*, 37 (4), 335—339.

TAYLOR W. C. (1953.): »„Cloze” Procedure: a new tool for measuring readability«, in *Journalism Quarterly*, 30, 416—438.

TUMAN M. C. (1986.): »Reflexive Cloze-Testing: A Look Inside the Psycholinguistic Process«, in *Language and Style*, vol. 19, n. 3, 280—292.

2. REPERTÓRIUMOK

2.1. FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK, SOROZATOK

2.1.1. DISCOURSE PROCESSES. A MULTIDISCIPLINARY JOURNAL

Ablex, Norwood N. J.
Editor: Roy O. FREEDLE
(1978—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. János és BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 186—197.

Volume 13

Number 1 — January — March 1990.

SPECIAL ISSUE: GENDER AND CONVERSATIONAL INTERACTION

Deborah TANNEN: Editor' s Introduction (1). Amy SHELDON: Pickle Fights: Gendered Talk in Preschool Disputes (5). Marjorie Harness GOODWIN: Tactical Uses of Stories: Participation Frameworks Within Girls' and Boys' Disputes (33). Deborah TANNEN: Gender Differences in Topical Coherence: Creating Involvement in Best Friends' Talk (73). Penelope ECKERT: Cooperative Competition in Adolescent „Girl Talk” (91). Penelope BROWN: Gender, Politeness, and Confrontation in Tenejapa (123).

Number 2 — April — June 1990.

Richard ALTERMAN and Lawrence A. BOOKMAN: Some Computational Experiments in Summarization (143). Charles R. FLETCHER and Susan T. CHRYSLER: Surface Forms, Textbases, and Situation Models: Recognition Memory for Three Types of Textual Information (175). Avon CRISMORE: Metadiscourse and Discourse Processes: Interactions and Issues (191). Susan KEMPER: Adults' Diaries: Changes Made to Written Narratives Across the Life Span (207). Jo Anne KLEIFGEN: Prekindergarten Children's Second Discourse Learning (225). Jo KEROES: But What Do They Say? Gender and the Content of Student Writing (243).

Number 3 — July — September 1990.

SPECIAL ISSUE: PSYCHOLOGICAL RESEARCH ON QUESTION ANSWERING AND QUESTION ASKING

Arthur C. GRAESSER: Editor's Introduction: Psychological Research on Question Answering and Question Asking (259). Murray SINGER: Answering Questions About Discourse (261). Arthur C. GRAESSER and Stanley P. FRANKLIN: QUEST: A Cognitive Model of Question Answering (279). Jonathan M. GOLDING, Arthur C. GRAESSER, and Keith K. MILLIS: What Makes a Good Answer to a Question?: Testing a Psychological Model of Question Answering in the Context of Narrative Text (305). Arthur C. GRAESSER, Richard M. ROBERTS, and Catherine HACKET-RENNER: Question Answering in the Context of Telephone Surveys, Business Interactions, and Interviews (327). Thomas W. LAUER and Eileen PEACOCK: An Analysis of Comparison Questions in the Context of Auditing (349).

Number 4 — October — December 1990.

Linda L. NEWMAN and Sheila R. PRATT: Adaptive Self-Stabilization in Adult-Child Interactions: Temporal Congruence With Varied Switch-Pause Durations (363). Judith A. HUDSON and Elizabeth A. SLACKMAN: Children's Use of Scripts in Inferential Text Processing (375). Thomas V. PETROS, Barb BENTZ, Kathy HAMMES, and H. David ZEHR: The Components of Text That Influence Reading Times and Recall in Skilled and Less Skilled College Readers (387). Haruko Minegishi COOK: An Indexical Account of the Japanese Sentence-Final Particle *No* (401). Daniel G. MORROW: Spatial Models, Prepositions, and Verb-Aspect Markers (441). Author Index to Volume 13 (471). Contents Index to Volume 13 (472). Acknowledgement: Reviewers (475).

Volume 14

Number 1 — January — March 1991.

Greg MYERS: Lexical Cohesion and Specialized Knowledge in Science and Popular Science Texts (1). Erwin M. SEGAL, Judith F. DUCHAN, and Paula J. SCOTT: The Role of Interclausal Connectives in Narrative Structuring: Evidence From Adults' Interpretations of Simple Stories (27). Deborah M. WEISS and Jacqueline SACHS: Persuasive Strategies Used by Preschool Children (55). Michael W. PRATT and Susan L. ROBINS: That's the Way It Was: Age Differences in the Structure and Quality of Adults' Personal Narratives (73). Justine COUPLAND, Nikolas COUPLAND, Howard GILES, and Karen HENWOOD: Formulating Age: Dimensions of Age Identity in Elderly Talk (87).

Number 2 — April — June 1991.

Rachel A. G. MUELLER-LUST and Raymond W. GIBBS: Inferring the Interpretation of Attributive and Referential Definite Descriptions (107). Paul WHITNEY, Bill G. RITCHIE, and Matthew B. CLARK: Working-Memory Capacity and the Use of Elaborative Inferences in Text Comprehension (133). Peter B. MOSENTHAL and Irwin S. KIRSCH: Toward an Explanatory Model of Document Literacy (147). Wanda T. WALLACE and David C. RUBIN: Characteristics and Constraints in Ballads and Their Effects on Memory (181). Christine C. PAPPAS: Young Children's Strategies in Learning the „Book Language” of Information Books (203). Karen S. PLACE and Judith A.

BECKER: The Influence of Pragmatic Competence on the Likeability of Grade-School Children (227). Ruby GOLD: Answering Machine Talk (243). Michael AGAR: Writing Left in America (261).

Number 3 — July — September 1991.

Michael BAMBERG and Virginia Marchman: Binding and Unfolding: Towards the Linguistic Construction of Narrative Discourse (277). Janet DONIN, Donald G. DOEHRING, and Freda BROWNS: Text Comprehension and Reading Achievement in Orally Educated Hearing-Impaired Children (307). Bruna ZANI, Maria Grazia CARELLI, Beatrice BENELLI, and Elvira CICOGNANI: Communicative Skills in Childhood: The Case of Twins (339). Jacqueline SACHS, James DONELLY, Cheryl SMITH, and Julia Dwyer BOOKBINDER: Preschool Children's Conversation Intrusions: Behavior and Metapragmatic Knowledge (357). Robyn FIVUSH, Nina R. HAMOND, Nicole HARSCH, Naomi SINGER, and Anne WOLF: Content and Consistency in Young Children's Autobiographical Recall (373). Harry LEVIN and Margaretta NOVAK: Frequencies of Latinate and Germanic Words in English as Determinants of Formality (389).

Number 4 — October — December 1991.

Connie K. VARNHAGEN: Text Relations and Recall for Expository Prose (399). Heidi RIGGENBACH: Toward an Understanding of Fluency: A Microanalysis of Non-native Speaker Conversations (423). M. Chiara LEVORATO: Children's Memory for Goal-Directed Events (443). Jeanne M. De TEMPLE, Hsin-Feng WU, and Catherine E. SNOW: Papa Pig Just Left for Pigtown: Children's Oral and Written Picture Descriptions Under Varying Instructions (469). Author Index to Volume 14 (497). Contents Index to Volume 14 (498). Acknowledgement: Reviewers (501).

2.1.2. TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin—New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands
(1981—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 205—214 és PETŐFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 197—199.

Volume 11 (1991)

ABRAHAM, Elyse. Why 'because'? The management of given/new information as a constraint on the selection of causal alternatives. 11 (3), 323—339.

ANTAKI, Charles (see Vayreda, Agnès).

- BAZANELLA, Carla and Daniela CALLERI. Tense coherence and grounding in children's narrative. 11 (2), 175—187.
- BIBER, Douglas. Oral and literate characteristics of selected primary school teaching materials. 11 (1), 73—96.
- CALLERI, Daniela (see BAZANELLA, Carla).
- CHAFE, Wallace. Grammatical subjects in speaking and writing. 11 (1), 45—72.
- DUSZAK, Anna. Schematic and topical categories in news story reconstruction. 11 (4), 503—522.
- ENDRES—NIGGEMEYER, Brigitte, Wim WAUMANS, and Hitoshi YAMASHITA. Modeling summary writing by introspection: A small-scale demonstrative study. 11 (4), 523—552.
- FARGHAL, Mohammed (see SHAKIR, Abdullah).
- FITZPATRICK, Mary Anne. Sex differences in marital conflict: Social psychophysiological versus cognitive explanations. 11 (3), 341—364.
- FLUDERNIK, Monika. The historical present tense yet again: Tense switching and narrative dynamics in oral and quasi-oral storytelling. 11 (3), 365—397.
- GÜNTNER, Susanne. 'A language with taste': Uses of proverbial sayings in intercultural communication. 11 (3), 399—418.
- HATIM, Basil. The pragmatics of argumentation in Arabic: The rise and fall of text type. 11 (2), 189—199.
- HOROWITZ, Rosalind. A reexamination of oral versus silent reading. 11 (1), 133—166.
- HOROWITZ, Rosalind. Orality and literacy and the design of schooling for the twenty-first century: Some introductory remarks. 11 (1), i—xvi.
- ISHIKAWA, Minako. Iconicity in discourse: The case of repetition. 11 (4), 552—580.
- JÖNSSON, Linda and Per LINNÉL. Story generations: From dialogical interviews to written reports in police interrogations. 11 (3), 419—440.
- LINNÉL, Per (see JÖNSSON, Linda).
- NYSTRAND, Maqritin and Jeffrey WIEMELT. When is a text explicit? Formalist and dialogical conceptions. 11 (1), 25—41.
- OLSON, David R. Children's understanding of interpretation and the autonomy of written texts. 11 (1), 3—23.
- PERÄKYLÄ, Anssi and David SILVERMAN. Owning experience: Describing the experience of other persons. 11 (3), 441—480.
- SCANLON, Donna M. (see VELLUTINO, Frank R.).
- SHAKIR, Abdullah and Mohamed FARGHAL. The activation of schemata in relation to background knowledge and markedness. 11 (2), 201—221.
- SILVERMAN, David (see PERÄKYLÄ, Anssi.)
- SMALL, Sheila G. (see VELLUTINO, Frank R.).
- SOYLAND, A. J. Common sense in clinical discourse. 11 (2), 223—240.
- TANZMAN, Melinda S. (see VELLUTINO, Frank R.).
- TEEFFELEN, Toine van. Argumentation and the Arab voice in Western bestsellers. 11 (2), 241—266.
- THORNBORROW, Joanna. Ordery discourse and background knowledge. 11 (4), 581—606.
- TSUI, Amy B. M. The pragmatic functions of *I don't know*. 11 (4), 607—622.
- VAYREDA, Agnès and Charles ANTAKI. Explanations in abortion discourses. 11 (3), 481—498.
- VELLUTINO, Frank R., Donna M. SCANLON, Sheila G. SMALL, and Melinda S.

TANZMAN. The linguistic bases of reading ability: Converting written to oral language. 11 (1), 99—133.

WAUMANS, Wim (see ENDRES—NIGGEMEYER, Brigitte).

WIEMELT, Jeffrey (see NYSTRAND, Martin).

WOOFFITT, Robin. 'I was just doing X... when Y': Some inferential properties of a device in accounts of paranormal experiences. 11 (2), 267—288.

YAMASHITA, Hitoshi (see ENDRES—NIGGEMEYER, Brigitte).

ZHANG, Delu. Role relationships and their realization in mood and modality. 11 (2), 289—318.

2.1.3. PAPIERE ZUR TEXTLINGUISTIK PAPERS IN TEXTLINGUISTICS (= pt)

Hamburg, Buske

Hg.: Jens IHWE, János S. PETÓFI, Hannes RIESER

(1972—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETÓFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (második rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó Szeged 1991. 222—246 és PETÓFI S. JÁNOS—BÉKÉSI IMRE (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó Szeged, 1992. 199—203.

56. Rüdiger MELLIES, Frank OSTERMANN und Friederike VAUTH (Hg.):

ERSCHWERTE KOMMUNIKATION UND IHRE ANALYSE. 1986.

Vorwort (V). Rüdiger MELLIES, Frank OSTERMANN, Friederike VAUTH: Erschwerte Kommunikation und ihre Analyse: Ein Positionspapier (1). Helga ANDRESEN: Sagen können, daß man nichts sagen kann... Untersuchungen zur Funktion der Stereotypen in der Sprache eines schwer gestörten Aphasikers (11). Ulrich HOLSTE: Sprache und sprachliche Handlungskompetenz in einer anderen Sinnesmodalität (23). Joachim HÜTTEMANN: Methodologische Probleme der Patholinguistik (47). Wolfgang JANTZEN: Sprache, Denken und geistige Behinderung (77). Amei KOLLSTOBBE: Sprachliche Variation: Das FLUENT vs. NONFLUENT Kontinuum aphasischer Rede aus der Sicht der Prozeßlinguistik (109). Anneliese KOTTEN: Sprechen — fast wie im täglichen Leben? (127). Gudula LIST: Über die Sprachen der Gehörlosen. Anregungen aus neuropsychologischer Sicht (155). Volkbert M. ROTH: Sprachhandlungstraining in der Aphasikerfamilie (179). Eckhard WOLF: Zur Diagnose des Sprachvermögens jugendlicher und erwachsener Geistigbehinderter (211). Autorenverzeichnis (227).

57. Petra HOFFSTAEDTER:

POETIZITÄT AUS DER SICHT DES LESERS. Eine empirische Untersuchung der Rolle von Text-, Leser- und Kontexteigenschaften bei der poetischen Verarbeitung von Texten. 1986.

1. EINLEITENDER ÜBERBLICK (1). 2. ERGEBNISSE TEXTORIENTIERTER POETIZITÄTSFORSCHUNG (6). 2.1. Poetizität und Äquivalenz (6). 2.2. Poetizität und Abweichung (19). 2.3. Poetizität und Mehrdeutigkeit (34). 2.4. Poetizität und Inhalt (40). 2.5. Poetizität und Textverarbeitung (42). 3. DAS UNTERSUCHUNGSDESIGN: POETIZITÄT ALS EIGENSCHAFT VON TEXTVERARBEITUNGSPROZESSEN (44). 3.1. Elin allgemeines Textverarbeitungsmodell (44). 3.2. Ein Modell über das Zustandekommen poetischer Textverarbeitungsprozesse (58). 3.3. Die Untersuchungsmethoden (65). 4. UNTERSUCHUNG I: ZUSAMMENHÄNGE ZWISCHEN TEXTEIGENSCHAFTEN UND DER POETISCHEN VERARBEITUNG VON TEXTEN (72). 4.1. Der Untersuchungsaufbau (75). 4.1.1. Die Textauswahl (75). 4.1.2. Beurteilung der Ausgangstexte (84). 4.1.3. Beurteilung der entpoetisierten Texte (87). 4.2. Bemerkungen zur Validität und Reliabilität der Erhebungsmethode (89). 4.3. Ergebnisse über Zusammenhänge zwischen Texteigenschaften und der poetischen Verarbeitung von Texten (91). 4.3.1. Klassifikation der Texte auf der Basis der Poetizitätsbewertungen (94). 4.3.2. Überblick über die in den drei Textgruppen als poetisch empfundenen Texteigenschaften (98). 4.3.2.1. Textgruppe I (99). 4.3.2.2. Textgruppe II (114). 4.3.2.3. Textgruppe III (130). 4.3.2.4. Zusammenfassung der zentralen Analyseergebnisse (163). 4.3.3. Vergleich der Bewertungen der entpoetisierten Texte mit den Bewertungen der entsprechenden Ausgangstexte (165). 4.3.4. Rekonstruktion poetischer Textverarbeitungsprozesse (174). 5. UNTERSUCHUNG II: DIE ROLLE DES KONTEXTES BEIM ZUSTANDEKOMMEN EINER POETISCHEN TEXTVERARBEITUNG (189). 5.1. Der Untersuchungsaufbau (190). 5.2. Untersuchungsergebnisse über die Rolle des Kontextes beim Zustandekommen poetischer Textverarbeitungsprozesse (192). 5.2.1. „Poetischer Kontext“ versus „nicht-poetischer Kontext“ (193). 5.2.2. Die Rolle des Kontextes in bezug auf Texteigenschaften (196). 5.3. Zusammenfassung der Ergebnisse (203). 6. DIE ROLLE VON LESERDISPOSITIONEN BEIM ZUSTANDEKOMMEN POETISCHER TEXTVERARBEITUNGSPROZESSE (206). 6.1. Untersuchung III: Zur Rolle der Erfahrung mit Poesie und Literatur (206). 6.1.1. Der Untersuchungsaufbau (207). 6.1.2. Ergebnisse der Untersuchung der Rolle der Erfahrung mit Poesie und Literatur (209). 6.1.3. Zusammenfassung der Ergebnisse (219). 6.2. Die Rolle der Sprachkompetenz beim Zustandekommen poetischer Textverarbeitungsprozesse (221). 6.2.1. Der Untersuchungsaufbau (222). 6.2.2. Ergebnisse zur Rolle der Sprachkompetenz (223). 6.2.2.1. Statistischer Vergleich der Poetizitätsbewertungen (224). 6.2.2.2. Vergleich der Unterstreichungen als poetisch empfundener Textstellen (228). 6.2.3. Zusammenfassung der Ergebnisse (242). 7. ABSCHLIESSENDE ZUSAMMENFASSUNG UND EINSCHÄTZUNG DER UNTERSUCHUNGSERGEBNISSE (243). ANHANG I: Die Textauswahl (Originaltexte) (252). ANHANG II: Die entpoetisierten Textversionen (271). ANHANG III: Die graphisch umgestalteten Texte (280). ANHANG IV: Der Fragebogen (286). ANHANG V: Der Cloze-Test (294). BIBLIOGRAPHIE (297). PERSONENINDEX (307). SACHINDEX (310). TEXTINDEX (315).

58. Colin MARTINDALE (ed):

PSYCHOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF LITERARY NARRATIVES. 1988.

Colin MARTINDALE: Introduction (V). Seymour ROSENBERG: Personality and affect: A quantitative approach and comparison (1). Ravenna HELSON and Janet LEIGH: The patterning of psychological orientation and social interaction in Hungarian and American short stories (20). Colin MARTINDALE and Anne KEELEY: Historical trends

in the content of twentieth-century Hungarian and American short stories (42). Dean Keith SIMONTON: Aesthetic success in 36 Hungarian and American short stories (66). Martin S. LINDAUER: Physiognomic meanings in the titles of short stories (74). Michel GRIMAUD: Discourse anaphora: The functioning of proper names in narrative (96). William F. BREWER and Keisuke OHTSUKA: Story structure and reader affect in American and Hungarian short stories (133). László HALÁSZ: Anticipation in reception of short stories: An American-Hungarian cross cultural study (205). János LÁSZLÓ: Literary text, literary context and reader expectations (205). Richard Beach and Robert de BEAUGRANDE: Authority attitudes in reader response (227). Csaba PLÉH: Signs of violence as sources of coherence (257). Colin MARTINDALE, William F. BREWER, Ravenna HELSON, Seymour ROSENBERG, Deann Keith SIMONTON, Anne KEELEY, Janet LEIGH and Keisuke OHTSUKA: Structure, theme, style, and reader response in Hungarian and American short stories (267). List of Contributors (290).

59. Jörg KINDERMANN:

EXPERTEN—PARSING. Parsing und Wissensrepräsentation im texttheoretischen Rahmen. 1987.

1. Einleitung (1). 2. Syntaktisches Parsing (7). 3. Semantisches Parsing (27). 4. Wissensrepräsentation (52). 5. Textinterpretation im Rahmen einer Texttheorie (64). 6. Die Lexikonkomponente der TeSWeST (87). 7. Ein Parser für die theoretische Textinterpretation (94). 8. Erweiterungen des Experten — Parsern (153). Literaturverzeichnis (199). Anhang: LISP Code der Implementierung (211).

60. Hartmut SCHRÖDER:

ASPEKTE SOZIALWISSENSCHAFTLICHER FACHTEXTE. Ein Beitrag zur Fachtextlinguistik. 1987.

VORBEMERKUNG (IV). 0. Einleitung (1). Zum extralinguistischen Kontext sozialwissenschaftlicher Fachtexte. 1.1. Vorbemerkung (5). 1.2. Mitteilungsstrukturen, Sachverhalte und Textbaupläne in Fachtexten (7). 1.3. Beispiele aus anderen Fachgebieten (12). 1.4. Probleme bei der Analyse sozialwissenschaftlicher Fachtexte (17). 1.5. Zum Selbstverständnis der Socialwissenschaften (19). 1.6. Zu den Paradigmen in den Socialwissenschaften und ihren Auswirkungen auf den wissenschaftlichen Diskurs (25). 1.7. Zusammenfassung (31). Anmerkungen zum 1. Kapitel (34). 2. Zum Stand der Erforschung von Fachtexten. 2.1. Vorbemerkung (39). 2.2. Tendenzen der Fachsprachenforschung (39). 2.2.1. Zum Begriff Fachsprachenforschung (39). 2.2.2. Zur Forschungssituation (41). 2.2.3. Ergebnisse der Fachsprachenforschung (47). 2.2.3.1. Zu den Begriffen Fach- und Wissenschaftssprache (47). 2.2.3.2. Zur Problematik „Fachsprache — Umgangssprache“ (53). 2.2.3.3. Zur Gliederung und Schichtung der Fachkommunikation (56). 2.3. Zur Geschichte der Fachsprachenforschung (61). 2.3.1. Vorbemerkung. 2.3.2. Anstöße und Beginn der Fachsprachenforschung (61). 2.3.3. Zur Frage der Periodisierung der Fachsprachenforschung (62). 2.4. Neuere Tendenzen der Fachsprachenforschung (64). 2.4.1. Zur Neuorientierung der Fachsprachenforschung (65). 2.4.2. Fachtextlinguistik (66). 2.4.3. Fachtext (70). 2.4.4. Fachtextpragmatik (75). 2.5. Zusammenfassung (77). Anmerkungen zum 2. Kapitel (81). 3. Zur linguistischen Analyse von Fachtexten. 3.1. Vorbemerkungen

(87). 3.2. Vorarbeiten zur Analyse sozialwissenschaftlicher Fachtexte (88). 3.3. Zum Korpus der Analyse (95). 3.4. Über die Ziele der Analyse (104). 3.5. Aspekte des wissenschaftlichen Diskurses in den Sozialwissenschaften (106). 3.5.1. Vorbemerkung (106). 3.5.2. Zur Diskussion verschiedener Ansätze für Textanalysen (108). 3.5.2.1. Textlinguistische Ansätze (108). 3.5.2.2. Kommunikationslinguistische Ansätze (113). 3.5.2.3. Textanalysen in der Fachsprachenforschung (120). 3.5.3. Zur Begründung eines Beschreibungsmodells sozialwissenschaftlicher Fachtexte (125). 3.5.3.1. Determinanten der Textstruktur (125). 3.5.3.2. Beschreibungsebenen des Modells (133). 3.5.3.2.1. Zur Einordnung des Modells (133). 3.5.3.2.2. Extralinguistische und pragmatische Faktoren (134). 3.5.3.2.3. Zur Textgroßstruktur (139). 3.5.3.2.4. Zur Ebene des Abschnitts (145). 3.5.3.2.5. Zur Ebene des Absatzes (146). 3.5.4. Zu den Ergebnissen der Textanalyse (148). 3.5.4.1. Vorbemerkung (148). 3.5.4.2. Die wissenschaftliche Monographie (148). 3.5.4.3. Das Lehr- bzw. Studienbuch (160). 3.5.4.4. Der wissenschaftliche Artikel (176). 3.5.4.5. Der wissenschaftliche Forschungsbericht (189). 3.5.4.6. Die Rezension (198). 3.5.5. Zur Interpretation der Ergebnisse (203). 3.6. Zur grammatisch-syntaktischen Analyse. 3.6.1. Vorbemerkung (211). 3.6.2. Zum Diskussionsstand in der Fachsprachenforschung (212). 3.6.3. Ergebnisse der Analyse (215). 3.6.3.1. Zu einigen grammatischen Kategorien (215). 3.6.3.1.1. Das Verb (215). 3.6.3.1.2. Das Adjektiv und das Substantiv (224). 3.6.3.1.3. Die Artikel und die Funktionswörter (225). 3.6.3.2. Zu einigen Aspekten der Syntax (227). 3.6.4. Probleme und zukünftige Aufgaben (232). 3.7. Zur Analyse des Wortschatzes (242). 3.7.1. Vorbemerkung (242). 3.7.2. Zum Diskussionsstand in der Fachsprachenforschung (242). 3.7.3. Ergebnisse der Analyse (248). 3.7.4. Lexikalische Mittel einzelner Kommunikationsverfahren (255). 3.8. Gesamtüberblick und zukünftige Aufgaben (261). Anmerkungen zum 3. Kapitel (267). Literaturverzeichnis (276). Abkürzungsverzeichnis (304). ANHANG. Anlage 1: Textauszüge zum Text von Heimann (306). Anlage 2: Textauszüge zum Text von Ottomeyer (315). Anlage 3: Text von Funke (324). Anlage 4: Text von Wagner/Brandstätter (332). Anlage 5: Text von Lindner (342).

2.1.4. RESEARCH IN TEXT THEORY UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter & Co. Berlin—New York
Editor: János S. PETŐFI, Macerata, Italy
(1977—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 214—223 és PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 204—205.

Volume 17

Antonio GARCÍA-BERRIO:
A THEORY OF THE LITERARY TEXT
1992.

Preface (V). Introduction. Between Literary Theory and a General Poetics (3). 0.1. A Methodological Assessment of Modern Literary Theory. The Starting Point: A Conflictive Present (3). 0.2. Poetics as a Classical Science and as a Contemporary Discipline: Traditional Contents (6). 0.3. Romantic Literary Theory: Fantasy and Imagination in the Artistic Construction of Sentimental Intimacy (13). 0.4. The Contents of Modern Semiological and Linguistic Poetics (20). 0.5. The Crisis of Structuralist Poetics: Towards the Construction of a General Poetics (33).

First Part

1. Literary Expressiveness (39). 1.1. Literariness: The Linguistic Structure of the Literary Option (39). 1.1.1. Towards the Linguistic Characterization of Literature (39). 1.1.2. Poetic Specificity vs. Linguistic Generality: Phono-Acoustical and Grammatical Levels (44). 1.1.3. Semantic Structures of Literariness (49). 1.1.4. Literariness and the Pragmatic Point of View: The Systematic Practice of Communicative Exception (55). 1.2. Literariness and the Text (63). 1.2.1. The Text as the Level of Decision for the Linguistic Specificity of Literature (63). 1.2.2. Text Grammar's Contribution to the Explanation of Literariness (71). 1.2.3. The Textual Typology of Classical of Lyrical Poetry and the Characterization of Literariness (78). 1.2.4. Literariness and Poeticity: The Insufficiency of the Linguistic Definition (85). 1.3. Artistic Modes and the Aesthetic Law of Expressiveness (94). 1.3.1. Literary Expressiveness: Its Verbal and Fantastic Constituents (94). 1.3.2. The Aesthetic Norms of Literary Expressiveness (97). 1.3.3. Classical Modes of Literary Expressiveness: Mechanisms of Expressiveness and Levels of Style (103). 1.3.4. On General Rhetoric as a Science of Artistic Expressiveness (112). 1.3.5. The Integration of Rhetoric and Linguistic Poetics: The Thematic Macrostructure of Expressiveness (123).

Second Part

2. Artistic Conventionality and Ambiguity (145). 2.1. The Pragmatic Relativity of Meaning (145). 2.1.1. Objections to Meaningful Textual Construction: Conventionality and Arbitrariness (145). 2.1.2. The Poststructuralist Crisis of Literary Meaning (152). 2.1.3. The Relativization of Meaning in the Aesthetics of Reception: A Criticism of the Fundamental Concepts (170). 2.1.4. The Formalist Mechanism of „Reader Implication“: Textual „Gaps“ and the Work of the Imagination (179). 2.1.5. The Modern Itinerary of Meaning: Umberto Eco (190). 2.2. The Deconstructive Lodging of Poetic Experience (210). 2.2.1. Deconstruction in Literary Criticism: The Intensified Undermining of Meaning (210). 2.2.2. From Deconstruction as an Aporia of Meaning to the Poetic Space of Original Experience (220). 2.2.3. The Poetic Concept of „Writing“ in Jacques Derrida (231). 2.2.4. The Experience of the Poetic as Space and the Limits of Meaning. The Paradoxical Inscription of Writing (240). 2.2.5. Otherness as a Reference Forming Experience's Essential Emplacement (253). 2.3. The Aesthetic Capacity of Cultural Conventionality (262). 2.3.1. The Aesthetic Structure of Traditional Conventionality: The Historical Relativity of Artistic Meaning and the Non-Arbitrary Foundations of Cultural Conventionality (262). 2.3.2. Literary Tradition as a Typologizable Conventional Context (272). 2.3.3. Traditional Conventionality as a Poetic Principle of Cultural Recognition (285). 2.3.4. Artistic Ambiguity as

a Poetic Property (294). 2.3.5. Cervantes' Irony as an Instrument of Poetic Ambiguity (300).

Third Part

3. Poetic Universality (311). 3.1. Fictionality: Imaginary Forms of Fantastic Activity (311). 3.1.1. Introduction. The Imaginary Structure of the Material Text: From the Immanence of the Material Text of the Poetics of the Imagination (311). 3.1.2. The Structure of Fictionality: The First Traditional Feature of a Poetics of Fantasy (317). 3.1.3. The Rules of Verisimilitude in Realist Fictionality (329). 3.1.4. The Realist Control of Fantasy: The Law of Semantic Maxima in Fictional Production (337). 3.1.5. Literary Fantasy's Conceptual Forms: The Cultural Imagination (342). 3.2. Poeticity: The Imaginary Structure of Symbolis in the Temporal Domains (355). 3.2.1. On the Imaginary Structure of Poetic Value: Traces in the Text's Material-Verbal Scheme of Temporal and Spatial Orientations, Anthropological Symbols, and Patterns of the Imagination (355). 3.2.2. The Anthropological Roots of Temporal Regimes' Symbolic Semantics (369). 3.2.3. The Structure of the Poetic Imagination: The Spatial Pattern of the Imagination's Anthropological Orientation (388). 3.2.4. Versions of the Personal Articulation of the Spatial Myth and the Universality of the Imaginary Orientation (417). 3.2.5. Imaginary Poeticity in Narrative Prose Texts: Cervantes' Spatial Myth (436). 3.3. Universality as a Property of Poetic Value (446). 3.3.1. Textual and Anthropological Foundations of Poetic Universality: On the Frustration of the Arts' Diversity (446). 3.3.2. The Generic Deployment of Universal Artistic Structures (455). 3.3.3. The „Natural” Limitation of Historical Literary Genres (468). 3.3.4. The Universal Structure of the Artistic Text: From Diversity to Singularity (480). 3.3.5. The Imaginary Foundations of the Universality of Artistic Systems: Painting and Poetry (489). Bibliography (497). Index of Contents (531). Index of Names (537).

Volume 18

Roger G. van de VELDE:

TEXT AND THINKING

On Some Role of Thinking in Text Interpretation

1992.

Preface (VII). Introduction (1). On discourse comprehension and inferencing. 1.1. Introduction (12). 1.2. On co(n)textual information (17). 1.3. On coherence (21). 1.4. On inferences (29). 1.5. On the different kinds of cotext-directed inferencing (35). 1.6. On processing strategies (39). 1.6.1. On the processing stages of graphemic decoding (41). 1.6.2. On the inferential nature of graphemic decoding (45). 1.7. On the supplementation of discourse-directed inferences (48). 1.8. Summary (53). On syntactic inferencing. 2.1. Introduction (55). 2.2. On the realms of syntax (57). 2.3. On singling out syntactic processing (60). 2.4. From graphemic cotext to syntactic cotext (62). 2.5. Inferences based on and going beyond the knowledge of syntax (64). 2.5.1. On ordering syntactic constituents (64). 2.5.2. On ordering single words (66). 2.6. Inferences based on the rules of syntactic ordering (67). 2.7. On pure thought syntax (69). 2.8. On the inferential nature of syntactic processing (71). 2.9. On the interaction of syntactic inferences (73). 2.10. Summary (77). On semantic inferencing. 3.1. Introduction (79). 3.2. On singling out semantic processing (82). 3.3. On ILRRR information (84). 3.4. On ILRRR organization (88). 3.5. On the neuropsychological

evidence for ILRRR organization (90). 3.6. On the neurolinguistic evidence for ILRRR organization (91). 3.7. On the lexicalized counterparts of ILRRR information (95). 3.8. On standard meanings and private meanings (99). 3.9. On some conditions of handling ILRRR information (101). 3.10. On the importance and limits of ILRRR information (103). 3.11. Summary (106). On semanticological inferencing. 4.1. Introduction (107). 4.2. On some extrapositional problems (111). 4.3. On predicate assignment and some intrapositional problems (114). 4.4. On some conditions of interpropositional meanings (116). 4.4.1. On the argument identity condition (116). 4.4.2. On the predicate identity condition (118). 4.4.3. On the argument overlap condition (119). 4.4.4. On the predicate overlap condition (119). 4.5. On some global meaning conditions (120). 4.5.1. On the consequence consistency condition (121). 4.5.2. On the topic compatibility condition (122). 4.5.3. On the context integrativity condition (124). 4.6. On contriving human thinking (126). 4.7. On some limits of logic in interpretation (129). 4.8. On some restraints of rationality (131). 4.9. Summary (136). On action-oriented inferencing. 5.1. Introduction (137). 5.2. On action and its related inferences (141). 5.3. On the need for action-oriented inferences (146). 5.4. Action-oriented inferences made from contextually expressed actions (148). 5.4.1. Inferences oriented to local actions (148). 5.4.2. Inferences oriented to global actions (150). 5.5. Action-oriented inferences made from contextually performed actions (151). 5.6. On mental background activities and action co(n)texts (153). 5.7. On expectations and knowledge schemata (155). 5.8. On hypothetically reconstructed actions and free interpretation (159). 5.9. Summary (164). Inferencing towards text organization. 6.1. Introduction (166). 6.2. On referential connectedness (168). 6.3. On coreference (172). 6.4. On cohesion (174). 6.5. On the cotext integrativity condition (177). 6.6. On interpretative elaboration and coherence (178). 6.7. On the indispensability of coherence (183). 6.8. On the indispensability of ILRRR-related inferences (186). 6.9. Summary (188). On interpretative elaboration. 7.1. Introduction (191). 7.2. On the two sides of interpersonal communication (192). 7.3. On low-level and high-level coherence (194). 7.4. On producer-oriented explicative interpretation (196). 7.5. On receiver-oriented evaluative interpretation (200). 7.6. On some problem areas of literary evaluation (103). 7.7. On meaning transformation (206). 7.8. On meaning complementation (209). 7.9. On the justification and plausibility of meaning complementation (212). 7.10. On the incompleteness/infiniteness of interpretation (214). 7.11. Summary (215). Interpretation, inferencing and illusion. 8.1. Introduction (217). 8.2. On some illusory facets of dream interpretation (219). 8.3. On some illusory facets of interpreting spatial data (223). 8.4. On some illusory facets of interpreting deictic data (225). 8.5. On some illusory facets of interpreting unimedial data (227). 8.6. On the illusion of interpersonal/(cross-)cultural understanding (229). 8.7. On the illusion of correctness and completeness in interpretation (231). 8.8. On the illusion of orthodox mono-interpretability (234). 8.9. On some illusion in the cognitive models (236). 8.10. On scepticism and caution in exegetic practice (239). 8.10.1. On rule-conformity (239). 8.10.2. On rule-conformity and correctness (241). 8.10.3. On the relative character of rationality (242). 8.10.4. On rational control and correctness (243). 8.10.5. What is ideal? (245). 8.10.6. On scepticism (245). 8.10.7. On relativism (246). 8.11. Summary (247). Inferences in *Alice in Wonderland*. 9.1. Introduction (249). 9.2. Inferences as relating activities (251). 9.3. Inferences in hypothesis construction/evaluation (253). 9.4. On discourse-directed inferences AAW (255). 9.5. On conditionals and textual organization (259). 9.6. On classification and textual organization (262). 9.7. On inferential elaboration (266). 9.8. Summary and

conclusion (271). Conclusion (273). References (292). Name Index (319). Subject Index (324).

2.1.5. ADVANCES IN DISCOURSE PROCESSES

Ablex, Norwood N. J.
Ed.: Roy O. FREEDLE
(1977—)

A korábbi kötetek adataihoz lásd PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (1)*, *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 205—211.

Volume 7

Ron SCOLLON and Suzanne B. K. SCOLLON:
NARRATIVE, LITERACY AND FACE IN INTERETHNIC COMMUNICATION
1981.

PART I. Discrimination in Interethnic Communication. 1. The Centrality of Communicative Style (3—10). Discrimination as a communication problem. Gatekeepers and communicative style. Narrative discourse as communicative style. Athabaskan oral narrative. Research on Athabaskan communication. Discourse, face, and system. 2. Athabaskan-English Interethnic Communication (11—39). Interethnic communication. Four areas of discourse study. The presentation of self. The distribution of talk. Information structure. Content organization. Ethnic stereotypes. A caution about change.

PART II. Discourse and Reality Set in Interethnic Communication. 3. The Modern Consciousness and Literacy (41—56). Discourse, literacy, and reality set. Varieties of literacy. Essayist literacy as discourse patterns. Decontextualization of discourse. The modern consciousness and essayist literacy. Essayist literacy as English discourse patterns. Writing as a crisis in ethnic identity. The need for further study. 4. The Literate Two-year-old: The Fictionalization of Self (57—98). Making the ordinary remarkable. „School” as a gloss for literacy. Locating literacy. Literacy as autobiography. Rachel's written version, Story One. Reading Prosody. Rachel's written version, Story Two. A contrasting case. Os's Story. Comparing Rachel and Os. Raising the percentage of new information. Narrative accounting. Preparation for literacy. 5. The Bush Consciousness and Oral narrative Discourse (99—127). A problem of description. The four aspects of the bush consciousness. Contrasts with the modern consciousness. The expressive means of the bush consciousness: Oral narrative. Translation sets. Line, verse, stanza, and scene. Stanzas and perspective. Verses and grounding. Narrative structures as interaction. Narrative and the social construction of reality. Chief Henry of Huslia's life story. Abstracting themes in narrative interaction. 6. Abstracting Themes: A Chipewyan Two-Year-Old (128-165). The abstraction of themes. The role of culture-specific themes in recall and comprehension. The community of Fort Chipewyan. A Chipewyan family. Themes and metonyms. Roles and situations as themes. Thematic abstraction and language. Linguistic structure as

metonymy. Code switching. The initiation of interaction. Training for thematic abstraction.

PART III. Face and Cultural Pluralism. 7. Discourse as Politeness Phenomena (169—188). The problem of sources. Universals in language use. Face and politeness strategies. Politeness systems. Athabaskan discourse patterns as deference politeness. Essayist literacy as solidarity politeness. Case One. Case Two. Case Three. Interethnic communication as different face values. 8. Cross-System Interaction, Ethnicity, and Communicative Pluralism (189—202). The problem of givens. Ethnicity as communication. Toward improved interethnic communication. Bibliography 203.

Volume 8

Robert J. DI PIETRO (ed.):

LINGUISTICS AND THE PROFESSIONS. Proceedings of the Second Annual Delaware Symposium on Language Studies 1982.

PART I. Language and the Medical Professions. 1. Valdemar G. PHOENIX and Mary L. LINDEMAN: Language Patterns and Therapeutic Change (3—11). The Context. The Context Marker. Manipulation of Time in Hypotherapy. Summary. References. 2. Thelma LEAFFER: Applications to Psychoanalysis and Psychotherapy (13—25). Introduction. The Pilot Study. Results of First Study. Descriptive Study. Suggested Inventory of Diagnostic Denial Cues. Conclusion. 3. Michelina BONANNO: Women's Language in the Medical Interview (27—38). Introduction. Background of the Study. „Women's Language". The Medical Interview. Analytical Model. Pilot Study. Conclusion. References. 4. Deborah TANNEN and Cynthia WALLAT: A Sociolinguistic Analysis of Multiple Demands on the Pediatrician in Doctor/Mother/Child Interaction (39—50). Public Opinion. Professional Responsiveness. Medical Service Research. Pediatric Practice. The Study. Cognitive and Social Demands. Linguistic Evidence for Differing Registers. Emotional Demands. Conclusion. References. 5. Sue FISHER: The Decision-Making Context: How Doctors and Patients Communicate (51—81). The Background Context. The Medical Context. The Social Context. The Analytic Context. The Decision-Making Context: The Medical Interview. Strategic Use of Language. The Communication Context: The Negotiation of Treatment Decisions. Medical Practitioners Use of Questioning Strategies. Patients' Use of Questioning Strategies. Medical Practitioners' Use of Presentational and Persuasive Strategies. The Communicational Event: Reaching a Treatment Decision. References. 6. Ellen F. PRINCE, Joel FRADER, and Charles BOSK: On Hedging in Physician Discourse (83—97). Purpose. The Corpus. Hedging. Self-Repairs and Hedging. Conclusion. References.

PART II. Language and the Law. 7. Anne Graffam WALKER: Patterns and Implications of Cospeech in a Legal Setting (101—112). Introduction. Setting the Scene. Nature of Cospeech. Individual Patterns Cospeech. References. Appendix A. Appendix B. Appendix C. 8. Edward FINEGAN: Form and Function in Testament Language (113—120). Introduction. The Language of the Law. Testament Language. Conclusion. References. 9. Roberta KEVELSON: Language and Legal Speech Acts: Decisions (121—131). Introduction. Pragmatics of Legal Speech Acts. Speech Acts, Forms of Action, and Decisions. Conclusion. References. 10. Judith J. EPSTEIN: The Grammar of a Lie: Its Legal Implications (133—142). Introduction. The Problem. Conclusion. References. Appendix I. Appendix II. 11. Louis A. ARENA: The Lan-

guage of Corporate Attorneys (143—157). Introduction. The Structure of Speech Perception: the Clause as the Unit of Information. Deriving Measures of Styles Complexity from Clause Analyses. Conclusion. References.

PART III: Language in Commercial and Official Uses. 12. Leo J. CAMPBELL and Melissa HOLAND: Understanding the Language of Public Documents Because Readability Formulas Don't (157—171). Introduction. Questions of Validity. Questions of Application. Psycholinguistic Factors. Summary and Recommendations. References. 13. Veda R. CHARROW: Language in the Bureaucracy (173—188). Introduction. A Preliminary Characterization of Bureaucratic Language. Pragmatic Features. Organization Features. Syntactic and Grammatical Features. Semantic/Lexical Problems. Some of the Causes of Bureaucratese. 14. Raoul N. SMITH: A Functional View of the Linguistics of Advertising (189—199). Prefatory Remarks. Introduction. The Functions of Advertising. The Persuasive Function. Market Segmentation-Psychographics. Women's Language. Headlines. Aspects of the Structure of Body Copy. Conclusion. References. 15. Elaine M. POTOKER: Foreign Language Applications in Business: Observations and Suggestions (201—206). The Commercial Value of Foreign Language. The Need for Skills other than Language. Some Advice for Educators. References. 16. Jürgen BENEKE: The Business of Language: European Managers on Language in Business (207—213). Background. The ERFA 1979 Survey. Some Initial Findings of General Importance. Conclusions for College Language Programs. A Selection of Responses in Detail. References. 17. Reinhold AMAN: Interlingual Taboos in Advertising: How not to Name Your Product (215—221). Introduction. Intercultural Taboos. Interlingual Taboos. References.

PART IV. Language in Employment and Public Services. 18. Caroline Van ANTWERP and Monica MAXWELL: Speaker Sex, Regional Dialect and Employability: A Study in Language Attitudes (227—242). Speech Style. Southern Speech Style. Women's Speech Style. Procedures Followed in the Study. Material. Methods of Analysis. Results and Discussion. Conclusions. References. 19. Nancy Lee SCHWEDA: Strategic Language Use: Its Role in the Professions in Bilingual Communities of Northern Maine (243—254). Introductory Remarks. Background Information. Generalized Language Use. Dress and Age as Factors in Language Choice. Language Choice in a Position of Authority and with Colleagues. Strategic Language Use with Clients/Patient/Customers/Students. Community Pressure With Regard to Language Variety Choice. Conclusion. References. 20. Thomas Lee EICHMAN: Speech Action in the Library (255—262). Introduction. Setting the Stage. The Drama. Speech Acts: One, Two, or How Many? Dynamics of Library Communication. The Other's Mind. Making Contact on the Path to New Information. Conclusions. References. Author Index (263). Subject Index (269).

Volume 9

Deborah TANNEN (ed.):

SPOKEN AND WRITTEN LANGUAGE: EXPLORING ORALITY AND LITERACY
1982.

1. Deborah TANNEN: The Oral/Literate Continuum in Discourse (1—16). Oral vs. Literate Tradition. Greek and American Narratives. Formulaic Language. What to Say: Commonplaces, Personalizing, Philosophizing. Storytelling in Conversation. Spoken vs. Written Language. Conclusion. References.

PART I. Examining Differences in Spoken and Written Language. 2. Angela HILDYARD and David R. OLSON: On the Comprehension and Memory of Oral vs. Written Discourse (19—34). Introduction. The Experiment. References. 3. Wallace L. CHAFE: Integration and Involvement In Speaking, Writing, and Oral Literature (35—53). Speaking in Faster than Writing (And Slower than Reading). Fragmentation. Integration. Summary. Speakers Interact with Their Audiences, Writers Do Not. Detachment. Involvement. Summary. Oral Literature. Conclusion. References. 4. Patricia M. CLANCY: Written and Spoken Style in Japanese Narratives (55—76). Verb Morphology. Particles. Reference. Word Order. Linguistic Integration. Summary and Conclusions. References. 5. Charles N. LI and Sandra A. THOMPSON: The Gulf Between Spoken and Written Language: A Case Study in Chinese (77—88). Introduction. Classical Chinese. Classical Chinese and Modern Chinese. References.

PART II. Traveling Along Oral and Written Continua. 6. Shirley Brice HEATH: Protean Shapes in Literacy Events: Ever-shifting Oral and Literate Traditions (91—117). The Literacy Event. The Community Context. Conclusion. References. 7. Georgia M. GREEN: Colloquial and Literary Uses of Inversions (119—153). I. Scope of the Discussion. II. Previous Research. III. Sources. IV. Positively Literary Inversions. V. Perfectly Colloquial Inversions. VI. Literary Speech and Colloquial Writing. VII. Explanations for the Colloquial and Literary Character of Inversions. VIII. Conclusion. References. 8. Livia POLANYI: Literary Complexity in Everyday Storytelling (155—170). Oral Storytelling and Verbal Art. Ambiguity and Indeterminacy Resulting From Unexpected Shifters. Free Indirect Speech in Oral Storytelling. Other Forms of Reported Speech. Manipulating the Conventions of Oral Storytelling. Ambiguity and Verbal Art in Oral Storytelling. Conclusion. References. 9. William BRIGHT: Poetic Structure in Oral Narrative (171—184). Introduction. Non-Metrical Poetry in Traditional Cultures. Poetic Structure in a Karok Myth. Conclusion. References. 10. Margaret RADER: Context in Written Language: The Case of Imaginative Fiction (185—198). Toward a Notion of Context for Written Language. Expansion of „Almost Home”. References.

PART III. Experiencing Change in Traditions. 11. Jack R. GOODY: Alternative Paths to Knowledge in Oral and Literate Cultures (201—215). Traditional Knowledge Among the Lodagaa. Spiritual Knowledge. Two Paths to Knowledge. The Growth of Knowledge. Three Modes of Acquiring Knowledge. Literacy. Two Paths to Knowledge as Social Control. Conclusions. References. 12. Alton BECKER: The Poetics and Noetics of a Javanese Poem (217—238). Noetics Across Cultures. A Note on Javanese Poetics. A Grammatical Translation of a Sinom. The Contextualizing Functions of Aspect. Conclusion. References. 13. Robin Tolmach LAKOFF: Some of My Favorite Writers are Literate: The Mingling of Oral and Literate Strategies in Written Communication (239—260). Introduction. Spontaneity vs. Forethought. Transferring Spoken Discourse to Writing. Quotation Marks. Italics. Capitalization. Nonfluencies. The Comic Strip. The Primacy of Oral Modes. Conclusion: A New Nonliteracy. References. Author Index (261). Subject Index (265).

Volume 10

Jonathan FINE and Roy O. FREEDLE (eds.):
DEVELOPMENTAL ISSUES IN DISCOURSE
1983.

Preface to the Series (vii). Preface to Volume X (ix). 1. J. R. MARTIN: The Development of Register (1—39). Introduction. Describing the Ontogenesis of Register. The Contexts Studied. Reference in Task 1 and 2. Conjunction in Tasks 1, 2, and 3. Summary of the Results for Reference and Conjunction. Modeling Variability in Systematic Theory. Conclusion. References. 2. Arthur C. GRAESSER, Scott P. ROBERTSON, and Leslie F. CLARK: Question-answering: A Method for Exploring the On-line Construction of Prose Representations (41—68). Experiment 1. Experiment 2. Discussion. References. Appendix A. Appendix B. 3. Nicole DINTENFASS: Mode of Recall in Children's Comprehension of Social Events (69—102). Introduction. Importance of Task in Studying Recall. Methodology. Results. Discussion. Educational Implications. References. 4. Don Holmes NX: Links: A Teaching Approach to Developmental Progress in Children's Reading Comprehension and Meta-Comprehension (103—141). Introduction. Problems. What Is Needed. Links-Introduction. Links in Links. Links-Propositions. Links-Maps. Teaching Application-Introduction. Teaching Application-Detail. Teaching Application-Outcome. Next Steps. Finally. References. References Notes. 5. Roy FREEDLE and Jonathan FINE: An Interactional Approach to the Development of Discourse (143—168). Recent Writing Research: Selective Review of Literature. Developmental Issues in Writing: A Brief Review. Recall of Discourse Genres. References. 6. Mary Ann EILER: Meaning and Choice in Writing About Literature (169—223). The Contextual Configuration. Cohesion and Text. Varieties of Reference Cohesion. Distribution of Reference Ties. Reference Cohesion: Some Concluding Remarks. Varieties and Distribution of Conjunctive Ties. Conjunctive Cohesion: Some Concluding Remarks. Varieties and Distribution of Lexikal Semantic Ties. Lexical Cohesion: Some Concluding Remarks. Summary and Implications. References. 7. L. F. M. SCINTO: The Development of Text Production (225—226). Introduction. Text. Formai Definitions and Measure of Coherence. Hypotheses. Method and Design: Text Measures. Analysis and Results, Sample 1. Analysis and Results, Sample 2. Discussion. Models. Concluding Remarks. References. 8. Barbara KIRSH: The Use of Directives as Indication of Status Among Preschool Children (269—292). Maturation and the Use of Directives. Directives and Status. Methods. Findings. Reference Notes, References. 9. Bonnie J. F. MEYER and Elizabeth RICE: Learning and Memory from Text Across the Adult Life Span (294—306). Prose Learning Studies. Variables Responsible for Diversity of Findings. Reference Notes. References. Author Index 307. Subject Index 313.

Volume 11

Robert de BEAUGRANDE:
TEXT PRODUCTION. Toward a Science of Composition
1984.

Preface to the Series (v). Introductory Note. (vii). O. Plan of the Book (xi). I. The Context of Communication (1—42). 1. A „science” of composition? 2. Literacy:

Critique of a crisis. 3. Evaluation and grading. 4. Text and discourse as events. II. Scientific Precursors (43—86). 1. Structuralism and linguistics. 2. Physicalism and behaviorism. 3. Mentalism and transformational grammar. III. The Procedural Approach (87—146). 1. Designing a model. 2. The phases of text production. 3. The resources of text processing. IV. The Linearity of Text Production (147—213). 1. Temporality versus spatiality. 2. Seven principles of linearity. 3. Linearity and the motives for punctuating. V. Writing vs. Spelling, Grammar and Speech (214—278). 1. Spelling: Rules, regularities, or randomness? 2. Grammar made operations. 3. Speaking versus writing. VI. Style, Stages and Steps Toward Progress (279—332). 1. Style. 2. The stages of discourse. 3. Theory and practice: A common cause. References (333). Abbreviations (373). Name Index (376). Subject Index (386). About the Author (400).

Volume 12

Deborah TANNEN (ed.):
COHERENCE IN SPOKEN AND WRITTEN DISCOURSE
1984.

PART I. Spoken and Written Discourse. 1. John J. GUMPERZ, Hannah KALTMAN, and Mary Catherine O'CONNOR: Cohesion in Spoken and Written Discourse: Ethnic Style and the Transition to Literacy (3—19). The Establishment of Cohesion in Discourse. Prosody and Cohesion in Spoken Discourse. Cohesion in Written Discourse. Establishment of Cohesion in Spoken vs. Written Mode. Analysis of Spoken and Written Discourse. Nontransferable Spoken Style. Summary. References. 2. Deborah TANNEN: Spoken and Written Narrative in English and Greek (21—41). Background. Spoken and Written Pear Stories. Frames in Spoken Narratives. Frames in Written Narratives. Oral Storytelling Frame. Film Frame. Interpretation. Summary. References. Appendix.

PART II. Alternative Views of Orality and Literacy. 3. Karen BEAMAN: Coordination and Subordination Revisited: Syntactic Complexity in Spoken and Written Narrative Discourse (45—80). Background. The Study. The Sentence. The Analysis of Syntactic Structure. Coordination. Subordination. Summary. Conclusion. References. 4. Frederick ERICKSON: Rhetoric, Anecdote, and Rhapsody: Coherence Strategies in a Conversation Among Black American Adolescents (81—154). Introduction: Speech Style and Social Assessment. Verbal Art as Personal Display: Some Afro-American Ends and Means of Performance. The Transcript. Analysis of the Transcript. Conclusion. References. 5. Dennis JARETT: Pragmatic Coherence in an Oral Formulaic Tradition: I Can Read Your Letters/Sure Can't Read Your Mind (155—171). Textual Coherence in an Oral Tradition. Sequence and Cultural Reference as Aspects of Coherence. Coherence in an Oral Formulaic Tradition. The Integrity of an Oral Song Text. The Integrity of a Written Song Text. Conclusion. References. 6. Ron SCOLLON and Suzanne B.K. SCOLLON: Cooking It Up and Boiling It Down: Abstracts in Athabaskan Children's Story Retellings (173—199). The Northern Athabaskan Oral Tradition. Teaching the Abstraction of Themes. Athabaskan Children in a Modernizing Environment, the School. Conclusion. References.

PART III. Children in and out of School. 7. Jenny COOK-GUMPERZ and Judith L. GREEN: A Sense of Story: Influences on Children's Storytelling Ability (201—218). A Narrative Tradition in Childhood. Experimental Studies of Narrative Ability in Children. Sources of Influences on Children's Storytelling Ability. Analysis of Concept of

Story: An Alternative Approach. Conclusion. References. 8. Sarah MICHAELS and James COLLINS: Oral Discourse Styles: Classroom Interaction and the Acquisition of Literacy (219–244). Introduction. Sharing Time: A Key Situation. Interactive Consequences of Sharing Style. A Naturalistic Experiment. Findings: Oral Narratives. A Comparison of Oral and Written Narratives. Conclusion. References. 9. Robert ARONOWITZ: Reading Tests as Texts (245–264). Introduction, Interpretation Maxims. Other Nonreading Sources on Test Complexity. Textual Analysis of Test Items. Pilot Study Interviews. Conclusion. References. 10. Jean LUETKEMEYER, Caroline Van ANTWERP, and Gloria KINDELL: Bibliography of Spoken and Written Language (265–281). Author Index (283). Subject Index (287).

2.1.6. WRITTEN COMMUNICATION ANNUAL An International Survey of Research and Theory

A korábbi kötetek adataihoz lásd: PETÓFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából* (Második rész). JGYTF Kiadó, Szeged, 1991. 247–249 és *Szemiotikai szövegtan 4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I)*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1992. 211–212.

Volume 7

Theresa ENOS and Stuart C. BROWN (eds.):
DEFINING THE NEW RHETORICS
1992.

Introduction (vii)

Part I: The Natures of the New Rhetorics

1. Charles BAZERMAN: A Contention Over the Term Rhetoric (3). 2. Richard Leo ENOS: Viewing the Dawns of Our Past Days Again: Classical Rhetoric as Reconstructive Literacy (8). 3. Richard YOUNG and Maureen Daly GOGGIN: Some Issues in Dating the Birth of the New Rhetoric in Departments of English: A Contribution to a Developing Historiography (22). 4. Janice M. LAUER: Rhetoric and Composition Studies: A Multimodal Discipline (44). Louise Wetherbee PHELPS: Writing the New Rhetoric of Scholarship (55). 6. Carolyn R. MILLER: Rhetoric and Community: The Problem of the One and the Many (79). 7. Jim W. CORDER: From rhetoric Into Other Studies (95).

Part II: Implications and Applications of the New Rhetorics

8. S. Michael HALLORAN: Further Thoughts on the End of Rhetoric (109). 9. Robert L. SCOTT: Rhetoric Is Epistemic: What Difference Does That Make? (120). 10. James A. BERLIN: Poststructuralism, Semiotics, and Social-Epistemic Rhetoric: Converging Agendas (137). 11. Christopher C. BURNHAM: Expressive Rhetoric: A Source Study (154). 12. Linda FLOWER: Cognitive Rhetoric: Inquiry Into the Art of Inquiry (171). 13. Reed Way DASENBROCK: A Rhetoric of Bumper Stickers: What Analytic Philosophy Can Contribute to a New Rhetoric (191). 14. James E. PORTER: Developing a Postmodern Ethics of Rhetoric and Composition (207). 15. Richard FULKERSON: *Newsweek* „My Turn” Columns and the Concept Rhetorical Genre: A Preliminary Study (227). Index (244). About the Editors (259). About the Authors (260).

2.2. SPECIÁLIS REPERTÓRIUMOK

2.2.1. SEMANTIK

SEMANTICS

Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung
An International Handbook of Contemporary Research

Walter de Gruyter, Berlin—New York

Herausgegeben von/Edited by

Arnim von STECHOW, Dieter WUNDERLICH

Vorwort (V). Preface (VIII). I. Allgemeine Grundlagen/General Foundation. 1. John LYONS: Bedeutungstheorien (*Theories of Meaning*) (1). 2. M. J. CRESSWELL: Basic Concept of Semantics (*Grundbegriffe der Semantik*) (24). 3. Dieter WUNDERLICH: Bedeutung und Gebrauch (*Meaning and use*) (32). 4. Gisbert FANSELOW/Peter STAUDACHER: Wortsemantik (*Word Semantics*) (53). II. Probleme der ontologischen Grundlegung: Welt versus Situation/Problems of Ontological Foundation: World Versus Situation. 5. M. J. CRESSWELL: Die Weltsituation (*The World Situation*) (71). 6. John BARWISE: Situationen und kleine Welten (*Situations and Small Worlds*) (80). III. Theorie der Satzsemantik/Theory of Sentence Semantics. 7. Arnim von STECHOW: Syntax und Semantik (*Syntax and Semantics*) (90). 8. M. J. CRESSWELL: Syntax and Semantics of Categorical Languages (*Syntax and Semantik kategorialer Sprachen*) (148). IV. Kontexttheorie/Context Theory. 9. Thomas Ede ZIMMERMANN: Kontextabhängigkeit (*Context Dependence*) (156). 10. Ulrike HAAS- SPOHN: Kontextveränderung (*Context Change*) (229). 11. Manfred PINKAL: Vagheit und Ambiguität (*Vagueness and Ambiguity*) (250). V. Semantische Grundlagen der Sprechakte/Semantic Foundations of Speech Acts. 12. Günther GREWENDORF/Dietmar ZAEFFERER: Theorien der Satzmodi (*Theories of Sentence Mood*) (270). 13. Pieter A. M. SEUREN: Präsuppositionen (*Presuppositions*) (286). 14. Andreas KEMMERLING: Implikatur (*Implicature*) (319). 15. Rainer BÄUERLE/Thomas E. ZIMMERMANN: Fragesätze (*Interrogatives*) (333). VI. Nominalsemantik/Nominal Semantics. 16. Jean-Yves LERNER/Thomas E. ZIMMERMANN: Eigennamen (*Proper Nouns*) (349). 17. Greg N. CARLSON: Natural Kinds and Common Nouns (*Natürliche Arten und Allgemeinamen*) (370). 18. Manfred KRIFKA: Massennomina (*Mass Nouns*) (399). 19. Godehard LINK: Plural (*Plural*) (418). 20. Veronika ERICH: Nominalisierungen (*Nominalizations*) (441). VII. Semantik der Funktionswörter/Semantics of Functional Words. 21. Jan van EICK: Quantification (*Quantoren*) (459). 22. Irene HEIM: Artikel und Definitheit (*Articles and Definiteness*) (487). 23. Tanya REINHARD: Pronouns (*Pronomina*) (535). 24. Peter E. PAUSE: Anaphern im Text (*Textual Anaphors*) (548). 25. Joachim JACOBS: Negation (*Negation*) (560). 26. Ewald LANG: Koordinierende Konjunktionen (*Coordinative Conjunctions*) (597). 27. Kjell Johan SAEBØ: Causal and Purposive Clauses (*Kausale und finale Nebensätze*) (623). 28. Ekkehard KÖNIG: Konzessive Konjunktionen (*Concessive Conjunctions*) (631). 29. Angelika KRATZER: Modality (*Modalität*) (639). 30. Angelika KRATZER: Conditionals (*Konditionale*) (651). VIII. Adjektivsemantik/Adjectival Semantics. 31. Cornelia HAMANN: Adjectives (*Adjektive*) (657). 32. Ewan KLEIN: Comparatives (*Komparativ*) (673). IX. Verbalsemantik/Verbal Semantics. 33. Catherine FABRICIUS-HANSEN: Verbklassifikation (*Classification of Verbs*) (692). 34. Rainer BÄUERLE: Verben der propositionalen Einstellung (*Propositional Attitude Verbs*) (709). 35. Catherine FABRICIUS-HANSEN:

Tempus (*Tenze*) (722). 36. M. J. CRESSWELL: Adverbial Modification in λ -Categorial Languages (*Adverbiale Modifikation*) (748). X. Residua: Präpositionen, Gradpartikeln, Fokus/Residua: Preposition, Degree Particles, Focus. 37. Dieter WUNDERLICH/Michael HERWEG: Lokale und Direktionale (*Spatial and Directional Prepositions*) (758). 38. Ekkehard KÖNIG: Gradpartikeln (*Degree Particles*) (786). 39. Arnim von STECHOW: Current Issues in the Theory of Focus (*Probleme der Fokustheorie*) (804). 40. Angelika KRATZER: The Representation of Focus (*Fokus-Repräsentation*) (825). XI. Service-Artikel/Service-Article. 41. Godehard LINK: Formale Methoden in der Semantik (*Formal Methods in Semantics*) (835). XII. Bibliographischer Anhang und Register/Bibliographic Appendix and Indices. 42. Bibliographie/Bibliography (861). 43. Personenregister/Name Index (908). 44. Sancregister/Subject Index (915).

2.2.2. PRAGMATIK

HANDBUCH PRAGMATISCHEN DENKENS

Felix Meiner Verlag, Hamburg

Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK (1986—)

BAND I.

PRAGMATISCHES DENKEN VON DEN URSPRÜNGEN BIS ZUM 18. JAHRHUNDERT

Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK

unter Mitarbeit von Claus BALDUS

1986.

Vorwort (XVII). EINLEITUNG. Herbert STACHOWIAK: PRAGMATIK: *ein neues Gemeinschaftswerk* (XIX—L). ERSTER TEIL. KULTUREN UND RELIGIONEN. Wilhelm DUPRÉ: *Das Pragma in schriftlosen Kulturen* (1). Justin STAGL: *Theorie und Praxis in segmentären Gesellschaften* (24). Erik HORNING: *Handeln und Wissen in primären Hochkulturen: das Beispiel Altägyptens* (38). Werner STARK: *Die Religion in ihrem Verhältnis zur lebensweltlichen Praxis* (54). ZWEITER TEIL. GRIECHENTUM UND RÖMISCH — FRÜHCHRISTLICHES DENKEN. Eberhard LANG: *Der Kybernetes — Begriff bei Homer und die Chancer einer Handlungsphilosophie des Ägäischen Meeres* (77). Michael EMSBACH: *Pragmatisches Denken in der griechischen Sophistik* (89). Ekkehard MARTENS: *Platonischer Pragmatismus und Aristotelischer Essentialismus* (108). Klaus MAINZER: *Axiomatischer Konstruktivismus und Ontologie: Zum philosophischen Selbstverständnis der griechischen Mathematik* (126). Arnò BARUZZI: *Römische Philosophie — eine pragmatische Philosophie* (139). Franz KÖRNER: *Existentielle Pragmatik aus transzendentaler Immanenz als innere Tregkraft letzter Wahrheitssuche am geistesgeschichtlichen Beginn des abendländischen Rationalismus* (156). DRITTER TEIL. MITTELALTER: ÜBERGANG UND AUFBRUCH. Karl BOSL: *Grundaussprägungen gesellschaftlichen Wandels vom 10.—14. Jahrhundert* (191). Gerhard ENDREß: *Wissenschaft und Gesellschaft in der islamischen Philosophie des Mittelalters* (219). David B. BURRELL: *Creation, Will and Knowledge in Aquinas and Duns Scotus* (246). Elisabeth LEINFELLNER und Werner LEINFELLNER: *Wilhelm von Ockhams Semantik und Pragmatik* (258). Ulrich KÖPF: *Passivität und Aktivität in der Mystik des Mittelalters* (280). Norbert HEROLD: *Bild, Symbol und Analogie: die „Modelle“ des Nikolaus von Kues* (299). VIERTEL TEIL: RENAISSANCE, REFORMATION UND AUF-

KLÄRUNG. Rudolf zur LIPPE: *Praxis und Bewußten in der „Neuzeit“* (319). Robert STUPPERICH: Die Begründung der Willensfreiheit in der Welt der Renaissance, des Humanismus und der Reformation (dargestellt an Lorenzo Valla, Erasmus von Rotterdam und Philipp Melanchthon) (341). Robert K. DEKOSKY: *The Origins of Experimental Science* (358). Hans SACHSSE: *Wahrheitserkenntnis und Naturbeherrschung in der Nova Scientia: Emanzipation zu neuen Bindungen* (374). Jürgen MITTELSTRAß und Peter SCHROEDER-HEISTER: *Zeichen, Kalkül, Wahrscheinlichkeit. Elemente einer Mathesis universalis bei Leibniz* (392). Christos AXELOS: *Willensbildung und Ichbildung in der Metapsychologie von Leibniz* (415). Severin MÜLLER: *Arbeit und Technik im Paradigma der Aufklärung* (441). FÜNFTER TEIL. TRANSCENDENTALER IDEALISMUS. Fridrich KAULBACH: *Kants Philosophie des Handelns und ihre aktuelle Bedeutung* (445). Claus BALDUS: *Fichtes idealistischer Handlungsbegriff, auf der Folie eines traditionsbezogenen Interpretationsplans* (483). Claudio CESA: *System und Geschichte im Spannungsfeld zwischen Schelling und Hegel* (508). Namenregister (529). Sachregister (543). Über die Autoren (567).

BAND II.

DER AUFSTIEG PRAGMATISCHEN DENKENS IM 19. UND 20. JAHRHUNDERT
Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK unter Mitarbeit von Claus BALDUS
1987.

Vorwort (XVII). EINLEITUNG. Herbert STACHOWIAK: *Zum zweiten PRAGMATIK-Band (XIX—LXI)*. SECHTER TEIL. DIE „PRAGMATISCHE EMANZIPATION“ BIS CHARLES S. PEIRCE. Karin und Dieter CLAESSENS: *Das 19. Hahrhundert: Wissenshaftsentwicklung, Industrialisierung, Machtexpansion und neue Formen subjektivistischer Realitäts- und Lebenszuwendung* (1) Hans EBELING: *Pragmatik im deutschen Postidealismus (1818—1888)* (23). Robert E. BUTTS: *Pragmatism in Theories of Induction in the Victorian Era: Herschel, Whewell, Mach and Mill* (40). Lothar SCHÄFER: *DER Konventionalismus des beginnenden 20. Jahrhunderts: ENstehungsbedingungen, Einsichten, Probleme* (59). Carolyn EISELE: *Peirce's Pragmaticism* (83). SIEBENTER TEIL. DER AUFSTIEG DES PRAGMATISMUS. Robert ALMEDER: *A Definition of Pragmatism* (99). David SIDORSKY: *Pragmatism-Method, Metaphysics and Morals* (108). Eugene ROCHBERG—HALTON: *Inquiry and the Pragmatic Attitude* (128). Mihai NADIN: *Pragmatics in the Semiotic Frame* (148). Irving Louis HOROWITZ: *The Sociology of Knowledge as a Theory of Knowledge: Observations on the Structure of Social Science* (171). Carl Friedrich GETHMANN: *Vom Bewußtsei zum Handeln. Pragmatische Tendenzen in der Deutschen Philosophie der ersten Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts* (202). Peter JANICH: *Voluntarismus, Operationalismus, Konstruktivismus. Zur Pragmatischen Begründung der Naturwissenschaften* (233). Hans LENK und Matthias MARRING: *Pragmatische Elemente im Kritischen Rationalismus* (257). ACHTER TEIL. MODERNE SYSTEMATISIERUNGEN. Georg MEGGLE: *Pragmatische Semantik im Ausgang von Ludwig Wittgensteins Sprachspielkonzept* (279). Richard M. MARTIN: *On Carnap and the Origins of Systematic Pragmatics* (302). Anatol RAPOPORT: *Alfred Korzybskis „Allgemeine Semantik“ als zu Beitrag zu einer Epistemologischen Pragmatik* (320) Tadeusz PSZCZOŁOWSKI: *Die Praxeologie von Tadeusz Kotarbinski und ihre Fortsetzung* (333). Anatol RAPOPORT: *Der „Systemic Approach“ — eine pragmatische Bewegung* (359). Herbert STACHOWIAK: *Neopragmatismus als zeitgenössische Ausformung eines philosophischen Paradigmas* (391). Namenregister (437). Sachregister (447). Über die Autoren (475).

BAND III.

ALLGEMEINE PHILOSOPHISCHE PRAGMATIK
Herausgegeben von Herbert STACHOWIAK
1989.

Vorwort (XV). EINLEITUNG. Herbert STACHOWIAK: *Systematische Pragmatik. Zur Einführung in den systematischen Werkabschnitt der PRAGMATIK und in den dritten PRAGMATIK-Band (XVII—LXIII)*. ERSTER TEIL. DAS RATIONALITÄTSPROBLEM. Hans LENK und Helmut F. SPINNER: *Rationalitätstypen, Rationalitätskonzepte und Rationalitätstheorien im Überblick. Zur Rationalismuskritik und Neufassung der „Vernunft heute“* (1). Jürgen HABERMAS: *Zwecktätigkeit und Verständigung. Ein pragmatischer Begriff der Rationalität* (32). ZWEITER TEIL. HANDELN UND PRAXIS. Frederick STOUTLAND: *Three Conceptions of Action* (61). Annemarie PIEPER: *Handlung, Freiheit und Entscheidung: Zur Dialektik der praktischen Urteilskraft* (86). Herbert STACHOWIAK: *Normenwandel und Normenvalidierung. Ein Beitrag zur Gesellschaftstheorie und politischen Ethnik* (109). Wolfdietrich SCHMIED—KOWARZIK: *Kritische Philosophie der gesellschaftlichen Praxis. Die Marxsche Theorie und ihre Weiterentwicklung bis in die Gegenwart* (144). DRITTET TEIL. DER MENSCH ALS LEIDENDER, SINNSCHÖPFENDER, HOFFENDER. Alfred LOCKER: *Leidenserfahrung und Glaubenswirklichkeit* (185). Kurt WUCHTERL: *Kontingenz und das Paradigma des pragmatischen Humanismus* (216). Evangelos A. MOUTSOPOULOS: *Aesthetics: Art as a Pragmatic Axiology of Man* (237). Alexander SCHWAN: *Freiheit und Frieden als Grundwerte des politischen Handelns* (266). VIERTEL TEIL. ZUR GESCHICHTS-, GESELLSCHAFTS- UND RECHTSTHEORIE. Rudolf LÜTHE: *Grundzüge einer pragmatischen Theorie der historischen Forschung* (289). Herbert STACHOWIAK: *Theorie und Metatheorie des Gesellschaftlichen und das pragmatische Desiderat* (315). Dieter SUHR. *Prolegomena zu einer Pragmatik des Rechts. Zugleich: Versuch einer allgemeineren pragmatischen Selbstvergewisserung im Vorfeld von Rechtsetzung und Rechtsanwendung* (343). FÜNFTER TEIL. ZUR KOSMOLOGIE, ÖKOLOGIE UND TECHNIKPHILOSOPHIE. Jürgen AUDRETSCH: *Vorläufige Physik und andere pragmatische Elemente physikalischer Naturerkenntnis* (373). Dieter BIRNBACHER: *Ökologie, Ethnik und neues Handeln* (393). Hans SACHSSE: *Technik im Problemfeld von Perfektion, Entgrenzung und Freiheit* (418). SECHTER TEIL. DAS ANALYTISCH—PRAGMATISCHE PARADIGMA. Rainer HEGSELMANN: *Vertreibung der Vernunft — Chancen des Neubeginns* (437). Hans LENK: *Pragmatismus — Philosophie der Verantwortung* (460). Namenregister (493). Sachregister (505). Über die Autoren (543).

2.2.3. DAS WASSERZEICHEN DER POESIE

oder DIE KUNST UND DAS VERGNÜGEN, GEDICHTE ZU LESEN
IN HUNDERTVIERUNDSECHZIG SPIELARTEN VORGESTELLT VON ANDREAS THALMAYR
Verlegt bei Franz Greno
Nördlingen, 1985.

RÄSONIERENDES INHALTSVERZEICHNIS

PROÖMIUM. Fast jeder, der ein Buch in die Hand nimmt, liest die Einleitung, den Prolog, das vorangestellte Motto. Ein paar Zeilen, die sonst vielleicht in der Textmenge untergegangen wären gewinnen so an Gewicht. Fragt sich nur, ob dieses Verfahren dem Vorspruch oder dem Ganzen zugutekommt. (1.)

Erstes Hauptstück

I. **POETISIERUNG.** Nicht immer ist ein Gedicht kürzer als ein Roman, aber meistens. Das ist ein großer Vorzug. Womit wird er erkauf? (4.)

II. **PROSAISIERUNG.** »Gebundene« und »ungebundene Rede«: die Transformation der einen in die andere zeigt die Möglichkeiten und die Grenzen beider. Welche Fassung hatjet länger im Gedächtnis? (8.)

III. **REZEPT.** Jeder Text hat eine unzählbare Menge von Vorlagen, von denen der Autor die meisten gar nicht kennt. Auch gibt es Hunderte von Genres, die in keiner Literaturgeschichte vorkommen. (14.)

IV. **HÖRENSAGEN.** Jede Überlieferung ändert das Überlieferte. Sie vergißt, schmückt aus, zensiert. Ein vierfach weitergezähltes Gedicht besteht fast nur noch aus Mißverständnissen. Die Reihenfolge läßt sich auch umkehren: Dann entsteht aus ein paar simplen Sätzen ein Gedicht. (17.)

V. **SUBLIMIERUNG.** Die alte Unterscheidung zwischen dem hohen und dem niedrigen Stil (*genus humile* und *genus sublime*) hat ihren Sinn bis heute nicht verloren. Sie trifft nicht nur formale, sondern auch gesellschaftliche und psychische Gegensätze. (23.)

VI. **PROFANIERUNG.** Je erhabener ein Autor sich aufführt, desto mehr reizt er zum Widerspruch. Der Alltag triumphiert über das Erlesene, der *common sense* über die Exaltation. Das Risiko der Parodie liegt darin, daß sie meist offene Türen einrennt. (26.)

VII. **BOMBAST.** Die halbarsten Gedichte kommen oft mit den einfachsten Mitteln aus. Steigerung kann Schwächung bewirken. (28.)

VIII. **MEIOSIS.** Der Dichter, der sich überanstrengt, hat es nicht leicht, wenn er einer kühlen Antwort begegnet. Das *understatement* ist auch eine Form der Polemik. (30.)

IX. **JARGON.** Ein guter Text wird selbst eine brutale Änderung der Tonlage relativ unbeschädigt überstehen. Soziales Milieu und emotionale Temperatur sind nicht alles. (34.)

X. **ZITAT.** Der Rückgriff auf Fundstücke und Lesefrüchte, stillschweigend oder ausdrücklich, bricht die Oberfläche des Textes und kann zu überraschenden Wirkungen führen. Die Methode verlangt einen ökonomischen Gebrauch. Einem Dilettanten würde es schwerfallen, das fremde Material zu integrieren. (36.)

XI. **KOLORIT.** Viele Dichter haben eine Vorliebe für Farbwirkungen. Der eine verläßt sich auf die naive Suggestion, der andere treibt ein affiniertes Metaphern-Spiel. Mit minimalem Aufwand kommt aus, wer mit verdeckter Palette arbeitet. (39.)

XII. **EUPHEMISMUS.** Diskretion, Verschweigen des Gemeinten, Anspielung statt kruder Offenheit: altmodische Mittel, aber ihre Wirkung kann sehr intensiv sein. (47.)

XIII. **VERKLAUSULIERUNG.** Je mehr Wörter, desto weniger Wahrheit; jede Hinzufügung eine Abschwächung; die Genauigkeit kann sich als Vehikel des Schwindels erweisen. (49.)

XIV. **KATALOG.** Eine poetische Aufzählung ist mehr als die Summe ihrer Teile. Die Fülle hat aber auch ihre Tücken. Existenz läßt sich schwer beteuern. (52.)

XV. **BOUTS—RIMÉS.** Ein virtuoser Dichter versucht einen andern hereinzulegen, indem er ihm einen kunstvoll ausgedachten Nonsens-Vers zuwirft und ihn auffordert, aus dem Stegreif so zu antworten, daß der Unsinn sich in Sinn verwandelt. Ein Wettstreit, der es in sich hat. (56.)

XVI. **VERWISSENSCHAFTLICHUNG.** Gedichte in Theorie zu transformieren, ist ein ziemlich heikles Geschäft. Wenigstens einer der Kontrahenten wird aus dem Versuch beschädigt hervorgehen. (58.)

XVII. **AMBIGUITÄT.** Jeder literarische Text ist mehrdeutig. Nicht immer weiß der Autor, was er sagt. (64.)

XVIII. **ERRATA.** Der Druckfehler ist ein Spezialfall des Mißverständnisses, der in der Literaturgeschichte eine große Rolle gespielt hat. Der Setzer kann auch als Ko-Autor betrachtet werden. Der »Teufel«, von dem die Redensart spricht, ist das Unbewußte. (66.)

Zweites Hauptstück

XIX. **LEXIKON.** Ein Gedicht besteht aus Wörtern. Aber wie erginge es einem, der kein Dichter ist, wenn er probieren würde, ein Gedicht, von dem ihm nur der Wortvorrat bekannt wäre, zu rekonstruieren? Das käme auf den Versuch an. (70.)

XX. **SCHNITZELJAGD.** Ein anderes Spiel: Vorgegeben sind fünf beliebig gewählte Wörter, die in der vorgeschriebenen Reihenfolge zu einem Text verknüpft werden sollen. Auch auf diese Weise kann vielleicht ein Gedicht entstehen. (72.)

XXI. **PARADOXON.** Mit dem Namen des »Unerwartete« bezeichnet die alte Rhetorik eine Figur, die etwas scheinbar Widersinniges ans Licht bringt. Die Dichter behaupten z.B. gern in einem Atemzug, A sei zugleich und sein Gegenteil. Damit haben sie oft recht. (74.)

XXII. **NEGATION.** Was geschieht, wenn wir einem Dichter widersprechen, wenn wir sein Gedicht logisch auf den Kopf stellen? Die meisten Texte sträuben sich gegen eine solche Umkehrung, andere lassen sich alle gefallen. Ob soviel Demut nicht verdächtig ist? (78.)

XXIII. **PARONOMASE.** Sogar aus einem einzigen Wort kann ein ganzes Gedicht hervorgehen, vorausgesetzt, der Autor ist ein Virtuos oder ein Mystiker, der vor keiner Verwandlung zurückschreckt. (82.)

XXIV. **OXYMORON.** In unserer Sprache wimmelt es von widersprüchlichen Wendungen. Jeder versteht, was mit dem »bereden Schweigen« und mit der »süßen Bitternis« gemeint ist. Meistens geht es dabei weniger um die logische Kontradiktion als um die Ambivalenz des Gefühls, ein Grund mehr, warum die Dichter auf diese Redefigur scharf sind. (83.)

XXV. **METAPHORIK.** Wie exakt ist die poetische Bildersprache? Das ist ein weites Feld. Die Probe

aufs Exempel bestünde darin, alle Metaphern eines Gedichts gegen beliebig gewählte andere auszutauschen und zu sehen, was dabei herauskommt. (84.)

XXVI. ANAPHER. Die gezielte Wiederholung bestimmter Worte, bestimmter Passagen ist ein ehrwürdiger Trick der Dichter. Die Wirkung kann hypnotisch sein. Kalkül und Raserei sind nicht immer leicht zu unterscheiden, und von der Manie bis zum Stumpfsinn ist es nur ein Schritt. (88.)

XVII. EPIPHORA. Die Anapher steht am Anfang, die Epiphora stehen am Schluß; jene trumpft gern auf, diese geben nicht selten ein melancholisches Finale ab. (89.)

XXVIII. ANTONOMASIE. Die Poesie spielt mit Vorliebe die alte Magie der Namen aus. Sie zitiert, umschreibt und vertauscht sie. Wenn man die Eigennamen in einem Gedicht durch andere ersetzt, entsteht ein anderes Gedicht. (92.)

XXIX. ELLIPSE. »Meistes ist in sechs bis acht / Wörtern völlig abgemacht« sagt Morgenstern. Auch die Schlagzeilen der Presse huldigen der Kunst der Verkürzung; und der wer wüßte ihre eigentümliche Poesie nicht zu schätzen? (96.)

XXX. APOSIOPSE. Das gezielte Verschweigen des Wesentlichen kann Empörung, Wut, Verblüffung ausdrücken »mir fehlen die Worte«. Oft zielt es aber auch nur auf eine Pointe, die der Leser erraten soll. Der Kunstgriff ist billig, aber wirksam. (98.)

XXXI. HYPOTHESE. »Ich weiß, daß ich nichts weiß. Ich habe nur meine Vermutungen.« Der Dichter kann sagen, was er denkt und fühlt. Er kann sich aber auch dumm stellen und den Sokratiker spielen. (102.)

XXXII. RHETORISCHE FRAGE. Jeger Aussagesatz läßt sich in eine Frage verwandeln. Dieser Trick ist so durchsichtig, daß niemand auf ihn hereinfällt, vielleicht ist er deshalb so beliebt. (104.)

XXXIII. STICHOMYTHIE. Die Zeilenrede, ein berühmtes Mittel der Dramatiker von Euripides bis Schiller, ist ein zugespitzte Wortwechsel in Versform; auch zeitgenössische Kräche lassen sich auf diese Weise darstellen. (106.)

XXXIV. INTERIEKTION. Der Zwischenruf, je kürzer desto besser, hat, als die Abgeordneten noch sprechen konnten, manche Parlamentsdebatte belebt. Unfaire Einwürfe können auch ein Gedicht bis zur Unkenntlichkeit verändern. (107.)

XXXV. PLEONASMUS. Es gibt sogar eine Poesie des Überflüssigen, Mancher Autor erreicht seinen Zweck gerade dadurch, daß er uns auf die Nerven geht. (108.)

XXXVI. INDIRECTE REDE. Was geschieht, wenn wir ein Gedicht referieren? Wir setzen das lyrische Ich in die dritte Person, und das, was es sagt, in den Konjunktiv. Aber ändert sich dabei nur die Grammatik oder auch der Sinn? (112.)

XXXVII. GENUSWANDEL. Das grammatische Geschlecht eines Textes zu ändern, ist ein Kinderspiel. Aber wenn das natürliche Geschlecht non dieser Operation betroffen ist, wird die Sache kompliziert. Haben wir es mit Homosexuellen zu tun, mit Transvestiten, Transsexuellen, Hermaphroditen? (116.)

XXXVIII. TEMPUSWANDEL. Subtilere Effekte entstehen, wenn wir in die Zeitenfolge eines Gedichts eingreifen. (120.)

XXXIX. INTERPOLATION. Viele klassische Texte sind durch Zusätze von fremder Hand verderbt. Die Gelehrten des Altertums waren beim Abschreiben nicht zimperlich; von dem, was die eingeschmuggelt haben, versuchen die Philologen der Neuzeit die Überlieferung wieder zu reinigen. Dieses beliebte Spiel weiterzuführen, kann ein polemisches Vergnügen sein. (122.)

Drittes Hauptstück

XL. INTERPUNKTION. Der schreibende Dichter hat es schwerer als der mündliche: Wie soll er sichergehen, daß sein Rhythmus, sein Tonfall, sein Vortrag richtig verstanden wird? Die Zeichensetzung kann als Eselbrücke für den Duktus eines Gedichts dienen. (124.)

XLI. HYPOTAXE. Der schrittweise Aufbau eines komplizierten Satzgefüges zeigt, wie sich ein virtuoser Autor die Möglichkeiten der Syntax zunutze macht. (128.)

XLII. PARATAXE. Wer ganz ohne Nebensätze auskommen will, muß eine gewisse Umständlichkeit in Kauf nehmen. Die Vereinfachung lohnt sich nicht, das Ergebnis ist einfältig. (132.)

XLIII. AGRAMMATISMUS. Die Unfähigkeit, aus dem Material der eigenen Sparche Sätze zu bilden, ist eine klinische Störung, die verschiedene Ursachen haben kann. Nur den, der aus diesem Mangel Gedichte macht, läßt die Psychiatrie ungeschoren. (134.)

XLIV. REDUKTION. Nicht immer enthält der übergeordnete Satz den Kern eines Gedichts. Die syntaktische Analyse kann in die Irre führen. Manchmal führen andere, rücksichtslosere Formen der Reduktion zum Ziel. (135.)

XLV. HYPERBATON. Die Abweichung von der üblichen Wortstellung gehört, so will es die Tradition, zur »dichterischen Freiheit«. Aber man kann alles übertreiben. (138.)

XLVI. KREBSGANG. Die rückläufige Verwendung eines Themas, einer Melodie, eines Satzgefüges ist in der Musik von altersher üblich. Warum nicht in der Poesie? (140.)

XLVII. PALINDROM. Rückwärts wie vorwärts, Buchstabe für Buchstabe, dasselbe. »Ein Neger mit Gazelle zagt im Regen nie.« Nach dieser Methode Gedichte zu machen, ist heikles Kunststück. (142.)

XLVIII. LABYRINTH. Es gibt Sachverhalte, in denen man sich verirren kann. Kann man ein Labyrinth durch ein Labyrinth abbilden? Man kann. (144.)

XLIX. ITERATION. Was sich bis ins Aschgraue wiederholt, bildet eine »schlechte Unendlichkeit«. Aber ein Gedicht, das sich in den Schwanz beißt, hat auch seinen Reiz. (146.)

L. FLUSSDIAGRAMM. Die Anordnung der Zeilen auf der Seite nehmen wir gewöhnlich lammfromm als Leseanweisung hin: von oben bis unten, von Anfang bis Ende. Viele Texte lassen sich aber auch ganz

anders lesen. Eine Art Schaltschema zeigt, daß in einem solchen Fall tausenderlei verschiedene Lektüre-Seguenzen möglich sind. (150.)

LI. ANAGRAMM. Aus einem gegebenen Vorrat von Buchstaben läßt sich vieles machen, vielleicht sogar ein Gedicht. (154.)

LII. PERMUTATION. Auch das bescheidenste Repertoire von Wörtern kann uns manches sagen, vor- ausgesetzt, es ist ein Zauberer da, der sie geschickt vertauscht. (156.)

LIII. KOMBINATORISCHER NONSENSE. Hier herrscht die reine Willkür. Surrealisten und Pataphysiker haben uns vorgeführt, wie man alles mit allem verknüpft. Nicht immer ist der Zufall ein guter Dichter. (158.)

LIV. PROTEUSVERS. Wer das kombinatorische Spiel für bare Münze nimmt, landet bei einer Weisheit, die ziemlich verdächtig ist, oder beim Beziehungswahn des Paranoikers. Wenn es sich um einen Dichter handelt, hinterläßt er der Nachwelt vielleicht ein Sonett von monströser Kunstfertigkeit. (162.)

LV. PROGRAMMIERTE POESIE. Auch der Computer tut sein Bestes, wenn er mit Lyrik gefüttert und mit einer Reihe von komplizierten Instruktionen versehen wird. An die Stelle der »Inspiration« tritt ein Zufallsgenerator. (164.)

Viertes Hauptstück

LVI. WANDERMOTIV. Wann ist ein Gedicht »fertig«? Nie, solange es Leser findet. Unter den Veränderungen, die es post scriptum erfährt, ist vielleicht die produktivste das »Weitersingen« und »Weiterschreiben« durch andere Autoren, die aus alten Vorlagen neue Gedichte machen. (170.)

LVII. TEXTKRITIK. Handschriften zu entziffern und zu vergleichen, ihre Authentizität zu prüfen, Verlorenes akribisch zu rekonstruieren, Druckfehler zu ermitteln und rückgängig zu machen, Konjekturen vorzuschlagen, aus der Menge der Varianten einen »Lesetext« zu gewinnen: das ist das Geschäft der Textkritiker, einer besonders peniblen und streitsüchtigen Gelehrtenzunft. (173.)

LVIII. FASSUNGEN. Oft sind die Dichter selbst mit ihrer Arbeit unzufrieden. Die erste Hand weiß nicht immer, was die letzte tut. (181.)

LIX. CENTO. Schon die Antike kannte ein Verfahren, das an die Montage erinnert. Gedichte, die aus anderen Gedichten zusammengefügt waren, gab es vom Hellenismus bis in die Zeit des Barock. Sogar die jüngst verflossenen Lyrik kann man so vielleicht auf einen Nenner bringen. (187.)

LX. KOMMENTAR. Man kann den Text für sich sprechen lassen, man kann ihn aber auch mit einem gelehrten Apparat versehen. Die Lust der Philologen, ihre Kenntnisse zur Schau zu stellen, treibt manchmal üppig wuchernde Blüten. (188.)

LXI. GLOSSAR. Schon im fünften Jahrhundert vor Christus war es üblich seltene, veraltete und schwerverständliche Ausdrücke, die in einem Text vorkamen, durch Randbemerkungen zu erläutern. Nicht in allen Fällen gewinnt dadurch das Gedicht an Klarheit. (197.)

LXII. ZENSUR. Immer, wenn einer schreibt, liest die Macht mit. Sie kommentiert, indem sie unterdrückt. Die Folge ist, daß das Publikum zwischen den Zeilen zu lesen lernt. Ob die Zensur die Intuition des Lesers wirklich schärft, kann eine Probleme aufs Exempel zeigen. (199.)

LXIII. INTERPRETATION. Diese ehrwürdige Manie ist in unsern Tagen zum Lieblingsprodukt der Wissenschaft geworden. Wechselbalg oder Wunderkind? Wer ihr zu viel Futter gibt, riskiert, daß die Deutung den Text an die Wand drückt. In der Schule wird die Interpretation leicht zur Qual. (204.)

LXIV. SKANDAL. »Können Gedichte die Welt verändern?« Fragen, die keine intelligente Antwort zulassen, sind dumm gestellt. Wenn die sogenannte Realität einen poetischen Text mit einem Aufschrei beantwortet, handelt es sich in der Regel um ein Mißverständnis. (214.)

LXV. REPLIK. Ein gänzlich »originelles« Gedicht kann es nicht geben. Jede literarische Arbeit setzt unzählbar viele Vorgänger voraus. Diese Nachfolge bleibt gewöhnlich latent. Sie wird ausdrücklich gemacht, wo ein Autor sich offen auf einen anderen bezieht, im Wettstreit der *imitatio*. (226.)

LXVI. PARODIE. Durch Nachahmen bloßstellen — warum nicht? Die Frage ist, wer dabei die Oberhand gewinnt, der Parodist oder der Parodierte. (236.)

LXVII. PLAGIAT. Leichter gesagt als getan. Der literarische Diebstahl erfordert gute Nerven und einen starken Magen. Es handelt sich um eine Kunst, die dem Anfänger nicht zu empfehlen ist. (238.)

LXVIII. FÄLSHUNG. Noch weit schwieriger als das Plagiat, führt dieses poetische Verfahren in jedem Fall dazu daß sich jemand blamiert: entweder der Autor oder die Experten. Geschick und Selbstverleugnung gehören zum Metier. Gelungene Fälschungen gelten als Originale, und ihr wahrer Autor bleibt verkannt. Dieser Triumph ist nicht jedem vergönnt. (247.)

Fünftes Hauptstück

LXIX. VOKALISMUS. Das Deutsche hat ungefähr sieben Vokale und drei Diphthonge; offen, geschlossen, dunkel, hell, kurz, lang, betont, unbetont: über die Details streiten sich die Phonetiker bis auf den heutigen Tag. Wer aus diesen Lauten Poesie machen will, muß ein gutes Ohr haben. (254.)

LXX. PARECHESE. Ein naives Spiel von raffinierten Dichtern besteht darin durch die Häufung ähnlich anlautender Wörter oder Silben Laute nachzuahmen. (258.)

LXXI. PARAGOGIE. Den Wörtern, die wir im Munde führen, läßt sich manches anhängen, zum Beispiel Silben, die das Vertraute exotisch verwandeln. (259.)

LXXII. APOKOPE. Weitschweifig sind wir alle. Die Redundanz der Sprache mindert das Risiko, daß wir uns mißverstehen. Ein Text bleibt auch dann noch verständlich, wenn seine mehrsilbigen Wörter die letzte Silbe einbüßen. (260.)

LXXIII. KONSONANTISMUS. Sogar ein Gedicht ohne Vokale läßt sich, genau besehen, entziffern. Die hebräische Schrift, wie die arabische und die persische, kann es sich leisten, auf die Vokalzeichen zu verzichten. (261.)

LXXIV. METAPLASMUS. »Aus Gründen des Wohlklangs« erlaubte die antike Poetik es den Dichtern, die Lautgestalt der Wörter in gewissen Grenzen zu verändern. Es muß aber nicht immer Wohlklang sein. Auch Hohn kann dabei herausspringen. (262.)

LXXV. EPENTHESE. Ein Sprachspiel, das darin besteht, einem Wort Laute oder Silben einzupflanzen, die ihm ursprünglich fremd sind. Das kann die Aussprache erleichtern, aber auch das Verständnis erschweren. Kinder benutzen diesen Trick für ihre Geheimsprachen. (264.)

LXXVI. NEOLOGISMUS. Wörter, die es nicht gibt, die sich aber so anhören, als gäbe es sie: »Irgendwie kommen mir dabei lauter Gedanken in den Kopf,« sagte Alice. »Aber ich weiß nicht genau, welche.« (265.)

LXXVII. INFANTILISMUS. Nicht einmal die gefürchtete Idiotie des Kindermundes schreckt gewisse Dichter von dem Versus ab, aus den Fehlern kleiner Terroristen poetisches Kapital zu schlagen. (268.)

Sechstes Hauptstück

LXXVIII. REIMLEXIKON. Der Reim ist nicht nur ein Klangspiel, sondern auch eine Maschine zur Erzeugung von Assoziationen. Hätte Schiller aus dem Vorrat von End- und Binnenreimen, der ihm zur Verfügung stand, eine andere Auswahl getroffen — ja, was dann? (270.)

LXXIX. ANFANGSREIM. Unbegrenzte Möglichkeiten: Auch der Beginn der Zeilen kann, ... (278.)

LXXX. INREIM. ...auch ihre Mitte und ihr Ende können sich reimen, ... (279.)

LXXXI. BINNENREIM. ...sogar dreifach, wenn es sein muß, ... (280.)

LXXXII. KETTENREIM. ...oder vom Schluß der einen in die Mitte der nächsten Zeile übergreifend... (282.)

LXXXIII. SCHLAGREIM ...oder schrießlich, hokuspokus, das eine Wort Gleich auf das nächste beste. (283.)

LXXXIV. ECHO. Die großen Kleinmeister der deutschen Renaissance, die sich auf alle diese Kunstfertigkeiten verstanden, spielten besonders gern mit dem Wiederhall, und bauten dafür eine Art von poetischen Flüstergalerien. (284.)

LXXXV. ASSONANZ. Der vokalische Halb reim ist mehr als eine bloße Spielerei; die Musik der spanischen Romanzen wäre ohne ihn undenkbar, und die russischen Dichter ziehen ihn bis auf den heutigen Tag dem »reinen Reim« vor. (285.)

LXXXVI. AKROSTICHON. Wer immer nur von links nach rechts liest, dem entgeht manches, auch wenn er nicht Chinesisch kann: zum Beispiel die versteckte Botschaft, die sich, senkrecht gelesen, aus den Anfangsbuchstaben eines Akrostichons ergibt. (286.)

LXXXVII. ALLITERATION. Die Germanen haben sich an den Stabreim gehalten, und es gibt heute noch kaum eine Werbeagentur, die ohne ihn auskäme. Was Coca-Cola kann, konnten die Pegnitzschäfer schon lange. (288.)

LXXXVIII. SCHÜTTELREIM. Dieser Kunstübung haftet etwas Lasterhaftes an, obwohl sie auf eine ehrwürdige Vergangenheit zurückblicken kann. (289.)

LXXXIX. SPALTVERS. Es gibt eine Art von türkischen Gedichten, die, je nachdem, ob man sie kreuz oder quer liest, einen ganz verschiedenen Sinn. Sie kommen aber so selten vor, daß man sie gleich wieder vergessen kann. (292.)

XC. METRISCHES SCHEMA. Jedes Gedicht hat ein rhythmisches Gerüst; an ein starres metrisches Schema haben sich die wenigsten Autoren gehalten, selbst dann nicht, wenn sie es stolz vor ihren Text setzen ließen. Noch seltener ist allerdings der Fall, daß ein metrisches Schema ohne Text auskommt. (293.)

XCI. bis XCVIII. ALKÄISCHE ODE, DISTICHON, GHASELE, KONKRETE POESIE, ALEXANDRINER, TERZINEN, CLERHEW, REIMLOSE LYRIK MIT UNREGELMÄSSIGEN RHYTHMEN. Versmaße, Strophen- und Gedichtformen gibt es wie Sand am Meer, und es wäre zu langweilig, sie alle miteinander vorzuführen. Auch das berühmteste Motiv kann man zu Tode reiten. Sieben Verwandlungen sind genug, um zu beweisen, daß das Original nicht umzubringen ist. (296.)

Siebentes Hauptstück

XCIX. KALLIGRAMM. Kaum lernt der Dichter Schreiben (und Lesen), schon wird er zum Graphiker. Die Poeten des Orients haben das immer gewußt, die des Westens ahnten es nur. Die Kalligraphie ist nicht unsere Stärke. Dafür haben wir das Kalligramm erfunden. (306.)

C. BILDGEDICHT. Vor soviel Evidenz verstummt das Palaver über Form und Inhalt. (313.)

CI. REBUS. Der Text, der sich hinter Bildern versteckt, möchte enträtselt werden. (314.)

CII. RÖSSELSPRUNG. Ist es wahr, daß ein Gedicht, um zu sich selbst zu kommen, der Mitwirkung eines Lesers bedarf — oder ist das nur eine Illusion? Die Schwierigkeit der Entzifferung kann, soviel steht fest, die Lust am Text steigern. (317.)

CIII. RAYAGE. Die extremste Form der Zensur, oder ein Versuch, der Phantasie des Lesers auf die Sprünge zu helfen? (318.)

CIV. VERSUS CANCELLATI. Eine Art lyrisches Kreuzstichmuster, nach allen möglichen Richtungen zu lesen. Das ornamentale Gitterwerk steht zwischen Manierismus und Kunstgewerbe. (319.)

CV. SYNTAX-BAUM. Auch die exakte Wissenschaft der Linguisten kann ein Gedicht in eine Graphik verwandeln. (320.)

CVI. ABECEDARIUS. Wer A sagt, muß auch B sagen. Sogar die Willkür der alphabetischen Ordnung zeugt noch poetische Spiele und Spielereien. (322.)

CVII. TAUBSTUMMENSPRACHE. Es gibt auch ungeschriebene Alphabete. Fünf Finger genügen, um ein Gedicht zu übermitteln. (328.)

CVIII. FLAGGENSIGNAL. Ein paar bunte Fähnchen tun es auch. (330.)

CIX. WINKER-ALPHABET. Botschaften von Schiff zu Schiff gewunken: eine altertümliche Geheimsprache. (332.)

CX. KLECKSOGRAPHIE. Bilder, die der Zufall ausheckt. Das Unbewußte deutet sie (oder umgekehrt), und der Dichter macht sich seinen Vers darauf. (334.)

CXI. GEMALTES GEDICHT, Schwer zu sagen, was zuerst da war: der Text oder das Bild. (335.)

CXII. COMIC. Die Ballade, die sich in eine Bilderserie auflöst. Die Worte des Dichters werden zu Sprechblasen oder zu Bildlegenden. (336.)

CXIII. CHIASMAGE. Eine gewisse Sorte von Literaturwissenschaftlern spricht von Textsorten, als ob es um Mehlsorten ginge. Die Mühle des Graphikers mahlt weniger fein, sodaß der Belesene noch erraten kann, welches Buch sie zerkleinert hat. (334.)

CXIV. PUZZLE. Eine Lesart, die besonders viel Geduld erfordert. (346.)

CXV. KRYPTOGRAMM. Ein genügend langes Gedicht enthält eine unendliche Menge von anderen Gedichten (Maximen, Freundschreien, Behauptungen) — man muß sie nur zu finden wissen. (349.)

CXVI. SPIRALGEDICHT. Entweder das Buch dreht sich, oder der Kopf. (352.)

CXVII. RUNDGEDICHT. Der Kreis schließt sich. Aber diese ewige Weisheit enthält vielleicht nur eine Banalität. (353.)

Achtes Hauptstück

CXVIII. ÜBERSETZUNG AUS DEM DEUTSCHEN. Theorien darüber gibt es genug, aber gnanz genau weiß niemand, was bei der Transformation einer Sprache in die andere geschieht. Das fremde Gedicht sieht vertraut, das vertraute fremd aus. Man könnte dabei ins Grübeln kommen. (356.)

CXIX. ÜBERSETZUNG INS DEUTSCHE. Soviele, die es versuchten — und keiner von ihnen hat recht behalten. (362.)

CXX. MITTELHOCHDEUTSCH. Vermutlich die schwierigste aller Fremdsprachen, und zwar deshalb, weil sie uns so bekannt vorkommt. (376.)

CXXI.—CXXXV. DIALEKT. Mit dem Wörterbuch allein ist es hier getan: Die Mundarten haben nicht nur ihr eigenes Lexikon, ihr eigenes Phonemsystem, ihre eigene Intonation, ihre eigene Grammatik; sie kommen auch mit der Orthographie des Hochdeutschen nicht aus. (Das Pennsylvania-Deutsche ist natürlich kein Dialekt, sondern eine »Nahsprache« des Deutschen, wie das Luxemburgische und das Holländische; das Gleiche gilt für das Jiddische, das dem Hochdeutschen noch ferner steht und eger mittel-hochdeutsche Wurzeln hat.) (381.)

CXXXVI. ROTWELSCH. Die deutsche Gaunersprache hat keine eigene Grammatik. Sie ist nur ein semantischer Code, durch den sich die fahrenden Leute vor dem Zugriff der ordentlichen Umwelt sichern wollten. (397.)

CXXXVII. PIDGIN. Die Linguisten sprechen von »Behelfssprachen«, aber dieser harmlose Ausdruck verschweigt, daß die Pidgin-Sprachen ein Produkt der Kolonisation sind. Es ist kein Zufall, daß auch wir seit einigen Jahrzehnten über eine solche Verkehrssprache verfügen: das »Gastarbeiter-Deutsch«. (398.)

CXXXVIII. BARBARISMUS. Die Griechen, selbstbewußt und hochmütig, wie sie waren, fanden es barbarisch, ausländische Wörter und Redensarten zu gebrauchen. Dagegen hat unsere Toleranz bekanntlich keine Grenzen. Es gibt Dichter, die sich die Chance, die darin liegt, nicht entgehen lassen. (400.)

CXXXIX. IBOLITISCH. Die klassische Philologie hielt es mit den toten Sprachen. Auch für den Übersetzer ist eine Zunge, die niemand spricht, eine Herausforderung: hier zeigt sich, war er kann. (401.)

CXL. LIZENZ. Mache Übersetzer nehmen sich viel heraus, andere wenig. Im äußersten Fall liest der Dichter der einen Dichter überträgt, aus dem Original nur das heraus, was ihm in den Kram paßt. (410.)

CXLI. FISCH-ENGLISCH. Die Übersetzung von einer stummen Sprache in die andere: ein Meisterstück, das dem Original in nichts nachsteht. (413.)

CXLII. INTERLINEARVERSION. Wer es ganz genau wissen will, verlangt dagegen ein *mot à mot*. Vom Dolmetsch will er nur erfahren, was da steht, Wort für Wort, Zeile für Zeile. Seinen Vers darauf möchte er sich selber machen. (414.)

CXLIII. MASCHINELLE ÜBERSETZUNG. Der Computer tut, was er kann; seine Leistungsfähigkeit hängt von dem Programm ab, das ihm eingeschrieben wird; das Programm wiederum kann bestenfalls so gut sein wie die Einsicht der Linguisten in die vertrackte Struktur der natürlichen Sprachen. Schon der Versuch hat etwas Heroisches. (416.)

Neuntes Hauptstück

CXLIV. SEHTEST. Von der Balkenschrift bis zum Augenpulver: spätestens seit Gutenberg ist die Poesie auf die Sehkraft des Lesers angewiesen. (420.)

CXLV. SPIEGELSCHRIFT. Für den Setzer der alten Schule kein Problem, für den Ungeübten dagegen nicht leicht zu entziffern. Im Notfall hilft ein Taschenspiegel. (421.)

CXLVI. LOCHSTREIFEN-CODE. Maschinen sind besonders eifrige Leser, wenn man nach ihrem Tempo urteilen kann. Sie ziehen jedoch Schriften vor, die der Laie d.h. der Mensch, nicht lesen kann. (422.)

CXLVII. FOTOSATZ-PROTOKOLL. Der elektronische Setzer ist prompt, aber man muß ihm alles sagen. Nicht nur die Buchstaben und Zeichen des Textes müssen eingetastet werden, auch alle Operationsbefehle, die zur »Eingabe« gehören. Ein Gedicht, das diese Prozedur durchlaufen hat, nimmt sich ziemlich sonderbar aus. (423.)

CXLVIII.—CL. ORTOGRAPHIE. Auch die landläufige Rechtschreibung ist ein artifizierter Code. Aber über ihre funktionelle Leistung läßt sich streiten. Dafür symbolisiert sie tiefverwurzelte historische und soziale Vorstellungen. Wir haben uns derart an die Verehrung des Hl. Konrad gewöhnt, daß jede Abweichung vom Duden als Sünde gilt. Derselbe Text in drei verschiedenen Orthographien, und wir lesen drei verschiedene Gedichte. (424.)

CLI. INTERNATIONALE LAUSCHRIFT. Nützlich für Sprachwissenschaftler und Lexikographen, läßt dieses System jedes Gedicht fremdartig erscheinen, auch wenn es in der eigenen Sprache geschrieben ist. (427.)

CLII. TECHNISCHE LAUSCHRIFT. Was den Linguisten recht ist, muß den Technikern billig ein. Auch die Automaten sollen lernen, gesprochene Sprache zu verstehen, zu schreiben und zu reden. Dafür wünschen sie sich natürlich eine eigene Geheimschrift. (428.)

CLIII. TRANSLITERATION. Um einen fremde Schrift mit lateinischen Buchstaben wiederzugeben, und zwar dergestalt, daß diese Operation eindeutig und umkehrbar wird, dazu bedarf es einer besonderen Umschrift. Mit ihrer Hilfe kann jeder Deutsche ein russisches Gedicht lesen, wenn auch nicht verstehen. (429.)

CLIV. KYRILLISCH. Umgekehrt sieht ein deutsches Gedicht so aus, wenn man es für einen russischen Leser transkribiert. (430.)

CLV. FRALLEMAND. Der Laie macht es sich einfach, er benützt sein eigenes Alphabet. Auch auf diese Weise läßt sich ein deutscher Text für einen französischen Sprecher mundgerecht schreiben. (431.)

CLVI. GERLISH. Für einen Engländer dagegen bedarf es einer anderen Version. (432.)

CLVII. LEGASTHENIE. Wer sich mit dem Schreiben schwertut, der produziert eine Poesie ganz besonderer Art, die sich durch einen rätselhaften Rest auszeichnet. (433.)

CLVIII. STENOGRAPHIE. Ein Schriftbild, das selten für poetische Zwecke genutzt wird. (435.)

CLIX. MORSEZEICHEN. Dieser einfache Code erinnert an das Pathos, mit dem die Telegraphie auf die historische Bühne trat. (436.)

CLX. BINÄRER CODE. Eine Schrift, die nur aus zwei Ziffern besteht, und die auch auf den Namen *Industry-standard ASCII* hört: Poesie für Rechner. (438.)

CLXI. MAGNETSCHRIFT. Das Gedicht an der Ladenkasse muß auch für den Magnetkopf lesbar sein. (440.)

CLXII. LETTRISMUS. Nein, bei diesem Wort denken wir nicht an den Unfug einer längst verblichenen Avantgarde, sondern an die Ursuppe der Buchstaben, aus der sich der geschriebene Text konstituiert. (442.)

ENVOI. Zum Geleit ein Gedicht in Klartext, also in seiner vertrautesten Gestalt, die immer am schwersten zu entziffern ist. (445.)

QUELLEN UND SCHOLIEN. (447.)

DANKSAGUNG. (479.)

VERZEICHNIS DER AUTREN, KÜNSTLER UND ÜBERSETZER. (481.)

Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely második konferenciájáról

Az 1991 tavaszán Pécsen megalakult Multimediális Textológiai Műhely második konferenciáját 1992. március 26–28. között tartotta Szegeden, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén.

A műhely elsősorban tanulmányi és ezzel összefüggő célokkal jött létre; munkájába szeretné bevonni a magyar egyetemeken, főiskolákon, kutatóintézetekben dolgozó, a verbális és/vagy multimediális szöveg tanulmányozásában érdekelt szakembereket, illetve kapcsolatokat keres külföldi kutatókkal, szervezetekkel.

Az 1991 őszen Pécsen rendezett első konferencián a résztvevők körvonalozták a multimediális textológia egy lehetséges kompetenciájának körét, és javaslatokat, ötleteket vetettek fel az MTM gyakorlati munkájához.

A második konferencia első napján két előadás hangzott el. Elsőként Könczei Csilla ismertette a táncról mint multimediális szövegről írott tanulmányát. Az előadó elsősorban arra a kérdésre keresett választ, hogy hogyan alkalmazhatók a szemiotikai és/vagy textológiai módszerek a tánc (ezen belül is elsősorban a néptánc) vizsgálatában. Rámutatott, hogy a verbális nyelv analógiája mely pontokon, és miért nem működik e sajátos típusú kinezikus kommunikáció esetén. Röviden ismertette a táncleírás és — vizsgálat történetét, utalván ezek problematikus pontjaira, majd áttért a tánc, mint multimediális kommunikátum egy lehetséges modelljének bemutatására, s egyben utalt az ilyen típusú elemzés nehézségeire is. (Az előadás tartalmi ismertetését mellőzném, mivel teljes szövege olvasható lesz e sorozat lapjain.) Az előadás után az elsősorban verbális nyelvvel foglalkozó szakemberek között élénk vita alakult ki a dominánsan verbális és a dominánsan más médiumú kommunikátumok közti hasonlóságról, különbözőségről, illetve egy hipotetikus pánszemiotikus meta(meta)nyelv lehetőségéről, lehetetlenségéről, illetve előnyeiről, hátrányairól.

A második előadó Szabó Zoltán, a magyar stilisztika jeles képviselője volt. Röviden bemutatta a stílustörténet egy szövegelméleti modelljét, hangsúlyozván a szöveg történetiségének, azaz történeti vizsgálatának problematikuságát. (E kérdést tárgyaló tanulmánya olvasható a *Szemiotikai szövegtan* 4. kötetében.) Néhány szóval vázolta a stílusfejlődés hagyományos magyarázatait, majd kiemelte az interpretáció, a különböző nézőpontú hermeneutikák buktatóit. Az előadást követő vitában a szövegtörténet és stílustörténet viszonyát és magának a szövegtörténetnek, egy egyelőre még nem létező diszciplínának elméleti kérdését próbálták átgondolni a konferencia résztvevői, különböző médiumú szövegek kontextusában is.

A második nap délelőttjén a műhely elnöke, Petőfi S. János ismertette újabb, képregényekkel kapcsolatos kutatásainak eredményeit. Először bemutatta az ilyen típusú kommunikátumokra kidolgozott modelljét, majd szemléletes példákkal illusztrálva rámutatott a képi narráció sajátosságaira, a képi és a verbális kód közti különbségekre, bizonyos pontokon az átfordíthatóság lehetetlenségére. (Például olyan verbális nyelvi fogalmak képi ábrázolhatatlanságára, mint a *néhány* vagy egyszerűen csak a *határozatlan többes szám*.) Felvetette a kép — szöveg közös reprezentációs nyelvének problémáját: erre szükség lenne nemcsak a kép — szöveg heteroszignifikáns

kommunikátumok, de más típusú multimediális szövegek elemzéséhez is. Ez főleg ott lenne használható, ahol az információk egy részét az egyik, más részét a másik médium szolgáltatja, de a teljes jelentést közösen alakítják ki, azonban ügyelni kell arra, hogy ezeket a nagyon is más határokkal rendelkező médiumokat ne kényszerítsük valamiféle Prokrusztesz-ágyba.

Délután a műhely advocatus diaboli-jaként Horányi Özséb magára a multimediális textológia létjogosultságára, illetve kompetenciakörére kérdezett rá. Rámutatott, hogy egy lehetséges multimediális szövegtipológiában legalább két típusú multimediális kommunikátumot kell megkülönböztetnünk: az általa additívnek, illetve produktívnek nevezettek. (Az elsőre példa lehet a plakát, a szóközi előadás vagy a személyi igazolvány (fénykép és szöveg); a másodikra a fotómontázs, vagy a tánc és zene együttese.) Az előadó felvetett olyan diszciplínaépítő metodológiai kérdéseket is, mint például az alulról vagy felülről építkező tudomány problémája, majd röviden vázolta a multimediális textológia egy lehetséges helyét a kognitív tudományok között.

Az utolsó napon Nagy L. János tartott egy rövid előadást az általa vizsgált Weöres Sándor-versek kiasztikus szerkezetéről és szimbolikájáról, majd a műhely munkájával kapcsolatos olyan gyakorlati kérdések kerültek terítékre, mint az ősszel létrehozott Multimediális Textológiai Műhely Alapítvány sorsa, illetve a harmadik konferencia programja, szervezése. Az első konferencián tervbe vett nemzetközi nyári egyetem időpontja 1994-re tevődött át.

A Multimediális Textológiai Műhely harmadik konferenciája előreláthatólag 1993 tavaszán kerül megrendezésre.

Farkas Edit

DISCOURSE AND ARGUMENTATION STUDIES AT THE UNIVERSITY OF AMSTERDAM

A *Szemiotikai szövegtan* 5. kötetében (a 281–283 oldalon) beszámoltunk egy nemzetközi szövegkutató társaság (*Societi for Text and Discourse*) megalakulásáról; az ilyen jellegű tájékoztatók sorát folytatjuk most az Amszterdami Egyetem speciális szövegtani kurzusának bemutatásával.

Az Amszterdami Egyetem meghirdet egy új, átfogó programot a diszkurzus és az argumentáció tudományterületeinek tanulmányozására (DASA), nemzetközileg elismert kutatók közreműködésével egységes keretbe foglalva a diszkurzusanalízis és az argumentációelmélet különböző irányzatait. A szóban forgó diszciplínák, melyek Angliában megkülönböztetett figyelemben részesülnek, progresszív tanulmányozására a DASA kurzusok széles körű, változatos lehetőségeket kínálnak.

A program fő célja, hogy a diszkurzusanalízis és az argumentációelmélet területein szilárd, megbízható elméleti és metodológiai alapot nyújtson a résztvevőknek, mely lehetővé teszi számukra nemcsak az érvelés, a vita, hanem a legváltozatosabb kommunikatív aktusok kontextusában is a nyelvhasználat informativitásának jobb megértését. Ennek érdekében a diszkurzusok különféle típusai kerülnek vizsgálat alá, a hétköznapi konverzációtól a formális és informális diszkusszióig, az újsághíreken át egészen az argumentatív prózáig.

A program egyrészt áttekintést nyújt a nyelvhasználat deskriptív és normatív

kutatásának legújabb eredményeiről, másrészt feltárja és megvilágítja a diszkurzus-analízis és az argumentációelmélet kutatási témáinak teljes tartományát. Ily módon felöleli a konverzációanalízis, a statisztika, a klasszikus és a modern retorika különböző kérdéseit, a diszkurzusok kognitív és szociálpszichológiai aspektusait, a tömegkommunikációs eszközök, az ideológia és a hatalom, ezzel összefüggésben a manipulatív stratégiák tanulmányozásának kérdéseit, valamint az argumentáció elméleti, logikai és gyakorlati, mindennapi vonatkozásait.

A jelentkezők, résztvevők természetesen változatos programkínálatból választhatnak.

Az egyik lehetőség egy egyéves, tudományos fokozatot nem nyújtó curriculum egyetemi hallgatók vagy diplomások számára, mely az 'egy év külföldön' oklevél megszerzésére jogosít.

A másik lehetőség egy tudományos fokozatot szintén nem nyújtó, individuális program diplomásoknak, amely az elvégzett kurzusok számától függően biztosít vizsgapontokat a résztvevők számára.

Az egyetemi diplomával (első egyetemi fokozattal) rendelkezők hároméves, tanári képesítést (fokozatot) adó programokon vehetnek részt.

A teljes Ph. D. program pedig a tanári képesítéssel rendelkezőknek kíván doktorálási lehetőséget biztosítani az Amszterdami Egyetem Bölcsészettudományi Karán.

A program oktatói a diszkurzusanalízis és az argumentációelmélet nemzetközi hírnű kutatói közül kerülnek ki. Az oktatógárda állandó tagjai: Frans H. van Eemeren, Eveline Feteris, Rob Grootendorst, M. Agnes Haft-Van Rees, Tjark Kruijer, Bert Meuffels, Teun A. van Dijk, Henk Haverkate és Paul Werth; de számos vendégprofesszor is meghívást kap speciális kurzusok megtartására.

Jelentkezési űrlapot és a programról részletes információkkal szolgáló tájékoztatót a következő címről lehet kérni: DASA, Instituut voor Neerlandistiek, University of Amsterdam, Spuistraat 134. 1012 VB Amsterdam. The Netherlands. Tel.: 31-20-5254716, fax: 31-20-5254429.

Fordította: Vass László

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- ábrázolás, 137
agrammatikusság, 11
aktuális tagolás, 136, 195, 243, 244, 267
akusztikum, 47
akusztikus „forma”, 38
alakzat(ok), 251
gondolat -, 248, 251
antitézis, 248
chiazmus, 248, 250, 251
gradáció, 248, 250
hiperbaton, 249
reddíció, 249, 250
mondat-, 249
szöveg-, 249
alkalmazott nyelvészeti kutatás(ok), 242, 245
anafora, 281
anaforikus funkció, 17
analitikus-kreatív megközelítés, 81–83, 279, 280
analízis, 273
analóg vers, 279
analóg versalkotás, 290
antecedens, 165
anticipáció, 249
anticipatorikus megközelítés, 279
anticipatorikus versalkotás, 287
antropológiai megközelítés, 256
architektonika, 273
komplex -, 273, 274
materális -, 273, 274
szemantikai -, 273, 274
vizuális -, 273, 274
arculat, 274
lexikai -, 274
prozódiai -, 274
argumentáció, 259
egyszerű -, 259
az - elemzése, 258, 259
az - konstituensei, 259
makrostrukturális -, 259
mikrostrukturális -, 259
összetett -, 259
-s modell, 259
a szöveg -s szerkezete, 259
argumentatív értelmező interpretáció, 82, 83, 98, 105
az - néhány aspektusa, 81
argumentatív potenciál, 259
argumentum, 258
koreferens -, 253
aspektus,
pragmatikai -, 28, 32
szemantikai -, 28, 32
atomi propozíció(k), 253
átváltási művelet(ek), 135
stilisztikai -, 134
axiológia, 267, 268
Balassi-versszak, 107, 108, 129
bázis tagmondat, 9
befogadás, 252
bekezdés, 223, 224
a - szerkezete, 223
beszéd, 218, 219, 221, 249, 253, 256
-aktus, 28, 252, 254
magán -, 220
nyilvános -, 220
a - szociokulturális dimenziói, 256
beszédaktus-elmélet, 28, 30, 32, 182, 183, 271
beszédelemzés, 251, 253–255
beszédformá(k), 257
beszédkonfliktus, 261
beszédmű, 223, 224
-elemzés, 201
beszédszöveg, 275
(a) beszélgetés koherenciája, 255
beszélő, 221, 222
beszerkesztettség, 223, 246
bővítmeny(ek), 11
a - ellipszise, 11
célnyelv, 133, 145
-i ekvivalens, 145, 147
-i szöveg(ek), 135, 137, 147, 151
a - szövegepitési normái, 139
cloze, 293–296
cross-reference, 148
csatorná(k), 257
cselekvésemélet, 182
dallamív(ek), 249
denotáció, 158
deskripció, 272
dichotómia, 28
dimenzió(k), 255
extratextuális -, 255
intertextuális -, 255
intratextuális -, 255
dinamikus ekvivalencia, 237
diskurzuszviszonylat(ok), 20–22
diszkurzív szöveg, 259
disszimmetria, 249
disszonancia, 249
egyeztetés, 280, 281
alaki -, 280, 281
értelmi -, 280, 281
ekvivalencia, 237
ekvipolens oppozíció, 27, 30
elemzés, 255, 273
formacentrikus -, 262
funkciócentrikus -, 262
kontextuális -, 188
kotextuális -, 188

- textuális -, 188
 elérhetőségi reláció, 101
 előfeltevés(ek),
 az ~ kudarca, 157
 elhallgatás, 227, 228
 elhallgatott-bennfoglalt lírai tartalom, 228
 ellipszis, 271
 az - iránya, 9
 előreutaló -, 15, 17–21
 az iránymegszorításnak ellentmondó -, 17
 az iránymegszorításnak megfelelő -, 17
 visszaütaló -, 16–21
 elliptálás, 9
 elliptálhatóság,
 -i feltétel(ek), 11
 -i viszony(ok), 11
 elméleti interpretációfolyamat, 82
 első fokú makroegység(ek), 96
 - szintaktikai-szemantikai összetevőszervezete,
 96
 énkép, 260
 epizód(ok), 254
 epizodikus memória, 252, 253
 epizodikus modell, 253
 erő, 29
 belső -, 31
 illokutív -, 30, 31
 külső -, 31
 értékelő szavak, 269, 270
 általános -, 269, 270
 konkrét -, 269, 270
 „értelem-szöveg”, 181
 értelmező interpretáció, 81, 99, 100, 105
 értelmi struktúra, 135
 (az) érvelés logikája, 259
 érzelmfogalom, 269
 érzelmkifejezés, 71, 269, 270
 nyelvi -, 268, 269, 272
 esztétikai élmény, 233
 esztétikai kód, 227
 esztétikai princípium, 268
 esztétikum, 268
 explikáció, 89
 explication de textes, 189
 explikatív interpretáció, 81
 analitikus-kreatív -, 81
 expresszivitás, 269
 expresszív túljelölés, 248

 felépítés, 279
 formai -, 279
 nyelvi-szemantikai -, 279
 felhívás, 137
 felszíni megnyilatkozás(ok), 254
 feltevés(ek), 252
 kognitív -, 252
 értelmező -, 252
 konstruktivista -, 252
 on-line -, 252
 preszuppozíciós -, 252
 stratégiai -, 252
 kontextuális -, 252
 funkcionális -, 252
 interaktív -, 252
 pragmatikai -, 252
 szituációs -, 252
 feszültségkeltés/oldás, 249, 251
 figura, 84, 274
 a - akusztikus mentális képe, 84
 a - vizuális mentális képe, 84
 figuratív interpretáció, 94
 filozófémá(k), 147, 148
 filozófiai diskurzus, 146, 147
 fizikai manifesztáció, 81, 279
 fizikai objektum, 81
 fogalmazásfajtá(k), 226
 fogalmi ábrázolás, 269
 fókuszmondat, 246
 fókuszatlan mondat(ok) 9–13, 22
 fonetikai jelentés, 269, 271
 fonetikai szemlélet, 35
 fonetikai szint, 249
 fonológia, 255
 fordítás, 133, 136, 146
 általános -, 141
 -elmélet, 133–135, 141, 146, 235–237
 a ~ folyamata, 236
 a ~ invariánsa, 237
 a ~ nyelvészete, 236
 a ~ nyelvűség, 140
 a ~ pragmatikai aspektusai, 238
 a ~ szemantikája, 237
 gépi -, 236, 238
 interlinguális -, 236
 interszemiotikus -, 236
 intralinguális -, 236
 irodalmi -, 141
 szak-, 141
 forma, 137
 célnyelvi -, 137
 forrásnyelvi -, 137
 formáció, 82–86, 95, 98
 formális analógia, 137
 formulázás, 263
 forrásnyelv, 133, 145
 -i szöveg(ek), 135, 146, 151
 a ~ szövegépítési normái, 139
 funkcionális mondatperspektíva, 196
 funkcionalitás, 252

 generatív nyelvelmélet, 177
 generatív nyelvészet, 192
 generikus referencia, 101
 gondolkozási formá(k), 248
 globális konnexitás/kohézió, 93, 188
 glutináció, 196, 197
 grammatikaelmélet, 178

 gyakorisági hányados, 162

 hallgató, 221, 222
 hangzásbeli jellemző(k), 35, 233
 a szöveg -i, 35
 hangzástípus, 36, 38, 276, 277
 hazugság, 264
 helyzetleírás, 257
 hierarchikus megszorítás, 13
 hírtér, 276, 277
 -típus(ok), 276
 homlokzat, 260
 -i kockázat, 261
 ~ óvás, 260
 negatív -, 260
 pozitív -, 260
 társas -, 260
 humán kommunikáció, 272, 278
 dominánsan verbális -, 272, 278
 multimediális -, 272, 278

- „idegenszerűség”, 140
 ikonikus szimbólum(ok), 279
 illokúció, 28, 29, 32
 ~s aktus, 28–30, 32
 perlokutív feladatú ~, 31
 ~s aspektus, 30
 ~s hatás, 30
 ~s megnyilatkozás(ok), 32
 ~s típus, 30
 imago, 273
 akusztikus/auditív ~, 273
 vizuális ~, 273
 imperfektív ige, 30
 implikáció(k), 179
 implikaturá(k), 262
 beszélgetési ~, 262
 konvencionális ~, 262
 indikátor, 26
 deskriptív ~, 27
 fakultatív ~, 26
 fő ~, 26
 idő ~, 26
 performatív ~, 27
 információ, 220
 intencionalitás/nem- ~, 29
 intencionált következtetés(ek), 258
 interakció, 167, 253–256, 260, 264, 278
 az ~ minősége, 256
 az ~ típusa, 256
 ~s normá(k), 257
 bíróági ~, 264
 intézményes ~, 262
 rutinszerű ~, 262
 társas ~, 254
 verbális ~, 253
 interperszonális konfliktus, 261, 262
 interpretáció, 36, 38, 94, 101, 205, 236, 252, 273, 278
 az ~ modellje, 158
 az ~ kognitív dimenziója, 252
 az ~ szociális dimenziója, 252
 deskriptív-explicitív ~, 273
 dominánsan analitikus ~, 278
 dominánsan szintetikus ~, 278
 első fokú ~, 273, 274
 másod fokú strukturális ~, 273, 274
 ~s lépések, 99
 ~s modell, 99
 interpretatív megközelítés, 278
 interpretatív művelet(ek), 279
 interpretátor, 252
 interszubjektív diszkuszió, 81
 intertextualitás, 107, 126, 186
 intertextus, 39
 intonáció, 270
 érzelmi ~, 270
 neutrális ~, 10–12, 22
 iránymegszorítás, 9–12, 14, 21
 az ~ megsértése, 16, 17, 21
 irodalmi szemiotika, 180
 irodalomelmélet, 183
 ismétlés, 249

 jel(ek), 158, 161, 162, 167
 jelen idő, 26
 aktuális ~, 26
 performatív ~, 27
 jelentés,
 fonetikai ~, 271
 intralingvális ~, 237
 kommunikatív ~, 271
 perfektív ~, 26
 pontoszerű ~, 26
 pragmatikai ~, 237
 referenciális ~, 237
 ~árnyalat(ok), 28
 ~átvitel, 239
 ~bővülés, 239
 ~konstitúció, 252
 ~pozíció, 27
 ~sík, 37
 ~sűrítés, 248
 ~változás, 239
 jelentésbeli többértelműség, 239
 jelkomplexum, 158, 274, 281, 282
 jelkomponens, 241
 jelölésreláció, 273
 jelölő, 272, 273
 jelölő-jelölt szerkezet, 83
 első fokú ~, 83
 másod fokú ~, 83
 jelölőstruktúra, 273
 jelölt, 272, 273
 jelviszony, 280
 jelzés(ek), 161, 162, 167
 junktúra, 196, 197

 kanonikus reprezentáció, 274
 kapcsolásfajtá(k), 247
 tartalmi-logikai ~, 247
 katafora, 281
 kategoriális reprezentáció, 86
 kétirányú grammatika, 180
 kifejezés, 137
 kisközélet, 219
 klasszikus nyelvészeti strukturalizmus, 192
 ko-denotáció, 101
 kognitív információ(k), 252
 kognitív reprezentáció, 253
 koherencia, 186–188, 241, 246
 koherenciamodellek(ek), 255
 generatív ~, 255
 globális ~, 256
 illokúciós ~, 256
 leíró ~, 256
 lexikoszintaktikai ~, 256
 tematikus ~, 256
 koherenciastratégiá(k), 253
 lokális ~, 253
 kohézió, 186–188, 194, 246
 globális ~, 179
 kompozicionális ~, 274
 lineáris ~, 179
 a szöveg -ja, 193
 texturális ~, 274
 kommunikáció, 219, 220, 276
 ~s esemény, 257
 ~s kompetencia, 257
 ~s situáció, 241, 273
 kommunikációegység(ek), 90, 91
 rematikus ~, 95
 kommunikációegység-konfiguráció, 91
 kommunikációelmélet, 182, 183, 236
 kommunikatív,
 ~ dinamizmus, 196
 ~ energia, 269
 ~ intenció, 241
 ~ szándék, 276

kommunikátum, 252
 kompatibilitás/inkompatibilitás, 159
 kompenzációs eljárás(ok), 149, 150
 kompetencia, 177
 komplex műelemzés, 267
 kompozíció, 241, 267
 - egység(ek), 85, 181, 273
 kompozicionális lexikai formáció, 86
 kompozicionális organizáció, 85, 90, 91, 98
 a - első fokú makroegységei, 85, 96, 97
 a - középszintjének lexikai egységei, 85
 a - lexikai kommunikációegységei, 85, 92
 a - lexikai makroegységei, 85, 96
 a - lexikai mikroegységei, 90, 95
 kompozíciós egység, 185
 kompozíciós jellegzetesség(ek), 194
 kompozicionális konnexitás, 274
 konnektív(ok), 96
 konnektív elem(ek), 274
 konnektívum(ok), 98
 konnexitás, 274
 konstitúció, 241
 konstitutív tényező(k), 274
 kontextuális imágó, 95
 kontextuális implikáció(k), 258
 kontextuális információ(k), 252
 kontextuális interpretációs hipotézis, 94
 kontextuális irányultság, 264
 kontextuális 'ko-predikatív' reláció(k), 101
 kontextuális koreferencia, 101
 kontextuális referencia, 101
 kontextuális sensus, 95, 99
 kontextuális szemantikai értelmezés, 95
 kontextuális szemantikai felépítés, 96
 kontextualizálás, 274
 kontextus, 188, 258
 a megértés -a, 258
 a - reprezentációja, 252
 belső -, 188
 külső -, 188
 szituatív -, 28
 verbális -, 28
 kontrasztív nyelvészet, 134
 konvencionális strukturális modell, 252
 konvencionalitás/nem konvencionalitás, 29
 koreferenciareláció(k), 99–101
 korreláció, 159
 kölcsönös tudás, 257, 258
 költői nyelv, 199
 közéleti megszólalás, 218–220
 a - műfaja, 220
 közlélméleti színtszerkezet, 232
 közlési fajtá(k), 271
 a mondat -i, 271
 közlési funkció, 223
 közlési szándék, 186
 kreatív-produktív interpretáció, 81
 kreatív-produktív megközelítés, 107, 129, 279,
 280, 290
 kreatív szöveg megközelítés, 286, 287
 kváziimplikáció(k), 194
 „kvázihelyesség”, 140

 langue/parole, 177, 185, 202
 latens szövegzene, 37, 38
 leíró explikatív interpretálás, 241
 lehetséges világ(ok), 190, 191, 253
 lengyel integrális iskola, 192
 lépéstípus, 256

 bevezető -, 256
 előrehaladó-fenntartó -, 256
 fenntartó -, 256
 újrabevetető -, 256
 lexikai faszetta, 84
 lexikai kommunikációegység(ek), 93
 - szintaktikai összetevőszervezete, 93
 lexikai kompozicionális organizáció, 90
 a - középszintje, 90
 lexikai kontextuális formáció, 91
 a - makroszintje, 91
 lexikai makroegység, 97
 első fokú -, 97
 harmad fokú -, 97
 hatod fokú -, 99
 magasabb fokú -, 99
 másod fokú -, 97
 negyed fokú -, 98
 ötöd fokú -, 99
 lexikai mediális elem(ek), 274
 lexikai sensus, 88
 a - mikroegységei, 88
 lexikai-szintaktikai eszköz(ök), 271
 lexikalizálódás, 262
 lexikon, 255
 lexikogrammatikai kategóriá(k), 255
 logikai/szemantikai interpretáció, 181
 lokális konnexitás/kohézió, 93
 lokúció, 28
 -s aktus(ok), 28, 29

 makroegység(ek), 97
 első fokú -, 97
 harmad fokú -, 97
 másod fokú -, 97
 makropropozíció, 253, 274
 makrostratégia, 253
 makrostruktúra, 253
 általános -, 256
 szövegspecifikus -, 256
 a szöveg -ja, 39
 második fokú összetevő(k), 83
 megengedés, 31
 megértés, 252, 258
 a - elmélete, 257
 megfélemlés, 133
 alkalmi -, 133
 törvényszerű -, 133
 variatív -, 133
 megformáltság, 234
 a - rétegei, 234
 megnyilatkozás, 258
 a - illokutív célja, 30
 éltőszóbeli -, 223
 írott -, 223
 megszemélyesítés, 225
 megszerkesztettség, 222, 225
 mellérendelés, 9
 mendemondá(k), 265
 mentális kép, 99
 mentális performatív(ok), 29
 mentális reprezentáció, 252
 metafora, 269
 metaforikusság, 239, 269
 metonímia, 269
 mikroegység(ek),
 lexikai -, 85
 mikroegység-konfiguráció(k), 90
 mikroszöveg(ek), 244

- minősítő szavak, 270
 modális komponens, 271
 modalitás(ok), 164
 modell(ek), 237
 denotatív -, 237
 transzformációs -, 237
 mondat, 222, 223
 bipoláris -, 249
 a - dallama, 37, 249
 ~alkotás, 222
 írásbeli -, 222
 szóbeli -, 222
 ~egész, 223
 ~grammatika, 179, 280—282
 ~hasadás, 271
 ~szerkesztés, 224
 ~tagolási típus, 243, 244
 morfológia, 269
 morfológiai kategória(k), 270
 morfoszemantikai -, 270
 morfoszintaktikai -, 270
 műalkotás, 190
 műelemzési módszertan(ok), 189
 műértelmezés, 36
 műfaj,
 a vers -a, 266
 műfordítás, 146
 ~elmélet, 236
 műszaki stíluselem(ek), 244
 műszaki szöveg(ek), 243, 244

 nagyközélet, 219
 narráció, 199
 narratológiai elmélet(ek), 183, 242
 neofilológiai iskola, 269
 néprajzi megközelítés, 257
 notáció, 274
 a - architektonikája, 274
 a ~ mentális képe, 84
 a Tve -ja, 84

 nyelvészeti elemzés,
 standard -, 254
 nyelvészeti strukturalizmus, 189, 192
 nyelvfilozófia, 269
 nyelvhasználat, 239
 figuratív -, 239
 metonimikus -, 239
 szimbolikus -, 239
 (a) nyelv ideologikuma, 263
 nyelvi egység(ek), 146
 nyelvi konvencionális, 262
 nyelvi közlemény, 195
 nyelvi rendszer(ek), 236
 nyelvi struktúra, 267
 a - szintjei, 267
 nyelvi szövedék, 157
 nyelvleírás,
 a - immanenciája, 245
 nyelvtipológia, 236
 nyelvváltozat(ok),
 a - vizsgálata, 200
 nyilatkozat, 269, 270
 nyitottság, 190
 nyomatékrend, 231

 objektum,
 nyelvi -, 252
 verbális -, 81
 operáció, 96
 organizáció, 274, 279
 lehetséges -, 274
 prozódiai -, 274
 ritmikai -, 274
 organizációforma, 105

 összehasonlítás, 267
 összetevő,
 anaforikus -, 17, 19
 bal oldali -, 9
 elliptált -, 22
 jobb oldali -, 9
 összevető nyelvészet, 236

 (ap)percepció, 252
 (ap)perciált beszéd, 252
 perfektív ige, 30
 performancia, 177
 performativitás, 25
 performatív igé(k), 25, 26
 performatív megnyilatkozás(ok), 25, 28, 30, 31
 explicit -, 28
 implicit -, 28, 31
 performatívum, 25, 29, 31
 explicit -, 25, 26
 periódus, 254
 perlókúció, 28, 29, 32
 perlókúciós aktus, 28—31
 averbiálisan kifejezett -, 32
 perlókúciós aspektus, 30
 PF-szituáció(k), 257
 poétikai felépítés, 98
 poétikai funkció, 233
 Prágai Nyelvészeti Kör, 192
 pragmatika, 255
 pragmatikai aspektus(ok), 28
 pragmatikai jellegzetesség(ek), 194
 preszuppozíció(k), 179, 257
 procedurális aspektus, 255
 procedurális interpretáció, 255
 propozíció, 274
 deskriptív -, 274
 performatív -, 274
 világalkotó -, 274
 propozícióháló(k), 252
 propozíciós séma, 253
 pszichikai szubjektum, 269
 pszicholingvisztika, 141, 183, 184
 pszichológia, 183, 184

 referencia, 181
 ~azonosság, 162, 165, 166
 ~index, 274
 referenciális bázis, 167
 referenciamodell(ek), 260
 rekurrencia, 196, 197
 reláció(k), 126, 127
 releváns -, 274
 relatum, 82, 99, 100, 241
 első fokú -, 82, 241
 másod fokú -, 82, 241
 relatum-imágó, 82, 95, 99, 274
 relevancia, 256—258

- információs ~, 256
 tematikus ~, 256
 rematikus szakasz, 136
 reprezentáció, 86, 88, 90–93, 96–98, 252
 formális ~, 273
 sematikus ~, 273
 retorika, 191
 ritmus, 233
 ritmuselv(ek), 231
 szólamnyomatékos ~, 231
 rutin, 262

 sensus(ok), 82–85, 88, 98, 99
 sensus designatus, 274
 sensus referens, 274
 significatum, 158
 sorképzés, 231
 stílusérték, 269
 stílus eszköz(ök), 222
 stratégia, 252
 ~i folyamat(ok), 252
 ~i egység, 253
 ~i elemzés, 252
 produktív ~, 253
 retorikai ~, 253
 stilisztikai ~, 253
 stratégiai beszédfeldolgozás, 251
 strukturális elemzés, 272
 strukturális nyelvészet, 177, 192

 szakfordítás, 146
 szcéna, 257
 szekvenciá(k),
 interakciós ~, 254
 kétlépéses ~, 254
 szekvenciális szerveződés, 264
 szemanalízis, 200
 szemantika, 180, 255
 ~i aspektus(ok), 180
 ~i fókusz(ok), 161, 162, 164, 165, 167
 ~i konfiguráció, 253
 ~i memória, 253
 ~i mező(k), 98, 162, 274
 ~i összetevő, 180
 ~i reprezentálás, 252
 ~i szint, 249
 ~i univerzálé(k), 269
 szemantiko-szintaktikai szerkezet, 94, 96
 szemlélet közti kapcsolat(ok), 17, 157–159, 162,
 166
 horizontális ~, 157, 167
 vertikális ~, 17, 157, 164,
 a ~ interpretációja, 158
 szemiotika, 182
 szemiotikai textológia, 82, 85, 205, 272, 278–280
 szerkezeti homályosság, 239
 szignifikáns jegy(ek), 151
 szignifikátum, 99
 szinkronia, 177
 szint(ek,), 255
 lexikai ~, 244
 morfológiai ~, 244
 szintaktikai ~, 244
 szintaktikai konfiguráció, 93
 szintaktikai párhuzamosság, 19, 22
 szintaktikai struktúra, 253
 szintaktikai-szemantikai ambiguitás, 252
 szintaktikai szerkezet, 93
 szintaxis, 180, 269

 szisztemikus koreferencia, 101
 szituációs modell, 253
 szituatív kontextus, 31, 252
 szó, 221, 222
 ~jelentés, 221, 253
 szóbeli befolyásolás, 251
 szociolingvisztika, 144, 182, 183
 szónoklat,
 a ~ verbális/nem-verbális aspektusai, 263
 szóösszetétel(ek), 240
 a ~ grammatikai megközelítése, 239
 a ~ mélystruktúrája, 240
 a ~ ontológiai struktúrája, 240
 a ~ szemantikai megközelítése, 240
 a ~ szerkezete, 233
 a ~ szintagmatikus megjelenése, 240
 lexikalizálódott ~, 240
 metaforikus ~, 240
 nem-metaforikus ~, 240
 szórend, 271
 szöveg, 105, 133, 157, 159, 160, 180, 185–187,
 198, 199, 202, 240, 245, 249, 252, 254, 277,
 282, 283
 a ~ célja, 105
 ~alkotó, 157, 158, 224
 ~bázis, 252, 253
 ~csoport, 158, 159
 ~dallam, 37
 ~egész, 168, 178
 ~elem(ek), 158
 ~értelmezés, 275
 ~forma, 275
 ~mondás, 275
 ~szelvények, 245
 ~típus(ok), 136, 139
 ~váz, 246
 argumentatív~, 138
 audiomedialis ~, 137, 138
 célnyelvi ~, 245
 felhívásközpontú ~, 137
 formaközpontú ~, 137
 kanonikus ~, 274
 nyelvi ~, 245
 politikai-publicisztikai ~, 245
 tárgynyelvi ~, 245
 tartalomközpontú ~, 137
 verbális ~, 241
 a ~ belső szerveződése, 135–137, 140
 a ~ külső szerveződése, 135
 a ~ megértése, 266
 a ~ tömörítvénye, 246
 szövegbeli realizáció(k), 236
 szövegelmélet, 190
 szövegértelmezés, 36, 285
 szövegfajtá(k), 246
 szövegfogalom, 186, 187
 elvont ~, 187
 tényleges ~, 187
 szövegfonetika, 178
 ~i szerkezet, 48
 szöveggerinc, 41
 szöveggrammatika, 178–180, 280–282
 (a) szöveg hangzása, 37
 (a) szöveg jelentése, 180, 181
 szövegkoherencia, 136, 141
 szövegkohézió, 187, 195
 szöveggombináció, 287
 szövegkonstituáló elem(ek), 241
 szövegmondat(ok), 37, 43, 44

szövegnyelvészet, 133, 141, 142, 178, 183, 184,
 188, 192, 194, 199, 202, 203, 255, 272
 egybevető -, 136
 -i megközelítés, 134, 135, 138
 -i paradigma, 197, 198
 -i terminus(ok), 198
 szövegnyelvtan, 249
 szövegpragmatika, 178, 181, 182
 (a) szöveg reprezentációja, 185
 szövegség, 48, 223
 szövegsík, 39
 szövegstruktúra, 248, 273
 szövegsemantika, 178, 180, 181
 szövegsemiotika, 271
 szövegszerkezet-világszerkezet modell, 181
 szövegszerveződés, 136, 192, 231, 245, 246
 szövegszignifikáció,
 a - aspektusai, 273
 szövegszint, 249
 szövegszintű interferencia, 141
 szövegtan, 284
 szövegtipológia, 140, 238
 szövegtolmácsolás,
 művészi -, 36
 szövegvilág, 190
 szuperstruktúra, 180
 szuperszintaxis, 179
 szuperszöveg, 253
 szupertextus, 39
 tagmémikus elmélet, 201
 tapscsapda, 263
 társas interakció(k), 260
 társas kompetencia, 255
 társas viselkedés, 254
 tartalom, 258
 téma-/referenciaeltolódás, 254
 téma-réma, 195, 242
 tematikus progresszió, 241, 242
 tematikus szakasz, 136
 tényállás-konfiguráció, 279
 térbeli viszonylat, 229
 TeSWesT, 194

tételmondat, 41
 textualitas, 189
 texturális kohézió, 241
 texturális konnexitás, 41, 274
 tipológiai bázis, 273
 topic-comment, 179, 188, 194
 traduction philosophique, 146
 transzfer, 139
 discourse transfer, 139
 transzformáció(k), 237
 grammatikai -, 237, 238
 lexikai -, 237
 transzformációs grammatika, 179
 univerzáliai(k), 260
 vázlat, 225
 vehiculum, 82–84, 99, 279
 vehiculum-imágó, 82–84, 95
 verbális elem(ek),
 nem -, 278
 para -, 278
 verbális kontextus, 31
 verbális objektum, 252, 278
 verselmélet, 231
 versértelmezés, 233, 265
 vershangzás, 230–233
 versmérték, 233
 versolvasástan, 226, 227
 versritmus, 231
 (a) vers szerkezethálózata, 229
 vezérmotívum, 267
 világfragmentum, 95, 99, 101
 szub-, 95
 világszemantikai komponens, 181
 viszony,
 függőleges -, 254
 vízszintes -, 254
 vonal, 260
 vonatkozási hálózat, 161, 162, 164
 a - csomópontjai, 161, 162, 164, 167
 zsáner(ek), 257

NÉVMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- Agricola, E., 193
Albert Sándor, 7, 145, 154—156
Allwood, J., 191
Anderson, G., 191
Antal László, 181
Apreszjan, J. D., 26, 33, 181, 199
Aradi András, 243
Argyle, M., 254
Atkinson, M., 263
Austin, J., 25, 29, 33, 182
- Bácsi János, 106
Balázs János, 28, 33, 203
Bally, Ch., 189
Bánréti Zoltán, 7, 9, 22, 23
Bányai János, 203
Barabas, J. J., 204
Baranyai Erzsébet, 225
Baranyai Zsolt, 268
Barhudarov, L. Sz., 134, 142, 237
Barthes, R., 190, 200, 249
Bart István, 235
Bavelas, J. B., 261, 262
de Beaugrande, R. 186
Beavin, J., 261
Békési Imre, 22, 106, 155, 185, 202, 203, 282
Bellert, I., 194
Bell, R. T., 141, 142
Bene Kálmán, 265—268
Benkes Zsuzsa, 7, 89, 106, 107, 132, 278, 286
Benkő Loránd, 275, 276
van den Berg, M., 22
Berman, A., 155
Bernáth Árpád, 203
Bernstein, B., 200
Berwick, R., 22
Bessenyei László,
Blum-Kulka, S., 138—140, 142, 143
Boguslawski, A., 194, 195
Bojtár Endre, 192, 195, 204, 283
Bolla Kálmán, 36—38, 77, 78, 275, 276
Booth, A. D., 238
Bori Imre, 203
Borzásik István, 76
Bourdieu, P., 174
Bózsó Lászlóné, 244
Bradley, R., 191
Brady, M., 22
Brassai Sámuel, 133, 142
Bremond, C., 200
Brend, R. M., 201
Brenneis, D., 261
Breuer, D., 182
Brinker, K., 188
Brook-Rose, Ch., 217
Brown, P., 260
Bühler, K., 137, 142
- Camras, L. A., 261
Carnap, R., 189
Catford, J. C., 154, 155, 237
Chatman, S., 143, 186, 200
Chomsky, N., 177, 191, 208, 223, 269, 273
Chovil, N., 262
Cipiscseva, M. E., 136
Comrie, B., 26, 33
Conrad, R., 33
Coseriu, E., 174
Coulmas, F., 262
Cvilling, M. J., 142
- Csernyahovszkaja, L. A., 135, 136, 142
Csúri Károly, 190, 203, 204, 227
- Dahl, Ö., 191
Danes, F., 187, 193, 194, 196, 242
Dániel Agnes, 7, 157, 174, 175, 245—248
Danyi Magdolna, 191, 203, 238—241
Dascal, M., 187
Deme László, 35, 36, 40, 43, 44, 47, 77, 78, 185,
202—204, 218—220, 222, 223, 276, 283
Derrida, J., 154, 190
Descartes, R., 269
van Dijk, T. A., 136, 142, 174, 179, 181—186,
188, 193, 200, 251, 281
Dobosné Branch Magda, 203
P. Dombi Erzsébet, 203, 230
Dömötör Adrienn, 248
Dressler, W., 134, 142, 178, 181—184, 186, 193,
199, 201, 203, 283
Drew, P., 264
Ducrot, O., 249
Duranti, A., 256, 257
- Eco, U., 190
van Eemeren, F. H., 259
Eizenstein, Sz. M., 217
Ekman, P., 264
Ejhenbaum, B. M., 189, 198
Elekfi László, 38, 78, 282
Enkvist, N. E., 184, 193
Erlich, V., 189
Estók Tivadarné, 244
- Fábricz Károly, 275
Fanshel, D., 253, 254
Farance, R. V., 261
Farkas Edit, 242
Fazekas Pálné, 243
B. Fejes Katalin, 226
Fehér M. István, 148, 149, 151, 152, 154—156
Ferenczy Gyula, 199
Ferguson, 22
Fillmore, Ch. J., 255, 270
Fine, G. A., 264
Firbas, J., 195

Firth, J. R., 200
 Fityerman, A., 238
 Fjodorov, A. V., 133, 136, 142
 Fodor A. J., 208
 Fodor István, 189
 Fodor Katalin, 243
 Fónagy Iván, 45, 47, 77, 78, 248—251
 Fowler, R., 263
 Földi Éva, 278
 Freud, S., 251

 Gak, V. G., 142
 Gáldi László, 108
 Galperin, I. R., 199
 Garvin, D. L., 238
 Gaszparov, B., 199
 Gazdar, G., 22
 Gatti, H., 286, 287
 Gellerstam, M., 140, 142
 Gilson, E., 148, 153—156
 Gingyin, Sz. I., 199
 Goffman, E., 32, 33, 259, 260
 Goldberg, J. A., 255, 256
 Gorskova, I. M., 196, 197
 Gottman, J. M.,
 Görömbei András, 101, 106
 Graham, J., 156
 Granel, G., 154—156
 Gránitz Lajos, 204
 Greenberg, J. H., 22
 Greimas, A., 180, 200, 249
 Grétsy László, 78, 284
 Grice, H. P., 258, 261, 262
 Grimes, J. E., 201
 Gorskova, I. M. 195
 Grootendorst, R., 259
 Gumperz, J., 184, 202

 Cs. Gyimesi Éva, 190, 203
 Gyömörey Erzsébet, 243
 Györfyfné Magasi Márta, 243

 Hagége, C., 174
 Hajnal Jenő, 238, 241
 Halliday, M. A., K., 182, 186—188, 200
 Hankamer, J., 22
 Hankiss Elemér, 204
 Harder, P., 257
 Harnisch, H., 193
 Harris, Z. S., 192, 201
 Hartmann, N., 180, 268
 Hartmann, R. K. K., 135, 142
 Harweg, R., 136, 142, 187
 Hasan, R., 186—188, 200
 Hatim, B., 141, 142
 Hausenblas, K., 135
 Heidegger, M., 145, 148, 153—156
 Heidolph, K. E., 193
 Heller, K., 184
 Hendricks, W. O., 183
 Heritage, J., 262
 Hernádi Sándor, 284, 285
 Hill, A. A., 192
 Hjelmslev, L., 189
 Hoffmann Ottó, 224—226
 Hoppál Mihály, 199
 Horányi Özséb, 182, 272
 Horváth János, 202, 283
 Horváth Miklós, 178

Horváthné Szélpál Mária, 343, 351
 House, J., 142, 143
 Hóza Éva, 239, 241, 242
 Husserl, E., 189
 Hymes, D. H., 182, 184, 201

 Ihwe, H., 193
 Ingarden, R., 192
 Isacenko, A. V., 136, 142
 Isenberg, H., 193

Jackson, D. D., 261
 Jakobson, R., 189, 192, 198, 215, 236, 251
 Jakubinskij, L. P., 189
 Janus, E., 195
 Jenei Teréz, 226
 Johnson, B., 149, 156
 Cs. Jónás Erzsébet, 235, 238, 272,
 Józsa Mária, 203

Kabán Annamária, 203
 Kacnelson, Sz. D., 181
 Kade, O., 237
 Kanyó Zoltán, 190, 203
 Káplány József,
 Károly Sándor, 185, 203
 Karttunen, L., 201
 Katz, J. J., 208
 Kay, M., 238
 Kecskés András, 108, 230, 233—235
 Keenan, E. L., 201
 Kelemen János, 180, 190
 Kemény Gábor, 203
 Kiefer Ferenc, 22, 29, 30, 33, 188, 194, 203
 Kintsch, W., 184, 251
 Kiss Andrea, 224, 280
 Klaudy Kinga, 7, 133, 140, 142, 144, 184, 199,
 218, 235, 238, 244
 Kless-Wornbach, M-L., 234
 Kock, Ch., 257
 Kocziszky Éva, 148, 154, 156
 Kohonen, V., 184
 Komisszarov, V. N., 236, 237
 Kopperschmidt, J., 258
 Koschmieder, E., 25, 33
 Kotov, R. G., 238
 Kovács Akos,
 Kovács Endre, 108, 283
 Kovács Dániel, 276
 Kozevnikovan, K., 196
 Krékits József, 7, 25, 33
 Kristeva, J., 180, 182, 190, 200
 Kruijer, T., 259
 Kuno, S., 22, 201
 Kunter, M., 201
 Kuroda, S. Y., 201
 Kühlwein, W., 142, 143

Labov, W., 253, 254, 261
 Admiral, J-R., 146, 149, 153—156, 281
 Lang, E., 193, 194
 László Zsigmond, 37
 Lausberg, H., 250
 Laziczius Gyula, 203
 Lénárt Edit, 225
 Lein, L., 261
 Leist, A., 30, 33
 Levickaja, T. R., 238
 Levinson, S., 201, 260

- Lévi-Strauss, C., 190
 Levy, J., 236
 Liebsch, H., 193
 Lindquist, H., 142
 Lotman, J. M., 198, 199, 210, 211
 Lux, F., 201
 Lvovszkaja, Z. D., 136, 143
 Lyons, J., 187

 Magdics Klára, 45, 47, 48
 Marcsuk, J. N., 143, 238
 Marelló, C., 293, 295, 296
 Margalit, A., 187
 Marquet, J-F., 155
 Martinean, E., 154
 Martinkó András, 266, 283
 Mascaro, 22
 Mason, J., 141, 142
 Máté Jakab, 7, 177
 Mayenowa, M. R., 194
 Mehrabian, A., 262
 Meid, W., 184
 Melcsuk, I. A., 181, 199
 Meljetyinszkij, J. M., 204
 Meschonnic, H., 148, 151, 154—156
 Mező Gyöngyi, 251
 Millar, F. E., 261
 Mistrík, J., 196
 Molnár Csikós László, 238
 Molnár Ildikó, 224, 277
 Moravcsik, E., 22
 Moszkalszkaja, O. I., 136, 143, 187, 203
 Mounin, G., 136, 143
 Mukarovszky, J., 189, 192
 Murvai Olga, 174, 203, 213

 Nagy Éva, 278
 Nagy Ferenc, 184, 203
 J. Nagy Mária, 203
 Négyesy László, 202
 Nespór, 22
 Neubauer, F., 188
 Neubert, A., 138, 143, 238
 Newmark, P., 141, 143
 Nida, E. A., 134, 135, 143, 237

 Nyeljubin, L. L., 238
 Nyíró Lajos, 189, 204

 Ohmann, R., 186

 Paducseva, E. V., 199
 Pais Dezső, 202
 Pap Mária, 185
 Papp Ferenc, 208, 218
 Penavin Olga, 189
 Péter Mihály, 248, 268, 269, 271
 Petőfi S. János, 7, 81, 84, 85, 89, 95, 98, 101, 106, 107, 132, 155, 174, 181, 182, 185, 187—189, 191, 193, 200, 201, 203, 205, 209, 211, 213, 218, 272—274, 278, 281, 293, 296
 Pfützte, M., 193
 Pike, K., 136, 143, 187
 Pléh Csaba, 182, 184, 203
 Polanyi, L., 22
 Popovic, A., 236—238
 Propp, V. J., 249
 Prüst, H., 22
 Pumpjanszkij, A. L., 136, 143

 Rácz Endre, 203, 280—282
 Radics Katalin, 203
 Recker, J., 133, 143, 237
 Reiss, K., 136—138, 143, 238
 Rejman, E. A., 142
 Rezvin, I. I., 236
 Rieser, H., 193, 281
 Rjabceva, N. R., 29, 33
 Rogers, L. E., 261
 Rohrer, Ch., 201
 Rozencvejg, V. J., 236
 Rousseau, 269
 Russel, B., 189
 Ruwet, N., 194, 201

 Sag, I. A., 22
 de Saussure, F., 177, 189, 192, 269
 Scha, R., 22
 Schmidt, H., 141, 143, 180, 183, 186, 187, 193
 Schweiger, P., 184
 Schwartz, N., 191
 Searle, J., 28, 30, 33
 Sebestyén Katalin, 88, 106
 Sgall, P., 188
 Sidner, C., 22
 Siklaki István, 251
 Skalicka, V., 196
 Skinner, B. F., 28, 33
 Sklovszkij, V., 189, 198
 Snell-Hornby, M., 141, 142
 Sollers, Ph., 189, 200
 T. Somogyi Magda, 245
 Sperber, D., 257
 Spet, G. G., 198
 Stark, J., 184
 Steiner, G., 146, 156
 Steinitz, R., 187
 Stierle, K., 182, 186
 Strawson, P. F., 29, 33
 Sturcz Zoltán, 244
 Subosist István, 36, 78
 Svejcer, A. D., 134, 135, 141, 143, 236

 Szabó Ferenc, 285
 Szabó Zoltán, 174, 178—181, 183, 184, 189, 200, 203, 283
 Z. Szabó László, 37, 78
 Szabolcsi Anna, 22
 Szabolcsi Miklós, 204
 Szathmári István, 185, 202
 Szépe György, 182, 184
 Szepes Erika, 108, 127
 Szerdahelyi István, 108, 282, 283
 Szikoráné Kovács Eszter, 230, 232
 Szilágyi Péter, 108
 Szöllösy Éva, 205, 209
 Szöllösy-Sebestyén András, 242, 244
 Szuromi Lajos, 108

 Taber, Ch., 134, 135, 143
 Talmy, G., 22
 Tamás Attila, 231
 Temesi Mihály, 178, 185
 Terestyéni Ferenc, 225
 Terestyéni Tamás, 182
 Thomka Beáta, 185, 189, 203
 Tinyanov, J., 189, 198
 Tirkkonen-Conditt, S., 138, 139, 143
 Todorov, T., 190, 200, 249

Tomasevszkij, B. V., 189, 198
Tóth Klára, 244
Toury, G., 135, 138, 139, 143
Török Gábor, 76, 226, 227

Ullmann, St. 217
Utasi Csaba, 203

Vajda Mihály, 149, 152, 154
Vannyikov, J. V. 139, 140
Várkonyi Imre, 185, 202, 204
Vasiliu, E., 180
Vass László, 7, 81, 84, 88, 106, 241, 265, 280,
283, 297
Vehmas-Lehto, I., 140, 143
Vendler, Z., 26, 33
Vermeer, H., 138, 143
Vezin, F., 148, 149, 154—156
Viehweger, D., 193, 194
Vigotszkij, L. S., 198, 249
Vinogradov, V. V., 189, 198
Vioralíkné Németh Rozália, 244
Vitányi Iván, 215
Voigt Vilmos, 283
Volosinov, B. N., 198
Vossler, K., 269

Wacha Imre, 7, 35—40, 42, 43, 48, 77—79, 178,
277
Wachal, R. 209
Wasow, T., 22
Weiner, M., 262
Weinreich, B. U., 208
Weinrich, H., 136, 143
Weisler, T., 22
Weizman, E., 138—140, 143
Wellek, R., 189, 192
Wikberg, K., 184
Williams, E., 22
Wilson, D., 257
Wittgenstein, L., 189
Wollin, L., 142
Wundt, W., 269

Zalabai Zsigmond, 203
Zarubina, 136, 143
Zlotova, G. A., 136, 142, 143, 193

Zsilka Tibor, 203
Zsirmunszkij, V. M., 189, 198
Zsolkovszij, A. K., 181, 199

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Albert Sándor* József Attila Tudományegyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Bánréti Zoltán* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Szentháromság u. 2. 1014
- Baranyai Zsolt* József Attila Tudományegyetem, II. sz. Irodalomtörténeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Benkes Zsuzsa* Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Közoktatási Szakmai Irányítási Főosztály, Budapest, Szalay u. 10—14. 1884
- Dániel Ágnes* Budapest, Tusnádi utca 38/A. 1125
- Fábricz Károly* József Attila Tudományegyetem, Szláv Filológiai Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Farkas Edit* Janus Pannonius Tudományegyetem, magyar nyelv és irodalom szakos hallgató, Pécs, Ifjúság útja 6. 7624
- Horváthné Szélpál Mária* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Kiadó, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Jenei Teréz* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Cs. Jónás Erzsébet* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Nyíregyháza, Sóstói út 30/A. 4400
- Kiss Andrea* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, magyar—népművelés szakos hallgató, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Klaudy Kinga* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fordító- és Tolmácsképző Csoport, Budapest, Amerikai u. 96. 1145
- Krékits József* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Máté Jakab* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete, Budapest, Makarenkó u. 20. 1085
- Mező Györgyi* Békéscsaba, Kodály Zoltán utca 11. 5600
- Nagy Éva* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Péter Mihály* Budapest, Budai László utca 7. 1024
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Via Garibaldi, 20. Macerata 62100. Olaszország
- T. Somogyi Magda* Budapest, Böszörményi út 13—15. 1126
- Szabó Ferenc* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401
- Szikoráné Kovács Eszter* Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, Sóstói út 31/B. 4401

*Vass László Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvi Tanszék, Szeged,
Boldogasszony sgt. 6. 6722*
*Wacha Imre Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Fonetikai
Tanszék, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052*

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Az 1—4. számokat PETÓFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE szerkesztette, az 5. kötettől kezdődően e periodika szerkesztői PETÓFI S. JÁNOS, BÉKÉSI IMRE és VASS LÁSZLÓ

Ez a periodika — a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén — azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaspecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplínák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közzlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

Előszó.....	5
Tanulmányok	7
PETÓFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia — Didaktika.....	7
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere.....	23
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről.....	29
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés.....	35
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilsztika.....	45
Diszkuszió: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETÓFI S. JÁNOS	57
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához).....	85
Bibliográfia	117
PETÓFI S. JÁNOS: Bibliográfiák — periodikák.....	117
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája.....	119
PETÓFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés.....	127

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész) (1991)

Előszó.....	5
Tanulmányok	7
PETÓFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása.....	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus.....	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben.....	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szövegszemiotikai alapkérdések.....	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I).....	73

Fónagy Iván—Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR).....	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN).....	123
Altalános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR).....	129
Wacha Imre: Beszélgessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA).....	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS).....	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA).....	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN).....	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS).....	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA).....	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY).....	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS).....	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR).....	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ).....	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA).....	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stílusztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA).....	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPAD).....	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986.....	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse.....	205
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie.....	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

3. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Második rész) (1991)

Előszó	5
Tanulmányok	7
VOIGT VILMOS: Szövegsemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan.....	7
BENCZE LÓRÁNT: Élő szóznak súlyos volta. Putatív szövegvizsgálati modell és alkalmazásának kísérlete.....	13
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus tipikus 'világai'.....	41
ZSILKA TIBOR: A dekonstruált (szöveg)struktúra.....	62
VASS LÁSZLÓ: Szupertextus, stíloselemzés és -tipológia.....	69
PETŐFI S. JÁNOS—BENKES ZSUZSA: A versszervezés antipicatórikus megközelítése.....	78
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	105
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (II. befejező rész).....	105
Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából (KOVÁCS KRISTÓF ANDRÁS).....	144
Török Gábor: A líra: logika (József Attila költői nyelve) (FEJES KATALIN).....	148
Formateremtő elvek a költői alkotásban. Szerkesztette: Hankiss Elemér (TÖRÖK GÁBOR).....	152
Voigt Vilmos: A folklór alkotások elemzése (BALÁZS GÉZA).....	157
Fónagy Iván: Füst Milán: Öregség — Dallamfejtés (SZÉKÉR ENDRE).....	162
Dienes Dóra: A szerkesztettségi hiányosság és szövegösszefüggésbeli kiegészülése (M. KORCHMÁROS VALÉRIA).....	166
Murvai Olga: Szöveg és jelentés. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata (KOCSÁNY PIROSKA).....	170
Ismétlődés a művészetben. Szerkesztette: Horváth Iván és Veres András (NAGY L. JÁNOS).....	174
Bánréti Zoltán: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról (BÉKÉSI IMRE).....	179
Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell (MÁTÉ ZSUZSANNA).....	183
Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. Szöveg- és mondat szerkezeti elemzések (BENCZE LÓRÁNT).....	189
Csúri Károly: Lehetséges világok. Tanulmányok az irodalmi műértelmezés témaköréből (ODORICS FERENC).....	192
Szekér Endre: Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben (KABÁN ANNAMÁRIA).....	197

Műelemzés — műértés. Szerkesztette: Sipos Lajos (VARGA EMÓKE)	200
Kanyó Zoltán: Szemiotika és irodalomtudomány. Válogatott tanulmányok (TARNAY LÁSZLÓ)	204
Petőfi S. János: Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok) (VASS LÁSZLÓ)	210
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	215
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du texte — 1987	215
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	222
Written Communication Annual. An international Survey of Research and Theory	247
A külföldi szövegnyelvészeti munkákról Magyarországon idegen és magyar nyelven megjelent szemle-cikkek válogatott bibliográfiája. Összeállította: MÁTÉ JAKAB	250
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	255
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	261
A kötet munkatársai	265

4. A verbális szövegek szemiotikai megközelítésének aspektusaihoz (I) (1992)

Előszó	5
Tanulmányok	7
TERESTYÉNI TAMÁS: Szövegelméleti tézisek	7
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg történetisége	34
KIEFER FERENC: A szöveg időszervezetéről	40
MARCELLO LA MATINA: Költői szövegek interpretálása: filológia, strukturalizmus, szemiotika	56
PETŐFI S. JÁNOS: A költészet grammatikájától a költészet szemiotikai textológiáig	83
BÁCSI JÁNOS: Ó! Ió! Ació! Káció! Kommunikáció!	98
ALBERT SÁNDOR: Megjegyzések az ekvivalenciáról egy metafora fordításának ürügyén	115
Áttekintések, recenziók	125
B. Fejes Katalin: Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. (Szövegvizsgálat 3—5. osztályban.) (V. RAISZ RÓZSA)	125
Vígh Árpád: Retorika és történelem (GÁSPÁRI LÁSZLÓ)	128
Dániel Ágnes: A fordítói gondolkodás iskolája (HONFFY PÁL)	134
Helikon — Az olasz irodalomtudomány napjainkban (VARGA EMÓKE)	138
Pléh Csaba: A történet szerkezet és az emlékezeti sémák (BALOGH TIBOR)	147
Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás (Cs. JÓNÁS ERZSÉBET)	150
Szabó G. Zoltán—Szörényi László: Kis magyar retorika (DANYI MAGDOLNA)	154
Kernya Róza: A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásában (V. RAISZ RÓZSA)	157
Török Gábor: Pontok és kérdőjelek az általános stíluselméletben (SZATHMÁRI ISTVÁN)	160
Hernádi Sándor: Az olvasás bűvésze (BENKES ZSUZSA)	166
Kenneth Koch: Desideri, sogni, bugie. Un poeta insegna a scrivere poesia ai bambini (TERRY OLIVI)	168
Kaspar H. Spinner: Umgang mit Lyrik in der Sekundarstufe I. (PETŐFI S. JÁNOS)	172
Bibliográfiák, repertóriumok. Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ	177
Bibliográfiák bibliográfiája	177
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text Linguistics — Linguistique du Texte 1988.	177
Speciális bibliográfiák	184
Folyóirat, periodikák, sorozatok	186
Discourse Processes. A Multidisciplinary Journal	186
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	197
Papier zur Textlinguistik/Papers in Textlinguistics	199
Research in Text Theory/Untersuchungen zur Texttheorie	204
Advances in Discourse Processes	205
Written Communication Annual. An International Survey of Research and Theory	211
Speciális repertóriumok	216
Miscellanea	219
Rövid beszámoló a Multimediális Textológiai Műhely első konferenciájáról (FARKAS EDIT)	219
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	221
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
A kötet munkatársai	229
	359

194. VII. 20. NE E
 Öw. + 3 pld. (1 köt + 2 u'let)

5. Szöveg-tani kutatás: témák, eredmények, feladatok

Előszó.....	7
Tanulmányok — válaszok.....	9
ALBERTNÉ HERBSZT MÁRIA: A társalgás néhány jellemzője és szabálya.....	9
BALÁZS GEZA: Szövegvilágok, a szövegalkotó ember (Vélemény a szöveg-tani kutatásról).....	19
BÁNRÉTI ZOLTÁN: A visszakereshetőségi elv a grammatikában.....	27
BÉKESI IMRE: A szövegmondatoktól a szöveg egésze felé.....	35
BENCZE LÓRÁNT: Néhány megjegyzés a szöveg-tani kutatáshoz.....	45
DEME LÁSZLÓ: Válaszok helyett.....	47
FÁBRICZ KÁROLY: Beszédszöveg és szövegnyelvészet.....	51
B. FEJES KATALIN: Egy szöveg-típus szintaxisának statisztikai vizsgálatáról.....	59
FÓNAGY IVÁN: A költői kutatásról.....	77
HONFFY PÁL: Hozzászólás a „Vélemények a szöveg-tani kutatásról” kérdéssorhoz.....	119
HUNYADI LÁSZLÓ: Szöveg-tan és számítógépes fordítás.....	121
Cs. JÓNÁS ERZSÉBET: Gondolatok a dialógus mint szöveg-típus vizsgálati kapcsán.....	129
KERTÉSZ ANDRÁS: Textológia és tudományelmélet.....	135
KOCSÁNY PIROSKA: Szövegnyelvészet versus szöveg-elemzés.....	145
KONTRA MIKLÓS: Rövid és szelektív válaszok a szerkesztők szöveg-tannal kapcsolatos kérdéseire.....	153
LENGYEL ZSOLT: Szöveg-lingvisztikai kérdések a pszicholingvisztika tükrében.....	157
R. MOLNÁR EMMA: Vélemények a szöveg-tani kutatásról (Válaszok a feltett kérdésekre).....	161
MURVAI OLGA: A szöveg szintaktikai és szemantikai dimenziójáról.....	167
PÉTER MIHÁLY: A szöveg-tani kutatásról (Válasz a kérdésekre).....	171
PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ: A szövegnyelvészet helye és feladata a szemiotikai textológiai kutatásban.....	177
V. RAISZ RÓZSA: Válasz a „Vélemények a szöveg-tani kutatásról” kérdéssorra.....	197
SZABÓ ZOLTÁN: A szöveg-szemiotika időszéri kérdései és megoldásra váró kérdései.....	199
SZENDE ALADÁR: A tankönyvi szöveg természetéről.....	211
SZIKORÁNÉ KOVÁCS ESZTER: Gondolatok a költői szövegről mint a szöveg sajátos válfajáról, valamint annak interpretációelméleti vonatkozásairól.....	219
TÖRÖK GÁBOR: Kritikusan, sok oldalról szembesülni a szöveggel.....	225
WACHA IMRE: Szöveg és (adekvát) interpretáció (Szöveg-műfaj, szöveg-forma, szöveg-értelmezés, szöveg-mondás).....	237
Áttekintések, recenziók.....	257
A szöveg-tani kutatás a 90-es években: a kutatási terület jövője [Text, 10—1/2. (1990.)]	
(PETŐFI S. JÁNOS).....	257
A szövegösszefüggőség nyelvi hordozói Halliday és Hasan szerint (PETŐFI S. JÁNOS—VASS LÁSZLÓ).....	260
Bibliográfiák (A), repertóriumok (B). Szerkeszti: VASS LÁSZLÓ.....	271
(A) Bibliográfiák bibliográfiája (a szövegkutatásról általában, a magyar szövegkutatásról, a szövegösszefüggőség kutatásáról).....	271
Speciális bibliográfiák (szöveg vs mondat, szövegösszefüggőség).....	272
(B) Speciális repertóriumok.....	274
van Dijk T. A. (szerk.): Handbook of Discourse Analysis 1.—4.....	274
R. R. K. Hartman: Contrastive Textology.....	276
M. A. K. Halliday—R. Hasan: Cohesion in English.....	277
M.—E. Conte—J. S. Petőfi—E. Sözer: Text and Discourse Connectedness.....	279
Miscellanea.....	281
Society for Text and Discourse (PETŐFI S. JÁNOS).....	281
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	285
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA.....	293
A kötet munkatársai.....	297

Kiadja: a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kiadója
 Felelős kiadó: Szalay István főigazgató

93-1445 Officina Kft. Felelős vezető: Varga Ferenc ügyvezető igazgató
 Készült 31,5 (A/5) fv terjedelemben, fényszedéssel ofsetnyomtatással
 Példányszám: 1000

360

142458

